Current Debates on Social Sciences 5

Human Studies

BİLGİN
KÜLTÜR
SANAT
YAYINLARI

All Rights Reserved

It may not be reproduced in any way without the written permission of the publisher and the editor, except for short excerpts for promotion by reference.

ISBN:

1st Edition

2020

Current Debates on Social Sciences 4

Human Studies

Bilgin Kültür Sanat Yayın Dağıtım Pazarlama Ltd. Şti. pursuant to the law of intellectual and artistic works, it may not be quoted, copied, reproduced or published in any way without written permission.

Editors

Salih ÇEÇEN

Zeynel KARACAGİL

Ali Osman TİRO

Publisher
Engin DEVREZ
Bilgin Kültür Sanat Yayınları
Certificate No: 20193
Selanik Cd. No: 68/10 06640 Kızılay / Ankara
Phone: 0 (312) 419 85 67 – Fax: 0 (312) 419 85 68
www.bilginkultursanat.com
bilginkultursanat@gmail.com

Current Debates on Social Sciences 5

Human Studies

Editors

Salih ÇEÇEN

Zeynel KARACAGİL

Ali Osman TİRO

Bilgin Kültür Sanat Yayınları

2020

İçindekiler

Yabancı Diller Eğitimi Bölümü Öğrencilerinin Yabancı Dil Öğrenmeye İlişkin Öz Yeterlik İnançları ve Tutumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi 8

Ayşe Adıyaman 8

İlk Okuma Yazmaya Yönelik Değişkenler Arasındaki İlişkiler 23

Aysel Ferah Özcan 23

Sevilay Yıldız 23

Adım Adım Program: Haydi İlköğretim Matematik Öğretmen Yetiştirme Programını Ele Alalım 37

İmgehan Özkan Elgün 37

Funda Uysal 37

Montessori Eğitmenlerinin Gözleme İlişkin Görüşleri: Erken Çocukluk Sınıfı Örneği 51

Elif Kural 51

Hüsna Elihoş 51

Covid-19 Pandemi Sürecinde Bir Kurumsal Sosyal Sorumluluk Örneği: Odunpazarı İlçe Milli Eğitim Müdürlüğüne Bağlı Kurumların Çalışmaları 67

Mehmet ÖZDOĞRU 67

Yılmaz SARIER 67

Yabancı Dil Ediniminde Dinleme Becerisi Modelleri 77

Nurten Özçelik 77

Yabancı Dil Öğretimi/Öğreniminde Yazma Becerisi Edinimi 85

Nurten Özçelik 85

Türkçede O>U, U>O Değişimlerininedenleri 93

Fatih Özek 93

Cemile Uzun 93

20. Yüzyıl Atonal Müzik Arayışları: “Şans Müziği” 115

Sadık Özçelik 115

Tonal Bir Melodiyi Çokseslendirme Aşamaları 127

Sadık Özçelik 127

The Research of the Macroeconomic Performance in the Global World System of the D-8 Organization 133

Hülya GURBET 133

A. Öznur ÜMİT 133

Türkiye’de Turizm Çeşitlendirmesi Gerekliliği ve Küresel Salgın Sürecinde Gerçekleştirilebilecek Alternatif Turizm Türleri 148

Ender Mehmet Şahinkoç 148
Özge Yüksel 148
Covid-19 Pandemisinin Türk Çalışma Hayatına Etkileri 162
Kezban ÖZÇELİK KAYNAK 162
Barış ÖZTUNA 162
When do Self-Reports and Implicit Tests Converge? Implicit Partner Evaluations Track Explicit Attitudes not initially but with Time 169
Ezgi Sakman 169
Ambidexterous Leadership and Innovation in Organizations: Evidence from the Literature 180
Çağlar Doğru 180
Sağlık Çalışanlarının Bilişim Sistemlerindeki Değişimlere Karşı Gösterdikleri Direnç ile Demografik Özellikleri Arasındaki İlişki 190
Ahmet Alp ÖZBALCI 190
Osman ÇEVİK 190
The Anatomy of Al-Shabaab: Understanding the Biggest Threat to Horn of Africa's Security 204
Erdem Özlük 204
Mahdi Musse Hassan 204
BREXIT'in Bölgesel ve Küresel Ticarete Muhtemel Etkileri 205
Erdi Kutlu 205
15 Years Since Accession Negotiations Started! How has the European Union Broken Turkey's Motivation for Membership? 221
Uğur Burç Yıldız 221
Şanghay İşbirliği Örgütü'nün Genişleme Politikası 228
Fazlı Doğan 228
Gülistan Yeni 228
İklim Değişikliği ve İnsan Hakları: Yerel Mahkemelerin Vermiş Olduğu Kararlar Kapsamında Bir Değerlendirme 238
Nagehan İlemin Alan 238
Çocuk ve Medya: Kuramsal ve Eleştirel Bir Değerlendirme 254
Funda TAŞ ÇETİN 254
Yapabilirlikten Yoksunluk Yaklaşımı Bağlamında Engelli Yoksulluğu 269
Ayşe Şeyma Turgut 269
Türkiye Dış Politikasının Meşruiyeti ve İkna Ediciliği Üzerine Kamu Diplomasisi Bağlamında bir Değerlendirme 281

İbrahim Ethem Erdinç 281
İl Derneklerinin Halk Kültürü Açısından İşlevi 296
Fidan UĞUR ÇERİKAN 296
Yerel Yönetimlere ve Üniversitelere ait Spor Merkezleri Kullanıcılarının Memnuniyet Düzeylerinin Değerlendirilmesi 303
Murat Balıkçı 303
Aytekin Alpullu 303
Eski Doğu'nun Büyü ve Büyücülükle Mücadelesi 313
Nurgül Yıldırım 313
XI. Yüzyıl Türk ve Roma Hukuk Anlayışı Üzerine Bir Değerlendirme 321
Engin Eroğlu 321
Hamparsum Nota(lama) Sisteminin Yapısal Kökenleri Üzerine Bir İnceleme 327
Gülay KARAMAHMUTOĞLU 327
İslam Medeniyetinin Farklı Kültür ve Dinlerle Birlikte Yaşama Başarısı ve Kur'ân Kaynaklı Temelleri 342
Nurdane Güler 342
Tabiinden Ebu Huzeyfe Diye Meşhur Olan Musa B. Mesud'un Hayati 357
Asmaa Younis 357
Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Ana Dilinin Etkisine Dair Bir İnceleme 358
Murat Yiğit 358
Muhammed Hasan Çakır 358
Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğrenenlerin Motivasyonlarının Çeşitli Değişkenler Bağlamında İncelenmesi 376
Murat Yiğit 376
Muhammed Hasan Çakır 376
Cinsiyet 378
Erkek 378
Kadın 378
(f) 378
22 378
19 378
(f) 378
2 378
13 378
10 378

6 378
7 378
(f) 378
7 378
6 378
11 378
2 378
12 378
(f) 378
20 378
15 378
1 378
* 378
2 378
(f) 378
* 378
* 378
25 378
3 378
4 378
6 378
Sosyal Medyanın Haber Sitelerindeki Görünümü: Türkiye Örneği 391
Mehtap Uyar 391
David Hockney'in Varlik ve Yokluk Havuzu 407
Şemsi ALTAŞ 407
Bütünleşik Kıyı Alanları Yönetimi: Çanakkale Örneği 415
Rüştü ILGAR 415
Halid Ziya'nın Meclis-i Ayan Azalığına Atanmasının Sebep Olduğu Siyasi ve Hukuki Bir Kriz Münasebetiyle Dil, Edebiyat ve Hukuk İlişkisine Dair Bazı Dikkatler 439
Nuri SAĞLAM 439

Yabancı Diller Eğitimi Bölümü Öğrencilerinin Yabancı Dil Öğrenmeye İlişkin Öz Yeterlik İnançları ve Tutumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi

Ayşe Adıyaman[1]

Giriş

Küreselleşme ile birlikte uzak mesafelerin yakınlaşması, toplumların birbiriyle olan etkileşimlerinin hayatın her alanında artması ve toplumların dünyadaki gelişmeleri takip etme gereksinimleri yabancı dil öğrenmeyi kaçınılmaz kılmaktadır. Bununla birlikte bireylerin sürekli gelişen ve değişen yaşam koşullarına ayak uydurarak nitelikli bir şekilde kendine yer bulabilmesi için de yabancı dil öğrenmek zorunlu hale gelmektedir (Gömleksiz ve Kılınç, 2014; Aktaş, 2012). Ancak yabancı dil öğrenme karmaşık bir süreçtir ve bu süreci etkileyen çok sayıda ve çok boyutlu faktörler bulunmaktadır. Öğretim programı, öğrenme ortamı, öğretmen, öğretimde kullanılan yöntem ve teknikler, öğrenme süresinin uzunluğu ve yoğunluğu, anadil-yabancı dil ilişkisi ve bireysel farklılıklar bu faktörlere örnek olarak verilmektedir (Tuncer, Berkant ve Doğan, 2015; Ay, 2014; Dörnyei, 2005). Bu faktörlerin her biri yabancı dil öğrenmeyi ve başarılı olmayı önemli derecede etkilemektedir.

Yabancı dil öğrenmeye etkileyen bu faktörlerden bireysel farklılıklar üzerine yapılan çalışmalar son zamanlarda artmakta (Tuncer, Berkant ve Doğan, 2015; Atli, 2012; Kırkız, 2010; Bartram, 2010; Soylu ve Akkoyunlu, 2002) ve bunların yabancı dil öğrenimindeki önemi giderek anlaşılmaktadır. Demirel (2003) de, yabancı dil öğretiminde bireysel farklılıkların dikkate alınması gerektiğini vurgulayarak bu farklılıkların temel dil öğretim ilkelerinden biri olduğunu belirtmektedir.

Yabancı dil öğrenimini ve başarıyı etkileyen bireysel farklılıklar, yaş, cinsiyet, ilgi, kişilik, kültür, öğrenme stilleri ve stratejileri, yabancı dil öğrenmeye yönelik öz yeterlik inancı, tutum, motivasyon ve kaygı gibi bilişsel, duyuşsal ve sosyal özellikleri içermektedir (Aydoğmuş ve Kurnaz, 2017; Yalçın Arslan ve Kılıç, 2016; Tuncer, Berkant ve Doğan, 2015; Ay; 2014; Aktaş, 2012). Bu çalışmada, yukarıda belirtilen bireysel farklılıklardan öğrencilerin yabancı dil öğrenmeye yönelilk öz yeterlik inançları ve tutumları ele alınmaktadır. Bu nedenle bu iki bireysel farklılığın ne anlama geldiğine, yabancı dil öğrenimindeki önemlerine ve etkilerine değinmek yerinde olacaktır.

Sosyal bilişsel kuramda temel bir kavram olan özyeterliği, Bandura (1997, 3) bireylerin belirlediği bir amaca ulaşmada gerekli olan düzenlemeleri ayarlayıp bunları başarılı bir şekilde gerçekleştirebilmesine yönelik inancı olarak tanımlamıştır. Bu tanıma benzer olarak Zimmerman (2000, 83) özyeterlik inancının, psikolojik ve fiziksel gibi kişisel özellikler değil, bir işin gerçekleştirilmesinde gerekli olan yeteneğe ilişkin yargılar olduğunu ifade etmiştir. Bu kapsamda, yabancı dil öğrenmeye ilişkin öz yeterlik inancı dendiğinde, yabancı dil öğrenmek için gerekli olan bilgi ve beceriye ilişkin yargılar olarak ifade edilebilir. Eğer bireylerin yabancı dil öğrenmeye yönelik öz yeterlik inançları olumlu olursa, sorunlarla ya da zorluklarla karşılaşsalar bile motivasyonları yüksek tutup kaygılarını azaltarak başarılı olmak için

[1] Ayşe Adıyaman, Öğr. Gör. Dr., Bartın Üniversitesi, Yabancı Diller Bölümü, ayse.adiyaman@windowslive.com

öğrenme etkinlikerini sürdürmeye devam ederler (Linnbrick ve Pintrich, 2003: 125-126). Bu noktada, öz yeterlik inancının yabancı dil öğrenmedeki öneminin oldukça büyük olduğu anlaşılmaktadır.

Sosyal psikolojinin temel bir kavramı olan ve Latince kökeninde "harekete hazır" anlamında olan tutum ise, "yaşantı ve deneyimler sonucunda oluşan, ilgili olduğu bütün obje ve durumlara karşı bireyin davranışları üzerinde yönlendirici ya da dinamik etkileme gücüne sahip duygusal ve zihinsel hazırlık durumudur" (Allport, 1967, 4). Bu tanımdan yola çıkarak tutumun, bireylerin çevresindeki psikolojik bir objeye yönelik olumlu ya da olumsuz tepkileri olduğu söylenebilir. Bu noktada yabancı dil öğrenmede tutum oldukça önemli bir bireysel özellik olup alan yazında pek çok araştırmanın da konusu olmuştur (Karatay ve Kartallıoğlu, 2016; Pan ve Akay, 2015; Akram ve Yasmeen, 2011; Küçük, 2007;). Yapılan araştırlamalarda (Akram ve Yasmeen, 2011; Masgoret ve Gardner 2003) yabancı dil öğrenmeye ilişkin olumlu tutumların öğrenme sürecini keyifli hale getirip kolaylaştırdığı ve başarıyı artırdığı, olumsuz tutumların ise süreci zorlaştırarak başarıyı azalttığı sonucuna ulaşılmıştır.

Alan yazında yapılan bu çalışmalardan da anlaşıldığı gibi, yabancı dil öğrenen bireylerin hem yabancı dil öğrenmeye ilişkin öz yeterlik inançlarının yüksek olması, hem de tutumlarının olumlu yönde olması yabancı dil öğrenmedeki başarılarını artırmaktadır. Ancak yapılan çalışmaların büyük çoğunluğu yabancı dil olarak sadece İngilizceye ilişkin öz yeterlik ve tutuma yönelik gerçekleştirilmiştir. İngilizce dersine yönelik tutum ve öz yeterlik inançları arasındaki ilişkilerin incelendiği (Sevimbay, 2016); İngilizce dersine yönelik hazırbulunuşluk düzeyleri ve tutum arasındaki ilişkilerin incelendiği (Ocak ve Karakuş, 2016); üniversite öğrencilerinin İngilizce öz yeterlik inançlarının incelendiği (İlbeği ve Çeliköz, 2020; Memduhoğlu ve Çelik, 2015); İngilizce dersine yönelik kaygı, öz yeterlik ve tutum arasındaki ilişkilerin incelendiği (Tuncer ve Akmençe, 2019; Oğuz ve Akkaş Baysal, 2015), öğrencilerin dil öğrenme stratejileri ile İngilizce öz yeterlik inançlarının incelendiği (Ocak ve Baysal, 2016) çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmaların dışında yabancı dil olarak Almanca'ya yönelik tutum konusunda yapılmış çalışmalar da vardır (Hanbay, 2009; Küçük, 2007). Bu noktada, ülkemizde yabancı dil olarak İngilizcenin dışında Almanca, Fransızca, Rusça ve Arapça gibi başka dillerin de üniversitelerin çeşitli fakültelerinde öğrenildiği dikkate alındığında, bu dilleri de kapsayacak şekilde genel olarak yabancı dil öğrenmeye ilişkin özeyerlik inançlarının ve tutumların incelendiği çalışmaların da yapılması ve sonuçların değerlendirilmesi alan yazına katkı sağlayacaktır. Bu araştırmada da Yabancı Diller Eğitimi Bölümü öğrencilerinin yabancı dil öğrenmeye ilişkin özyeterlik inançları ve tutumları arasındaki ilişkinin çeşitli değişkenler açısından belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç kapsamında aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

1. Öğrencilerin yabancı dil öğrenmeye ilişkin özyeterlik inançları cinsiyet, bölüm, sınıf ve akademik ortalama değişkenlerine göre anlamlı farklılık göstermekte midir?
2. Öğrencilerin yabancı dil öğrenmeye ilişkin tutumları cinsiyet, bölüm, sınıf ve akademik ortalama değişkenlerine göre anlamlı farklılık göstermekte midir?
3. Öğrencilerin yabancı dil öğrenmeye ilişkin özyeterlik inançları ve tutumları arasında nasıl bir ilişki vardır?

YÖNTEM

Araştırma Modeli

Yabancı Diller Eğitimi Bölümü İngiliz, Alman ve Fransız Dili Eğitimi Anabilim dallarında öğrenim gören öğrencilerin yabancı dil öğrenmeye ilişkin özyeterlik inançları ve tutumları arasındaki ilişkinin çeşitli değişkenler açısından belirlenmesi amacıyla yapılan bu araştırma, ilişkisel tarama modelinde nicel bir çalışmadır. "İlişkisel tarama modelleri, iki ve daha çok sayıda değişken arasında birlikte değişim varlığını ve/veya derecesini belirlemeyi amaçlayan araştırma modelleridir (Karasar, 2008, 81).

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubu, amaçlı örneklem yöntemlerinden biri olan kolayda örnekleme yöntemi ile seçilmiştir ve 2019-2020 eğitim-öğretim yılı güz döneminde bir devlet üniversitesinin Yabancı Diller Eğitimi Bölümü İngiliz, Alman ve Fransız Dili Eğitimi Anabilim Dallarında öğrenim gören 342 öğrenci çalışma grubunu oluşturmaktadır. "Bu örnekleme yöntemi araştırmaya hız ve pratiklik kazandırır. Çünkü bu yöntemde araştırmacı, yakın olan ve erişilmesi kolay olan bir durumu seçer" (Yıldırım ve Şimşek, 2008, 113).

Araştırmaya katılan öğrencilerin cinsiyete göre dağılımı Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Öğrencilerin Cinsiyete Göre Dağılımı

		f	**%**
Cinsiyet	Erkek	145	42,4
	Kadın	197	57,6

Tablo 1'den de anlaşıldığı gibi, araştırmaya katılan 342 öğrencinin 145'i (%42,4) erkek, 197'si (%57,6) kadındır.

Araştırmaya katılan öğrencilerin öğrenim gördükleri bölümlere göre dağılımı Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Öğrencilerin Öğrenim Gördükleri Bölümlere Göre Dağılımı

		f	**%**
Bölüm	İngilizce Öğretmenliği	161	47,1
	Almanca Öğretmenliği	105	30,7
	Fransızca Öğretmenliği	76	22,2

Tablo 2'de görüldüğü gibi, araştırmaya katılan 342 öğrencinin 161'i (47,1) İngilizce Öğretmenliği, 105'i (30,7) Almanca Öğretmenliği, 76'sı (22,2) Fransızca Öğretmenliğinde eğitim görmektedir.

Araştırmaya katılan öğrencilerin bölüm bazında sınıflarına göre dağılımı Tablo 3'de verilmiştir.

Tablo 3. Öğrencilerin Bölüm Bazında Sınıflarına Göre Dağılımı

			Sınıf				
			1.sınıf	2. sınıf	3. sınıf	4.sınıf	Toplam
Bölüm	İngilizce Öğretmenliği	f	53	37	37	34	161
		%	32,9%	23,0%	23,0%	21,1%	100,0%
	Almanca Öğretmenliği	f	19	42	17	27	105
		%	18,1%	40,0%	16,2%	25,7%	100,0%
	Fransızca Öğretmenliği	f	19	8	22	27	76
		%	25,0%	10,5%	28,9%	35,5%	100,0%
Toplam		f	91	87	76	88	342
		%	26,6%	25,4%	22,2%	25,7%	100,0%

Tablo 3'de verildiği gibi, araştırmaya katılan 342 öğrencinin 91'i (26,6) 1. sınıfta, 87'si (30,7) 2. sınıfta, 76'sı (22,2) 3. Sınıfta ve 88'i (25,7) 4. sınıfta eğitim görmektedir.

Araştırmaya katılan öğrencilerin akademik başarılarına göre dağılımı Tablo 4'de açıklanmıştır.

Tablo 4. Öğrencilerin Akademik Ortalamalarına Göre Dağılımı

		f	**%**
Akademik Ortalama	1.00- 1.99	29	8,5
	2.00- 2.99	105	30,7
	3.00- 3.50	159	46,5
	3.51- 4.00	49	14,3

Tablo 4'de gösterildiği gibi, araştırmaya katılan 342 öğrencinin 29'unun (8,5) akademik ortalaması 1.00–1.99 arasında, 105'inin (30,7) akademik ortalaması 2.00–2.99 arasında, 159'unun (46,5) akademik ortalaması 3.00–3.51 ve 49'unun (14,3) akademik ortalaması 3.51–4.00 arasındadır.

Verilerin Toplanması ve Ölçme Araçları

Araştırmanın verileri, uygulamanın yapıldığını üniversiteden gerekli izin alındıktan sonra 2019-2020 eğitim-öğretim yılı güz döneminde araştırmacı tarafından öğrencilere uygulanarak toplanmıştır. Öğrencilere araştırmacı tarafından geliştirilen "Kişisel bilgi formu", "Yabancı Dil Öğrenme Özyeterlik İnanç Ölçeği" ve "Yabancı Dil Öğrenmeye Yönelik Tutum Ölçeği" uygulanmıştır. Uygulamalar sırasında yönerge açıklanmış ve gönüllü katılım talep edilmiştir.

Kişisel Bilgi Formu

Kişisel bilgi formu ile öğrencilerin cinsiyeti, öğrenim gördükleri bölümleri, kaçıncı sınıfta oldukları ve en son dönemden aldıkları akademik ortalamaları ile ilgili bilgiler elde edilmiştir.

Yabancı Dil Öğrenme Özyeterlik İnanç Ölçeği

Adıyaman (2019) tarafından geliştirilen "Yabancı Dil Özyeterlik İnanç Ölçeği" 25 maddeden oluşup 3 alt boyutlu bir yapıya sahiptir. Ölçeğin güvenirliği için yapılan analizler sonucunda Cronbach-alfa iç tutarlılık katsayısı .97 olarak bulunmuştur. Test-tekrar-test güvenirlik analizi de yapılmış ve bunun sonuncunda duyduğunu anlama alt boyutu .914, yazılı ve sözlü ifade etme alt boyutu .896 ve okuma ve anlama alt boyutu .935 olarak tespit edilmiştir.

Yabancı Dil Öğrenmeye Yönelik Tutum Ölçeği

Yabancı Dil Öğrenmeye Yönelik Tutum Ölçeği, Adıyaman (2019) tarafından geliştirilmiştir. İlgi, fayda ve endişe olmak üzere üç faktörden oluşan ölçekte 10'u olumlu, 6'sı olumsuz olmak üzere toplam 16 madde bulunmaktadır. Ölçeğin güvenirlik analizi sonucunda Cronbach-alfa güvenirlik katsayısı ilgi alt boyutu için .92, yararlılık alt boyutu için .76, kaçınma alt boyutu için .62 ve tutum ölçeği için .92 bulunmuştur.

Verilerin Analizi

342 denek üzerinden gerçekleştirilmiştir. Veriler IBM SPSS Statistics 23 programına aktarılarak tamamlanmıştır. Çalışma verileri değerlendirilirken kategorik değişkenler için frekans dağılımı (sayı, yüzde), sayısal değişkenler için tanımlayıcı istatistikler (ortalama, standart sapma) verilmiştir. İki grup arasında fark olup olmadığına bağımsız örneklem t testi ile; ikiden fazla grup arasında fark olup olmadığına tek yönlü varyans analizi (One Way ANOVA) ile bakılmıştır. "Tek yönlü varyans analizi" (ANOVA) sonucunda öncelikle varyans homojenliği için Levene testine, ardından farklılığın hangi grup ya da gruplardan kaynaklandığı "çoklu karşılaştırma testi" (Bonferroni ya da Tamhane's T2) ile kontrol edilmiştir. Varyans homojenliğini sağlayan değişkenlerde gruplar arasındaki fark incelemesi için Bonferroni, varyans homojenliğini sağlamayan değişkenlerde gruplar arasında fark incelemesi için Tamhane's T2 testine bakılmıştır. İki sayısal değişken arasındaki ilişkinin incelenmesinde pearson korelasyon testinden yararlanılmıştır. Ayrıca ölçek güvenilirliği için cronbach alfa değerinden yararlanılarak sonuçlar tablolar halinde verilmiştir.

Tablo 5. Tanımlayıcı İstatistikler

	Ortalama	**Std. Sapma**	**Minimum**	**Maksimum**
Duyduğunu anlama alt boyutu	32,08	4,67	17	40
Yazılı ve sözlü ifade etme alt boyutu	55,46	6,53	34	65
Okuma ve anlama alt boyutu	13,28	3,19	4	20
Özyeterlik inanç ölçeği	100,82	12,88	65	125
İlgi alt boyutu	40,50	3,92	24	45
Yararlılık alt boyutu	19,53	1,16	10	20
Kaçınma alt boyutu	12,91	1,93	6	15
Tutum ölçeği	72,94	5,67	49	80

Katılımcıların yabancı dil öğrenmeye yönelik özyeterlik inanç ölçeği ortalaması 100,82±12,88, duyduğunu anlama alt boyutu ortalaması 32,08±4,67, yazılı ve sözlü ifade etme alt boyutu 55,46±6,53, okuma ve anlama alt boyutu 13,28±3,19 iken yabancı dil öğrenmeye yönelik tutum ölçeği 72,94±5,67, ilgi alt boyutu 40,50±3,92, yararlılık alt boyutu 19,53±1,16, kaçınma alt boyutu 12,91±5,67'dir.

Tablo 6. Güvenilirlik Analizi

		Cronbach's Alfa	
Yabancı dil öğrenmeye yönelik tutum ölçeği	İlgi alt boyutu	0,768	0,807
	Yararlılık alt boyutu	0,630	
	Kaçınma alt boyutu	0,604	
Yabancı dil öğrenmeye yönelik özyeterlik inanç ölçeği	Duyduğunu anlama alt boyutu	0,879	0,939
	Yazılı ve sözlü ifade etme alt boyutu	0,892	
	Okuma ve anlama alt boyutu	0,835	

Ölçek güvenilirliğinin değerlendirilmesi sırasında en sık kullanılan kriterlerden biri içsel tutarlılık ölçüsü olan Cronbach's alfa'dır.

Her bir alt boyut ve ölçek için hesaplama yapılmış, Cronbach's alfa değeri hesaplanmıştır. Cronbach's Alfa katsayısının değerlendirilmesinde uyulan değerlendirme kriterleri incelendiğinde;

$0.00 \leq \alpha \leq 0.40$ ise ölçek güvenilir değildir.
$0.40 \leq \alpha \leq 0.60$ ise ölçek düşük güvenirliktedir.
$0.60 \leq \alpha \leq 0.80$ ise oldukça güvenilirdir.
$0.80 \leq \alpha \leq 1.00$ ise ölçek yüksek derecede güvenilir bir ölçektir (Tavşancıl,2006: 29).

BULGULAR

Öğrencilerin yabancı dil öğrenmeye ilişkin özyeterlik inançlarının cinsiyet, bölüm, sınıf ve akademik ortalama değişkenlerine göre anlamlı farklılık göstermediğine ilişkin bulgular

Tablo 7. Demografik Değişkenler Arasında Yabancı Dil Öğrenmeye Yönelik Özyeterlik İnanç Ölçeği Bakımından Farklılıkların İncelenmesi

		Duyduğunu anlama alt boyutu	**Yazılı ve sözlü ifade etme alt boyutu**	**Okuma ve anlama alt boyutu**	**Özyeterlik inanç ölçeği**
		Ort±ss	**Ort±ss**	**Ort±ss**	**Ort±ss**
Cinsiyet	Erkek	32,97±4,26	56,12±6,25	13,32±3,31	102,41±12,27
	Kadın	31,43±4,85	54,98±6,71	13,25±3,12	99,65±13,22
İstatistiksel analiz (t/p)		**3,051/0,002****	1,595/0,112	0,215/0,830	1,961/0,051
Bölüm	İngilizce öğretmenliği	33,81±3,89	57,89±5,45	14,32±2,66	106,02±10,40
	Almanca öğretmenliği	30,47±4,93	52,76±6,46	12,38±3,51	95,61±13,16

	Fransızca öğretmenliği	30,64±4,57	54,04±6,93	12,33±3,13	97,01±13,13
İstatistiksel analiz (F/p)		**23,685/0,000*** **	**25,008/0,000*** **	**17,565/0,000*** **	**29,169/0,000*** **
Sınıf	1.sınıf	31,64±4,84	54,68±6,71	13,18±2,82	99,49±12,91
	2. sınıf	31,86±4,71	55,13±6,31	12,40±3,38	99,39±12,50
	3. sınıf	32,00±4,84	55,61±6,66	13,36±2,97	100,96±13,23
	4.sınıf	32,82±4,26	56,48±6,43	14,19±3,35	103,49±12,70
İstatistiksel analiz (F/p)		1,078/0,358	1,232/0,298	**4,788/0,003** **	1,958/0,120
Akademik ortalama	1.00-2.00	26,79±4,76	46,45±6,56	9,72±3,07	82,97±11,90
	2.01-3.00	29,49±3,63	51,30±4,99	11,11±2,28	91,90±8,67
	3.01-3.50	33,63±3,87	58,05±4,46	14,43±2,44	106,11±8,88
	3.51-4.00	35,73±3,21	61,33±3,82	16,31±2,13	113,37±7,29
İstatistiksel analiz (F/p)		**59,048/0,000*** **	**102,333/0,000*** **	**87,141/0,000*** **	**125,207/0,000*** **

t:Bağımsız Örneklem t testi, F:One-way ANOVA testi
**:p<0,05, **:p<0,01, ***:p<0,001*

Uygulanan bağımsız örneklem t testi sonucunda, cinsiyet değişkeni açısından yazılı ve sözlü ifade etme alt boyutu, okuma ve anlatma alt boyutu ve yabancı dil öğrenmeye yönelik özyeterlik inanç ölçeği ortalamaları bakımından istatistiksel olarak anlamlı derecede bir farklılık bulunmamakta (p>0,05) iken duyduğunu anlama alt boyut ortalaması bakımından istatistiksel olarak anlamlı derecede bir farklılık bulunmaktadır (p<0,05). Buna göre, erkeklerin duyduğunu anlama alt boyut ortalaması kadınlara göre anlamlı derecede daha yüksektir.

Uygulanan One-way ANOVA testi sonucunda, bölümler arasında duyduğunu anlama alt boyutu, yazılı ve sözlü ifade etme alt boyutu, okuma ve anlatma alt boyutu ve yabancı dil öğrenmeye yönelik özyeterlik inanç ölçeği ortalamaları bakımından istatistiksel olarak anlamlı derecede bir farklılık bulunmaktadır (p<0,05). Buna göre, İngilizce öğretmenliği bölümündekilerin duyduğunu anlama alt boyutu, yazılı ve sözlü ifade etme alt boyutu, okuma ve anlatma alt boyutu ve yabancı dil öğrenmeye yönelik özyeterlik inanç ölçeği ortalamaları Almanca ya da Fransızca bölümündekilere göre anlamlı derecede daha yüksektir.

Uygulanan One-way ANOVA testi sonucunda, sınıflar arasında duyduğunu anlama alt boyut, yazılı ve sözlü ifade etme alt boyutu ve yabancı dil öğrenmeye yönelik özyeterlik inanç ölçeği ortalamaları bakımından istatistiksel olarak anlamlı derecede bir farklılık bulunmamakta (p>0,05) iken okuma ve anlatma alt boyutu ortalaması bakımından istatistiksel olarak anlamlı derecede bir farklılık bulunmaktadır (p<0,05). Buna göre, 4.sınıftakilerin okuma ve anlatma alt boyutu ortalaması 2.sınıftakilere göre anlamlı derecede daha yüksektir.

Uygulanan One-way ANOVA testi sonucunda, akademik ortalamalar arasında duyduğunu anlama alt boyutu, yazılı ve sözlü ifade etme alt boyutu, okuma ve anlatma alt boyutu ve yabancı dil öğrenmeye yönelik özyeterlik inanç ölçeği puan ortalamaları bakımından istatistiksel olarak anlamlı derecede bir farklılık bulunmaktadır (p<0,05). Buna göre, akademik ortalaması 3,51-4,00 arasında olanların duyduğunu anlama alt boyutu, yazılı ve sözlü ifade etme alt boyutu, okuma ve anlatma alt boyutu ve yabancı dil öğrenmeye yönelik özyeterlik inanç ölçeği puan ortalamaları 3,50 ve altında

olanlara göre, akademik ortalaması 3,01-3,50 arasında olanların duyduğunu anlama alt boyutu, yazılı ve sözlü ifade etme alt boyutu, okuma ve anlatma alt boyutu ve yabancı dil öğrenmeye yönelik özyeterlik inanç ölçeği puan ortalamaları 3,00 ve altında olanlara göre, akademik ortalaması 2,01-3,00 arasında olanların duyduğunu anlama alt boyutu, yazılı ve sözlü ifade etme alt boyutu, okuma ve anlatma alt boyutu ve yabancı dil öğrenmeye yönelik özyeterlik inanç ölçeği puan ortalamaları 1,00-2,00 arasında olanlara göre anlamlı derecede daha yüksektir.

Öğrencilerin yabancı dil öğrenmeye ilişkin tutumlarının cinsiyet, bölüm, sınıf ve akademik ortalama değişkenlerine göre anlamlı farklılık gösterip göstermediğine ilişkin bulgular

Tablo 8. Demografik Değişkenler Arasında Yabancı Dil Öğrenmeye Yönelik Tutum Ölçeği Bakımından Farklılıkların İncelenmesi

		İlgi alt boyutu	**Yararlılık alt boyutu**	**Kaçınma alt boyutu**	**Tutum ölçeği**
		Ort±ss	**Ort±ss**	**Ort±ss**	**Ort±ss**
Cinsiyet	Erkek	40,06±4,26	19,41±1,34	12,98±1,92	72,44±6,20
	Kadın	40,82±3,63	19,62±1,01	12,86±1,93	73,31±5,22
İstatistiksel analiz (t/p)		-1,795/0,074	-1,644/0,101	0,551/0,582	-1,403/0,162
Bölüm	İngilizce öğretmenliği	40,66±3,98	19,53±1,27	13,12±1,82	73,31±5,73
	Almanca öğretmenliği	40,39±3,58	19,51±0,95	12,82±1,97	72,72±5,20
	Fransızca öğretmenliği	40,30±4,27	19,55±1,22	12,61±2,06	72,46±6,14
İstatistiksel analiz (F/p)		0,268/0,765	0,024/0,976	2,015/0,135	0,692/0,501
Sınıf	1.sınıf	40,20±4,58	19,22±1,81	13,13±1,85	72,55±6,76
	2. sınıf	40,25±3,52	19,53±0,89	12,66±1,96	72,44±5,00
	3. sınıf	40,47±3,85	19,66±0,83	12,72±2,08	72,86±5,75
	4.sınıf	41,07±3,60	19,75±0,63	13,10±1,83	73,92±4,88
İstatistiksel analiz (F/p)		0,913/0,435	**3,595/0,014**	1,442/0,230	1,260/0,288
Akademik ortalama	1.00-2.00	37,10±5,63	18,83±2,02	11,10±2,29	67,03±7,89
	2.01-3.00	39,87±3,69	19,51±1,01	12,69±1,83	72,07±4,99
	3.01-3.50	40,94±3,53	19,63±1,10	13,13±1,80	73,70±5,07
	3.51-4.00	42,41±2,80	19,67±0,83	13,78±1,56	75,86±4,46
İstatistiksel analiz (F/p)		**14,203/0,000**	**4,285/0,005**	**14,446/0,000**	**19,288/0,000**

t:Bağımsız Örneklem t testi, F:One-way ANOVA testi
**:p<0,05, **:p<0,01, ***:p<0,001*

Uygulanan bağımsız örneklem t testi sonucunda, cinsiyet durumları arasında ilgi alt boyutu, yararlılık alt boyutu, kaçınma alt boyutu ve yabancı dil öğrenmeye yönelik tutum ölçeği ortalamaları bakımından istatistiksel olarak anlamlı derecede bir farklılık bulunmamaktadır (p>0,05).

Uygulanan One-way ANOVA testi sonucunda, bölümler arasında ilgi alt boyutu, yararlılık alt boyutu, kaçınma alt boyutu ve yabancı dil öğrenmeye yönelik tutum ölçeği ortalamaları bakımından istatistiksel olarak anlamlı derecede bir farklılık bulunmamaktadır (p>0,05).

Uygulanan One-way ANOVA testi sonucunda, sınıflar arasında ilgi alt boyutu, kaçınma alt boyutu ve yabancı dil öğrenmeye yönelik tutum ölçeği ortalamaları bakımından istatistiksel olarak

anlamlı derecede bir farklılık bulunmamakta (p>0,05) iken yararlılık alt boyutu ortalaması bakımından istatistiksel olarak anlamlı derecede bir farklılık bulunmaktadır (p<0,05). Buna göre, 4.sınıftakilerin yararlılık alt boyutu ortalaması, 1.sınıftakilere göre anlamlı derecede daha yüksektir.

Uygulanan One-way ANOVA testi sonucunda, akademik ortalamalar arasında ilgi alt boyutu, yararlılık alt boyutu, kaçınma alt boyutu ve yabancı dil öğrenmeye yönelik tutum ölçeği ortalamaları bakımından istatistiksel olarak anlamlı derecede bir farklılık bulunmaktadır (p<0,05). Buna göre, akademik ortalaması 2,01-3,00 arasında olanların ilgi alt boyutu, yararlılık alt boyutu, kaçınma alt boyutu ve yabancı dil öğrenmeye yönelik tutum ölçeği ortalamaları 1,00-2,00 arasında olanlara göre anlamlı derecede daha yüksektir.

Öğrencilerin yabancı dil öğrenmeye ilişkin özyeterlik inançları ile tutumları arasındaki ilişkiye yönelik bulgular

Tablo 9. Yabancı Dil Öğrenmeye Yönelik Özyeterlik İnanç Ölçeği ile Yabancı Dil Öğrenmeye Yönelik Tutum Ölçeği Arasındaki İlişkinin İncelenmesi

		İlgi alt boyutu	**Yararlılık alt boyutu**	**Kaçınma alt boyutu**	**Tutum ölçeği**
Duyduğunu anlama alt boyutu	r	**0,347**	0,090	**0,319**	**0,367**
	p	**0,000*** **	0,098	**0,000*** **	**0,000*** **
	n	342	342	342	342
Yazılı ve sözlü ifade etme alt boyutu	r	**0,422**	**0,187**	**0,331**	**0,443**
	p	**0,000*** **	**0,001** **	**0,000*** **	**0,000*** **
	n	342	342	342	342
Okuma ve anlama alt boyutu	r	**0,255**	0,027	**0,294**	**0,282**
	p	**0,000*** **	0,622	**0,000*** **	**0,000*** **
	n	342	342	342	342
Özyeterlik inanç ölçeği	r	**0,403**	**0,134**	**0,356**	**0,428**
	p	**0,000*** **	**0,013***	**0,000*** **	**0,000*** **
	n	342	342	342	342

r:Pearson korelasyon katsayısı

**:p<0,05, **:p<0,01, ***:p<0,001*

Tablo 9'a göre, öğrencilerin yabancı dil öz yeterlik düzeyleri ile yabancı dil tutum düzeyleri arasındaki ilişkiyi incelemek için Pearson korelasyon analizi yapılmıştır. Korelasyon analizi sonucuna göre, duyduğunu anlama alt boyutu ile sırasıyla ilgi ve kaçınma alt boyutları ve yabancı dil öğrenmeye yönelik tutum ölçeği puanı arasında pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı derecede, ancak düşük düzeyde bir ilişki olduğu (r= 0,347, p< 0.01); (r= 0,319, p< 0.01); (r= 0,367, p< 0.01) anlaşılmaktadır.

Yazılı ve sözlü ifade etme alt boyutu ile ilgi alt boyutu (r= 0,422, p< 0.01) ve yabancı dil öğrenmeye yönelik tutum ölçeği puanı (r= 0,443, p< 0.01) arasında pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı derecede ancak orta düzeyde bir ilişki vardır. Yazılı ve sözlü ifade etme alt boyutu ile yararlılık

alt boyutu (r= 0,187, p< 0.01) ve kaçınma alt boyutu (r= 0,331, p< 0.01) arasında pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı derecede ancak düşük düzeyde bir ilişki bulunmaktadır.

Okuma ve anlama alt boyutu ile ilgi alt boyutu (r= 0,255, p< 0.01), kaçınma alt boyutu (r= 0,294, p< 0.01) ve yabancı dil öğrenmeye yönelik tutum ölçeği puanı (r= 0,282, p< 0.01) arasında pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı derecede ancak düşük düzeyde bir ilişki bulunmaktadır.

Yabancı dil öğrenmeye yönelik özyeterlik inanç ölçeği ile ilgi alt boyutu (r= 0,403, p< 0.01) ve yabancı dil öğrenmeye yönelik tutum ölçeği puanı arasında (r= 0,428, p< 0.01) pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı derecede ancak orta düzeyde bir ilişki vardır. Yabancı dil öğrenmeye yönelik özyeterlik inanç ölçeği ile yararlılık alt boyutu (r= 0,134, p< 0.01) ve kaçınma alt boyutu (r= 0,356, p< 0.01) arasında pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı derecede ancak düşük düzeyde bir ilişki bulunmaktadır (p<0,05).

SONUÇ ve TARTIŞMA

Yabancı dil öğrenmek hayatın her alanında önemli olmakta ve sürekli değişen ve gelişen yaşam koşullarına ayak uydurmak için yabancı dil öğrenmenin gerekliliği ve hatta zorunluluğu anlaşılmaktadır. Ancak yabancı dil öğrenmek karmaşık bir süreç olmakla birlikte, bu süreci etkileyen pek çok faktör bulunmaktadır. Öz yeterlik inancı ve tutum bireysel farklılıklar olup öğrenmeyi ve öğrenme sürecini büyük ölçüde etkilemektedir. Bu çalışmada, Yabancı Diller Eğitimi Bölümü'nde öğrenim gören öğrencilerinin yabancı dil öğrenmeye ilişkin özyeterlik inançları ve tutumları arasındaki ilişki cinsiyet, bölüm, sınıf ve akademik ortalama değişkenleri kapsamında incelenmiştir.

Elde edilen bulgulara göre öğrencilerin yabancı dil öğrenmeye ilişkin öz yeterlik inançlarının cinsiyet değişkenine göre sadece duyduğunu anlama alt boyutu açısından erkek öğrenciler lehine anlamlı olarak farklılık gösterdiği sonucu ulaşılmıştır. Bu bulgunun aksine İngilizce özyeterlik inancının kadın öğrencilerin lehine daha yüksek olduğunun görüldüğü çalışmalar da mevcuttur (Arslan, 2018; Güneri, 2018; Şenel ve Erol, 2017). Ayrıca hem erkek hem de kadın öğrencilerin benzer düzeyde İngilizce öz yeterliklerinin olduğu ve cinsiyetin özyeterlik üzerinde bir etkisi olmadığını gösteren bulgular da vardır (İlbeği ve Çeliköz, 2020; Güler Oğuz, 2019; Güç, 2019; Sevimbay, 2016). Sonuçlardaki bu farklılık, öğrencilerin cinsiyet ile cinsiyetlerine yükledikleri rollerle ilgili yargılarının etkili olabileceği söylenebilir (Akbay ve Gizir, 2010; Schunk ve Pajares, 2001). Erkek egemen kültürün baskın olduğu ya da toplumsal cinsiyet eşitliğinin gözetildiği kültürler de büyüyen öğrencilerin cinsiyetleriyle ilgili düşüncelerinin farklı olması yabancı dil öğrenmede öz yeterlikleri konusunda da farklılaşmış olabilir.

Öğrencilerin yabancı dil öğrenmeye ilişkin öz yeterlik inançlarının bölüm değişkenine göre İngilizce öğretmenliği bölümündeki öğrenciler lehine farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. İngilizce öğretmenliği bölümündekilerin duyduğunu anlama alt boyutu, yazılı ve sözlü ifade etme alt boyutu, okuma ve anlatma alt boyutu ve yabancı dil öğrenmeye yönelik özyeterlik inanç ölçeği puan ortalamaları, Almanca ya da Fransızca bölümündekilere göre anlamlı derecede daha yüksek olduğu bulunmuştur. Bunun nedeni olarak, üniversitelerin Almanca ve Fransızca bölümlerine İngilizce puanıyla yerleşen öğrencilerin çoğunlukta olması gösterilebilir (Uslu, 2006). Bu öğrenciler Almanca ya da Fransızcayı kapsamlı bir şekilde üniversitede öğrenmeye başlamakta, bu nedenle bu dillere olan öz yeterlik inançları

düşük olabilmektedir. Alan yazında yabancı diller bölümünde öğrenim gören öğrencilere yönelik çalışmalara rastlanmamış, ancak İngilizce öğretmenliği ve İngiliz Dili ve Edebiyatı bölümde öğrenim gören öğrencilerin İngilizce öz yeterlik algıları üzerine yapılan bir çalışmada (Memduhoğlu ve Çelik, 2015), İngilizce Öğretmenliği bölümü öğrencilerinin okuma öz yeterlik inançlarının, İngiliz Dili ve Edebiyatı bölümündekilere göre daha yüksek olduğu bulunmuştur. İngilizce öğretmenliği öğrencilerinin yazma ve konuşma öz yeterlik inancı; İngilizce Dili ve Edebiyatı bölümü öğrencilerinin de dinleme öz yeterlik inancı daha yüksek çıksa da bu farkın anlamlı olmadığı bulunmuştur.

Öğrencilerin yabancı dil öğrenmeye ilişkin özyeterlik inançlarının sınıf değişkenine göre sadece okuma ve anlatma alt boyutu ortalaması bakımından istatistiksel olarak anlamlı derecede bir farklılık göstermiştir. Buna göre 4.sınıftakilerin okuma ve anlatma alt boyutu ortalaması 2.sınıftakilere göre anlamlı derecede daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Araştırmanın bu bulgusuna paralel olarak Memduhoğlu ve Çelik, 2015), İngilizce öğretmenliği ve İngiliz Dili Edebiyatı bölümlerinde öğrenim gören 1., 2., 3. ve 4. sınıflar üzerine yaptığı çalışmada, okuma becerisi boyutunda dördüncü sınıf öğrencilerinin öz yeterlik inançlarının birinci ve ikinci sınıf öğrencilerine göre anlamlı olarak daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bununla birlikte birinci sınıfta okuyan öğrencilerin okuma, yazma, konuşma ve dinleme öz yeterlik inançlarının diğer sınıftaki öğrencilerden önemli derecede daha düşük olduğunu tespit etmiştir. Bu sonuçlar sınıf arttıkça yabancı dile olan öz yeterlik inancının da arrtığını göstermektedir. Bu bulgulardan farklı olarak Tuncer ve Akmençe (2019) lise 10, 11 ve 12. sınıf öğrencilerine yönelik yaptıkları çalışmada, öğrencilerin İngilizceye yönelik özyeterlik inançlarının sınıf değişkenine göre anlamlı şekilde farklılık göstermediğini tespit etmişlerdir.

Öğrencilerin yabancı dil öğrenmeye ilişkin özyeterlik inançlarının akademik ortalama değişkenine göre anlamlı farklılık gösterdiği ve akademik ortalaması yüksek olanların daha düşük olanlara göre öz yeterliklerinin daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmanın bu bulgusunu destekler şekilde İlbeği ve Çeliköz de (2020) akademik başarı değişkenine göre İngilizce hazırlık programındaki öğrencilerin İngilizce özyeterlik inançlarını da incelediği çalışmada, akademik başarısı iyi ve çok iyi düzeydeki öğrencilerin okuma, yazma, dinleme ve konuşma boyutlardaki İngilizce özyeterlik inancı ortalama puanları ve İngilizce özyeterlik inancı toplam ortalama puanları akademik başarısı orta ve altı düzeyde olan öğrencilerden daha yüksek olduğunu belirlemiştir. Bunun nedeni olarak, öğrencilerin başarılı olmaları akademik ortalamaya yansımakta ve başarı duygusu öğrencilerin öz yeterlik inançlarını olumlu yönde etkilemektedir.

Öğrencilerin yabancı dil öğrenmeye ilişkin tutumlarının cinsiyete ve bölüme göre farklılaşmadığı tespit edilmiştir. Araştırmanın bu bulgusunun tersine Doğan (2016), İngilizce hazırlık bölümü öğrencilerinin dil dersine yönelik tutumlarını da belirlediği çalışmasında, öğrenmeye yönelik isteksizlik alt boyutu ve dil dersine yönelik tutum ölçeğinin tamamında erkek öğrencilerin kadın öğrencilere göre daha olumlu tutuma sahip olduğu sonucuna ulaşmıştır. Yıldıran (2016) ise bu bulgulardan farklı olarak farklı fakültelerde öğrenim gören kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre yabancı dile karşı daha olumlu tutum geliştirdikleri sonucuna ulaşmıştır. Memduhoğlu ve Kozikoğlu (2015), farklı bölümlerde öğrenim gören öğrencilerin İngilizceye yönelik tutumlarını incelediği çalışmada, biyoloji öğretmenliği, müzik öğretmenliği, kimya öğretmenliği, tarih öğretmenliği, böte, fen bilgisi öğretmenliği ve okul

öncesi öğretmenliği öğrencilerinin tutum puanlarının tüm anabilim dallarının ortalama tutum puanlarından daha yüksek olduğunu tespit etmiştir. Ayrıca Türkçe öğretmenliği öğrencileri, en düşük tutum düzeyine sahip öğrenciler olarak bulunmuştur. Bir dil bölümünde öğrenim gören öğrencilerin yabancı dile yönelik tutumlarının düşük olması oldukça ilginçtir.

Öğrencilerin yabancı dil öğrenmeye ilişkin tutumları sınıf değişkenine göre farklılık göstermiş ve 4.sınıftakilerin yararlılık alt boyutu ortalamasının 1.sınıftakilere göre anlamlı derecede daha yüksek olduğu bulunmuştur. Son sınıf öğrencilerinin mezun olup hayata atılacakları dikkate alındığında, yabancı dil öğrenmenin yararına yönelik tutumlarının daha yüksek olması beklenebilir. Araştırmanın bu bulgusundan farklı olarak Kazazoğlu (2011) ve Memduhoğlu ve Kozikoğlu (2015) sınıf değişkeninin öğrencilerin İngilizceye yönelik tutumlarında anlamlı bir farklılığa neden olmadığını bulmuşlardır.

Akademik ortalama açısından öğrencilerin yabancı dil öğrenmeye ilişin tutumlarında anlamlı bir farklılık görülmüş ve ortlaması 2,01-3.00 olanların 1.00-2.00 olanlara göre tutum ölçeğinin tüm alt boyutları ve tutum ölçeğinin tamamına yönelik anlamlı derecede daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Kazazoğlu (2013) da akademik başarısı yüksek olan öğrencilerin İngilizce dersine yönelik daha olumlu tutuma sahip olduğunu belirlemiştir. Akademik ortalamanın yüksek olması öğrencilerin başarılarını göstermekte ve bu durum da öğrencilerin tutumlarını etkilemektedir.

Öğrencilerin yabancı dil öğrenmeye ilişkin özyeterlik inançları ile tutumları arasında alt boyutlar açısından genel olarak pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı derecede ancak düşük düzeyde bir ilişki olduğu, ancak genel ortalamalar arasında orta düzeyde pozitif bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Sevimbay (2016) ise yaptığı çalışmasında, öğrencilerin İngilizce ile ilgili özyeterlik inançları ile İngilizce dersine yönelik tutumları arasında hem genel ortalamalar hem de alt boyutlar arasında orta düzeyde pozitif bir ilişkinin olduğunu belirlemiştir. Bu sonuçlara göre aradaki pozitif yönlü ilişki, öğrencilerin yabancı dil öğrenmeye yönelik öz yeterliklerinin artmasının tutumlarını da arttırdığını göstermekte ve öğrencilerin daha olumlu tutum göstermeleri için yabancı dilde duyduğu anlama, yazılı ve sözlü ifade etme ve okuma ve anlama becerilerinde yeterliklerini geliştirmeleri gerekmektedir.

Elde edilen bu sonuçlar neticesinde, öğrencilerin yabancı dil öğrenmeye yönelik öz yeterlik inançlarının ve tutumlarının belirlenmesiyle ve bunlara göre yabancı dil öğretim sürecinde öğretim etkinliklerin düzenlenmesi, kullanılacak yöntem ve tekniklerin belirlenmesi, öğrenme ortamının düzenlenmesi yabancı dil öğrenmede başarıyı artıracaktır.

KAYNAKÇA

Adıyaman, A. (2020). Yabancı dil ögrenmeye yönelik özyeterlik inanç ölçegi: Geçerlik ve güvenirlik çalısması. *International Journal of Language Academy, 7*(2), 80-92.

Adıyaman, A. (2020). Yabancı dil öğrenmeye yönelik tutum ölçeği geliştirilmesi. *Sosyal Bilimler Dergisi /The Journal of Social Sciences, 9,* 234-248

Akbay, S. E. & Gizir, C. A. (2010). Cinsiyete göre üniversite öğrencilerinde akademik erteleme davranışı: Akademik güdülenme, akademik özyeterlik ve akademik yükleme stillerinin rolü. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 6*(1), 60-78.

Akram, A., & Yasmeen, R. (2011). Attitudes towards English ve Punjabi language learning in faisalabad. *Journal of Academic and Applied Studies, 1*(4), 9-32.

Aktaş, Ö. (2012). Yabancı dil öğreniminde bireysel farklılıkların biçem bileşenine genel bir bakış. *Dil Dergisi, 156*, 29-47.

Allport, G.W. (1967*).* Attitudes. M. Fishbein (Ed.). *Readings in attitude theory and measurument* içinde (s. 1-14). New York: John Wiley&Sons.

Arslan, A. (2018). Ortaokul öğrencilerinin yazma kaygıları ve akademik öz-yeterlik inançlarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 18* (3), 1286-1312.

Atli, M. H. (2012). Yabancı dil nasıl edinilir?. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 22*(2), 56-67.

Ay, S. (2014). Yabancı dil öğretiminde bireysel farklılıklar kavramına genel bir bakış. *Dil Dergisi, 164*, 5-18.

Aydoğmuş, M., & Kurnaz, A. (2017). Ortaokul İngilizce dersi tutum ölçeğinin geçerlik ve güvenirliği. *Eğitim, Bilim ve Teknoloji Araştırmaları Dergisi, 2*(2), 14-24.

Bandura, A. (1997). Exercise of personal and collective efficacy in changingsocieties. In: Bandura, A, *Self-Efficacy in Changing Societies*, Cambridge University Press, London

Bartram, B. (2010). *Attitudes to modern foreign language learning*. London, UK: Continuum.

Demirel, Ö. (2003). *ELT methodology* (2nd Edition). Ankara: Pagem A Yayıncılık.

Dörnyei, Z. (2005) *The psychology of the language learner: Individual differences in second language acquisition.* Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.

Gömleksiz, N. & Kılınç, H. H. (2014). Lise 12. sınıf öğrencilerinin ingilizce öz yeterlik inançlarına ilişkin görüşleri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 24*(2), 43-60.

Güç, F. (2019). *Self-efficacy beliefs of Turkish EFL learners and the relationship between self-efficacy and academic achievement*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Pamukkale Üniversitesi, Denizli

Güler-Oğuz, F. (2019). *Correlation between selfefficacy beliefs of EFL learners, their language learning strategies and attitudes towards English*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Trakya Üniversitesi, Edirne.

Güneri, B. (2018). *Öğrencilerin İngilizce dersi öz yeterlik inancı kaynakları, derse katılım düzeyleri ve algılanan araçsallıklarının öz yeterlik inançları ve tutumları üzerindeki etkisi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Bülent Ecevit Üniversitesi, Zonguldak.

Hanbay, O. (2009). 10. sınıf öğrencilerinin farklı değişkenlere göre ikinci yabancı dil olarak Almancaya yönelik tutumları. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 8*(30), 79-91.

İlbeği, A. S., & Çeliköz, M. (2020). İngilizce hazırlık programına devam eden üniversite öğrencilerinin ingilizce özyeterlik inançlarının incelenmesi. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi, 8*, 14-34.

Karasar, Niyazi. (2008). *Bilimsel araştırma yöntemi.* Ankara: Nobel Yayın.

Karatay, H., & Kartallıoğlu, N. (2016). Yabancı dil olrak türkçe öğrenme tutumu ile dil becerileri edimi arasındaki ilişki. *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 16*(4), 16: 203-213.

Kazazoğlu, S. (2013). Türkçe ve İngilizce derslerine yönelik tutumun akademik başarıya etkisi. *Eğitim ve Bilim, 38*(170), 294-307.

Kırkız, Y. A. (2010*). Öğrencilerin İngilizce dersine ait tutumları ile akademik başarıları arasındaki ilişki.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.

Küçük, O. (2007). Almanca eğitimi alan öğrencilerinin almanca dersine yönelik tutumlarının çeşitli değişkenlere göre incelenmesi. Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi, Konya.

Linnenbrink, E. & Pintrich, P.R. (2003). The role of self-efficacy beliefs in student engagement and learning in the classroom*., Reading & Writing Quarterly*, 19 (2), 119-137.

Masgoret, A. -M., & Gardner, R. C. (2003). Attitudes, motivation, and second language learning: A meta-analysis of studies conducted by Gardner and Associates. *Language Learning, 53*(1), 123–163.

Memduhoğlu, H. B., & Çelik, Ş. N. (2015). Student teachers' and university students planning to be teachers sense of self efficacy beliefs towards English, *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *16*(2), 17-32.

Memduhoğlu, H. B., & Kozikoğlu, İ. (2015). Üniversite öğrencilerinin yabancı dil derslerine ilişkin tutumları. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi, 24*, 184-202.

Ocak, G., & Baysal, E. A. (2016). Öğrencilerin dil öğrenme stratejileri ve İngilizce özyeterlik inançlarının incelenmesi: Afyonkarahisar ili örneği. Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi, 44, 91-110.

Ocak, G., & Karakuş, G. (2014). Öğrencilerin hazırbulunuşluk düzeyleri ve İngilizce dersine yönelik tutumları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Ekev Akademi Dergisi, 18*(58), 681-698.

Oğuz, A., & Akkaş Baysal, E. (2015). Ortaöğretim öğrencilerinin ingilizce öğrenme kaygıları ile ingilizce özyeterlik inançlarının incelenmesi. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi, 4*(3), 107, 117.

Pan, V.L., & Akay, C. (2015). Eğitim fakültesinde yabancı dil dersi alan öğrencilerin yabancı dil dersine yönelik tutumlarının ve sınıf kaygılarının incelenmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 14*(55), 79-97.

Sevimbay, A. (2016). 11.sınıf öğrencilerinin İngilizce dersine yönelik tutumları ve öz yeterlik inaçları arasındaki ilişkiler. Yüksek Lisans Tezi. Bartın Üniversitesi, Bartın.

Schunk, D., & Pajares, F. (2001). The development of academic self-efficacy. *Development of Achievement Motivation, 30*, 15- 31

Soylu, M. Y., Akkoyunlu B. (2002). The effect of learning styles on achievement in different learning environments. *The Turkish Online Journal of Educational Technology*, *8*(4), 43-50.

Şener, S., & Erol, İ. K. (2017). Motivational orientations and self efficacy beliefs of Turkish students towards EFL learning. *Eurasian Journal of Educational Research, 67*, 251-267.

Tavşancıl, E.(2006). *Tutumların ölçülmesi ve spss ile veri analizi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Tuncer, M., & Akmençe, A. E. (2019). Yabancı dile yönelik kaygı, özyeterlik ve tutum arasındaki ilişkiler. *Turkish Journal of Educational Studies, 6*(3), 1-13.

Tuncer, M., Berkant, H.G., & Doğan, Y. (2015). İngilizceye yönelik tutum ölçeği'nin Türkçe'ye uyarlanması. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi, 4*(2), 260-266.

Uslu, Z. (2006). Almanca öğretmenliği bölümlerinde seçmeli kırk kredilik İngilizce dersinin etkileri. *Eğitim Fakültesi Dergisi XIX* (2), 415-430.

Yalçın Arslan, F., & Kılıç, M. (2016). İkinci dil öğreniminde bireysel farklar. E. Yücel, H. Yılmaz ve M.S. Öztürk (Yay. haz.). *Yabancı dil öğretimine genel bir bakış* içinde. (s. 88-96). Konya: Çizgi Kitabevi.

Yıldıran, Ç. (2016). Öğrencilerin yabancı dil öğrenimine yönelik tutumlarının incelenmesi: aksaray üniversitesi örneği. *Route Educational and Social Science Journal Volume, 3*(5), 81-190.

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2008). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (6. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Zimmerman, B. J. (2000). Self-Efficacy: An Essential Motive to Learn. *Contemporary Educational Psychology, 25,* 82-91.

İlk Okuma Yazmaya Yönelik Değişkenler Arasındaki İlişkiler

Aysel Ferah Özcan[1]

Sevilay Yıldız[2]

Giriş

İlk okuma yazma kavramı, çocukların sözlü dilden yazılı dile geçişte sessiz okuyabilmeye başladığı döneme kadar ki devreyi ifade eden bir kavramdır (Ferah, 2007). İlk okuma yazma becerisi, gelişimsel bir beceri olarak nitelendirilmektedir (Ehri, 2005). Karmaşık bil dil becerisi olan okuma, görme kapasitesi ve yeterliliği, görüp işittiklerini hatırlayabilme ve seslendirebilme, parçaları birleştirebilme, bütünü çözümleyebilme, dili etkin bir şekilde kullanabilme gibi bilişsel, duyuşsal ve devinimsel birçok yeterliği kapsamaktadır (Sattler ve Weyandt, 2002). Nitekim okuma ve yazma sürecini açıklamak üzere yapılan çalışmalarda ilkokul öncesi dönemde gelişmeye başlayan bazı pskodilbilimsel değişkenler ile ilk okuma yazma ilişkisine odaklanıldığı görülmektedir. Örneğin okuma ve yazma becerisi ile ilgili çalışmaların bir kısmı harf bilgisi, fonolojik farkındalık, görsel algı, işlem belleği, hızlı otomatik isimlendirme vb. bilişsel-dilbilimsel değişkenlerden en az birine yöneliktir (Memiş ve Ayvaz-Sivri, 2016; Erdoğan, 2012; Ferah, 1996; Karakelle, 2004; Sürgen, 2019). İlk okuma yazma ile ilgili bu araştırmalarda görsel algının okuma başarısı/hataları (Memiş ve Ayvaz-Sivri, 2016) ve yazma hataları ile (Ferah, 1996); fonolojik farkındalığın da birinci sınıfın birinci döneminin sonundaki okuma başarısı ile ilişkili olduğu (Erdoğan, 2012) belirlenmiştir. Başka bir çalışmada ise ses bilgisel farkındalığı iyi olan çocukların okuduklarını anlama ve okuma hızlarının yüksek olduğu (Güldenoğlu, Kargın ve Ergül, 2016) bulunmuştur. Araştırmaların sonuçları fonolojik farkındalığın eğitimle geliştiğini ancak okuma becerilerinin gelişimine katkı sağlamadığını, okumanın sözcük çözümleme becerisi gerektirdiğini (Stanovich, 1986) ve görsel algının ise okul öncesi eğitimi almakla arttığını ve okuma yazma süreciyle geliştiğini (Ferah, 1996) göstermektedir. Ayrıca çocukların ilk okuma yazma öğrenirken güçlükler yaşadıkları da (Ferah-Özcan ve Özcan, 2016) bilinmektedir.

Yukarıdaki verilen araştırmalardan ilk okuma yazma öğrenirken çocukların öğrenme sürecinde gerek okuma gerek yazma hataları yaptıkları; araştırmaların bir kısmının sonuçlarına göre çocukların ilk okuma yazma hatalarının fonolojik farkındalıkla, diğer bir kısmına göre ise görsel algı ile ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. Ancak alanyazında okuma, yazma ve ön koşul bileşenler arasındaki ilişkilerin birlikte araştırıldığı bir çalışmaya araştırmacılar tarafından rastlanmamıştır. Yukarıda belirtilen sebeplerle bu araştırmada gelecekteki ders başarısını etkileme gücü yüksek olan okuma ve yazma değişkenlerine yönelik birinci sınıf öğrencilerinin gelişim düzeylerinin ve bu değişkenler arasındaki ilişkilerin belirlenmesi amaçlanmıştır.

[1] Aysel Ferah-Özcan, Dr., Sakarya Üniversitesi, Temel Eğitim, aferah@sakarya.edu.tr
[2] Sevilay Yıldız, Dr. Öğretim Üyesi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Eğitim Bilimleri, sevilayyildiz@ibu.edu.tr

Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırma, betimsel bir araştırma niteliğinde olup, deseni tarama modellerinden açıklayıcı ilişkisel desendir. Araştırma örneklem üzerinden yürütülmüştür. Araştırmanın örneklemi uygun örnekleme ile seçilen İstanbul'un üç ilçesindeki altı ilkokuldan toplam 552 birinci sınıf öğrencisinden oluşmaktadır.

Veriler; Watkin ve Edwards'ın (2004) geliştirip Büyüktaşkapu'nun (2012) uyarladığı MS Fonolojik Farkındalık Ölçeği, Frostig, Levefer ve Whittlesey'in geliştirip Aral ve Bütün-Ayhan'ın (1961) uyarladığı Frostig Görsel Algı Testi, Yıldız'ın (2009) geliştirdiği Okuduğunu Anlama Başarı Testi, bu araştırma için geliştirilen Okuma Hataları Ölçeği, Bürünsel Özellikler Ölçeği, Sözcük ve Cümle Yazma Becerileri/Hataları Ölçekleri ile toplanmıştır (Ayrıntılı bilgi için bk.)[3]. Okuma hızı için Yıldız'ın (2009) geliştirdiği 117 sözcüklü bir metin kullanılarak bir dakikada doğru olarak okunan sözcük sayısı hesaplanmıştır. Okuma Başarısı Puanı ise okuma hataları, okuma hızı ve bürünsel özellikler puanlarının toplamıyla hesaplanmıştır.

Araştırmada ilk olarak ölçeklerin geçerlik ve güvenirliklerine yönelik kanıtlar toplanmıştır. Yapılan AFA sonuçlarına göre sözcük (Açıklanan varyans % 89,54) – cümle yazma hataları (Açıklanan varyans % 74,95), okuma başarısı puanı (Açıklanan varyas %90,09), okuma hataları (Açıklanan varyans %63,75), bürünsel özellikler (Açıklanan varyans %89,47), okuduğunu anlama başarısı (KR_{20} katsayısı 0,87) ölçeklerinin tek boyutlu yapıda oldukları bulunmuştur. DFA sonuçlarına göre Fonolojik Farkındalık (RMSE: 0,038 CFI: 0,966 TLI: 0,962) ve Görsel Algı (RMSE: 0,092 CFI: 0,98 TLI 0,96) ölçeklerinin tek boyutlu yapıda oldukları görülmüştür. Hesaplanan McDonald omega katsayılarına göre sözcük (0,96) ve cümle yazma hataları (0,93), okuma başarısı puanı (0,96), okuma hataları (0,92), bürünsel özellikler (0,94), Fonolojik Farkındalık (0,94) ve Görsel Algı (0,87) ölçeklerinin iç tutarlılık güvenirliklerinin yeterli olduğu belirlenmiştir.

Araştırmanın birinci sorusunun cevaplanması amacıyla görsel algı, fonolojik farkındalık, okuma/sözcük ve cümle yazma hataları/ başarısı ile okuduğunu anlama testi toplam puanlarının ortalamaları alınmıştır. Görsel algı değişkeni standartlaştırma işlemi yapılarak yüzdelik olarak incelenmiştir. Cümle yazma ve sözcük yazma başarısına ilişkin sonuçlar yüzdelik olarak incelenmiştir. Okuma başarısını oluşturan okuma hızı, okuma hatası ve bürünsel özellik değerlerine ayrı ayrı yer verilmiştir. Araştırmanın ikinci sorusunu yanıtlamak üzere analizler Spearman sıra farkları korelasyon katsayısı aracılığı ile gerçekleştirilmiştir.

Bulgular ve Tartışma

Araştırmanın amacı doğrultusunda "*Öğrencilerin ilk okuma yazma bileşenlerine yönelik düzeyleri*"nin incelenmesi amacıyla betimsel istatistikler gerçekleştirilmiştir. Sonuçlar Tablo 1.1'de gösterilmiştir.

[3] Aysel Ferah Özcan (2020). *İlk Okuma Yazma Öğrenme Sürecinin Yordayıcıları,* Yayınlanmamış Doktora Tezi. AİBÜ, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bolu.

Tablo 1.1. Öğrencilerin puanlarına ilişkin betimsel istatistikler

		N	$\bar{X}$	ss	Min.	Mak.
Görsel algı (yüzdelik)		552	63,80	32,12	1	100
Fonolojik farkındalık			0,65	0,25	0	1
Okuduğunu anlama başarısı			0,72	0,28	0	1
Cümle yazma becerisi (yüzdelik)			64,86	27,21	0	100
Sözcük yazma becerisi (yüzdelik)			62,27	25,24	0	100
Okuma başarısı	Okuma hatası		2,40	0,45	1	3
	Okuma hızı		39,09	19,49	0	108
	Bürünsel özellikler		2,10	0,67	1	3
Sözcük yazma hatası			2,53	0,50	1	3
Cümle yazma hatası			2,51	0,54	1	3

Tablo 1.1 incelendiğinde öğrencilerin görsel algılarına ilişkin yüzdelik değerlerin ortalamasının 63,80, standart sapmasının 32,12 olduğu görülmektedir. Elde edilen ortalama değeri (63,80) öğrencilerin görsel algılarının orta düzeyde olduğunu göstermektedir. Bu bulgu, alanyazındaki bir kısım araştırmaların bulgularıyla desteklenmektedir (Memiş ve Harmankaya 2012; Memiş ve Ayvaz-Sivri, 2016). Ancak bu araştırmanın sonucuna göre öğrencilerin bir kısmı ortalamanın çok altında puanlara sahiptir. Esasen erken çocukluk döneminde teşhis ve eğitim gerektiğinden (Popp, 1967) çocukların ilkokul öncesi dönemde teşhis edilmemiş olması ve görsel algı çalışmalarına yeterince ağırlık verilmemiş olması sebebiyle çocukların görsel algı düzeyleri orta olarak belirlenmiş olabilir.

Araştırmanın ikinci değişkeni olan öğrencilerin fonolojik farkındalık düzeylerinin orta düzey olduğu (ortalama: 0,65 standart sapma: 0,25) söylenebilir (fonolojik farkındalık > 0,51) Dolayısıyla bu araştırmanın örneklemini oluşturan ilkokul birinci sınıf öğrencileri, orta düzeydeki fonolojik farkındalık becerilerinde (Rubba, 2004; akt. Yangın, Erdoğan ve Erdoğan, 2011), orta düzeyde bir gelişim göstermektedirler. Alanyazındaki fonolojik farkındalık ölçekleri incelendiğinde ise ölçeklerin yapısal ve uygulama bakımından farklılık gösterdikleri (bk.Yangın, Erdoğan ve Erdoğan 2011; Karakelle, 2004; Kargın vd., 2015) saptanmıştır. Esasen fonolojik farkındalık görevlerinin okuma yazma öğrenme sürecinin eylem ve etkinliklerini kapsadığı, öğrenmeye de bağlı görevler oldukları söylenebilir (Erdoğan, 2009). Bu sebeple de birinci sınıf öğrencilerinin fonolojik farkındalık gelişimleri orta düzey olarak bulunmuş olabilir.

Araştırmanın üçüncü bulgusuna göre okuduğunu anlama puanlarının ortalamasının 0,72, standart sapmasının 0,28 olduğu görülmektedir. Buna göre öğrencilerin okuduğunu anlama başarı düzeylerinin Mayıs ayı itibariyle orta düzeyde olduğu söylenebilir (okuduğunu anlama başarısı > 0,51). Birinci sınıfların okuduğunu anlama düzeylerinin belirlendiği pek çok çalışmada da öğrencilerin orta düzey okuduğunu anlama başarısına sahip olduklarına vurgu yapılmaktadır (Bayat ve Çelenk, 2012; Memiş ve Ayvaz-Sivri, 2016; Yıldız, 2009). Yukarıda verilen araştırmaların bulguları ile bu araştırmanın bulgularının paralellik gösterdiği söylenebilir.

Araştırmanın dördüncü bulgusuna göre cümle yazma başarısı puanlarının ortalamasının 64,86, standart sapmasının 27,21 olduğu görülmektedir. Araştırmanın beşinci bulgusuna göre ise sözcük yazma başarısı puanlarının ortalamasının 62,27, standart sapmasının 25,24 olduğu görülmektedir. Bu araştırmanın sonuçlarına dayalı olarak birinci sınıf öğrencilerinin sözcük ve cümle yazma başarı düzeylerinin orta düzey olduğu ve öğrencilerin sözcük ve cümle yazma başarı puanlarının bir kısmının ortalamanın üstünde bir kısmının da altında kaldığı söylenebilir. Elde edilen bu bulgu, çocukların yazma başarı düzeylerinin yeterli düzeyde başarılı (Bayat ve Çelenk, 2012) olduklarını ortaya koyan araştırma sonuçlarıyla da desteklenmektedir. Ancak bu araştırmada birinci sınıf öğrencilerinin sözcük ve cümle yazma başarı düzeylerindeki değişkenliğin fazla olması, okumaya oranla yazmaya derslerde daha az ağırlık verilmesinden kaynaklanmış olabilir.

Araştırmanın altıncı bulgusu olan cümle yazma hatası puanlarının ortalamasının 2,51, standart sapmasının 0,54 olduğu görülmektedir. Araştırmanın yedinci bulgusu olan sözcük yazma hatası puanlarının ortalaması ise 2.53, standart sapması 0.50 olarak bulunmuştur. Bu bulgulara dayalı olarak ilkokul birinci sınıf öğrencilerinin sözcükleri cümlelere göre kısmen daha az hata ile yazdıkları söylenebilir. Sözcük ve cümle yazma testleri çocukların sık karıştırdıkları sesler ile bazı yapım ve çekim eklerine ağırlık verilerek hazırlanmıştır. Bellek deneylerinde de sıkça kullanılan bu harf/sesleri çocukların okurken karıştırmalarının nedeni, harften/yazımdan sese dönüştürmedeki güçlük yani benzerlik etkisi ve sözcüklerdeki ses sayısındaki artış (Baddeley, 1986; Conrad, 1964) olarak açıklanmaktadır. Nitekim bir kısım araştırmalarda dil birimlerindeki benzer öğelerin ayırt edilmesinin ve bellekte kodlanmasının güç olduğu (Ferah, 1996), hece sayısı arttıkça öğrencilerin daha fazla yazma hatası yaptıkları (Yıldız, 2009) belirtilmektedir. Bu araştırmada ise yazımı ya da işitilmesi güç olan harf seslerin bellekte kodlanmasının daha uzun süre alacağı, hatırlanması sürecinde karıştırıcı/bozucu olan benzer harf/sesler nedeniyle hata yapma olasılığının artabileceği, uzunluk etkisi nedeniyle bağlamda yazmanın güç olabileceği söylenebilir.

Yazma hatalarının nedenleri ise, hem görsel algı hem ses bilgisel işlemler hem de belleğin yazma öğrenimindeki rolüne işaret etmektedir; bu hatalar okuma yazmanın başlangıcından itibaren düzeltilmelidir (Ferah, 1996). Çoklu ortam uygulamaları yazma hatalarının azalmasında önemli bir etki etmektedir (Yıldız, 2009). Harf ve seslerin benzerlik ve farklılıklarını ayırt etmeye yönelik alıştırmalar yaptırılması gereklidir (Ferah, 1996). Yazma hatalarından en düşük puanı olan öğrencilerin ise yazma öncesi ya da yazmanın başlangıç aşamasında bulundukları; ancak geçiş aşamasında da çocukların bazı harf/sesleri tam olarak kodlayamadıkları görülmektedir. Bu araştırmada odaklanılan çocukların görsel algı ve fonolojik farkındalık gelişim düzeylerinin düşük olması ve işlem belleği üzerindeki yükün artırmasına bağlı olarak yazma hatalarının artabileceği, öğretmenlerin de öğretim uygulamalarında bazı hususlara yeterince özen göstermemelerinin de etkisiyle yazma hata düzeylerinin orta düzey olarak belirlenmiş olabileceği düşünülebilir.

Araştırmanın sekizinci bulgusu için, öğrencilerin okuma hatası ile bürünsel özellikler puanları ve okuma hızları yardımıyla Okuma Başarısı değişkeni oluşturulmuştur. Okuma başarısı ise T ölçeğinde olduğu için ortalaması 50'dir. Standart sapması ise 9,43 olarak elde edilmiştir. Araştırmanın bu kısmının bulgularına göre öğrencilerin okuma başarısı 27,36 ile 68,29 aralığında değişmektedir. Öğrencilerin okuma hatasının ortalamasının ise 2,40, standart sapmasının 0,45 olduğu görülmektedir.

Buna göre öğrencilerin okuma hatası puanının yüksek olduğu söylenebilir (okuma hatası > 2,33). Okuma hatası puanının yüksek olması öğrencilerin *daha az hata* yaptığı anlamına gelmektedir. Bürünsel özellikler puanlarının ortalaması 2,10, standart sapması 0,67'dir. Buna göre öğrencilerin bürünsel özellikler açısından orta düzeyde olduğu söylenebilir. Okuma başarı bileşenlerinin puan ortalamaları, birinci sınıf öğrencilerinde doğru okuma, okuma hızı ve bürün şeklinde bir okuma gelişim sırası olduğu göstermektedir. Nitekim Yıldız (2009), birinci sınıf öğrencilerinin okuma aşamalarından geçerken de vurgu, durak, ritim gibi okuma niteliklerinin görülmesinin kolay olmadığını belirtmiştir. Birinci sınıf öğrencilerinin doğru okuma, okuma davranışları vb. alanlardaki gelişimlerini ve düzeylerini ortaya koyan araştırmalara göre öğrenciler orta düzey bir okuma gelişimine sahiptirler (Bayat ve Çelenk, 2015; Erdoğan, 2012). Bu veriler, mevcut araştırma bulgularını desteklemektedir. Okuma hata puan ortalamaları, çocukların çoğunluğunun okumanın anlamına katıldıklarını ve okumayı söktüklerini göstermektedir. Ancak çocukların bir kısmı okurken hata yapmaya da devam etmektedirler.

Okumadaki başarısı; aslında harf-ses bağlantısının kurulup uzun süreli bellekteki imgelerle ilişkilendirmenin hızlı bir şekilde yapılması, sözcük hazinesi ve kısa süreli işlem belleğinin etkinliğini gerektirir (Brown, 2018). Ancak okuma hatalarının nedenleri dil birimsel yapıları kavramadaki güçlüklere (Ferah, 2007) işaret ettiğinden birinci sınıfta okuma eylem ve etkinliklerinin dil birimsel yapıları pekiştirecek şekilde düzenlenmesinin gerekli olduğu anlaşılmaktadır. Birinci sınıf öğrencilerinin okuma hatalarının düzeltilebilmesi için öğretmenin rehberliğinde yapılan etkinlikler ve strateji öğretimi faydalı olabilir (Trawick-Smith, 2013). Ders kitaplarında kısa okuma metinlerine, şiir ve tekerlemelere yer verilebilir.

Araştırmanın son bulgusuna göre öğrencilerin okuma hızlarının ortalaması 39,09 iken standart sapması 19,49'dur. Öğrencilerin okuma hızları 0-108 aralığında değişmektedir. Bu araştırmada ulaşılan bulgunun Kuşdemir-Kayıran ve Katırcı-Ağaçkıran'ın (2018) bulgularıyla (kızlar için 39.46, erkekler için 38.40) desteklendiği anlaşılmaktadır. DİBELS ölçütlerine göre de birinci sınıfın sonunda çocukların bir dakikada 40 sözcüğü akıcı bir şekilde okuyabilmesi normal düzey, bir dakikada okunan sözcük sayısının 19 ve altında olması ise riskli grup olarak değerlendirilmektedir (Bender, 2014). Harf ediniminin konuşma seslerine olan farkındalığı artırdığı, konuşma seslerinin harfleri kavramayı kolaylaştırdığı, böylelikle yazı birim ve ses birim kodlarının aynı anda ortaya çıkarak karşılıklı olarak geliştiği düşünülmektedir (Dehaene, 2014). Dolayısıyla çocuklar, yazı birim ve ses birim kodlarının hızlı bir şekilde dönüşümünü sağlamada, sözcükleri hızlı tanımada henüz yeterli bir düzeye erişemedikleri için bu araştırmada Nisan ayı için bir dakikada doğru olarak okunan sözcük sayısı 39,1 olarak belirlenmiş olabilir ve normal düzey olarak kabul edilebilir. Daha da önemlisi okuma hızı başarısına yönelik standart sapmanın yüksek olması ve ranjın geniş olması birinci sınıf öğrencilerinin gerek okumaya başlama gerek okumayı çözümleme bakımından farklı düzeylerde bulunduklarını göstermektedir. Ehri (2005) tarafından geliştirilen okumayı öğrenmenin farklı evre modellerine uyarlanacak olursa okuma bilmeyen bir öğrencinin alfabe öncesi, tanıdığı bazı harfleri seslendirebilen bir öğrencinin ise kısmi alfabetik bir aşamada bulunduğu düşünülebilir. Ancak okuma kazanım göstergelerine dayalı olarak *Türkçe okumayı çözümleme gelişimi* için *harf/ses çatma, heceleme, uzatma ve akıcı okuma* şeklinde bir *okuma gelişim aşaması sınıflandırması* düşünülebilir.

Araştırmanın amacı doğrultusunda "İlk okuma yazma bileşenlerine yönelik ilişkiler" sorusunun yanıtlanması amacıyla çarpıklık ve basıklık katsayılarına ait z değerlerinin ±1,96 aralığının dışında olması sebebiyle normallik varsayımının sağlanmadığı durumlarda başvurulan Spearman sıra farkları korelasyon kaytsayısı kullanılarak ilişkiler incelenmiştir. Sonuçlar Tablo 1.2'de gösterilmiştir.

Tablo 1.2. Değişkenler arasındaki korelasyonlar

Değişken	Görsel Algı	Okuma Başarısı	Okuduğunu Anlama	Cümle Yazma Hatası	Sözcük Yazma Hatası	Sözcük Yazma Başarısı	Cümle Yazma Başarısı	Fonolojik Farkındalık
Görsel Algı	1,00	0,49*	0,08	0,34*	0,36*	0,36*	0,36*	0,02
Okuma Başarısı		1,00	0,02	0,63*	0,60*	0,55*	0,63*	0,03
Okuduğunu Anlama			1,00	0,03	0,05	0,07	0,04	0,50*
Cümle Yazma Hatası				1,00	0,70*	0,66*	0,89*	0,09*
Sözcük Yazma Hatası					1,00	0,70*	0,70*	0,07
Sözcük Yazma Başarısı						1,00	0,64*	0,07
Cümle Yazma Başarısı							1,00	0,09*
Fonolojik Farkındalık								1,00

*p<0,05

Tablo 1.2 incelendiğinde, fonolojik farkındalık ölçeğinden elde edilen puanların okuduğunu anlama hariç diğer değişkenlerle ilişkisinin olmadığı söylenebilir. Okuma başarısı; cümle yazma hatası, sözcük yazma hatası, sözcük yazma başarısı ve cümle yazma başarısı değişkenleriyle pozitif yönlü ve orta düzeyde ilişkilidir. Görsel Algı; okuma başarısı, sözcük ve cümle yazma başarısı ile sözcük ve cümle yazma hataları değişkenleriyle pozitif yönlü ve orta düzeyde ilişkilidir. Okuduğunu anlama değişkeninin fonolojik farkındalık haricindeki değişkenlerle ilişkisinin oldukça düşük olduğu söylenebilir. Cümle yazma hatası ile sözcük yazma hatası ve cümle yazma başarısı arasında pozitif yönlü anlamlı ve yüksek düzeyde ilişki varken sözcük yazma başarısı arasında pozitif yönlü orta düzeyde ve anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Cümle yazma hatası ile fonolojik farkındalık değişkeni arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı olmasına rağmen oldukça düşük düzeydedir. Sözcük yazma başarısı ile cümle yazma başarısı arasında ise orta düzeyde pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

Elde edilen bu bulgulardan okuduğunu anlama değişkeninin sadece fonolojik farkındalık becerisi ile ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. Bir araştırmada, ses bilgisel farkındalık becerisindeki başarı, sözcük çözümleme başarısını artırdığından dolayı okuma başarısının okuduğunu anlama ile ilişkili olduğu ileri sürülmektedir (Güldenoğlu vd., 2016). Başka bir araştırma sonucu ise bu iki değişken arasında bir ilişki olmadığı yönündedir (Erdoğan, 2012). Ancak bu araştırmada fonolojik farkındalığın okuduğunu anlama ile seçici bir biçimde ilişkili olduğu bulgusuna ulaşılmasının nedeni, fonolojik farkındalık ölçeğinin sözcük bilgisini gerektirmesi olabilir. Çünkü sözcük bilgisi ile okuma hızı ve okuduğunu anlama arasında ilişkili vardır (Kayhan, 2010).

Görsel algı puanının okuduğunu anlama değişkeni ile ilişkilenmemesi, sözcük tanımanın otomatikleşmesi ve görsel algının da buna bağlı olarak gelişmesinden kaynaklanmış olabilir. İlkokul öncesi dönemde gelişmeye başlayan görsel algı becerilerinin çocukların gelecekteki sözcük tanıma becerilerini artırdığı, sözcük tanıma ve çözümlemedeki artışın da görsel algıyı geliştirdiği; ancak algının okuduğunu anlama başarısını açıklamakta tek başına yeterli bir faktör olmadığı düşünülebilir. Esasen anlamlı okuma için yazının çözümlenmesi kritik bir adımdır. Bir sözcüğün yazılışı, seslendirilişi ve anlamı hafızada doğru bir şekilde temsil edilip ilişkilendirilebilirse otomatik olarak tanınabilmektedir (Neuman ve Dickinson, 2018). Sözcük tanıma kolaylaştıkça çocuklar dikkatlerini okuduğunu anlamaya odaklayabilirler.

Okuduğunu anlama ile ilişkili bir değişken olarak düşünülen okuma başarısı, bu araştırmada; okuma hata, okuma hızı ve bürünsel özellikler puanlarının toplanıp z puana dönüştürülmesi ile hesaplanmıştır. Dolayısıyla her ne kadar ilkokul ikinci ve daha üst sınıflarındaki akıcı okuma becerileri ile okuduğunu anlama arasında yüksek ilişki bulunmuş olsa da (Baştuğ ve Akyol, 2012), bu araştırmada okuma başarısının okuduğunu anlama ile ilişkisinin yok denecek kadar az olduğu görülmüştür. Bu durum çocuklarda sözcük tanıma süreçlerinin tam olarak otomatikleşmemesi ile okuma hızı ve bürünsel özelliklerde henüz yetkinleşmemelerinden kaynaklanabilir. Nitekim okuma hızı, çocukların okudukları sözcük, cümle ve metinleri anlama düzeyleri, sözcük bilgileri (Kayhan, 2010), sözcük tanıma ve doğru okuma becerileri (Baştuğ ve Akyol, 2012) ile ilişkilidir. Ayrıca alanyazında kullanılan okuma ölçeklerinde bileşenler bakımından yapısal farklar bulunmaktadır (bk. Erden ve Çelik, 2019; Yıldız, 2009). Gerek okuma bileşenlerinin yapıları gerek kullanılan okuduğunu anlama metinleri gerek uygulama yaş grupları farklı olduğu için araştırmalarda okuduğunu anlama ve akıcı okuma değişkenlerinin ilişkilerine yönelik birbiriyle örtüşmeyen sonuçlar elde edilmiş olabilir. Aslında ilerleyen sınıflarda doğru ve yeterli bir hızda okuma becerisi kazanmadan okuduğunu anlamanın mümkün olamayacağı da açıkça bilinmektedir. Bu sebeple yukarıda ifade edilen çalışmalara ek olarak okuma başarısını artırmak için çeşitli stratejiler kullanılabilir (Kodan ve Akyol, 2018).

Araştırmanın bu kısmıyla ilgili diğer bir bulgu olan okuduğunu anlama ile fonolojik farkındalık arasında orta düzey ve anlamlı bir ilişki bulunmasının yukarıda açıklananlar dışında diğer nedenlerinin araştırmada kullanılan fonolojik farkındalık ölçeğinin sözcük bilgisi gerektirmesi ve uygulamanın işlem belleğine dayalı olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Özetle alanyazındaki Türkçe'ye uyarlanmış ya da Türkçe için geliştirilmiş olan fonolojik farkındalık ölçeklerinin bir kısmının yapısal bakımdan da gözden geçirilmesine ve dil bilimsel bu yapıların ilkokul birinci sınıf düzeyi için yeniden tanımlanması ve ortografik-morfolojik yapılarla aralarındaki sınırların belirlenmesine ihtiyaç bulunduğu söylenebilir.

Bu araştırmanın bulgularına göre fonolojik farkındalık düzeylerinin yüksek veya düşük olması ile çocukların okuma yazmada yaptıkları hatalar ve okuma yazma başarıları arasında da herhangi bir ilinti kurabilmek güçtür. Oysa alanyazında fonolojik farkındalık becerileri ile okuma başarısı arasında ilişki olduğuna yönelik bulgular (Erdoğan, 2012) olduğu gibi, okuma başarısı ile ilişkili olmadığını (Gray ve McCutchen, 2006) ortaya koyan çalışmalar da bulunmaktadır. İlkokul birinci sınıftaki okuma başarısı sözcük çözümlemeyi gerektirdiğinden (Güldenoğlu vd., 2016), çözümlemedeki başarı anlama işlemi için işlem belleğindeki bilişsel yükü azalttığından (Neuman ve Dickinson, 2018), okuma yazma

öğrenimi de fonolojik farkındalığı geliştirdiğinden (Erdoğan, 2012) ilk ses farkındalığına yönelik fonolojik farkındalık gelişiminin okuma başarısı ile ilişkilenmemesi sonucunu doğurmuş olabilir. Aynı gerekçe yazma alanı için de geçerli olabilir. Nitekim bu araştırmanın bir diğer bulgusunda sözcük ve cümle yazma hataları arasında orta düzey bir ilişkinin olduğu belirlenmiştir. Bu bulgu Türkçe okuma yazma öğrenimi için görsel veya işitsel olarak ayırt edilmesi güç olan bazı harf/seslerin ve ek yapılarının tam olarak kodlanamadığını, sözcük çözümlemenin istenilen düzeyde olmadığını göstermektedir. Sonuç olarak Türkçe sözcükleri bireşim ve çözümlemedeki temel güçlüğün bazı harflerin görsel olarak hatırlanabilirliğinin zorluğu ile sözcüklerin ses sayısındaki artıştan kaynaklandığı söylenebilir.

Bu araştırmanın diğer bulgularına göre ilk okuma yazma esnasında okuma başarısı ve yazma hataları, görsel algı değişkeni ile ilişkilenmektedir. Ulaşılan bu sonuç, görsel algı puanlarının yazma hataları (Ferah, 1996), okuma hataları (Memiş ve Ayvaz-Sivri, 2016) okuma puanları ile ilişki olduğunu gösteren (Çayır, 2017) araştırma bulguları ile desteklenmektedir. Çünkü okuma yazmayı öğrenme harfleri/sesleri ayırt edebilmeyi, belleğe doğru kodlamayı gerektirdiğinden ve bu işlemler de algısal alanlar olduğundan dolayı, bu araştırmada bilgi işlemenin giriş kapısı olan görsel algı ile okuma yazmanın ilişkili olduğu bulgusuna ulaşılmış olabilir. Bu durumda algı ve okumaya hazırlık testlerinin erken dönemde uygulanmasıyla sonradan karşılaşılabilecek bazı sorunların önüne geçebilmenin mümkün olacağı söylenebilir (Ferah, 1996).

Araştırmanın bir diğer bulgusu olan cümle yazma hatası ile cümle yazma başarısı arasındaki ilişkinin çok yüksek oluşu, hataların cümlenin tüm birimlerine dağıldığına ve bir hata türünün varlığının diğer bir hata türünün yapılma olasılığını artırdığına bir kanıt olarak değerlendirilebilir. Ayrıca çocukların gerek sözcük gerek cümle yazma hata puanlarının birbirine yakın değerler alması, sözcükleri izole ya da bağlam içinde yazmanın değil (Martin-Chang, Qualette ve Bond 2017), yazımı ve işitilmesi benzer olan harf/seslerin (Conrad, 1964); *bazı* ek yapılarının ve yabancı dillerden Türkçe'ye geçen hece yapılarının kodlanmasının zor olduğuna da bir kanıttır. Sözcük ve cümle yazma hatalarının daha az yapılması ise okuryazarlık eğitiminin başından itibaren çocukların dilin ortografisiyle ilgili bilgi edindiklerini (Martinet, Valdois ve Fayol, 2003) de ortaya koymaktadır. Araştırmanın bu kısmındaki bulgunun çocukların ortografik-morfolojik farkındalık ve söz dizimsel becerilerinin ölçülmesinin gerektiği (Güldenoğlu vd., 2016) önerisini desteklediği görülmektedir.

Sözcük ve cümle yazma hataları ile okuma hataları arasında da orta düzey ve pozitif yönlü bir ilişki bulunmuştur ki, bu bulgu yazma hata türleri arasındaki ilişkinin yüksek olduğuna yönelik bulgu (Ferah, 1996) ile desteklemektedir. Ayrıca okuma ve yazma hatası yapan öğrencilerin okuma ve yazmayı henüz sökmekte olduklarına, bazı öğrencilerin yazmayı öğrenmenin son aşamasında bazılarının ise ses öncesi veya ses çözümlemeye başlangıç aşamasında bulunduğuna da bir kanıttır. Çocukların bir kısmının tanıdık harf/ses gruplarını okuma ve yazmada otomatikleştikleri, dolayısıyla zihinsel sözlüğe ulaşarak sözcükleri okuyup yazdıkları anlaşılmaktadır. Ancak bazı harf birimlerindeki hataların varlığı, sözcük tanımada otomatikleşmemiş süreçlerin varlığının (Seidenberg ve McClellend, 1989), okuma yazmadaki sarmal gelişimin göstergesi olarak kabul edilebilir. Dolayısıyla doğru yazma için bu beceriye özgü harf-ses-anlam ilişkisini güçlendiren stratejiler kullanılarak ortografik yapıların aktif bir şekilde çocuklar tarafından yapılandırılması desteklenebilir (Bosman ve Van Orden, 1997).

Çocukların defterlerinde yıl boyu görülen yazma hatalarının sebebinin görsel algı dışında, uzun süreli bellekte yanlış ya da eksik kodlanan bilgiler olabileceği ileri sürülmüştür (Ferah, 1996). Dolayısıyla bu araştırmada da yazma hatalarının bellekteki kodlama hatalarına işaret ettiği söylenebilir. Öğretimdeki harf-ses sayısının artışına bağlı olarak bu harf/seslerle ilgili yeterince alıştırma yapılmamış olabileceği düşünülebilir (Ferah-Özcan ve Özcan, 2016). Dolayısıyla bazı çocuklar, harf/sesleri ayırt etmeye ve bellekte kodlamaya yönelik daha fazla etkinliğe gereksinim duydukları, verilen eğitimden yeterince istifade edemedikleri için gerek sözcük gerek cümleleri yazarken hata yapmış olabilirler.

Sonuç ve Öneriler

Araştırmadan elde edilen betimleyici sonuçlara göre ilkokul birinci sınıf öğrencilerinin bilişsel ve dil bilimsel değişkenlerden görsel algı ve fonolojik farkındalık becerilerine ait gelişimleri ile okuma, sözcük-cümle yazma ve okuduğunu anlama başarıları/hataları düzeyleri "orta" düzeydedir ve başarı değişkenlik göstermektedir. Birinci sınıf öğrencilerinin gerek sözcük gerek cümle yazma başarı/hata puan ortalamalarının birbirine yakın olması, izole ya da bağlamda sözcük yazmanın öğrenmeyi kolaylaştırdığı görüşünün tartışmalı olduğunu göstermektedir. Öğrencilerin okuma yazmanın ön koşul becerilerinin gelişim düzeyine paralel bir şekilde edinildiği ve Nisan-Mayıs ayları itibariyle sınıflarda okuma ve yazmayı sökememiş çocukların bulunduğu anlaşılmaktadır. Okuma bileşenlerinin gelişiminde doğru okuma, okuma hızı ve bürünsel özellikler şeklinde bir sıralamanın olduğu görülmektedir. Okuma hata türlerine dayalı olarak bu araştırmada, Türkçe için okuma gelişim aşamaları *heceleyerek, uzatarak ve akıcı okuma* şeklinde sınıflandırılmıştır. Okumanın diğer bileşeni olan okuma hızı ise, Nisan ayı için ortalama dakikada *39.1* sözcük, en yüksek sözcük sayısı ise *108* olarak belirlenmiştir. Bu sonuçlar, okuma hızları bakımından birinci sınıf öğrencilerinin aralarındaki farkın fazla olduğuna işaret etmektedir.

İlkokul birinci sınıf öğrencilerinin sözcük ve cümle yazma hatası yapma düzeylerine göre yazmada henüz *geçiş aşamasında* bulundukları söylenebilir. Yazma becerisinde ise *harf/ses/hece/sözcük/tümce ve metin yazma ile bağımsız okuma yazma* aşaması olarak alfabetik birimlerden morfolojik ve söz dizimsel birimlere doğru *sarmal bir gelişim aşaması* izlenmektedir. Türkçenin saydam yapısı nedeniyle öğrenimi bakımından diğer dillerden farklılaşması sebebiyle çözümleme sürecinde yazma aşamaları arasında kesin sınırlar çizebilmek zordur. Ancak her sınıfta yazma öncesi ve ses bilgisel çözümlemeye başlangıç aşamalarında bulunan öğrenciler de vardır ve sözcükler cümlelere oranla daha az hata ile yazılmaktadır.

Okuma ve yazma alanları da birbiri ile oldukça yüksek ilişkili olan alanlardır. Okuma hataları ile sözcük ve cümle yazma hataları arasındaki ilişkinin varlığı, yazımı ve işitilmesi benzer olan harf/seslerin (*b-d, b-p, m-n, f, h, ç, t, s, k, p, ş*), ek yapılarının (*"-lu, -luk, -ca, -(ğ)im, -acak, -lar/-ler, - yor, -du, -di, -(ğ)iz*) ve yabancı dillerden Türkçe'ye geçen hece yapılarının okunması ve yazılmasının çözümleme sürecindeki çocuklar için zor olduğuna da bir kanıttır. Bu birimler, bellekte en çok karıştırılan birimlerdir ve bellekte kodlanmaları zaman almaktadır, denilebilir.

Görsel algı düzeyleri ile okuma ve yazma başarı düzeyleri; okuma, sözcük ve cümle yazma hata düzeyleri arasında orta düzey, pozitif yönlü bir ilişkinin varlığı, görsel algı alanındaki gelişim düzeylerinin yüksek oluşuna bağlı olarak çocukların okuma ve yazmada daha az hata yaptıklarına ve okuma yazmada başarılı olduklarına işaret etmektedir. Görsel algı, ilkokul birinci sınıflar için bir ön

koşul beceri olup okuma ve yazma ile ilişkili bir gelişim alanıdır. Fonolojik farkındalık değişkeni ise okuduğunu anlama değişkeni dışında diğer okuma yazma beceri ve hata alanları ile ilişkilenmemiştir. Bu durumun kullanılan fonolojik farkındalık ölçeğinin sözcük bilgisi ve işlem belleği gibi görevleri gerektirmesinden kaynaklandığı, okuduğunu anlama başarısının da bu görevlere dayalı olduğu düşünülebilir. Ancak alanyazındaki araştırma sonuçlarından hareketle okul öncesi dönemde bu becerinin gelişimine yönelik eylem ve etkinliklerin yaptırılmasının gerekli olduğu söylenebilir.

Bu araştırmanın her sınıfta hatalı okuyup yazan hatta okuyup yazamayan öğrencilerin olduğu ve okuma bileşenlerinin görsel algı ile orta düzey ilişkili bir değişken olduğu sonucundan hareketle hazırbulunuşluk testlerinin birinci sınıfın başından itibaren uygulanması, ilk okuma yazma öğrenmede sorun yaşayan öğrenciler için bireysel destek programları ile fonolojik farkındalık ve görsel algıya yönelik ara programlar hazırlanması önerilebilir. Birinci sınıfın *geçiş aşaması* olduğu, okuma ve yazma bileşenlerine ait puanların kendi aralarındaki ilişkileri de dikkate alınarak okuma ve yazma uygulamalarına dengeli bir şekilde verilmesi gerektiği söylenebilir. Okumanın otomatik hâle gelmesi, birinci sınıflar için çok daha önemlidir. Çocukların okumada yeterli düzeye erişemedikleri düşünüldüğünde, okuma metinlerinin bir sayfayı geçmeyecek şekilde hazırlanması, derslerde şiirlere, tekerlemelere ve çeşitli okuma stratejilerine yer verilmesi savlanabilir.

Birinci sınıf öğrencilerinin sözcük ve cümle yazma hatalarını azaltmak için öğretimin *farklılaştırılmış öğretim etkinlikleri* ile desteklenmesi; çocukların sık karıştırdıkları dil birimlerinin art arda öğretilmemesi, sözcüklerdeki ses sayılarının kademeli olarak artırılması ve farklı stratejiler kullanılarak pekiştirilmesi önerilebilir. Yazma hataları, çocukların ilk okuma yazmanın geçiş aşamasında olduklarını göstermektedir. Geleneksel yazmaya çocukların ilkokul ikinci ya da üçüncü sınıfta geçtikleri ve bu alanın birçok bilişsel gelişim alanıyla ilişkileri dikkate alınarak ilkokul birinci ve ikinci sınıfın *ilk okuma yazma sınıfı* olarak düzenlenmesi ve bu sınıflara yönelik *İlk Okuma Yazma Öğretmenliği* biçiminde ara bir öğretmenlik alanı yapılandırılmasına ihtiyaç bulunmaktadır. Ayrıca Dünyadaki okuma araştırmalarının bir çatı altında toplanması, okuma programı alanının ayrı bir bilim dalı olarak kurulması gerektiği yönündeki (Dehaene, 2014) görüşler ve bu araştırmanın sonuçları bütün olarak değerlendirildiğinde *Eğitim Programı ve Öğretimi Ana Bilim* dalının bir alt alanı olarak çok alanlı (interdisipliner) *Okuma Yazma Programları ve Öğretimi* bilim dalının yapılandırılması önerilebilir. Gelecekteki araştırmalarda ise birinci sınıflara yönelik okuma hızı artırmaya yönelik stratejileri belirlemeye ve geçerliği-güvenirliği kanıtlanmış Türkçe fonolojik/morfolojik farkındalık ölçme aracı geliştirmeye yönelik çalışmalar yapılabilir.

Kaynaklar

Akyol, H., ve Kodan, H. (2016). Okuma güçlüğü olan bir öğrencinin okuma güçlüğünün giderilmesine yönelik bir uygulama: Akıcı okuma stratejilerinin kullanımı. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *35*(2), 7-21. DOİ: 10.7822/omuefd.35.2.1

Aral, N. ve A. Bütün-Ayhan (2016). Frostig Görsel Algı Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanması. *International Journal of Social Science.* http://dx.doi.org/ 10.9761/JASSS3587

Baddeley, A. (1986). *Working memory*. Oxford, England: Clarendon Press.

Baştuğ, M., ve Akyol, H. (2012). Akıcı okuma becerilerinin okuduğunu anlamayı yordama düzeyi. *Kuramsal Eğitimbilim Dergisi*, *5*(4), 394-411. Retrived from http://www.keg.aku.edu.tr

Bayat, S. ve S. Çelenk (2015). İlköğretim Birinci Sınıf Öğrencilerinin Okuma Yazma Becerileri Başarı Düzeylerinin Belirlenmesi. *.İlköğretim Online, 14*(1), 13-28. DOI: 10.17051/io.2015.64542

Bender, W.N. (2014). *Öğrenme güçlüğü olan bireyler ve eğitimleri* (Hakan Sarı, çev.ed.). Ankara: Nobel Yayınları.

Bosman, A. M. T., and Van Orden, G. C. (1997). Why spelling is more difficult than reading. In C. A. Perfetti, L. Rieben, and M. Fayol, (Eds.), Learning to spell: Research, theory, and practice across languages (pp. 173-194). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

Brown, T. (2018). *Dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu. Çocuklarda ve yetişkinlerde odaklanmayan zihin* (Esra Çetintaş Sönmez, çev.). Ankara: ODTÜ Yayıncılık.

Büyüktaşkapu, S. (2012). Mountain Shadows Fonolojik Farkındalık Ölçeğinin (MS-PAS) Türkçe'ye Uyarlanması Geçerlik Güvenirlik Çalışması. *International Online Journal of Educational Sciences*, *4*(2), 509–518. http://www.acarindex. com

Conrad, R. (1964). Acoustıc Confusions in Immediate Memory. *British Journal of Psychology, 55(*1), 75–84. DOI:10.1111/j.2044-8295.1964.tb00899.x .

Çayir, A. (2017). Analyzing the reading skills and visual perception levels of first grade students. *Universal Journal of Educational Research*, *5*(7), 1113-1116. DOI: 10.13189/ujer.2017.050704

Dehaene, S. (2014). *Beyin nasıl okur?* (O. Karakaş, çev.). İstanbul: Alfa Yayıncılık.

Ehri, L. (2005). Development of sight word reading: Phases and findings . In M.J. Snowling and C. Hulme (Eds), *The science of reading*. Cornwall, UK: Blackwell

Erden, G., ve Çelik, C. (2019). Sesli Okuma Becerisi ve Okuduğunu Anlama Testinin Psikometrik Özelliklerinin İncelenmesi: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Nesne Psikoloji Dergisi*, *7*(14), 1-18. DOI: 10.7816/nesne-07-14-01

Erdoğan, Ö. (2012). İlköğretim birinci sınıf öğrencilerinin fonolojik farkındalık becerileri ile okuma becerileri arasındaki ilişki. *Eğitim ve Bilim,37(166)*. Retrived From http://eb.ted.org.tr/index.php/EB/article/view/1008

Ferah, A. (1996). *İlk okuma yazmada görsel algı ve zekânın yeri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlkokul Sınıf Öğretmenliği Ana Bilim Dalı, İstanbul.

Ferah, A. (2007). *Türkçe ilk okuma yazmayı öğrenme*. Ankara: Nobel Yayınları.

Ferah-Özcan, A. ve Özcan, A. O. (2016). İlk okuma yazma öğrenmede çocukların yaşadıkları güçlükler, nedenleri ve çözüm önerileri: nitel bir araştırma. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *3*(1), 69-89. https://hdl.handle. net/11363/1375

Frostig, M., Lefever, D. W., and Whittlesey, J. R. (1961). A developmental test of visual perception for evaluating normal and neurologically handicapped children. *Perceptual and Motor Skills*, *12*(3), 383-394.

Gray, A., and McCutchen, D. (2006). Young readers' use of phonological information: phonological awareness, memory, and comprehension. *Journal of learning disabilities*, *39*(4), 325-333. DOI: 10.1177/00222194060390040601

Güldenoğlu, B., Kargın, T. ve Ergül, C. (2016). Ses bilgisel Farkındalık Becerilerinin Okuma ve Okuduğunu Anlama Üzerindeki Etkisi: Boylamsal Bir Çalışma. *Elementary Education Online*, *15*(1), 251-272. Retrived From http://ilkogretim-online.org.tr/index.php/io/article/view/1227.

Karakelle, S. (2004). Fonolojik farkındalık ve harf bilgisinin ilk okuma becerisi üzerindeki etkisi. *Psikoloji Çalışmaları Dergisi*, *24*, 45-56.

Kayhan, E. (2010). *İlköğretim birinci kademe çocuklarında okuduğunu anlama ile sözcük bilgisi, görsel algı ve kısa süreli bellek arasındaki ilişki.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uygulamalı Psikoloji Ana Bilim Dalı.

Kayıran, B. K., ve Ağaçkıran, Z. K. (2018). İlkokul birinci sınıf öğrencilerinin okuduğunu anlama başarılarının ve okuma hızlarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Gaziantep Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, *2*(2), 30-44. Retrieved from https://dergipark.org.tr/en/p ub/http-dergipark-gov-tr-journal-1517-dashboard/issue/41796/496314

Martin-Chang S.L., Quelette G. and L. Bond (2017). Differential Effects of Context and Feedback on Orthographic Learning: How Good Is Good Enough?, *Scientific Studies of Reading, 21 (1),* 17-30, DOI: 10.1080/10888438.2016. 1263993

Martinet, C., Valdois, S. and Fayol, M. (2004). Lexical orthographic knowledge develops from the beginning of literacy acquisition. *Cognition*, *91*(2), B11-B22. DOI: https://psycnet.apa.org/doi/10.1016/j.cognition.2003.09.002

Memiş, A., ve Harmankaya, T. (2012). İlköğretim okulu birinci sınıf öğrencilerinin görsel algı düzeyleri. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, *161*(161), 27. Retrieved from https://dergipark.org.tr/en/pub/tsadergisi/issue/21485/230291

Memiş, A., and Sivri, D. A. (2016). The analysis of reading skills and visual perception levels of first grade Turkish students. *Journal of Education and Training Studies*, *4*(8), 161-166. DOI: 10.11114/jets.v4i8.1663

Neuman, S. B. and Dickinson, D. K. (2018). Erken Okuryazarlık Araştırmaları El Kitabı [Early Literacy Research Handbook] Gözde Akoğlu ve Cevriye Ergül (Trans. Eds.). *Ankara: Nobel.*

Popp, J. (1967). *The Effect of the Frostig Program for the Development of Visual Perception on Readiness Skills.* Unpublished Master's Theses. Central Washington University.

Sattler, J. M. and Weyandt, L. (2002). Spesific Learning Disabilities. In J. M. Sattler (Ed.). Assessment of Children: Behavioral and Clinical Applications (4th ed., s. 281-335). San Diego: Sattler.

Seidenberg, M. S. and McClelland, J. L. (1989). A distributed, developmental model of word recognition and naming. *Psychological review*, *96*(4), 523. DOI: 10.1037/0033-295x.96.4.523

Stanovich, K. E. (1986). Matthew effects in reading: some consequences of ındividual differences in the acquisition of literacy. *Reading Research Quarterly*, *21*, 360-407. **ERIC Number:** EJ343639.

Sürgen, D. (2019). *Öğrenme güçlüğü olan ve olmayan öğrencilerin fonolojik farkındalık, hızlı- otomatik isimlendirme ve çalışma belleği performanslarının incelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Cerrahpaşa Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Eğitimde Psikolojik Hizmetler Programı.

Trawick-Swith, J. (2013). *Erken çocukluk döneminde gelişim çok kültürlü bir bakış açısı*. (B. Akman, çev. edt.). Ankara: Nobel Yayıncılık.

Watkins, M. W. and Edwards, V. A. (2004). Assessing early literacy skills with the Mountain Shadows Phonemic Awareness Scale (MS-PAS). *Journal of Psychoeducational Assessment, 22,* 3-14**. ERIC Number:** EJ806796.

Yangın, B., Erdoğan T. ve Ö. Erdoğan (2011). *Yangın-Erdoğan-Erdoğan fonolojik farkındalık ölçeği 1*. III. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu (16-18 Aralık 2010), İzmir: Kanyılmazlar Matbaası.

Yıldız, S. (2009). *İlk okuma yazma öğretiminde çoklu ortam uygulamalarının etkililiği*. Yayınlanmamış doktora tezi. Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu.

Adım Adım Program: Haydi İlköğretim Matematik Öğretmen Yetiştirme Programını Ele Alalım

İmgehan Özkan Elgün[1]

Funda Uysal[2]

Giriş

Ülkemizde öğretmen yetiştirme geçmişten günümüze önemli olduğu kadar tartışmalı bir konu olarak eğitimin güncel konuları arasında yer almaktadır. Kiraz ve Dursun'a (2015) göre öğretmen yetiştirmenin önemli bir tartışma konusu olmasının sebebi hala konuyla ilgili tutarlı bir yol bulunamamasıdır.

Ülkemizde öğretmen yetiştirme; 1982'ye kadar Millî Eğitim Bakanlığı bünyesindeyken, 20 Temmuz 1982'de yürürlüğe giren Yükseköğretim Kurumları Teşkilatı Hakkında Kanun Hükmünde Kararnameyle üniversitelerin çatısı altında toplanmıştır (YÖK, 2007). Bu bağlamda öğretmen yetiştirme bir uzmanlık alanı haline gelmiş ve konuyla ilgili bilimsel bilgi üretmek açısından önemli bir değişiklik olmuştur (Özoğlu, 2010). Öğretmen yetiştirme üniversitelere devredildikten sonra, 1997, 2006, 2009 yıllarında öğretmen yetiştirme lisans programlarıyla ilgili düzenlemeler yapılmıştır (Sağdıç, 2018). Son olarak 2018'de değişen uluslararası eğitim normlarına uyum sağlamak, tüm lisans programlarında güncelleme yapabilmek, Bologna sürecinin getirdiği gereklilikler gibi gerekçelerle öğretmen yetiştirme lisans programlarında güncellemeler yapılmıştır (YÖK, 2018). 10.08.2020 Yükseköğretim Genel Kurulu toplantısındaki kararla da eğitim fakültelerindeki öğretmenlik programlarının ders, müfredat ve kredilerine YÖK tarafından değil yükseköğretim kurumları tarafından karar verileceğine dair yeni bir düzenleme yapılmıştır. Nitelikli öğretmen yetiştirme arayışı anlamında yapılan değişikliklerin yanısıra, günümüzde öğrencilerin yaratıcı düşünen, analiz ve sentez yapabilen 21. yüzyılın gerektirdiği becerilere sahip bireyler olarak yetişmeleri de hedeflenmektedir.

Birey ve toplum arasındaki dengeyi sağlamak üzere, bireyin kazanması beklenen sayısal becerilerin geliştirilmesi ise ağırlıkla matematiğin konusudur (Baykul, 2014). Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı ve Uluslararası Matematik ve Fen Eğilimleri Araştırması uluslararası raporları, OECD ülkelerine göre Türkiye'deki öğrencilerin matematik başarılarının oldukça düşük olduğunu belirtmektedir (Milli Eğitim Bakanlığı [MEB], 2003, 2005, 2010a, 2010b, 2011, 2014, 2015, 2016, 2017). Öğrencilerin başarıları eğitim sistemi, okul, aile, öğretim programı gibi faktörlerin yanısıra öğretmene (Eraslan, 2009) ve geleceğin öğretmenleri olan öğretmen adaylarının yetiştirilmesine de bağlıdır (Anderson ve Piazza, 1996). Bu bağlamda amaç 2018 yılında uygulamaya konulan ilköğretim matematik öğretmenliği lisans programını 1997 ve 2006 yıllarına göre değişiklik gösteren yanlarıyla da inceleyerek, gelecekte yapılması muhtemel güncellemelere ilişkin program bir rehber sunmaktır. 2009 yılında yapılan düzenlemelerin ağırlıklı olarak formasyon eğitimine odaklanması (Çalışıcı, 2019) nedeniyle 2009 yılında güncellenen program bu çalışmaya dahil edilmemiştir. Bu amaç doğrultusunda

[1] İmgehan Özkan Elgün, Öğr. Gör. Dr., Başkent Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, ioelgun@baskent.edu.tr
[2] Funda Uysal, Arş. Gör. Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, fuysal@mehmetakif.edu.tr

şu sorulara cevap aranmıştır: 2018 İlköğretim Matematik Öğretmenliği lisans programında (a) alan bilgisi derslerine (b) meslek bilgisi derslerine (c) genel kültür derslerine 1997 ve 2006 yılındaki programlara göre ne düzeyde yer verilmiştir?

Yöntem

Araştırma belge tarama niteliği taşımaktadır. Varolan belgelerin incelendiği bu modelde belgelerin belli başlı özellikleri sayısallaştırılarak ortaya konuyorsa içerik çözümlemesinden bahsedilmektedir (Karasar, 2014). 2018, 2006 ve 1997'de YÖK tarafından uygulamaya konulan İlköğretim matematik öğretmenliği lisans programları incelenmiştir. Karşılaştırılan programlar Alan Bilgisi, Meslek Bilgisi ve Genel Kültür olmak üzere üç farklı kategori altında ele alınmış, sayısal dökümler de elde edilmiştir. Bu bağlamda bu araştırma da bir içerik çözümlemesidir.

İncelenen ilköğretim matematik öğretmenliği lisans programlarında yer alan ders sayıları Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. İlköğretim matematik lisans programlarındaki ders dağılımları

Yıl	Zorunlu ders			Seçmeli ders			Toplam
	Alan bilgisi	Meslek bilgisi	Genel kültür	Alan bilgisi	Meslek bilgisi	Genel kültür	
1997	24	7	11		6		48
2006	21	12	13	2	2	2	52
2018	26	16	8	6	6	4	66

Tablo 1'de görüldüğü üzere 1997'de alan bilgisinde 24, meslek bilgisinde 7, genel kültürde 11 zorunlu ders ve toplam 6 seçmeli ders bulunmaktadır. 2006'da alan bilgisinde 21, meslek bilgisinde 12, genel kültürde 13 zorunlu ders ve alan bilgisinde 2, meslek bilgisinde 2, genel kültürde 2 seçmeli ders vardır. 2018'de alan bilgisinde 26, meslek bilgisinde 16, genel kültürde 8 zorunlu ders ve alan bilgisinde 6, meslek bilgisinde 6, genel kültürde 4 seçmeli ders yer almaktadır. İlgili derslerin neler olduğuna, hangi dönemlerde yer aldıklarına ayrıca teori, uygulama ve kredilerine bulgularda yer verilmektedir.

İlgili dersler güncelleme yapılması ya da aynı kalmaları, yer verildikleri dönemler ile teori, uygulama ve kredileri, ayrıca içerikleri dikkate alınarak incelenmiştir. Öncelikle genel olarak isim güncellemeleri ve aynı kalmaları ile teori-uygulama-kredi değişimleri bağlamında sayılarak frekanslara yer verilmiş, ardından her bir alan için ders türleri de dikkate alınarak içerikleri bağlamında ayrıntılandırılmıştır.

Bulgular

1997, 2006 ve 2018'de güncellemesi gerçekleştirilen ilköğretim matematik lisans programı, programlarda yer verilen alan bilgisi, meslek bilgisi ve genel kültür dersleri bağlamında ele alınmıştır. İsim güncellemeleri bağlamında güncelleme dönemleri dikkate alındığında alan bilgisi, meslek bilgisi ve genel kültür dersleri için değişim dağılımı Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2. İsim güncelleme bağlamında dönemler için alan bilgisi, meslek bilgisi ve genel kültür derslerinin değişim dağılımı

İsim güncellemesi dönemleri	Zorunlu ders			Seçmeli ders		
	Alan bilgisi	Meslek bilgisi	Genel kültür	Alan bilgisi	Meslek bilgisi	Genel kültür

(1997, 2006) – 2018 güncellemesi	2	2	1	-	-	-
1997-2006 güncellemesi	1	0	0	-	-	-
(1997, 2018) – 2006 güncellemesi	1	0	0	-	-	-
2006-2018 güncellemesi	3	1	0	-	-	-
1997-2006-2018 güncellemesi	0	2	1	-	-	-
1997 – (2006-2018) güncellemesi	0	1	0	-	-	-

Tablo 2'ye göre derslerin daha çok 1997 ve 2006'da aynı kalıp 2018'de değişim yaşandığı gözlenmektedir. Alan ve meslek bilgisi zorunlu derslerinde ikişer, genel kültür zorunlu derslerindeyse bir değişim söz konusudur. En azsa 1997 ve 2006 yılları arasında bir değişim vardır. Ayrıca bir kez de 1997 ve 2018'de aynı olup 2006'da farklılaşma bulunmaktadır. Seçmeli dersler içinse 1997 ve 2006 programlarında bu dersler açıkça yer almadığı için herhangi bir bulguya erişilememiştir. Güncellemelere ilişkin ayrıntıya alan bilgisi zorunlu dersleri için Tablo 5'te, meslek bilgisi zorunlu dersleri için Tablo 8'de ve genel kültür zorunlu dersleri için Tablo 10'da yer verilmektedir. Seçmeli derslere ilişkin ayrıntıysa alan bilgisi için Tablo 6'da, meslek bilgisi için Tablo 8'de ve genel kültür için Tablo 10'da bulunmaktadır.

Derslerin aynı kalması bağlamında güncelleme dönemleri dikkate alındığında alan bilgisi, meslek bilgisi ve genel kültür derslerinin dağılımı Tablo 3'te yer almaktadır

Tablo 3. Dersin aynı kalması bağlamında dönemler için alan bilgisi, meslek bilgisi ve genel kültür zorunlu derslerinin dağılımı

Tarih		**Zorunlu ders**			**Seçmeli ders**		
		Alan bilgisi	**Meslek bilgisi**	**Genel kültür**	**Alan bilgisi**	**Meslek bilgisi**	**Genel kültür**
Bir güncelleme dönemi	**1997**	7	0	0	-	-	-
	2006	1	2	1	-	-	-
	2018	10	3	1	-	-	-
İki güncelleme dönemi	**1997-2006**	1	1	0	-	-	-
	2006-2018	1	3	0	-	-	-
Üç güncelleme dönemi	**1997-2006-2018**	3	2	2	-	-	-

Tablo 3'e göre sadece bir güncelleme döneminde yer alma durumunun en çok 2018'de olması söz konusudur. Sadece 2018'de 10 alan bilgisi, üç meslek bilgisi ve bir genel kültür zorunlu dersi yer almaktadır. Yeni dersler en az 2006'da yer almıştır; bunlar, bir alan bilgisi, iki meslek bilgisi ve bir genel kültür zorunlu dersi şeklindedir. İki güncelleme döneminde derslerin en çok hem 2006 hem de 2018'de yer aldığı gözlenmektedir. Bu dönemlerde bir alan ve üç meslek bilgisi zorunlu dersi yer almaktadır. Diğer taraftan hem 1997 hem de 2006'da yer alan bir alan ve bir meslek bilgisi dersi bulunmaktadır. Üç güncelleme döneminde de yer alma bağlamındaysa üç alan bilgisi, ve ikişer meslek bilgisi ve genel kültür dersi vardır. Yine seçmeli dersler içinse 1997 ve 2006 programlarında bu dersler açıkça yer almadığı için herhangi bir bulguya erişilememiştir. Aynı kalan derslere ilişkin ayrıntıya alan bilgisi zorunlu dersleri için Tablo 6'da, meslek bilgisi zorunlu dersleri için Tablo 9'da ve genel kültür zorunlu dersleri için Tablo 11'de yer verilmektedir.

Tablo 4'te isim güncellemesi yapılan alan bilgisi zorunlu derslerinin güncelleme dönemlerine (1997, 2006 ve 2018) göre dağılımı yer almaktadır.

Tablo 4. İsim güncellemesi yapılan alan bilgisi zorunlu derslerinin dağılımı

Dersin özelliği	No	Ders adı	Akademik dönem			Teori/Uygulama/Kredi		
			1997 için	2006 için	2018 için	1997 için	2006 için	2018 için
İsim güncellemesi yapılan dersler	1.	Geometri	2	2		3-0-3	3-0-3	
		Geometri ve Ölçme Öğretimi			5			3-0-3
	2.	Genel Fizik I-II	3-4			4-2-5		
		Fizik I-II		3-4			4-0-4	
	3.	Analitik Geometri	5		3	3-0-3		2-0-2
		Analitik Geometri I-II		5-6			3-0-3	
	4.	İstatistik ve Olasılık I-II	5-6	5-6		2-2-3	2-2-3	
		Olasılık			4			2-0-2
		Olasılık ve İstatistik Öğretimi			6			3-0-3
		İstatistik			5			2-0-2
	5.	Genel Matematik		1			4-2-5	
		Matematiğin Temelleri I-II			1-2			2-0-2
	6.	Cebire Giriş		5			3-0-3	
		Cebir			5			2-0-2
		Cebir Öğretimi			6			3-0-3
	7.	Özel Öğretim Yöntemleri II		6			2-2-3	
		Matematik Öğrenme ve Öğretim Yaklaşımları			3			2-0-2

Tablo 4'te görüldüğü üzere, zorunlu dersler bağlamında 1997, 2006 ve 2018 programlarındaki güncellemelerle bazı derslerde isim güncellemeleri yapılmıştır. Örneğin, 1997'deki Geometri dersi güncelleme sonrasında "Geometri ve Ölçme Öğretimi" olmuştur. İsmi güncellenen bu derslerin alındığı akademik dönemlerde de güncellenen programlarla beraber birtakım değişiklikler olmuştur. Örneğin, 1997 ve 2006'da ikinci dönemde okutulan geometri dersi 2018'den itibaren beşinci dönemde okutulmaya başlanmıştır. İsim güncellemesi yapılan bu dersleri teori ve uygulama anlamında incelediğimizdeyse örneğin Geometri ve Ölçme Öğretimi olarak ismi değiştirilen Geometri dersinin teori ve uygulama anlamında 1997, 2006 ve 2018 programlarında aynı şekilde üç teori ve üç uygulama olarak sürdürüldüğü görülmektedir.

Tablo 4'te yer alan ismi güncellenen derslerin içerikleri incelendiğinde, bazı derslerin içerik yönünden çok fazla değişikliğe uğradığı, bazı derslerin içeriklerinde daha az farklılık olduğu görülmüştür. Örneğin Geometri ve Ölçme olarak güncellenen Geometri dersinin içeriğinin daha da genişletildiği, ders kapsamında ele alınan kavramların daha fazla ayrıntılandırıldığı görülmektedir. Fizik I-II olarak güncellenen Genel Fizik I-II dersinin 2007'de içeriğinin daha kapsamlı olduğu görülmektedir. Analitik Geometri olarak güncellenen Analitik Geometri I-II ders içeriğinin program güncellemeleriyle çok fazla değişikliğe uğramadığı görülmektedir. Dersin içeriğinde 1997'de yer alan konikler, silindirler, silindirik ve küresel koordinatlar kavramlarına 2018'de yer verilmemiştir. 1997 ve 2006'da yer alan İstatistik ve Olasılık I-II derslerinin 1997'de daha ayrıntılı ele alındığı görülmektedir. 2006'da içerikleri oldukça azaltılmıştır. 2018'de Olasılık olarak güncellenen dersin içeriğinin oldukça ayrıntılı olduğu görülmektedir. Yine 2018'de programda yer alan İstatistik dersiyse Olasılık dersinden bağımsız olması nedeniyle 1997 ve 2006 programlarının içeriğine kıyasla sadeleştirilmiştir. 2018'de yer alan Olasılık ve İstatistik Öğretimi ders içeriğiyse oldukça ayrıntılıdır. Genel Matematik ile 2018'de Matematiğin Temelleri I-II olan ders içerikleri birbirlerine çok yakın olmalarına rağmen 2018 programında 2006'ya göre daha fazla kavrama yer verildiği görülmüştür. Cebire Giriş ile 2018'de güncellenen Cebir ve Cebir Öğretimi içerikleri karşılaştırıldığında Cebire Giriş içeriğinin oldukça sınırlı

ele alındığı görülmektedir. Özel Öğretim Yöntemleri II ile 2018'de Matematik Öğrenme ve Öğretme Yaklaşımları olan ders içerikleri birbirlerinden farklılık göstermektedir. 2018'de güncellenen ders içerikleri daha çok matematik dersi özelinde ayrıntılandırılmıştır.

Tablo 5'te aynı kalan yani değişmeyen alan bilgisi zorunlu derslerinin güncelleme dönemlerine (1997, 2006 ve 2018) göre dağılımı yer almaktadır.

Tablo 5. Aynı kalan alan bilgisi zorunlu derslerinin dağılımı

Dersin özelliği	No	Ders adı	Akademik dönem			Teori/Uygulama/Kredi		
			1997 için	2006 için	2018 için	1997 için	2006 için	2018 için
Bir güncelleme döneminde yer verilen dersler	1.	Genel Biyoloji I-II	1-2			3-2-4		
	2.	Analiz IV	4			4-2-5		
	3.	Genel Kimya I-II	3-4			3-2-4		
	4.	Fen Bilgisi Laboratuvar Uygulamaları I-II	5-6			2-2-3		
	5.	Bilgisayar Destekli Matematik Öğretimi	7			3-0-3		
	6.	Fen Bilimleri Öğretimi	7			2-2-3		
	7.	Konu Alanı Ders Kitabı İncelemesi	8			2-2-3		
	8.	Diferansiyel Denklemler		6			4-0-4	
	9.	Matematik Tarihi			1			2-0-2
	10.	Ortaokul Matematik Öğretim Programları			4			2-0-2
	11.	Algoritma ve Programlama			4			2-0-2
	12.	Sayıların Öğretimi			5			2-0-2
	13.	Matematik Öğretiminde İlişkilendirme			6			3-0-3
	14.	Matematikte Problem Çözme			7			2-0-2
	15.	Matematik Öğretiminde Kavram Yanılgıları			7			2-0-2
	16.	Mantıksal Akıl Yürütme			7			2-0-2
	17.	Matematik Felsefesi			8			2-0-2
	18.	Matematik Öğretiminde Modelleme 2			8			2-0-2
İki güncelleme döneminde de yer alan dersler	19.	Elemanter Sayı Kuramı	6	7		3-0-3	3-0-3	
	20.	Matematik Felsefesi		8	8		2-0-2	2-0-2
Üç güncelleme döneminde de yer alan dersler	21.	Analiz I-II-III	1-2-3	3-4-5	1-2-3	4-2-5	4-2-5	2-0-2
	22.	Soyut Matematik	1	2	2	3-0-3	3-0-3	2-0-2
	23.	Lineer Cebir I-II	3-4	3-4	3-4	3-0-3	3-0-3	2-0-2

Tablo 5'teki gibi bir, iki ya da üç güncelleme döneminde aynı kalan dersler vardır. Örneğin bir dönemde yer alanlar Genel Biyoloji I-II, Genel Kimya I-II gibi derslerdir. Bu dersleri teorik ve uygulama ders saatleri anlamında incelediğimizdeyse örneğin Genel Biyoloji I-II ve Genel Kimya I-II dersleri için 1997'de üç saat teori üç saat uygulamaya yer verildiği görülmektedir.

İki güncelleme döneminde yer alan derslerin içeriklerini karşılaştırdığımızda Elemanter Sayı Kuramı içeriklerinin 1997 ve 2006'da birbirilerinden oldukça farklı olduğu görülmüştür. Matematik Felsefesi içinse 2006 ve 2018 ders içeriklerinin birbiriyle örtüştüğü görülmüştür.

Üç güncelleme döneminde yer alan derslerin içerikleri incelendiğinde Analiz I-II-III dersleri için içeriklerin yıllara göre birbirlerinden önemli ölçüde farklılık gösterdiği görülmüştür. Soyut Matematik içinse 1997 ve 2018'deki içerikler hemen hemen aynıyken, 2006'da daha ayrıntılı bir şekilde kavramlara yer verildiği ve diğer iki programdakine benzer yönleri olmasına rağmen bazı farklı yönleri

olduğu görülmüştür. Lineer Cebir I-II dersleri incelendiğinde tüm yılların bazı benzer içeriklere sahip olmasına rağmen birbirinden oldukça farklı kavramları da barındırdıkları görülmüştür.

Tablo 6'da alan bilgisi seçmeli derslerinin güncelleme dönemlerine (1997, 2006 ve 2018) göre dağılımı yer almaktadır.

Tablo 6. Alan bilgisi seçmeli derslerinin dağılımı

No	Seçmeli alan bilgisi dersi	Akademik dönem			Teori/Uygulama/Kredi		
		1997 için	2006 için	2018 için	1997 için	2006 için	2018 için
1.	**Seçmeli I-II-III-IV-V-VI**	5-6-7-8			3-0-3		
2.	**Seçmeli I-II**		3-7			2-0-2 3-0-3	
3.	**Bilgisayar Destekli Matematik Öğretimi**			3-4-5-6-7-8			2-0-2
4.	**Kültür ve Matematik**			3-4-5-6-7-8			2-0-2
5.	**İlkokul Matematik Öğretimi**			3-4-5-6-7-8			2-0-2
6.	**Matematik Ders Kitabı İncelemesi**			3-4-5-6-7-8			2-0-2
7.	**Matematik Eğitiminde Kaynaştırma Uygulamaları**			3-4-5-6-7-8			2-0-2
8.	**Matematik Eğitiminde Özdüzenleme**			3-4-5-6-7-8			2-0-2
9.	**Matematik Öğretiminde Etkinlik Geliştirme**			3-4-5-6-7-8			2-0-2
10.	**Matematik Öğretiminde Materyal Tasarımı**			3-4-5-6-7-8			2-0-2
11.	**Matematik Öğretiminde Okul Dışı Öğrenme Ortamları**			3-4-5-6-7-8			2-0-2
12.	**Matematik Sınıflarında İletişim**			3-4-5-6-7-8			2-0-2
13.	**Üstün Yetenekli Öğrencilere Matematik Öğretimi**			3-4-5-6-7-8			2-0-2
14.	**Oyunla Matematik Öğretimi**			3-4-5-6-7-8			2-0-2
15.	**Sınıf İçi Öğrenmelerin Değerlendirilmesi**			3-4-5-6-7-8			2-0-2

Tablo 6'da görüldüğü üzere alan bilgisi seçmeli dersleri bağlamında 1997 ve 2006 için öğretim programlarında bu derslerin neler olduğuna ilişkin bilgilendirmenin yer almadığı gözlenmektedir. 1997 için beşinci ve altıncı dönemlerde birer, yedinci ve sekizinci dönemlerde ikişer olmak üzere toplam altı seçmeli dersin bulunduğu söylenebilir. Ancak kaçının alan bilgisi seçmeli dersi olduğu açık değildir. 2006'daki güncelleme gereği ise üçüncü ve yedinci dönemlerde iki ve üç teori saatlik birer seçmeli derse yer verilmiştir. 2018'deki değişiklikleyse üçüncü, dördüncü, beşinci, altıncı, yedinci ve sekizince dönemlerde birer seçmeli ders yer almıştır. Bunlar ikişer saat teoriye sahip Kültür ve Matematik, İlkokul Matematik Öğretimi gibi derslerdir.

Tablo 7'de meslek bilgisi zorunlu derslerinin güncelleme dönemlerine göre dağılımı yer almaktadır.

Tablo 7. Meslek bilgisi zorunlu derslerinin dağılımı

Dersin özelliği	No	Ders adı	Akademik dönem			Teori/Uygulama/Kredi		
			1997 için	2006 için	2018 için	1997 için	2006 için	2018 için
İsim güncellemesi yapılan dersler	1.	Öğretmenlik Mesleğine Giriş	1			3-0-3		
		Eğitim Bilimine Giriş		1			3-0-3	
		Eğitime Giriş			1			2-0-2
	2.	Öğretim Teknolojileri ve Materyal Tasarımı	5	4		2-2-3	2-2-3	
		Öğretim Teknolojileri			3			2-0-2
	3.	Öğretimde Planlama ve Değerlendirme	4			3-2-4		
		Ölçme ve Değerlendirme		6			3-0-3	
		Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme			6			2-0-2
	4.	Rehberlik	8	7		3-0-3	3-0-3	
		Okullarda Rehberlik			8			2-0-2
	5.	Özel Eğitim		7			2-0-2	
		Özel Eğitim ve Kaynaştırma			7			2-0-2
	6.	Gelişim ve Öğrenme	3			3-0-3		
		Eğitim Psikolojisi		2	2		3-0-3	2-0-2
Bir güncelleme döneminde yer verilen dersler	7.	Özel Öğretim Yöntemleri I		5			2-2-3	
	8.	Eğitim Sosyolojisi			2			2-0-2
	9.	Eğitim Felsefesi			1			2-0-2
	10.	Eğitimde Ahlak ve Etik			5			2-0-2
İki güncelleme döneminde de yer alan dersler	11.	Öğretim İlke ve Yöntemleri		3	3		3-0-3	2-0-2
	12.	Türk Eğitim Sistemi ve Okul Yönetimi		8	6		2-0-2	2-0-2
	13.	Türk Eğitim Tarihi		6	4		2-0-2	2-0-2
	14.	Okul Deneyimi I (-II)	2-7	7		1-4-3	1-4-3	
Üç güncelleme döneminde de yer alan dersler	15.	Sınıf Yönetimi	6	7	5	2-2-3	2-0-2	2-0-2
	16.	Öğretmenlik Uygulaması I (-II)	8	8	7-8	2-6-5	2-6-5	2-6-5

Tablo 7'de görüldüğü üzere, meslek bilgisi zorunlu dersleri bağlamında da, alan bilgisi zorunlu derslerine benzer şekilde, 1997, 2006 ve 2018 programlarındaki güncellemelerle bazı derslerde isim güncellemeleri yapılmıştır. Örneğin, ilk iki güncelleme döneminde "Öğretim Teknolojileri ve Materyal Tasarımı" olarak geçen derse, 2018'de "Öğretim Teknolojileri" olmuştur. Güncelleme dönemleri dikkate alındığında sırasıyla beşinci, dördüncü ve üçüncü dönemlerde yer almakta olup, ilk iki güncelleme döneminde iki saat teori ve iki saat uygulamaya sahip, 2018'deyse sadece iki saaat teoriye sahip olmuşlardır.

Ayrıca Tablo 7'de yer aldığı gibi sadece bir dönem için, iki dönem için ya da her üç güncelleme dönemi için de yer verilen dersler bulunmaktadır. Bu bağlamda örneğin sadece bir güncelleme döneminde zorunlu ders olarak yer verilen derslere 2006 ve 2018 tarihinde rastlanmıştır. 2006 için Özel Öğretim Yöntemleri I dersi beşinci dönemde yer alan iki saat teori ve iki saat uygulamaya sahip bir ders olmuştur.

Meslek bilgisi kapsamında ismi güncellenen derslerin içerikleri göz önünde bulundurulduğunda son olarak 2018'de Eğitime Giriş olarak güncellenen dersin 1997 ve 2006'daki içeriklerinin birbiriyle tamamen örtüştüğü görülmüştür. İlk olarak Öğretim Teknolojileri ve Materyal Tasarımı olan Öğretim Teknolojisi dersinin de içerik olarak tamamen örtüştüğü görülmüştür. İlk olarak 1997'de Öğretimi Planlama ve Değerlendirme olarak yer alan Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme (2018) ders içeriklerininse üç programda da benzer yönleri olmasına rağmen birbirinden önemli ölçüde farklılık gösteren yerleri olduğu görülmüştür. Okullarda Rehberlik olarak güncellenen Rehberlik ders içeriği

incelendiğinde benzer olmasının yanında zaman içerisinde bazı farklı kavramların programlara dahil edildiği görülmüştür. Özel Eğitim ve Kaynaştırma olarak güncellenen Özel Eğitim (2016) ders içerikleri incelendiğinde büyük ölçüde birbirleriyle örtüştükleri söylenebilir. Eğitim Psikolojisi olarak güncellenen Gelişim ve Öğrenme ders içerikleri incelendiğinde birbiriyle önemli ölçüde benzeşen içeriklere sahip olmalarına rağmen yıllar içerisinde daha kapsamlı hale geldiği görülmüştür.

İki güncelleme döneminde yer alan derslerin içerikleri incelendiğinde Öğretim İlke ve Yöntemleri dersi için ders içeriklerinin tamamen örtüştüğü görülmüştür. Türk Eğitim Sistemi ve Okul Yönetimi dersi içinse içeriklerin örtüştüğü fakat 2018'de daha kapsamlı bir şekilde yer aldığı söylenebilir. Türk Eğitim Tarihi içinse içeriklerin önemli ölçüde örtüştüğü gözlenmiştir. 1997 ve 2006'da yer alan Okul Deneyimi ders içeriği incelendiğinde benzer noktaları olduğu kadar bazı farklı noktaları olduğu görülmüştür.

Üç güncelleme döneminde de programlarda yer alan derslerin içerikleri incelendiğinde Sınıf Yönetimi'nin hemen hemen aynı olduğu sadece 2018 içeriğinde uygulamaya dönük bazı kavramların yer aldığı söylenebilir. Öğretmenlik Uygulaması I-II dersleri içinse içeriğin 2018 programında daha ayrıntılı bir şekilde ele alındığı söylenebilir.

Tablo 8'de meslek bilgisi seçmeli derslerinin güncelleme dönemlerine göre dağılımı yer almaktadır.

Tablo 8. Meslek bilgisi seçmeli derslerinin dağılımı

No	Seçmeli Meslek Bilgisi Dersi	Akademik dönem			Teori/Uygulama/Kredi		
		1997 için	2006 için	2018 için	1997 için	2006 için	2018 için
1.	**Seçmeli I-II-III-IV-V-VI**	5-6-7-8			3-0-3		
2.	**Seçmeli I-II**		5-8			2-0-2 3-0-3	
3.	**Açık ve Uzaktan Öğrenme**			3-4-5-6-7-8			2-0-2
4.	**Çocuk Psikolojisi**			3-4-5-6-7-8			2-0-2
5.	**Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Bozukluğu**			3-4-5-6-7-8			2-0-2
6.	**Eğitim Hukuku**			3-4-5-6-7-8			2-0-2
7.	**Eğitim Antropolojisi**			3-4-5-6-7-8			2-0-2
8.	**Eğitim Tarihi**			3-4-5-6-7-8			2-0-2
9.	**Eğitimde Drama**			3-4-5-6-7-8			2-0-2
10.	**Eğitimde Program Geliştirme**			3-4-5-6-7-8			2-0-2
11.	**Eğitimde Proje Hazırlama**			3-4-5-6-7-8			2-0-2
12.	**Eleştirel ve Analitik Düşünme**			3-4-5-6-7-8			2-0-2
13.	**Hastanede Yatan Çocukların Eğitimi**			3-4-5-6-7-8			2-0-2
14.	**Kapsayıcı Eğitim**			3-4-5-6-7-8			2-0-2
15.	**Karakter ve Değer Eğitimi**			3-4-5-6-7-8			2-0-2
16.	**Karşılaştırmalı Eğitim**			3-4-5-6-7-8			2-0-2
17.	**Mikro Öğretim**			3-4-5-6-7-8			2-0-2
18.	**Müze Eğitimi**			3-4-5-6-7-8			2-0-2
19.	**Okul Dışı Öğrenme Ortamları**			3-4-5-6-7-8			2-0-2
20.	**Öğrenme Güçlüğü**			3-4-5-6-7-8			2-0-2
21.	**Öğretimi Bireyselleştirme ve Uyarlama**			3-4-5-6-7-8			2-0-2
22.	**Sürdürülebilir Kalkınma ve Eğitim**			3-4-5-6-7-8			2-0-2
23.	**Yetişkin Eğitimi ve Hayat Boyu Öğrenme**			3-4-5-6-7-8			2-0-2

Alan bilgisi seçmeli derslerine benzer şekilde Tablo 8'deki gibi 1997 ve 2006 programlarında meslek bilgisi seçmeli derslerinin neler olduğuna ilişkin bilgilendirme bulunmamaktadır. 1997 için beşinci ve altıncı dönemlerde birer, yedinci ve sekizinci dönemlerde ikişer olmak üzere toplam altı seçmeli dersin bulunduğu söylenebilir. Ancak kaçının meslek bilgisi seçmeli dersi olduğu açık değildir. 2006'daki güncelleme gereği ise beşinci ve sekizinci dönemlerde iki ve üç teori saatlik birer seçmeli

derse yer verilmiştir. 2018'deki değişiklikleyse üçüncü, dördüncü, beşinci, altıncı, yedinci ve sekizince dönemlerde birer seçmeli ders yer almıştır. Bunlar ikişer saat teoriye sahip Çocuk Psikolojisi, Eğitim Tarihi gibi derslerdir.

Tablo 9'da genel kültür zorunlu derslerinin güncelleme dönemlerine göre dağılımı yer almaktadır.

Tablo 9. Genel kültür zorunlu derslerinin dağılımı

Dersin özelliği	No	Ders adı	Akademik dönem			Teori/Uygulama/Kredi		
			1997 için	2006 için	2018 için	1997 için	2006 için	2018 için
İsim güncellemesi yapılan dersler	1.	Türkçe I: Yazılı Anlatım	1-2	1-2		2-0-2	2-0-2	
		Türkçe II: Sözlü Anlatım						
		Türk Dili I			1-2			3-0-3
		Türk Dili II						
	2.	Bilgisayar	3			2-2-3		
		Bilgisayar I-II		1-2			2-2-3	
		Bilişim Teknolojileri			1			3-0-3
Bir güncelleme döneminde yer verilen dersler	3.	Bilimsel Araştırma Yöntemleri		3			2-0-2	
	4.	Topluma Hizmet Uygulamaları			4			1-2-2
Üç güncelleme döneminde de yer alan dersler	5.	Atatürk İlkeleri ve Inkılap tarihi I-II	1-2	1-2	1-2	2-0-0	2-0-0	2-0-2
	6.	Yabancı Dil I-II	1-2	1-2	1-2	3-0-3	3-0-3	2-0-2

Tablo 9'da görüldüğü üzere, genel kültür zorunlu dersleri bağlamında da, hem alan bilgisi hem de meslek bilgisi zorunlu derslerine benzer şekilde, 1997, 2006 ve 2018 programlarındaki güncellemelerle bazı derslerde isim güncellemeleri yapılmıştır. Örneğin, 1997'de "Türkçe I: Yazılı Anlatım" ve "Türkçe II: Sözlü Anlatım" olarak adlandırılan dersler yapılan güncellemeyle "Türk Dili I" ve "Türk Dili II" olmuştur. Bu dersler her güncelleme döneminde birinci ve ikinci dönemlerde yer almış olup, ilk iki güncelleme döneminde iki saaat teoriye sahipken 2018'de üç saat teoriye sahip olmuştur.

Ayrıca Tablo 9'da yer aldığı gibi sadece bir dönem için ya da her üç güncelleme dönemi için de yer verilen dersler bulunmaktadır. Bu bağlamda örneğin sadece bir güncelleme döneminde zorunlu ders olarak yer verilen derslere 2006 ve 2018'de rastlanmıştır. Bu derslerden Bilimsel Araştırma Yöntemleri dersi iki saat teoriye sahipken, Topluma Hizmet Uygulamaları dersi bir saat teori ve iki saat uygulamaya sahiptir.

İsmi güncellenen derslerin içerikleri incelendiğinde 1997 ve 2006'daki Türkçe I ve II derslerinin birbirine benzer olduğu fakat 2018'de Türk Dili I ve II olarak güncellenen derslerin içeriklerinin farklılaştırıldığı görülmüştür. Sırayla Bilgisayar I-II ve Bilişim Teknolojileri olarak güncellenen Bilgisayar dersi içeriklerinin birbirlerinden önemli ölçüde ayrıştığı görülmüştür.

Üç güncelleme döneminde yer alan dersler incelendiğindeyse Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi I-II dersleri için içeriklerin önemli ölçüde örtüştüğü görülmüştür. Yabancı Dil I-II dersleri içinse içeriklerin benzer yönleri olduğu gibi farklı yönleri de olduğu söylenebilir.

Tablo 10'da genel kültür seçmeli derslerinin güncelleme dönemlerine göre dağılımı yer almaktadır.

Tablo 10. Genel kültür seçmeli derslerinin dağılımı

No	Seçmeli genel kültür dersi	Akademik dönem			Teori/Uygulama/Kredi		
		1997 için	2006 için	2018 için	1997 için	2006 için	2018 için
1.	Seçmeli I-II-III-IV-V-VI	5-6-7-8			3-0-3		
2.	Seçmeli I-II		4-8			3-0-3	
3.	Bağımlılık ve Bağımlılıkla Mücadele			3-4-5-6			2-0-2
4.	Beslenme ve Sağlık			3-4-5-6			2-0-2
5.	Bilim Tarihi ve Felsefesi			3-4-5-6			2-0-2
6.	Bilim ve Araştırma Etiği			3-4-5-6			2-0-2
7.	Ekonomi ve Girişimcilik			3-4-5-6			2-0-2
8.	Geleneksel Türk El Sanatları			3-4-5-6			2-0-2
9.	İnsan Hakları ve Demokrasi Eğitimi			3-4-5-6			2-0-2
10.	İnsan İlişkileri ve İletişim			3-4-5-6			2-0-2
11.	Kariyer Planlama ve Geliştirme			3-4-5-6			2-0-2
12.	Kültür ve Dil			3-4-5-6			2-0-2
13.	Medya Okuryazarlığı			3-4-5-6			2-0-2
14.	Mesleki İngilizce			3-4-5-6			2-0-2
15.	Sanat ve Estetik			3-4-5-6			2-0-2
16.	Türk Halk Oyunları			3-4-5-6			2-0-2
17.	Türk İşaret Dili			3-4-5-6			2-0-2
18.	Türk Kültür Coğrafyası			3-4-5-6			2-0-2
19.	Türk Musikisi			3-4-5-6			2-0-2
20.	Türk Sanatı Tarihi			3-4-5-6			2-0-2

Alan ve meslek bilgisi seçmeli derslerine benzer şekilde Tablo 10'da görüldüğü üzere 1997 ve 2006 programlarında genel kültür seçmeli derslerinin neler olduğuna ilişkin bilgilendirme bulunmamaktadır. 1997 için beşinci ve altıncı dönemlerde birer, yedinci ve sekizinci dönemlerde ikişer olmak üzere toplam altı seçmeli dersin bulunduğu söylenebilir. Ancak kaçının genel kültür seçmeli dersi olduğu açık değildir. 2006'daki güncelleme gereği ise dördüncü ve sekizinci dönemlerde üç teori saatlik birer seçmeli derse yer verilmiştir. 2018'deki değişiklikleyse üçüncü, dördüncü, beşinci, altıncı, yedinci ve sekizince dönemlerde birer seçmeli ders yer almıştır. Bunlar ikişer saat teoriye sahip Medya Okuryazarlığı, Mesleki İngilizce gibi derslerdir.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

İlköğretim matematik öğretmenliği lisans programlarındaki değişmeleri ortaya koymayı ve bundan sonra yapılacak olan program güncelleme çalışmalarına bir rehber sunmayı amaçlayan bu çalışmada 1997, 2006 ve 2018'de güncellenen programlar göz önünde bulundurularak yıllar içerisinde içerik yönünden benzer olduğu kadar, büyük ölçüde farklılaşan yönler olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Örneğin 1997'de Geometri olarak isimlendirilen Geometri ve Ölçme Öğretimi gibi bazı derslerin içeriklerinde daha büyük değişiklikler olduğu, 2018'deki Öğretim Teknolojileri olarak isimlendirilen dersin ise içeriğinde herhangi bir değişiklik olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. 1997, 2006 ve 2018 programlarında yer alan bazı zorunlu ve seçmeli derslerin isimlerinde güncellemeler yapıldığı söylenebilir. Ayrıca bazı derslerin bir, iki ya da üç güncelleme döneminde de yer aldığı sonucuna ulaşılmıştır. Programlarda yer alan derslerin bazılarının yıllara göre farklı dönemlerde bulunduğu da görülmüştür. Programlarda yer alan dersler teori/uygulama/kredi bağlamında incelendiğinde 2018 programında ders kredilerinin üçten ikiye düşürüldüğü ve ders saatlerinin bu doğrultuda azaltıldığı anlaşılmaktadır. Sağdıç'ın (2018) Sosyal Bilgiler lisans programına ilişkin yaptığı çalışmada da ders saat ve kredilerinin 2018'de azaltıldığı vurgulanmaktadır.

Özellikle ismi Öğretim Teknolojileri ve Materyal Tasarımıyken güncellenen Öğretim Teknolojileri gibi bazı derslerin uygulama kısımlarının kaldırılması dikkat çekmektedir. Ulubey ve Başaran'ın (2018) çalışması bu sonucu destekler niteliktedir. Benzer şekilde 2006 programında Meslek Bilgisi derslerinden uygulamanın kaldırıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Özellikle 1997 programında yer alan Okul Deneyimi I-II derslerinden, ilk olarak Okul Deneyimi II 2007 programında kaldırılmış, ardından 2018 programından bu ders tamamen kaldırılmıştır. Bu durum farklı çalışmaların eleştiri konusu olmuş ve öğretmenlik uygulamasının daha uzun süreye yayılması gerektiği vurgulanmıştır (Baskan, Aydın ve Madden, 2006; Güzel, Cerit-Berber ve Oral, 2010; Şimşek, Alkan ve Erdem, 2013; Küçükahmet, 2017). Her ne kadar ders saat ve kredilerinin azaltılması Yılmaz'ın (2009) çalışmasında öğretmen adaylarının kendilerini geliştirmesi açısından yararlı bulunsa da bu dersler mesleki anlamda kendini sorgulamaya, eksik yönleri anlamaya imkan verir (Akpınar, Çolak ve Yiğit, 2012; Kavas ve Bugay, 2009). Bu bağlamda uygulama derslerinin kaldırılmasının ya da azaltılmasının öğretmen adaylarının mesleki becerilerini olumsuz etkileyebileceği söylenebilir.

1997, 2006 ve 2018 programları Meslek Bilgisi ve Genel Kültür Seçmeli dersleri bağlamında incelendiğinde seçmeli derslerin sayılarının 2018'deki programda büyük oranda arttığı söylenebilir. Küçükahmet (2007), 2006'dan önce lisans programlarında bir ya da iki seçmeli dersin yer aldığı bazı öğretmenlik programlarında herhangi bir seçmeli dersin olmadığını, üstesinden gelebilmek için 2006 programında YÖK tarafından seçmeli ders havuzu sağlandığını belirtmiştir. 2018 programındaysa Bologna sürecine göre derslerin en az %25'inin seçmeli olma zorunluluğu önemli ölçüde sağlanmıştır (Küçükahmet, 2007).

Bundan sonra uygulamaya konacak ve eğitim fakültelerinin kendileri tarafından hazırlanacak olan öğretmen yetiştirme lisans programlarında öncelikle uygulama yönünden azaltılan ya da uygulaması kaldırılan derslerin tekrardan gözden geçirilmesinin mesleğe yeni başlayacak olan öğretmen adayları için büyük önem teşkil edeceği söylenebilir. Elde edilen sonuçlar da dikkate alınarak, hangi derslerin öğretileceğine ilişkin uzman görüşü alma, kademe ve dersler için zorluk, ilgi vb. ölçütlerden yararlanma, uygun öğretim yöntemlerini planlayarak uygulama gibi bir planlama (Saylor, Alexander ve Lewis, 1981) gerçekleştirilerek program geliştirme süreci takip edilebilir. İster teknik bilimsel olan/olmayan (Ornstein ve Hunkins, 2018) ister ürün/süreç bağlamında hangi modele yoğunlaşılırsa yoğunlaşılsın tutarlı bir şekilde ilerlemek esas olmalıdır (O'neill, 2015). Diğer taraftan program geliştirme yaklaşımının ne olduğu program değerlendirme sürecinde sorulacak soruları belirleyebilmektedir (Posner, 1995). Bu bağlamda da hep uygulanabilecek tek bir yaklaşım var olmayıp tümünün güçlü yönlerinden yararlanılarak eklektik bir yaklaşım kullanılabilir (Fitzpatrick, Sanders ve Worthen, 2004).

2001'den bu yana dahil olduğumuz, olumlu ve olumsuz boyutları olan Bologna süreci bağlamında da program ve ders bilgi paketlerinin güncellenmesi, öğrenci merkezli öğrenmenin sürece yansıtılmış olması beklenmiştir. Kısa, Uysal ve Kavak (2020) çalışmalarında AKTS etiketi alan üniversitelerin eğitim fakültelerindeki meslek bilgisi ders bilgi paketlerinin yarısından çoğunda öğretim yöntem-teknik bilgisine yer verilmediğini, değerlendirme sisteminin çoğunlukla ürün odaklı olduğunu, iş yükünde daha çok ara sınav ve genel sınava yer verildiğini belirtmiştir. Programlar geliştirirken bu bağlamlarda da ele alınabilir.

Kaynakça

Akpınar, M., Çolak, K. & Yiğit, E. Ö. (2012). Öğretmenlik uygulaması dersi kapsamında sosyal bilgiler öğretmeni adaylarının yeterliklerine yönelik uygulama öğretmenlerinin görüşleri. *M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi, 36*, 41-67.

Anderson, D.S., ve Piazza, J.A. (1996). Changing beliefs: Teaching and learning mathematics in constructivist preservice classrooms. *Action in Teacher Education, 18*(2), 51-62.

Baskan, G., Aydın, A., ve Madden, T. (2006). Türkiye'deki öğretmen yetiştirme sistemine karşılaştırmalı bir bakış. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *15*(1), 35-42.

Çalışıcı, B. (2019). *2006-2018 Yılları arasında Türkiye'de öğretmen yetiştirme politikalarına ilişkin bir değerlendirme.* (Yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Eraslan, A. (2009). Finlandiya'nın PISA'daki başarısının nedenleri: Türkiye için alınacak dersler. *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi, 3*(2), 238-248.

Fitzpatrick, J. L., Sanders, J. R. & Worthen, B.R. (2004). *Program evaluation alternative approaches and practical guidelines.* Boston: Pearson Education Inc.

Güzel, H., Cerit-Berber, N., & Oral, İ. (2010). Eğitim fakültesi uygulama okulları iş birliği programında görevli öğretmenlerin ve öğretim elemanlarının öğretmenlik uygulamasına yönelik görüşleri. *Kastamonu Eğitim Dergisi, 18*(1), 19-36.

Karasar, N. (2014). *Bilimsel araştırma yöntemi kavramlar, ilkeler, teknikler*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Kavas, A. B., ve Bugay, A. (2009). Öğretmen adaylarının hizmet öncesi eğitimlerinde gördükleri eksiklikler ve çözüm önerileri. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 25*(25), 13-21.

Kısa, N., Uysal, F. ve Kavak Y. (2020). Bologna sürecinin öğrenci merkezli öğrenme boyutu: Eğitim fakültesi öğretim programlarına yansımalar. *Yükseköğretim Dergisi, 10*(1), 85-95.

Kiraz, Z. ve Dursun, F. (2015). Pedagojik formasyon eğitimi alan öğretmen adaylarının aldıkları eğitime ilişkin algıları. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 11*(3), 1008-1028.

MEB (Milli Eğitim Bakanlığı) (2017). *PISA 2015 ulusal raporu.* [Çevrim-içi: http://pisa.meb.gov.tr/wp-content/uploads/2013/07/PISA-2009-Ulusal-On-Rapor.pdf, Erişim tarihi: Kasım 2020.]

MEB (Milli Eğitim Bakanlığı) (2016). *TIMMS 2015 ulusal matematik ve fen raporu 4. ve 8. sınıflar.* [Çevrim-içi: http://timss.meb.gov.tr/wp-content/uploads/TIMSS_2015_Ulusal_Rapor.pdf, Erişim tarihi: Kasım 2020.]

MEB (Milli Eğitim Bakanlığı) (2015). *PISA 2012 araştırması ulusal nihaî rapor.* [Çevrim-içi: https://drive.google.com/file/d/0B2wxMX5xMcnhaGtnV2x6YWsyY2c/view, Erişim tarihi: Kasım 2020.]

MEB (Milli Eğitim Bakanlığı) (2014). *TIMMS 2011 ulusal matematik ve fen raporu 8. sınıflar.* [Çevrim-içi: http://timss.meb.gov.tr/wp-content/uploads/TIMSS-2011-8-Sinif.pdf, Erişim tarihi: Kasım 2020.]

MEB (Milli Eğitim Bakanlığı) (2011). *TIMMS 2007 ulusal matematik ve fen raporu 8. sınıflar.* [Çevrim-içi: http://timss.meb.gov.tr/wp-content/uploads/timss_2007_ulusal_raporu.pdf, Erişim tarihi: Kasım 2020.]

MEB (Milli Eğitim Bakanlığı) (2010a). PISA 2009 ulusal ön rapor. [Çevrim-içi: http://pisa.meb.gov.tr/wp-content/uploads/2013/07/PISA-2009-Ulusal-On-Rapor.pdf, Erişim tarihi: Kasım 2020.]

MEB (Milli Eğitim Bakanlığı) (2010b). PISA 2006 ulusal nihaî rapor. [Çevrim-içi: http://pisa.meb.gov.tr/wp-content/uploads/2013/07/PISA2006-Ulusal-Nihai-Rapor.pdf, Erişim tarihi: Kasım 2020.]

MEB (Milli Eğitim Bakanlığı) (2005). PISA 2003 projesi ulusal nihaî rapor. [Çevrim-içi: http://pisa.meb.gov.tr/wp-content/uploads/2013/07/PISA-2003-Ulusal-Nihai-Rapor.pdf, Erişim tarihi: Kasım 2020.]

MEB (Milli Eğitim Bakanlığı) (2003). TIMMS 1999 ulusal rapor. [Çevrim-içi: http://timss.meb.gov.tr/wp-content/uploads/timss_1999_ulusal_raporu.pdf, Erişim tarihi: Kasım 2020.]

O'neill, G. (2015). *Curriculum design in higher education: Theory to practise*. Dublin: UCD Teaching & Learning. ISBN 9781905254989

Ornstein, A. C. & Hunkins, F. P. (2018). *Curriculum: foundations, principles, and issues* (5th edition). Boston: Allyn & Bacon.

Özoğlu, M. (2010). Türkiye'de Öğretmen Yetiştirme Sisteminin Sorunları, Seta Analiz, Sayı 17.

Posner, G. J. (1995). *Analyzing the curriculum.* New York: McGraw Hill.

Sağdıç, M. (2018). Türkiye'de 2018 yılında uygulamaya konulan sosyal bilgiler lisans programının 2006 lisans programı ile karşılaştırılması. *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi, 5*(10). 308-321.

Saylor, J.G., Alexander, W.M., & Lewis, A.J. (1981). *Curriculum planning for better teaching and learning*. New York: Holt, Rinehart and Winston.

Şimşek, S., Alkan, V., & Erdem, A. R. (2013). Öğretmenlik uygulamasına ilişkin nitel bir çalışma. Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 34(34), 63-73.

Ulubey, Ö. ve Başaran, S. (2018). 2018 Öğretmen yetiştirme lisans programlarının değerlendirilmesi. *Uluslararası Eğitim Programları ve Öğretim Çalışmaları Dergisi, 9*(2), 263-300.

Yılmaz, K. (2009). Lisans düzeyinde sosyal bilgiler eğitiminde karşılaşılan sorunlar ve çözüm önerileri: öğretmen adaylarının görüşleri. *On Dokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *27*, 31-53.

Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) (2018). *Öğretmen Yetiştirme Lisans Programları.* [Çevrim-içi: https://www.yok.gov.tr/Documents/Kurumsal/egitim_ogretim_dairesi/Yeni-Ogretmen-Yetistirme-Lisans-Programlari/Ilkogretim_Matematik_Lisans_Programi.pdf Erişim tarihi: Ekim 2020.]

Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) (2007). *Öğretmen Yetiştirme ve Eğitim Fakülteleri (1982-2007).* Ankara: Temmuz. [Çevrim-içi: https://www.yok.gov.tr/Documents/Yayinlar/Yayinlarimiz/egitim-fakultesi-ogretmen-yetistirme-lisans-programlari.pdf Erişim tarihi: Ekim 2020.]

Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) (1997). *Öğretmen Yetiştirme Lisans Programları.* [Çevrim-içi: *https://www.yok.gov.tr/Documents/Yayinlar/Yayinlarimiz/egitim-fakultesi-ogretmen-yetistirme-lisans-programlari-mart-1998.pdf* Erişim tarihi: Ekim 2020.]

Montessori Eğitmenlerinin Gözleme İlişkin Görüşleri: Erken Çocukluk Sınıfı Örneği

Elif Kural[1]

Hüsna Elihoş[2]

Giriş

1. Gözlemin Genel Çerçevesi

İnsan davranışını anlamak adına başvurulan gözlem, her türlü sınırlama ile dolu büyük bir girişimdir. Gözlem, çocuğun ihtiyaçlarının anlaşılması ve önündeki engellerin kaldırılması açısından oldukça önemlidir. Çocukların sözlü iletişimi kelimelere tam olarak hâkim olmadıklarından dolayı kısıtlıdır. Ayrıca kullandıkları kelimeler çocuğun zihninin içsel işleyişini yansıtmayabilir. Bu yüzden gözlemi çocuklar üzerinde yapmak oldukça zor olabilmektedir. Ancak, çocuğun davranışları deneyimli ve eğitimli bir göz için bazı ipuçları içermektedir. Bir eğitimci, çocuğun gerçek potansiyelini ancak kendi çevresinde özgürce hareket ederken gözlemleyerek görebilir. Gözlem yapan kişi çocuğun sözlü iletişimlerinden dolayı kısıtlamalarla karşılaşacak olsa da deneyimli ve eğitimli ise çocuğun davranışları sayesinde etkili sonuçlara ulaşabilecektir (Kripalani, 2016).

Montessori, gözlemi çocuğun içsel işleyişini keşfetmek ve gelişmesini sağlayan içsel gücü anlamak için kullanmıştır. Montessori'ye göre, çocuk sürekli bir gözlem altında olmalıdır. Kasıtlı ve sistematik gözlemler ile çocuğun gelişim takibi yapılır (Tunçeli & Zembat, 2017). Gözlem verileri kullanılarak eğitim süreci bireysel bir hızda ve düzlemde olacak şekilde planlanır (Gülkanat, 2015). Montessori sınıflarında yapılan kasıtlı ve sistematik gözlem, çocuğun davranış yönetimi, çocuğun gelişim takibi ve eğitmenin görevi temaları çerçevesinde tanımlanabilir. Bu gözlemler, çocuğa dışarıdan müdahale olmadan düzenli ve doğal koşullarda gerçekleşir. Müdahale edilmeden yapılan gözlemler sayesinde çocukların davranışları gözlemlenebilir. Sistematik gözlemin amacı, Montessori eğitmeninin rolünü ve çocuklara karşı tutumunu belirlemektir. Ayrıca sistematik ve kasıtlı gözlem ile eğitmenlerin sınıftaki disiplin yöntemleri ve tüm eğitim atmosferi ölçülebilir. Bu gözlemler sonucunda eğitmenler çocuğun davranışını değerlendirerek gerekli tedbirleri almaktadır. İstenmeyen bir davranış gözlemlenmesi durumunda amaçlı gözlemler yapılarak davranış hakkında analiz yapılmakta ve alınacak önlemler ile bu davranışın yönetilmesi amaçlanmaktadır (Barbieru, 2016).

2. Montessori Eğitmenlerinin Başvurdukları Gözlem Yöntemleri

Okul öncesi eğitimde gözlem tekniği gün boyunca ve tüm durumlar için kullanılabilecek bir tekniktir. Montessori sınıflarında eğitmenler gün boyunca öğrencileri gözlemlemektedir. Çalışma zamanı, yemek zamanı ve arkadaşı ile bahçede oyun oynarken gibi her durumda öğretmenlerin çocuğa

[1] Elif KURAL, Arş. Gör., Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Okul Öncesi Eğitimi Anabilim Dalı, Erzincan, elif.kural@erzincan.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-4423-5453.

[2] Hüsna ELİHOŞ, Uzman, Yenidoğu Okulları Montessori Eğitmeni, İstanbul, hsnaterzibali@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-3939-3337.

yönelik gözlemi devam etmektedir (Brassard & Boehm, 2007). Gözlemin daha etkili olabilmesi için belirli periyodlar halinde ve planlı bir şekilde yapılması gerekmektedir. Montessori sınıflarında eğitmenler sınıfı yönetebilmek için hem diğer eğitmenleri hem de bütün çocukları sürekli gözlemlemektedir. Eğitmenler bu şekilde hem anlık durumlara müdahale edebilmekte hem de sınıfta gelişen her duruma hâkim olabilmektedir.

Planlı gözlemler için il olarak gözlemin amacı belirlenir. Ardından gözlem sırasında uyulacak ilkeler gözden geçirilir ve gözlem sonuçlarının nasıl kaydedileceğine karar verilir. Bu gözlemler aracılığı ile çocukların gelişim takipleri, davranışları, uyumları, konsantrasyon becerileri gibi detaylı bilgiler edinilmektedir. Bu bilgiler planlı bir şekilde farklı yöntemler aracılığı ile kayıt altına alınmaktadır. Kayıt altına alınan bilgiler sınıfta bulunan diğer öğretmenler ile rehberlik öğretmeninin eşliğinde değerlendirilmektedir (Taner, 2005).

Yapılan gözlem türüne göre veriler farklı kayıt yöntemleri kullanılarak kayıt altına alınmaktadır. Bu yöntemlerden bazıları şunlardır:

Zaman Örnekleme: Bu yöntem, bir birey ya da grubun belirli bir davranışını gözlemlemeyi ve bu davranışın sabit genişlikteki kısa zaman aralıklarında varlığı ve yokluğunu kaydetmeyi amaçlamaktadır. Bu gözlem yönteminde gözlemci çocuğun davranışlarının görülme sıklığını not etmektedir. Bu yöntemi kullanabilmek için davranışın açık ve sık bir şekilde gerçekleşmesi gerekmektedir (Fiore, 2012; Beaty, 2018).

Olay Örnekleme: Bu yöntem, belirli bir davranış belirli bir ortamda meydana gelme eğiliminde ise yaygın olarak kullanılan yöntemlerden biridir. Davranışın hangi şartlarda ortaya çıktığını anlamak adına kullanılan bir yöntemdir. Bu yüzden davranıştan önceki ve sonraki olaylar da kayıt altına alınıp incelenmektedir (Beaty, 2018).

Anekdotlar: Bu yöntem, belirli bir ortamda çocukların davranışlarının ayrıntılı olarak objektif ifadelerle betimlenmesine dayanan bir gözlemleme yöntemidir (Fiore, 2012). Yapılan kayıtta sadece bir öğrenciye ait bir durum için kayıt alınmaktadır. Kayıt sonunda destekleyici ek bilgilere de yer verilmektedir (Taner, 2005).

Derecelendirme Ölçekleri: Bu yöntem, çocukların belirlenen bir davranışa sahip olma derecelerini tespit etmek için kullanılan bir yöntemdir. Davranış en düşük seviyeden en yüksek seviyeye doğru devamlılık kapsamında belirli puanlarla sınırlandırılıp değerlendirilmektedir (Brassard & Boehm, 2007).

Hareketlerin Sürekli İzlendiği Kayıtlar: Bu yöntem, gözlem süresi boyunca çocukların bütün davranışlarının ve söylediklerinin kayıt altına alınmasına dayanan bir yöntemdir. Eğitmen kayıt alırken mümkün olduğu kadar ayrıntılı almaktadır. Bu yöntem ile çocuklar bireysel veya küçük grup olarak gözlemlenebilmektedir (Fiore, 2012).

3. Montessori Sınıflarında Yapılan Gözlem Çeşitleri

Montessori sınıflarında gün içinde sürekli bir gözlem durumu vardır. Sınıf ortamında eğitmen eğitmeni, çocuğu ve materyali, çocuk eğitmeni ve çocuğu, idareci, branş öğretmeni, rehberlik uzmanı ve veliler sınıfı gözlemleyebilmektedir. Montessori sınıflarında eğitmenler birbirlerini gözlemlemektedir. Sınıfta düzeni sağlamak için tüm eğitmenlerin tutumları ve pozitif disiplin uygulamaları aynı olmalıdır. Bu da eğitmenlerin birbirlerini gözlemlemesi ile sağlanmaktadır. Ayrıca eğitmen çocukları sürekli bir gözlem halindedir. Eğitmenler, çocukları hem sınıfın genel rutini içinde

hem de çalışma esnasında gözlemleyebildiği gibi belirli bir duruma yönelik de gözlem yapabilmektedir. Montessori, eğitmenlerin ne zaman yardıma gereksinim duyduğunu belirleyebilmesi için çocuğa dikkatle yaklaşması ve iyi eğitimli bir bilim insanının gözlem gücüne sahip olması gerektiğini söylemektedir (Stoll-Lillard, 2018). Eğitmenlerin, çevresini keşfederken çocuğa rehberlik edebilmek için gözlem yapmaları önemlidir (Kirpalani, 2016). Ayrıca, eğitmen çocuğun belirli bir davranışını da gözlemleyebilmektedir. Bu gözlemlerin amaçları davranışsal değerlendirme yapmak ve istenmeyen davranışları azaltmak veya söndürmek için müdahale planı yapmaktır (Brassard & Boehm, 2007). Eğitmenler, istenmeyen davranışlara yönelik planlı ve istekli gözlem yaparak gerekli önlemleri alabilmektedir (Doctoroff & Arnold, 2004).

Montessori eğitmenleri, çevreyi çocukların kendi başlarına keşfetmesine fırsat sağlayacak şekilde düzenlemelidir (Barbieru, 2016; Stoll-Lillard, 2018). Eğitmen, çocuğa hazırlanmış çevreyi sunmalı ve çocuğun çevre ile iletişime geçmesini sağlamalıdır (Beken, 2009). Bu sebeple eğitmenler çocuğu gözlemlemenin yanı sıra çevreyi ve materyalleri de gözlemlerler. Eğitmenler bu gözlemlerle materyallerin uygun kullanımı ve çocukların ilgisini çekip çekmemesi gibi durumları belirlerler. Montessori'ye göre, çocuklara yöneltilen başarı talepleri yerine bağımsız gelişim için uygun teşvikleri sağlamak daha önemlidir (Yiğit, 2008). Montessori sınıflarında çocuklar eğitmenleri gözlemlerler. Öğretmenlerin sınıftaki davranışları, ses tonları, tepkileri çocuklar tarafından sürekli gözlemlenmektedir. Çalışmaların sunumu anında öğretmenler de çocuklara çalışmaları nasıl yapacaklarını anlatmaktansa göstermeyi tercih ederler ve çocuklar da çalışmaları gözlemleyerek öğrenirler (Stoll-Lillard, 2018).

Montessori sınıfında çocuklar diğer çocukları da çoğunlukla gözlemlemektedir. Bu gözlem ile çocuklar hem yapılan çalışmalara aşina olurlar hem de birbirlerinden belirli davranışları öğrenirler. Montessori çalışmalarının etkin doğası gözlem ve taklit yolu ile öğrenmeye imkân tanır. Ayrıca Montessori çalışmalarının bütün adımlarının gözlemlenebilir ve taklit edilebilir olması sayesinde çocuklar birbirlerini gözlemleyerek de etkili bir şekilde öğrenebilmektedirler. Küçük yaş grubundaki öğrenciler büyükleri gözlemleyerek ileride neler olacağı konusunda bir görüş kazanırlar (Gülkanat,2015). Aynı zamanda, toplumsal davranışlar da gözlem ve taklit yolu ile öğrenilmektedir (Seldin, 2014). 3-6 karma yaş grubundaki çocukların aynı sınıfta olması sayesinde büyük çocuklar küçük çocuklara örnek olmaktadır. Küçük yaştaki çocuklar büyük yaştaki çocukları gözlemleyerek istendik davranışları taklit yoluyla kazanmaktadır (Stoll-Lillard, 2018).

Montessori sınıflarında öğrenci velileri, rehberlik uzmanı, branş öğretmenleri, okul idarecileri ve AMS eğitmenleri tarafından da gözlem yapılmaktadır. Öğrenci velileri randevu alarak Montessori sınıflarını gözlemleyebilmektedirler. Veliler Montessori sınıfının genel düzeni, çocukların yaptıkları çalışmaları ve kendi çocuklarını gözlemlemektedirler. Rehber öğretmen, Montessori sınıfında genel olarak yaptığı gözlemlerin dışında bir de belirli bir davranışa veya çocuğa odaklanarak da gözlemler yapmaktadır. AMS eğitmenleri tarafından yapılan gözlemlerde ise Montessori sınıfının genel atmosferi, eğitmenlerin sınıftaki rolü ve olumlu disiplini uygularken çocuklara karşı davranışları gözlemlenmektedir (Barbieru, 2016)

Yöntem

Bu çalışmada, özel bir okul bünyesinde aynı sınıfta çalışan üç Montessori eğitmeninin sınıflarında gerçekleştirdiği gözleme yönelik görüşlerini ve ortak tecrübelerini anlamak hedeflenmiş ve nitel araştırma yöntemlerinden keşfedici durum çalışması deseni kullanılmıştır. Creswell'e (2018) göre

durum çalışması araştırmacının, güncel ve sınırlı bir konu veya belli bir zaman içerisinde gerçekleşen çoklu olaylar hakkında görüşmeler, gözlemler veya görsel ve işitsel materyaller aracılığıyla detaylı ve derinlemesine bilgi toplaması ve durumu betimlemesidir. Keşfedici durum çalışması ise araştırmacı tarafından net ve açık bilgisine sahip olunmayan olguların "Ne?" ve "Nasıl?" soruları doğrultusunda araştırılmasıdır. Burada araştırmacının amacı olguyu keşfederek belirsizliği ortadan kaldırmaktır (Güçlü, 2019).

Çalışma, İstanbul İli Sancaktepe ilçesinde Montessori eğitimi veren özel bir okul bünyesindeki bir anasınıfında yapılmıştır. Çalışmanın yapıldığı tarih itibariyle, kurum 3-6 yaş erken çocukluk kademesine yönelik Montessori eğitimini dört yıldır vermektedir. Kurumun 2019-2020 eğitim öğretim döneminde bu yaş grubuna yönelik toplam üç anasınıfı bulunmaktadır. Okul toplam 66 öğrenciye tam günlük Montessori eğitimi vermektedir. Okulun anasınıfları, ilkokul ve ortaokul kademesine ait binanın hemen karşısında ayrı bir bahçeye sahip iki katlı bir binada hizmet vermektedir. Her sınıfta biri başöğretmen olmak üzere toplam üç Montessori eğitmeni bulunmaktadır.

Katılımcılar

Katılımcılar araştırılan olguyu deneyimlemiş, en iyi şekilde temsil edecek ve çalışmaya başlarken sahip olunan bilgilerin test edilmesi amacıyla amaçlı örnekleme yöntemi kullanılarak belirlenmiştir (Maxwell, 2018). Katılımcıların hepsi araştırmacılar tarafından tanınan kişilerdir ve araştırılan olguyu deneyimledikleri için seçilmiştir. Çalışmanın yapıldığı anasınıfında görev yapan üç eğitmen de Montessori eğitmen eğitimini resmi bir kurumdan almıştır. Eğitmenlerin ikisi staj sürecini tamamlamış ve diğerinin staj süreci devam etmektedir. Eğitmenlerin ikisi Montessori eğitmenlik süresinin ikinci yılında iken diğeri henüz ilk yılındadır. Eğitmenlerinin tümünün cinsiyeti kadındır. Katılımcılara E1, E2 ve E3 kod isimleri verilmiştir. Katılımcıların demografik özellikleri Tablo 1'de verilmiştir. Sınıfta toplam 23 tane çocuk bulunmakta ve yaşları üç ve altı yaş aralığında değişmektedir.

Tablo 1. Eğitmenlere Ait Demografik Özellikler

Katılımcı Kodu	Montessori Eğitmenliği Süresi	Montessori Eğitmen Eğitimi	Staj Süreci	Sınıftaki Görev Tanımı
E1	2	Almış	Bitmiş	Başöğretmen
E2	1	Almış	Bitmiş	Yardımcı Öğretmen
E3	2	Almış	Devam	Yardımcı Öğretmen

Veri Toplama Süreci

Nitel araştırma desenlerinden biri olan durum çalışmalarında araştırmacı ve katılımcının birlikte yer aldığı ve yarı yapılandırılmış sorular aracılığıyla derinlemesine odak grup görüşmesi yapılması ve dokümanlardan verilerin toplanması tavsiye edilmektedir (Creswell, 2017; Merriam, & Bass 2018). Görüşmelerde katılımcılarla olumlu ve güven veren ilişkilerin kurulması, katılımcıların görüşlerini rahat ve detaylı bir şekilde açıklayabilmesi açısından önemlidir (Yıldırım & Şimşek, 2013).

Bu çalışmada, eğitmenlerin görüşlerini anlayabilmek için odak grup görüşmesi yapılmış ve eğitmenler tarafından hazırlanan gözlem defteri doküman incelemesi için kullanılmıştır. Eğitmenlere cep telefonları aracılığıyla ulaşılarak çalışmanın amacı hakkında bilgi verilmiş ve katılımın gönüllülük esasına dayandığı söylenmiştir. Kurumda çalışan dokuz eğitmenden gönüllü olan üç eğitmenle odak grup görüşmesi yapılabilmesi için hepsine uygun ortak ortam ve zaman belirlenmiştir. Veri toplama süreci Covid-19 salgınından dolayı herkesin evde kalması gereken bir zamana denk gelmiştir. Bu yüzden odak grup görüşmesi Zoom görüntülü görüşme uygulaması aracılığıyla gerçekleştirilmiştir.

Odak grup görüşmesi katılımcıların ve araştırmacıların kendi evlerinde uygun bir odada görüntülü görüşmeye katılımları ile gerçekleştirilmiştir. Görüşmeden önce katılımcılar e-posta aracılığıyla demografik bilgi formunu doldurarak araştırmacılara göndermiştir. Görüşmenin başında araştırmacılar çalışmanın amacı, gönüllülük ve gizlilik ilkeleri hakkında katılımcılara bilgi vermiştir. Sonrasında araştırmacılar tarafından oluşturulan beş ana görüşme sorusu çerçevesinde görüşme yapılmıştır. Görüşmede şu sorular sorulmuştur: (1) Montessori eğitim yaklaşımına göre gözlem kavramı sizin için ne ifade ediyor? (2) Sınıfınızda başvurduğunuz gözlem yöntemleri nelerdir? (3) Montessori sınıflarında gözlem nasıl yapılıyor? (4) Montessori sınıflarında hangi durumlarda ve ne sıklıkla gözlem yapılıyor? (5) Gözlem sonucunda elde ettiğiniz verileri nasıl kullanıyorsunuz? Görüşme esnasında gerekli durumlarda ek sorular sorulmuş ve eğitmenlerin ifadelerini detaylandırmaları istenerek görüşleri hakkında derinlemesine bilgiye ulaşılmaya çalışılmıştır. Odak grup görüşmesi başından sonuna kadar video ve ses kaydı olmak üzere her iki şekilde de kayıt altına alınmıştır.

Verilerin Analizi

Veri analiz sürecinde araştırmacı tarafından katılımcıların sorulara yönelik önemli ifadeleri belirlenmekte ve bu ifadeler anlamlı bir grup oluşturacak şekilde temalar oluşturulmaktadır (Creswell, 2018). Oluşturulan temalara da katılımcı ifadelerinden örnekler verilerek açıklık kazandırılmaktadır (Van Manen, 1990). Katılımcıların görüşme sırasında vermiş olduğu cevaplar hiçbir imla düzeltmesi yapılmadan yazıya geçirilmiştir. Analiz sürecinde her iki araştırmacı da yapılan transkripsiyon dökümlerinden yararlanarak sorular çerçevesinde birbirinden ayrı bir şekilde temaları belirlemiştir. Daha sonra araştırmacılar, bir araya gelerek oluşturdukları temaların üzerinde tartışıp görüş birliğine varmıştır. Temalara son şekli verilerek hangi grup altında toplanacakları belirlenmiştir.

Bulgular

1. Montessori eğitmenleri için gözlemin ifade ettikleri

Odak grup görüşmesiyle elde edilen verilere göre eğitmenlerin kendi sınıflarında gerçekleştirdikleri gözlemi üç tema çerçevesinde tanımladıkları belirlenmiştir: Çocukta davranış yönetimi, çocuğun gelişim takibi ve eğitmenin görevi. Bu temalar aşağıda ayrı başlıklar halinde ele alınmıştır.

Çocukta davranış yönetimi

Eğitmenler gözlemi genellikle sınıfta bir duruma yönelik gözlem yapma olarak ifade etmiştir. Bu durumun ise çoğunlukla istenmeyen bir davranışı azaltma veya istendik bir davranışı arttırmaya yönelik bir durum olduğu tespit edilmiştir. Eğitmenlerin çocukta davranış yönetimiyle ilgili bazı ifadeleri şunlardır:

"Gözlemde mesela yani genellikle takip etmemiz gereken bir olayı gözlemleriz. Bu istenmeyen bir davranış olur ya da bir davranış nedenini anlamak için olur. Yani bir davranışı çözmek için gözlemler yapıyoruz. Ya da istendik bir davranışı nasıl arttırabiliriz diye gözlemler yapılıyor." (E1)

"Bazen çocuklar materyallere çok farklı davranabiliyorlar. Yani atıp fırlatabiliyorlar. Burada bunu gözlemlemiş oluyoruz. Gözlem buna denir bana göre." (E3)

Çocuğun gelişim takibi

Eğitmenler sınıflarında gerçekleştirdikleri gözlemlerde çocukların gelişimini takip ettiklerini ve bu takibi yaparken de çocuğun yaptığı çalışmaya göre gelişimini değerlendirdiklerini söylemiştir. Sınıfta çocukların bağımsız bir şekilde çalışma yaptığı ve bu süreçte çocukların gelişimlerinin eğitmenlerin gözlem yapmasıyla takip edildiği belirlenmiştir. Eğitmenler gelişimle ilgili yaptıkları takibi gözlemle ilişkilendirmektedir. Eğitmenlerin çocukta gelişim takibi ile ilgili bazı ifadeleri şunlardır:

"Montessori'de çocukla birebir çalışma yaptıktan sonra yaptığımız çalışmayı çocuğun tekrar etmesinde defalarca tekrar etmesini ve bunu bağımsız bir şekilde yapmasını istiyoruz. Bağımsız bir şekilde yaparken de tek başına bırakmıyoruz gözlem yapıyoruz." (E1)

"Dönemin başındayken malzemelerin yerini tanımadığı bilmediği için sürekli bir yardıma ihtiyaç duyar çocuk, ne nerede gibi. Ama zamanla daha sonrasında malzemelerin nerede olduğunu veya bir kalemi açması veya herhangi bir sınırlı şekli boyaması bunları dönemin başından sonuna kadar gözlemlediğimizde aradaki farkı görmüş oluyoruz. Gözlem de buna denir." (E3)

Eğitmenin görevi

Çocukta davranış yönetimi ve çocuğun gelişim takibinin yanı sıra; eğitmenler gözlemi Montessori eğitmenlerinin bir görevi olarak tanımlamıştır. Eğitmenlerin ifadelerine göre aynı sınıfta çalışan eğitmenler günlük olarak farklı görevler üstlenmektedirler: Nöbetçi eğitmen, sunum yapan eğitmen. Eğitmenler hem nöbetçi eğitmenin hem de sunum yapan eğitmenlerin çocukları gözlemlediklerini ve bunun Montessori eğitmenin sorumluluklarından biri olduğunu belirtmiştir. E2'nin gözlemin eğitmenin görevi olması ile ilgili ifadesi şu şekildedir:

"Bu bizim görevlerimizle de alakalı. Mesela bir çocukla çalışıyorsak o çocuğu gözlemliyoruz. Ya da yakında paralelde çalışan işte diğer takip ettiğimiz çocukları gözlemliyoruz. Ama nöbetçi öğretmenken bütün sınıfı gözlemliyoruz. Hani zaten orada olay da nöbetçi öğretmenin sınıfı kontrol etmesi ya aslında o da gözlem."

2. Montessori eğitmenlerinin gözlem yöntemleri

Eğitmenlerin sınıflarında gözlem yöntemleri olarak başvurdukları başlıca yöntemlere ait temalar şunlardır: Tüm grubu gözlemleme, bireysel gözlem, plansız gözlem, planlı gözlem, not alma ve çizelge tutma. Bu temalar aşağıda ayrı başlıklar halinde ele alınmıştır.

Tüm grubu gözlemleme

Eğitmenler o gün sınıfta üstlendikleri görevlere göre kullandıkları gözlem yönteminin değiştiğini belirtmiştir. E2 nöbetçi olan eğitmenin tüm sınıfı görebileceği şekilde kendine bir konum belirlediğini ve çocukların hepsini gözlemlediğini vurgulamıştır. E2'nin tüm grubu gözlemleme ile ilgili ifadesi şu şekildedir:

"Ben mesela nöbetçi öğretmenken genelde posta kutusunun önünde duruyorum. Bütün sınıfı gözlemlediğim anlarda. Sınıfın o anki dinamiğini gözlemliyorum kim ne yapıyor kime müdahale etmeliyim ne yapmalıyım diye."

Bireysel gözlem

Eğitmenlerin gözlem defterleri incelendiğinde eğitmenlerin her çocuğa özel bireysel gözlem yaptığı ve çocuklara hangi çalışmanın sunduğu ve çocuğun gelişim düzeni "sunuldu-tekrar etmeli-uzmanlaştı" seçeneklerinden biriyle not edildiği tespit edilmiştir. Eğitmenlerin çocuğun gelişim seviyesine göre bir sonraki çalışmayı çocuğa sunduğu alınan gözlem notlara göre belirlenmiştir. Bu gözlem notlarına ilişkin örnekler şu şekildedir (çocuklara takma ad verilmiştir):

"Leyla (03.10.2019): Zımparalı rakamlar (1-5) uzmanlaştı" (E1 Gözlem Notu)

"Ahmet (14.10.2019): Kahverengi Merdivenler sunuldu" (E2 Gözlem Notu)

E3 eğitmenlerin sınıfta üstlendikleri görevlere göre çocukları bireysel olarak gözlemlediklerini ifade etmiştir. Sınıfta o gün sunum yapan eğitmenin çocukla birebir çalıştığını ve bireysel gözlem yaparak çocuğun çalışmasıyla ilgili takibi yaptığını söylemiştir. E2'nin bireysel gözlem ile ilgili ifadesi şu şekildedir:

"Bu bizim görevlerimizle de alakalı. Mesela bir çocukla çalışıyorsak o çocuğu gözlemliyoruz." (E3)

Plansız gözlem

Eğitmenler sınıfta gelişen anlık durumlar için gelişigüzel gözlemler yaptıklarını ifade etmiştir. Ayrıca eğitmenler anlık durumlara müdahale etmek için plansız gözlem yöntemine başvurduklarını belirtmiştir. E2'nin plansız gözlem ile ilgili ifadesi şu şekildedir:

"Gelişigüzel gözlem de o anda müdahale etmek için anlamak için bir şeyleri saptamak için yapılabiliyor." (E2)

Planlı gözlem

Eğitmenler görevlerinden biri olarak sürekli gözlem halinde olduklarını ve hem çalışma yaparken hem de çözümlemeye çalıştıkları durumlar için planlı gözleme başvurduklarını söylemiştir. Sunum yapan eğitmenlerin gelişim takibi için çalışma sırasında ve sürekli çocukları gözlemledikleri tespit edilmiştir. Eğitmenlerin planlı gözlem ile ilgili ifadeleri şunlardır:

"Ama problem durumunu bildiğimiz çocuklar için sıklık gözlemi de yaptık. Mesela sıklık gözleminde şöyle yaptık çocuk bunu gün içerisinde kaç kere yaptı. Hepimiz bunun sıklığını saydık. Ya da mesela hangi durumlarda yaptığına baktık. Bu gibi durumlarda planlı gözlemler yapıyoruz." (E2)

"Bir çocuğun seviyesini öğrenmek için gözlemliyoruz. Aslında çalışma yaparken o sırada gözlem yapmış oluyoruz. Bu planlı gözlem oluyor. Mesela çocuk Seguin 2'de neyi nereye koyuyor, sayıyı karıştırıyor mu? Biz sürekli gözlem halindeyiz." (E2)

"Sunumu yapıyoruz izlemesini istiyoruz ondan. Zaten çocuk tekrarı hemen anladıysa ona hemen fırsat veriyoruz. Sen devam etmek ister misin diyoruz. Orada da bu sunumu yaparken de çocuk yanımızda oluyor ve çocuğu gözlemliyoruz. Aslında sınıfta her şeyin gözlemi yapılıyor, montunu asmayıp masanın üzerinde bırakması bile." (E3)

Not alma

Eğitmenler gözlemledikleri durumları not aldıklarını ve gözlem kayıtlarını bir defter tutarak kaydettiklerini aktarmıştır. Ayrıca eğitmenler bu kayıtları, haftalık olarak ofis toplantılarında tüm eğitmenlerle paylaştıklarını da belirtmiştir. Eğitmenlerin yaptıkları gözlemleri not almaları ile ilgili ifadeleri şunlardır:

> *"Bu çocukları haftalık olarak ya da haftada iki kez buluşacak şekilde gözlemliyoruz. Ve ofislerde birbirimize bu gözlemlerimizi aktarıyoruz. Gözlemlerken not alıyoruz."* (E1)

> *"Bir tanede sınıf defterimiz var ona da genel gözlemimizi yazıyoruz."* (E2)

> *"Bunun için not alabiliyoruz. Herhangi bir ekstrem olumlu veya olumsuz anlamda bir şey gözlemlediğimizde."* (E3)

Çizelge tutma

E2 çocukların çalışmalarının takibini yapabilmek için çocuklara çizelgeler hazırladıklarını ve yapılan çalışmaları bu çizelgelere not ettiklerini belirtmiştir. Böylece gözlem kayıtlarını not almanın dışında çizelgeleri doldurarak da yaptıklarını vurgulamıştır. E2'nin çizelge tutma ile ilgili ifadesi şu şekildedir:

> *"Biz bu yıl çizelgeler yaptık çalışmaları da oraya tik atarak takip ediyoruz."*

3. Montessori sınıflarında yapılan gözlem çeşitleri

Eğitmenlerin ifadelerine göre Montessori sınıflarında her an ve herkes tarafından gözlem yapılabileceği tespit edilmiştir. Gözlemler kimin kimi gözlemlediğine göre çeşitlilik göstermiştir. Bu gözlem çeşitlerine ait temalar şunlardır: Eğitmenin eğitmeni gözlemlemesi, eğitmenin çocuğu gözlemlemesi, eğitmenin materyali gözlemlemesi, çocuğun eğitmeni gözlemlemesi, çocuğun çocuğu gözlemlemesi, idareci, branş öğretmeni ve rehberlik servisindeki uzmanın sınıfı gözlemlemesi ve velilerin sınıfı gözlemlemesi. Bu temalar aşağıda ayrı başlıklar halinde ele alınmıştır.

Eğitmenin eğitmeni gözlemlemesi

E1 bir arada çalışan eğitmenlerin diğerinden öğrenmek için birbirini gözlemlediğini ifade etmiştir. Bu gözlemin, sınıfta bulunan çalışmaların sunumunun nasıl yapıldığını bilmeme durumunda yaptıkları bir gözlem olduğunu söylemiştir. E1'in eğitmenin eğitmeni gözlemleme ile ilgili ifadesi şu şekildedir:

> *"Biz birbirimizi gözlemleyebiliyoruz. Bilmediğimiz bir materyal olduğunda şimdi istersen bu sunumu yapma beni izle bu materyalin nasıl kullanılacağını veya sunulacağını öğren diye. Eğitmen eğitmeni de gözlemleyebiliyor."* (E1)

Eğitmenin çocuğu gözlemlemesi

Çalışma bulgularına göre tüm eğitmenlerin çocukları gözlemledikleri tespit edilmiştir. Sınıfta eğitmenin eğitmeni gözlemlemesi dışında eğitmenlerin çocukları gözlemesi durumu mevcuttur. Eğitmenler nöbetçi olan eğitmenin ve sunum yapan eğitmenin sürekli çocukları gözlemlediği belirtmiştir. Eğitmenlerin çocukları gözlemleme ile ilgili ifadeleri şunlardır:

> *"Eğitmen de çocuğu gözlemliyor. Yani birlikte bir döngü halinde bir gözlem var."* (E1)

"Nöbetçi öğretmen sürekli gün içerisinde gözlem halinde. Hani çocuğu nasıl ne için yönlendirmeliyim diye ihtiyaçlarını anlamak için gözlemliyor. Sunum yapan öğretmen de dikkati dağılmayacak şekilde o da gözlem yapabiliyor. Ancak çalışma yapan öğretmen asıl çalışma sunduğu çocuğu gözlemliyor." (E2)

"Biz de nöbetçi öğretmen olarak onları gözlemliyoruz. Böylece kendilerini nasıl ifade ettiklerini aralarındaki ilişkileri anlayabiliyoruz." (E3)

Eğitmenin materyali gözlemlemesi

E1 Montessori sınıflarında hazırlanmış çevreyi oluşturan eğitici materyallerin de eğitmenler tarafından gözlemlendiğini belirtmiştir. Materyallerin ilgi çekip çekmediği, bu durumun nedenleri ve neler yapılacağı materyalleri gözlemleme sebepleri arasındadır. E1'in eğitmenlerin materyali gözlemleme ile ilgili ifadesi şu şekildedir:

"Biz materyalleri de gözlemliyoruz. Mesela bir materyal koyduğumuzda ilgi çekiyor mu çekmiyor mu, bunları nedenleri neler, materyali nasıl geliştirebiliriz amacıyla gözlem yapıyoruz."

Çocuğun eğitmeni gözlemlemesi

Montessori sınıflarında eğitmenlerin çocukları gözlemlemesinin yanı sıra çocukların da eğitmenleri gözlemlediği tespit edilmiştir. Bu gözlem hem eğitmenin çalışmayı çocuğa sunması hem de eğitmenin diğer çocuklara verdiği tepkiler sırasında gerçekleşmektedir. Eğitmenlerin çocuğun eğitmeni gözlemlemesi ile ilgili ifadeleri şunlardır:

"Sunum yaparken biz eğitmenleri gözlemliyorlar. Mesela ona sunmadığımız bir materyalin bile nasıl kullanılacağını başka çocuğa sunarken bizi gözlemleyip öğrenebiliyor. Yani biz sunum yaparken dışarıdan bir çocuk bizi izliyor olabilir." (E1)

"Çocuklar da öğretmenleri gözlemliyor. Bütün çocuklar sınıftaki dinamikleri biliyor kim hangi çalışmada, nasıl bir davranış problemi var. Öğretmenler kime nasıl tepki verdi." (E2)

Çocuğun çocuğu gözlemlemesi

Eğitmenlerin tümünün ifadesine göre çocuklar sınıfta birbirlerini de gözlemlemektedir. Eğitmenler, bu gözlemler sırasında bir çocuğa verdikleri tepkiye göre diğer çocukların da nasıl davranacağını belirlediklerini söylemiştir. Ayrıca çocuklar birbirlerine çalışma sunarken de birbirlerini gözlemleme imkânı bulmaktadır. Eğitmenlerin çocukların birbirini gözlemlemesi ile ilgili ifadeleri şunlardır:

"Çocuklar birbirlerini de gözlemliyorlar. Şu şekilde gözlemliyorlar mesela bir çocuk bir kurala uydu biz eğitmenler ne tepki veriyoruz. Bu konuda hem çocuğu hem öğretmeni çok iyi gözlemliyorlar. Biraz da buna göre tavır alıyorlar." (E1)

"Bir çocuğu bir çalışmaya geçireceksek öncesinde sunacağımız çalışmayı yapan başka çocukların yanına gidip onları gözlemlemesini sağlıyoruz." (E2)

"Üç parçalı kartları bir çocuk baştan sona akışını doğru bir şekilde yapıyorsa onun yanına öğrenebilmesi için başka bir arkadaşını veriyoruz. O da onu gözlemleyerek öğrenebiliyor. Ya da çocuklara birbirlerini dönüşümlü gözlemleme ve çalışma sunma hakkı veriyoruz, bu şekilde de birbirlerini gözlemleyebiliyorlar." (E3)

Velilerin sınıfı gözlemlemesi

Eğitmenler sınıflarına velilerin gelerek hem sınıf çevresini hem de kendi çocuklarını çalışma yaparken gözlemlediğini belirtmiştir. Velilerin gözlem yapabilmek için eğitmenler tarafından uygun bir zamana randevu oluşturulduğu ve sınıfa geldiğinde çocukların dikkatini dağıtmayacak şekilde gözlem yaptığı belirlenmiştir. Ayrıca eğitmenlerin ifadelerine göre veliler özel günlerde de sınıflara gelerek dolaylı da olsa gözlem yapmaktadır. Eğitmenlerin velilerin sınıfı gözlemlemesi ile ilgili ifadeleri şunladır:

"Velilerin yılda bir gözlem yapma hakları var. Bir çalışma zamanı boyunca bizi gözlemleyebiliyor. Çocukların yaptıkları çalışmaları veya sınıftaki düzeni gözlemleyebilmesi için bir fırsat veriyoruz." (E1)

"Doğum günleri yapıldığında anne baba sınıfa geliyor ve hem bizi hem de çocukları gözlemliyor. Oryantasyon süreçlerinde sınıfta olup gözlem yapıyorlar." (E2)

"Velilerin gözlem yapabilmesi için randevu oluşturuyoruz. Veli sınıfa geldiğinde çocukların çalışma alanında dışında olacak şekilde bir konum belirliyoruz. Orada durup öğretmen çocuğuyla çalışma yaparken gözlem yapıyor. Çocuğun veliyi görmeyeceği şekilde çalışma yapılıyor." (E3)

Diğer gözlemler

Eğitmenler sınıfların okul idarecisi, branş öğretmenleri, rehberlik servisindeki uzman ve eğitmen eğitimi aldıkları kurum yetkilileri tarafından da gözlemlendiğini söylemiştir. Bu gözlemlerin genellikle sınıfta gelişen ve çözümlenmesi gereken durumlar için olduğu söylenebilir. Eğitmenlerin sınıflarında yapılan diğer gözlemler ile ilgili ifadeleri şunlardır:

"Branş öğretmenleri veya Pdr öğretmenimiz gelip sınıfı gözlemleyebiliyor." (E1)

"Müdür gözlem yapabiliyor. Ya da bize eğitim veren kişiler de gelip gözlem yapıyor." (E2)

4. Montessori eğitmenlerinin gözlem yaptığı durumlar ve sıklığı

Çalışma bulgularına göre eğitmenlerin gözlem yaptığı durumlar ve sıklığı gözlemin amacına göre farklılık göstermektedir. Amaca göre değişen gözlem durumları ve sıklığı farklı temalar altında toplanmıştır. Bu temalara ait gözlem durumları ve sıklığı şunlardır: Her duruma yönelik sürekli gözlem ve problem davranışlara yönelik sıklığı değişen gözlem. Bu temalar aşağıda ayrı başlıklar halinde ele alınmıştır.

Her duruma yönelik sürekli gözlem

Eğitmenlerin görevlerinden birinin de gözlem olması sebebiyle okula girdikleri andan itibaren sürekli bir gözlem halinde oldukları tespit edilmiştir. Eğitmenlerin ifadelerine göre sınıfta o gün üstlendiği göreve göre eğitmenler tüm çocukların her durumunu gözlemlemektedir. Eğitmenlerin her durumu sürekli gözlemleme ile ilgili ifadeleri şunlardır:

"Her öğretmenin gözlemleyeceği takip edeceği çocuklar var. Bu çocukları haftalık olarak ya da haftada iki kez buluşacak şekilde sürekli gözlemliyoruz. Ve birbirimize bu gözlemlerimizi aktarıyoruz." (E1)

"Öğretmenler okula girdiği andan itibaren sürekli bir gözlem halinde oluyor." (E3)

Problem davranışlara yönelik sıklığı değişen gözlem

Eğitmenlerin ifadelerine göre sınıfta her duruma yönelik sürekli gözleminin yanı sıra problem davranışlara yönelik sıklığı değişen gözlem yapıldığı da belirlenmiştir. Eğitmenler hem tüm problem davranışları gözlemlediğini hem de sorumluluğunu üstlendiği çocuğu özellikle gözlemlediğini vurgulamıştır. Eğitmenlerin problem davranışlara yönelik sıklığı değişen gözlem ile ilgili ifadeleri şunlardır:

> *"Bir problem davranış vardı, hepimiz gözlemledik ve bir araya gelerek konuşup anlamaya çalıştık. Ama bunların hepsini aşama aşama yaptık."* (E2)

> *"Kim hangi çocuğu gözlemleyecekse problem davranışı varsa gün boyunca onu gözlemliyor."* (E3)

Eğitmenlerin problem davranışlara yönelik sıklığı değişen gözlem ile ilgili gözlem notlarından biri ise şu şekildedir (çocuklara takma ad verilmiştir):

> *"Bahçe zamanında çocuklar arka bahçede oyun oynamaktadır. Arka bahçede kaydırak ve ağaç ev bulunmaktadır. Kız çocuklarının iki tanesi gelip Ali'in onların ağaç eve girmesine izin vermediğini söyler. Öğretmen bahçedeki oyuncakların herkese ait olduğunu söyler. Kızlara Ali'nin yanına gidip paylaşması gerektiğini söylemesini ister. Kızlar biraz sonra öğretmeninin yanına gelir ve Ali'nin onları dinlemediğini söyler. Bunun üzerine öğretmen çocuklarla birlikte Ali'nin yanına gidip olayı anlatıp neden bu şekilde davrandığını sorar. Ali cevap vermez. Öğretmen tekrar oyuncakların herkese ait olduğunu ve paylaşması gerektiğini söyler. Eğer bu şekilde davranacaksa kendisinin oynamamasını söyler."* (E3 Gözlem Notu)

5. Montessori eğitmenlerinin gözlem verilerini kullanma şekilleri

Eğitmenlerin ifadelerine göre kaydını tuttukları gözlem verileri belirledikleri amaç doğrultusunda farklı şekillerde kullanılmaktadır. Bu kullanım şekilleri farklı temalar altında toplanmıştır. Eğitmenlerin gözlem verilerini kullanma şekillerine ait temalar şunlardır: Çocuğun gelişim takibi için kullanma ve diğer kullanım şekilleri. Bu temalar aşağıda ayrı başlıklar halinde ele alınmıştır.

Çocuğun gelişim takibi için kullanma

Eğitmenler, tuttukları gözlem kayıtlarını çocukların gelişimini takip etmek için kullandıklarını belirtmiştir. Ayrıca eğitmenlerin çocuklar için bireysel çalışma planları hazırlarken gözlem kayıtlarından yararlandıkları tespit edilmiştir. Eğitmenlerin gözlem verilerini çocuğun gelişim takibi için kullanma ile ilgili ifadeleri şunlardır:

> *"Çocuğun bir sonraki çalışmaya ne zaman geçeceğiyle alakalı da gözlemlerden yararlanılıyor. Çocuk eğer çalışmasını sıkıntısız bir şekilde yapabiliyorsa bir sonraki çalışmaya geçiriliyor."* (E2)

> *"Yapılan gözlemler sayesinde çocuğun yaşına göre gelişim geriliği varsa bunu tespit edip sunulacak çalışmaların planlaması yapılabiliyor. Çocukların hepsi sınıfta farklı yaşlarda ve farklı gelişim seviyelerinde olduğunu yapılan gözlemler sayesinde fark edip onun yaşına ve gelişim seviyesine göre planlama yapıyoruz. Kendiyle yaşıt olan diğer çocuklar daha ileri bir seviyede olabilir ancak bu çocuk gözlemler sonucunda elde edilen bilgilere göre bireysel planlamalar yapılıyor."* (E3)

Diğer kullanım şekilleri

Eğitmenler çocukların problem davranışlarını azaltmak, okul kaydı için kullanmak ve çocukla ilgili yardım alabilecekleri diğer kişilerden destek istemek amacıyla veli, idare ve uzman kişilerle gözlem

verilerini kullandıklarını söylemiştir. Eğitmenlerin gözlem verilerini diğer kullanım şekilleri ile ilgili ifadeleri şunlardır:

> *"Müdürle, pdr öğretmeniyle veya veliyle paylaşabiliyoruz. Problem bir çocuksa ve aile bir şey yapmıyorsa yönetimle konuşup çocuğun seneye yapılacak kaydı için bile bir değerlendirme kriteri oluyor. Ya da dışarıdan uzman birinden destek alabilmesi için aileyle veya uzmanla paylaşıyoruz."* (E1)

> *"Sürekli birbirimizle konuşmanın dışında ofislerimizde de resmi bir şekilde konuşuyoruz hatta pdr öğretmenimiz de oluyor ve onunla da paylaşmış oluyoruz. O da bizi sıkıntılı durumlar için yönlendirebiliyor."* (E2)

Sonuç ve Tartışma

Mevcut çalışma özel bir okul bünyesinde aynı sınıfta çalışan üç Montessori eğitmeninin sınıflarında gerçekleştirdiği gözleme yönelik görüşlerini ve ortak tecrübelerini anlamak amacıyla yapılmıştır. Eğitmenlerin gözleme yönelik görüşleri ile gözlemi nasıl tanımladıklarına, gözlem yöntemlerine, gözlem çeşitlerine, gözlem yaptıkları durumlara ve sıklığına ve gözlem verilerini kullanma şekillerine yönelik bulgular elde edilmiştir. Bu bölümde incelenen olguya yönelik elde edilen bulgular alanda yapılmış çalışmalar ışığında tartışılacaktır.

Mevcut çalışma bulgularına göre eğitmenler gözlemin kendileri için ifade ettiklerini çocukta davranış yönetimi, çocuğun gelişim takibi ve eğitmenin görevi şeklinde tanımlamıştır. Atli vd. (2016) tarafından yapılan çalışmada Montessori eğitmenlerinin daha nazik olmak, sözlü iletişime daha az başvurmak ve daha dikkatli ve rehberlik eden bir eğitmen olmak istemenin yanı sıra gözlem konusunda da özel beceriler geliştirmek istedikleri tespit edilmiştir. Çalışma bulgularında yer alan gözlem konusunda özel beceriler geliştirme isteği mevcut çalışma bulgularıyla örtüşmektedir. Mevcut çalışmada da eğitmenler, çocukları gözlemlemenin Montessori eğitmenlerinin görevlerinden biri olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Montessori gözlemin eğitmenlerin temel ve sürekli işlerinden biri olduğunu belirtmiştir (Helfrich, 2016; Patell, 2016). Mevcut çalışmada gözlemin eğitmenin görevi olmanın yanı sıra eğitmenlerin çocukta davranış yönetimi ve çocuğun gelişim takibi için de gözlemden yararlandığı belirlenmiştir. Montessori eğitim yaklaşımı, M. Montessori tarafından çocukların davranış ve gelişimlerinin gözlemlenmesi sonucunda oluşturulmuştur (Lillard & Taggart, 2018; Montessori, 1976). Eğitmenlerin çocukların davranış ve gelişim takibi için gözlemden yararlanmalarının eğitim yaklaşımının felsefi temeline uygun olduğu söylenebilir.

Mevcut çalışma bulgularına göre Montessori sınıflarında başvurulan gözlem çeşitlerinden biri eğitmenin çocukları gözlemlemesidir. Montessori sınıflarında eğitmenler çocukların ne yaptıklarını bilmek ve gelişimlerini takip edebilmek için sık sık gözlem kaydı tutmaktadır. Burada amaç çocukların ihtiyaçlarını tespit ederek onlara yardım etmek ve gelişimlerini engelleyecek güçlükleri ortadan kaldırmaktır. Yapılan gözlem belli bir çocuğa yönelik de olsa eğitmen işinin bir gereği olarak sınıfın geri kalanını da gözlemlemektedir (Patell, 2016). Ayrıca eğitmenler Montessori sınıflarında çocuklara yönelik ayrıntılı, sistematik ve bireysel gözlemler yaparak çalışma zamanı boyunca çocukların gelişimini destekleyecek ortamı sağlamaya çalışır (Edward, 2002). Mevcut çalışmada da eğitmenlerin, çocukların birbirleriyle ilişkilerini, neler yaptıklarını ve neye ihtiyaç duyduklarını belirlemek için gözlemlediği tespit edilmiştir. Eğitmenlerin çocuklara yönelik bireysel, planlı, plansız veya her duruma yönelik sürekli gözlem yaptığı da belirlenmiştir. Ayrıca eğitmenler, gözlem yöntemlerinden biri olarak tüm grubu

gözlemlediklerini de söylemiştir. Eğitmenler böylece kimin ne yaptığını bildiklerini ve duruma göre müdahale de bulunduklarını da eklemiştir.

Eğitmenlerin çocukları gözlemlemesinin yanı sıra mevcut çalışmanın bir diğer bulgusu ise çocukların eğitmeni ve diğer çocukları gözlemlemesidir. Montessori sınıflarında açık ve geniş sınıflarda çocuklar diledikleri yerde gelişim düzeylerine uygun farklı çalışmaları yan yana yapmaktadır. Bu çocukların hem bir eğitmeni diğer çocuğa sunum yaparken hem de başka bir çocuk çalışmasını yaparken çocuğu gözlemleme fırsatı vermektedir. Çocuk böylece öğrenmeye devam etmekte ve diğer çocukların çalışmalarına bakarak kendi kendini değerlendirme imkânı da bulmaktadır (Montessori, 2016; Stoll-Lillard, 2018). Ayrıca Montessori, hazırlanmış çevrede çocuklara tanınan özgürlük ve eğitmenin rol model olması sonucu çocuğun çevresini gözlemleyerek kendi kendine öğrenebildiğini ifade etmiştir (Lontz, 2016). Mevcut çalışma bulgularına göre de çocukların eğitmenleri ve diğer çocukları gözlemlemesi ile etrafında gelişen durumları takip edebildiğini, yeni şeyler öğrendiğini ve öz değerlendirme yaparken gözlemlerinden yararlandığını söyleyebiliriz.

Mevcut çalışmada eğitmenler materyalleri gözlemlediklerini de ifade etmiştir. Montessori sınıflarında bulunan eğitici materyaller eğitmenlerin bireysel veya grup gözlemleri sonucunda oluşturulmakta veya düzenlenmektedir (Edward, 2002). Bu bulgu mevcut çalışmanın bulgusuyla örtüşmektedir. Eğitmenler materyale yönelik yaptıkları gözlemler ile materyalin çocukların dikkatini çekip çekmediğini tespit edebilmekte ve çocukların ilgilerine göre materyali düzenleyebilmektedir.

Mevcut çalışmada eğitmenler velilerin randevu ile sınıfa geldiklerini ve bir köşede oturarak sınıfı gözlemlediklerini söylemiştir. Irving (2017) yaptığı çalışmasında ebeveynlerin, Montessori sınıflarında gözlem yaparak çocuklar, sınıf ortamı ve eğitim yaklaşımının gereklilikleri hakkında bilgi edindiklerini belirlemiştir. Ayrıca Kural (2020) yaptığı çalışmada Montessori sınıflarında aile katılımına yönelik bir uygulama olarak ebeveynlerin sınıfta katılımsız gözlemci olarak bulunduklarını tespit etmiştir. Bu çalışmaların bulguları mevcut çalışma bulgusu ile örtüşmektedir. Mevcut çalışmaya katılan eğitmenler velilerin sınıfta yaptıkları dolaylı gözlem ile çocuklar, eğitmenler ve sınıf ortamı ile ilgili bilgi edinebildiklerini belirtmiştir.

Mevcut çalışma bulgularına göre eğitmenler tuttukları gözlem kayıtlarını çocuğun gelişim takibinde kullandıklarını ve ebeveynle veya ilgili kişi ve kurumlarla paylaştıklarını ifade etmiştir. Montessori sınıflarında farklı gelişim düzeyindeki çocukların spontane davranışları gözlemlenerek gelişim takibi yapılmakta ve eğitmenler müdahale için uygun imkân ve zamanı belirleyebilmektedir (Kripalani, 2016). Eğitmenler tarafından tutulan ve gerekli kişilerle paylaşılan gözlem notları ile çocukların değerlendirmesinin yapıldığı ve alınması gereken tedbirlerin alınabildiği de söylenebilir.

Alan yazında çok fazla rastlanmayan ancak mevcut çalışma ile elde edilen önemli bir diğer bulgu ise Montessori sınıflarında eğitmenlerin birbirini gözlemlemesi ve okulda bulunan diğer öğretmenlerin veya idari personelin sınıfa gelerek çocukları gözlemlemesi durumudur. Montessori sınıflarında biri baş eğitmen diğeri yardımcı eğitmen olmak üzere birden fazla eğitmen bir arada çalışmaktadır. Aynı sınıfta bir arada çalışan eğitmenler birbirlerine geri bildirim vererek sınıfta yapılan işler ve çocukların gelişimleri ile ilgili farklı bilgi ve bakış açılarına sahip olabilmektedir (Polk-Lillard, 2013). Eğitmenlerin diğer eğitmenleri birbirlerinden öğrenmek için gözlemlediği ve diğer öğretmen veya idari personelin ise sınıfta gelişen ve çözülmesi gereken durumlara yönelik eğitmenlere destek olmak amacıyla gözlem yaptıkları söylenebilir. Bu sayede bir eğitmen tek başlarına çözüme kavuşturamadığı durumlar için destek de alabilmektedir.

Mevcut çalışmaya katılan eğitmenlerin ifadelerine göre sınıflarında gerçekleştirdiği gözleme yönelik tespit edilen görüşlere ve ortak tecrübelere dair bulgular çalışmaya katılan eğitmenlerin görüşleriyle sınırlıdır. Bu nedenle Montessori eğitmenlerinin hepsine yönelik bir genelleme yapılması mümkün değildir. Bu görüşlerden ve ortak tecrübelerden farklı olarak Montessori eğitmenlerinin farklı görüşlere ve tecrübelere sahip olmaları olasıdır. Ayrıca nitel araştırma yöntemlerinden biri olan durum çalışması deseninde yürütülen bu çalışmada, belirli sayıda katılımcının araştırılan olguya yükledikleri anlam derinlemesine incelendiği için araştırma deseni çalışmanın sonuçlarını genellemeye imkan vermemektedir. Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda Montessori eğitmenlerinin tümüne genellenemeyen mevcut çalışma sonuçlarının yorumlanmasında bu sınırlılıkların göz önünde bulundurulması önemlidir.

Kaynakça

Atli, S., Korkmaz, A. M., Taştepe, T., & Köksal-Akyol, A. (2016). Views on Montessori approach by teachers serving at schools applying the Montessori approach. *Eurasian Journal of Educational Research*, 66, 123-138.

Barbieru, I. T. C. (2016). The role of the educator in a Montessori classroom. *Revista Romaneasca pentru Educatie Multidimensionala*, 8(1), 107-123.

Brassard, M. R., & Boehm, A. E. (2007). *Preschool assessment: Principles and practices.* Guilford Publication. ProQuest Ebook Central. http://ebookcentral.proquest.com/lib/bogazici-ebooks/detail.action?docID=320584.

Beaty, J. J. (2018). *Erken Çocuklukta Gözlem ve Değerlendirme.* Anı Yayıncılık.

Beken, S. (2009). *Montessori yöntemi etkinliklerinin 5–6 yaş çocuklarının el becerilerinin gelişimine etkisi* [Yüksek lisans tezi]. Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Creswell, J. W. (2017). *Araştırma deseni nitel, nicel ve karma yöntem yaklaşımları*. Eğiten Kitap.

Creswell, J. W. (2018). *Nitel araştırma yöntemleri beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni*. Siyasal Kitabevi.

Doctoroff, G. L., & Arnold, D. H. (2004). Parent-rated externalizing behavior in preschoolers: The predictive utility of structured ınterviews, teacher reports, and classroom observations. *Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology,* 33(4), 813-818.

Edward, C. P. (2002). Three approaches from Europe: Waldorf, Montessori, and Reggio Emilia. *Early Childhood Research & Practice*, 4(1), 1-14.

Fiore, L. B. (2012). *Assessment of young children: A collaborative approach*. Taylor and Francis Group. ProQuest Ebook Central. http://ebookcentral.proquest.com/lib/bogazici-ebooks/detail.action?docID=981702.

Güçlü, İ. (2019). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri teknik-yaklaşım-uygulama.* Nobel Akademik Yayıncılık.

Gülkanat, P. (2015). *Okul öncesi öğretmenlerinin montessori yöntemi ile gerçekleştirilen eğitim uygulamalarına ilişkin görüşlerinin incelenmesi* [Yüksek lisans tezi]. Yeditepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Helfrich, S. (2016). Observation. *NAMTA Journal*, 41(3), 259-264.

Irving, S. C. (2017). *Montessori parent education: An action research report.* St. Paul, Minnesota: St. Catherine University.

Kripalani, L. A. (2016). Observation. *NAMTA Journal*, 41(3), 229-247.

Kural, E. (2020). *Montessori eğitmenlerinin sınıf yönetimi uygulamalarına yönelik görüşleri* [Yüksek lisans tezi]. Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Lillard, A. S., & Taggart, J. (2018). Pretend play and fantasy: What if Montessori was right? *Child Development Perspectives*, 13(2), 85-90.

Lontz, K. M. (2016). Observation: A practice that must be practiced. *NAMTA Journal*, 41(3), 101-131.

Maxwell, J. A. (2018). *Nitel araştırma tasarımı etkileşimli bir yaklaşım.* Nobel Akademik Yayıncılık.

Merriam, S. B., & Bass, J. (2018). *Nitel araştırma desen ve uygulama için bir rehber.* Nobel Akademik Yayıncılık.

Montessori, M. (2016). *Çocuğunuz hakkında bilmeniz gerekenler.* Kaknüs Yayınları.

Montessori, M. M. (1976). *Education for human development: Understanding Montessori.* Schocken Books.

Patell, H. (2016). Observation. *NAMTA Journal*, 41(3), 249-257.

Polk-Lillard, P. (2013). *Montessori modern bir yaklaşım.* Kaknüs Yayınları.

Seldin, T. (2014). *Montessori yöntemiyle harika çocuk nasıl yetiştirilir?.* Kaknüs Yayınları.

Stoll-Lillard, A. (2018). *Montessori dehanın ardındaki bilim.* Kaknüs Yayınları.

Taner, G. (2005). *Bireyi tanıma tekniklerinin okul öncesi eğitim kurumlarında uygulanmasına ilişkin öğretmen görüşlerinin incelenmesi* [Yüksek lisans tezi]. Selçuk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Tunçeli, H. İ. & Zembat, R. (2017). Erken çocukluk döneminde gelişimin değerlendirilmesi ve önemi. *Eğitim Kuram ve Uygulama Araştırmaları Dergisi*, 3(3), 01-12.

Van Manen, M. (1990). Beyond assumptions: Shifting the limits of action research. *Theory into Practice*, *29*(3), 152-157.

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri.* Seçkin Yayıncılık.

Yiğit, T. (2008). *Okul öncesi eğitim kurumlarında Montessori ve geleneksel öğretim yöntemleri alan çocukların sayı kavramını kazanma davranışlarının karşılaştırılması* [Yüksek lisans tezi]. Selçuk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Covid-19 Pandemi Sürecinde Bir Kurumsal Sosyal Sorumluluk Örneği: Odunpazarı İlçe Milli Eğitim Müdürlüğüne Bağlı Kurumların Çalışmaları

Mehmet ÖZDOĞRU[1]

Yılmaz SARIER[2]

1. Giriş

Tarihte büyük kırılma ve dönüşümlerin en önemli nedeni, insanlığın tümünün yaşadığı büyük bunalımlar ve krizlerdir. Covid-19 veya toplumda bilinen adıyla yeni tip koronavirüsün neden olduğu salgın da tüm dünyada büyük bir bunalıma neden olmuştur. 2019'un son günlerinde Çin'in Wuhan bölgesinde ortaya çıkan salgın, çok kısa bir süre içerisinde alınan tüm tedbirlere rağmen küresel bir sorun haline gelmiştir. Bu salgın, neden olduğu ölümler ve sağlık sorunları kadar, yol açtığı toplumsal ve psikolojik etkileri bakımından da endişe verici boyutlara ulaşmıştır. Bireylerin toplumda gerçekleşen ekonomik, sosyal, kültürel vb. olaylardan etkilenmesi kaçınılmazdır. Bu bağlamda Covid-19 salgınının, hem iyi hem de kötü deneyimler sonucu ortaya çıkan tutum ve davranışlar üzerinde derin bir etki yaratacağı beklenmektedir (He ve Harris, 2020).

Covid-19 virüsü, birçok alanda kendini hissettirirken en derin boyutta sağlık sistemlerini etkisi altına almıştır. Covid-19'un salgın bir hastalık olarak sağlık sistemleri üzerinde doğrudan, toplumsal düzen üzerinde ise hem doğrudan hem de dolaylı etkiler bıraktığı görülmüştür (Gencer, 2020; Güngörer, 2020). Bu etkiler, bütün toplumlarda zamanla derinleşerek önemli değişim ve dönüşümlere yol açabilecek niteliktedir. Salgının gerek sağlık sistemleri gerekse toplumsal düzen üzerindeki korkunç baskıyı hafifletmek için ülkeler acil önlemler almışlar ve almaya devam etmektedirler.

Türkiye'de korona virüsle mücadele kapsamında mücadelenin başladığı 2020 yılının mart ayından itibaren Kontrollü Sosyal Hayat'a geçilmiş, tedbirler sıklaştırılarak çalışan ve görevli olanların dışında diğer tüm vatandaşların evlerinde kalması tavsiye edilmiş, vatandaşlardan hijyene dikkat etmeleri, maske takmaları ve sosyal mesafeyi korumaları istenmiş, okullar tatil edilmiş, 65 yaş ve üstüne uygulanan sokağa çıkma yasağı 20 yaş ve altını kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Bu önlemler sonucunda ortaya çıkan evden çıkmama durumu, maske takma ve fiziksel mesafeyi koruma disiplini toplumu derinden etkilemiştir (Karakaş, 2020).

Toplumlar, kriz zamanlarında karşılaştıkları zorluklarla mücadele edebilmek için dayanışma, yardımlaşma ve iş birliği gibi insanları birbirine yakınlaştıran sosyal enerji kaynaklarını hayata geçirebilmektedirler. Sosyal enerji kaynağı üretebilen toplumlar, krizlerin ve bunalımların üstesinden daha kolay gelebilmektedir. Salgının etkisiyle insanların dayanışma ve iş birliği bilincinin artması sonucu bireylerin birbirine yakınlaşması, toplumların salgına karşı mücadelelerini de olumlu yönde etkilemektedir. Bu dönemlerde devlet politikalarının ve topluma yön veren aktörlerin bu sürece aktif olarak katılması da oldukça önemlidir. Yeni toplumsal dengenin kurulmasında, pandemi sürecinde

[1]Mehmet ÖZDOĞRU, Dr., MEB, EğitimYönetimi, mehmetozdogru26@gmail.com
[2]Yılmaz SARIER, Dr., MEB, Eğitim Yönetimi, yilmazsarier@yahoo.com

geliştirilecek yardımlaşma, dayanışma, farklı iş birliği imkânları, fedakârlık yapabilme ve empatik düşünebilme gibi faktörler etkili olmaktadır (Karakaş, 2020). Türkiye'de salgın günlerinde başlatılan "Biz Bize Yeteriz Türkiye'm" kampanyası ve "Vefa-Destek Gruplarının" faaliyetleri toplumu ve kültürel iklimi daha sıkı hâle getirmede önemli roller üstlenmiştir.

Yaşanan pandemi sürecinde, kamu, özel, yerel ve kâr amacı gütmeyen gönüllü tüm kuruluşların iş birliği içerisinde çalışmaları, toplumsal dayanışma ve örgütlü yapılara olan ihtiyacın ne kadar önemli olduğunu da göstermiştir. Sosyal hizmet sunan örgütlerin salgın sürecindeki en temel fonksiyonları; dezavantajlı grupları herkesten daha kısa sürede tespit edip, ihtiyaçlarına yönelik somut adımlar atmaktır. Covid-19 pandemi sürecinin, kurumsal sosyal sorumluluk gelişimini hızlandıracağı, "hepimiz bu işin içindeyiz" anlayışını benimseteceği ve kurumların sosyal açıdan daha çok sorumluluk almalarını sağlayacağı düşünülmektedir. Bu tür kurumların bunalım ve kriz dönemlerde kurumsal sosyal sorumluluk bilinciyle hareket etmeleri oldukça önemlidir.

Kurumsal sosyal sorumluluk çalışmaları; iş dünyasının yanı sıra sosyal yararı ve faydayı hedef edinen tüm örgütler tarafından da sıklıkla başvurulan bir uygulama alanını oluşturmaktadır. Kurumsal sosyal sorumluluk ile kurumlar, faaliyet gösterdiği alanlarda büyüme ve gelişme olanağı bulma ile birlikte topluma faydalı olacak gönüllü hizmetler de yapmaktadırlar (Adeneye veAhmed, 2015). Avrupa Komisyonu kurumsal sosyal sorumluluğu; kurumların çevresel ve sosyal sorunları, gönüllülük kapsamında bulunduğu faaliyetlerle ve paydaşlarıyla olan etkileşimleriyle birleştirebildiği bir kavram olarak tanımlamıştır (Commission of theEuropeanCommunities, 2001).

Paydaşlarına karşı sorumluluklarını yerine getiren, çevresine duyarlı, toplumsal sorunlar karşısında çözüm arayışı içerisinde olan kurumlar, toplum üzerinde iyi bir izlenim bırakmaktadırlar. Bu bağlamda kurumsal sosyal sorumluluk günümüzde kurumlar tarafından ilgi ve dikkat çeken temel değerlerden biri olmuştur (Karatepe ve Ozan, 2017). Kurumsal sosyal sorumluluğun odaklandığı temel alanlar; eğitim, sağlık, çevre ve toplumsal destek olarak gruplanabilmektedir (Kotler ve Lee, 2006). Kurumlar açısından önemli bir başarı göstergesi olan kurumsal sosyal sorumluluk ile kurumlar; toplumun yaşam kalitesini her alanda yükseltmeyi, bölgesel kalkınmayı, toplumsal yaşamı kolaylaştırmayı, doğal çevreye karşı duyarlı olmayı ve çevreye yatırım yapmayı, eğitimin her alanına katkı sağlayacak faaliyetler üretmeyi, sağlık hizmetlerini desteklemeyi ve kültür varlıklarının korunmasını amaçlamalıdır (Özgen, 2006).

Ülkeler, dünyada devam eden Covid-19 salgını nedeniyle oluşan yeni durumlarla tüm toplum ve kurumlarıyla birlikte mücadele etmeye çalışmaktadır. Bu bağlamda ülkemizde Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) ve bakanlığa bağlı tüm eğitim kurumları gerek eğitim ve öğretime yönelik sorumluluklarını yerine getirirken gerekse kurumsal sosyal sorumluluk anlayışıyla çalışmalar yürütmüşlerdir. Türkiye'de okulların kapanması kararı ile MEB etkin bir uzaktan eğitim sistemi kurmak için dijital eğitim platformu olarak hizmet veren Eğitim Bilişim Ağı'nın (EBA) altyapısını güçlendirmiş ve Türkiye Radyo Televizyon Kurumu (TRT) ile işbirliği yapmıştır. Öğrencilerin kendi öğretmenleri ile canlı dersler yapmaları sağlanmıştır. Bu dönemde oluşabilecek olumsuz psikolojik sonuçlar ile başa çıkmak için MEB yardım hattı ve rehberlerden oluşan bir psikososyal destek sistemi oluşturmuştur. Bu süreçte MEB, pandemi mücadelesinin ön saflarında yer alan sağlık çalışanlarını, tıbbi malzeme, ulaşım, konaklama, moral ve motivasyon açısından da desteklemiştir. Ayrıca bakanlığa bağlı Mesleki ve Teknik Eğitim kurumları üretim potansiyellerinden yararlanarak toplumun salgın günlerindeki temel

ihtiyaçlarını (maske, siperlik, dezenfektan, önlük vb) karşılamada çok büyük bir katkı sağlamıştır (Özer, 2020).

Covid-19 pandemi sürecinde İçişleri Bakanlığı tarafından valilik ve kaymakamlıkların koordinasyonunda oluşturulan Vefa Sosyal Destek Grupları, dayanışma, yardımlaşma ve gönüllülüğün en güzel örneklerini sunmuştur. Vefa Sosyal Destek Grubu gönüllüleri, 65 yaş üstü vatandaşların yardımına koşarak zor günlerde devletin şefkatli elini ihtiyaç sahiplerine uzatmıştır. Sivil toplum üyelerinin ve yerel yönetimlerin yanı sıra kamu çalışanları da gönüllü olarak "Vefa Sosyal Destek Grubu" çalışmalarına katılmışlardır. Milli Eğitim Bakanlığı da bu gruplara destek vermiş ve bakanlığın kurumlarında çalışan birçok öğretmen, yönetici, memur, şoför ve hizmetli gönüllü olarak bu çalışmalara katılmıştır.

Bu araştırmanın amacı, Covid-19 pandemi sürecinde bir ilçe milli eğitim müdürlüğünde gerçekleştirilen kurumsal sosyal sorumluluk çalışmalarını incelemektir. Araştırma kapsamında Covid-19 pandemi sürecinde Odunpazarı İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü bünyesindeki kurumlarda gerçekleştirilen kurumsal sosyal sorumluluk çalışmalarına ilişkin istatistiki verilerin birleştirilmesi ile birlikte çalışmalara katılan eğitim personelinin etkinliklere katılım nedenlerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda çalışmada; ilgili kurumlarda üretilen malzemelerin (maske, siperlik, dezenfektan, önlük, tulum, cerrahi maske aparatı) miktarı, çalışmalarda görev alan personel sayısı, üretilen malzemelerin nerelerde kullanıldığı, Odunpazarı ilçesi Vefa Sosyal Destek ekibinde çalışan personelin unvana göre dağımları analiz edilmiş, ayrıca kurumlardan çalışmalara katılan personellerin etkinliklere katılım nedenleri incelenmiştir. Yapılan araştırma ile toplumun sosyal sorumluluk bilincinin geliştirilmesi ve kurumsal sosyal sorumluluk çalışmalarıyla ilgili olarak topluma bilgi verilmesi hedeflenmiştir.

2. Yöntem

Nitel araştırma yöntemleri çerçevesinde yapılandırılan araştırmada, durum çalışması deseni kullanılmıştır. Durum çalışmaları kendi doğal şartlarında meydana gelen olayları zaman ve mekân kısıtlaması altında, çeşitli veri toplama araçları kullanarak zengin bir şekilde betimlemeye çalışan ve derin temellere oturtulmuş çalışmalardır (Hancock&Algozzine, 2006). Durum çalışmasının odak noktası bir olayı var olduğu gibi tanımlamaya çalışmak olup, belirli bir duruma ya da az sayıdaki duruma yoğunlaşmasıdır (Robson, 2015). Bu çalışmada, Eskişehir Odunpazarı İlçe Milli Eğitim koordinesinde, 2020 yılı Mart-Haziran dönemindeki pandemi sürecinde yürütülen kurumsal sosyal sorumluluk çalışmalarının betimlenmesi hedeflenmiştir. Bu bağlamda yürütülen çalışmada, 2020 yılı Mart-Haziran pandemi sürecinde Eskişehir Odunpazarı İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü bünyesinde bulunan eğitim kurumlarının kurumsal sosyal sorumluluk kapsamındaki çalışmaları sonucunda ulaşılan istatistiki veriler ve bu etkinliklerde görev alan katılımcıların görüşleri incelenmiştir.

2.1. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubu, amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme tekniği kullanılarak belirlenmiştir. Katılımcıların belirlenmesinde, kurumsal sosyal sorumluluk çalışmalarında etkin olarak görev alması, çalışmalarla ilgili yeterli bilgi ve deneyime sahip olunması ölçütleri

kullanılmıştır. Bu noktada araştırmada, 2020 yılı Mart-Haziran pandemi sürecinde Eskişehir Odunpazarı İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü bünyesinde bulunan eğitim kurumlarından, kurumsal sosyal sorumluluk çalışmalarına katılan 8 eğitim kurumundan birer yönetici ve vefa grubunda görev alan 3 çalışan katılımcı (toplam 11 personel) olarak belirlenmiştir. Bu bağlamda üretim sürecinde çalışmaya katılan eğitim kurumları şunlardır: Atatürk Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi, Gazi Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi, Yunusemre Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi, Gazi Yakup Satar Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi, Eskişehir Olgunlaşma Enstitüsü, OdunpazarıHalk Eğitim Merkezi, Emine-Emir Şahbaz Bilim ve Sanat Merkezi, Milli Zafer İlkokulu'dur.

2.2. Veri Toplama Aracı ve Verilerin Toplanması

Durum çalışmalarında veri toplamak için birçok yöntem ve kaynak kullanılmaktadır. Durum çalışmalarında, araştırma konusuyla ilgili raporlar, kitaplar, arşiv dosyaları, video ve ses kayıtları, görsel materyaller kullanılmaktadır (Merriam, 1998). Bu araştırmada kullanılan veriler, çalışma konusu ile ilgili dokümanlardan ve katılımcılara sorulan tek soruluk görüş formundan elde edilmiştir. Bu bağlamda ilgili kurum yöneticilerinin üst yönetimle yapmış oldukları yazışmalar, yazılı olarak tutmuş oldukları kayıtlar araştırma için birer doküman olarak kabul edilmiş ve veri olarak kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan istatistiki veriler, 8 kurumdan resmi yazışma ile istenmiştir. Ayrıca çalışmada, katılımcıların pandemi sürecindeki kurumsal sosyal projelerde neden görev almak istediklerini belirlemeye yönelik görüş formunu doldurmaları da istenmiştir. Verilen cevaplar kayıt altına alınmış ve araştırmada veri olarak kullanılmıştır.

2.3. Verilerin Analizi

Durumsal çalışmalarda, araştırma sürecinde toplanan veriler genellikle betimsel, içerik, söylev ve metin analizi gibi farklı ayrıştırma işlemlerine tabi tutulmaktadırlar. Betimsel analizde amaç, toplanan verilerin düzenlenmiş ve yorumlanmış bir şekilde okuyucuyla buluşturulmasıdır. Betimsel analiz, genellikle nitel veri seti üzerinde detaylı ayrıştırma gerektirmeyen verilerin işlenmesinde kullanılmaktadır. Katılımcılarının demografik özellikleri ile farklı niteliklerinin tasvir edilmesi, bir durumun genel özelliklerinin anlatılması, bir kişinin yaşam öyküsünün özetlenmesi gibi durumlara ilişkin araştırmaların analizinde betimsel analiz tercih edilmektedir (Miles ve Huberman, 1994). Bu bağlamda araştırmada, görüş formlarından ve doküman incelemesinden elde edilen verilerin çözümlenmesinde çalışmanın amacına da uygun olan betimsel analizden yararlanılmıştır. İstatistiki bilgilere ilişkin dağılımlar frekans değerleri ile tablolarda gösterilmiştir. Ayrıca görüş formundan elde edilen görüşler doğrudan alıntı yapılarak sunulmuş ve vurgulanan milli ve manevi değerler tablolarda gösterilmiştir.

2.3. İnandırıcılık

Guba ve Lincoln (1982) nitel araştırmalarda geçerlik ve güvenirlik kavramları yerine inandırıcılık kavramının kullanılmasını önermişlerdir. Bu bağlamda çalışmada inandırıcılığın sağlanabilmesi için şu çalışmalar yürütülmüştür: Veri kaynaklarıyla uzun süreli çalışılmıştır, çalışma süresince durumla ilgili ortaya çıkan konular sürekli olarak gözlemlenmiş ve kayıt altına alınmıştır,

veriler katılımcılarla birlikte kontrol edilmiştir, alan uzmanı iki akademisyenden araştırma yöntem ve bulgularına ilişkin uzman görüşü alınmıştır ve araştırma raporu detaylandırılmıştır.

3. Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde araştırma kapsamında ulaşılan verilerin betimsel analizi yapılmıştır. Tablo 1'de Odunpazarı İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü bünyesindeki kurumlarda üretilen malzemelerin (maske, siperlik, dezenfektan, önlük, tulum, cerrahi maske aparatı) dağılımı gösterilmiştir.

Tablo 1. Covid-19 pandemi sürecinde üretilen malzemelerin dağılımı

Kurum	Üretilen malzeme					
	Maske (Adet)	Siperlik (Adet)	Dezenfektan (Litre)	Önlük (Adet)	Tulum (Adet)	Maske Aparatı (Adet)
Atatürk MTAL		1000				
Gazi MTAL	175000		5200			
Yunusemre MTAL		3200				
Gazi Yakup Satar MTAL	250000					
Eskişehir Olgunlaşma Ens.	50000			52	449	
Odunpazarı Halk Eğitim M.	100000					
Emine-Emir Şahbaz BİLSEM		150				
Milli Zafer İlkokulu		250				50
Toplam	575000	4600	5200	52	449	50

Tablo 1 incelendiğinde, Covid-19 pandemi sürecinde Odunpazarı İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü bünyesindeki kurumlardan dördünün toplam 575000 maske, dördünün 4600 siperlik, birinin 5200 litre dezenfektan, birinin 52 önlük, 449 tulum ve 50 maske aparatı ürettiği gözlenmektedir. Salgın sürecinde, Odunpazarı İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü bünyesindeki 8 eğitim kurumunun kurumsal sosyal sorumluluk çalışmalarına etkin olarak katıldığı görülmüştür. Tablo 2'de Covid-19 pandemi sürecinde üretim aşamasında kurumsal sosyal sorumluluk çalışmalarına katılım gösteren personelin dağılımı gösterilmiştir.

Tablo 2. Covid-19 pandemi sürecinde üretim aşamasında kurumsal sosyal sorumluluk çalışmalarına katılım gösteren personelin dağılımı

Kurum	Kurumsal sosyal sorumluluk çalışmalarına katılım gösteren personel sayısı
Atatürk MTAL	7
Gazi MTAL	10
Yunusemre MTAL	12
Gazi Yakup Satar MTAL	20
Eskişehir Olgunlaşma Ens.	40
Odunpazarı Halk Eğitim M.	10
Emine-Emir Şahbaz BİLSEM	3
Milli Zafer İlkokulu	3
Toplam	105

Yapılan analiz sonucunda, Covid-19 pandemi sürecinde Odunpazarı İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü bünyesindeki kurumlardan toplam 105 personelin kurumsal sosyal sorumluluk

çalışmalarına katıldığı görülmüştür. Tablo 3'de Covid-19 pandemi sürecinde kurumsal sosyal sorumluluk çalışmalarında üretilen malzemelerin nerelerde kullanıldığına ilişkin verilerin dağılımı gösterilmiştir.

Tablo 3. Covid-19 pandemi sürecinde kurumsal sosyal sorumluluk çalışmalarında üretilen malzemelerin kullanımına ilişkin dağılım

Kurum	Kurumsal sosyal sorumluluk çalışmalarında üretilen malzemelerin kullanımı
Atatürk MTAL	Hibe: İl ve İlçe Sağlık Müdürlükleri, Kızılay, Afad, Odunpazarı Vefa Sosyal Destek Grubu, Tepebaşı Emniyet Müdürlüğü, Odunpazarı İlçe Eğitim Müdürlüğü, Osmangazi Üniversitesi
Gazi MTAL	İhtiyacı olan halkın ve kurumların kullanımı.
Yunusemre MTAL	Hibe: Odunpazarı İlçe Eğitim Müdürlüğü bünyesindeki okullar
Gazi Yakup Satar MTAL	Hibe: Kızılay, İl ve İlçe Milli Eğitim Müdürlükleri, Afad, Alpu, İnönü ve Han Belediyeleri, Milli Savunma Bakanlığı Anadolu Batı Bölge Müdürlüğü, Eskişehir ve Odunpazarı Sosyal Dayanışma Vakfı, Afyon İl Milli Eğitim Müdürlüğü
Eskişehir Olgunlaşma Ens.	Hibe: Çimsa Çimento Fabrikası, Ticaret Borsası, Ceyhan Sağlık İlaç Sanayi, Yunus Emre Devlet Hastanesi, Hava Kuvvetleri Komutanlığı, Teknik Üniversite, Eskişehir Emniyet Müdürlüğü. İhtiyacı olan halkın kullanımı.
Odunpazarı Halk Eğitim M.	İhtiyacı olan halkın ve kurumların kullanımı.
Emine-Emir Şahbaz BİLSEM	Hibe: Sağlık ve güvenlik çalışanlarına.
Milli Zafer İlkokulu	Hibe: Sağlık, güvenlik ve eğitim çalışanlarına.

Tablo 3 incelendiğinde Covid-19 pandemi sürecinde kurumsal sosyal sorumluluk çalışmalarında üretilen malzemelerin hibe olarak verildiği ve çok farklı kurumda değerlendirildiği görülmüştür. Üretilen malzemelerin sağlık, güvenlik ve eğitim kurumlarındaki çalışan personelin yanı sıra belediyeler, sivil toplum kuruluşları ve özel sektör de dahil olmak üzere tüm toplumun yararına sunulmuştur. Bu bağlamda zor durum ve şartlarda eğitim kurumlarının toplumsal sorumluluklarını yerine getirdiği söylenebilir. Tablo 4'de Covid-19 pandemi sürecinde, Odunpazarı İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü bünyesindeki kurumlardan, Odunpazarı Vefa Sosyal Destek Ekiplerinde gönüllü olarak görev alan personelin unvanlarına göre dağılımı gösterilmiştir.

Tablo 4. Covid-19 pandemi sürecinde, Odunpazarı Vefa Sosyal Destek Ekiplerinde gönüllü olarak görev alan personelin unvana göre dağılımı

Unvan	Odunpazarı Vefa Sosyal Destek Ekiplerinde gönüllü olarak görev alan personel sayısı
Okul yöneticisi	78
Öğretmen	35
Diğer (Memur, şoför, hizmetli)	124
Toplam	237

Tablo 4 incelendiğinde, Covid 19 pandemi sürecinde Odunpazarı İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü bünyesindeki kurumlardan toplam 237 personelin Odunpazarı Vefa Sosyal Destek Ekiplerinde gönüllü olarak görev aldığı gözlenmektedir. Bu personelin 78'i yönetici, 35'i öğretmen ve 124'ü farklı türde istihdam edilen (memur, şoför, hizmetli) çalışan olduğu görülmüştür. Bu bulgular ışığında ilçe milli eğitim personelinin, pandemi sürecinde gerek üretim aşamasında gerekse ihtiyacı olan 65 yaş ve üstü vatandaşlara hizmet sunan Vefa Sosyal Destek Ekiplerinde gönüllü olarak görev aldığı anlaşılmış olup ilgili kurumların önemli bir kurumsal sosyal sorumluluk örneği gösterdiği söylenebilir. Ayrıca

çalışmalarda görev alan personelin de önemli bir fedakarlık örneği gösterdiği, gerek dünyanın gerekse ülkemizin bu zor zamanlarında üzerine düşen görev ve sorumluluğu hakkıyla yerine getirdiği yorumu yapılabilir. Tablo 5'de, Odunpazarı İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü bünyesindeki kurumlardaki personelin, Covid-19 pandemi sürecinde çalışmalarda görev alma nedenlerine ilişkin görüşleri yer almaktadır.

Tablo 5. Covid-19 pandemi sürecinde çalışmalarda görev alma nedenlerine ilişkin personel görüşleri

Personel	Unvan	Covid-19 pandemi sürecinde çalışmalarda görev alma nedeni	Vurgulanan değer
Atatürk MTAL	Yönetici	Dünyanın geçirmiş olduğu bu zor pandemi döneminde meslek liseleri olarak bizimde sağlık çalışanlarına katkımızın olması gerektiğini düşündük. Sağlık çalışanlarının siperlik temininde yaşadığı zorluk nedeni ile ücretsiz siperlik üretimini ve dağıtımını gerçekleştirdik.	Yardımseverlik Vatanseverlik Sorumluluk
Gazi MTAL	Yönetici	Maske üretimi maske bulma sıkıntısı çekildiği anda devlete destek amacı ile üretim yapılmıştır. Dezenfektan ise, okullarda, kamu kurum ve kuruşlarında ve özel sektörlerde hijyenin sağlanması amacı ile üretim yapılmıştır.	Yardımseverlik Sadakat Sorumluluk
Yunusemre MTAL	Yönetici	Ülkemizin siperlik ihtiyacının karşılanmasında elimizden geleni yapabileceğimizi, tüm eğitim personelinin hiçbir ücret talep etmeden çalışabileceği ve ülkemizin zor günlerinde meslek liselerinin öneminin daha iyi anlaşılabilmesi için destek verilmiştir.	Fedakarlık Yardımseverlik Vatanseverlik Sorumluluk
Gazi Yakup Satar MTAL	Yönetici	Pandemi ile mücadele sürecinde devletimize ve milletimize sevgi ve bağlılığımızı göstermek, bakanlığımızın bu süreçteki çalışmalarına katkıda bulunmak, milletimizin ve Eskişehir halkının sağlığının korumasına katkı sağlamak için çalışmalara katıldık.	Vatan sevgisi Sadakat Yardımseverlik
Eskişehir Olgunlaşma Enstitüsü	Yönetici	Ülkemizin içinde bulunduğu zor durumda, maske ve boks önlüğü üretip, ihtiyacı olan kurumlara hibe ederek destek olunmak istenmiştir. MEB'in isteği doğrultusunda bez çocuk maskeleri üretilmiştir.	Yardımseverlik Sorumluluk
Odunpazarı Halk Eğitim M.	Yönetici	Devletimize ve milletimize destek olmak ve ihtiyacı karşılamak için çalışmalara katıldık.	Vatanseverlik Yardımseverlik Sorumluluk
Emine-Emir Şahbaz BİLSEM	Yönetici	Emniyet ve sağlık personeline destek olmak amacıyla çalışmalarda gönüllü olarak görev almak istedik.	Yardımseverlik Vefakârlık
Milli Zafer İlkokulu	Yönetici	Emniyet ve sağlık personeline çalışma alanlarında pandemi salgın sürecinde çalışanların hastalık bulaşma riskini azaltma.	Yardımseverlik Sorumluluk Vefakârlık
Vefa Sosyal Destek Ekibi	Öğretmen	Zor durumda olan vatandaşlara ve 65 yaş üstü büyüklere destek olabilmek. Bunu vatandaşa ve dolayısıyla vatana millete bir hizmet olarak düşünüp, devletimin benim hizmetime ihtiyacı olduğuna inanarak, milli manevi duygularla katıldım.	Yardımseverlik Vatanseverlik
	Yönetici	İnsani görevimi yerine getirme arzusu	Sorumluluk
	Diğer (Memur, şoför, hizmetli)	Tüm ülkemizin geçtiği zor bir dönemde sağlığı gücü yerinde olan her vatandaşın devleti için gücü ölçüsünde bir katkı yapması taraftarıyım.	Vatanseverlik Sorumluluk

Tablo 5 incelendiğinde, çalışmalara katılım gösteren personelin ve kurumların çalışmalarda görev alma nedenlerine ilişkin başlıca görüşleri şunladır; bir bağlılık göstergesi olarak dünyanın ve ülkemizin zor dönemlerinde gerek devletine gerekse milletine destek olunması, sağlık çalışanlarına

duyulan vefa, meslek liselerinin öneminin ortaya çıkarılması, ihtiyacın karşılanması, hastalık bulaşma riskinin azaltılmasıdır. Bu bağlamda görüşler değerlendirildiğinde özellikle sorumluluk, fedakârlık, yardımseverlik, vatanseverlik, vefakârlık ve sadakat gibi değerlerin öne çıktığı görülmüştür.

4. Sonuç

Yayılma hızı son derece yüksek ve ölümcül olan Covid-19 salgını toplumları ve devletleri çaresizliğe ve belirsizliğe sürüklemiş, ülke sınırları kapatılmış, karantinaya uygulamaları geniş düzeyde uygulanmış ve neredeyse tüm dünyada olağanüstü hal ilan edilmiştir. Covid-19 ile birlikte küresel düzeyde yaşanan gelişmeler gösteriyor ki, bütün dünya bir bunalım döneminden geçmektedir. Son güncellenen bilgiler incelendiğinde pandemi sürecinde Türkiye'nin birçok gelişmiş ülkeden daha iyi bir performans sergilediği de görülmüştür (Sertdemir, 2020).

Bunalım dönemlerinde toplumun ve kurumların sorumluluk bilinci önem kazanmaktadır. Bu bağlamda yapılan araştırmada Covid-19 pandemi sürecinde Odunpazarı İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü bünyesindeki kurumlarda gerçekleştirilen kurumsal sosyal sorumluluk çalışmalarında, üretilen malzemelerin (maske, siperlik, dezenfektan, önlük, tulum, cerrahi maske aparatı) miktarı, çalışmalarda görev alan personel sayısı, üretilen malzemelerin nerelerde kullanıldığı, Odunpazarı ilçesi Vefa Sosyal Destek ekibinde çalışan personelin unvana göre dağılımları analiz edilmiş, kurumlardan çalışmalara katılan personelin etkinliklere katılım nedenleri incelenmiş ve ulaşılan sonuçlar aşağıda sunulmuştur.

Odunpazarı İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü bünyesindeki kurumlar COVID-19 pandemi sürecinde toplam; 575000 maske, 4600 siperlik, 5200 litre dezenfektan, 52 önlük, 449 tulum ve 50 maske aparatı üretmiş, hibe olarak birçok kurumun ve toplumun hizmetine sunmuştur. Salgın sürecinde, Odunpazarı İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü bünyesindeki 8 eğitim kurumundan toplam 105 personelin üretim aşamasında kurumsal sosyal sorumluluk çalışmalarına gönüllü olarak etkin bir şekilde katıldığı anlaşılmıştır. Ayrıca bu süreçte Odunpazarı İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü bünyesindeki kurumlardan toplam 237 personelin Odunpazarı Vefa Sosyal Destek Ekiplerinde gönüllü olarak görev aldığı belirlenmiştir. İlçe milli eğitim müdürlüğüne bağlı kurumların, pandemi sürecinde gerek üretim aşamasında gerekse ihtiyacı olan 65 yaş ve üstü vatandaşlara hizmet sunan Vefa Sosyal Destek Ekiplerinde gönüllü olarak görev alarak önemli bir kurumsal sosyal sorumluluk örneği gösterdiği söylenebilir. Bu bağlamda gerek kurumların kurumsal, gerekse personelin bireysel sorumluluklarını yerine getirdiği söylenebilir. Ayrıca çalışmalarda görev alan personelin de önemli bir fedakârlık örneği gösterdiği, gerek dünyanın gerekse ülkemizin bu zor zamanlarında üzerine düşen görev ve sorumluluğu hakkıyla yerine getirdiği yorumu yapılabilir. Nitekim Türk halkı, Çanakkale ve Kurtuluş Savaşlarında, 17 Ağustos 1999 depreminde, 15 Temmuz 2016 darbe girişiminde de görüldüğü üzere tüm zor zamanlarda daima devletinin ve milletinin yanında olmuş, üzerine düşen sorumluluğu eksiksiz yerine getirmiştir. Bu zor zamanlarda gerek maddi gerekse manevi yönden Türk toplumu büyük fedakârlıklar göstermiştir. Benzer şekilde 2020 yılında tüm dünyayı sarsan Covid-19 pandemi sürecinde de Türk halkı tüm kurumları ile birlikte üzerine düşen görev ve sorumlulukları yerine getirmiştir.

Araştırmada, çalışmalara katılım gösteren personelin ve kurumların çalışmalarda görev alma nedenlerine ilişkin başlıca görüşleri "bir bağlılık göstergesi olarak dünyanın ve ülkemizin zor dönemlerinde devlete ve millete destek olunması, sağlık çalışanlarına duyulan vefa, meslek liselerinin öneminin ortaya çıkarılması, ihtiyacın karşılanması, hastalık bulaşma riskinin azaltılması" olarak

belirlenmiştir. Bu bağlamda görüşler değerlendirildiğinde özellikle sorumluluk, fedakârlık, yardımseverlik, vatanseverlik, vefakârlık ve sadakat gibi değerlerin öne çıktığı görülmüştür. Nitekim öğretim programlarında da yardımseverlik, toplumsallık, vatanseverlik ve sorumluluk gibi değerlerin tüm bireylere kazandırılması gereken en temel değerler olduğu belirtilmiştir (MEB, 2020).

Salgın dönemlerinde dezavantajlı ve risk grubunda olan bireylerin daha da savunmasız hale geldiği bilinmektedir. Bu dönemlerde yoksullar, yaşlılar, engelliler ve hastalar gibi korunmaya ve desteğe muhtaç grupların, yaşamlarını sürdürmek ve sağlıklarını korumak için gereksinim duydukları hizmet ve kaynaklara erişimleri konusunda öncelik sağlanması gerekmektedir. Tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de Covid-19 salgını ile mücadeleye devam edilmektedir. Gelinen bu noktada mücadele sadece devlet olarak değil, topyekûn millet olarak verilmektedir. Bu süreçte bireyin hem kendisine ve hem de toplumun diğer üyelerine karşı sorumlulukları artmıştır. Özellikle dezavantajlı gruplara yönelik hizmetlerde de bu sorumluluk kendisini açıkça göstermektedir. Bu süreçte, kurum ve kuruluşların (kamu, özel ve gönüllü kuruluşlar) iş birliği içerisinde öne çıkması gerektiği ve toplumsal dayanışma ve örgütlü yapılara olan ihtiyacın ne kadar önemli olduğu daha iyi anlaşılmıştır. Güvenlik, sağlık, sosyal ve psikolojik etkileri daha uzun süre devam edeceği öngörülen salgınla mücadelede, sorumluluk bilinciyle toplum olarak birlikte hareket etmek karşılaşılan problemlerin çözülmesinde en etkili unsur olacaktır.

Kaynaklar

Adeneye, Y. B.,&Ahmed, M. (2015). Corporatesocialresponsibilityandcompanyperformance. *Journal of Business StudiesQuarterly, 7*(1), 151-166.

Commision of theEuropeanCommunities. (2001). *Greenpaper: Promoting a Europeanframeworkforcorporatesocialresponsibility.* https://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/1/2001/EN/1-2001-366-EN-1-0.Pdf adresinden 05.09.2020 tarihinde erişilmiştir.

Gencer, N. (2020). Kovid-19 sürecinde yaşlı olmak: 65 yaş ve üstü vatandaşlar için uygulanan sokağa çıkma yasağı üzerine değerlendirmeler ve manevi sosyal hizmet. *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi, 4*(1), 35-42.

Guba, E. G.,& Lincoln, Y. S. (1982). Epistemologicalandmethodologicalbases of naturalisticinquiry. *EducationalCommunicationandTechnologyJournal, 30*(4), 233-252.

Güngörer, F.(2020). Covid-19'un toplumsal kurumlara etkisi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Salgın Hastalıklar Özel Sayısı,* 393-428.

Hancock, R. D.,&Algozzine, B. (2006). *Doingcasestudyresearch.* New York: TeachersCollegePress.

He, H.,& Harris, L. (2020). Theimpact of Covid-19 pandemic on corporatesocialresponsibilityandmarketingphilosophy. *Journal of Business Research, 116*, 176- 182.

Karakaş, M. (2020). Covid-19 salgınının çok boyutlu sosyolojisi ve yeni normal meselesi. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi, 40,* 541–573.

Karatepe, S.,& Ozan, M. S. (2017). Kurumsal sosyal sorumluluk ve kurumsal itibar ilişkisi üzerine bir değerlendirme. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi, 8*(2), 80-101.

Kotler, P.,& Lee, N. (2006). *Kurumsal sosyal sorumluluk*. Sibel Kaçamak (çev), Mediacat Yayınları, İstanbul.

MEB, (2020). *Öğretim programları.*http://mufredat.meb.gov.tr/Programlar.aspxnadresinden05.09.2020 tarihinde erişilmiştir.

Merriam, S. B. (1988). *Case studyresearch in education: A qualitativeapproach*. SanFrancisco: Jossey-Bass.

Miles, M. B.,&Huberman, A. M. (1994). *Qualitativedataanalysis.*Sage, ThousandOaks.

Özer, M. (2020). Educationalpolicyactionsbytheministry of nationaleducation in thetimes of Covid-19. *Kastamonu EducationJournal, 28*(3), 1124-1129.

Özgen, E. (2006). *Kurumsal sosyal sorumluluk projeleri.*Maviağaç Kültür Sanat Yayıncılık: İstanbul

Robson, C. (2015). *Bilimsel araştırma yöntemleri: Gerçek dünya araştırması*. (Çev. Şakir Çınkır ve Nihan Demirkasımoğlu). Anı Yayıncılık, Ankara.

Sertdemir, A. (2020). Türkiye'nin koronavirüsle mücadele performansı üzerine bir değerlendirme. *Nazilli İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 1*(1), 15-26.

Yabancı Dil Ediniminde Dinleme Becerisi Modelleri

Nurten Özçelik[1]

1. Giriş

Gerek anadil gerekse yabancı dil öğretimi/öğreniminde önemli bir yere sahip olan sesli iletileri anlama yetisi, farklı iletişim durumlarında fazla sayıda iletinin dinlenmesiyle yavaş yavaş oluşur. Anadil öğrenimi dinlemeyle başlar. Çevresindekileri dinleyerek duyduğu sesleri taklit etmeye çalışan birey bu şekilde konuşmaya başlar. Konuşma, okuma ve yazma becerileri ise daha ileriki yaşlarda edinilir. Anadilin bu şekilde doğal bir biçimde örtük olarak edinildiğini söylemek mümkündür. Bununla birlikte, belirli bir yaştan sonra yabancı bir dili öğrenmeye çalışanlar için her ne kadar temel dil becerilerinin edinim sırası hemen hemen aynı olsa da (önce dinleme daha sonra konuşma, okuma ve yazma) doğal ve örtük bir dil ediniminden söz etmek çok kolay değildir.

Yabancı dilde dinleme yetisi, öğrenenlerde doğuştan var olan bir yeti değildir, öğrenilen bir yetidir ve bu yetinin edinimi amacıyla kullanılabilecek farklı dinleme modelleri mevcuttur: yapıdan anlama ulaşma modeli, anlamdan yapıya ulaşma modeli ve etkileşimsel model öne çıkan modeller arasında sayılabilir.

Çalışmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, öncelikle yabancı bir dilin öğretimi/öğreniminde dinleme becerisinin önemi ve temel bileşenleri üzerinde durmak ardından bu temel becerinin ediniminde önemli bir yere sahip olan dinleme metni seçiminde dikkat edilmesi gereken hususları irdelemek son olarak da bu becerinin öğretimi/öğreniminde kullanılabilecek dinleme modellerinin özelliklerini ve temel aşamalarını tanıtmaktır.

2. Yabancı Dilde Dinleme Becerisinin Önemi

Dinleme becerisi edinimi, gerek anadil gerekse yabancı dil öğretimi/öğreniminde temel bir aşamadır. Herhangi bir dilde iletişim kurabilmek için öncelikle dinlemeyi bilmek gerekir. Konuşma, okuma ve yazma becerilerinden önce edinilen bu yeti gelişigüzel edinilemez. Yabancı dillerin eğitimi tarihi incelendiğinde, dinleme becerisinin öğretimi/öğreniminin ancak son 25-30 yıldır önem kazanmaya başladığı görülmektedir.

Dinlemeyi öğrenmek demek, sözcükleri, tümceleri ve anlamı ortaya çıkarmak için dinlenen şeye dikkat etmeyi ve odaklanmayı öğrenmek demektir. Dinlediğini anlama, öğrenilen dile ait ses sisteminin, dilsel yapıların anlamsal ve işlevsel değerlerinin ve aynı zamanda toplumsal-kültürel kuralların bilinmesini gerektirir (Desmons ve diğ., 2005:27).

[1] Nurten Özçelik, Prof.Dr, Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Yabancı Diller Eğitimi Bölümü, Fransız Dili Eğitimi Anabilim Dalı, nurtenk@gazi.edu.tr

Diller için Avrupa Ortak Başvuru Metni'ne (AOBM) göre, yabancı dil öğrenen bir kişi, dinlemek için aşağıda belirtilenleri yapabilmelidir:

- İfadeyi *algılamak* (işitsel fonetik beceriler)
- Dilsel iletiyi *teşhis etmek* (dilbilimsel beceriler)
- İletiyi *anlamak* (anlambilimsel beceriler)
- İletiyi *yorumlamak* (bilişsel beceriler) (2009: 92).

"Dinleme pozisyonundaki öğrencinin pasif olduğu düşünülerek bu anlama etkinliği uzun süre ihmal edilmiştir. Anlama, çabuk bir biçimde anlaşılamayacak karmaşık zihinsel süreçleri içine alır; öğrenci ifade de olduğu kadar anlamada da aktiftir" (Ferroukhi 2009:274). Yabancı bir dil öğrenmenin temel amacı, o dilde iletişim kurabilmeyi öğrenmektir. Dinlemeyi bilmek kadar dinlediğini anlamak da iletiye yanıt ya da herhangi bir tepki verebilmek açısından önemlidir. Ferroukhi'ye göre, "Dinleme, ders kitaplarında çok yer verilen bir beceri değildir. Derslerde öğretenler, bu becerinin bir yabancı dilde konuşmayı öğrenen öğrenciler tarafından otomatik bir biçimde edinildiğini düşünerek ihmal etmekte ve bu beceriye az zaman ayırmaktadırlar. Üstelik dinlemeyi öğrettiklerini sanmaktadırlar, oysa asıl yaptıkları, konuşma ya da okuma öğretiminden başka bir şey değildir" (2009:274).

Dinleme etkinlikleri, öğrenenlerin, o dile ait sesleri tanımalarına, sözcükleri bir iletişim durumunda anlamalarına ve anahtar sözcükleri bulmalarına, farklı söyleyiş biçimlerine, vurgulara ve dil düzeylerine duyarlı olmalarına, dil bilgisel yapıları bağlam içinde tanımalarına, dinlenen konuyu önce genel daha sonra da ayrıntılı olarak anlamalarına yardımcı olur. Bütün bu katkılar konuşma ve yazma gibi üretim becerileri için zemin hazırlayıcı niteliktedir.

3. Dinleme Metni Seçimi

Öğrenenlerin dinleme ve anlama becerilerini en iyi biçimde geliştirmek için öğretenlerin kendilerine en çok sordukları sorulardan biri de öğrencilerine ne tür dinleme gereçleri sunacakları ve hangi etkinlikleri yapacaklarıdır. Dinleme becerisi öğretimi/öğreniminde metin seçimi önemli bir konudur: dil düzeyi, uzunluk-kısalık, içerik vb. göz önünde bulundurulması gereken unsurlar arasındadır.

Sınıfta ne tür metinler kullanılmalıdır? İletişimsel yaklaşımın gelişiyle birlikte yabancı dillerin öğretiminde görüşme, karşılıklı konuşma, hava durumu, haber bülteni vb. gibi çeşitli gerçek materyaller kullanılmaya başlanmıştır. Cornaire'e göre, birçok araştırmacı, yaptıkları çalışmalarda, yabancı dilde dinleme eğitiminde gerçek metin kullanımının olumlu sonuçlar verdiği sonucunu elde etmişlerdir (Herron ve Seay 1991; Long 1991; Bacon 1992). Ancak bazı dil eğitbilimciler, dil öğrenimine yeni başlayanlarla bu tip gerçek materyaller yerine basitleştirilmiş dokümanların kullanımını tercih etmektedirler (Scarcella ve Oxford, 1992).

Tagliante'a göre, sesli dokümanlar yabancı dil öğreniminin daha en başından, ilk dersten itibaren kullanılmalıdır. Farklı anadil konuşanları tarafından konuşulan hedef dille mümkün olduğunca

çabuk bir biçimde iletişim kurmak önemlidir (2006: 99). Böylece, öğrenenler, kendilerini, günlük hayatta en çok kullanılan iletişim durumlarına ait konuşma biçimlerinin içinde bulacaklardır.

Yabancı dilde dinleme öğretimi/öğreniminde gerçek metin kullanılmasını bir gereklilik olarak görenlere göre, gerçek hayattan alındığı için farklı ses ve gürültüler içeren dinleme materyali motive edicidir, zira öğrenenler anadillerinde de aynı dinleme durumlarıyla karşılaşmaktadırlar. Ayrıca öğrenenler, söyleyiş değişikliklerine, dilin konuşmada kullanılış biçimine ve konuşma hızına daha iyi hazırlanırlar. Gerçek metin kullanımının karşısında olan görüşe göre, öğrenenlere 2-3 sözcük anlatmak için gürültülü metin kullanmak çok büyük zaman kaybına yol açar, ayrıca yeni başlayanlar için motivasyon düşürücü olabilir. Yabancı bir dil, öğrenenlere, sesletimi iyi bir biçimde yapılmış sözce örnekleriyle öğretilmelidir (Bertocchini ve Constanzo 2017: 98-99).

Dinleme eğitiminde kullanılacak öğretim gereçlerinin seçiminde göz önünde bulundurulması gereken niteliklerini, açıklık ve netlik, öğrenenlerin yaşlarına, ilgi alanlarına uygunluk, uyumlu ve anlamlı bir bütünlük oluşturmak, anlamayı kolaylaştıracak resimler içermek, öğrenenlerin sıkılmaması ve dikkatlerinin dağılmaması adına çok uzun olmaması (en fazla 2-3 dakika), anlaşılır olması (konuşmalar, vurgular, sesletim açık ve net olmalı, konuşma hızı ne çok hızlı ne de çok yavaş olmalı)**, i**çeriğinin dilbilimsel, edimbilimsel ve sosyo-kültürel bileşenlere uygunluğu, olarak özetlemek mümkündür. Bunlara ek olarak, bölgesel söyleyiş biçimleri (aksanlar) içerebilir.

Metin seçiminde uzunluk ve içerik de dikkat isteyen konulardır: James'e (1986) göre, 3 dakikalık bir dinlemenin sonunda metnin içeriği dinleyici için ilginç değilse dikkate harcanan çaba kısa süreli hafızaya aşırı derecede yükleme yapılmasına neden olacaktır (akt. Cornaire, 1998:125-126). Brown'a (1995) göre, ne tür metin olursa olsun aşağıda belirtilen özelliklere sahipse o metni anlamak kolaydır:

a) sınırlı sayıda kişi ve nesne,

b) birbirinden net bir biçimde ayırt edilebilen kişiler ve nesneler,

c) basit mekânsal bağıntılar (çok büyük, çok uzak konumlar kullanmak yerine örneğin, bir sokak, bir şehir vb. kullanmak),

d) olayların oluş sırasına dikkat etme,

e) farklı sözceler arasındaki bağıntı (sebep-sonuç ilişkisi gibi)

f) yeni bilgiyi önceki bilgilerle kolayca birleştirme imkânı (akt. Cornaire, 1998: 127).

Dinleme eğitimi amacıyla kullanılabilecek dokümanlar, öğrenenlerin yaş ve ilgi düzeylerine uygun şarkılar, seslendirilmiş şiirler, edebi metinlerden kesitler, tren, gar, havaalanı, uçak, mağaza vs. de yapılan duyurular, televizyon ve radyo yayınlarından alınmış kesitler (hava durumu, haberler, belgeseller), çizgi film, reklam, kısa filmler, telefon konuşmaları, karşılıklı konuşmalar, röportajlar, gösteriler, spor yorumları (futbol, boks, at yarışları vs.) biçiminde sıralanabilir. Uygun materyal bulunamaması durumunda öğretmen tarafından seslendirilmiş metinler de dinleme öğretiminde kullanılabilir.

4.Dinleme Modelleri

Psiko-dilbilim alanında yapılan araştırmalardan hareketle Gremmo ve Holec (1990), dinleme sürecini iki farklı modele göre tanımlamaktadırlar: Bunlardan birincisinde, bir sesli iletinin anlaşılmasında "yapıdan anlama", ikincisinde ise "anlamdan yapıya" ulaşılmaktadır.

4.1.Yapıdan Anlama Ulaşma Modeli (Le Modèle Sémasiologique/Le Modèle Ascendant: De la forme au sens)

Vanderville ve Verdonck'a (1999) göre, bu model dört aşamadan oluşmaktadır: Algılama, sözcüklere ayırma, yorumlama ve anlamları birleştirme.

1.Algılama

"Ayırt etme" aşaması olarak da adlandırılan bu aşamada, dinleyici önce, iletinin ses zincirini algılamakta ve bu ses zincirini oluşturan sesleri tanıyarak birbirinden ayırt etmektedir. Dilin seslerini tanımak için mümkün olduğunca fazla dinleme alıştırması yapmanın yanı sıra anlam hakkında bilgi veren dinleme metnindeki dil dışı unsurlar da (konuşanların cinsiyetleri, yaşları, seslerinden anlaşılabilen üzüntü, coşku, kızgınlık vb. duygular) dinleme metnini yorumlamada birçok ipucu verirler.

2. Sözcüklere Ayırma

Dinleyici, bu aşamada, bu seslerin oluşturduğu sözcükleri, sözcük gruplarını ve cümleleri belirler. "Bölümleme aşaması" olarak da adlandırılan bu aşamada, beyin, duyduğu ve hecelere ayırdığı sesleri ve ses öbeklerini, daha önceden bildiği seslerle karşılaştırarak hangi sesin ya da seslerin hangi sözcüğe ait olduğunu bulmaya çalışır. Dolayısıyla, bu aşamada, dinleyicinin hem sözcük, hem sesbilgisi hem de sözdizimine ilişkin bilgi birikimi devreye girer.

3. Yorumlama

Bu aşamada, dinleyici, bu sözcüklerin kullanıldığı farklı bağlamlardan hareketle tanıdığı bu sözcük, sözcük öbeği ve cümleleri inceleyerek anlamlandırmaya çalışır. "Dinleme metni, dinleyicinin aşina olduğu bir konuysa sözcükler kolayca tanınacaktır. Öğrenenin sözcük bilgisi ne kadar geniş ve zengin ise anlaması da o kadar kolay ve hızlı olacaktır" (Berdal-Masuy ve Briet 2010: 2).

4. Anlamları Birleştirme

Beyin, dinleme metnindeki farklı sözcüklerin anlamlarını birleştirerek iletinin genel anlamına ulaşır. "Dinleme, yalnızca düz bir çizgi şeklinde ilerleyen bir süreç değildir, anlama ulaşmak için durum ve bağlamı dikkate alarak sözcüklerin diziliş biçiminin daha da ötesine geçmek ve sözcenin genel olarak ifade ettiği şeyi anlamak gerekir" (Berdal-Masuy et Briet 2010:3).

Bu model, sınırlılıkları olan bir modeldir, sürekli tek başına kullanılmamalıdır. İyi sonuçlar elde etmek için aşağıda açıklayacağımız "anlamdan yapıya ulaşma modeli" ile birlikte kullanılabilir.

4.2. Anlamdan Yapıya Ulaşma Modeli (Modèle Onomasiologique / Modèle du Haut Vers le Bas / Modèle Descendant / Du Sens à (Vers) la Forme

Daha çok tecrübeli okuyucular tarafından kullanılan (Desmons ve diğ. 2005: 50) bu modele göre anlama süreci dört aşamadan oluşmaktadır:

1.Önce, dinleyici sahip olduğu önceki bilgilerinden (bu bilgiler genel bilgiler ve mesajın kendine iletildiği iletişim durumuna ait bilgiler olabilir: kim kime hitap ediyor, nerede, ne zaman, ne amaçla vs.) ve iletinin kendisine ulaşma durumuna göre edindiği bilgilerden hareketle iletinin içeriği hakkında

varsayımlarda bulunur. Anlamla ilgili kesin olmayan bu varsayımlar farklı düzeylerde olabilir ve iletinin genel anlamını olduğu kadar (konuşma sırası, sözce, cümlecik, sözcük grubu, sözcük vb.) mantıki yapısını oluşturan çeşitli anlam birimlerini de kapsayabilir. Anlamla ilgili bu varsayımlar anlamsal içeriğin alacağı dilsel biçimler ve beklentilerle birleştirilir.

2. İlk aşamaya paralel olarak, dinleyici iletinin iletildiği dilin anlam yapıları hakkındaki bilgilerden hareketle biçimsel tahminlerde bulunur: sözcükleri gösteren sesbirimlerin yapıları (mümkün olan ya da olmayan ses bölünmeleri, mümkün olan bölünmelerin gerçekleşme düzeyi vs.) sözdizimsel yapılar gibi. Örneğin; Fransızcada özne + tümleç + yüklem sıralaması eğer tümleç bir zamir değilse mümkün değildir.

3. Varsayımları doğrulama: Bu aşamada, dinleyici tahminlerini doğrulama işine girişir. Bu doğrulama işi, ses zincirinin doğrusal ya da ayrıntılı bir biçimde incelenmesiyle değil birbirine sıkı sıkıya bağlı olan ve dilbilimde dil göstergesini oluşturan gösteren ve gösterilen biçiminde ifade edilen biçim ve anlamla ilgili varsayımlarını doğrulamasına izin veren bir ipucunun alınmasıyla yapılır.

4. Anlamları birleştirme: Sürecin son aşaması doğrulamanın sonucuna bağlıdır:

- Yapılan varsayımlar doğruysa, iletinin önceden tahmin edilen anlamı genel anlamla bütünleşik hale getirilir.

-Tahminler doğrulanamaz ve çürütülemez ise, dinleyici o ana kadar topladığı bilgilerini depolayarak (konuşmadaki diğer ipuçlarını örneğin, tekrarlar vs. ona anlamı bulma işinde yardımcı olacakları zaman bu işi tekrar denemek amacıyla) anlam oluşturma işini askıya alır.

- Tahminler doğru çıkmazsa dinleyici metnin zihninde kalan bölümüne biçimden anlama giden yöntem uygulanarak toplanan bilgilerden hareketle, ya yeni tahminlerde bulunarak işe sıfırdan başlar ya da giriştiği bu anlam yapılandırma işinden tamamıyla vazgeçer.

Sonuç olarak, bu modelde ileti ve iletinin yüzeysel biçimleri (gösterenler) ikinci plandadır. Asıl öncelik, dinleyici tarafından sözlü ifadenin anlamının tahmin edilmesine verilmiştir. Böylece, bir tren garındaki sesli iletiler, farklı aksanlarla seslendirilmiş hatta bilinmeyen bir dilde oluşturulmuş (İtalyancanın bir Fransız tarafından anlaşılması) iletileri anlayabilmek, ayrıca bir kişi daha konuşmasını bitirmeden onun ne söyleyeceğini bilmek mümkün olabilir. Diğer taraftan, tahmin-doğrulama sürecinde sözlü ifadenin anlamı metinden dinleyiciye sürekli bir biçimde aktarılmamakta aksine bu anlamlandırma metinde verilen bilgilerle dinleyicinin bilgisinin bir etkileşimi sayesinde oluşmaktadır. Sonuç olarak, dinleyicinin metinle ilgili ön bilgisi ne kadar çok ise anlamak için metne ihtiyacı o kadar az olacaktır. Yabancı dil öğreniminde dinlemeden önce yazılı biçimi görülen bir ifadeyi anlamak daha kolaydır. Dinleyicinin bir iletinin anlamını tahmin etmesine yardımcı olan çeşitli bilgiler aşağıdaki gibi sıralanabilir:

-İletişim durumuna ilişkin sosyo-dilbilimsel bilgiler
-Konuşan kişi hakkındaki sosyo-psikolojik bilgiler
-Söz konusu söylemin biçimine ilişkin açıklayıcı bilgiler
-Kullanılan kodla ilgili dilsel bilgiler
-Konuşulan konuya ilişkin referans bilgileri
-Konuşmacının ait olduğu topluluğa ilişkin kültürel bilgiler (Gremmo ve Holec 1990: 3).

Berdal-Masuy ve Briet'e göre, bu iki model de öğrenenler tarafından bir metni dinlemede kullanılabilir. Birinin ya da diğerinin fazla kullanılması, dinleyicilerin dile ilişkin bilgilerine, konuya aşinalık derecelerine ve dinlemenin amacına bağlıdır (akt. Ferroukhi 2009:276).

4.3. Etkileşimsel Model

Dinlediğini anlamda kullanılan üçüncü model ise günümüzde yaygın bir biçimde kullanılan etkileşimsel modeldir. AOBM'ye göre, dinleme, dinleyicinin gerek iletişimsel gerekse genel bütün yetilerini kullandığı etkileşimsel bir yorumlama süreci olarak kabul edilebilir (Berdal-Masuy ve Briet 2010:3). Dinleme, sadece yapılardan anlama ya da anlamdan yapılara ulaşma süreci değil aynı zamanda dinleyicilerin mesajı anlamak dil ile ilgili bilgilerine ve ön bilgilerine başvurdukları etkileşimli bir yorumlama sürecidir (Rost, 1990). Dinleyiciler aynı anda her şeye dikkatlerini veremezler, kendilerine verilen görevin amaçlarına göre seçici bir biçimde dinlerler.

Bir metnin iletişimle ilgili amacının ne olduğunu bilmek, dinleyicinin neyi dinleyeceğine ve hangi süreçleri kullanacağına karar vermesine yardım edecektir (Ferroukhi 2009:277).Cuq'e göre, araştırmacılar, her iki sürecin bütünleşik hale getirildiği bir anlama modelinde hemfikirdirler. Dinleyici/okuyucu çoğunlukla anlamdan yapıya ulaşma modelini kullanmakta, bu modelin yetersiz kaldığı durumlarda ise yapıdan anlama ulaşma modeline başvurmaktadır (2003: 51). Edimbilimsel açıdan sözlü/yazılı anlama birçok unsuru içinde barındıran bir iletişim durumunu simgelerler: Bunlar; dinleyici/okuyucu, dinleme/okuma amacı, konuşan/yazan.

Dinleyici kendine özgü psikolojik, sosyal ve kültürel özellikleri olan bir varlıktır. Dinleyicinin özellikleri, iletişimi ve etkileşimi etkiler. Yorgun, stresli, dikkatini yoğunlaştıramayan bir dinleyici etkili bir dinleme gerçekleştiremeyecektir. Karşısında konuşan kişiyle olumsuz sosyal ilişkileri olan bir dinleyici karşısındakini iyi bir şekilde dinleyemeyecektir. Siyasi tercihleri olan bir dinleyici farklı görüşleri iyi dinlemeyecektir. Dinleyicinin önceki bilgilerinin niteliği ve niceliği anlama sürecini doğrudan etkileyecektir.

Dinlemeyle ilgili bir iletişim durumunun en önemli bileşenleri arasında gönderen (konuşucu) ve gönderilen (dinleyici) ile birlikte bir de ileti yani sözlü metin (radyo yayını, karşılıklı konuşma, konferans, tiyatro oyunu vb.) yer alır. Sözlü metinler, daha önceden hazırlanmış ya da doğaçlama bir konuşma ya da bir metnin okunması şeklinde karşımıza çıkabilirler ve türlerine uygun olarak dilbilimsel ve edimbilimsel kurallara uyarlar. Farklı söylemler farklı dinlemelerin yapılmasını gerekli kılar. Dinleme işleminin gerçekleştiği yer ve zaman gibi unsurlar da süreci etkilerler.

Sonuç ve Öneriler

Yabancı dil öğretimi/öğreniminde dinleme becerisinin ediniminde kullanılabilecek dinleme modellerini tanıtmak amacıyla hazırlanan bu çalışmada üç model ele alınmış ve bu modellerin aşamaları üzerinde durulmuştur: yapıdan anlama ulaşma modeli, anlamdan yapıya ulaşma modeli ve etkileşimsel model. Dil öğrenenler tarafından bazen bilinçli bazen de farkında olmadan kullanılan bu modeller bazı aşamalar içermektedirler. Hem öğrenenler de hem de öğretenlerde farkındalık yaratmak amacıyla çalışmada bu aşamalar ayrıntılı bir biçimde ele alınmıştır.

Yaşayan dil Fransızcada dinleme eğitiminin amacı, öğrenenlere öncelikle duydukları sözceleri anlama becerisi edindirmek ve bu amaç doğrultusunda kullanabilecekleri dinleme stratejileri hakkında farkındalık yaratarak onları etkin olarak kullanabilmelerini sağlamak olmalıdır. Bu bağlamda, öğretenlerin hazırlayacağı ders içerikleri ve öğretim programlarının önem arz ettiğini ve elde edilecek başarının büyük oranda, öğretmenin programın hazırlanmasına harcayacağı zamana ve çabaya bağlı olduğunu söyleyebiliriz. Anlamaya odaklı bir derse yönelik olumlu tutum, öğrenenin yeni bilgilerinin eski bilgileriyle bütünleşmesini sağlayan dil öğreniminin duygusal ve bilişsel yönleri arasında bağ yaratan etkileşimli ve etkin bir eğitim programının hazırlanmasından geçmektedir. Bu açıdan, yeni teknolojiler, öğreneni daha fazla güdüleyerek ve onu öğrenmesinin sorumluluğunu alacak etkin bir katılımcı yapacak yardımcılar olabilirler.

KAYNAKÇA

Avrupa Konseyi. (2009). *Diller İçin Avrupa Ortak Başvuru Metni. Öğrenme-Öğretme-Değerlendirme.* Ankara, T.C. MEB Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı Yayınları.

Berdal-Masuy, F. ve G. Briet, (2010). "*Stratégies pour une écoute efficace*". Erişim adresi: dial. uclouvain.be/pr/boreal/object/boreal%3A144223/datastream/PDF_01/viewErişim tarihi:08.04.2020.

Bertocchini, P. ve E. Constanzo. (2017).*Manuel de formation pratique pour le professeur de FLE.* Paris, CLÉ International.

Cornaire, C. (1998). *La compréhension orale.* Paris, CLE International.

Cuq, J.P. (2003). *Dictionnaire de didactique du français langue étrangère et seconde*.Paris, CLÉ International, S.E.J.E.R

Desmons, F., ve diğ. (2005). *Enseigner le FLE Pratiques de classe.*Paris, Editions Belin.

Ferroukhi, K.(2009). "La compréhension orale et les stratégies d'écoute des élèves apprenant le français en 2e année moyenne en Algérie" in *Synergies Algérie n°4*., pp.273-280.

Gremmo M.-J. ve H. Holec (1990)."La compréhension orale: Un processus et un comportement". *Le Français dans le Monde, Recherches et Applications*. *N° spécial.* Fév/Mars. epc. univ-lorraine. fr /EPCT_F/pdf/La %20 compOrale.pdf. Erişim tarihi:10.04.2020.

Rost, M. (1990).*Listening in Language Learning.* New York, Longman.

Tagliante, C.(2006).*La classe de langue.* (Nouvelle édition).Paris, CLÉ International.

Vanderville, M. ve A. Verdonck. (1999). *Apprends à apprendre les langues.*Louvain-la-Neuve:Van In.

Yabancı Dil Öğretimi/Öğreniminde Yazma Becerisi Edinimi

Nurten Özçelik[1]

1.Giriş

Yabancı dil eğitiminde temel amaç, öğrenenlerde dört temel becerinin edinimini sağlayarak, onları hedef dilde, rahat bir biçimde sözlü ve yazılı iletişim kurabilecek duruma getirmektir. Bunlar bilindiği gibi sözlü ve yazılı anlama (les compréhensions orale et écrite) ile sözlü ve yazılı anlatım (les expressions orale et écrite) becerileridir. Diller için Avrupa Ortak Başvuru Metni'nde konuşma becerisi "bir konuşmuya katılmak" (prendre part à une conversation) ve "sözlü olarak kesintisiz konuşmak" (s'exprimer oralement en continu) şeklinde iki bölüme ayrılmıştır. Bu becerilerin edinimi sürecinde Türk öğrencilerin karşılaştıkları sorunların ele alınıp incelenmesi, ülkemizde yabancı dil Fransızcanın daha iyi öğretimi/öğrenimi açısından son derece önemli ve gereklidir ve bir bölümü daha önce yapılan çalışmalara konu olmuştur (Topçu Tecelli ve Özçelik 2007;Özçelik 2008).

Bir kişi anadilinde bir metin yazdığı zaman, yazma ile ilgili çok sayıda sürecin (planlama, metin haline getirme vb.) ve alt sürecin (harflerin şekillenmesi için devinim becerilerinin koordine edilmesi, uygun sözcük seçimi vb.) devreye girmesi, insan zihninde birçok işlemi de beraberinde getirir. Bu alandaki bütün bilişsel etkinlikleri tanımlamak ve varsayımları doğrulamak için daha birçok çalışmaya ihtiyaç vardır. Yabancı dil de en zor edinilen beceri olarak kabul edilen yazma için de aynı durum söz konusudur ki burada iletinin oluşumu üzerinde önemli sonuçları olan başka etkenlerin de göz önünde bulundurulması gerekir. Öğrencinin ana dilindeki yazma becerisi düzeyi, yazmaya olan istek ve ilgisi, gerek anadili gerekse öğrendiği dilin dilbilgisi ve yazım kurallarına, sözcük dağarcığına, metin türlerine, kültürüne ilişkin bilgi birikimi vb. unsurlar ortaya çıkacak ürün üzerinde etkili olurlar.

Meslekî deneyimlerimize ve sınıf içi gözlemlerimize dayanarak, öğrencilerimizin önemli bir bölümünün 4-5 yıllık bir yabancı dil eğitiminin ardından bile ne yazık ki herhangi bir konuda, Fransızca metin yazmada zorlandıklarını, yazma konusunda üşengeç ve isteksiz bir tavır içinde olduklarını, yazdıkları metinlerin gerek şekil gerekse içerik bakımından birtakım eksiklerinin olduğunu söylemek mümkündür.

2. Yöntem

2.1. Amaç

Yabancı dilde yazılı anlatım becerisi ediniminin önemi ve gerekliliğinin bilincinde olarak bu becerinin geliştirilebilmesi ve öğrencilerin istenilen beceri düzeyine sahip olabilmeleri için özellikle öğretim elemanlarının yazım öncesi, yazım aşaması ve yazım sonrasında neler yapabileceği konusunda öneriler sunmayı amaçlayan bu çalışmada, öncelikle Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Yabancı Diller Eğitimi Bölümü Fransız Dili Eğitimi Anabilim Dalı 1. sınıf öğrencilerinin 2019-2020 Akademik yılı Güz yarıyılında "Fransızca Yazma Becerileri I" dersine ait vize ve final sınavlarında ve ayrıca ödev

[1] Nurten Özçelik, Prof.Dr., Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Yabancı Diller Eğitimi Bölümü, Fransız Dili Eğitimi Anabilim Dalı, nurtenk@gazi.edu.tr

olarak verilen konularda yazmış oldukları metinlerin genel özellikleri üzerinde durulacaktır. Ardından, hem bölümümüz öğrencilerinin hem de ülkemizde Fransızca öğrenmeye çalışan birçok öğrencinin bu alanda karşılaştıkları sorun ve güçlüklerin en aza indirgenebilmesi amacıyla, yabancı dilde yazılı anlatım becerisinin temel bileşenleri ve yazılı anlatım etkinliğinin aşamalarına değinilecektir. Son olarak da, öğrencilerin ikinci yabancı dil Fransızcada yeterli düzeyde yazma becerisi edinebilmeleri ve bu becerilerini geliştirebilmeleri için öğretim elemanlarının derste ve ders dışında yapabilecekleri katkılara dair önerilerde bulunulacaktır.

2.2.Evren

Çalışmanın evrenini, bir yıl Fransızca hazırlık programı okumuş ve 2019-2020 Akademik yılı Güz yarıyılında haftada 2 saat Fransızca Yazma Becerileri I dersini almış 46 öğrenci oluşturmuştur. Öğrencilerin birinci yabancı dili İngilizcedir.

2.3. Verilerin Toplanması

Bu çalışmanın verileri, Fransızca Yazma Becerileri I dersini almış 46 öğrencinin sınav ve ödev kâğıtları incelenerek elde edilmiştir. Fransızca Yazma Becerileri I dersinde Expression Écrite (Niveau 2) adlı ders kitabı okutulmaktadır. Kitap her biri 3 dersten meydana gelen toplam 5 üniteden oluşmaktadır. Konu olarak öğrencilerin ilgisini çekebilecek, düzeylerine uygun farklı temalar ele alınmıştır. Ders, bir hafta konu işleme, diğer hafta verilen yazma ödevlerinin sınıf ortamında akran ve öğretim elemanı eşliğinde düzeltilmesi şeklinde gerçekleştirilmiştir.

Vize ve final sınavlarında öğrencilere, sınıfta işlenmiş ve kitaptaki konulardan hareketle hazırlanmış dört bölümden oluşan sorular yöneltilmiştir: Birinci bölümde, dört cümleyle yanıtlamaları istenen üç ayrı soru başlığı, ikinci bölümde genellikle boşluk doldurma ya da cümle kurma şeklinde hazırlanmış dilbilgisi soruları, üçüncü bölümde eş anlam, zıt anlam, açıklama şeklinde 10 sözcükten oluşan sözcük bilgisi, son bölümde ise 20-25 cümleden oluşması istenen bir kompozisyon yazmaları beklenen sorular yöneltilmiştir. Kompozisyon sorusunun bir bağlam (contexte) içinde sorulmasına özellikle önem verilmiştir: Kim yazıyor? Kime yazıyor? Ne yazıyor? Neden yazıyor? Ne kadar uzunlukta yazıyor? vb. Objektif bir değerlendirme yapabilmek adına cümlelerin istenenden fazla olmamasına dikkat çekilmiştir. Çalışmanın verileri, her öğrencinin 1 vize, 1 final, 2 ödev olmak üzere toplam 4 kâğıdı incelenerek ve sıklıkla gözlemlenen özellikler ve eksikler gruplandırılarak elde edilmiştir.

3. Bulgular

Öğrencilerin sınav ve ödev kâğıtlarının şekil ve içerik bakımından incelenmesi sonucunda elde edilen bulgular aşağıda ortaya konmuştur**.**

3. 1. Öğrencilerin Yazdıkları Metinlerin Genel Özellikleri

Öğrencilerin yazdıkları sözce (énoncé) ya da metinler şekil (forme) açısından incelendiğinde;

1.Metinler genellikle 3-4 satırlık 1 ya da 2 paragraftan oluşmaktadır,

2.Uzun yazılmış metinlerde giriş-gelişme-sonuç bölümleri tam olarak ayırt edilememektedir,

3.Sınavlarda yetiştirememe kaygısıyla metinler çok çabuk yazıldığından, yazılar genellikle düzgün ve okunaklı değildir,

4.Özellikle ev ödevlerinin yazıldığı kâğıtlar özensiz seçilmiştir,

5. Genel olarak, noktalama işaretlerinin kullanılmadığı saptanmıştır.

Metinler içerik (contenu) açısından incelendiğinde;

1.Kurulan tümceler genellikle sujet+verbe+complément şeklinde kısa ve basit tümcelerdir,

2.Kullanılan sözcük dağarcığı sınırlıdır ya da aynı sözcükler, aynı ifadeler, kişi adılları ve bağlaçlar sık kullanılmıştır,

3.Bağlaç kullanımı konusunda sıkıntılar olduğu için sözceler ve paragraflar arasında kopukluklar saptanmıştır, bu da metnin genel tutarlılığını ve anlamsal bütünlüğünü bozmuştur,

4.Metinlerin içerikleri ve verilen örnekler zaman zaman konuyla bağdaşmamaktadır,

5.Öğrenciler, daha önce özellikle üzerinde durularak öğretilmeye çalışılan dilbilgisine ait birçok konuda da yanlışlar yapmışlardır (eylem çekimleri, ilgi adıllarının kullanımı, ad-adıl, özne-adıl ve zaman uyumları vb.),

6.Evde hazırlanan ödevlerde daha az yazım ve dilbilgisi yanlışı vardır. Bu durum, evde zaman sınırlaması ve sınav heyecanı unsurunun ortadan kalkmasından ve başvuru kaynaklarının daha iyi kullanımından kaynaklanabilir,

7.Metinlerde, öğrencilerin birinci yabancı dili İngilizcenin de etkisi görülmektedir (her iki dilde de benzer sözcüklerin İngilizce olanının yazılması: "protéger' yerine "protect", "effet" yerine "effect" vb.).

8. Seyrek olarak, bazı öğrencilerin yöneltilen soruyu yanlış anladığı ve konuyla ilgisiz yanıt verdiği saptanmıştır.

Burada şunu belirtmeliyiz ki incelenen kâğıtlar arasında, sözce ve metin yazım kurallarına uygun yazılmış, gayet düzenli, okunaklı, içerik bakımından zengin olanları da vardır ama bunların sayısı fazla değildir.

3.2. Yazma Becerisinin Bileşenleri

Saptamış olduğumuz ve özetle değindiğimiz bu ve benzeri eksiklikler başka çalışmalara da konu olabilecek kadar önemli ve kapsamlıdır. Bu eksikliklerin, tamamen ortadan kaldırılamasa bile en aza indirgenebilmesi adına biz öğretim elemanlarına görevler düşmektedir: Yabancı dilde yazma becerisi denince ne anlıyoruz? Konuya hangi açılardan bakmalıyız? Öğrencilerimize ne tür katkılarda bulunabiliriz? Seçtiğimiz ders araç-gereçleri, öğrencilerin yazma becerisini geliştirmeye yönelik ve düzeylerine uygun mu?

Bu soruları yanıtlamaya, öncelikle yazma becerisini oluşturan temel bileşenlerden bahsederek başlamak yerinde olacaktır. Yazma becerisinin bileşenleri üç grupta incelenebilir: *yazan kişi*, *ürün ve yazma süreci.*

3.2.1.Yazan Kişi (le scripteur), *bilgi* (connaissances), *beceri* (savoir-faire) ve *davranışlar* (attitudes) olmak üzere üç önemli unsuru bünyesinde barındırır. Yazan bir kişinin becerisi, yazılı iletişimin oluşumuna katkıda bulunan *bilgi*, *beceri* ve *davranışların* bütünü olarak tanımlanabilir. Yazma becerisinin bu üç ögesi yazan kişiyi etkilerler. Burada, öğrencinin yalnızca yabancı dilde değil aynı zamanda ana dilinde (hatta birinci yabancı dili İngilizcede) edinmiş olduğu bilgi, beceri ve davranışlarda devreye girerek ortaya çıkacak ürünün niteliğini etkilerler.

3.2.2.Ürün (le produit), *iletişim* (communication), *metin* (texte) ve *dili* (langue) içine alır. Oluşturulması amaçlanan *ürün* üç önemli açıdan incelenebilir:

Yazmak, bir *iletişim* kurmaktır. İçeriği olan bir iletiyi üretmeyi, olası okuyucusunu göz önünde bulundurabilmeyi, kendini okuyucunun yerine koymayı ve iletişimin gerektirdiği şartlara uymayı

bilmeyi gerektirir. Bir metnin yazımının oluşturduğu iletişim durumuna (situation de communication) ilişkin olguların öğretimi çerçevesinde öğretenin yapabileceği katkıları aşağıdaki gibi sıralayabiliriz:

—► Metni yazarken, okuyucusunu dikkate alarak yazmasını öğretmek,

—► Metnin dil düzeyini, farklı okuyuculara hitap edecek şekilde nasıl değiştirebileceğini öğretmek,

—► Bir metinde okuyucuya uygun olmayan şeyi buldurmak,

—►Verilen bir metnin okuyucusunu tahmin ettirtmek ya da buldurmak,

—► Öğretim elemanından başka okuyucuları olan metinler yazdırmak (reklam, yazışma, mektup, dilekçe vb.).

Yazmak, bir *metin* aracılığıyla iletişim kurmaktır. Bu açıdan, beceri, yazılı metnin özelliklerine ve şartlarına uygun bir ürünü ortaya çıkarabilmek demektir: metne ilişkin yapısal düzenlemeler, metin türlerine uyma, sözcelerin ve paragrafların birbirine bağlanması, metnin gelişimi (progression) ve tutarlılığı (cohésion) vb. Metin yazımında uyulması gereken kuralların öğretimiyle ilgili olarak öğretim elemanının yapabileceği bazı etkinlikler aşağıda verilmiştir:

—►Metnin açık, net, okuyucu tarafından anlaşılır olmasına dikkat etmesini öğretmek,

—►Metin yapılarını inceletmek, örneğin; öğrenciye, betimleme, açıklama, bilgilendirme, emir-talimat verme, anlatma, kanıtlama, özetleme vb. hakkında bilgi vererek bunları hangi eylemler ya da kalıplarla ifade edebileceğini öğretmek,

—► Metinlerin üzerindeki notlardan hareketle metinleri yeniden oluşturmalarını istemek,

—► Paragrafları karıştırılmış bir metni düzgün hale getirmelerini istemek,

—►Bağlaçlarla ilgili alıştırmalar yaptırmak: içinde boşluklar bırakılmış bir metni doldurtmak, eş anlamlı bağlaçlar, bağlaçlardan sonra kullanılacak eylem kip ve zamanlarıyla ilgili çalışmalar yaptırmak.

Yazmak, verilen bir *dilde* metin üretmektir. Burada beceri, bu dilin sözcük dağarcığına, yazım ve dilbilgisi kurallarına, sözdizimine ve dilin yazılı kullanımındaki diğer kurallara uymayı bilmek olacaktır. Metin yazımında öğrencinin uyması gereken yazım ve dilbilgisi kurallarının öğretimiyle ilgili olarak aşağıdaki etkinliklerin yapılmasının yararlı olacağı görüşündeyiz:

—► Metin içinde işaretlenmiş sözcüklerin dilbilgisel uyumlarını yapmalarını istemek,

—►Öğrencilere dilbilgisel çözümlemeler yaptırmak,

—► Öğrenmeleri için dilbilgisi kuralları vermek,

—► Dikte yaptırmak,

—► Öğrenmeleri için eş sesli, eş anlamlı ve zıt anlamlı sözcük serileri vermek,

—► Zor sözcüklerin yazımlarını öğrenmeleri için yazım listesi vermek,

—► Ses alfabesine (fonetik) göre yazılmış bazı sözcüklerin yazımını istemek,

—► İçinde düzeltilmesi gereken yanlışlar bulunan metinler vermek.

3.2.3. Yazma Süreci (**processus d'écriture):** Vigner'e göre, bir metnin hazırlanmasında *planlama, metin haline getirme* ve *gözden geçirme* olmak üzere üç önemli aşamadan söz edilebilir (2001: 73-74). Bu araştırmada, bunlara *iyileştirme* aşaması da eklenerek yazma süreci, *planlama* (planification), *metin haline getirme* (mise en texte), *iyileştirme* (amélioration) ve *gözden geçirme* (révision) olmak üzere dört aşamada ele alınacaktır:

Yazmak, *planlamak*'tır (Planifier). Planlama işi, yazmanın en başında ya da süreç boyunca yapılabilir. Amaçların belirlenmesi, okuyucunun tanınması, yaratılmak istenen etki, aktarılacak düşünce ve bilgilerin araştırılması, üslup (biçem), ritm ve anlatım biçiminin (ton) seçimi vb. bakımından öncelikle *iletişim* boyutunu ilgilendirir.

Planlamak, aynı zamanda metnin uzunluğuna karar verilmesi ya da tahmini bir uzunluğun belirlenmesi, kesin ya da geçici bir metin yapısının oluşturulması bakımından *metin*, uygun bir sözcük dağarcığının araştırılması, dil ile ilgili başvuru kaynaklarının edinimi bakımından da *dil* boyutunu ilgilendirir.

Bir metnin yazımının planlanması ve hazırlanmasıyla ilgili olguların öğretimi çerçevesinde öğretim elemanının öğrenenlerine yapabileceği katkıları aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür:

—► Bir metnin hazırlanması için gerekli kural ve ilkeleri vermek,

—► Yazılacak metnin bir planını yapmasını istemek,

—►Öğrencilerin metinlerinin planını yapmalarına ve metinlerini hazırlamalarına yardım etmek,

—►Yazılacak metni, tartışmalar, bilgi-fikir alışverişleri ve araştırmalardan hareketle hazırlatmak.

Yazmak, *kaleme almak*tır (Rédiger). Bir metni oluşturmak, ortaya çıkarmaktır. Duygu, düşünce, istek ve eğilimlerin sözcüğe, tümceye, paragrafa, metnin bölümlerine ve metne dönüşmesidir. Yazma, iletişimin doğruluğunu ve etkililiğini, metnin uyumunu ve düzeltilmesini sağlamak için, söylemin ve dilin yazımsal, sözdizimsel, anlambilimsel, biçemsel (üslupla ilgili) ve sözbilimsel imkânlarını kullanır.

Yazmak *yeniden yazmak*tır (Réécrire). Yeniden yazma, daha iyi bir duruma getirmek amacıyla metinde gerekli görülen yerlerin değiştirilmesidir. Fikirlerin eklenmesi, çıkarılması ya da kesinleştirilmesi bakımından *iletişim*, ögelerin yeniden düzenlenmesi bakımından *metin,* sözcüklerin incelenip yeniden yazılması bakımından da *dil* boyutunu ilgilendirir.

Bir metne, son şeklini vermeden önce düzeltilmesi ile ilgili olguların öğretimi çerçevesinde, öğretim elemanı tarafından yapılabilecekler şöyle sıralanabilir:

—► Öğrencilerden, daha önce yazmış oldukları metin üzerinde, onu daha iyi bir duruma getirmek amacıyla çalışmalarını istemek,

—► Öğrencilerin, metinleri üzerinde yeniden çalışmalarına bireysel olarak yardım etmek,

—► Yeniden yazmak ya da yazılanları yeniden biçimlendirmek için gerekli kural ve ilkeleri vermek,

—► Öğrencilerden, metinlerinin birden fazla taslağını yapmalarını istemek,

—► Öğrencilere, başka bir öğrencinin henüz son şeklini almamış metni hakkında yorum ve eleştiri yaptırmak, önerilerde bulundurmak.

Yazmak, *gözden geçirmek*tir (Réviser). Gözden geçirme, bir metnin tamamının ya da bir bölümünün gerek şekil (forme), gerekse içerik (contenu) yönünden içerdiği hataları bulmak ve düzeltmek amacıyla sistemli olarak, dikkatli bir biçimde incelenmesi ve düzeltilmesidir. İletinin içeriğinin belirgin ve net olması kaygısı bakımından *iletişim*i, metin içi bağlantı ve düzenlemelerin (cohésion ve organisation) doğru yapılması bakımından *metni* ilgilendirir. Bununla birlikte, yazım, sözdizimi ve sözcük dağarcığının dikkatli bir biçimde incelenmesi açısından da özellikle *dil*'i ilgilendirir.

Bir metnin son olarak gözden geçirilmesi (révision) ve düzeltilmesine ilişkin olguların öğretimi çerçevesinde öğretim elemanı şunları yapabilir:

—► Öğrencilerden, metinlerini teslim etmeden önce son şeklini yeniden okumalarını ve düzeltmelerini istemek,

—► Yazılmış bir metni düzeltme ve gözden geçirme tekniklerini öğretmek,

—► Öğrencilere yazılmış bir metni düzeltme alıştırmalarını yaptırmak,

—► Bir öğrencinin metnini başka bir öğrenciye gözden geçirtmek,

—► Öğrencilerden, diğer öğrenciler tarafından belirlenen yanlışları düzeltmelerini istemek.

3.3. Yazma Becerisi Öğretiminde Önem Verilmesi Gereken Konular

Bir Fransızca yazma becerileri öğreteni elbette iki ya da üç dönemde her şeyi öğretemez, öğreteceği şeyler arasında bir seçim yapması gerekir. Bu seçimi yaparken, özellikle, aşağıda belirttiğimiz yazma becerisini ilgilendiren ögeleri de göz önünde bulundurmasının yerinde olacağını düşünüyoruz:

1.Yazım ve dilbilgisi kurallarını,

2. Yazılı Fransızcanın sözdizimi ile ilgili konularını,

3. Yazıyı zenginleştirmek için sözcük ve terimleri,

4. Metin yazmak için gerekli fikirlerin nasıl bulunup seçileceğini,

5. Bir paragrafın nasıl oluşturulacağını,

6. Bir metnin nasıl oluşturulacağını,

7. Yazarken iletişim durumunu (situation de communication) ve olası okuyucuyu nasıl göz önünde bulunduracağını,

8. Yazım aşamasındaki bir metni nasıl daha iyi bir duruma getireceğini,

9. Metnin son şeklini nasıl gözden geçirip düzelteceğini,

10. Sözlük, dilbilgisi kitabı, eylem çekimi kitabı gibi başvuru kaynaklarının kullanımını.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada, Türk öğrenenlerin ikinci yabancı dil Fransızcada, yeterli düzeyde yazma becerisi edinebilmeleri için yazmış oldukları metinlerde şekil ve içerik bakımından saptanan eksik ve yanlışlar irdeleyerek, yazılı anlatım becerisinin üç boyutundan bahsedilmiştir: *yazan kişi, ürün* ve *yazma süreci. Yazan kişi* bilgi, beceri ve davranışlar, *ürün* iletişim, metin ve dil açılarından incelenmiş, *yazma süreci* ise planlama, metin haline getirme, iyileştirme ve son gözden geçirme aşamalarıyla ele alınmıştır. Ayrıca, öğretenlerin, *üretim öncesi* ve *üretim aşamasında,* ne tür katkı ve yönlendirmelerde bulunabileceğine dair öneriler sunulmuştur.

Çalışma boyunca yapılmış olan uygulamaya dayalı öneriler, soruna kesin olarak çözüm getirmese de yazma eğitimi verecek kişilerin, işin doğasını ve bu görevin gereklerini biraz daha iyi anlamalarına yardımcı olarak onların bu konudaki tutum ve görüşlerine yön verebilir. Yapılmış olan tanım ve açıklamalardan hareketle her öğretim elemanı ve hatta her öğrenci yapılan yanlışların ve saptanan eksiklerin bilgi ve beceri eksikliğinden mi yoksa yazma sürecinde izlenmesi gereken aşamalara riayet edilmemesinden mi kaynaklandığını saptayarak o aşamayla ilgili etkinliklere ağırlık verebilir. Sorun tek boyutlu değildir: dersin tanımı, amaçları, içeriği, kullanılan araç-gereçler, derse verilen önem ve ayrılan zaman, öğrenenlerin bilgi, beceri ve derse yönelik ilgi ve güdülenme düzeyleri, bu konuda önemli işlevlere sahiptirler. Çalışma boyunca sunulan önerilere ek olarak:

- Sözce düzeyinde bile sorun yaşayan öğrencilerden metin yazmalarını istemek ve sözceden metne sorunsuzca geçmelerini beklemek çok gerçekçi bir yaklaşım olamaz. Yazma ancak yazarak öğrenilebilir. Bu nedenle, öğrenmenin başından itibaren çok basit düzeyden başlayarak (bir davete yanıt verme, bir şey sorma, tavsiyede bulunma vb.) yazma etkinliklerinin yaptırılması faydalı olacaktır (Cuq 2003:180,181). Yazmaya başlamak için bütün eksiklerin tamamlanmasını beklemek hiç yazamama riskini de beraberinde getirebilir.

- Öğrencileri her konuda çok okumaya yönlendirmelidir. Çünkü hem ana dilde hem de yabancı dilde edinilmiş okuma ve yazma becerileri birbirine sıkı sıkıya bağlıdır. Janopoulos, Krashen ve Déschenes gibi araştırmacılar tarafından yapılan araştırmalar, yabancı dilde yoğun okuma ile kompozisyon yazımı arasında doğru orantı olduğunu göstermiştir (Cornaire, Marie-Raymond 1999:39,71).

- Birçok araştırmaya göre, yabancı dil öğreniminde, anadilde ve daha önce öğrenilmiş başka dillerde edinilmiş bilgi, beceri ve kazanımların büyük bir kısmının aktarımı kaçınılmazdır (Edelsky, 1982). O halde öğrencilerin pozitif aktarım (le transfert positif) yapabilmeleri açısından anadil ve diğer öğrenilmiş dillerin iyi öğrenilmiş ve bu dillerde yazılı anlatım becerisinin iyi düzeyde edinilmiş olması önemlidir.

- Öğrencilerin yanlışlarını görmeleri ve aynı yanlışları tekrarlamamaları için yazılan metinlerin, hazırlanan ödevlerin değerlendirilerek öğrenciye geri dönüt verilmesi, hatta düzeltmelerin sınıfta diğer öğrencilerin de katılımıyla yapılması ve sık yapılan yanlışlar üzerinde konuşulup tartışılması öğrencilerin derse olan ilgilerini ve çalışma isteklerini arttıracaktır.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, bu çalışma, öğrenenlerin yabancı dilde yeterli düzeyde yazma becerisi edinebilmeleri için öğretim elemanlarının yazım öncesi ve yazım aşamasında ne tür katkılarda bulunabileceği konusunda öneriler sunmak amacıyla hazırlanmıştır. Sorunu öğrenenler açısından ele alıp inceleyen çalışma ve araştırmaların yapılması, iyi yazan öğrencilerin yazarken nasıl bir yol izledikleri ya da hangi stratejileri kullandıklarının araştırılıp ortaya konması, bu konuda sorunu olan öğrencilere yarar sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Avrupa Konseyi. (2009). *Diller İçin Avrupa Ortak Başvuru Metni Öğrenme-Öğretme-Değerlendirme,* Ankara, TC MEB Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı.

Cornaire, C. ve Marie-Raymond, P.(1999). *La production écrite*, Paris, CLÉ International

Cuq, J.P. ve Gruca, İ. (2003). *Cours de didactique du Français Langue Étrangère et Seconde,* Grenoble, PUG.

Edelsky, C. (1982). Writing in a bilingual program:The relation of L1 and L2 texts, *Tesol Quarterly 16.2.*

Özçelik, N. (2008). Problèmes de prononciation des étudiants turcs en français, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, sayı 34,* s.204-218.

Topçu Tecelli, N. ve Özçelik, N. (2007). Fransızca dilbilgisi öğreniminde üniversite öğrencilerinin karşılaştıkları güçlükler: Fransızca ve Türkçede sözdizimsel ve biçimbilimsel farklılıklar, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi sayı 32*, s.282-293.

Vigner, G. (2001). *Enseigner le français comme langue seconde*, Paris, CLÉ International.

Türkçede O>U, U>O DeğişimlerininNedenleri

Fatih Özek[1]

Cemile Uzun[2]

1. Ses değişimi

Türkçede O>U, U>O değişimleri bugüne kadar yapılan çalışmalarda bir bütün olarak ele alınmamıştır. Bu çalışmada, "Bu değişikliklere neden olan sebepler nelerdir?" sorusuna cevap aranmıştır. Dünya dillerinde ve Türkçede O>U, U>O değişikliklerinin meydana geldiği fonetik ortam ve diğer durumlar incelenmiştir.

Dünya dillerinde ünlü değişimlerini inceleyen birçok çalışma yapılmıştır. Martinet, "boğumlanma çabasını en aza indirme" ilkesinin sesli harf değişikliklerinin temeli olduğunu savunmuştur. (Martinet, 1952) Blevins, ünlülerin değişirken proto şekillerle birleşerek yeni bir sese dönüştüğünü belirtir. (Blevins, 2004) Labov ise "itme zinciri" adını verdiği kuramında ünlü değişimini iki ses biriminin konumundaki değişim olarak tanımlamaktadır. (Labov, 1994)

Dil çeşitliği değişke (varyante) kavramı ile ifade edilmektedir. Değişke kavramı ilk kez Labov tarafından kullanılmıştır. Labov, dildeki çeşitliliğin bölgesel, sosyal ya da durumsal faktörlerle ilgili olabileceğini sistematik olarak ortaya koymuştur. (Labov, 1994:70) Labov dil değişkesini üç aşamada ele almıştır.

1. Köken: Dilin çeşitli kaynaklarının olduğu evredir. Bu aşamada bir fonemin birçok varyantı vardır. Çeşitliliğin kaynağı analog, ödünçleme, kaynaşma, gelişigüzel değişim veya kişinin karakteristik fizyolojisi ile ilgilidir.
2. Yayılma: Bu aşamada varyantlardan biri kendini korur. Yeni değişim eski değişim ile ilgi kurabilir. Kendini koruyan varyantın kullanımı devam eder.
3. Kalan varyantların ortadan kalktığı dönem: Bunun birçok nedeni olabilir. Etkin toplumsal sınıf, etkin olmayan toplumsal sınıfa baskı kurar ve süreci hızlandırabilir.

Dilsel çeşitlilik dilin her yapısında seste, sözde ve söz diziminde görülebilir. (Durell, 2004:195) Değişke (varyante), çeşitli sosyal nedenlerle birbirleriyle çelişen farklı aksanları, farklı dilbilimsel biçemleri, farklı lehçeleri ve hatta farklı dilleri kapsamaktadır. (Holmes, 2008:7) Özellikle de dildeki değişkeler birincil dil edinimi sırasında meydana geldiğinde, değişime yol açabilecek içsel faktörler tarafından harekete geçirilir. Toplumsal dil bilimin temel varsayımı, dilde gözlemleyebileceğimiz varyasyonun rastgele olmadığı yani dilde varyasyonun sosyal olarak önemli olduğudur. Sosyo dil bilimin bulguları, dil varyasyonunun büyük ölçüde sosyal sınıf ve statü tarafından belirlendiğini göstermiştir.

[1] Doç. Dr, Fırat Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı, ozekfatih@gmail.com
[2] Öğr. Gör., Fırat Üniversitesi, TÖMER, cemileuzun000@gmail.com

Ses değişiminin genel kabul görmüş bir tanımının olmadığı araştırmacılar tarafından ifade edilmektedir. Bazı araştırmacılar ise ses değişimini diyalekt teması, paradigma düzenlenmesi ve yapıda sadeleşme gibi fonolojik değişimi ile açıklamaktadır.

Dünya dillerinde ses değişimine neden olan durumlar incelendiğinde O>U, U>O değişimlerinin nedenleri şöyle sınıflandırılabilir: Ses Değişiminde Sosyal Ağ Etkisi, Ünlü Değişim Modelleri.

1.1. Ses Değişiminde Sosyal Ağ Etkisi

Bir dilin ünlü sistemi belirlenirken dilin kullandığı ünlülere ve ünlülerin ürettiği varyantlara bakılmalıdır. Ünlüler boğumlanma noktasında oluşumlarını tamamlamadan varyantlarını üretip oluşumlarını tamamlarlar. Bu etkiye ortak-eklemleme denilmektedir. Ortak-eklemleme, fonemlerin farklı bağlamlarda farklı şekilde gerçekleşmelerini sağlar. Bu durumda anlam ayırt edici olmayan varyantlar ortaya çıkar. Dünya dillerinde fonemlerin varyantlarında çok çeşitliliğin görülmesi insan dilinin doğuştan gelen özellikleri ile bağdaştırılmaktadır. (Jakobson, Halle, 1956)

Varyantların oluşumları ile ilgili çeşitli kuramlar vardır. Bir fonem varyantını rastgele seçmez, boğumlanma noktasına en yakın sesi varyantı olarak belirler. Bu durum bazı araştırmacılar tarafından fiziksel ve psikolojik yaklaşımla ele alınmıştır. Sosyo dil bilimcilerin amacı, dilin bir toplulukta kullanılma şeklini ve insanların dili kullandıklarında yaptıkları seçimleri açıklayan teori geliştirmektir. Dil varyant üretirken çeşitli açılardan temas halinde olduğu sosyal yapıdan yararlanır.

Sosyal ağ kuramı O>U, U>O değişimlerine şöyle kaynaklık etmektedir. Bu değişimler dillerin ünlü yapısından kaynaklandığı için karakteristik bir özellik göstermektedir ve fonetik çevreye bağlı değillerdir. Ayrıca kelimelerin ya O'lu ya da U'lu kullanımı görüldüğü için kelimelerin tek kullanımı vardır.

1.2. Ünlü Değişim Modelleri

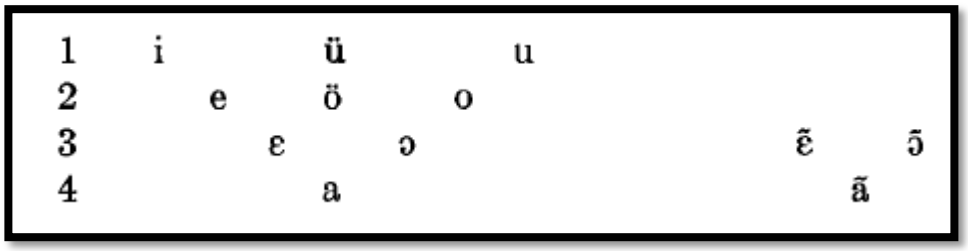
Bir ünlünün başka bir ünlüye neden dönüştüğü ile ilgili birçok çalışma yapılmıştır. Jakobson, Trubetskoy seslerin neden değiştiğiyle ilgilenmişlerdir. (Trubetzkoy, 1939:31) Ses değişikliğinin nedeni ve ses değişikliğinin oluşum yollarına ilişkin Kiporsky, Labov, Lindlom, Blevins ve Ohala' nın önemli çalışmaları vardır. Labov ve Lindlom "Ses değişimini inceleyen analizler" geliştirmişlerdir. (Labov, 1994: Lindlom, 1990) Blevins ve Ohala da "Ses değişikliğinin seyrinin belirlenmesinde algısal süreçlerin ve boğumlanmanın önemli rol oynadığını savunmuşlardır." (Blevins, 2004: Ohala, 1974)

Boğumlanma yerinde ünlülerin oluştuğu fonetik boşluk, ünlülerin mevcut alanıdır. Bu fonetik boşlukta ağzın, dudakların ve dilin aldığı pozisyonlara göre çeşitli sesler oluşur. Ağız kanalının açıklığı dar/kapalı ve geniş/açık ünlüleri meydana getirir. Dilin durumu ön dil/arka dil ünlülerini oluşturur. Dudakların durumu ise geniş/yuvarlak ünlüleri oluşturmaktadır. Ağız, dudak ve dil çevresindeki fonetik boşlukta bazen bir ünlü başka bir ünlüye doğru hareket etmek ister. Hareketini bir ünlüyü kendisine doğru çekme veya bir ünlüyü kendisinden uzaklaştırma/itme ile gerçekleştirir. Ünlülerin birbirine doğru hareketi ünlülerin değişim sürecini başlatır. Ünlülerin değişimi ile ilgili genel kabul görmüş üç model bulunmaktadır.

1.2.1. Ses Değişiminde İşlevselcilik

André Martinet, 1952' de yayınladığı "İşlevsel, Yapı ve Ses Değişimi" adlı çalışmasında bu modelin temelini atmıştır. Bazı ses değişimlerinin nedenini tanımlanmak zordur. Dil neden değişir, belirlemeden önce dillerin nasıl oluştuğu ve nasıl çalıştığı bilinmelidir. Her konuşmacının genel eğiliminde "boğumlanma çabasının en aza indirilmesi" ve "seslerin algısal kolaylık için kendilerini nasıl düzenlemeleri gerektiği" ilkeleri bulunmaktadır. Ses kendisini kontrol etmezse doğasında kolaya kaçma eğilimi olan konuşmacı dili anlaşılmaz hâle getirebilir. (Martinet, 1952: 126)

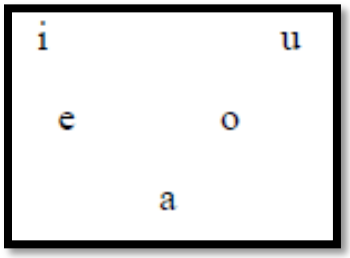
Bu model, konuşmayı devam ettirme isteği ile seslerin birleşmesini önler. Bu durumda fonetik boşluğu işgal edilen ünlü en yakın komşusunu kendisine doğru çeker. Martinet' e göre bir sesin boğumlanmasındaki boşluk başka bir ses tarafından işgal edilirse yeri işgale uğrayan ses başka sese dönüşür. Martinet ses değişimini dört aşamada ele almıştır. Seslerin değişimi en alt basamak olan dördüncü aşamadan başlar, bir üst basamağa doğru ilerler.

Şekil 1: Martinet, 1952:21

1.2.2. Evrimsel Ses Bilim

Bu modelin savunucusu Juliette Blevins' tir. Evrimsel kurama göre ünlüler değişirken proto şekilleriyle birleşip yeni bir sese dönüşür. Bir sesin proto şekliyle ilişkisi değişim-şans-şeçim aşamaları ile kurulur. Yani bir sesin birden fazla varyantı olduğunda dinleyici konuşmacının çıkarmış olduğu varyanta en yakın sesi çıkarmaya çalışır. Konuşmacı, sesi çıkarmaya başladığı anda kendi ses siteminde var olan proto şekle başvurması değişim, çıkaracağı ses şans, ortaya çıkan ses ise seçimdir.

Şekil 2

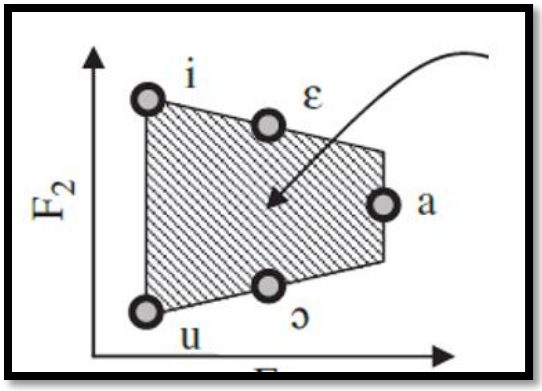
Modelde, yukarıdaki gösterilen seslerin değişim zincirleri incelenmiştir. (Pierrehumbert, 2001) Bu modelin ses değişim zinciri Yunan, Portekiz, İskandinav dillerinde yaygındır. (Samuel, 2005:33)

1.2.3. Ses Değişim Zinciri

Ses değişiminde bir başka model de ses değişim zinciri modelidir. Dillerin fonetik sistemleri, bazı durumlarda bir sesin değişmesini diğer sesin durumuna bağlar. Bu tür değişimlere ses değişim zinciri denir. (Campell, 1999:44)[3] Ünlüler bulunduğu alanı korumak isterler ve koşullarda bir değişiklik olması gerekirse oluştukları alandan çıkıp başka seslere dönüşürler. Bir fonem hareket edeceği zaman ya başka bir fonemden ayrılır ya da başka bir foneme yaklaşır. Bu durumda ses değişmeye zorlanır ve yeni alofonik veya fonemik ilişkiler kurulur.[4] Bütün ses değişim zincirlerinde aynı aşamalar görülür. İlk adım, ikinci adımın dolduracağı bir boşluk oluşturur. Bu nedenle birinci adımdan sonraki tüm adımlar belirli bir açıdan eşdeğer koşullar altında gerçekleşir. Her bir ses, bitişik boş bir alana hareket eder. Bu aşamada "bir sesin hareket etmesi neden ve nasıl gerçekleşir" sorusu sorulur. Araştırmacılara göre ses değişim hareketini başlatan bir neden yoktur, herhangi fonemik bir kayma ses değişim zincirini tetikleyebilir. Labov bu durumu şöyle açıklamaktadır. "Ses değişim zincirindeki aşamalar arasında nedensellik somut bir şekilde kurulamasa da olayların meydana gelme aşamaları dilsel bağlamla açıklanabilir." (Labov, 1994:199) Ses değişim zinciri üç modelden oluşur: Çekme, itme, birleşme. Bu modellerin aşamaları aşağıda gösterildiği gibidir:[5]

1. Ünlü Boşluğu: Bu aşama, ünlünün bulunduğu boş alandır. Fonetik boşluk, deneylerle kanıtlanmış akustik veya boğumlanma ölçümleriyle birebir örtüşmeyen, algıya dayalı bir kavramdır. (Stockwell, Minkova, 1988:358) Ünlüler akustik bir sinyal algıladıklarında, aldıkları sinyale en yakın (akustik) prototipi bulurlar. Bu nedenle akustik sinyallerin tanınmasının en önemli kısmı akustik prototiplere olan mesafelerini hesaplamaktır.

[3] Jasanof, bu durumu gizli bir fonetik anlaşma olarak tanımlamıştır.
[4] David Mortensen, ses değişim zincirinin eksiklerini şöyle ifade etmektedir: "Zincirlere yol açan tarihi süreçlerin birbiriyle ilişkili olduğuna inanmak için çok az neden vardır. İlişkisiz iki ses değişikliği arasındaki yapı tesadüfen yeniden yaratılabilir. Ayrıca bu tür zincirler, herhangi bir boyutta belirgin ilerleme göstermez."
[5] Modeller arasında sadece dördüncü aşamada farklılık görülmektedir.

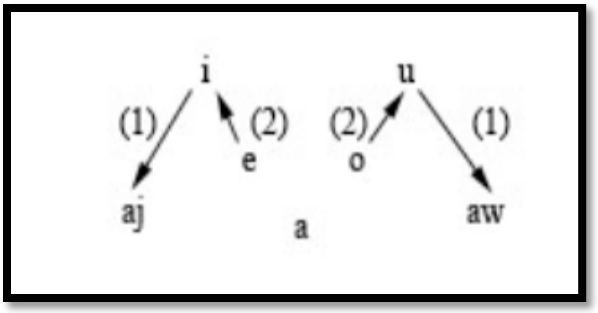
Şekil 3: Taralı alan ünlülerin akustik boşluğunu göstermektedir.

2. Ünlünün boşluğunu işgal eden başka bir ünlü: Bir sesin boş alanını terk etmesinin tek sebebi kendi boş alanının başka bir ses tarafından işgal edilmesidir.[6] Boşlukta algılanan sinyal ile tüm sesli harflerin akustik prototipleri arasındaki mesafeleri hesaplamak için kullanılır. Boşluğu işgal eden ünlü, algılanan sinyale en yakın sesli harfleri tanır.
3. Dilin yüksekliği ya da alçaklığı: Boşluğu başka bir ses tarafından işgal edilen ses, dil ucunu ya yükselterek ya da alçaltarak hareket eder. Sesin hareketi sadece mutlak konuma bağlı değildir, aynı zamanda sistemde mevcut olan diğer sesli harflerin konumlarına bağlıdır. Bir değişimde boşluğu işgal eden ses, sesli harfleri taklit etmesini kolaylaştırırsa diğer seslerde vardiyadan sonraki pozisyonunu vardiyadan önceki pozisyonundan daha çok benimseyecektir.
4. Ünlülerden birinin diğerine değiştiği aşama: Bu aşamada seslerin hareketinin yönü belirlenir. Boşluğu işgal edilen ses ya komşusu olan sesi kendisine çeker ya kendisinden iter ya da o ses ile birleşir. Bu üç hareketten biri gerçekleşir ve ünlü değişmiş olur. Görüldüğü gibi aşamalar birbirini tetikleyerek bir sonraki aşamayı oluşturduğu için bu kurama ses değişim zinciri denir.

Ses değişim zincirinin üç modeli bulunmaktadır:

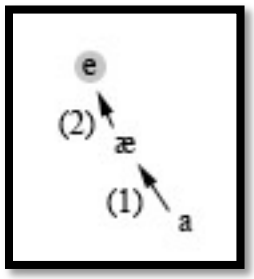
1.2.3.1. Çekme zinciri: X ünlüsü, fonetik boşluğunda değişmeye başladığında komşusu Y ünlüsünü, kendisinin işgal ettiği boşluğa çeker ve Y ünlüsü bu boşlukta değişime uğrar. X ünlüsü, Y ünlüsünü akustik boşluğa çektiği için bu boşluğa çekme zinciri denir. (Samuel, 2005:4)

[6] Bir sesin alanı neden işgal edildiğine dair algıya dayalı, somut olan deliller bulunmaktadır. Detaylı bilgi için bk. (Samuel, 2005:3)

Şekil 4: (Samuel, 2005:4)

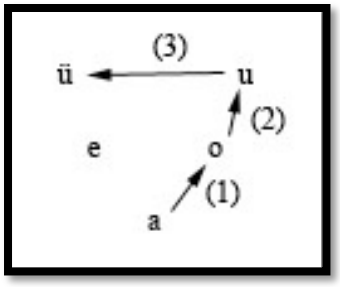
1.2.3.2. Birleşme zinciri: X ünlüsü, en yakın komşusu Y' ye hareket ettiğinde, iki ünlü arasındaki mesafe kaybolur ve iki ünlü birleşmiş olur. Fonemlerin görevi sesler arasında ayrım yapmaktır. Ancak herhangi fonemik birleşme kaçınılmazsa bu durum dilin normal işleyişine zarar vereceği için Martinet, birleşme modelinin dilin ses yapısında karışıklığa neden olabileceğini savunur. (Martinet, 1952:128-129) Dünya dillerinin geçmişlerine bakıldığında sesler hiçbir zaman aralarındaki ayrımı ortadan kaldıracak kadar birleşmemişlerdir.

Şekil 5: (Samuel, 2005:4)

1.2.3.3. İtme zinciri: Bu model Labov tarafından geliştirilmiş, dil bilimde en çok kabul görmüş değişim modelidir.[7] Labov ses değişim zincirini "iki fonemin pozisyonundaki değişiklik" olarak tanımlar. İki ünlünün pozisyonunda değişiklik olması için fonemlerden birinin yeri diğeri tarafından işgal edilmelidir. Yeri işgal edilen ünlü, dil ucunu yükselterek en yakın komşusuna doğru hareket eder ve değişim gerçekleşmiş olur. Örneğin, dilin arkada tümsekleşmesi ile en arkada /a/ sesi oluşur. /a/' nın dil sırtını biraz yükseltmesi ile /o/ sesi oluşur. /o/' dan gelen basınç dil sırtını daha da yükseltir ve /u/ sesi meydana gelir.[8]

[7] Çünkü bu model sosyolojik ve deneysel unsurlara dayandırılmaktadır. Detaylı bilgi için bk. (Labov, 1994:50).
[8] İtme kuramında /ü/ sesinin, /u/'nun dil tümseği ile aynı hizada oluştuğu savunulur. (Samuel, 2005:5)

Şekil 6: (Samuel, 2005:5)

Labov, itme modelini üç ilke üzerine oturtmuştur. a. Birinci ilke: Ses değişim zincirinde uzun ses yükselir. b. İkinci ilke: Ses değişim zincirinde, kısa ses alçalır. c. Ses değişim zincirinde, art ünlüler ön ünlülere dönüşür. (Labov, 1994:116)

Labov'un üç ilkesi O>U, U>O değişimlerine birçok noktada kaynaklık etmektedir.

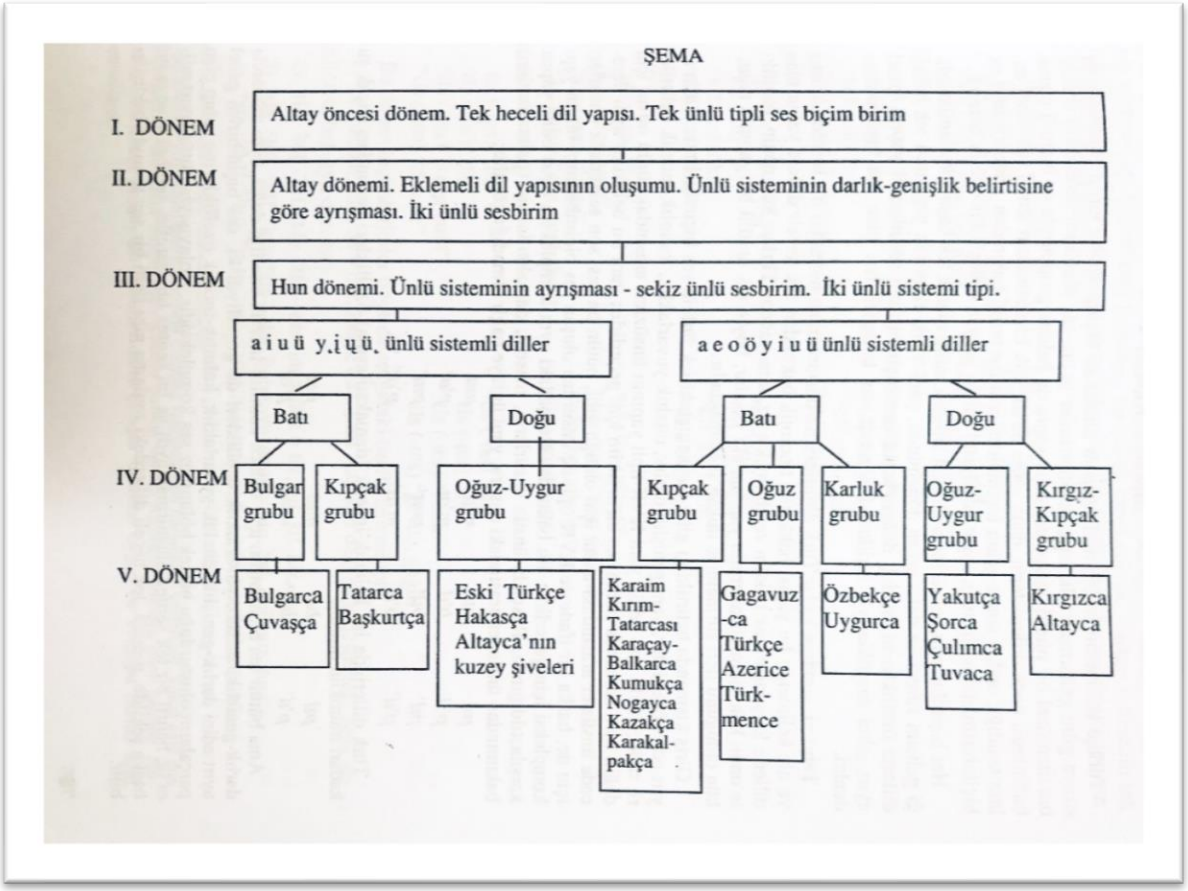
2. Türkçede /o, ö, u, ü/ Sesleri ve O>U, U>O Değişimlerinin Nedenleri

Türkçenin ünlü yapısı ile ilgili birçok araştırmacı tarafından çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalarda Türkçedeki ünlülerin ilk şekilleri ve gelişim süreçleri ele alınmıştır. Grunzel, Altay dillerinde başlangıçta sadece /a, i, u/ ünlülerinin bulunduğunu daha sonra /e, ü/ seslerinin eklendiğini belirtmiştir. Altay dil birliğinin dağılmasından sonra bu seslerin karşılıkları ortaya çıkmış ve Altay dil birliğinde ünlü sistemi dört aşamadan oluşmuştur: (Şçerbak, 1998:189)

	a		a		a		a
I. Aşama		II. Aşama	e	III. Aşama	e, o, ö	IV. Aşama	e, o, ö
	i, u		i, u, ü		i, u, ü		i, ı, u, ü

Şekil 7

Baskakov ise Türkçenin ünlü sistemini beş aşamada incelemiş ve Türkçedeki ünlüleri aşağıdaki şemada gösterildiği gibi ele almıştır.

Şekil 8: (Baskakov, 2006:77)

Türk dillerindeki seslerin oluşumunda, eski dönemlerden itibaren alt katman ve yan katman dillerin etkisi olmuştur. "Ünsüzler açısından çağdaş Türk dilleri çoğunlukla bir birlik gösterse de ünlüler açısından iki büyük gruba ayrılır." (Baskakov, 2006:26) Bu iki ünlü grubu da dili konuşan boyun ağız özelliklerine bağlı olarak alt gruplara ayrılabilir. Birinci ünlü grubunu dört tam dar yapılı ünlüler (y, ı, ų, ?) ve dört tam geniş yapılı (a, e, o, ö) ünlüler oluşturur. Bu ünlü grubuna giren Türk dilleri merkezi Türk dilleridir, yani bu gruptaki diller tarih boyunca etkileşime açık olmuşlardır. Birinci gruptaki ünlü grubuna giren diller şunlardır:

a. Oğuz Dilleri: Oğuz dillerinin üç çeşit ünlü sistemi vardır. 1. Dört tam dar yapılı ünlüler (y, ı, ų, ?) + dört tam geniş yapılı (a, e, o, ö) ünlüler. 2. Dört tam dar yapılı ünlüler (y, ı, ų, ?) + dört tam geniş yapılı (a, e, o, ö) ünlüler + ä sesi. 3. Dört tam dar yapılı ünlüler (yv, ı, ų, ?) + dört tam geniş yapılı (a, e, o, ö) ünüler +ä sesi + VKV şeklinde hece kaynaşması ile oluşan uzun ünlü.

b. Kıpçak Dilleri: Bu gruptaki Kıpçak dillerinin üç çeşit ünlü sistemi vardır. 1. Dört tam dar yapılı ünlüler (y◌, į, ų, ?) + dört tam geniş yapılı (a, e, o, ö) ünlüler. 2. Dört tam dar yapılı ünlüler (y◌, į, ų, ?) + dört tam geniş yapılı (a, e, o, ö) ünlüler + ä sesi. 3. Dört tam dar yapılı ünlüler (y◌, į, ų, ?) + dört tam geniş yapılı (a, e, o, ö) ünlüler ve bu ünlülerin uzun karşılıkları.

c. Uygur-Oğuz (Sibirya) Dilleri: Bu gruptaki dillerde iki çeşit ünlü sistemi vardır: 1. Dört tam dar yapılı ünlüler (y◌, į, ų, ?) + dört tam geniş yapılı (a, e, o, ö) ünlüler ve bu ünlülerin uzun karşılıkları + Tuvacadaki sekiz gırtlaklaşmış ünlüler. 2. Dört tam dar yapılı ünlüler (y◌, į, ų, ?) + dört tam geniş yapılı (a, e, o, ö) ünlüler ve bu ünlülerin uzun karşılıkları + Yakutçadaki dört diftong sesi.

d. Karluk Dilleri: Bu gruptaki dillerin iki çeşit ünlü sistemi vardır. 1. Dört tam dar yapılı ünlüler (y◌, į, ų, ?) + dört tam geniş yapılı (a, e, o, ö) ünlüler + ä sesi. 2. "Komşu yan katman dillerle, dilin kendi oluşum sürecinde oluşan iç yasalarının etkisiyle ortaya çıkmış bulunan ve lehçelere göre ünlüleri altı ile dokuz ünlü ses birim arasında değişen Özbekçe." (Baskakov, 2006:26)

İkinci ünlü grubunu yarım yapılı dar ünlüler (y◌, į, ų, ?) ve tam yapılı ünlüler (y, i, u, ü) oluşturur. Bu ünlü grubuna giren Türk dilleri merkezden uzak Türk dilleridir, yani bu gruptaki diller tarih boyunca etkileşime kapalı olmuşlardır. İkinci gruptaki ünlü grubuna giren diller şunlardır:

a. Bulgar Dilleri: Eski Bulgarca ve Çuvaşçanın bulunduğu gruptur. Bu grubun ünlü sistemini yarım yapılı dar ünlüler (y◌, į, ų, ?) ve tam yapılı ünlüler (y, i, u, ü) + ä + e sesleri oluşturur.

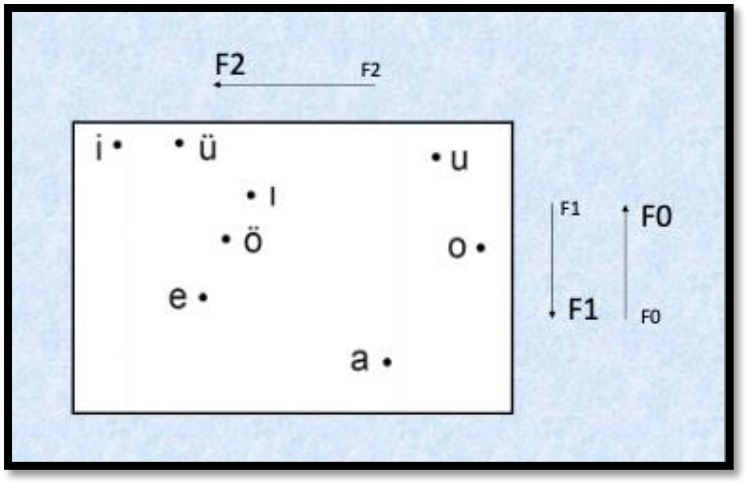
b. Kıpçak-Bulgar Dilleri: Tatarca ve Başkurtçanın bulunduğu gruptur. Bu grubun ünlü sistemini y◌, į, ų, ?, y, i, u, ü + geniş ä, a sesleri oluşturur.

c. Uygur-Oğuz Dilleri: Orhun-Yenisey, Hakasca ve Altaycanın kuzey lehçelerinin bulunduğu gruptur. Bu grubun iki çeşit ünlü sistemi vardır. "1. e~i, o~u, ö~ü ünlü ses birimleri arasında net bir ayrılık olmayan ve ötümlülük titreşimsizliğe göre çift ünsüzleri olmayan Orhun-Yenisey Yazıtlarının dili. 2. Hakasça ve Altaycanın kuzey lehçeleri ve sekiz ünlüden y◌, į, ų, ?, y, i, u, ü yani dördü tam yapılı dar, dördü de yarım yapılı dar ünlülerden ve a, e ikincil uzun ünlülerden oluşan ünlü sistemi olan Sibirya lehçeleri." (Baskakov, 2006:27)

Baskakov' un tespitine göre Altay dil birliği döneminde Türk dillerinin darlık-genişlik bakımından ayrılmaya başladığını söyleyebiliriz.

O>U, U>O değişimlerine neden olan durumları ortaya koymak için /o, ö, u, ü/ seslerinin oluşum şartları ve değerleri laboratuvar ortamındaki verilerden hareketle incelenmiştir. "Akustik açıdan ünlüler, ses tellerinin titreşimi ile ortaya çıkan, bir temel frekans ve onun harmonik adı verilen

katlarından oluşan ham sesin, ses yolunda işlenmesi ile meydana gelir." Ünlülerin temel frekansları ise vurgu, sesletim, his ve ortama göre değişmektedir. Yutak ve ağız boşluğunda tınlatıcıların etkisi ile sesin frekans bölgelerinde ses şiddeti artar, şiddeti artan bu bölgelere formant denir. Ünlülerin oluşumunda beş formant F1, F2, F3, F4, F5 vardır. Bunlardan ilk ikisi ünlülerin oluşumunda önemli bir rol oynar. Kalan üçü ise kişinin ses tınısının özelliğini yansıtır. (Selen, 1979) Ünlülerin F1 ve F2 formant değerleri aşağıdaki gibidir:

Şekil 9

Dudakların yuvarlak bir şekil alarak öne doğru uzanması tüm formant frekanslarda düşüşe neden olur. Ağız açıklığının daralması F1 frekans değerini düşürürken F2 frekans değerinin yükselmesini sağlar. Dar ünlülerde F1 düşüktür, geniş ünlülerde F1 yüksektir. Arka ünlülerde F2 düşüktür, ön ünlülerde F2 yüksektir. Ünlülerin akustik özellikleri kişinin cinsiyeti, yaşı ve ses yolunun şekline bağlı olarak kişiden kişiye, hatta aynı kişide farklı zamanlarda değişiklik gösterir.

	F1 Hz	**F2 Hz**
o	1200	2800
ö	400	1400
u	400	800
ü	280	1700

Şekil 10: Ünlülerin frekans değerler

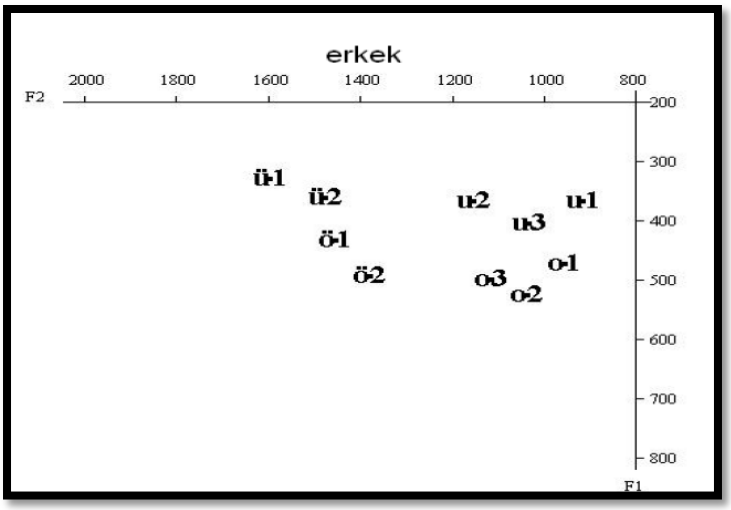
Geniş ve dar olma durumları, süreyi de belirler. Geniş ünlüler, dar ünlülerden daha uzun sürede oluşur: a+>ı-, e+>i-, o+>u-, ö+>ü-. Konuşmacı aynı ünlüyü, farklı yerlerde değişik sürelerde üretebilir. Konuşmacının ürettiği aynı ünlünün farklı yerlerdeki süreleri arasındaki fark, aynı konuşmacının dar ve geniş ünlülerinin ortalama süreleri arasındaki farktan daha fazla olabilir. Örneğin, İngilizcedeki "see, say, so, sue, saw" sözcüklerindeki ünlüler gergin ünlüler, "sit, set, sat" sözcüklerindeki ünlüler ise gevşek ünlülerdir. Gevşek sesler, gergin seslerin aksine, üretimlerinde daha az kas eforu ve hareketi gerektiren seslerdir. (Crystal, 2008:271)

			a	e	o	ö	ı	i	u	ü
Çene Açıklığı	F2 artar	Geniş Ünlüler	✓	✓	✓	✓				
	F1 azalır	Dar Ünlüler					✓	✓	✓	✓
Dudak Biçimi		Düz Ünlüler	✓	✓			✓	✓		
		Yuvarlak Ünlüler			✓	✓			✓	✓
Dilin Konumu	F2 azalır	Arka	✓		✓				✓	
		Orta					✓			
		Yuvarlak Ön				✓				✓
	F2 artıyor	Düz Ön		✓				✓		

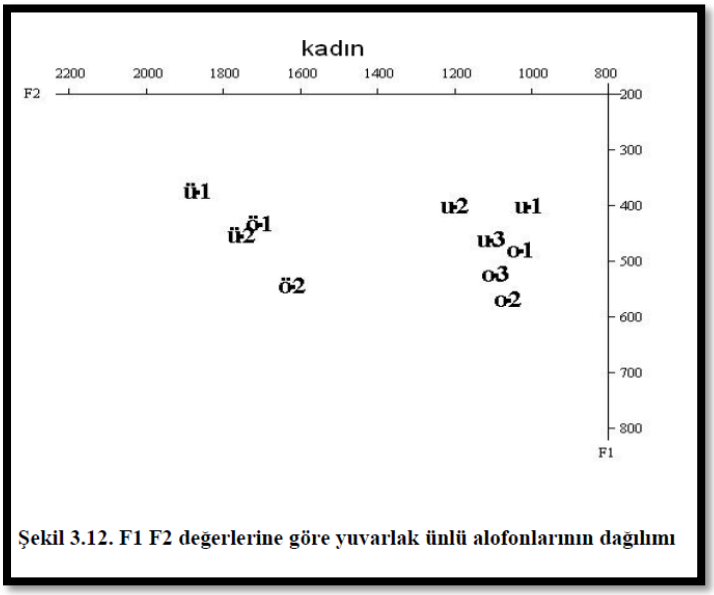
Şekil 11: Artuner, 1994:97

Davutoğlu çalışmasında standart Türkçedeki ünlülerin frekanslarını incelemiş, ünlüleri laboratuvar ortamında işitsel ve akustik değerlendirmeden geçirip ünlülerin alafonlarını belirlemiştir. /o/ sesinin üç alafonun olduğunu "/o/ hece içindeki konumuna göre açılma veya kapanma eğilimi gösterebilmektedir. Bunun dışında, çene açıklığı ve dudakların yuvarlaklık derecesinin konuşmacıdan konuşmacıya değişebildiği ve bu durumun da /o/ foneminin açıklık/kapalılık düzeyini etkilediği gözlemlenmiştir." (Davutoğlu, 2010:73) /ö/ sesinin ise iki alafonu olduğundan bahsetmektedir. /ö/ sesinin örneklemi olarak kullandığı "söndür, örgün, nankör, nötr, öd" gibi tek heceli sözcüklerde ve sözcük sonu /l, n, r/ ünsüzleriyle biten vurgulu heceli sözcüklerin her konuşmacıda ortak oluşan sözcüklerin kısıtlı olduğunu gözlemlemiştir. (Davutoğlu, 2010:76) Bu bağlamda /ö/ sesinin yanındaki seslerle ve dilin ses düzeniyle ilgili parametrelerin yanı sıra konuşmacının çene açısı ve dudak

yuvarlaklığı derecesine göre de değişebilmektedir. /u/ sesinin de üç alafonu olduğunu belirtir. /u3/ şeklinde isimlendirdiği alafon kapalı, arka, yuvarlak ve gevşek niteliklere sahiptir. Sınırlı sayıda kullanımı olan bu fonem konuşmacıların çene açıklığı ve dudakların yuvarlaklık derecesiyle ilişkili olarak oluşur. (Davutoğlu, 2010:77) Bu ses tüm konuşmacılarda bulunmasına rağmen, her konuşmacıda farklı sözcüklerde bulunabilmektedir: muaf, dua, lokum, uyku vs. /ü/ sesinin iki tane alafonun olduğunu belirtir. /ü2/ olarak nitelendirdiği alafonun konuşmacılar tarafından aynı sözcükte farklı şekillerde telaffuz edildiğini belirtir. (Davutoğlu, 2010:77) /o, ö, u, ü/ seslerinin alafonlarını gösteren F1 ve F2 değerleri aşağıdaki gibidir:

Şekil 12: Davutoğlu, 2010:72

Şekil 13: Davutoğlu, 2010:72

Davutoğlu çalışmasında şu tespite varmıştır: "/ı, o, ö, u, ü/ fonemlerinde, konuşmacıların çene açıklığı ile ilgili alışkanlıklarının açık/kapalı alafonların oluşumunda önemli bir etken olduğu gözlenmiştir. Açık ve kapalı alafonların tüm konuşmacılarda aynı sözcüklerde oluşmadıkları bir başka deyişle alafonların bulunduğu ortak sözcüklerin kısıtlı olduğu görülmüştür." (Davutoğlu, 2010:80) Kılıç ise /o, ö, u, ü/ ünlülerinin akustik ve duysal özelliklerini incelemiştir. Bu seslerin akustik ve duysal açıdan farklılıklarının bulunduğunu ifade etmektedir. (Kılıç, 2003:6)

Ünlülerin oluşumun değerleri ile ilgili bilgi veren bazı çalışmalar da ünsüz frekanslarını inceleyen çalışmalardır. Coşkun, /y, s, ş, n/ seslerinin /ı, i, u, ü/ sesleri gibi yatay pozisyonda, alçak frekanslarda, dil ile damak arasındaki dar bir mesafede oluştuklarını belirtir. (Coşkun, 2007:361) Kopkallı /v/ sesinin akustik değerlerini incelemiş ve sesin birçok konumda daralmalı bir ses olduğunu belirtmiştir. (Kopkallı, 2000) Jongman, /f, v, s, z/ ünsüzlerinin birbirlerinden ayrılmasında o---u aralığındaki ünlülerin önemli rol oynadığını söyler. (Jongman, 2000) Selen, /h/ ünsüzünün kendisinden sonra gelen ünlünün tınlama rengini aldığını, Colufer ise /h/ ünsüzünün birbirine yaklaşan iki organın ses yolunu daraltıp sürtünmesi ile oluştuğunu belirtir. (Selen, 1979; Colufer, 1911) Erten, /ğ/ ünsüzünün kapalı bir ses olduğunu kendisinden önce gelen ünlüyü uzatma işlevinin olduğunu belirtmiştir. (Ertan, 2011:35)

Yukarıda görüldüğü gibi /o, ö, u, ü/ seslerinin Türkçenin tarihi gelişimi içerisinde ve genel Türkçede eğilimleri değerlendirmiştir. Bu değerlendirme sonucunda O>U, U>O değişimlerinin nedenlerini akustik, psikolojik ve artikülasyon fonetik verilerden yararlanarak şöyle sınıflandırabiliriz:

2.4.1. Türkçenin ünlü yapısı:

Söz konusu değişimlere rastlanılmasının asıl sebebi Türkçenin ünlü yapısıdır. Baskakov' un sınıflandırmasına göre Köktürk, Uygur, Bulgar, Çuvaş, Tatar, Başkurt, Hakas ve Altay dillerinin kuzey şiveleri dar ve yarı dar ünlülü sisteme sahipken bu dillerin dışında kalan tarihi ve çağdaş Türk dilleri ise geniş ünlülü sisteme sahiptir. Söz konusu değişimler, dar ve yarı dar ünlülü sisteme sahip dillerde karakteristik olarak görülürken bu dillerin dışında lehçelerde fonetik çevreye bağlı oluşmaktadır.

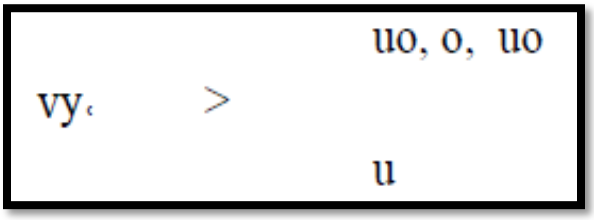
2.4.2. KVK tipli köklerde:

Baskakov göre KVK tipli köklerde daralma ve benzeşme aşamaları kök seste o~u, ö~ü ikili kullanımlarına neden olabilir. "Biçim birimlerin birleşmesi yoluyla kök oluşumu sırasında genellikle başlangıç kök yapısının son ünsüzü ya ek biçim birimin ünsüzüyle ya da ikinci kök biçim birimin ünsüzüyle yer değiştirerek değişmiş, benzeşen ve daralan unsurlar (başlangıç kök biçimbirimin son

ünsüzü ve ikincil kaynaşmış biçim birimin unsurlarından birisi) iz bırakmadan kaybolmamıştır." (Baskakov, 2006:36) AT *ky‹v~qub~quγ> Çuv. "ky‹vak", Türkm. "göök", Baş. "kük", Tat. "kük", TT. "gök". (ETS:405)

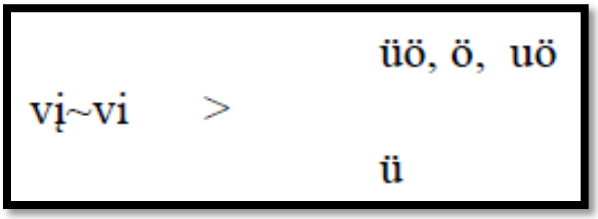
2.4.3. (K)VK tipli köklerde:

(K)VK tipli kök biçim birimlerde kelime başındaki ünsüz yavaş yavaş daralarak önce güçlü ünsüzlerden, güçsüz ünsüzlere daha sonra ikiz ünlüye en son aşamada ise yarı uzun ya da normal süreli ünlüye geçmiştir. (Baskakov, 2006:52) Çuvaşçada ilk seste görülen j, w~v, h seslerin ünlü birleşmesi diğer Türk dillerinde farklı şekillerde görülmektedir.[9] Çuvaşçada "v+ünlü" birleşmesinin Türk dillerindeki karşılıkları şöyledir:

Şekil 14

Çuv. vut, Türkm. ot, Kaz. ᵘot, Tat. ut, TT. ot "ateş".

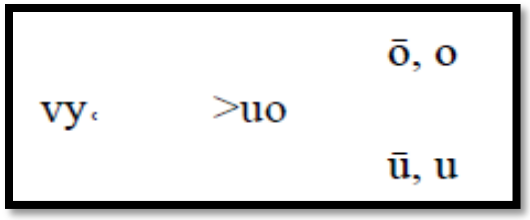
Şekil 15

Çuv. vįče, Türkm. oč, kaz. ᵘöš, Tat. üč, Baş. ös, TT. öç.

2.4.4. KV, VKV, VK tipli köklerde:

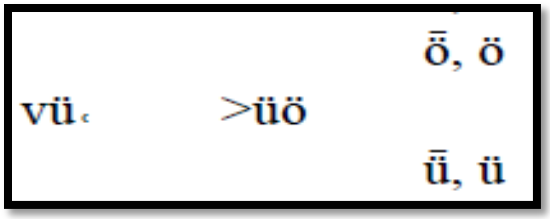
KV, VKV, VK tipli köklerin, çeşitli ses olayları ve en az çaba ilkesi nedeniyle genel kısalma eğilimi göstererek uzun ünlülere, uzun ünlülerin de normal ünlülere dönüşmesi şeklinde bazı lehçelerde yaşadığı görülmektedir. Bu tip köklerdeki ünsüzler /j, h, v/ ve onların geliştiği bazı ünsüzlere karşılık gelir. (Baskakov, 2006:88)

[9] Detaylı bilgi için bk. (Baskakov, 2006:53)

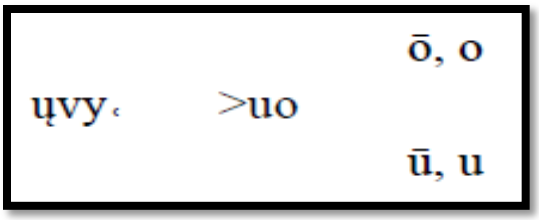
Şekil 16

Çuv. vut, Yak. uot, Karak. uot, Türkm. ot, Tat. ut, Baş. ut, TT. ot "ateş".

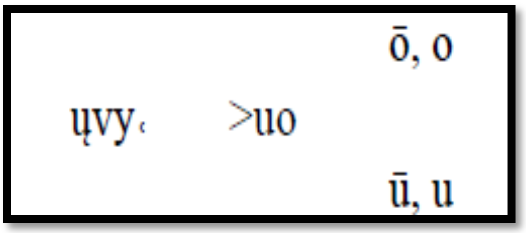
Şekil 17

Yak. üös, Türkm. öt, Gag. Jöt, Hak. üt, Tat. üt, Baş. üt, TT. öd.

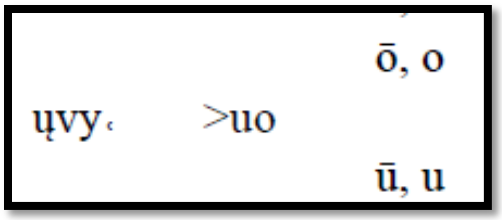
Şekil 18

Yak. tuol-, Türkm. dōl-, Tat. tul-, Baş. tul-, TT. dol.

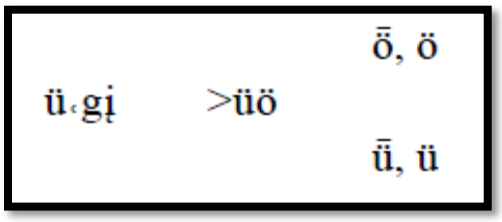
Şekil 19

Kır. ōz "ağız", Türkm. tōr, Tat. tur, Baş. tur , TT. tor "ağ".

Şekil 20

Çuv. ky꞉vak, Yak. küöx, Türkm. gök, Tat. kük, Baş. kük, TT. gök.

Şekil 21

Yak. tüös, Türkm. dō̈š, Tat. tüs, Baş. tüs, "gövde".

2.4.5. Daraltıcı Özelliği Olan Ünsüzlerin Etkisi ile:

Bazı seslerin boğumlanması sırasında ses yolunda daralma meydana gelir. Ses yolunu daraltma özelliğine sahip ünsüzler şöyledir:

2.4.5.1. /f, v/ dudak ünsüzünün etkisi ile:

Kopkallı /v/ sesinin akustik değerlerini incelemiş ve sesin sözcük başı, içi ve sonunda daralmalı bir ses olduğunu belirtmiştir. (Kopkallı, 2000) Eckmann ise, "İlk ve ikinci hecesinde o/ö olan birkaç kelimenin, çoğunlukla ğ, h, v, v>f, y yanında daralarak u/ü " olduğunu ifade etmiştir. (Eckmann, 2004:137)

2.4.5.2. /ğ, g, y/ ön damak ünsüzlerinin etkisi ile:

"g, ğ, y" ön damak seslerinin etkisiyle yazı lehçelerimizde bazı kelimelerin ilk hecelerindeki geniş yuvarlak seslilerde darlaşma görülür." (Banguoğlu, 1986:66) /ğ/ ünsüzü yanındaki sesin boğumlanma süresini uzatır. Ancak konuşucu en az çaba yasasına göre hareket ederse /ğ/ sesinin yanındaki geniş ünlünün boğumlanma süresini kısaltıp ünlüyü daraltabilir.

2.4.5.3. /h/ gırtlak ünsüzünün etkisi ile:

Colufer /h/ ünsüzünün birbirine yaklaşan iki organın ses yolunu daraltıp sürtünmesi ile oluştuğunu belirtir. (Colufer, 1911) Bu nedenle /h/ sesinin yanındaki ünlüyü daralttığı görülmektedir.

2.4.5.4. ķ/ġ~k/g~j karşılıkları ile:

ķ/ġ~k/g~j karşılıklı kullanımları O>U değişimlerine neden olabilmektedir. Kır. üjrön- "öğren", TT. öğren- KRS 548.

2.4.5.5. /l, n, r, s, ş/ diş ünsüzlerinin etkisi ile:

Coşkun, bağlama sesleri olan /ı, i, u, ü/ ve /y, s, ş, n/ sesleri ile ilgili şöyle bir tespitte bulunmuştur: "Oluşum bölgeleri bakımından yatay pozisyonda alçak frekanslarda oluşan dar ünlülerin /ı, i, u, ü/ oluşumunda dil ile damak arasındaki mesafe dardır. Bunlar artikülasyon bakımından yakın

olan /y, n, s, ş/ bağlayıcı ünsüzlerinde de boğumlanma yerleri bakımından dil-damak etkileşimi, ünlülerdeki gibi darlık sınırları içindedir." (Coşkun, 2007:361) Yani /ş, s, n/ seslerinin boğumlanma yerleri bakımından ünlüleri daraltma özelliği bulunmaktadır.

2.4.6. Ünsüz düşmesi ile:

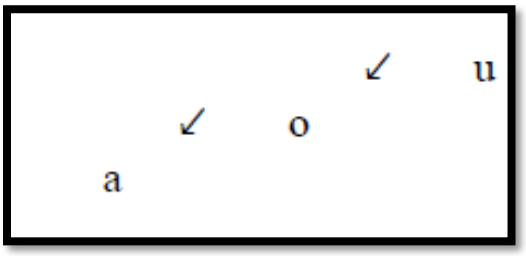
Türkçede bazı ünsüzler düşerken yanındaki o/ö ünlülerini daraltıp u/ü ünlülerine ya da u/ü ünlülerini genişletip o/ö ünlülerine dönüştürdüğü görülmektedir.

2.4.7. Ünlü değişim zincirinde uzun ünlünün yükselmesi ilkesi:

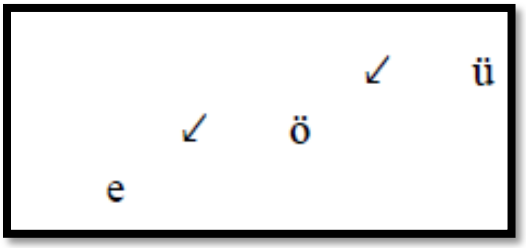
/ō/ ve /ȭ/ sesleri bazen dil sırtını yükselterek /u/ ve /ü/ seslerine dönüşebilirler. Boğumlanma yeri sabit olmayan sesler, nitelik ve nicelik bakımından daha çok etkiye maruz kalırlar. (Miller, 2018) bu durumda boğumlanma yerleri kendilerine en yakın seslere dönüşebilirler. AT *bō>Uyg. bō, TT bu; AT *kȭk>Türkm. gȭk, Yak. küöx vs.

2.4.8. Ünlü değişim zincirinde kısa ünlünün alçalması ilkesi:

Bu tip hecelerde ilk hecedeki /A/ sesi ağız boşluğunda /U/ sesine yükselirken en az çaba yasasından dolayı kendisine en yakın ses olan /O/' ya doğru hareket eder, /U/ ünlüsünü bu boşluğa çeker ve ses değişimi gerçekleşir.

Şekil 22: /u/ sesinin yükselmesi

Şekil 23: /ü/ sesinin yükselmesi

2.4.9. Ses değişiminde işlevselcilik ilkesi:

Her konuşmacının genel eğiliminde "boğumlanma çabasının en aza indirilmesi" ve "seslerin algısal kolaylık için kendilerini nasıl düzenlemeleri gerektiği" ilkeleri bulunmaktadır. Davutoğlu, çalışmasında /ı, o, ö, u, ü/ fonemlerinin oluşmasında, "konuşmacıların çene açıklığı ile ilgili alışkanlıklarının açık/kapalı alafonların oluşumunda önemli bir etken olduğu gözlenmiştir." Açık ve kapalı alafonların tüm konuşmacılarda aynı sözcüklerde oluşmadıklarını belirtmiştir. (Davutoğlu, 2010:80) Bazen sözcüklerin o-u, ö-ü şeklindeki ikili kullanımları, konuşmacının gerek alışkanlığı gerek konuşurken kolaya kaçma eğilimi sonucu kişisel tercih olabilir.

2.4.10. Varyant ses olma ihtimali:

Evrimsel ses değişim kuramına göre ünlüler değişirken proto şekillerinden yararlanırlar. Bu durumu, Türk dillerinde ilk hecede o-u, ö-ü ikili kullanıma sahip sözcüklerde görmekteyiz. Bazı araştırmacılara göre ilk hecede o-u, ö-ü ikili kullanıma sahip sözcüklerde görülen sesler /o/ ve /ö/' nün varyantıdır. Bu seslerin telaffuzu o~u, ö~ü arasındadır, bu nedenle yüzyıllar boyunca birbirlerinin yerlerine kullanılmışlardır. (Philott, 1919:23; Doerfer, 1975-76) KVK tipli köklerde e~i, o~u, ö~ü karşılıkları (çiftleri) Köktürk, Uygur, Bulgar, Çuvaş, Tatar, Başkurt, Hakas ve Altay dillerinin kuzey şiveleri için her zaman geçerlidir. (Baskakov, 2006:77) Lehçeler arası kök biçim birimin ses bilgisel şekillenmesinde ortaya çıkan varyantlar genellikle aynı anlamı koruduğu için ikili kullanıma sahip olan bu seslerin varyant olma ihtimali bulunmaktadır.

Sonuç

Dünya dillerinde ve Türkçede O>U, U>O değişimlerinin nedenleri aşağıda karşılaştırıldığı gibidir:

	Dünya Dillerinde	Türkçede
O>U	1. Sosyal ağ kuramı: Fonetik çevreye bağlı olmayan değişimlerdir. Kelimelerin ya O' lu ya da U' lu *tek* kullanımı bulunmaktadır. 2. Ünlü değişim modelleri: Bu değişimler çekme zinciri, itme zinciri, ve birleşme zinciri modelleri	1. Fonetik çevreye bağlı olmayan değişimler: Bu değişimlerin nedeni Türkçenin ünlü yapısıdır. Kelimelerin ya O' lu ya da U' lu *tek* kullanımı bulunmaktadır. 2. Fonetik çevreye bağlı değişimler: Bu değişimler, KVK, (K)VK, KV, VKV, VK tipli köklerde, daraltıcı özelliği olan ünsüzlerin etkisi, ünsüz düşmesi, ünlü

	ile oluşmuştur. Bu değişimlerde kelimelerin hem O' lu hem de U' lu kullanımı görüldüğü için kelimeler *ikili* kullanıma sahiptir.	değişim zincirinde uzun ünlünün yükselmesi ilkesi sonucu ile oluşmaktadır. Bu değişimlerde kelimelerin hem O' lu hem de U' lu kullanımı görüldüğü için kelimeler *ikili* kullanıma sahiptir.
U>O	1. Kısa ünlünün alçalması	1. Kısa ünlünün alçalması

Şekil 24

Kaynakça

Artuner, H. (1994). Bir Türkçe Fonem Kümeleme Sistemi Tasarımı ve Gerçekleştirimi. *Yayımlanmamış Doktora Tezi.* Ankara: Hacettepe Üniversitesi Fen Bilimleri.

Banguoğlu, T. (1986). *Türkçenin grameri.* Ankara: TTK.

Baskakov, N. A. (2006). *Türk dillerinin tarihi-tipolojik sesbilimi.* Multilingual Yayınları.

Blevins, J. (2004). *Evolutionary phonology: the emergence of sound patterns.* New York: Cambridge University Press.

Campbell, L. (1999). *Historical linguistics.* An İntroduction. MIT Press.

Coşkun, M. V. (2007). Standart Türkçede ses olaylarının sebep-sonuç ilişkisi çerçevesinde yeniden sınıflandırılması. *38. ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi.*

Coşkun, M. V. (2010). *Türkçenin ses bilgisi.* IQ Kültür Sanat.

Coşkun, V. (2001). Standart Türkçedeki ünsüzlerin akustik özellikleri ve görüntüleriyle boğumlanma yerleri bakımından sınıflandırılması. *TDAY-B, 49*.

Crystal, D. (2008). *The cambridge encylclopedia of language.* Cambridge University Press, UK.

Davutoğlu, A. Y. (2010). Standart Türkçedeki Ünlülerin Akustik Analizi ve Fonetik Altyapı. *Sanatta Yeterlik Tezi.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Doerfer, G. (1975-1976). Proto-Turkic: reconstruction problems. *TDAY-B.*

Durrell, M. (2004). Linguistic variable-linguistic variant/sprachvariable–sprachvariante, sociolinguistics an ınternational handbook of the science of language and society. Berlin-New

Eckmann, J. (1960). Dinler (Makedonya) Türk ağzı. *TDAY-B, 8*, 189-204.

Ediskun, H. (1998). *Türk dil bilgisi.* Remzi Kitabevi.

Erdal, M. (2004). *A grammar of old Turkic.* Leiden-Boston: Brill.

Erdal, M. (2010). Yazıtlar Türkçesinde dörtlü ses uyumu. *Ötüken'den İstanbul'a Türkçenin 1290 Yılı (3-5 Aralık)*, (s. 147-153). İstanbul.

Ergin, M. (1993). *Türkçenin dil bilgisi.* İstanbul: Bayrak Yayınları.

Ertan, E. (2011). Türkçedeki sürtünmeli seslerin akustik özelliklerinin belirlenmesi. *Yayımlanmamış Doktora Tezi.* Anadolu Üniversitesi Sağlık Bilimleri.

Gabain, A. v. (1988). *Eski Türkçenin grameri.* Ankara: TDK.

Gemalmaz, E. (1980). *Türkçenin fonemler düzeni ve bu fonemler düzeninin işleyişi.* Ankara: Sevinç Matbaası.

Gülensoy, T. (2000). *Türkçe el kitabı.* Ankara: Akçağ Yay.

Holmes, J. (2008). *An Introduction to Sociolinguistic.*

Jongman, A. W. (2000). Acoastic characteristics of English fricatives. *Acoust Soc, 108*, 1252-1263.

Jakobson, R., & Halle, M. (1956). *Fundamentals of language.* Mouton & Co.

Karaağaç, G. (2013). *Türkçenin dil bilgisi.* Ankara: Akçağ Yayınları.

Kılıç, M. A. (2003). Türkiye Türkçesindeki ünlülerin sesbilgisel özellikleri. A. S. Özsoy içinde, *Studies in Turkish Linguistics.* İstanbul: Boğaziçi Üniv. Yayınevi.

Kılıç, M. A. (2012). Türkçedeki ötümsüz sürtünmeki ünsüzlerin akustik özellikleri. http://www.dilbilimi.net/kilic_turkcedeki_otumsuz_surtunmeli_unsuzlerin_akustik_ozellikleri.pdf.

Kopkallı, H. (2000). /v/'nin sesbilimsel ve sesbilgisel özellikleri. *XIII. Dilbilim Kurultayı Bildirileri.*

Korkmaz, Z. (2009b). *Türkiye Türkçesi grameri şekil bilgisi.* Ankara: TDK Yayınları.

Kurtulmuş, F. (2014). Türkiye Türkçesi Ağızlarında Ünlü Değişenleri. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Manisa: Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Labov, W. (1994). *Principles of linguistic change,* Blackwell Publichers.

Lindblom, B. (1990). *Explaining phonetic varition.* A Sketch of the H&H Theory.

Martinet, A. (1952). Function, structure, and sound change. *8*, 1-32.

Meyerhoff, M. (2006). *Introducing sociolinguistics.* London.

Ohala, J. (1974). *The contribution of acoustic phonetics to phonology. Frontiers of Speech Communication Research.* Academic Press.

Özek, Fatih (2014), *Tarihi Türk lehçelerinde ünlüler*, Akçağ Yay., Ankara.

Özsoy, A. S. (2004). *Türkçenin yapısı-1 sesbilim.* İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.

Phillott, D. C. (1919). *Higher Persian grammar.* Calcutta: Baptist Mission Press.

Pierrehumbert, J. B. (2001). *Exemplar dynamics: word frequency, lenition and contrast.* Amsterdam and Philadelphia.

Röhrborn, K. (2011). Eski Uygur Alfabesindeki 'Fonolojik Prensip' Problemi Üzerine (29-30 Mayıs 2007). *Orta Asya'dan Anadolu'ya Alfabeler* . Eskişehir.

Sağır, M. (1995). Anadolu ağızlarında ünlüler. *TDAY-B, 43*, 377-390.

Sağır, M. (2008). Türkiye Türkçesi ağızlarının ünlü varlığı. *Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic.*

Samuels, B. (2005). *The attic reversions.* Harvard University.

Samuels, B. D. (2006). Nothing to lose but their chains: rethinking vocalic chain shifting. *Department of Linguistics*.

Samuels, B. D. (2017). Vocalic shifts in Attic-Ionic Greek. *Papers in Historical Phonology*.

Selen, N. (1979). *Söyleyiş sesbilim akustik sesbilim ve Türkiye Türkçesi.* Ankara: TDK.

Stockwell, R., & Mınkova, D. (1988). On drifts and shifts. *Studia Anglica Posnaniensia, XXXI*, 283-303.

Şçerbak, A. M. (1998). *Türk lehçelerinin karşılaştırmalı ses bilgisi.* Ankara: TDK.

Tansu, M. (1963). *Durgun genel ses bilgisi ve Türkçe.* Ankara: TDK.

Trask, R. L. (1996). *Historical linguistics.* London & New York: Arnold.

Trubetzkoy, N. S. (1939). *Grundzüge der phonologie.* Travaux du Cercle Linguistique de Prague.

Tekin, T. (1995). *Türk dillerinde birincil uzun ünlüler.* Ankara: TDAD.

Vardar, B. (2001). *Dilbilim temel kavram ve ilkeleri.* Multılıngual Yayınları.

20. Yüzyıl Atonal Müzik Arayışları: "Şans Müziği"

Sadık Özçelik[1]

Giriş

20. yüzyılın başlarında ortaya çıkan kültürel değişim hareketleri sanat ve bilimde önemli yeni gelişmelerin meydana gelmesine neden oldu. Sigmund Freud gelişmiş psikoanaliz ve bilinçaltı çalışmaları ile Albert Einstein izafet teorisi ile Pablo Picasso ve Wassily Kandinsky soyut resimleri ile bu kültürel değişim hareketlerinin önde gelen isimleri oldular (Kamien, 1996:434).

Yine bu yüzyılın başlarında gelişim fikri, doğu dini inanışları ve felsefesi taraftarları ve var oluş felsefesini ortaya sürenler tarafından saldırıya uğradı. Onlara göre gelişim fikri yanlıştı ve gelişim değil yalnızca değişiklik vardı. Gelişmiş bir seviyeye doğru amaçsız, sadece değişikliği ima etmek muazzam bir şeydi. Bu bir futbol sahasında oynamakta olan bir oyunda zamanı ve skoru muhafaza etmek için topu gol çizgisi üzerinde bir aşağı bir yukarı dolaştırmaya benzemekteydi. Bu durumda tek beklenti sonunda oyuncuların yorularak oyunu er veya geç bırakmaları olacaktı. Bu bakış açısı sanatın anlamlı olması gerektiği fikrini reddetmekteydi. Şair Archibald MacLeish bunu şu şekilde ifade etmişti; "bir şiir anlamlı olmamalı ancak olabilirde" (Hoffer, 1989:457).

20. yüzyılın başlarındaki kökten değişim hareketleri müzikte de etkili oldu. Bu yüzyılın başlarında gerçekleşen I. Dünya Savaşı müzikte geç romantik denemelerin sonunu getirdi ve onun yerine neoklasizm'in kurulmasına yardım etti. Ancak, 20. yüzyılda tasvir edilen müzikal stil sadece bu yüzyıl içinde gelişmedi. Romantik dönemde fark edilen bireyselcilik ve çeşitlilik giderek daha yaygın oldu. Romantizm tabi ki bu yüzyılın sona ermesi ile bitmedi, ancak yeni düşünceler ve yöntemler ile oluşturulan eserler romantizmin etkisini iyice zayıflattı. Bu sıralarda birçok besteci geleneği bırakmaya başladı. Kitle iletişim araçları ve mükemmel iletişim sistemleri dinleyicilerin önceki dönemlere göre müziği daha iyi işitmelerine, bestecilerin ise geçmişte yaygın bir şekilde duyulmayan yeni fikirlerin farkına varmalarına ve duygularını ifade etmelerine olanak sağladı. Yeni teknoloji bütün dünya kültürlerinden yeni müzikal fikirlerin ve türlerin ortaya çıkmasına ve yayılmasına neden oldu (O'Brien, 1989:436).

II. Dünya Savaşı ise birinciye göre Avrupa ve Amerika müzik kültürü için tamamen yıkıcı bir etki yarattı. Müzikte gelenekselliğin daha radikal bir biçimde terk edilmesine (geçici bir süre de olsa) olanak sağladı, deneyler ve yenilikler döneminin başlangıcı oldu. O dönemde tanınmış bir müzisyen olan Amerikalı Eliot Carter kendi sanatsal ve müziksel gelişiminde savaşın etkilerini şöyle anlattı:

[1] Prof. Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü, Müzik Eğitimi Anabilim Dalı, Ankara, Türkiye. scelik@gazi.edu.tr

"II. Dünya Savaşı 'ndan önce her şey benim için açık ve netti. Ancak Freud ve diğerlerinin psikanaliz eserlerini tekrar tekrar okuyunca daha önceki bildiklerim, okuduklarım hakkındaki düşüncelerim benim için hep problem oldu" (Simms, Bryan, 1993:406).

Özellikle savaş sonrası on yıl geleneksel besteciliğin ve neoklasik dönemin bitmesine tanıklık etti. Giderek yaygınlaşan bir şekilde deneysel modernizm onun yerini aldı. Bu yüzden atonaliteye, serializme ve diğer modernistik fikirlere doğru büyük bir hareket başladı. Savaş öncesi neoklasizmin liderleri bile bu dönemde kromatik, uyumsuz ve anahtarsız (keyless) müzikler yazmaya başladılar (Simms, Bryan,1993:415). Özellikle ritim ve ses yüksekliklerinin organizasyonlarında, vurmalı ses kaynaklarında tamamen yeni yaklaşımlar vardı. Bazı besteciler, geleneksel yapıyı o kadar keskin bir biçimde bıraktılar ki, adeta şiddetli bir düşmanlıkla karşılaştılar.

II. Dünya Savaşı sonrası Amerika ve Avrupa'da başlayan yeni müzik akımı (avant garde), özellikle romantizmine ve onun temsil ettiği şeylere karşıydı. Geçmişi dışlıyor ve reddediyordu. Besteciler felsefe, matematik v.b. gibi bilim dallarından etkilenerek değişik müzik yaratma teknikleri deniyor, bunlarla ilgili örnekler veriyorlardı. Hatta aynı eserde birden farklı tekniği denemekte bir sakınca görmüyorlardı. Artık bundan önceki dönemlerde olduğu gibi müzik eserlerinde belli bir form, stil ya da kalıp yoktu. Yine bu dönemde Amerikalı besteciler arasında şansa, tesadüfe, belirsizliğe dayalı deneysel çalışmalar başladı. Bu çalışmalar 20. yüzyılın başlarından beri bu ülkedeki müzik kültürünü şekillendiren deneyci ruhun kesilmeden devam etmesini sağladı. Atonalite (ton dışılık), Schoenberg ve okulunun "On İki Ton Besteleme Tekniği" gibi müzikte hem kayda değer icatlara, hem de yüzyılın ilk yıllarındaki modernistik eğilimin canlanma ve uzamasına tanıklık etti (Simms,1993:407). Özellikle John Cage ve bir grup besteci tarafından başlatılan deneysel, yer yer tiyatro özelliği taşıyan, kendine özgü müzik ruhu Avrupa'da da etkisini gösterdi. Ancak burada deneyci hareketin güçlü bir altyapısı olmamasından, yavaş yavaş, büyük bir ihtiyatla kabul edildi (Simms, Bryan, 1986:358). Özellikle Eliot Carter, Milton Babbitt ve George Crumb'un eserlerinde bu etki açıkça görüldü.

1. 20. Yüzyıl Müziğinin Genel Özellikleri

20. yüzyılın müziğinde önceki dönemlerden daha çok deneycilik ve farklılık vardı. Batı Müziği'nin yüzyıllardır temel aldığı ve üzerine inşa edildiği tonal sistem dâhil, her şeyin doğruluğundan şüphe edildi. 1900'lu yıllara kadar tonalite, Batı müziğinde yol gösterici bir özellik olmuştu. Müzikal formlar, türler, stiller ve üsluplar 1600 ile 1900 yılları arasında radikal olarak değişmesine rağmen, tonalite değişmeyip aynı kaldı. Romantik dönemin sonlarında uzak tonlara modülasyonlar ve kromatik sesler sık kullanılmasına rağmen, majör ve minör diziler hala Barok döneminde olduğu kadar egemendi.

Besteciler bu yüzyılda tonaliteyi tamamen ortadan kaldırmak için onunla başa çıkmanın farklı yollarını araştırmaya başladılar. Önceleri bütün bir eserin her yerinde organize edilmiş olan tonik-dominant ekseni giderek artan bir şekilde yıkıldı. Tonal dizilerdeki çekim merkezi tamamen açıklık ve tarafsızlık duygusu ile yer değiştirdi. Uyumsuzluk geçmişe göre daha özgür kullanıldı. Ancak geleneksel uyumluluk tamamen bırakılmadı. Her çeşit uyumsuz, parçanın herhangi bir noktasında özgürce kullanılabildi. Tonalitenin yerini alan diğer metotlar, çok tonluluk, geleneksel üçlü sistemin dışındaki

sistemlerde armoni (dörtlü, beşli, ikili vb.), tam ses dizisi ve oktatonik dizi gibi yeni diziler oldu. Aynı anda iki ya da üç dizinin kullanıldığı atonal yapılar, çeyrek ses dizileri, tam ses dizisi, modal diziler gibi farklı diziler kullanıldı. Atonal müzik sistemlerinden birini temel alan iki ya da daha fazla melodi, birlikte seslendirildiklerinde kendi armonilerini meydana getirdi (Todd, 1990:404). Tam ses dizisinin tanınmamış, yabancı sesleri bestecileri büyük bir biçimde cezp etti ve onları majör, minör dizileri temel almış müziklerinin rutin seslerinden gittikçe daha çok kaçmaya ve müziklerini zenginleştirmenin yollarını araştırmaya teşvik etti.

Özellikle armoni olmak üzere diğer müziksel öğeler, tonal anlayıştaki değişiklikten doğal olarak etkilendiler. 19. yüzyılın sonlarındaki kromatizm önceki dönemlerden daha karmaşık bir armoniyi yarattı. Klasik dönemin basit, üçlülerden oluşan akor oluşumlarının yerine romantikler tamamen tonal karışıklığa sebep olan kromatik yapıyı ile yedili ve dokuzlu akorları kullandılar. Yirminci yüzyılın bestecileri sadece bu uygulamalara devam etmekle kalmadılar aynı zamanda akorları önceki dönemlerden daha az işlevsel kullandılar. Bir akorun (örneğin, dominant yedili) işlevsel armonide normal olarak birinci dereceye ilerlemesi beklenirken, çağdaş besteciler bunu zorunlu bulmadılar. Bazı besteciler üçlü aralıklardan oluşan akor yapılarından kaçındılar. Dörtlü aralıklardan ve ikili aralıklardan oluşan armoniyi tercih ettiler. Renkli icatlar adını verdikleri farklı akorlar türettiler. Aynı zamanda on iki ton sisteminde oluşturulan sıra seslerden akorlar meydana getirdiler. Genelde akorlar uyumsuz aralıkları olduğu kadar değişik yükseklikteki sesleri içerdiklerinden, armoni önceki dönemlerden daha uyumsuz oldu. Bu paralellikteki uygulamaların sıklığı (özellikle Claude Debussy'nin eserlerinde) 19. yüzyılda işlevsel olmayan armoninin temel uygulamalarını ortaya çıkardı.

20. yüzyıl bestecileri sık sık tonalite ile ilişkisi olmayan, geniş melodik aralıkların kullanıldığı bağlantısız ezgiler yazdılar. Ezgiler, geçmişe göre daha az akılda kalıcı ve daha zor söylenebilen ezgilerdir. Eskiden olduğu gibi sadece ezgi önemli değildi. Bunun sonucu olarak duyulan ezgiler kısa, motifseldi. Cümle ve dönemlerin içine sıkı bir biçimde düzenlenmiş seslerin yerine ezgi parçacıkları etkilidir. Bazı besteciler ezgideki dengeyi azaltmak ve tonal yapıda belirsizlik sağlamak için ezgilerde büyük atlamalar, glissandolar ve ses taramaları gibi müzikal öğeleri kullandılar. Özet olarak, bu dönemde ezgi geniş sıçramalar, düzensiz ritimler ve beklenmedik sesler bulunduran özellikler taşımaktaydı.

Bir melodi parçasının ritmik canlılığı, onun hatırlanması bakımından önemli olduğu için çoğu 20. yüzyıl müziğinde ritim melodiden daha çok önem kazandı. Motifler sık sık senkoplu oldu ve aynı anda iki ya da daha çok melodi çalınabilmesinin sonucu olarak çok ritimlilik meydana geldi. Asimetrik ölçüler kullanıldı ya da her ölçüde ritim değiştirilebildi. Geleneksel ikişerli ve üçerli ritim yapılarından ziyade metrik düzen tercih edildi. Genel olarak 20. yüzyıl müziği büyük ölçüde ritmik canlılık ve çeşitlilik gösterdi. Besteciler müziklerinde, giderek daha çok karmaşık ritimleri benimsemeye başladılar. Örneğin, 4/4 lük ölçü ile yazılmış bir parçada bir ölçü 3/4 lük, onu takip eden ölçüler 6/8 lik, daha sonra 2/4 lük olabildi ve eser bu şekilde devam etti.

Tını, bu yüzyılda yaygın bir şekilde keşfedildi ve geçmişe göre daha çok çeşitlendi. Enstrümanlardan farklı tınılar elde edilmeye çalışıldı. Besteci John Cage (1912-1992) piyanonun tellerine çeşitli cıvatalar, pullar vs. yerleştirmek suretiyle farklı tınılar elde etmeye çalıştı. Besteciler

tarafından şema, grafik notasyon v.b. gibi yeni notasyonal icatlar yapıldı. Elektrik ile sesi yükseltme (amplification) birçok yollarla akustik seslerle değiştirildi. İlave olarak ses sintsayzırları yenilerini üretmekle birlikte geleneksel sesleri kopya edebildi. Eski enstrümanlar (harpsicord, gitar) yeniden keşfedildiler ve insan sesi solo enstrüman gibi eşliksiz kullanıldı. Müzik eserlerinin süresi 19. yüzyılın sonlarında tercih edilen çok büyük sürelere göre daha kısa oldu. 20. yüzyılda kullanılan biçim kolayca genelleştirilemez.

Makalenin konusu olan Rastlantısal Müzik (Chance Music) ya da Avrupa'da bilinen ismiyle Şans Müziği (Aleatory Music) Batı Müziği tarihindeki bütün önemli icatlarda olduğu gibi, bir kompozisyonal prensip olarak ortaya çıkmadan önce de esaslı bir geçmişe sahipti. 18. yüzyıl da daha önce bestelenmiş müzik parçaları arasından rast gele seçilerek oluşturulan besteler, o dönem pek çok müzisyen tarafından yapılan popüler bir eğlenceydi (Simms, Bryan, 1986:358).

II. Dünya Savaşını takip eden yıllarda (1950'li yılların başlarında) bu tür ile uğraşan besteciler tarafından müziğin bir kısmı ya da tamamı şansa bırakıldı. Bu yıllarda Amerikalı müzisyen ve besteci John Cage, Şans Müziği kavramını daha ileriye götürdü. Ona göre artık besteci, yorumcunun icrası üzerinde mutlak bir denetim kurmasını sağlayacak yollar aramaktan vazgeçmeliydi. Cage ve yine bu tür müzik sistemleri ile uğraşan Earle Brown bu yüzden geleneksel notalama sistemindeki işaretlerden uzaklaşan yeni bir notalama sistemini kullandı. Bunlar daha çok, bestecinin yaratıcı gücünü yansıtan bir takım grafik ifadelerdi ve böyle bir müzikte rastlantı kavramı merkeze oturmuştu (Boyden, 1971:524).

1960'lara gelinceye dek, müzikte dikkate alınması gereken yeni müzik hareketi olan Rastlantısal Müzik ya da Aleatory Müziğin temelleri kurulmuştu (Todd, 1990:494).

2. Şans Müziği "Rastlantısal Müzik"

1950'li yıllarda başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere Almanya, Avusturya, Fransa gibi çeşitli Batı ülkelerinde görülmeye başlayan "Şans Müziği" 20. yüzyılın başlarında başlayan müzikte tonal sisteme alternatif arayışlarının bir uzantısı olarak ortaya çıkmış bir müzik besteleme ve seslendirme tekniğidir. Müziğin tamamen kontrolünün tam zıttı rastlantısal müziktir. Bu besteleme tekniğinde besteciler yine 20. yüzyılın başlarında ortaya çıkan "On İki Ton Besteleme Tekniği" gibi müziği tamamen kontrol altına alan sistemin aksine, müziklerinde şans, tesadüf öğelerine yer vermişlerdir. Bu tür müzikte bazı grafik, şematik veya diagramatik notasyonlar, yeni icatlar canlı olarak icra edilen parçaların özelliğini oluşturmaktadır. Bu notasyonlar esas olarak faaliyet programını belirler, gerçek ses üzerindeki kontrolü tamamen serbest bırakır. Nadiren muhtemel alan veya faaliyetin sınırlarını ortaya koyar. Bu da açık bir şekilde önceden tahmin yapmanın imkânsızlığını gösterir. Bölümler ve parçalar ayrı ayrı icra edilebilir, birlikte icra edilebilir veya hiç icra edilmeyebilir. Müziğin icrasında kullanılan grafik sunumu kendi başına bir sonuçtur, önceden tahmin edilemeyecek müziksel olayların oluşumuna neden olur. Besteci, müzisyen ve seyirci arasında bir bağ oluşturur (Salzman, 1988:160).

Yaklaşık olarak 1950'li yılların başlarından itibaren bir müzik eseri yapmak için katı kuralların çok fazla gerekli olmadığı düşüncesi bir kısım besteci tarafından dile getirilmişti. Bestecinin eserlerini

icra eden yorumcuya özgürlük tanıması, yorumcunun da eserin icrasında besteye katkıda bulunması düşüncesi müzikte yeni bir akımın habercisi gibiydi. Eski besteciler geleneksel müzik dilinde yeni bir şey söylemek için çaba sarf ederken, yeni akım (avant garde) besteciler ise yeni bir dil yaratmaya çalışıyorlardı. Bu yeni akım müzikte besteci tarafından her şeyi ile önceden düzenlenen müzikten tamamıyla vazgeçilmişti. Müzik içinde bulunulan ortamın, zamanın tesadüflerine, şans öğelerine bırakılmış gibi görünmekteydi. Aynı dönemlerde resim sanatında da buna benzer yeni akım eserler yapılmıştı. Ressam Robert Rauschenberg 1951 yılında, bu gün Guggenheim Müzesi'nde sergilenmekte olan "White Paintings" (Beyaz Boyamalar) isimli bir eser ortaya koymuştu. Tamamıyla beyaza boyalı yedi parçadan oluşan eser sergilendiği ortamın anlık koşullarını yansıtırdı. Bakan kişinin ruh durumuna, ortama göre görmek istediği şekli alırdı. (John Cage, ressamın bu eserinden çok etkilendiğini birçok yerde belirtmiş ve bestelerinin ilham kaynaklarından biri olduğunu söylemiştir).

Şans müziğinin bestecisi, bestesinde kısmen veya tamamen müziğin kontrolünden vazgeçmektedir. Örneğin müzisyenlere bir parça için özel yazılmış nota, ritim ve ölçü rakamı vermek yerine, besteci; "işte notalar ve ritimler, lütfen bunları herhangi bir düzende, herhangi bir hızda fakat hepsini çok yumuşak olarak icra ediniz" diyebilir. Böylece besteci icracıya genel anlamda bestenin öneri bölümünü sunmuş olur. İcracılar bu tavsiyeye uyduklarında tavsiyeler net olmadığından, tesadüf eseri oluşmuş bir müzik elde edeceklerdir. Her icra edilişle bölümler hiçbir zaman birbirinin aynı olmayacaktır. Bu tür müzikle uğraşan besteci, müzisyen ve hatta dinleyici için bu arzu edilen bir durumdur. Bir başka uygulamada ise piyano parçaları birbiri ile bağlantısı olmayan birçok kâğıt üzerine yazılmıştır. Müzisyene nota sayfalarını yere saçması ve onları rast gele toplayıp yeni bir sıralama ile icra etmesi söylenir. Sonuçta elde edilen müzik açık bir şekilde şansın, tesadüfün ürünüdür (Hoffer, 1989:457). Şans öğelerine dayanarak yapılan müzikte bestecilerin bir amacı da, dinleyicilerin sesler arasındaki ilişkiyi araştırmaktan ziyade seslerin kendilerini düşünmelerini sağlamaya çalışmaktır. İlk bakışta nota kâğıtlarını etrafa saçarak müziğin sırasını belirlemek aptalca gelebilir ancak bunlar işin felsefesinden kaynaklanan tutarlı uygulamalardır (Hoffer, 1989:458).

1960'lı yıllara gelindiğinde ise besteciler zaman, zaman müzisyenlerinden alışılmamış isteklerde bulunmuşlardır. Trombon çalandan, müzik aletini parçalara ayırması ve yalnızca bir parçasını çalması, flüt sanatçısından parmaklarını flüt üzerinde çabuk bir şekilde oynatması ama flüte üflememesi, şarkıcıdan şarkı söylemek yerine homurdanması veya çığlık atması, piyanistten piyano tuşlarına parmakları ile doğrudan bastırması istenmiştir. Piyanonun tellerine metal, cam, kauçuk, plastik veya diğer materyaller eklenmiş, böylece farklı, egzotik sesler, tınılar elde edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca geleneksel notasyon yerine grafik ve sembollerden oluşan notasyon uygulamaları kullanılmıştır. Eserlerin bazı bölümleri tamamen sus'lardan oluşmuş (Five Picturesques isimli eserin "In Futurum" isimli bölümü), bazı eserlerde ise icracı hiç çalmadan piyanonun önünde oturmuş, ortamın gürültüsü dinleyicilere müzik olarak sunulmuştur.

Rastlantısal Müziğin genel felsefesi besteciden gelecek her türlü etkiyi ortadan kaldırmaktı. Bu amaçla şansa, tesadüfe başvuruldu. Daha sonra yorumcuyu müzik eserinin bestelenme sürecine ve ses malzemelerinin seçimine dâhil ettiği bir döneme girildi. Bu tür müzikte eserler veren E. Brown un "*Aralık 52*" veya Cage in "*Çeşitlemeler*" adlı eserlerinin grafik notalarına bakan bir yorumcu, kendini bildiği müzik simgelerinin hiçbir anlamının kalmadığı bir işaretler topluluğu karşısında bulacaktı.

Yorumcu, bu partisyonlara bakarak, emirlere uymaktan çok, kendi dağarcığını kullanarak sonsuz çeşitlilikte yorumlanabilecek bir icra sürecine girecekti.

Sonuçta, Rastlantısal Müziğin bestecilerinden bazıları seçtikleri materyalleri (kendi besteleri de dâhil olmak üzere) tamamen tesadüfe bırakmışlardır. Besteci oluşturacağı eser için gerekli bilgileri atılan zardan, dağıtılan oyun kâğıtlarından ya da buna benzer tesadüfî yöntemlerle toplamaktadır. Toplanan bilgiler ise besteciye ton, ritim, müzik parçalarının orkestradaki aletlere göre düzenlenmesi ve bestenin diğer unsurları konusunda fikir vermektedir.

Bu yeni akım müzik besteleme türünün ilk girişimcisi olarak Amerikalı besteci John Cage bilinmektedir. Şans, tesadüf yolu takip edilerek yapılan bu tür besteleme çalışmalarına Cage tarafından "bestenin belirsizliği" (indeterminate of composition) denmiştir (Simms,1993:408).

3. John Cage

Rastlantısal ya da şansa dayalı müziğin (chance or aleotory music) ilk girişimcilerindendir. Yaptığı müzikten kişiliğini silmek ve müziğin kastettiği gerçek anlamı ortaya çıkarmak için şans öğelerini kullanmıştır. Ayrıca müziğine bir çeşit felsefeyi içeren orijinal düşünceyi de katmıştır. Bunun sonucunda müziği daha egzotik ve heyecan verici olmuştur (Boyden, 1971:524).

John Cage'nin müzik geçmişine kısaca bakacak olursak; Cage 1930–31 yıllarında Paris, Berlin ve Madrid'de müzik, sanat tarihi ve mimarlık eğitimi aldı. Kaliforniya'ya dönünce Richard Buhlig ile piyano, Henry Cowell ve Arnold Schoenberg ile kompozisyon çalıştı. Cage o dönemde dünyada yaygın olan geleneksel armoni, kontrpuan ve besteleme tekniklerinin basmakalıp, eski moda olduğunu düşünüyordu. Yine o yıllarda Serial Müzik (On İki Ton Besteleme Tekniği) gibi farklı besteleme tekniği üzerinde çalışmalar yapan hocası Schoenberg'in çalışmalarını dahi bu anlamda yeterli bulmuyordu. Schoenberg ise Cage'nin bir besteciden ziyade bir mucit (sürekli deneysel müzik çalışmaları ile uğraştığından) olduğunu fikrindeydi. Buna rağmen Cage'nin ilk çalışmaları (1933–1938) Schoenberg'in ve onun On İki Ton Tekniği'nin etkisi altında kaldı. Diğer taraftan Cowell'in piyanoyu kullanma metodundan etkilendi. Kariyerinin ilk eserlerinden olan *"Prepared Piyano"* muhtemelen bu etkinin sonucu ortaya çıktı (1938). Cage'nin erken müziklerinin şematik yapısı, örneğin *İki Ses İçin Sonat* (1933), *Üç Ses İçin Kompozisyon* (1934), onun bu iki üstada (Cowell ve Schönberg) ne denli borçlu olduğunu göstermektedir.

Cage 1938'de Seattle'de bir vurma çalgılar orkestrası kurar. Aynı yıl hazırlanmış piyanosunu *"Prepared Piyano"* ortaya çıkartır. Bu eser için piyanonun tellerinin arasına lastik, tokmak, cıvata, somun, tahta vb. gibi değişik cisimler yerleştirerek geleneksel tınısına yenilikler getirir. 1937'den sonra dans ve vurma çalgılar arasındaki bağlantıyı incelemeye başlayan Cage, 1942'de New York'ta Merce Cunningham Dans Topluluğu ile uzun yıllar sürecek bir işbirliğine girer. 1941'de Chicago'da yeni müzik dersleri verir.

John Cage, bir müzik eseri yapmak için katı kuralların çok fazla gerekli olmadığı düşüncesine inanmıştı. Ona göre müzik düşüncesini bağımsızlığa kavuşturmak için her sesi bağımsız bir varlık olarak görmek gerekirdi. Beste yapmak sesi ehlileştirmek değil, doğayı gözlemleyerek onu taklit etmek demekti.

1957 yılında deneysel müzik (experimental music) adlı konferansında sesin insanlık ve doğa ilişkisinden şöyle söz etmişti:

> *"... Kasıtlı ya da kasıtsız meydana gelen seslerin istenmeyen bir yöne dönebilir olması bir gerçektir. Bu dönüş psikolojiktir. Önce insanlığa ait her şeyden vazgeçmek, bir müzisyen için de müzikten vazgeçmek gibi görünebilir. Bu psikolojik dönüş insanlık ve doğanın bu dünyada ayrı değil birlikte olduğunu, doğadaki hiçbir şeyin bir yere kaybolmadığını görmemize ve doğanın dünyasına dönmemize yol açar. Gerçekte bu elde edilmiştir. Müzik terimleri ile ifade edersek her hangi bir ses her hangi bir bileşimde ve devamlılıkta bulunabilir" (Simms, Bryan; 1986:361).*

1950'ye gelinceye dek Cage'nin müzik felsefesi temelden değişti. Cage' in Asya felsefesine yakın ilgisi, Zen Budizmi de yakından incelemesine yol açtı. Yeni bakış açısını yoğun olarak farkına vardığı Budizm'den, onun mistik felsefesinden ve Doğu düşünce tarzından aldı. Bu kaynaklardan sanatın kutsal gerçeğin bir parçası olması gerektiği fikrini çıkardı. İnsanoğlunun ürünü olan sanat, insanlık ve doğa temelde bir olduğundan doğayı taklit etmeliydi. Müziğin ve sanatın ortak öğesi sestir. Onun müzikteki yayılması doğadaki gerçeği yansıtmalı, doğanın özgürlüğü gibi olmalı, insan eliyle hareketsizleştirilmemeli ve başka bir anlam yüklenmek için üretilmiş olmamalıdır. Sesleri hissetmemizi sağlayan, doğadaki her şeyin bir bütün olduğunu kavratan besteci güzel şeyler ortaya koyan bir kişi olarak dinleyici tarafından önemsenmelidir (Simms, Bryan; 1986:360).

Cage ilk müzik çalışmalarında, tıpkı bu türle uğraşan diğer Amerikan deneycileri gibi farklı sesleri yaratıcı bir biçimde sunmayı vurguladı. Bu ilk eserlerdeki müzikal sesler ve renkli gürültüler sistematik bir şekilde yayılarak süreklilik sağlandı. Bu tür müzik eserin iskelet yapısı ile bestecinin zevklerini özgürce ifade etti. Cage'nin deyimi ile "düzen fikirleri" ile "içten gelen hareketleri" bütünleştirdi.

Daha sonraları Cage için müzik, sonucunu bilmediği görsel süreçler halini aldı. Cage'nin çalışmalarındaki seslerin tümü icracılar tarafından üretilmedi. Cage tarafından "alaylı mecaz" olarak tasvir edilen rast gele çevresel gürültü hoş karşılandı. Yazdığı bu yeni müzikte seslerden başka hiçbir şey yoktur; nota edilenler, nota edilmeyenler olmak üzere. Sessizliğin müziği olarak yazılmış bir müzik eserinde, kapının açılma sesi gibi çevrede bulunabilecek, nota edilmemiş sesler bulunur. Onun "4'33" (1952) adlı çalışması, sadece bir müzik çalışmasının materyali olarak çevresel gürültülerin belirli bir zaman diliminde saltanat sürdüğü, tamamen sessizlik içinde gerçekleştirilen bir denemedir.

Sonuçta Cage; yalnızca dengeli yapıyı değil, müzikle ilgili birçok kontrol unsurunu da bir kenara bıraktı, zar attı, I Ching kullandı (*Değişimler Kitabı*, Çin klasik metinlerinin en eskisi olan bilgelik kitabı), fal kartları kullandı, kâğıt parçalarını düzensiz olarak kullandı. Bunu yaparken sadece müzisyenlere fırsat vermekle kalmadı, aynı zamanda sesin kontrolünü de serbest bıraktı. Karma karışık bantlardan (daha önceden mevcut olan, sağdan soldan bir araya getirilmiş bant parçalarından) eserler oluşturdu. *Imaginary Landscape* No.4 (1951) adlı eserini 12 adet radyodan meydana getirdi. Ayrıca kendiliğinden rast gele oluşmuş gürültüleri, belli bir zamanda var olan her hangi sesli bir takım olguları herhangi bir yapı içinde kullandı. Rastgele ortaya çıkmış gerçek dünyadan kesitleri, kasıtlı olarak ilgisiz metotları gelişi güzel olarak bir araya getirdi.

Cage'nin fikirleri ve metotları, 1950'lerin başlarında öğrencilerinden ve yakın çevresinden, aralarında Morton Feldman, Earle Brown ve Christian Wolff'un bulunduğu bir grup müzisyen üzerinde etkili olmuştur. Ayrıca piyanist David Tudor 1960'larda Cage'nin bazı önemli müzik organizasyonlarına iştirak etmiştir. Bu müzisyenler, Rastlantısal Müziğin icrasında kullanılan figürleri önemseyip vurgulamışlar ve grafik sembolleri ile notasyon yöntemine önemli katkılar yapmışlardır (Austın, 1966:383). Aynı zamanda modern müziğe "deneysel müzik" kavramını sunmuşlardır.

Cage'nin çalışmalarının etkisi bazı Avrupalı bestecilerin eserlerinde görüldü. Boulez, Stockhausen ve Witold Lutoslawski gibi besteciler müziklerine heyecan, canlılık, gizem v.b. katmak için şans öğelerini kullandılar (Simms, 1993:408).

4. Cage'nin Rastlantısal Müzik Uygulamaları

1940'lı yılların başlarında Cage, piyano için hazırlanmış bir takım çalışmalarında alışılmışın dışında bir eğilim gösterdi. *"Prepared for Piano"* (Hazırlanmış Piyano) (1943) adlı eserinde piyanoda 16 notaya ait tellerin arasına 9 vida, 8 cıvata, 2 cıvata somunu ve 3 lastik parçası yerleştirdi. Böylece piyanodan egzotik, doğuya özgü farklı tınılar, ses birleşimleri elde etmek istedi. Hindistan'ın, Bali'nin erotik, egzotik seslerini piyanodan elde edip bunları duyurmak istedi (Boyden, 1971:525).

Daha sonra Cage Doğu felsefesi ve Zen Budizm çalıştı. Müzikal yapı ve düzendeki geleneksel Batı düşünce ve kavramlarını reddetti.1950'li yılların başında, değişimlerle ilgili eski bir Çin kitabı olan "I Ching" de tasvir edilen elementlerin rast gele seçilerek dizilmesi yönteminden etkilenerek ilk çalışmalarını üretti. Cage'nin piyano için *"Music of Changes"* (Değişimlerin Müziği) (1951) adlı eseri, onun yeni sanatsal eğilimini yansıtan ilk eserlerinden biridir. Eserde notasyon ve ritmik değerler "I Ching" den türetilmiş, birçok eleman tesadüfî seçilmişti. Eser, bir bakıma bestenin belirsizliği idi. Buna rağmen "Değişimlerin Müziği" icracının hareketleri konusunda çok katı kurallar içerdiği için o dönem müzik çevreleri tarafından " Frankenstein Canavarı" , "zalim" olarak adlandırıldı (Simms, Bryan; 1986:363). Cage bu çalışmasında notalar kadar sessizlik (suslar) olmasına özen gösterdi. Eserin planını, ikili akorların, kısa figürlerin ve on iki ton sisteminin eşit olarak dağıtıldığından emin olarak oluşturdu. Cage eserin detayları üzerinde kontrolü bırakmış olmasına rağmen, hâlâ genel yapıda stilinin izleri vardı. Eserin büyük bir bölümü halen bestecinin müzikal tercihlerini yansıtıyordu. 1950'lerden sonra, Cage bu durumdan hoşnutsuz oldu ve müziğinden kendi tercihlerini tamamen yok etmenin yollarını aradı.

Yine bu yıllarda Cage'nin ortaya koyduğu ilk çalışmalardan biri olan *"İmaginary Landscape No:4"* (1951) adlı eserinde aynı anda 12 radyo çalmaktadır. Cage icracıdan o anda radyolardan etkilendiği duruma göre karar vermesini ve oluşan durum ve şartlara göre icrasını yapmasını ister (Boyden, 1971:525). Cage de dâhil olmak üzere hiç kimse sonuçta ortaya ne çıkacağını bilemiyordu. Cage'nin bu dönemdeki diğer çalışmaları ise, rast gele düzen yönteminin kullanıldığı ilk elektronik çalışması olan *"İmaginary Landscape No:5"* (İmgesel Manzara No:5) (1952) ve etkilendiği I Ching adlı kitaptan aldığı 600 küçük ses parçalarını içeren *"William Mix"* (1952) dir. Bu erken gayretler içinde Cage rast gele yöntemler kullandı. Bu zamanda, bestecilere karar verme süreçlerinde derece derece daha fazla özgürlük verme arayışları içindeydi (Todd, 1990:494).

29 Ağustos 1952'de müzik tarihinin en ilginç eserinin konseri gerçekleşir. *"4'33"* olarak isimlendirilen bu eser, Woodstock'ta modern piyano müziği resitalinde David Tudor tarafından icra edilir. Tudor her bölümün başında piyanonun klavye kısmının kapağını açar ve bir süre sonra kapatarak o bölümün bitişini gösterir. Klavyenin kapağını açma ve kapama ile birlikte eser üç bölümden oluşur. Her bölüm Tudor tarafından kronometreyle ölçülür. 4 dakika 33 saniye konser salonu içindeki çevre gürültüsü dinleyicilere müzik olarak sunulur. Bir başka deyişle müzik, salonun içinden ve dışından çıkan seslerden meydana gelir. Cage'in en sevdiği ve en önemli çalışması olarak bahsettiği bu eserin Cage'ye göre birinci bölümü dışarıdan gelen rüzgâr sesinden, ikinci bölümü çatıya vuran yağmur damlalarından, üçüncü bölüm ise dinleyicilerin salonu boşaltırken çıkardıkları ilginç seslerden oluşur. Doğal olarak her gösteri bir birinden farklıdır.

Cage, sessizliğin müziğin bir öğesi olduğunu, icracının dört dakika otuz üç saniye sahneye çıkıp enstrümanının önünde sessizce oturduğunda, hem kendinin hem de dinleyicilerin çevredeki en küçük sese kadar duyabileceğini ileri sürmüştür. Ona göre kendi iç dünyasında ilerlemeyi ve öz değerlerini inşa edebilmeyi başarmış dinleyiciler için, yeryüzünün bestelenmiş en ahenkli ritmidir sessizlik. Çünkü her güzel sesten önce mutlaka bir miktar sessizlik gereklidir. Diğer taraftan "4'33" müzik çevreleri tarafından müziğe karşı kötü bir bakış açısı olarak algılanmıştır.

Cage'nin bir başka eseri *"Concert for Piano and Orchestra"* (1958) kendi deyimiyle "gösterinin belirsizliği"dir ve şans yoluyla enstrümantal partilerin meydana getirilmesi istenerek olmayan partisyonların ortaya çıkması sağlanır. Müzisyenler istedikleri bölümleri çalarlar, başlangıç ve bitiş işareti şef tarafından verilir (Todd, 1990:494). Eser grafik sembolleri ile notasyonun geniş, fantastik repertuarından oluşur. Bu, herhangi bir sayıda ve herhangi bir düzende gerçekleştirilebilir. Çoğu geleneksel dizekleri ve notaları kullanırlar. Cage, aynı zamanda değişken şekiller ve iletişim araçlarına müsaade ederek icranın belirsizliğini teşvik etti. Örneğin, "Concert for piano and Orchestra" adlı eserin grafikleri, herhangi bir sıra ve miktar ile ya bir piyanist tarafından ya da birden fazla piyanist tarafından eş zamanlı olarak çalınabildi (Simms, Bryan; 1986:364).

Yıllar geçtikçe Cage'nin rast gele (şans eseri) müzik yaratıları için geleneksel müzik notasyonu anlamsız gelmeye başladı. Bunun yerine, icracıların kendi kendilerine yorum yapmalarına olanak sağlayan şaşırtıcı grafik sembolleri sayfasını açtı. Sonuçta diğer bestecilerle beraber müziğinde rast gele sesleri meydana getirmede önerilen genel sınırlar çerçevesinde sadece sözel tanımlamaları kullanmayı azalttı.

Grafik sembolleri notasyonunda sesler, süre değerleri, ritimler, sözler ve diğer müzikal öğeler genellikle temsil ettikleri seslerin görsel olarak benzeştiği grafikleri ifade edilirler. Grafik sembolleri notasyonu, yerleşmiş müzikal imgelerin sadece ana hatlarını nakledici, kendine özgü kesin olmayan bir notasyondur. Geleneksel notasyon kesindir ancak belirsizlik icrasında olduğu gibi hemen hemen bütün modern müzikler bu grafik tekniklerini kullanırlar. Grafik sistemlerinin icracılar ve besteciler arasında önemli bir standardizasyonu henüz gerçekleşmemiştir. Cage böylece yavaş yavaş müziğin rotası üzerinde benzer kontrolleri terk ederek şans dünyasının beklenmedik sesleri içine sürüklendi.1950 ve 1960'lı yıllar boyunca bir birini takip eden eserlerle, çalışmalarını daha ileri götürüp,

genişletmeye kararlı olduğu görüldü. Cage 1958 yılında daire prensipi olarak adlandırdığı grafiği kullanarak *"Aria"* ve *"Fontana Mix"* adlı iki çalışmayı tasarladı ki bunlar ayrı ayrı ya da birlikte icra edilebiliyordu. Aria'da şarkı söylemenin farklı bir stili kullanıldı (solist tarafından karar verilen) ve sözler beş dilden rast gele seçildi. Fontana Mix başlangıçta rast gele yöntemlerin kullanılarak hazırlandığı bir kayıttı. *"Theatre Piece"* (1960) ve *"HPSCHD"* (1969) adlı çalışmalarında ise rast gele (şans eseri) müzik ve tiyatro hareketlerini birleştirdi (Todd, 1990:494).

Cage, giderek artan bir şekilde özel notasyonu benimsedi. *"Variation"* (1958-78) adlı seri eserlerinde tam notasyondan vazgeçti ve sesleri üretmek için yalnızca genel dürtüler sağladı. 1960'dan sonraki bu ve bunun gibi çalışmalarında stilini hemen hemen yok etti. Böylece esere nihai şekli vermede ve eser üzerine etkide icracıya daha büyük rol bıraktı. 1958'de Darmstadt'ta belirsizlik üzerine verdiği bir konferansta, bu tip müzikte icranın rolü üzerinde durdu. Ona göre, icracı verilen bir taslağı boyaması istenilen ressama benzetilebilinirdi (Simms, Bryan; 1986:363). Sanatçı denilen insan da insandır sonuçta ve sanat da yaşamın ta kendisidir. Bunun için 1962'de yaptığı 0'00'ı ve onlarca benzerini en karmaşık eserleri kadar önemsemiştir. 0'00'ın icra edildiği konserde sahnede sebzeleri temizleyip, dilimleyip, onları blender'in içine koyar ve çıkan suyu içer.

Bestecinin ayrıca "Sessizlik" (1961) ve "Pazartesiden Sonra Bir Yıl" (1967) adlı kitapları vardır. Cage "Sessizlik" adlı kitabında müzisyenlere, insan duygularının ifadesinde insan yapımı araçlardan ziyade sesleri kendi kendilerine keşfetmeyi ve genel anlamda zihinlerinden müziği temizlemelerini, sesleri kontrol altına alma arzularını bırakmalarını ister.

Bestecinin başlıca eserleri şunlardır:

Orkestra: Hazırlanmış Piyano için Konçerto (1951); Piyano Konçertosu (1958); Atlas Eclipticalis (1961); Score-Thoreau'dan 40 Çizim (1974).
Piyano: Metamorphosis (1938); Sonatas and Interludes (1948); Music of Changes (1951); Piyano için Müzik (1952); 7 Haiku (1952); Su Müziği (1952).
Vurma Çalgılar: First Construction (1939); Second Construction (1940); Third Construction (1941); The Imaginative Landscape 1-5 (1939-52).
Elektronik Müzik: Fontana Mix (1958); Cartridge Music (1960); Bird Cage (1972).
Diğer yapıtları: 4'33" (1952); Çeşitlemeler 1-7 (1958-66); Music for Carillon No. 1-5 (1952-67); HPSCHD (1969); Kuartetler 1-8 (1976).

Sonuç

John Cage (1912–1992), çağımızda kompozisyon yapmak için katı kuralların gerekli olmadığını en açık yüreklilikle kanıtlayan bestecidir. Rastlantısallık (belirsizlik) veya "Aleatory Müzik" fikri ile tanındı. Bu fikrin değişik uygulamaları 1960'lı yıllarda Cage'nin kontrolü olmaksızın birçok bestecinin çalışmalarında görüldü (Austın, 1966: 383). Jazz'ı bir kenara bırakırsak başka hiçbir Amerikalı müzisyen, özellikle dans ve resim alanlarında, yurt dışında böyle bir etki yaratmadı.

Şans öğelerine dayanarak yapılan müzikle Cage ve bu yöntemi kullanan diğer besteciler, dinleyicinin sesler arasındaki bağıntıyla ilgilenmek yerine sesin kendisi ile ilgilenmesini esas almışlardır.

Cage'nin başını çektiği bu yöntemde amaç dinleyicilerin sesin yüceliğiyle etkilenmesini dile getirmektir. Bu bakımdan Cage'nin çalışmaları tiyatrovari ve eğlencelidir, kendince bir felsefeyi anlatır. Onun şansa dayalı deneysel çalışmaları o dönemlerde yeni akım, öncü müzikal kabarelere, konser salonları ve tiyatrolara ilham kaynağı olmuştur (Stuckenschmidt, 1969:218).

Şansa bağlı, rastlantı yöntemi ile bestelenen müziğin amacı saçmalık veya sanatı yıkmak değildir. Müziğin sırasını belirlemek için nota kâğıtlarını yere saçmak, zar atarak çalış sırasını belirlemek ilk bakışta aptalca gelebilir, ancak böyle bir uygulama işin felsefesinden kaynaklanmaktadır (Hoffer, 1989:458). Sonuçta müzik bir icradan diğer icraya şansa göre çeşitlenir. Oldukça doğaldır ki bir kalıp içine sokulamaz, o belirsiz olmalıdır.

"Yaptığınız her şey müziktir" diyen ve bunu şiddetle savunan Cage'nin bir amacı da müziğin yegâne ortak noktası olan doğal sesleri ve ortam seslerini müziğin bir parçası haline getirmekti.

Onun bu yeni müzik yaratma çalışmaları, aynı zamanda bazı müzisyen ve besteciler tarafından olumsuz eleştiriler aldı. Boulez 1958'de yayınlanan Alea adlı dergide açıkça Cage'yi hedef alarak, felsefeyi, oryantalizm'i ve şans öğelerini müziklerinde kullanmasının bestecilik tekniğindeki zayıflığını perdelemek amacına hizmet ettiğini söyledi (Stuckenschmidt, 1969:219).

Yaşamı alkışlarla yuhalamalar arasında gidip gelen Cage 1992'de öldüğünde, kimilerine göre 20. yüzyılın yetiştirdiği en büyük müzisyen, gerçek bir deha, kimilerine göre de ne yaptığını bilmeyen bir deli, şarlatandı.

KAYNAKÇA

Kamien, Roger., Music An Appreciation, The McGraw-Hill Companies, New York, 1996.

Hoffer, Charles R., The Understanding of Music, Wadsworth Publishing Company, Belmont, California, 1989.

O'Brien, James Patrick, *The Listening Experience*, Schirmer Books a Division of Macmillan, Inc., New York, 1987.

Simms, Bryan R., *The Art of Music An Introduction*, HarperCollins College Publishers, New York, 1993.

Simms, Bryan R., *Music of the Twentieth Century*, Schirmer Books A Division of Macmillan, Inc., New York, 1986.

Todd, R. Larry, *The Musical Art: An Introduction to Western Music,* Wadsworth Publishing Company, Belmont, California, 1990.

Boyden, David D. *An Introduction to Music.* John Dickens&Co Ltd. Northampton, Great Britain, 1971.

Salzman, Eric., *Twentieth Century Music An İntroduction*, Printed by Prentice Hall, New Jersey, 1988.

Austın, William W., *Music in the 20th Century*, Norton Company Inc., New York, 1966.

Stuckenschmidt H. H., *Twentieth Century Music*, McGraw-Hill Book Company, New York, 1969.

Tonal Bir Melodiyi Çokseslendirme Aşamaları

Sadık Özçelik[1]

Giriş
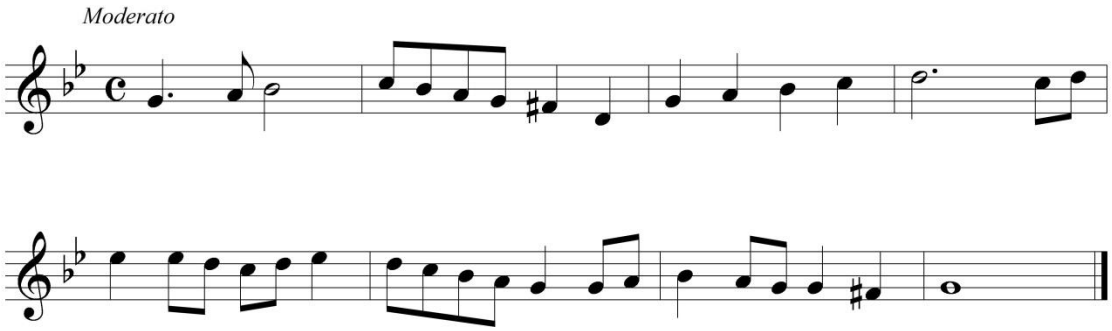
Bir müzik eserini profesyonelce anlayıp kavramak, müzisyenin müzik teorisi, solfej, dikte, armoni, kontrpuan, form, analiz, orkestrasyon ve müzik tarihi gibi birbiriyle sıkı ilişkili müzik disiplinlerindeki uzmanlığına ve bu alanlardaki birikimine bağlıdır. Her biri başlı başına özel birer alan olan bu disiplinler içinde özellikle müzik teorisi, müzikal okuma ve müzikal yazma alanları öğrencilerin işitme, ritim, müzikal hafıza ve duyarlılık yeteneklerinin geliştirilmesinde en temel alanlardır.

Buradan hareketle makalenin konusu olan tonal bir melodiyi çok seslendirme aşamalarında kişilerin yukarıda sayılan disiplinlere vakıf olması, özellikle müzikal form ve analiz konularına hâkim olması önem arz eder. Öğrenci ya da bu alanda eğitim gören kişiler çok seslendireceği melodinin tonalitesini iyi analiz etmeli, ezgide modülasyon veya alterasyon varsa bunları belirlemelidir. Melodi çalınarak ya da söylenerek seslerin hangi akorsal yapıya ait olduğu belirlenmeli, gerekirse her sese bir akor düşünülmelidir. Geçici ve işleyici sesleri göz önünde bulundurmalı, dominant dominantı, subdominant dominantı, napoliten vb. melodiyi renklendiren öğeler varsa bunlar da uygun şekilde armonize edilmelidir.

Öncelikle çok seslendirilecek bir ezgi oluşturmalı ya da var olan bir melodi ele alınmalıdır. Melodi çalınarak ya da söylenerek seslerin hangi akorsal yapıya ait olduğu belirlenmeli, gerekirse her sese bir akor düşünülmelidir. Geçici ve işleyici sesleri göz önünde bulundurmalı, dominant dominantı, subdominant dominantı, napoliten vb. melodiyi renklendiren öğeler varsa bunlar da uygun şekilde armonize edilmelidir.

Aşağıda bu amaçla oluşturulmuş bir melodi görülmektedir.

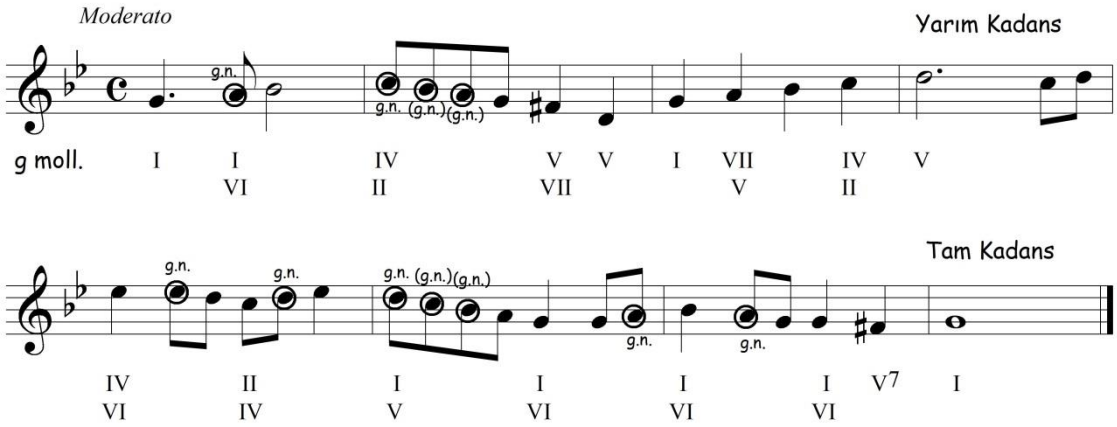
Örnek 1

[1] Prof., Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü, Müzik Eğitimi Anabilim Dalı, Ankara, Türkiye. scelik@gazi.edu.tr

İlk aşamada ezginin tonu, cümle yapısı, tam ya da yarım karar duruşları, tonik, subdominat, dominant vb. fonksiyonları, bunların akorsal yapıları tespit edilir. Ölçülerin zayıf zamanlarında geçen notalar (nonharmonic notes) geçici ve işleyici notalar olarak değerlendirilmelidir. Aşağıdaki örnekte gösterildiği gibi, birden çok akorun içinde bulunabilen notalar tespit edilerek, bu notalar için hangi akorların tercih edileceğine karar verilir.

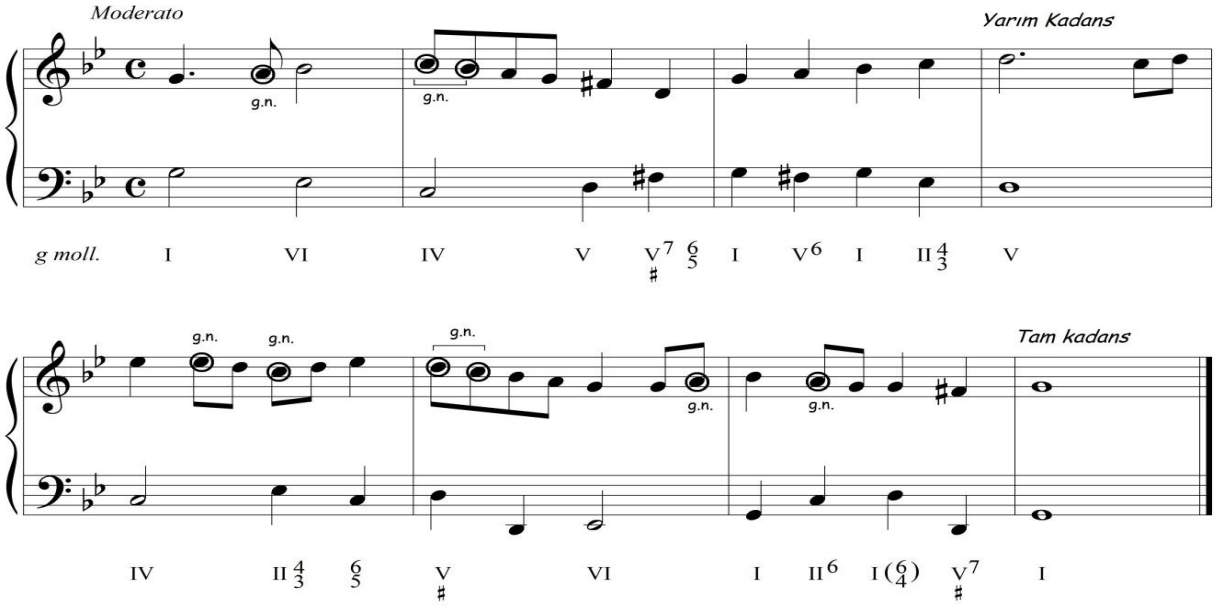
Örnek 2

g.n.= Geçiş Notası
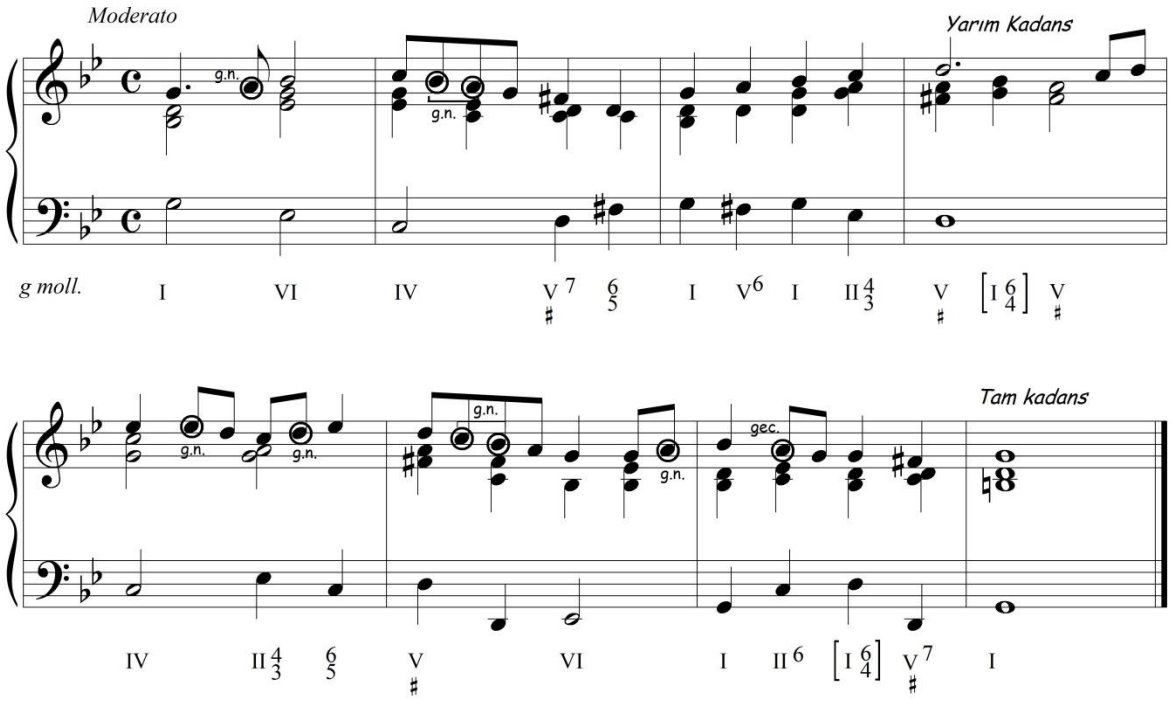
Tespit edilen akorsal yapılara uygun olarak bas partisi oluşturulur. Bas partisi ile melodi arasında iyi bir kontrapunktal çizgi (basa karşı ters hareket) oluşturmaya özen gösterilmelidir. Yukarıda bahsedildiği gibi, birden çok akorun kullanılabileceği düşünülen yerlerde hangi akorların tercih edileceğine ve bu akorların konumlarına (temel ya da çevrim) karar verilir.

Örnek 3

g.n.= Geçiş Notası
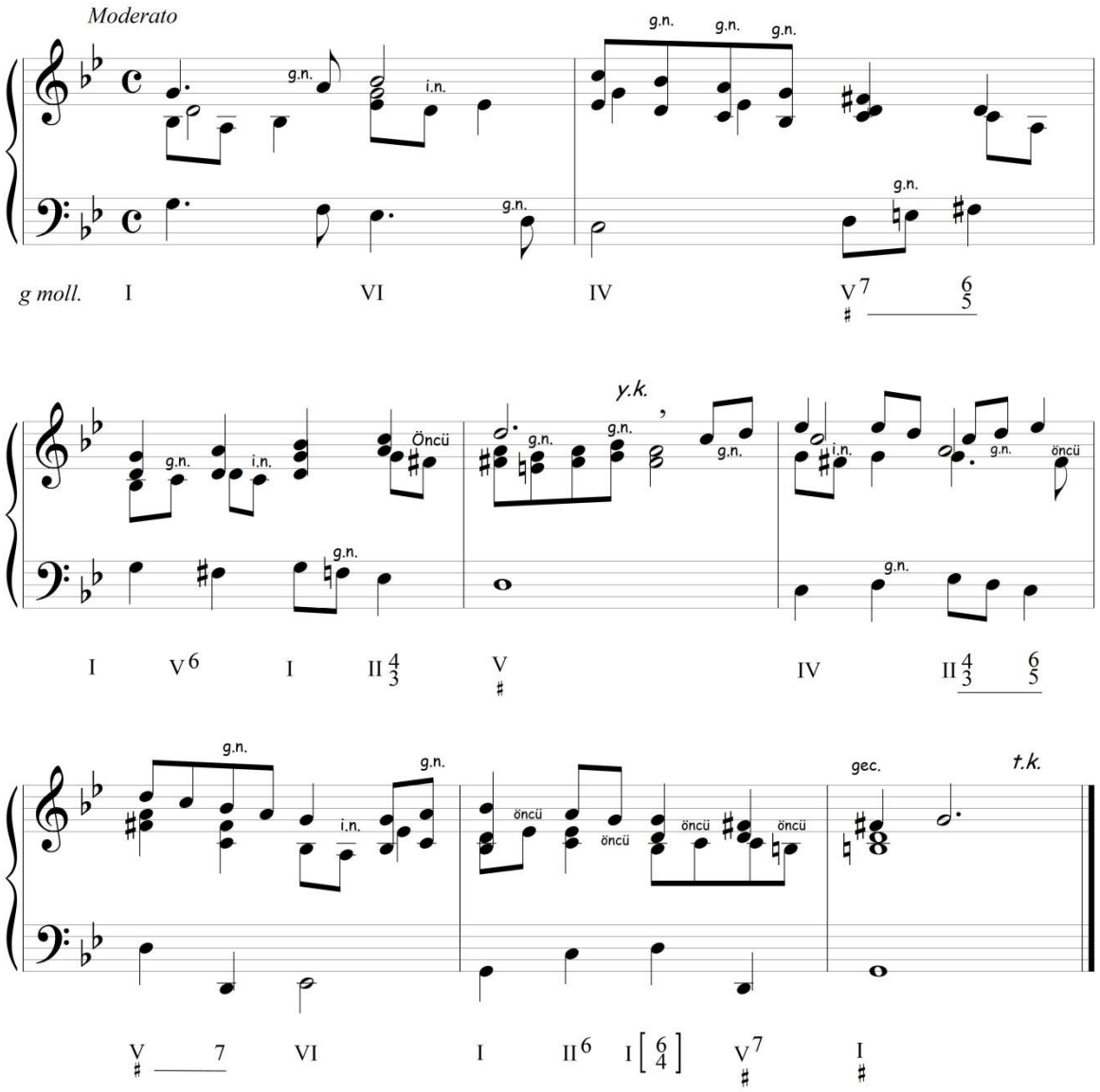
Bu aşamada bas ve soprano partilerinin arasında kalan diğer partiler (inner voices) oluşturulur. Oluşturulan bu parti çizgilerinin mümkün oldukça bir önceki çalışmada tespit edilen akorsal yapıların, bas ve melodi çizgilerinin yapısı ile uyumlu ve ezgisel nitelikte olmasına dikkat edilmelidir.

g.n.= Geçiş Notası (Passing Tone)
gec.= Geciktirme (Anticipation)

Bu aşamada soprano partisinin dışındaki partilerde ezginin müzikal ritmik karakterine uygun olarak çok sesliliği zenginleştirici çalışmalar uygulanabilir. Bu amaçla bas partisinde sekizlik nota hareketleri, kısa-uzun basamak notalar (appoggiature), süsleme notaları (ornament), geçiş notaları (passing tones), işleme notaları (embellishing notes), notalara anlam kazandıran müzikal öğeler (articulation) vb. uygulanabilir.

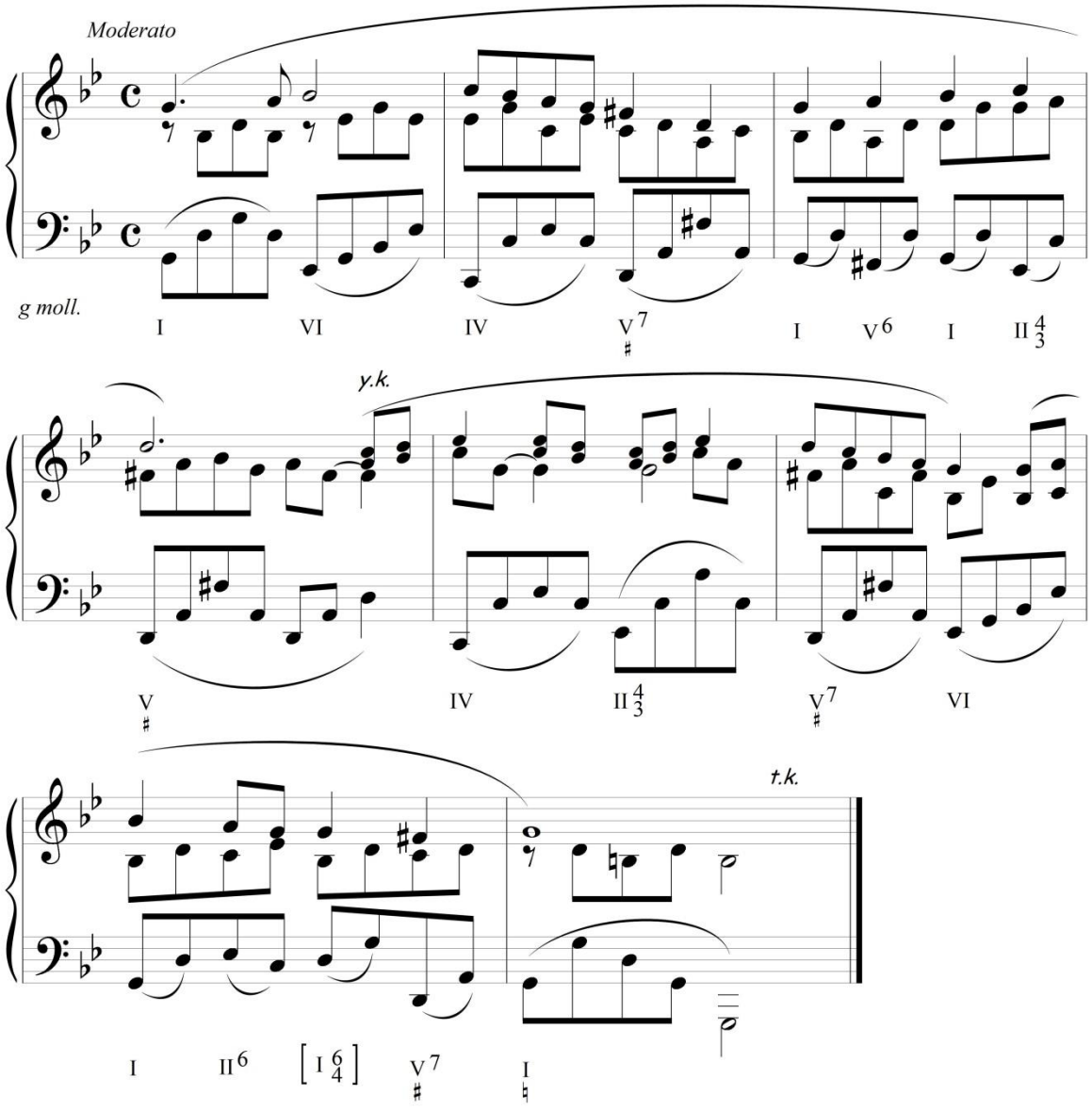
Örnek 5

gec.= Geciktirme (Cipation)
t.k.=Tam kadans
y.k.= Yarım kadans
g.n. = Geçiş notası (Passing Tone)
i.n. =İşleme notası (Embellishing note)
öncü= Önce duyulma (Anticipation)

Bir önceki çalışma (örnek 5), çeşitli enstrümanlar için, figürsel özellikleri göz önünde bulundurularak yeniden ele alınabilinir. Ancak, önceki kazanımların (alt yapı-fonksiyonlar, akorsal yapılar vb.) sabit kalmasına dikkat edilmelidir. Aşağıda aynı ezginin piyano için oluşturulmuş bir örneği verilmektedir.

Örnek 6

Sonuç

Gerek yeni bestelenen gerekse önceden var olan bir melodiyi çok seslendirirken temel amaç melodiyi zenginleştirmek, derinlik katmak, onun daha iyi duyulmasını sağlamak olmalıdır. Bu amaç doğrultusunda armoni ve kontrpuan kuralları göz ardı edilmemelidir. Oluşturulan diğer partiler (eşlik partileri) asıl ezgiyi kapatmamalı, onun duyulmasını engellememelidir. Eşlik partisi asıl ezgiye yer yer parallel, yer yer zıt hareket edebilmelidir. Melodi ile uyumlu, armoni kurallarına uygun, güzel tınlayan bir çokseslilik yaratmaya çalışmak temel amacımız olmalıdır.

The Research of the Macroeconomic Performance in the Global World System of the D-8 Organization*

Hülya GURBET[1]

A. Öznur ÜMİT[2]

Introduction

Growing international trade relations between countries after World War II brought countries closer to each other, while political, military, and economic relations also required new formations. The area where these new formations are most common is economic integration due to increasing international trade relations. Economic integrations have been established both regionally and globally regardless of a particular geography. The International Monetary Fund (IMF), World Bank (WB), and the Organisation for Economic Cooperation and Development (OECD) operate globally, while the Black Sea Economic Cooperation (BSEC) and European Union (EU) are international integrations that operate regionally. However, all these organisations were established under the leadership of developed countries. Muslim countries have felt the lack of an organisation to develop commercial, social, and economic cooperation and, as the Islamic world, have a say in the global world order. Thus, economic cooperation efforts have been observed in some countries with mostly Muslim population for the last two decades although there no direct integration is aimed (Bocutoğlu, 2017, p. 188). Among these efforts, the D-8 Organisation for Economic Corporation refers to the '8 Developing Countries'. Because the member states are located in proximate regions, the D-8 Organisation is considered a regional organisation. However, the D-8 Organisation aspires to foster the development, improvement and welfare of not only the member states but all developing countries of the world and ensure that they find a voice in the world, the organisation can also be considered an example of global organisations such as the UN, WB, and WTO.

Each member state the D-8 Organisation is of geopolitical importance. For Turkey, the development of commercial, social, and economic relations with the member states means an economic opening to the Afro-Eurasian region due to the location of the member states. However, the D-8 Organisation has become inert and idle for reasons such as political instabilities, economic problems, and short-term crises in the member states. Against this background, the study aimed to evaluate the socioeconomic success and international trade of the D-8 Organisation in a period from its foundation to the present day and discuss whether the organisation constitutes an economic power in the globalised world order. The data were gathered from the websites of the following organisations: The D-8 Organisation, the International Monetary Fund (IMF), the World Bank (WB), the Turkish

* This paper was derived from the master's thesis "The Research of the Macroeconomic Performance in the Global World System of the D-8 Organization" written by Hülya GURBET under the supervision of Assoc. Prof. Dr. A. Öznur ÜMİT, successfully defended on 29 September 2019, and submitted to the Department of Economics of Ondokuz Mayıs University Graduate School of Social Sciences.

[1]Hülya Gurbet, hly_grbt@hotmail.com

[2] A. Öznur ÜMİT, Assoc. Prof. Dr., Ondokuz Mayıs University, Faculty of Economics and Administrative Sciences Department of Economics, oumit@omu.edu.tr

Statistical Institute (TurkStat), and the Food and Agriculture Organisation (FAO). The data covered a period from 2006 to 2017.

1. D-8 Organisation

Arguing that Turkey's geographical location and historical responsibilities make Turkey a leading country, Necmettin Erbakan believed that regional organisations should exist for economic prosperity and thus embodied his ideas in the D-8 project in 1996 (Alan, 2001, p. 175). After the concretisation of the project, Erbakan informed the heads of states about the proposal for a union. As a result of the positive reactions from the heads of states, the establishment of the D-8 Organisation was initiated with the participation of Indonesia, Nigeria, Bangladesh, Egypt, Iran, Pakistan, and Malaysia under the leadership of Turkey. The D-8 was officially established by a joint declaration at a summit held on 15 June 1997 attended by the ministers of culture and foreign affairs and heads of states and governments (Ertürk, 2002, p. 361).

All D-8 members are also members of the Organisation for Islamic Cooperation (OIC) and among the leading countries in the OIC by their level of technological and economic development, commercial potential, and population (Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs, 2018). Two of the D-8 members are African states and six are Asian states. Because the members do not share a common region, the D-8 is a global organisation rather than a regional one due to its principles, goals, and geographical feature. The D-8 Organisation is aimed at the development of economic and commercial cooperation among the member states and strives for the following goals (Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs; 2018, Bocutoğlu; 2017, p. 186):

- Strengthening the position of the member states in the global economy,
- Producing and diversifying the opportunities and potentials in trade relations,
- Raising the standard of living of the people of the member states, and
- Enhancing the participation of the member states in international decision-making.

2. Socioeconomic Potentials of the Member States of the D-8 Organisation

This section examines the socioeconomic status of the D-8 members based on various social and economic indicators using data gathered from various statistical institutions and ministries of the states. The review period was initiated from 2006 to reflect the period of the global crisis so that the impact of the 2008 global crisis on the economic indicators of the countries under study could be assessed. Thus, the period from 2006 to 2017 was treated as the review period.

- **Turkey**

Table 1 shows the key macroeconomic indicators of Turkey for the period from 2006 to 2017.

Table 1. Key Macroeconomic Indicators of Turkey from 2006 to 2017

YYears	GDP (Current PriceBillion $)	Per Capita Income (Thousand ($)	GDP Real Growth (%)	Unemploymet (%)	Inflation (%)	Currenct Account Balance (Billion $)	Current Account Balance/GDP (%)

22006	548	10.251	7.1	10.2	9.7	-31.168	-5.7
22007	677	10.638	5	10.3	8.4	-36.949	-5.5
22008	777	10.600	0.8	11	10.1	-39.425	-5.2
22009	647	9.974	-4.7	14	6.5	-11.358	-1.8
22010	772	10.672	8.5	11.9	6.4	-44.616	-5.8
22011	832	11.684	11.1	9.8	10.5	-74.402	-8.9
22012	871	12.053	4.8	9.2	6.2	-47.963	-5.5
22013	950	12.866	8.5	9.7	7.4	-63.642	-6.7
22014	935	13.312	5.2	9.9	8.2	-43.610	-4.7
22015	862	13.899	6.1	10.3	8.8	-32.145	-3.7
22016	863	14.117	3.2	10.9	8.5	-33.139	-3.8
22017	851	14.933	7.4	10.9	11.9	-47.347	-5.6
22018	766	9.35	2.6	11	16.3	-27.813	-3.6

Reference: Turkey Statistical Institute (TurkStat); 2019a, IMF; 2019a

The Turkish economy, like other economies, was affected by what happened both during and after the global crisis. However, the Turkish economy stood from the crisis at a relatively faster and higher growth rate compared to other developed/developing economies (The Union of Chambers and Commodity Exchanges of Turkey, 2013, p. 52). As shown in Table 1, the Turkish economy grew by 0.8% in 2008 but shrank by 4.7% in 2009 due to the 2008 global crisis. As the basic balance of the Turkish economy is generally more robust and stronger (The Union of Chambers and Commodity Exchanges of Turkey, 2013, p. 52) the real GDP growth rate rose to 8.5% and the GDP at current prices rose to $772 billion in 2010.

High growth rates of 8.5% in 2010 and 11% in 2011 declined to 4.8% in 2012 for reasons such as high oil prices and shrinking domestic demand. However, despite the high growth rates in 2010 and 2011, the current account had a deficit of $44.6 billion in 2010 and $74.4 billion in 2011.

The economic growth recorded in the period 2002-2010 was also reflected in the increase in employment, thereby leading to a decline in unemployment. However, unemployment began an upward trend with the 2008 global crisis (Öztürk, 2012, p. 75). Looking at Table 1, it is apparent that the unemployment rate increased from 11% in 2008 to 14% in 2009. Thanks to the high growth rates in 2010 and 2011 and measures to stimulate employment, the unemployment rate reached its pre-crisis levels as of 2011 (Öztürk, 2012, p. 75). The unemployment rate remained at 9 to 10% between 2011 and 2017.

- **Iran**

The two most important sources of the Iranian economy are oil and natural gas revenues. According to the 2017 statistics of the Organisation of the Petroleum Exporting Countries (OPEC), with its 12.8% of the world's crude oil reserves, Iran is the world's third-largest oil producer after Venezuela (24.9%) and Saudi Arabia (21.9%). According to the British Petroleum (BP) Statistical Review of World Energy 2017, Iran has the highest volume of total proved natural gas reserves with 33.5 trillion cubic meters, followed by Russia with 32.3 trillion cubic meters (Dalmış, 2017, p. 9). Oil and natural gas export revenues have a large share in Iran's export revenues, thereby causing the country's current account balance to generate a surplus. Iran's current account balance that amounted to $1.2 billion in 2015 dramatically rose to $16.2 billion in 2016 because the international embargo on its oil exports was lifted. In 2017, this figure increased to $16.4 billion. According to the IMF data in April 2018, Iran's current account balance was expected to yield a surplus of $29.2 billion and $26

billion for 2018 and 2019, respectively. Table 2 below shows the key macroeconomic indicators of Iran.

Table 2. Key Macroeconomic Indicators of Iran from 2006 to 2017

Years	GDP(Current Price, Billion ($)	Per Capita Income (Thousand $)	GDP Real Growth (%)	Unemploymet (%)	Inflation (%)	Current Account Balance (Billion $)	Current Account Balance /GDP (%)
2006	270.33	3.83	5.3	11.3	12	19.537	7.2
2007	351.77	4.93	6.7	10.5	18.4	31.51	9
2008	406.21	5.62	-0.1	10.4	25.3	20.233	5
2009	410.56	5.61	0	11.9	10.8	8.793	2.1
2010	482.38	6.5	5.7	13.5	12.3	20.361	4.2
2011	577.21	7.68	3.1	12.5	21.5	60.297	10.4
2012	389.2	5.12	-7.7	12.1	30.6	23.416	6
2013	396.41	5.15	-0.3	10.4	34.7	26.523	6.7
2014	423.41	5.4	3.2	10.6	15.6	13.571	3.2
2015	375.4	4.72	-1.6	11	11.9	1.237	0.3
2016	404.45	5.03	12.5	12.4	9.1	16.283	4
2017	430.71	5.29	3.7	11.8	9.6	16.453	3.8

Reference: IMF, 2019b

The fact that the sanctions imposed on Iran were mostly economic negatively affected the Iranian economy. The economic effects of sanctions were visible on Iran's GDP. Increasing pressures, especially after 2010, led to the contraction of the Iranian economy for two consecutive years (Küpeli, 2016, p. 108). As shown in Table 2, due to the negative impact of the 2008 global crisis, Iran's growth rate was 0% in 2009. However, the growth was positively affected by the increase in oil prices in 2010 and rose to 5.7%. The growth rate was 6.5% in 2010 and fell to 3.1% in 2011. The economy shrank by 7.7% in 2012. Consequently, GDP and per capita gross national income (GNI) also decreased.

Representing a chronic problem of the Iranian economy, inflation can be interpreted as the most concrete reflection of the unfavourable course of events on the public. The depreciation of the Iranian riyal was an important factor in raising inflation (Küpeli, 2016, p. 111). Looking at Table 2, it is apparent that the inflation rate was 25.3% in 2008, 21.5% in 2011, 30.6% and 34.7% in 2012, and 2013. Due to the expanding sanctions at the end of 2010, the abolition of government subsidies on fuel and food by the then President Ahmadinejad caused the inflation to grow further. The fact that the economic sanctions imposed by the United States were partially lifted after 2015 was instrumental in reducing the inflation rate to 9-10%.

- **Bangladesh**

Despite years of political instability, poor infrastructure, insufficient power supplies, and the slow implementation of economic reforms, the Bangladesh economy has grown by approximately 6% since 2005 (CIA, 2019a). According to the statistics from the Central Intelligence Agency (CIA), nearly half of the national income in the Bangladesh economy arises from the agricultural sector.

The Bangladesh economy has grown from an aid-dependent economy to a trade-dependent economy for more than two decades. However, for Bangladesh to become a middle-income country, the investment-oriented growth that is considered essential in the country has not yet been achieved (Ankara Chamber of Commerce, 2016, p. 3).

Table 3 displays the key macroeconomic indicators of Bangladesh.

Table 3. Key Macroeconomic Indicators of Bangladesh from 2006 to 2017

Years	GDP(Current Price, Billion ($)	Per Capita Income (Thousand	GDP Real Growth (%)	Unemploymet (%)	Inflation (%)	Current Account Balance (Billion $)	Current Account Balance /GDP (%)
2006	75.77	523.03	6.9	3.6	6.8	0.764	1
2007	85.6	584.5	6.5	3.8	9.1	0.617	0.7
2008	97.6	655.95	5.5	4.1	8.9	1.182	1.2
2009	108.9	728.39	5.3	5	4.9	2.663	2.4
2010	122.04	807.53	6	3.4	9.4	0.507	0.4
2011	131.08	857.5	6.5	3.7	11.5	-1.337	-1
2012	141.71	916.03	6.3	4.1	6.2	0.971	0.7
2013	161.3	1.03	6	4.4	7.5	1.897	1.2
2014	184.01	1.16	6.3	4.4	7	2.449	1.3
2015	208.32	1.3	6.8	4.4	6.2	3.877	1.9
2016	235.62	1.46	7.2	4.4	5.7	1.466	0.6
2017	262.08	1.61	7.6	4.4	5.6	-5.556	-2.1

Reference: IMF, 2019c.

According to IMF data, the inflation rate was 5.7% in 2016 and 5.6% in 2017. Bangladesh's growth in recent years at a rate of more than 6% has significantly increased per capita income (IMF, 2018). According to IMF statistics, per capita income was $1.460 and $1.600 in 2016 and 2017, respectively. GDP followed an upward trend between 2006 and 2017. GDP amounted to $75.7 in 2006, $10.9 billion in 2009, $141.7 billion in 2012, $184 billion in 2014 and $262 billion in 2017 (Table 3).

- **Indonesia**

Indonesia, considered one of the tigers of the Far East, is a country whose economic balances are now quite good Indonesia is a country rich in mineral resources and its most important mineral resources include coal, nickel, copper, iron ore, tin, silver, marble, and gold. With its 64 billion tonnes of coal reserves, Indonesia is one of the three countries with the largest coal reserves in the world. Lignite accounts for 48% of the coal reserves of the country and anthracite accounts for 17%. The country is the second-largest coal exporter in the world after Australia (Moment-Expo, 2013).

Table 4 presents the key macroeconomic indicators of Indonesia.

Table 4. Key Macroeconomic Indicators of Indonesia from 2006 to 2017

YYears	GDP(Current Price, Billion $)	Per Capita Income (Thousand $)	GDP Real Growth (%)	Unemploymet (%)	Inflation(%)	Current Account Balance (Billion $)	Current Account Balance /GDP (%)
2006	396.29	1.76	5.5	10.3	13.1	9.542	2.4
2007	470.14	2.06	6.3	9.1	6.7	6.795	1.4
2008	558.58	2.42	7.4	8.4	9.8	0.126	0
2009	577.54	2.46	4.7	7.9	5	10.628	1.8
2010	755.26	3.18	6.4	7.1	5.1	5.303	0.7
2011	892.59	3.69	6.2	6.6	5.3	1.685	0.2
2012	919	3.74	6	6.1	4	-24.418	-2.7
2013	916.65	3.68	5.6	6.3	6.4	-29.109	-3.2

2014	891.05	3.53	5	5.9	6.4	-27.51	-3.1
2015	860.74	3.37	4.9	6.2	6.4	-17.518	-2
2016	932.07	3.61	5	5.6	3.5	-16.953	-1.8
2017	1.021	3.88	5.1	5.5	3.8	-16.196	-1.6

Reference: IMF, 2019d

As seen in Table 4, the GDP was $396.2 billion in 2006 and reached $1.02 trillion in 2017 by increasing over the years. Per capita income was $76 in 2006 and increased nearly threefold to $3.88 in 2017. Real GDP growth varied from 5% to 7% over the years. Due to the fiscal and monetary policies implemented in Indonesia, the country was less affected by the 2008 global crisis compared to other countries in the region. The country started to pursue fiscal policies aimed at increasing domestic demand and growth after the global economic crisis (Moment-Expo, 2013).

Unemployment is a major macroeconomic problem for the country. Nearly 2 million people get involved in the labour force every year. It can be seen from the data in Table 4 that the unemployment and inflation rates were 8.4% and 9.8%, respectively during the 2008 global crisis, while they dropped to 7.9% and 5% in 2009 thanks to the financial policies introduced. According to IMF statistics, the unemployment rate is 5.5% and the inflation rate is 3.8% in 2017.

To improve the economic outlook of the country, the Indonesian government prepared thirteen economic liberalisation packages in the period 2015-2016, which were aimed at eliminating legal uncertainties in the economy and attracting infrastructure investment and foreign direct investment (Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs, 2017). However, problems such as poverty, lack of infrastructure, and corruption persist in the country.

- **Egypt**

The four most important main sectors that provide income to the Egyptian economy include tourism, oil, the Suez Canal, and the income of workers working abroad. Among them, the Suez Canal is of strategic importance as it connects the Mediterranean Sea to the Red Sea. Table 5 shows the key macroeconomic indicators of Egypt for the period from 2006 to 2017.

Table 5. Key Macroeconomic Indicators of Egypt from 2006 to 2017

Years	GDP(Current Price, Billion $)	Per Capita Income (Thousand $)	GDP Real Growth (%)	Unemploymet (%)	Inflation(%)	Current Account Balance (Billion $)	Current Account Balance /GDP (%)
2006	112.9	1.56	6.8	10.9	4.2	1.752	1.6
2007	137.06	1.86	7.1	9.2	11	2.269	1.7
2008	170.8	2.27	7.2	8.7	11.7	0.888	0.5
2009	198.32	2.58	4.7	9.4	16.2	-4.424	-2.2
2010	230.02	2.92	5.1	9.2	11.7	-4.318	-1.9
2011	247.73	3.08	1.8	10.4	11.1	-6.088	-2.5
2012	278.77	3.38	2.2	12.4	8.6	-10.146	-3.6
2013	288.01	3.4	3.3	13	6.9	-6.39	-2.2
2014	305.57	3.52	2.9	13.4	10.1	-2.746	-0.9
2015	332.08	3.73	4.4	12.9	11	-12.143	-3.7
2016	332.48	3.69	4.3	12.7	10.2	-19.831	-6
2017	236.53	2.5	4.2	12.2	23.5	-14.394	-6.1

Reference: IMF, 2019e

As seen in Table 5, the inflation rate was around 4.2% in 2006 and remained above 10% until 2011 due to the impact of the 2008 global crisis. While the inflation rate was 6.9% in 2013, it was over 10% in other years, including 2014, as a result of economic and political instabilities and substantial increases in the prices of food, cigarettes, alcoholic beverages, accommodation, and transportation. The real GDP growth rate varied from 6 to 7% between 2006 and 2008, while it varied from 4 to 5% after the global crisis. Military coups in 2011 and 2013 negatively affected the country's economy. While the economic growth fluctuated between 6 and 7% on an annual basis until 2010, it was 1.8% due to the contraction in 2011. As a result of a military coup repeated in 2013, the economic growth fell from 3.3% to 2.9%. The real GDP growth rate was 2.9% in 2014 and around 4% until 2017. The unemployment rate increased every year due to the growth in real GDP over the past three years; however, it dropped to 12% after 2014. Egypt's current account balance, on the other hand, ran a continuous deficit after 2008. Thus, the current account reached its highest level between 2006 and 2017 with a deficit of $19.8 billion in 2016.

- **Nigeria**

Nigeria is one of the most important oil producers and exporters in the world. The country's most important source of income is crude oil. Oil-rich Nigeria's socioeconomic development has been hindered by insufficient energy production, lack of infrastructure, delayed introduction of legal reforms, an inefficient property registration system, and restrictive trade policies (CIA, 2019b).

Table 6 presents the key macroeconomic indicators of Nigeria for the period from 2006 to 2017.

Table 6. Key Macroeconomic Indicators of Nigeria from 2006 to 2017

Years	GDP(Current Price, Billion $)	Per Capita Income (Thousand $)	GDP Real Growth (%)	Unemploymet (%)	Inflation(%)	Current Account Balance (Billion $)	Current Account Balance /GDP (%)
2006	222.79	1.59	6.7	3.7	8.2	36.518	16.4
2007	262.21	1.82	7.3	3.4	5.4	27.648	10.5
2008	330.26	2.23	7.2	3.4	11.6	29.15	8.8
2009	297.46	1.96	8.4	3.8	12.5	13.867	4.7
2010	369.06	2.37	11.3	3.8	13.7	13.111	3.6
2011	414.1	2.58	4.9	3.7	10.8	10.668	2.6
2012	460.95	2.8	4.3	3.7	12.2	17.374	3.8
2013	514.97	3.04	5.4	3.7	8.5	19.049	3.7
2014	568.5	3.27	6.3	4.4	8	0.899	0.2
2015	493.84	2.76	2.7	5.3	9	-15.763	-3.2
2016	405.44	2.21	-1.6	6.2	15.7	2.714	0.7
2017	376.36	1.99	0.8	6	16.5	10.381	2.8

Reference: IMF, 2019f

As shown in Table 6, because Nigeria was slightly affected by the global crisis, the Nigerian economy grew by 7% while the world economy grew by 3% in 2008 (Gülşen, 2016, p. 29). Given the other data in the table, GDP per capita was $2.23 million in 2008, increasing compared to the previous year.

Nigeria became the largest economy of the African continent, surpassing South Africa with the new figures that emerged with the renewal of its national income account in 2014 (Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs, 2019). As seen in Table 6, GDP and per capita income amounted to $568.5 billion and $3.27 million in 2014, reaching the highest levels compared to other years. The real GDP growth was around 6.3%. After 2015, especially in 2016, the increase in oil prices negatively affected Nigeria, which had a current account surplus every year, thereby causing a current account deficit of $15.7 billion in 2015. The inflation rate began to fall after 2012 but rose to around 9% in 2015. The inflation rate was 15.7% in 2016 and 16.5% in 2017, reaching the highest levels compared to other years.

Oil production accounts for more than a third of the country's GDP and 90% of its exports. As the country wanted to free its economy from the oil monopoly, its economy shrank by 1.5% in 2016 (Arslan, 2018). Additionally, the unemployment rate also increased in 2016 due to socioeconomic downsides and political instability.

- **Pakistan**

Pakistan's location along the route of Eurasian energy transit and its proximity to the region's natural resources add to its geopolitical value. Pakistan is a developing country. It also has the potential to become one of the best economies of the world in the 21st century. The country's economy is generally based on agriculture and animal husbandry and its industry is agricultural.

Table 7 presents the key macroeconomic indicators of Pakistan.

Table 7. Key Macroeconomic Indicators of Pakistan from 2006 to 2017

Years	GDP(Current Price, Billion $)	Per Capita Income (Thousand $)	GDP Real Growth (%)	Unemploymet (%)	Inflation(%)	Current Account Balance (Billion $)	Current Account Balance /GDP (%)
2006	137.23	883.24	5.8	6.2	7.9	-4.99	-3.6
2007	152.36	963.28	5.5	5.2	7.8	-6.878	-4.5
2008	170.85	1.04	5	5.2	12	-13.874	-8.1
2009	167.88	998.19	0.4	5.5	19.6	-9.261	-5.5
2010	177.17	1.03	2.6	5.6	10.1	-3.946	-2.2
2011	213.59	1.22	3.6	6	13.7	0.214	0.1
2012	224.38	1.25	3.8	6	11	-4.658	-2.1
2013	231.22	1.27	3.7	6	7.4	-2.496	-1.1
2014	244.36	1.31	4.1	6	8.6	-3.13	-1.3
2015	270.56	1.42	4.1	5.9	4.5	-2.709	-1
2016	278.65	1.44	4.6	6	2.9	-4.867	-1.7
2017	304.95	1.55	5.4	6	4.1	-12.621	-4.1

Reference: IMF, 2019g

Looking at the growth performance of the Pakistani economy in Table 7, It is apparent that the growth rate ranged between 2 and 5%. The GDP growth of Pakistan increased by 0.8% to 5.8% in 2018 compared to 2017. This growth in the economy was due to the increased performance of the services and agricultural sector (WB, 2019). Pakistan's constant current account deficit and foreign trade deficit pose an obstacle to high growth rates. On the other hand, the inflation rate was 7.8% in

2007, while it rose to 12% due to the increase in world oil prices in 2008. In 2009, inflation declined to 10.5% (Yüzal, 2011, p. 4). The inflation rate began to follow a downward trend after 2011. The unemployment rate was stable at 5-6% over the years.

- **Malaysia**

Relying mainly on exports of raw materials (rubber and tin), the Malaysian economy has become one of the strongest and fastest-growing economies in Southeast Asia since 1970 (Leinbach et al., 2019). Table 8 shows the key macroeconomic indicators of Malaysia for the period from 2006 to 2017.

Table 8. Key Macroeconomic Indicators of Malaysia from 2006 to 2017

Years	GDP(Current Price, Billion $)	Per Capita Income (Thousand $)	GDP Real Growth (%)	Unemploymet (%)	Inflation(%)	Current Account Balance (Billion $)	Current Account Balance /GDP (%)
2006	168.080	6.26	5.6	3.3	3.6	26.188	15.0
2007	199.960	7.38	6.3	3.2	2	29.737	14.9
2008	238.650	8.65	4.8	3.3	5.4	39.439	16.5
2009	208.910	7.44	-1.5	3.7	0.6	31.420	15
2010	255.020	8.92	7.5	3	1.7	25.711	10.1
2011	297.960	10.25	5.3	3.1	3.2	32.460	10.9
2012	314.440	10.66	5.5	2.9	1.7	16.245	5.2
2013	323.280	10.7	4.7	3.3	2.1	11.262	3.5
2014	338.070	11.01	6	2.9	3.1	14.835	4.4
2015	296.640	9.51	5.1	3.2	2.1	9.001	3
2016	296.750	9.38	4.2	3.5	2.1	7.210	2.4
2017	314.710	9.83	5.9	3.4	3.8	9.365	3

Reference: IMF, 2019h

The Malaysian economy grew by 4.6% in 2008 despite the global financial crisis. In 2009, the country's economy had a decline of 1.7% as opposed to the expected 4-5% contraction due to the crisis (DEİK, 2014, p. 7). The country achieved steady growth of 7.5% in 2010, 5.3% in 2011, 5.5% in 2012, 4.7% in 2013, and 6% in 2014 (Table 8).

According to the International Labour Organisation (ILO), unemployment rates in Malaysia were around 3% between 2006 and 2017. As seen in Table 8, the unemployment rate was 2.9% in 2012, 3.3% in 2013, 3.5% in 2016, and 3.4% in 2017. According to the Malaysian government, unemployment rates of 4% and below do not pose a problem for the country. When unemployment begins to rise, the Malaysian government tries to solve the unemployment problem by deporting illegal workers who usually come to work in Malaysia from nearby countries such as Indonesia and India (DEİK, 2014, p. 7). The inflation rate was low over the years as Malaysia is a self-sufficient country that meets its domestic demand. The inflation rate was 2.1% in 2016, 3.8% in 2017, and 1% in 2018.

3. Overall Evaluation of the International Trade Data of the D-8 Organisation

Table 9 displays the international trade data of the D-8 Organisation for the period 2006 to 2017.

Table 9. International Trade Data of the D-8 from 2006 to 2017

Years	Export (Thousand $)	Import (Thousand $)	Volume (Thousand $)	Balance (Bin $)
2006	2.225.731.861	8.620.201.578	10.845.933.439	-6.394.469.717
2007	2.953.762.792	10.806.059.720	13.759.822.512	-7.852.296.928
2008	4.343.981.015	13.120.313.507	17.464.294.522	-8.776.332.492
2009	5.565.291.383	7.316.021.664	12.881.313.047	-1.750.730.281
2010	6.438.640.155	12.987.316.669	19.425.956.824	-6.548.676.514
2011	7.579.213.553	19.477.616.303	27.056.829.856	-11.898.402.750
2012	14.938.954.712	17.815.417.728	32.754.372.440	-2.876.463.016
2013	8.790.044.354	16.823.003.776	25.613.048.130	-8.032.959.422
2014	8.573.992.429	16.070.934.471	24.644.926.900	-7.496.942.042
2015	8.155.651.324	11.786.071.986	19.941.723.310	-3.630.420.662
2016	9.126.578.434	10.867.057.749	20.023.636.183	-1.740.479.315
2017	7.125.061.498	15.351.478.319	15.358.603.380	-8.226.416.821

Reference: Turkey Statistical Institute (TurkStat), 2019b

From the table, it can be seen that the exports and imports of the D-8 Organisation from 2006 to 2017 increased and decreased from time to time as opposed to a balanced course. The export value was $2.2 billion in 2006 and increased seven times in 2012, reaching $14.9 million. The import value was $8.6 billion in 2006 and reached $17 billion in 2012. The value of the international trade volume in 2012 was $32.7 billion. Export and import levels decreased due to shrinking world economies and exchange rate fluctuations after 2012 (Kesgingöz, 2017, p. 72). The export value was $14 billion in 2012 but decreased to $7.1 in 2017. Likewise, the import value was $17 billion in 2012 but decreased to $5.3 billion in 2017. The international trade volume reached its highest level in 2012 but fell by $17 billion to $15.3 billion in 2017.

To sum up, as can be seen from the international trade statistics of the organisation, the D-8 has failed to satisfy expectations due to the insufficient political and economic contributions of its members, the inadequate development of its commercial relations, and the insufficient participation of other developing countries (Taştekin, 2006, p. 225).

4. Macroeconomic Performance of the D-8 Organisation in the Cooperation between Islamic Countries

According to the data published by the D-8 Organisation, the population of member states exceeded 1 billion within nearly two decades from the establishment of the organisation until 2017, accounting for 15.3% of the world's population. The - 8 countries have a relatively large population, and the majority of their population is young. According to the D-8 statistics, in 2017, the export volume of member states reached $693 billion, taking a share of 4% in world exports. Among the members of the organisation, Malaysia is the most exporting country and Turkey is the most importing country. The GNP of the member states accounts for approximately 5% of the world GNP. The per capita income of member states doubled due to the economic growth of the organisation by 2017. To clarify, the per capita income was $2.207 in 1997 and rose to $4.645 in 2016.

Considering the key social indicators of the D-8 members, the total population of the member states is 1.1 billion, accounting for approximately 1.6% of the world's population. Additionally, the member states have the following properties (Erbakan, 2017, pp. 174-175):

- They own 14% of the world's proven oil reserves.

- They represent approximately 10% of the world's annual oil production.
- They have 6.7% of the world's annual oil consumption.
- They own 23.2% of the world's proven natural gas reserves.
- They represent 1.2% of the world's natural gas production.
- They own the vast majority of strategic mineral reserves such as boron and chromium.
- They account for most of the cotton exports.
- The D-8 Organisation represents approximately 60% of the total gross national product (GNP) of the 60-member OIC, 65% of their population, and 58% of the total international trade of Islamic countries.

Former Prime Minister Necmettin Erbakan noted that cooperation should be developed between Islamic countries and, as European countries establish unions, Islamic countries should come together by taking the following five steps: a) establishing a united organisation for Muslim countries, b) establishing a defence industry cooperation organisation for Muslim countries, c) establishing a common market for Muslim countries, d) changing to a common currency for Muslim countries, and e) establishing a cultural cooperation organisation for Muslim countries.

With the 9th D-8 Summit held in Istanbul in 2017, Turkey assumed the D-8 Presidency. The 9th D-8 Summit was centred around the theme "Expanding Opportunities through Cooperation". The issues highlighted by President Recep Tayyip Erdoğan at the summit can be summarized as follows: 1) To facilitate trade, visa procedures should be eased, and customs agreements should be concluded. Therefore, according to the D-8 statistics, the trade volume, which was $100 billion in 2017, is expected to rise to $500 billion in the coming years thanks to agreements. 2) The following actions should be taken: to carry out common production projects in the defence industry, recruit new members to the organisation to enhance diversity in international trade, establish a clearinghouse to use national currencies, and bring together the central banks of the member states to establish a clearinghouse.

However, looking at the projects that the organisation has attempted to implement since its foundation and the macroeconomic performance and international trade values of the organisation (see Table 9), it seems that not much progress has been achieved. Although the organisation has a history of nearly 22 years, it has failed to complete its institutional structure, unlike BSEC that was founded 27 years ago (Bocutoğlu, 2017, p. 194).

To conclude, despite the wealth of the D-8 countries and opportunities of cooperation both between the members and between all Islamic countries, the D-8 organisation has not been adequately developed. The lack of bilateral and interinstitutional cooperation between the D-8 countries and Islamic countries results from some political obstacles, differences in the economic system, domestic and international instability, and economic problems (İrbeç, 1995, pp. 17-18).

5. Conclusion

According to the 'Global Competitiveness Report 2018' issued by the World Economic Forum, Malaysia ranked 25th among 140 countries and became the D-8 country with the highest global competitiveness, while Pakistan ranked 15th and became the D-8 country with the lowest global competitiveness. Turkey ranked 61st; however, this rank is not considered sufficient for Turkey, which is one of the twenty largest economies in the world.

Consequently, despite the certain distances among the D-8 countries, differing conditions and problems, and domestic social, economic, and political problems of each member state, there has been a rapid improvement in the economic indicators of the organisation since 1997. Economic, political, geographical, and military proximity are among the success criteria of economic integrations. In this regard, geographical, economic, and political distances between the member countries of the D-8 Organisation have affected the success of the organisation. This situation has caused the organisation to become inert today although it has improved its macroeconomic performance during the 20-year period.

References

Alan, B. (2001). *D-8 Yeni Bir Dünya*, Yörünge Yayınları: İstanbul.

Ankara Chamber of Commerce (2016). https://www.atonet.org.tr/Uploads/Birimler/Internet/D%C4%B1%C5%9F%20Ticaret%20Md/Banglade%C5%9F%20%C3%9Clke%20Raporu%202016.docx (Date Accessed: 20.01.2019).

Arslan, A. (2018). https://www.gzt.com/haber/afrikanin-en-buyuk-ulkesi-nijerya-hakkinda-14-bilgi-2932056 (Date Accessed: 02.02.2019).

Bocutoğlu, E. (2017). In the 20th Year of Foundation Present State of Members of Developing-8 Organization for Economic Cooperation in Terms of Sustained Inclusive Growth: An Evaluation with World Economic Forum Data. *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 6 (15), 187-212.

CIA (2019a). The World Factbook Bangladesh: https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/bg.html (Date Accessed: 28.01.2019).

CIA (2019b). https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ni.html (Date Accessed: 09.0..2019).

Dalmış, Ö. (2017). *2017 BP Dünya Enerji İstatstikleri Raporu.* Ankara: TESPAM.

DEİK (2014). https://www.deik.org.tr/uploads/malezya-ulke-bulteni-2014.pdf (Date Accessed: 16.02.2019).

Erbakan, N. (2017). *İslam Birliği.* Ankara: MGV Yayınları.

Ertürk, E. (2002). *Uluslararası İktisadi Birleşmeler.* Bursa: Vipaş AŞ Yayınları.

Gülşen, A. Z. (2016). *Nijerya'da İş ve Yatırım İmkanları.* İzmir: Yakın Kitabevi.

ILO, (2018c). https://www.ilo.org/ilostat/faces/oracle/webcenter/portalapp/pagehierarchy/Page3.jspx;ILOSTATCOOKIE=ObFoAWjMBI5w_uJBZwSCEM6fpE6CHtEs0L5O9rIpgnmFVTHAdbdO!1567639201?MBI_ID=2&locale=en&_afrLoop=3621216800274894&_afrWindowMode=0&_afrWindowId=null#!%40%40%3F_afrWindowId%3Dnull%26locale%3Den%26_afrLoop%3D3621216800274894%26MBI_ID%3D2%26_afrWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3D125zvc1vdi_4, (Date Accessed: 31.01.2019).

IMF, (2019a). https://www.imf.org/external/datamapper/BCA_NGDPD@WEO/TUR, (Date Accessed: 25.04.2019).

IMF, (2019b). https://www.imf.org/external/datamapper/BCA_NGDPD@WEO/IRN, (Date Accessed: 26.04.2019).

IMF, (2019c). https://www.imf.org/external/datamapper/BCA_NGDPD@WEO/BGD, (Date Accessed: 25.04.2019).

IMF, (2019d). https://www.imf.org/external/datamapper/BCA_NGDPD@WEO/IDN, (Date Accessed:, 26.04.2019).

IMF, (2019e). https://www.imf.org/external/datamapper/BCA_NGDPD@WEO/EGY, (Date Accessed, 30.04.2019).

IMF, (2019f). https://www.imf.org/external/datamapper/PCPIPCH@WEO/NGA, (Date Accessed: 09.02.2019).

IMF, (2019g). https://www.imf.org/external/datamapper/BCA_NGDPD@WEO/PAK, (Date Accessed: 30.04.2019.

IMF, (2019h). https://www.imf.org/external/datamapper/PCPIPCH@WEO/MYS, (Date Accessed: 01.03.2019).

İrbeç, Y. Z. (1995). *İslam Ülkeleri ve EKİT (ECO) Raporu.* Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.

Kesgingöz, H. (2017). *Uluslararası Ekonomik Kuruluşlarının Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkisi.* Ankara: Detay Yayıncılık.

Küpeli, M. Ş. (2016). Sanctions as a Foreign Policy Tool: Impact of Sanctions on Iran. *Turkish Journal of Middle Eastern Studies, 3* (1), 97-135.

Leinbach, T. R., Bee, O., & vd. (2019). *Encyclopedia Britannica*. https://www.britannica.com/place/Malaysia (Date Accessed: 01.05.2019).

Moment-Expo, *Güneydoğu Asya'nın Parlayan Yıldızı: Endonezya*, Kasım 2013, No:66, http://www.moment-expo.com/guney, (Date Accessed: 03.02.2019).

Öztürk, İ. (2012). *Küresel Kriz ve Türkiye Ekonomisinin Dönüşümü.* İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.

Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs, Turkish Embassy in Jakarta (2017). *Endonezya Ekonomisi,* http://cakarta.be.mfa.gov.tr/Mission/ShowInfoNote/329347, (Date Accessed: 03.03.2019).

Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs, (2018). http://www.mfa.gov.tr/gelisen-sekiz-ulke-_d-8_.tr.mfa, (Date Accessed: 20.06.2018).

Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs, (2019). Nijerya Ekonomisi http://www.mfa.gov.tr/nijerya-ekonomisi.tr.mfa (Date Accessed: 09.02.2019).

Taştekin, M. (2006). D-8 in The Turkish Foreign Policy. *Gazi University Journal of Faculty of Economics and Administrative Sciences, 7* (2), 225-244.

The Union of Chambers and Commodity Exchanges of Turkey, (2013). Ekonomik Rapor, *TOBB*, No: 2013/198.

Turkey Statistical Institute (TurkStat) (2019a), http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=621, (Date Accessed: 17.01.2019).

Turkey Statistical Institute (TurkStat) (2019b), http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046, (Date Accessed: 22.03.2019).

World Bank (WB). (2019). https://www.worldbank.org/en/country/pakistan/overview (Date Accessed: 22.08.2019)

Yüzal, S. (2011). *Pakistan Ülke Raporu.* Ankara: T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı.

Türkiye'de Turizm Çeşitlendirmesi Gerekliliği ve Küresel Salgın Sürecinde Gerçekleştirilebilecek Alternatif Turizm Türleri

Ender Mehmet Şahinkoç[1]

Özge Yüksel[2]

Giriş

Türkiye'de özellikle 1980 sonrası dönemde turizmin gelişimiyle, turizm sektörü araştırmacılar için bir inceleme alanı olmuştur. Turizmin cari açık veren az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için döviz getirici etkisiyle beraber yatırım alanı olarak önemi kavranmaya başlanmıştır. Turizm, hizmetler sektörü içinde ülkelere en fazla döviz getiren sektörlerden biri olup, görece daha az sermaye yatırımı ile ülkelere kısa süre yüksek miktarda döviz kazandırabilmektedir. Bu döviz gelirleri, Türkiye gibi dış ticaret açığı ve cari işlemler açığı sorunları yaşayan ülkeler için yaşamsal öneme sahiptir. Çünkü yüksek miktarlardaki cari işlemler açığı, ülkelerin ekonomik krizlere karşı kırılganlığını artırmaktadır. Bu nedenle gelişmekte olan ülkelerde cari işlemler açığının sürdürülebilirliği, azaltılması, finansman kalitesi ve bu açığı önlemeye yönelik politikaların sıklıkla analiz edilmesinde ve gerekli tedbirlerin ivedilikle uygulanmasında yarar vardır. Bu çalışmanın son kısmında değinilen küresel salgın döneminde Türkiye'de turizm verileri ve bu verilerle yapılan analizler bu bağlamda değerlendirilmelidir. Hali hazırda yaşadığımız süreç içine entegre edilebilecek turizm çeşitlendirmesi politikaları salgın sürecinde ve ardından Türkiye'de turizm gelirlerinin artırılması açısından önemlidir.

Türkiye ekonomisi, üretimde kullandığı yüksek miktardaki ithal aramalları ve enerjide dışa bağımlılık oranının yüksek olması nedeniyle cari işlemler açığı vermektedir. Özellikle ekonomik büyüme hızının artırılması amacıyla genişletici para ve maliye politikaları uygulandığı dönemlerde cari işlemler açığı da artmakta ve ülkeyi yeni ekonomik krizlere karşı açık hale getirmektedir. Bu durum, 2008 küresel ekonomik krizinden çıkış sürecinde daha belirgin hale gelmiş, Nisan 2009'dan itibaren uygulanan genişletici politikalar sayesinde ekonomi 2009 yılı dördüncü çeyreğinde krizden çıkmaya başlamış ve pozitif büyümüştür. 2010 yılında baz etkisinin de yardımıyla %8.5 büyüyen ekonomi, 2011 yılında %11.1 gibi çok yüksek büyüme oranlarına ulaşmıştır (worldbank, 2020). Ancak bu süreçte gerçekleşen yüksek ithalat nedeniyle cari işlemler açığı 2011 yılında 75 Milyar Dolar (worldbank, 2020) ile GSYİH'nin %8.9'una (worldbank, 2020) ulaşarak, ülkeyi yeni bir ekonomik krizin eşiğine getirmiştir. Alınan tedbirler ve ekonomik büyümeden verilen ödünlerle düşen cari açık, ancak ekonomik kriz dönemlerinde azalabilmektedir ki bu durum da ülkeler için olumsuz bir durumdur. O halde Türkiye'nin en önemli makroekonomik sorunlarından biri olan cari işlemler açığının sürekli gündemde tutulmasında, hakkında gerekli ölçümler yapılıp, politika önerileri geliştirilmesine fayda vardır.

Çalışma temel olarak beş bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci kısmında; turizm çeşitlendirmesi ve alternatif turizm faaliyetlerine değinilmiştir. Bu bölümde turizmde çeşitlendirmenin Türkiye için önemiyle beraber alternatif turizm faaliyetleri incelenerek Türkiye'nin değerlendirebileceği faaliyetlerle ilgili değerlendirmeler yapılmıştır. Turizmin ekonomik boyutuna değinilen ikinci bölümünde; Türkiye'de cari işlemler dengesi ve turizm gelirleri verileri sunulmuştur. Türkiye

[1] Arş. Gör., Beykent Üniversitesi, Sermaye Piyasaları, mehmetsahinkoc@beykent.edu.tr
[2] Arş. Gör., Beykent Üniversitesi, Finans ve Bankacılık (TR), ozgeyuksel@beykent.edu.tr

ekonomisinin uzun süredir yaşamakta olduğu dış ticaret açığı, cari işlemler açığı, bu açığın finansman yolları ve turizm gelirlerinin bu hesaplara sağlayacağı olumlu etkiler üzerinde durulmuştur. Çalışmanın üçüncü bölümünde turizm sınıflandırması yapılarak küresel salgın sürecinde geliştirilebilecek yeni turistik faaliyetlerin sunulması amaçlanmıştır. Dördüncü bölümde; küresel salgın döneminde Türkiye için turizm verilerine değinilmiş, bu verilere dayanılarak önümüzdeki süreç için öngörülerde ve tavsiyelerde bulunulmuştur.

Bu çalışmanın; araştırılan konunun önemi açısından, sunulan verilerle ve yapılan tespitlerle literatüre bir katkı sağlaması beklenmektedir. Aynı zamanda çalışmada sunulan tavsiyelerin değerlendirilmesiyle Türkiye ekonomisine de bir yarar sağlaması umulmaktadır.

1) Turizm Çeşitlendirmesi ve Alternatif Turizm Kavramı

Turizm çeşitlendirmesi kavramı, firmaların veya ülkelerin turizm pazarındaki paylarını korumak ve geliştirmek amacıyla arzlarını farklılaştırma yolunda içinde bulundukları çabaların tümü olarak tanımlanabilir. Bir başka ifadeyle turistik çeşitlendirme; turizm piyasasında turistik ürünler üreten bir birey, firma veya devletin; mevcut turizm piyasası payını geliştirmek amacıyla, çeşitli yöntemlerle turizm arzını arttırma ve farklılaştırma yönündeki faaliyetlerine denir (Baytok, 1998). Küresel salgın süreciyle devletin turizm sektörü için gerçekleştireceği faaliyetler yalnızca turizmin ekonomi boyutunu oluşturmayacak, bunun yanı sıra toplum sağlığı ve salgın bilincine uygun hareket edebilmenin kavranması yönünde de adımlar atılabilecektir.

Turizm gelirlerinin ülke döviz gelirlerine olumlu etkisinin kavranmasıyla bugün turizm potansiyelini artırmak pek çok ülke için önemli bir amaç durumuna gelmiştir. Gelişmekte olan ülkeler açısından daha fazla önemsenen bu durumun temelinde turizm gelirlerinin, mevcut küreselleşmiş dünya piyasasında artışının devletler için önemli kaynak sağlama aracı olması vardır. Turizm sektörüne yönelik pazar payını genişletmek isteyen ülkeler alternatif turizm potansiyellerini ortaya çıkaracak çalışmalar yapmaktadır. Ülkelerin turizmdeki pazar paylarını korumak ve artırmak için pazara sunulan turizm ürünleri arzını geliştirme yönündeki çalışmalarının tümü 'çeşitlendirme' kavramıyla tanımlanmaktadır (Baytok, 1998).

Turizm potansiyeli açısından Türkiye büyük bir kaynağa sahip olmakla beraber 1980'li yıllara kadar turizm yeterli önemi görmemiştir. 1980'li yıllarda turizmin gelir getirici etkisi kavranmaya başlanmış buna bağlı olarak geliştirilen ekonomik politikalarla Türkiye uluslararası Turizm'de Pazar payını artırmaya başlamıştır. 1982 yılında yürürlüğe giren 2634 sayılı "Turizmi Teşvik Kanunu" ile Türkiye turizmi önemli bir gelişme göstermiş, arz artışıyla, yabancı turist sayılarında ve döviz girdilerinde büyük artışlar sağlamıştır. Bununla birlikte, 1980 sonrası uygulanan politikalar ile turizm arzının özellikle kıyı bölgelerinde yoğunlaştığı ve deniz-kum-güneş turizmi etrafında kurulan kitle turizminin ön plana çıktığı da bir gerçektir (Baytok, 1998). Bu dönemde turizm çeşitliliği kavramından önce mevcut olan sahil ve güneş yapısı değerlendirilmek istenmiştir. 2000'li yılların başları itibariyle Türkiye'ye gelen turistlerin geliş amaçlarına yönelik yapılan araştırmalar incelendiğinde, 3S turizmi olarak bilinen güneş, kum ve deniz (sun-sand-sea) tatiline olan ilginin azaldığı gözlemlenmiştir. Bu duruma alternatif olarak kültür turizminin arttığı, kongre turizminin yaygınlaştığı, farklı dinlerce önemli görülen mekânların ziyaretlerle sahil kenarlarında yoğunlaşan turistik faaliyetlerin bölgelere yayılabildiği, sağlık, iş vb. turizm türlerinde artış oranları görülmüştür (Demir & Demir, 2004).

Küresel salgın sürecinde kitle turizmi mevcut yapısıyla korona virüsün yayılmacı etkisini artırabileceği için, alternatif turizm türleri önem kazanmaktadır. Alternatif turizm; kitle turizminin neden olduğu ekonomik, sosyal ve kültürel olumsuz etkilerden memnun olmayan turizm paydaşları (devlet, yerel yönetimler, işletmeciler vb.) tarafından desteklendiği kadar, geleneksel hale gelen kitle turizmini reddeden ve seyahat tarzlarını değiştiren yenilikçi turistler tarafından da desteklenmektedir. Dolayısıyla bu durum karşısında özellikle gelişmekte olan ve bu süreçte turizm sektörünün getirilerinden fazlasıyla yararlanan ülkelerde, alternatif turizm olanaklarına yönelmek başlı başına önem

arz etmektedir. Bu bağlamda Türkiye, alternatif turizm olanaklarını değerlendirme noktasında iki tür ürün geliştirme yoluna gitmiştir. Bunlardan birincisi; doğal ve sağlık kökenli, dini içerikleri olan, balon ve spor turizmini içeren çeşitlerdir. İkincisi ise; birinci kategori ile bağlantılı olarak kamp ve karavan turizmi, kış turizmi, kuş gözlemciliği, av turizmi ve golf turizmi çeşitleridir (Tavmergen & Oral, 1999). Türkiye için bu alternatif turizm çeşitleri ev sahipliği yapılabilecek coğrafi ve iklimsel şartlara uygunluğu olan bir ülkedir. Dolayısıyla sahip olduğu yüksek dağları, kar yağış oranı, kış ayları süresinin uzunluğu, tarihi ve dini geçmişi, doğal çeşitliliğinin zenginliği, uygun iklim ve coğrafi şartlar gibi kriterler dikkate alındığında, Türkiye için kış turizmi, golf turizmi, özel ilgi turizmi, inanç turizmi, kamp ve karavan turizmi gibi outdoor yapılabilecek turizm türleri öne çıkan alternatif turizm olanakları olarak dikkat çekmektedir.

2) Turizmin Ekonomik Boyutu

Turizm gelir ve giderlerinin genel ekonomi içindeki yerini ve önemini kavrayabilmek için turizm sektörü sayesinde elde edilen gelirlerin, turist sayılarının, cari açık, turizm gelirlerinin GSYİH içindeki yeri gibi birtakım makro büyüklerin incelenmesi gerekir. Örneğin bir ülke ekonomisinde bir yıl boyunca elde edilen gelirlerin ne kadarının turizm sektöründen elde edildiği ortaya çıkarılırsa turizm sektörünün genel ekonomi içindeki yeri ve önemi daha iyi anlaşılır. Bu bağlamda Tablo 2.1, 2.2, ve Grafik 2.1'in incelenmesi açıklayıcı olacaktır.

Türkiye'nin turizmi mevsimsel olmaktan çıkarıp, tüm yıla yayma ve sürdürülebilir hale getirmesi çabalarının altında yatan bir diğer neden; teknoloji, sanayi ara malları ve enerji gibi kalemlerde ithalatçı konumunun etkisiyle cari açık vermesidir. Türkiye'nin cari açık ve turizm net gelirleri gibi verilerin sunulduğu Tablo 2.1 ve gelen ziyaretçi sayısıyla turizm gelirlerinin GSYİH içindeki payının oransal olarak verildiği Tablo 2.2 incelendiğinde Turizmin Türkiye ekonomisindeki önemi kavranmaktadır.

Tablo 2.1. Yıllar İtibariyle Dış Ticaret açığı, Turizm Gelirleri-Giderleri, Cari İşlemler Açığı

Yıllar	Dış Ticaret Açığı (Milyar Dolar)	Turizm Gelirleri (Milyar Dolar)	Turizm Giderleri (Milyar Dolar)	Net Turizm Gelirleri (Milyar Dolar)	Net Turizm Gelirlerinin Dış Ticaret Açığına Oranı (%)	Cari İşlemler Açığı (Milyar Dolar)
2003	22.1	13.9	2.2	11.6	52.6	7.6
2004	34.4	17.1	2.7	14.4	41.8	14.2
2005	43.3	20.3	3.1	17.2	39.8	21.0
2006	54.0	18.6	3.0	15.6	28.9	31.2
2007	62.8	20.9	3.6	17.3	27.5	36.9
2008	69.9	25.4	3.8	21.6	30.9	39.4
2009	38.8	25.1	4.6	20.5	52.8	11.4
2010	71.7	24.9	5.2	19.7	27.5	44.6
2011	105.9	28.1	4.9	23.2	21.9	74.4
2012	84.1	29.0	4.1	24.9	29.6	48.0
2013	99.9	32.3	4.8	27.5	27.5	63.6
2014	84.6	34.3	5.1	29.2	34.6	43.6
2015	63.4	31.5	5.7	25.8	40.6	32.1
2016	56.1	22.1	5.0	17.1	30.4	33.1
2017	76.8	26.3	5.1	21.1	27.5	47.4
2018	55.0	29.5	4.9	24.6	44.8	26.2

Kaynak: TCMB, Erişim: 04.11.2020

Turizm gelirlerinin Türkiye ekonomisinde payının anlaşılması için 15 yıllık süreçte incelemelerde bulunulmuş ve sonuç olarak tablo 2.1. oluşturulmuştur. Veriler incelendiğinde; tüm yıllar için Türkiye'nin turizmde net olarak gelir elde ettiği görülmektedir. İncelenen tabloda turizm gelirlerinde dalgalanma görülse de, Türkiye'nin her zaman turist çekme potansiyelinin olduğu net turizm gelirlerinin pozitif değerler almasıyla görülmektedir. Türkiye'de turizm ekonomisi; komşu ülkelerin savaş ve kaos gibi durumlarından etkilenebildiği gibi, Rusya ile yaşanan uçak krizi (2015), 15 temmuz darbe girişimi (2016) ve Rusya ile yaşadığımız krizinin ardından Avrupa Birliği ve özellikle Almaya'yla yaşanan olumsuz gelişmeler gibi dış ilişkilerle değişebildiği bilinmektedir. Tablo incelendiğinde 15 yıllık süreçte Türkiye'nin en az dış ticaret açığı verdiği yılın 2003 yılı olduğu görünürken dalgalanan cari açık verileriyle Türkiye'nin bu cari açığı yıllar itibariyle azaltma potansiyelinin olduğu anlaşılabilir. Aynı şekilde net turizm gelirleri analiz edildiğinde 29.2 milyon dolara ulaşabilmiş 2014 yılı verileri dikkate alınırsa, Turizm gelirlerinin istikrarlı Türkiye şartlarında artırılabildiği anlaşılmaktadır. Bu çalışmanın odaklandığı konu olan Turizm gelirleriyle dış ticaret açığının kapatılabilmesi hususunda geçtiğimiz 15 yılda %52.8 oranının yakalanması, çalışmanın doğru bir noktaya dikkat çektiğinin kanıtı niteliğindedir.

Tablo 2.2. Yıllar İtibariyle (2003-2018) Türkiye'ye Gelen Ziyaretçi Sayısı ve Turizm Gelirlerinin GSYİH İçindeki Payı

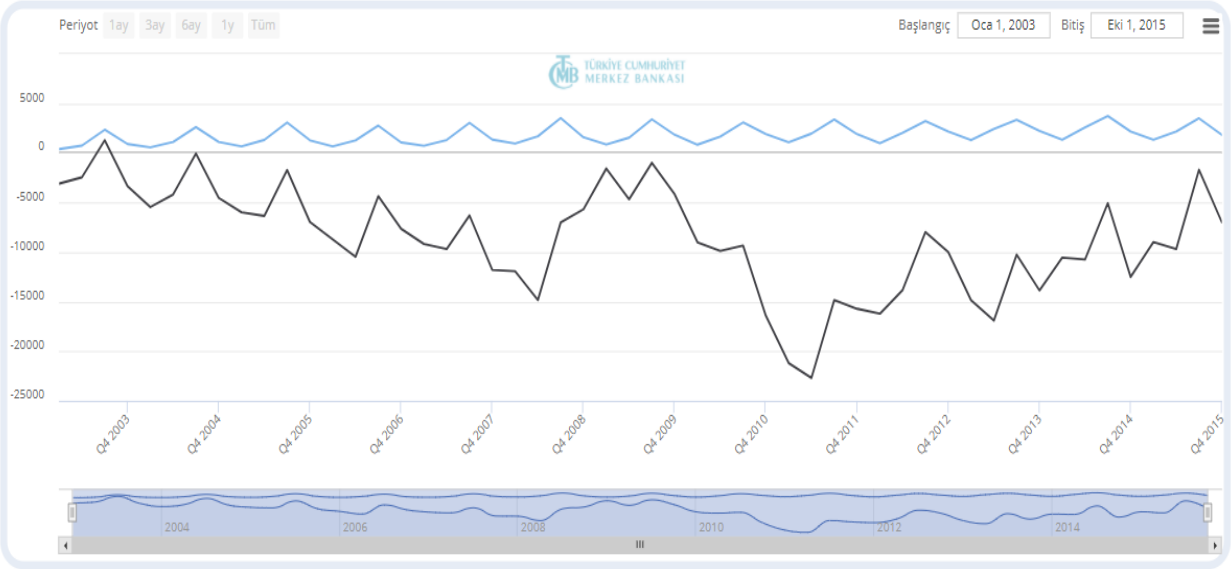
Yıl	Gelen Ziyaretçi Sayısı	Çıkan Ziyaretçi Sayısı	Turizm Geliri (Bin $)	Ortalama Harcama ($)	Turizm Gelirinin GSYİH İçindeki Payı (%)
2003	16.463.623	16.302.053	13.854,866	850	4,4
2004	20.753.734	20.262.640	17.076,607	843	4,2
2005	25.045.142	24.124.501	20.322,111	842	4,1
2006	23.924.023	23.148.669	18.593,951	803	3,4
2007	27.239.630	27.214.988	20.942,500	770	3,1
2008	31.137.774	30.979.979	25.415,067	820	3,3
2009	31.759.816	32.006.149	25.064,482	783	3,9
2010	32.997.308	33.027.943	24.930,997	755	3,2
2011	36.769.039	36.151.328	28.115,692	778	3,4
2012	37.715.225	36.463.921	29.007,003	795	3,3
2013	39.860.771	39.226.226	32.308,991	824	3,4
2014	41.627.246	41.415.070	34.305,903	828	3,7
2015	41.114.069	41.617.530	31.464,777	756	3,7
2016	30.906.680	31.365.330	22.107,440	705	2,6
2017	37.969.824	38.620.346	26.283,656	681	3,1
2018	46.112.592	45.628.673	29.512,926	647	-

Kaynak: TCMB, Erişim: 04.11.2020

Tablo 2.2 incelendiğinde ikinci sütunda yer alan gelen ziyaretçi sayıları, yıllar itibariyle dalgalansa da artış trendinde olduğu görülmektedir. 50 milyon ziyaretçi sayılarına yaklaşılan son yıllar Türkiye'nin turizm potansiyelinin arttığını gösterirken, Turizm gelirlerinin artırılabileceği öngörünse

bulunmamızı sağlar. Ortalama harcamalar analiz edildiğinde yerli paranın değerinin düştüğü konusu dikkate alındığında turistik ürünlerin tüketiminde azalma olmadığını bizlere gösterecektir. Birim bazlı analiz yapıldığında turistlerin genel bir tüketim alışkanlıklarının olduğu ve çeşitlenecek turistik ürünlerle bunun artırılabileceği söylenebilir. Tablolar incelendiğinde siyasal krizler ve genel ekonomik şartlara bağlı olarak bazı yıllarda azalan turizm gelirlerinin genelde arttığı gözlenebilir.

Grafik 2.1. 2003-2018 Yılları (4 periyot) Türkiye'nin Toplam Seyahat Gelirleri ve Cari İşlemler Hesabı

Kaynak: TCMB, Erişim: 04.11.2020

Toplam Seyahat Geliri (Milyon ABD Doları)

Cari İşlemler Hesabı-Düzey (Milyon ABD Doları)

Türkiye'nin zamansal açıdan turist gelirleri sorunu yıllar itibariyle araştırıldığında belli aylarda (mevsimlerde) öbeklenen turist sayılarının sürdürülebilir bir turizm geliri elde etmek amacıyla çeşitlendirme ihtiyacını beraberinde getirmektedir. İncelenen veriler analiz edildiğinde mevsimsel olarak turist verilerinde dalgalanmalar bulunmaktadır.

1980'li yıllardan itibaren Türkiye turizm sektörü genişlemesinde hızlı yol alabilmiş ancak henüz potansiyelini tam kullanabilir durumda gelmemiştir. Turizmde bölgesel ve mevsimsel yoğunlaşma yaşayan Türkiye, son yıllarda "sürdürülebilir turizm" gelişiminde olumsuz bir trende girmiş bulunuyor. Sürdürülebilir turizm hem aylar itibariyle (mevsimsel) turizm gelirlerinin eşitsiz dağılımı sorunu için önemliyken, hem de yıllar bazında cari açık üzerindeki etkisi gibi yarattığı olumlu etkilerle ülke ekonomileri açısından önemlidir. 1990-2019 verileri ile yapılan hesaplamada, yaz aylarında gelen turist sayılarının tüm yıl gelenlerin yaklaşık %39'unu olduğu görülmektedir, bu durum mevsimler itibariyle turist sayılarının eşitsiz olduğunu göstermektedir. Çeşitlendirme gerekliliğiyle ilgili verilere bakıldığında yıllar itibariyle turistlerin geliş amaçlarında yaklaşık %50 oranında gezi eğlence kültürel aktivite olduğu görülürken, dini, ticari ve eğitim gibi diğer turistik tercih sebeplerindeki düşük oranlar turizm çeşitliliğinde yeterli düzeyde olmadığımızı göstermektedir. Eğer çeşitlendirme sağlanmazsa belli bölgeler, pazarlara ve sezonlara yığılan turizm faaliyetleri, Türkiye'nin turizm gelişimini yakın zamanda tersine döndürebilir. Bu öngörüde bulunurken eğlence ve gezi amaçlı turist hareketlerinde dünyada rekabetinin fazla olması (seçenek fazlalığı) ve turistik ürün farklılaştırmasına gidilmesi ihtiyacı göz

önüne alınmıştır. Yıllar itibariyle turist sayıları ve mevsimsel dağılımlarıyla ilgili veriler yorumlandığında şu tespit yapılabilir, Türkiye'de Turistler belli aylara (Yaz) ve belli amaçlara (eğlence-gezi) yığılıyor.

3) Turizmin Sınıflandırması

a. Seyahat Amaçlarına Göre Sınıflandırma
   i. Kültür turizmi,
   ii. İnanç turizmi,
   iii. Sağlık turizmi,
   iv. Toplantı turizmi,
   v. Av turizmi,
   vi. Dinlenme, rekreasyon ve eğlence turizmi.

b. Turist Sayılarına Göre Sınıflandırma
   i. Kişisel Turizm,
   ii. Kitle turizmi.

c. Seyahat Edilecek Yere Göre Sınıflandırma
   i. Kıyı turizmi,
   ii. Yat turizmi,
   iii. Yayla turizmi,
   iv. Termal turizm,
   v. Dağ turizmi.

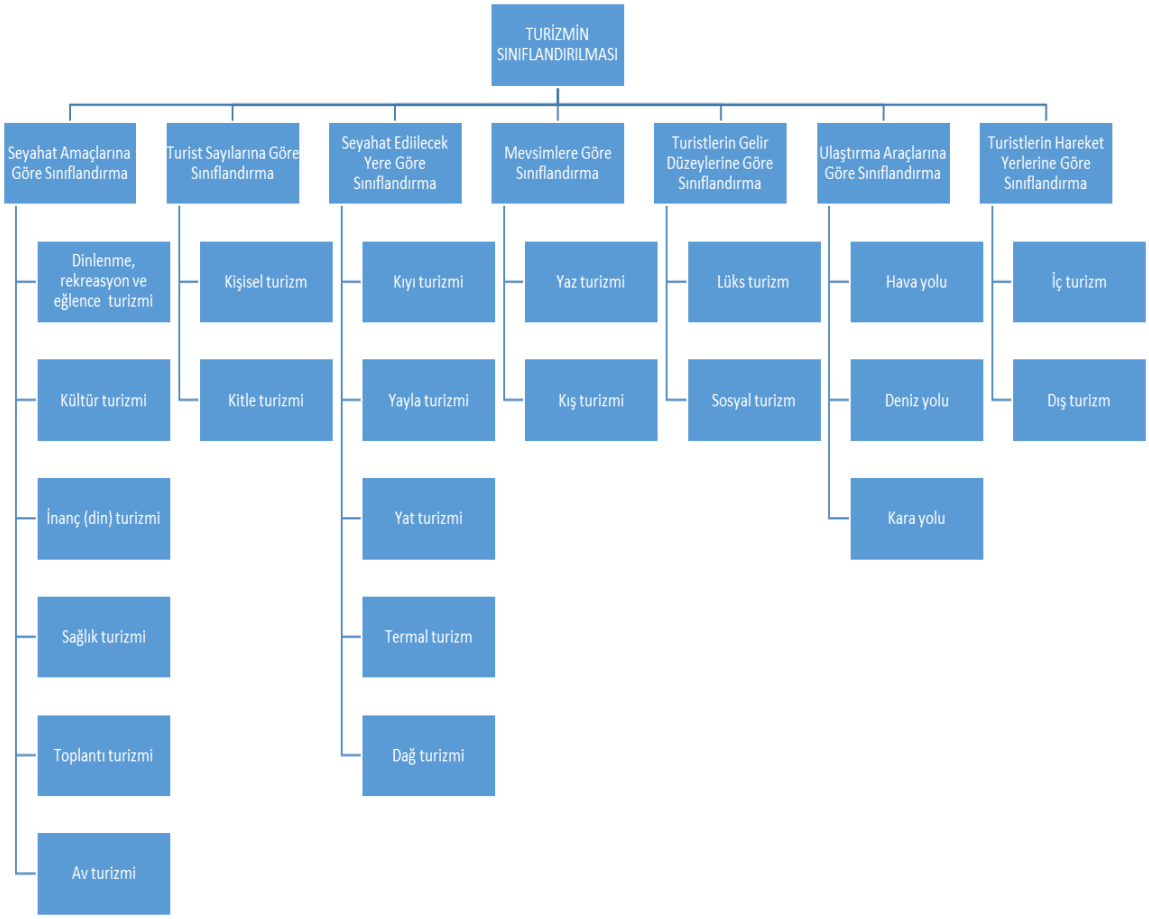
d. Mevsimlere Göre Sınıflandırma
   i. Yaz turizmi,
   ii. Kış turizmi.

e. Turistlerin Gelir Düzeylerine Göre Sınıflandırma
   i. Lüks turizm,
   ii. Sosyal turizm.

f. Ulaştırma Araçlarına Göre Sınıflandırma
   i. Havayolu,
   ii. Deniz yolu,
   iii. Kara yolu.

g. Turistlerin Hareket Yerlerine Göre Sınıflandırma
   i. İç turizm,
   ii. Dış turizm.

Çalışma için kullanılan sınıflandırma yöntemi için yukarıda sunulan sınıflandırma çeşidi, şablonel olarak şu şekilde gösterilebilir;

Turizmin sınıflandırması gerek ülkeler açısından gerekse koordineli çalışılacak turizm birlikleri, acenteler ve yerel yönetimlerce incelenmesi gereken konulardandır. Turizm için çeşitlendirme süreci şablonda gösterildiği üzere farklı yöntemleri bulunan bir kavramdır. Türkiye için alternatif turizm ürünlerinden yararlanmak Dünya'daki turizm pazar payını artırabilmesi açısından önemli görülmektedir. Küresel anlamda yaşanan salgın sürecinden sonra turizm sınıflanmasında odaklanılması gereken konular bulunmaktadır; bunlar sosyal mesafeye uygun faaliyetler, kitlesel turizmden kişisel turizme yönelinmesi, koruyucu tedbirler alınarak yapılabilecek turizm çeşitleri vb. başlıklar olarak düzenlenebilir.

Ürün çeşitlendirilmesi ile ilgili literatür çalışmasında, ürün çeşitlendirmenin bir pazarlama stratejisi olduğu ve büyüme stratejileri arasında yer aldığı ifade edilmektedir. Başka bir tanımda ise, turizm çeşitlendirme bir bölge ve/veya ülkenin sahip olduğu turizm zenginliklerini en iyi şekilde değerlendirebilmek amacıyla, farklı pazarlardaki turist beklentilerine uygun şekillerde turistik ürünler sunması ve bunun sonucunda ülke genelinde turizmi yaygınlaştırarak daha fazla sayıda turist çekme gayreti olarak tanımlanmaktadır. Yapılan tanımlara göre, ürün çeşitlendirmenin temel amacı, destinasyonun sahip olduğu ürün olanakları ile uyumlu olan ve/veya sinerjisi olan iş kollarında büyümeyi sağlamaktır (Kozak & Kızılırmak, 2006).

Destinasyonun turistik ürün çeşitlendirilmesinde yığılma ve yayılma dengesine azami ölçüde özen gösterilmelidir. Küresel salgın sürecinde daha da önem kazanan bu durum, mevcut turistik faaliyetlerin bu şartlara uygun düzenlemesini gerektirmektedir. Ayrıca turistlerin destinasyon seçimlerinde bölgeler arası dengesizlik olduğu görülmektedir, kişisel mesafenin de korunması için önemli unsur olan bu dengesizliğin giderilmesi hem bölgeler arası gelir adaletsizliğini giderebilecek hem de sosyal mesafeye uyulmasını kolaylaştıracaktır. Türkiye'de Marmara, Ege ve Akdeniz bölgelerin

gelişmişlik düzeyleriyle alakalı olarak turistik ürün arzının fazlalığı diğer bölgelerin bu şansa sahip olmamasıyla orantılı olarak göç olgusu gibi sorunları beraberinde getirmektedir. Bölgeler arası kalkınmışlık farkları az gelişmiş bölgelerde az sayıda turistik ürün arzıyla beraber kalkınmışlık düzeyleri arasındaki farka olumsuz etkide bulunmaktadır. Bölgelerin alternatif turizm faaliyetleriyle potansiyellerinin ortaya çıkarılması, bölgelerarası gelişmişlik farklarının azalmasını sağlayabilecektir (İlkin & Dinçer, 1991).

Turistik ürün çeşitlendirme ve yoğunlaştırma yöntemi ile birlikte destinasyon hem rekabet gücü hem de sürdürülebilir gelişme avantajı elde edebilir. Ancak destinasyon böyle bir strateji ile birlikte elde edeceği ekonomik avantajların yanında bir takım dezavantajlara da maruz kalabilir. Bu stratejinin destinasyon için potansiyel avantaj ve dezavantajları turizm politikalarını belirleyen, planlama yapanlar, turistik işletme yöneticileri ve toplum tarafından bilinmesi ve her destinasyon için dikkatlice uygulanması gerekir (Benur & Bramwell, 2015). Politika belirleyiciler tarafından önümüzdeki süreçte destinasyon belirlemesi ve turistik ürün çeşitlendirmesi kapsamında küresel salgın faktörü de dikkate alınmalıdır, ülkemiz için bu durum gerçekleşirse turizmde çekicilik artırılabilir ve fırsatlardan yararlanılabilir:

Turizm pazarının Dünya'da gelişimiyle ülkeler arası yoğun bir rekabet ortamı oluşmaktadır. Bu rekabet ülke içinde yabancı paranın TL karşısında yüksek değerinden olabilirken ülkelerarası ulaşım imkânlarının gelişmesiyle beraber uzak ülkeler için bile rekabet ortamı oluşturmaktadır. Ulaşım imkanlarının gelişmesiyle Turizm'de rekabet yakın ülkeler arası olmaktan çıkarak küresel ölçekli bir rekabete dönüşmüştür. Dünya'nın farklı bölgelerinde aynı turistik ürünü pazara sunan ülkeler birbirlerine rakip olabiliyorken, turistik ürün çeşitlendirmenin önemi daha fazla ortaya çıkmıştır. Deniz, kum, güneş turizm modeli ülkelerin farklı turistik ürün sunmaları açısından alternatiflerinin arandığı bir turistik ürün grubu olmaktadır. Turizm çeşitlendirmesi ülkelerin potansiyellerini kullanabilmeleri açısından ve 3S turizminin dışında olanaklar sunmasından dolayı önemlidir.

Son 10 yıllık dönemde Türkiye'ye gelen turistlerin geliş amaçları incelendiğinde, deniz-kum-güneş olarak bilinen tatil amaçlı gelenlerin oranında düşüşler olduğu gözlenirken, kültür, din, sağlık, iş vb. gibi diğer amaçlı gelenlerin oranlarının arttığı görülmektedir (Demir & Demir, 2004). Hiç şüphesiz bunda son yıllarda turizmin çeşitlendirilmesi ile ilgili yapılan çalışmaların rolü büyüktür. Örneğin, 2000 yılında, Turizm Bakanlığı Yatırımlar Genel Müdürlüğü tarafından yapılan, tüm Türkiye'deki turistik arz verilerine dayalı özel projeler başlığı altında "Turizm Tür ve Yörelerinin Çeşitlendirilmesi ve Çevre Projeleri" konusundaki çalışma yeni turistik ürünler ve merkezler ile turistik ürünlerde yapılabilecek çeşitlendirme faaliyetlerini kapsamaktadır (Okumuş & Topaloğlu, 2004).

Türkiye'de alternatif turizm ürünlerinden yaralanma ihtiyacını ortaya çıkaran nedenler kısaca su şekilde sıralanabilir;

- Turistik yörelerdeki yoğunlaşmadan kaynaklanan sorunlar,
- Türkiye'deki turizmde yaşanan denetim ve bilgi eksikliği gibi yapısal sorunlar,
- Turizmin mevsimsel olarak yoğunlaşmasından kaynaklanan sorunlar,
- Turizm gelirlerinin ülke ekonomisi açısından öneminin anlaşılması (Yılmaz, 2008).

Alternatif turistik ürünler oluşturulurken sosyal yapı, sürdürülebilir faaliyetler, teknik alt yapı gibi kriterlerde özen gösterilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde bir takım olumsuzluklar oluşabilir. Bu olumsuzlukları şu şekilde özetlemektedir (Dabour, 2003):

- Doğal turizm potansiyelinin yok olması
- İstikrarlı turizm politikaları ve stratejilerinin uygulanamaması
- Teknik tanıtma faaliyetinin yetersizliği
- Bilgi ve farkındalık eksikliği
- Eksik alt yapıdan kaynaklanabilecek sorunların oluşması
- Turizmin çeşitlendirilememesi
- Turizm yatırımlarının yetersizliği

• Turizmde güvenliğin sağlanamaması.

Turistik ürün çeşitlendirmesi iki şekilde düşünülebilir. Bunlardan ilki alternatif turizm ürünlerinin geliştirilmesidir. Alternatif turizm, kaynak olarak güneşin, denizin ve kumsalın kullanıldığı kitle turizmine alternatif olarak gelişen turizm türlerini ele alan bir kavramdır. Alternatif turizm doğal kaynakları koruyarak kaliteli bir çevre oluşturmayı ve yöre halkının turizm ile ilgili faaliyetlerini kontrol altında tutarak, ülke genelinde devletin üstlenmek zorunda olduğu denetim faaliyetlerini koordine ederek bu yönde ekonomik gelişme sağlamayı amaçlamaktadır. Diğer turistik ürün çeşitlendirme biçimi ise, mevcut ürünün farklı bir yönetim anlayışı ve politikasıyla sunulmasıdır. Turistik ürünün farklı birleşenlerden oluşan bir yapıya sahip olması ve bileşenlerin çokluğu pazarlama yönetimi açısından çok dikkatli davranılmasını gerektiren bir durumdur (Hacıoğlu & Avcıkurt, 2008).

4) Küresel Salgın Döneminde Türkiye İçin Turizm Verileri ve Analizi

Aralık ayında Çin'de ortaya çıkan yeni korona virüsün diğer ülkelere yayılmasıyla küresel bir salgın süreci başlamış oldu. Ülkelerin korumacı tedbirler çerçevesinde önce yurtdışı uçuşlarına ve seyahat hareketlerine sınırlamalar getirmesi ardından sınırlarını kapatmalarıyla dünya genelinde turist hareketlerinde gerilemeler gözlenmiştir. Türkiye, Şubat ayı sonunda ilk etapta İran ile sınırlarını kapattı. Daha sonra Mart ayı içerisinde özellikle ABD ve Avrupa'da vaka sayılarının hızla artmaya başlaması üzerine bu noktalara da uçuşlar durduruldu. Türkiye İstatistik Kurumu, 2020 yılının ilk çeyreğine ait yurt içi turizm verilerini açıkladı. 2020 yılının ilk aylarından itibaren Türkiye'de etkisini göstermeye başlayan koronavirüs, iç turizm verilerine sert yansıdı. Seyahat sayısında ve seyahat harcamalarında büyük düşüşler kaydedildi. Haziran ayı itibariyle birçok uçak seferleri yeni normal sürece uygun olarak tekrar yapılmaya başlandı. Grafik 4.1'de sunulan verilere bakıldığında normale dönme süreciyle turist sayısı artışları gözlenmektedir.

Grafik 4.1. Aylar İtibariyle Türkiye'ye Gelen Yabancı Ziyaretçi Sayıları

TÜRKİYE'YE GELEN YABANCI ZİYARETÇİLERİN YILLARA VE AYLARA GÖRE DAĞILIMI

	YILLAR			% DEĞİŞİM ORANI	
AYLAR	**2018**	**2019**	**2020***	**2019/2018**	**2020/2019**
OCAK	1 461 570	1 539 496	1 787 435	5,33	16,11
ŞUBAT	1 527 070	1 670 238	1 733 112	9,38	3,76
MART	2 139 766	2 232 358	718 097	4,33	-67,83
NİSAN	2 655 561	3 293 176	24 238	24,01	-99,26
MAYIS	3 678 440	4 022 254	29 829	9,35	-99,26
HAZİRAN	4 505 594	5 318 984	214 768	18,05	-95,96
TEMMUZ	5 671 801	6 617 380	932 927	16,67	-85,90
AĞUSTOS	5 383 332	6 307 508	1 814 701	17,17	-71,23
EYLÜL	4 792 818	5 426 818	2 203 482	13,23	-59,40
EKİM	3 755 467	4 291 574		14,28	
KASIM	1 966 277	2 190 622		11,41	
ARALIK	1 950 705	2 147 878		10,11	
TOPLAM	**39 488 401**	**45 058 286**		**14,11**	
9 AYLIK TOPLAM	**31 815 952**	**36 428 212**	**9 458 589**	**14,50**	**-74,03**

Kaynak: TUİK, Erişim: 08.11.2020

Çalışmanın yöneldiği temel konunun turizm gelirlerinin (döviz) cari açığı kapatma payı olmasıyla, hazırlanan grafik için yurtiçi turist hareketlerinden ziyade, gelen yabancı ziyaretçiler analiz edilmiştir. Grafikte küresel salgının Türkiye'ye yayıldığı mart ayı itibariyle yabancı ziyaretçi sayısındaki büyük düşüş gözlenirken aylar itibariyle bu düşüşün azaldığı ve tuik tarafından açıklanan son ay olan Eylül'de -59.40 seviyesine ulaştığı görülmektedir. Önümüzdeki aylarda virüsün etkisinin azalacağı

öngörüsüyle Türkiye için gelen turist sayılarında artış olacağı söylenebilecekken bu artışı turizm çeşitlendirmesi sayesinde hem bölgesel olarak yaymak hem de turizm gelirlerini artırmak için çalışmalar yapılmalıdır.

Tuik'in açıkladığı turist verileri incelendiğinde, 1. çeyrekte, yurt içinde ikamet eden 6 milyon 781 bin kişi seyahate çıktı. Seyahate çıkanların bir ve daha fazla geceleme kaydı ile ülke içinde yaptıkları toplam seyahat sayısı bir önceki yılın aynı çeyreğine göre yüzde 43,5 azalarak 7 milyon 958 bin olarak gerçekleşti. Bu çeyrekte seyahate çıkanların yaptığı geceleme sayısı 75 milyon 346 bin, ortalama geceleme sayısı 9,5 gece oldu (TUİK, 2020).

Küresel salgınla Dünya'daki bir çok ülkenin zor bir süreç içerisinde olması, bu sürecin sonunda bir takım tedbirler alınmasına neden olacaktır. Bu noktada sosyal mesafeye uygun turistik ürün seçeneklerinin sunulabilmesi önemlidir. Küresel salgın sürecinde yaygınlaşan, online konferanslar, organizasyonlar, kapalı olan müze ve turistik tesislerin ziyaretleri dijital altyapı ihtiyacını artıracak ve yeni iş imkanları yaratacaktır. Türkiye'nin bu dijitalleşme döneminde altyapısını güçlendirmesi ve turistik ürün seçeneklerini artırması turist gelirlerinin artırılmasında bir seçenek olarak sunulabilmektedir.

Küresel salgın süreci sonrası yapılacak olan bilinçli turistlere yönelik çalışmalar, nitelikli turist kavramını ortaya çıkarabilecektir, sahil, deniz, güneş merkezinde yoğunlaşan Türkiye'nin turizm yapısı, nitelikli turist tercihleriyle çeşitli turizm türlerine yayılabilecektir. Nitelikli turist kavramı beraberinde bir takım yeni tedbirleri getirebilecektir. Toplu taşıma araçlarının kişisel mesafeye uygun olarak yeniden düzenlenmesi, konaklama ve seyahat öncesi sağlık kontrollerinin sıklaşması, biyolojik pasaport uygulamaları bunlara örnektir (Kıvılcım, 2020). Küresel salgın sürecinde yeni ekipmanlar kullanılmış, yeni hastaneler açılmış, hastane donanımları ve kapasiteleri artırılmış, yeni tedavi yöntemleri için çalışmalar yapılmıştır. Tüm bu gelişmeler sağlık turizminde ülke potansiyelini artırmıştır. Türkiye yenilikçi yapısıyla sağlık turizminde hem Avrupa'dan hem orta doğu ülkelerinden Turist çekebilme kabiliyetine sahiptir.

Küresel salgın sürecinin yarattığı bir diğer etki doğa kirliliğinin azalması, çevre bilincinin artması şeklinde olmuştur. Ülkelerce uygulanan karantina ve sokağa çıkma yasağı uygulamalarıyla hanelerde kullanılan elektrik, su, doğalgaz gibi enerji kaynakları tüketimi artarken sanayi üretimine bağlı olarak tüketilen enerji miktarı düşmüştür. Seyahat kısıtlamaları ve azalan ulaştırma araçları kullanımıyla hem fosil yakıt tüketimi azalmış hem zararlı gaz emisyonu azalmıştır. Bu gelişmelerle bitki ve hayvan tahribatının azalması, hava ve su kalitesinin artması bireylerin doğaya olan farkındalıklarını artırmıştır. Bu bağlamda da bireylerin turistik tercihleri değişebilecektir. Bu turistik tercihlere örnek olarak kamp ve karavan turizmi veya glamping gibi outdoor tatiller gösterilebilir. Kalabalık otellerin, her şey dahil konseptin yerini alabilecek bu yeni turizm modeliyle, yeni iş alanları açılabilecek turizmde istihdam artışı sağlanabilecektir. Bu süreçte yapılabilecek bir diğer uygulama da tek kullanımlık ya da kişiye özel ürünlerin turizm sektöründe hizmet veren işletmelerde daha yaygın hale getirmektir. Örneğin, işletmeye gelen turistler açık büfelerde herkesin elinin değdiği servis kaşıkları, çatallar ve maşalara dokunmak istemeyecekler ve işletmeler hijyeni sağlamak için kişiye özel servis takımları, eldiven gibi ürünler sunacaktır. Tekstil sektöründe görece gelişmiş olan Türkiye için bu örnekten yola çıkarak anti-bakteriyel ürünler sunulabilecek, doğal pamuk ve yün gibi Türkiye'nin üretim potansiyelinin bulunduğu ürünlerin pazarı genişleyebilecektir. Bir diğer örnekle egzersiz salonlarında, spa merkezlerinde, şezlonglarda, hamam ve saunalarda bireylerin fiziksel temasının olduğu ekipmanların anında temizlik işleminin yapılması mümkün olmayacağı için değiştirilebilen, tek kullanımlık havlu, bone, örtü vb. malzemeler kullanılacaktır.

Turizm çeşitlenmesi ve yeni turistik tercihler göz önüne alındığında Türkiye için yukarıda sunulan örneklerden de anlaşılacağı üzere; Türkiye'nin yeni eğilimlere yönelik yapacağı turistik yatırımlar, turizm sektörünün yayılmacı etkisiyle ulaşım sektörü, sanayi faaliyetleri ve tarımsal üretim gibi alanlarda da pozitif yönlü gelişmeler sağlayabilecektir.

Sonuç ve Öneriler

Küresel salgın (korona virüs) geçmişte görülen birçok salgından farklı olarak bütün dünyayı kısa sürede etkilemiştir. Salgının Çin'in wuhan kentinde görülmesinden iki ay gibi kısa süre sonra dünyanın geneline yayılmaya başlamıştır. Salgının ardından dünya genelinde birçok koruyucu tedbirler alınmıştır. Başta ülkelerin sınırlarını uçuşlara kapatması ve seyahat kısıtlamaları olmak üzere; karantina uygulamaları, olağanüstü hal uygulamaları, şehirlerarası ulaşım kısıtlamaları, otel, restaurant ve avmler gibi fiziksel mesafeyi korumanın zor olduğu yerlerin kapatılması bu uygulamalardan bazılarıdır. Bu anlamda alınan başkaca önlemler de olmuştur; salgını yayma riski bulunan 20 yaş ve altı bireylere yönelik ve 65 yaş üstü bireylere yönelik sokağa çıkma kısıtlamaları bu kapsamdadır. Küresel salgına neden olan virüse karşı her ülke gerekli önlemleri eş zamanlı olarak almasa da birçok ülkenin aldığı önlemler paralellik göstermektedir.

Küresel salgın sürecinde etkili bir aşı bulunmaması ve kesin tedavi yönteminin ne zaman bulunabileceği konusunun belirsizliği tüketici davranışlarında kökten değişimlere ve dönüşümlere sebep olabilecektir. Salgın sürecinin başlangıcında alınan katı önlemler, gerek ekonomik koşullar gerekse sosyal alışkanlıklarla salgının ilerleyen günlerinde çoğu ülkede gevşetilmiştir, alınan katı önlemlerin bazı ülkelerde etkili olması da salgına yönelik önlemlerin gevşemesini sağlayabilmiştir. Bu bağlamda Avustralya gibi ülkelerde uzun karantina sürecinin ardından yeni hasta sayısında düşüş gözlenmiştir. 2020 yılının ortalarından itibaren Türkiye'de ve birçok Avrupa ülkesinde yeni normal sürece geçiş aşamasıyla birçok serbesti getirilmiştir. Küresel salgına yönelik alınan tedbirler kapsamında kapalı bulunan restaurantlar, kafeler, oteller vb. dâhil birçok işletme yeni normal süreçle açılmaya başlanmıştır. Bu süreçle beraber Türkiye'de devlet tarafından hem turizm işletmeleri hem de diğer ticari işletmelerin küresel salgına yönelik uyması gereken temizlik, fiziksel mesafenin korunumu, ortak kullanım alanlarında maske kullanımı gibi kurallar belirlenmiş ve söz konusu işletmelerin hizmetlerine başlamaları sağlanmıştır. Ülkelerin sınırlarının açmasıyla turizm faaliyetlerinin başladığı şu günlerde yeni normal sürece uygun olarak turizm çeşitleri sunulabilmesi kritik önem taşımaktadır. Yeni normal sürece geçişle yaşanan bu gelişmelere ilave olarak Avrupa ile Türkiye'nin uçuş mesafesinin "kısa süreli uçuşlar" kategorisinde yer almasının da etkisiyle Türkiye'nin turizm sektörü canlanma eğilimine girmiştir. Küresel salgın öncesinde yapılan araştırmalar analiz edildiğinde, bireylerin turizm tercihlerinde kitlesel turizmden, kişisel turizme (özel ilgi vb.) yönelik eğilimlerinin arttığı görülmektedir. Gerek küresel salgın öncesinde gerekse salgın sürecinde yapılan araştırmaların sonuçları analiz edildiğinde, bireylerin kitlesel turizm tercihlerinden uzaklaştığı sonucuyla Türkiye'nin turizm sektörü anlamında bu salgını fırsata çevirecek yapılanmalarda bulunması ve tüketicilerin eğilimlerine yönelik çalışmalar içinde olması önemlidir. Değişen turist tercihlerine bağlı olarak turizm sektöründe kullanılan her şey dâhil tatil konsepti gibi bazı yapıların gelecekte dönüşüme uğrayacağı düşünülmektedir. (Aydın & Doğan, 2020).

Salgın süresince ortaya çıkan online toplantılar, telekonferans, sanal ortamda yapılan kongreler vb. yeni oluşumların, gelecekte de kullanılabileceği ve bu durumun neticesinde de iş için yapılan seyahatlerin neden olduğu zaman kaybı azalabilecek, bunun ikamesi olarak bireylerin özel zevklerine daha fazla zaman ayırabilmeleri mümkün olabilecektir. Küresel salgın bireyler üzerinde çevre ve sağlık bilinci konusunda olumlu etkilerde bulunmuştur, bu durumun turizm sektörüne yansıması duyarlı turizm tercihleri konusunda artış şeklinde olabilecektir. Ekolojik turizm ve sürdürülebilir turizm kavramının önemi bu bağlamda yeniden değerlendirilmelidir.

Küresel salgın, öncesindeki dönemde yapılan istatistikler ve tahminler üzerinde de devrim gibi bir etkide bulunmuş, yapılan tüm analizlerin tekrar gözden geçirilmesini gerekli kılmıştır Küresel salgından önceki dönemde hem dünya geneli için hem de ülkeler özelinde yapılan turizm sektörü analizleri boşa çıkmıştır. Küresel salgının başlangıcından itibaren ekonomik açıdan en çok etkilenen sektör; içerisinde turizmi de barındıran hizmetler sektörü olmuştur. Bu dönem, süreç içinde bulunan tüm taraflarla (hükümetler, yerel yönetimler, acentalar, oteller, ulusal ve uluslararası kuruluşlar,

restaurantlar, vb.) organize şekilde koordinasyona ve işbirliğine ihtiyaç duyulan bir süreç olacaktır. Diğer taraftan, benzer sektörlerde hizmet veren işletmelerin de kendi aralarında rekabetten ziyade işbirliğine yönelik olarak hareket etmeleri turizm sektörünün gelişimi açısından önemli olacaktır. Turizm sektöründe etkileşimin yoğun olması ve fiziksel mesafenin korunması, hizmetlerin doğası gereği zor olmaktadır (Aydın & Doğan, 2020). Ancak fiziksel mesafeye uygun turistik ürünlerin tanıtımı ve uygulanırlığının sağlanması için önümüzdeki küresel salgın dönemi fırsata çevrilebilir.

Çalışmada sunulan verilerde görüldüğü üzere turistik hareketlerin aylar itibariyle arttığı bu günlerde; öncelikle kısa ve orta vadede iç turizmin canlanacağı beklentisiyle, iç turizmde fiziksel mesafeye uygun turistik faaliyetleri hareketlendirmeye yönelik çalışmalar yapılmasının yanı sıra, katılıma teşvik için tanıtım, reklam ve kampanyalara yönelik çalışmaların artırılması turizm sektörünün gelişimini sağlayabilecektir. Küresel salgın sürecinde yoğunluk kaçınılması gereken bir durumdur. Bu açıdan turizm faaliyetlerinin belirli aylara yığılmasından ziyade (Türkiye için bu aylar yaz dönemini kapsamaktadır) yılın geneline yayılarak insan yoğunluğunun kontrol altında tutulmasını teşvik etmek için alternatif turizm çeşitlerine yönelik reklam ve kampanyaların tüm yıl yapılması turizmin belirli sezonlara yığılma sorununu azaltabilecektir. Yeni normal dönemde sürdürülebilir turizm düşüncesinin yaygın hale gelmesi ve çevre duyarlılığının artması ile ilgili doğaya ve çevreye duyarlı ekolojik oteller, doğa, inanç ve kültür temelli bölgeler ya da turistik merkezler bu alanlarda kendilerini geliştirerek bu süreci avantaja çevirebilirler. Küresel salgın sürecindeki özellikle hijyen konusundaki deneyimlerle, turistik işletmeler müşteri memnuniyetini ve güvenilirliği artırmak, müşteri sadakati konusunda gelişme kaydetmek adına ilave temizlik tedbirleri alabilirler.

Küresel salgın süreci, dünya genelindeki kitle turizmden kişisel salgın turizmine doğru olan genel eğilimi artırmıştır. Bu durumda turizm faaliyetlerinin genel olarak kitle turizmi şeklinde görüldüğü Türkiye ve benzer ülkelerin bu yeni eğilime yönelik turizm stratejisi belirlemesi önem taşımaktadır. Toplumların vaka sayıları ve yayılımı konusunda tam bilgilendirilmesi, ülke imajının güçlü tutulması, turistlerin "yabancı düşmanlığı" konusunda hassasiyetlerinin dikkate alınması gerekmektedir, bu şartların sağlanabilmesi için güçlü ve sağlıklı dış-ilişkiler geliştirilmelidir.

Turist güvenilirliğini sağlamaya yönelik olarak; esnek rezervasyon imkanı, iade ve iptal işlemlerinde kolaylıklar, tatil sigortalarının yaygınlaştırılması gibi uygulamalar hem işletmeler hem ülke imajı için olumlu katkı sağlayabilir. Yapılacak bu uygulamalar turistlerin memnuniyet ve sadakat düzeylerini arttırabilir. Türkiye'nin coğrafi konumunun avantajıyla gerek Avrupa'yla gerekse Ortadoğu'yla kısa mesafe uçuşlarının yapılabilmesi ve son yıllardaki özel hastane sayısındaki artışla, sağlık turizminde gerekli tanıtımlar yapılarak mevcut potansiyelinden yararlanılabilir.

Bu sürecin devamında uzun vadede küresel salgın sürecindeki düşünsel sürecin etkisiyle bireylerin turizm algısı değişebilecektir. Özellikle alternatif turizm çeşitlerindeki talebin artması ve kitle turizm talebinin düşmesi bunun bir örneğidir. Bu örnekler incelendiğinde alternatif turizm ürünleri ve turizm çeşitliliğinin sağlanmasının sürdürülebilir turizm açısından bir gereklilik/zorunluluk olduğu görülmektedir.

Kaynakça

Akdeniz, N. (1994). Çevre ve Enerji Politikaları. *Günümüzün Çevre Sorunları* (s. 174-188). Ankara: Birleşmiş Milletler Türk Derneği Yayınları : 18.

Aksay, C. S., Ketenoğlu, O., & Kurt, L. (2005). Küresel Isınma ve İklim Değişikliği. *S Ü Fen Edebiyat Fakültesi Fen Dergisi, Sayı 25*, 29-41.

Aydın, B., & Doğan, M. (2020). Yeni Koronavirüs (COVID-19) Pandemisinin Turistik Tüketici Davranışları ve Türkiye Turizmi Üzerindeki Etkilerinin Değerlendirilmesi. *Pazarlama Teorisi ve Uygulamaları Dergisi*, 93-115.

Baytok, A. (1998). Türkiye'de Turistik Ürün Çeşitlendirmesi Stratejisi Kapsamında Kongre Turizminin Geliştirilmesi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.

Benur, A. M., & Bramwell, B. (2015). Tourism Product Development and Product Diversification in Destinations. *tourism management*, 213-224.

Dabour, N. (2003). Problems And Prospects Of Sustainable Tourism Development In The Countries: Ecotourism. *Journal Of Economic Cooperation*, 25-62.

Demir, M., & Demir, Ş. Ş. (2004). Turistik Ürün Çeşitlendirmesi Kapsamında Futbol Turizmi: Antalya Bölgesinde Bir Araştırma. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 94-116.

Doğan, T. G., & Eby, G. (2013). *Uzaktan Bilgisayar Mühendisliği Eğitimi Sosyo-Teknik Kuram Çerçevesinde Esnek Bir Model Önerisi.* Ankara: Kültür Ajans.

Erlat, E. (2009). *İklim Sistemi ve İklim Değişmeleri.* İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları No: 155.

Furman, A., & Yenigün, O. (2002). *The Environmental Dimension.* İstanbul: Boğaziçi University Pess.

G.Barry, R., & Chorley, R. J. (1998). *Atmosphere, Weather and Climate (7th edn).* Londra: Routledge.

Hacıoğlu, N., & Avcıkurt, C. (2008). *Turistik Ürün Çeşitlendirmesi.* Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

İlkin, A., & Dinçer, Z. (1991). *Ekonomik ve Sosyal Sorunlar-Çözüm Önerileri Dizisi 2 : TURİZM (Türk Ekonomisindeki Yeri ve Önemi).* Ankara: TOBB.

Kiehl, J. T., & Trenberth, K. E. (1997). Earth's Annual Global Mean Energy Budget. *Bulletin of the American Meteorological Society (78-2)*, 197-208.

Kıvılcım, B. (2020). Covid-19 (Yeni Koronavirüs) Salgınının Turizm Sektörüne Muhtemel Etkileri. *USOBED Uluslararası Batı Karadeniz Sosyal ve Beşeri Bilimler DErgisi*, 17-27.

Kozak, M. A., & Kızılırmak, İ. (2006). TURİSTİK ÜRÜN ÇEŞİTLENDİRMESİ: Kültür ve Turizm Müdürleri Görüşlerine Dayalı Bölgesel Yaklaşımlar. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*.

Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü. (2016, Mayıs 19). Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Web Sitesi : http://www.kulturvarliklari.gov.tr/TR,44439/dunya-miras-listesine-alinma-kriterleri.html adresinden alındı

Lutgens, F. K., Tarbuck, E. J., & Tasa, D. (2013). *Essential of Geology 11. Basım, Çev. Ed: Cahit Helvacı.* Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Okumuş, F., & Topaloğlu, C. (2004). Turistik Destinasyonlarda Ürün Geliştirme ve Farklılaştırma: Dalyan Örneği. *Seyahat ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 54-67.

Öztürk, K. (2002). Küresel İklim Değişikliği ve Türkiye'ye Olası Etkileri. *G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi Cilt 22, Sayı 1*, 47-65.

Sugden, D. E. (2014). James Croll (1821–1890): Ice, Ice Ages and the Antarctic Connection. *Antarctic Science 26(6) doi:10.1017/S095410201400008X*, 604–613.

Tavmergen, I., & Oral, S. (1999). Tourism Development in Turkey. *Annals of Tourism Research*, 449-451.

TUİK. (2020, 10). *https://yigm.ktb.gov.tr/*. https://yigm.ktb.gov.tr/: https://yigm.ktb.gov.tr/TR-9851/turizm-istatistikleri.html adresinden alındı.

worldbank. (2020, 11 8). *worldbank.org*. worldbank.org: https://data.worldbank.org/country/turkey?locale=tr adresinden alındı

Yılmaz, H. (2008). Turizm Çeşitlendirmesi Kapsamında Ekoturizmin Ürünü Olarak Tatil Çiftlikleri: Türkiye'de Tatil Çiftliklerine Yönelik Swot Analizi. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. Afyon: Kocatepe Üniversitesi Sosyal BİIimler Enstitüsü.

Covid-19 Pandemisinin Türk Çalışma Hayatına Etkileri

Kezban ÖZÇELİK KAYNAK[1]

Barış ÖZTUNA[2]

Giriş

Yaşamımızın önemli bir kısmını kapsamakta olan çalışma hayatı; bireylerin gelir elde etmelerini, sosyal güvenlik kapsamında yer almalarını sağlamanın yanı sıra psikolojik olarak doyum elde etmelerini, sosyalleşmelerini, saygın ve mutlu hissetmelerini sağlamaktadır. Çalışma hayatında bireyler bilgi, beceri ve yeteneklerini kullanma imkânı bulurken hayatlarına anlam katmakta ve ekonomik, sosyal güç elde etmektedirler (Yılmaz, H., 2020).

İlk olarak Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkarak tüm dünyaya yayılan ve Ekim 2020 tarihi itibari ile 40 milyondan fazla kişiye bulaşarak 1 milyondan fazla kişinin ölümü ile sonuçlanan Covid-19 salgını, 11 Mart 2020 tarihinde Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından "Pandemi" ilan edilmesine sebep olmuştur (WHO, 2020). Diğer pandemilerde olduğu gibi bu salgın da toplum sağlığı ve sağlık sistemi üzerinde ciddi olumsuzluklar yaşanmasına sebep olurken, ülkelerin ekonomi sistemlerinden, çalışma hayatına, eğitim süreçlerinden tüketim alışkanlıklarına kadar birçok alanı derinden etkilemektedir. Salgın koşullarına uyum alışılagelmiş birçok dengenin değişmesine yol açarken çalışma şartlarının da hem işverenler hem de işgörenler açısından yeniden şekillenmesi zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır (ILO, 18.10.2020).

Covid-19 ile birlikte tüm dünyada yaşanan sağlık sorunları ve can kayıpları beraberinde pandemi ilan edilmesi ile ekonomik olarak da hissedilir problemler yaşanmasına sebep olmuştur. Durdurulan veya azaltılan ticari ve ekonomik faaliyetler, işverenleri etkilemekle birlikte çalışanlar açısından da birçok sonucu beraberinde getirmiştir (Yürekli, 2020, s.35). Bulaş riski yüksek olan bu hastalık, çalışma hayatının rutinleri üzerinde etkisini özellikle izolasyon kurallarının uygulanması aşamasında hissettirmiştir. Sosyal mesafe kurallarının uygulanma zorunluluğu çalışma ve üretim süreçlerinin değişimini zorunlu kılmıştır.

Covid-19 Pandemisi ve Sektörel Etkileri

Covid-19 salgını bireylerin arz ve talep üzerinde oldukça büyük değişikliklere sebep olmuş, bu durum da ekonominin birçok alanını etkisi altına almıştır. Getirilen kısıtlamalar ekonomik aktiviteleri azaltırken, bazı sektörlerin ürettiği hizmete talebi de arttırmaktadır. ILO nun 2020 yılı çalışma hayatı verileri ışığında sağlık, eğitim, kamu hizmetleri gibi sektörlerde olumsuz etkinin daha az olması beklenmektedir. Bunu yanı sıra özellikle perakende satışlar, konaklama, yiyecek-içecek hizmeti sunan işletmeler ile seyahat ve ulaşım ile ilgili sektörlerin pandeminin yarattığı krizden daha fazla etkilenmesi

[1] Kezban Özçelik Kaynak, Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Hemşirelik Fakültesi, kezban.kaynak@deu.edu.tr
[2] Barış Öztuna, Doç.Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve End. İlişkileri, barisoz83@yahoo.com

kaçınılmaz olup; özellikle küçük ve orta ölçekli işletmeler kısıtlamanın getirdiği talep daralması ile gelir kaybına uğrayacaklardır (Taymaz, 2020).

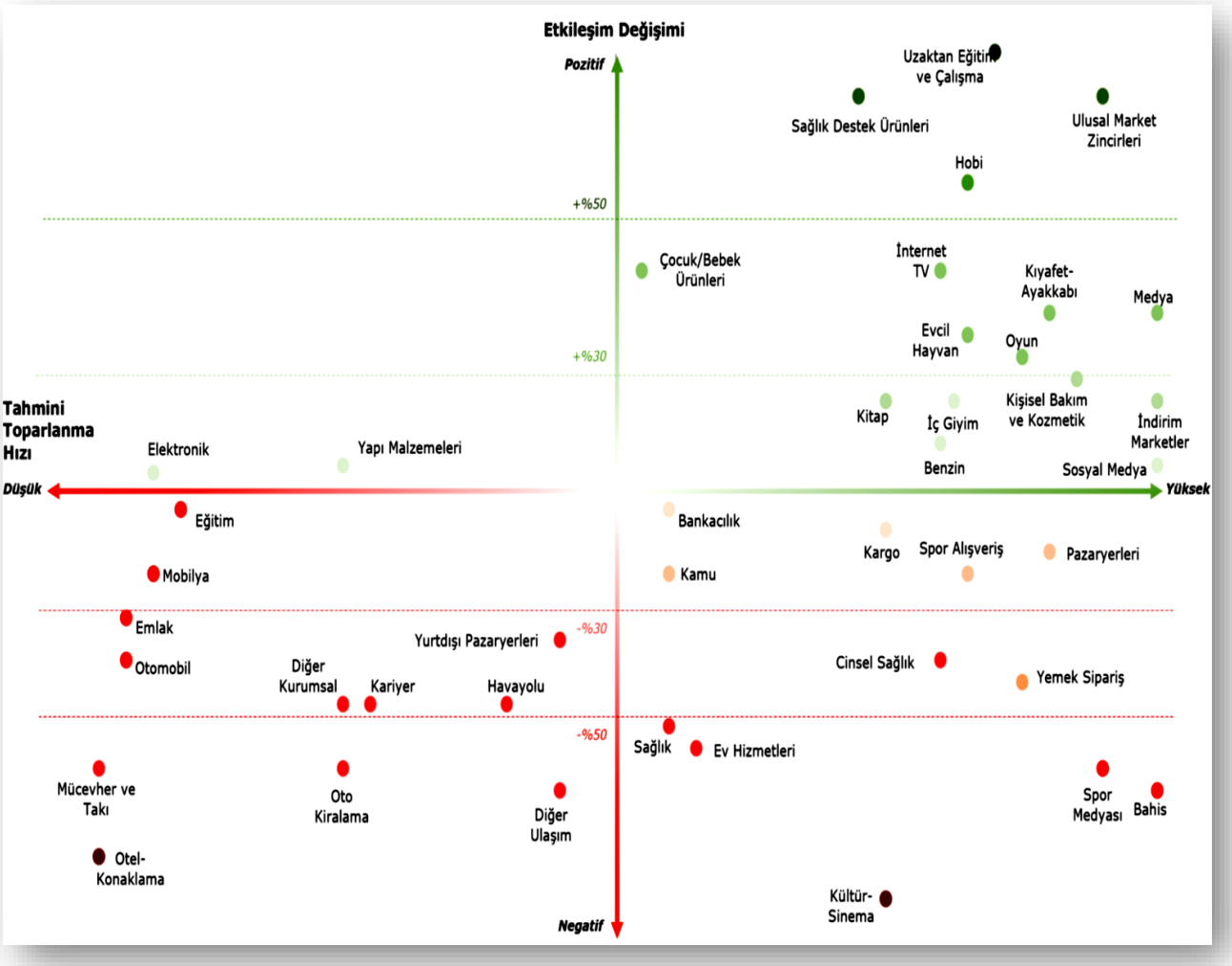
Tablo 1: Sektörlerin COVID-19 Krizinden Etkilenme Dereceleri

Sektörler	Kovid-19 Krizinden Etkilenen Üretim Miktarı
Toptan ve perakende ticaret	Yüksek
İmalat	Yüksek
Emlak; idari ve destek hizmet faaliyetleri	Yüksek
Konaklama ve yiyecek hizmetleri	Yüksek
Sanat, eğlence, dinlence, spor ve diğer hizmetler	Orta-Yüksek
Ulaştırma, depolama ve haberleşme	Orta-Yüksek
İnşaat	Orta
Finans ve Sigorta Hizmetleri	Orta
Madencilik ve taş ocakçılığı	Orta
Tarım, ormancılık ve balıkçılık	Düşük-Orta
İnsan sağlığı ve sosyal hizmet faaliyetleri	Düşük
Eğitim	Düşük
Kamu yönetimi ve savunma; zorunlu sosyal güvenlik	Düşük
Kamu hizmetleri (elektrik, gaz vb. üretimi ve dağıtımı)	Düşük

Kaynak: ILO, 2020

Tablo 1'de özetlenmeye çalışılmış haliyle pandemi her sektörü aynı düzeyde etkilememiş, bazı sektörlerin canlanmasına fırsat bile sunmuştur. Ülkemizde de COVID-19 Pandemisi sağlık hizmetlerinin önemini arttırırken, sağlık, izolasyon, temizlik ürünlerinin üretim ve satışını da olumlu yönde etkilemiştir. İletişim, internet sokağa çıkma yasakları ile birlikte talebi artan sektörler olmuştur. Dağıtım elemanları, digital platformlar, ev sporuna yönelik aletler, çağrı merkezleri gibi sosyal hayatın kısıtlanması sonucu önemi artan sektörlerin ve çalışanların da krizden asgari kayıpla, hatta kazançla çıkması beklenmektedir. Normale döneme sürecinde de her sektörü bekleyen süreç farklılık gösterecek olup; şekil 1 de özetlenmeye çalışılmıştır (Balcı ve Çetin, 2020, s. 26). Buna göre; bulaş riskini en aza indirme konusunda olmazsa olmaz olan kişisel bakım ürünleri, sağlık destek ürünleri ile sosyal mesafenin korunabilmesi adına uzaktan eğitim, kişisel gelişim alanlarında faaliyet gösteren firmaların toparlanma hızlarının yüksek ve etkileşimlerinin de pozitif yönlü olacağını öngörebiliriz. Her ne kadar 2020 yazında normalleşmenin olumlu etkileri turizm ve seyahat hizmetlerinde görülmüş olsa da sonbahar itibari ile tekrar gündeme gelen sokağa çıkma yasaklarının etkisi ile bu sektörlerde toparlanma hızının görece daha düşük olması beklenmektedir.

Şekil 1: Türkiye'de COVID-19 Salgını Sonrası İncelenen Kategorilerin Etkileşim Değişimi ve Tahmini Toparlanma Hızları

Kaynak: Balcı ve Çetin, 2020

Dünya genelinde salgının yayılmasını engelleyebilmek en azından azaltabilmek adına alınan tedbirlerin yol açtığı ekonomik durgunluk ve kriz, üretimde düşüşü kaçınılmaz kılarken istihdam ve çalışma hayatını da derinden etkilemiştir. Salgın süreci iş dünyasını hizmet ve iş sürekliliğini devam ettirebilmek adına yeni çalışma düzeni oluşturma zorunluluğu ile karşı karşıya bırakmış böylece en az zararla krizi atlatmak amaçlanmıştır (Escarus, 2020).

Covid-19 Pandemisi ve Çalışma Şekillerine Etkileri

COVID-19 salgınını kontrol altına alabilmek için alınan çeşitli önlemlere rağmen yaklaşık dokuz aydır virüs etkisini dünya genelinde en üst seviyede hissettirmektedir. Ne zaman biteceği

öngörülemeyen bu süreç ile ilgili belirsizlik devam ederken getirilen yasaklar ekonomik göstergeleri olumsuz etkilemeye devam etmektedir. İşyerlerinde yaşanan küçülme, geçici veya kalıcı olarak kapanma, üretimin veya hizmetin azalması işgücüne olan talebi de azaltmaktadır. Özellikle emek yoğun sektörler için istihdam düşüşleri yaşanmaktadır. Bir diğer taraftan sağlık çalışanları başta olmak üzere hastalığa yakalanan işgücü sayısında yaşanan artışla birlikte emek arzında da azalma ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla istihdam ve işgücü üzerinde milyonları ilgilendiren ve etkileyen bir süreçle karşı karşıya kalınmıştır.

İşgücü arzı ve talebi açısından baktığımızda ekonomik olarak salgından yüksek düzeyde etkilenmesi beklenen sektörlerde istihdam edilenler; işlerini kaybetme, ücretsiz izne çıkarılma, haftalık çalışma saatlerinin düşmesi gibi risklerle karşı karşıya kalmaktadır. ILO'nun tablo 1'de verdiğimiz raporuna göre yüksek risk grubunda istihdam edilenler ülkemizde ki toplam istihdamın yaklaşık %46'sına denk gelmekte olup; bu oran yüksek işsizlik tehdidi olarak karşımıza çıkmaktadır. Ülkemiz için ulaşım, inşaat gibi orta risk grubu sektörlerde istihdam oranı %10 civarında, düşük risk grubu ise %19,6 oranındadır. Söz konusu veriler, korona virüs krizinden orta (% 7,0), orta-yüksek (% 9,2) ve yüksek (% 46) seviyede etkilenmesi beklenen sektörlerde toplamda 17,5 milyon kişinin yani toplam istihdamın yaklaşık üçte ikisinin (%62,2) çalıştığını göstermektedir (Gür ve diğerleri, 2020, s.92). Ülkemizde pandeminin çalışma hayatına en büyük zararlarının istihdamda ki daralma, işsizlik ile olacağı söylenebilir.

Salgının öncelikli tedbiri olarak belirlenen sosyal mesafe kuralına uyabilmek için kamu ve özel sektör çalışanlar arasındaki fiziki mesafenin arttırılacağı, hijyen koşullarının sağlanacağı geniş önlemlerin alınması, uzaktan veya esnek çalışma modellerinin uygulanması zorunluluğu ile karşı karşıya kalmışlardır (Kara, 2020, s.274).

Uzaktan çalışma bilgi iletişim teknolojileri yardımıyla gerçekleştirilen, çalışmaların işyeri dışında yürütülmesine olanak tanıyan iş görme ve ücret bağının devam ettiği bir çalışmadır. Tüm sektörler için uygulanabilir olmamakla birlikte uzaktan çalışmaya uygun işlerin ülkenin ekonomik gelişmişlik düzeyiyle birlikte arttığını görülmektedir. Finans, sigortacılık, bilişim, kamu yönetimi gibi sektörlerde çalışanlar evden çalışmaya yönlendirebilirken, ağırlıklı olarak imalat, tarım, inşaat ve turizm gibi sektörlerde pek mümkün olamamaktadır. Hükümetler tarafından verilen evde kalma talimatı sonucunda, Avrupa'da neredeyse her 10 çalışandan 4'ü, Finlandiya'da çalışanların yaklaşık %60'ı evden çalışmaya geçmiştir. Lüksemburg, Hollanda, Belçika ve Danimarka'da ise çalışanların %50'sinden fazlası uzaktan çalışmaya başlamışlardır. Avrupa'da Covid-19 salgınına kadar hiç evden çalışmamış olanların %24'ünün, ara sıra evden çalışmış olanların ise %56'sının uzaktan çalışmaya başladığı görülmüştür (ILO, 05.11.2020). Türkiye'de de gerçekleştirilen "Korona Virüs Salgınının İş Hayatına Etkisi Anketi" sonuçları uzaktan çalışmanın güncel durumunu gözler önüne sererken Korona virüsü öncesinde evden çalışma uygulaması olan şirketlerin oranı %45 iken, süreç ile birlikte bu oranın şirketlerin merkez ofis çalışanları için %95'e ulaştığı bilgisine ulaşılmıştır (Mercer, 2020). Genel olarak uzaktan çalışmada en önemli artışın, altyapının küresel salgın öncesinde de gelişmiş olduğu, virüsün etkisinin şiddetli olduğu ülkelerde görüldüğü sonucuna varılabilir.

Covid-19 Pandemisi ve Çalışma Hayatına Yönelik Tedbirler

Covid-19 salgını en güçlü ekonomilerden gelişmekte olan ülkelere kadar dünya genelinde istihdamın kırılgan bir hal aldığı küresel bir krizi beraberinde getirmiştir. Hükümetler pandemi ilan

edilir edilmez aldıkları önlemlerle ekonomi ve iş gücü piyasasını krizin olumsuz etkilerinden korumaya çalışmışlardır. Küresel düzeyde istihdama yönelik alınan tedbirlerden kayıt dışı/kendi hesabına çalışanlar için destekler ile işsizlik yardımları; tüm işsiz kalanlara doğrudan nakit transferi yapmasını içine alan desteklerdir. Ücret sübvansiyonları; istihdam tedbirleri içinde en yaygını olup işveren tarafından gerçekleştirilmesi gereken ödemelerde devletin katkı sağlamasını ifade etmektedir. Kısa çalışma düzenlemesi ile çalışma saatlerinin azaltılması imkânı sağlanmaktadır. Hastalık izni için verilen sübvansiyonlar ise çalışanın veya bir yakınının pozitif tanı alması halinde tedavi veya izolasyon süresince ücretli izin alabilmelerini, gerektiğinde bunun devlet tarafından finanse edilmesini sağlayan bir düzenlemedir. İşten çıkarmanın sınırlaması veya yasaklanması ile mesleki eğitimin desteklenmesi çalışma hayatını korumak adına alınan diğer tedbirlerdir (World Bank, 12.09.2020).

Genel olarak ülkemizde bu istihdam tedbirlerinden; ücret sübvansiyonları, hastalık izni için verilen sübvansiyonlar ve işten çıkarma sınırlaması tedbirleri uygulanmaktadır. Kısa çalışma ödeneği, işten çıkarma yasağı ve asgari ücret desteği istihdama yönelik alınan tedbirlerin başında gelmektedir. 17.04.2020 tarih 7244 sayılı Kanun ile 3 ay süreliğine yapılan işten çıkarma yasağına ilişkin düzenleme 27.10.2020 tarihli yeni düzenleme ile 17.01.2021tarihine kadar uzatılmıştır. Covid-19 salgını doğrultusunda kamu yararı gözetilerek çıkarılan bu yasağı ihlal eden işveren veya işveren vekiline, işten çıkarılan her işçi için aylık brüt asgari ücret tutarında idari para cezası verilecektir. Böylesi bir yaptırım küresel bir krizde işçi işveren bağının zayıflamasını engellemek amacı da gütmektedir.

25.03.2020 tarih ve 7226 sayılı Kanun'la, 4447 sayılı Kanun'a eklenen geçici 23. madde hükümleri doğrultusunda COVID-19 isimli bulaşıcı hastalık, kısa çalışma yapılmasını gerektiren bir "zorlayıcı sebep" olarak kabul edilmiş ve kısa çalışma ödeneğine hak kazanma koşulları yeniden düzenlenerek kolaylaştırılmıştır. Böylece pandemi nedeniyle faaliyetlerini yavaşlatan veya durduran tüm işletmelere kısa çalışma ödeneğine başvurabilme imkânı sağlanmış olup; İŞKUR'a yapılacak başvuru ve iş müfettişlerinin uygunluk tespiti sonucuna göre işçilere kısa çalışma ödeneği verilecek, genel sağlık sigortası primleri de işsizlik sigortasından karşılanacaktır. Kısa çalışma ödeneği önemli bir istihdam politikası olmasına rağmen devlete ciddi bir mali yük getirmektedir. Buna rağmen ülkemizde uzayan pandemi süreci ile birlikte kısa çalışma ödeneğinin süresi 27.10.2020 tarih 3134 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı ile 30.12.2020 tarihine kadar uzatılmıştır.

Covid-19 kapsamında istihdama yönelik olarak süresi uzatılan bir diğer destek asgari ücret desteğidir. Asgari ücret desteği; işverenler üzerindeki yükü en aza indirmek amacıyla kanun koyucu tarafından, sigorta primlerinin ödenmesi kapsamında işverenlere sağlanan kanuni destektir. İşverenler 26.03.2020 tarihli 31080 (mükerrer) sayılı Resmi Gazete 'de yayımlanarak yürürlüğe girmiş olan 7226 sayılı Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanunun 29.Maddesi ile 5510 sayılı Kanuna eklenen Geçici 80.Maddedeye göre; asgari ücret desteğinden yararlanabilecektir. Bunun için işçi sayısının geçen yılın en az işçi çalıştırılan ayından daha az olmaması gerekmektedir. Ancak, Covid-19 pandemisi dolayısıyla bu yıl kısa çalışma yaptırılması, ücretsiz izne çıkartılması nedeniyle işçilerin fiilen çalıştırılamaması, destek alınmasını engellemeyecektir. Uzun vadeli sigorta primi yatırılmış işçi çalıştıran işverenler yararlanacak olup; işverenlerin 2020 yılına ait aylık prim ve hizmet belgesi ile muhtasar ve prim hizmet beyannamesini yasal süresi için vermeleri gerekmektedir (Balcı ve Çetin,

2020). Ekonomik olarak zor günler yaşayan işverenler için böylesi destekler teşvik edici olmaktadır. Sonuçta ne kadar süreceği bilinmeyen bu salgının olumsuz etkilerini en aza indirmek için her türlü destek sağlanmalı, az ve orta gelirli kesimin gelir kaybına uğraması engellenmeye çalışılmalıdır.

Kamu çalışanları açısından ise 22.03.2020 tarih 2020/4 sayılı "Korona virüsle Mücadele Kapsamında Kamu Çalışanlarına Yönelik İlave Tedbirler" konulu Cumhurbaşkanlığı Genelgesi ile kamu kurumlarında esnek çalışmaya ilişkin düzenlemeler getirilmiştir. Buna göre; "COVID-19 salgınının ülkemizde yayılımının en aza indirilmesi amaçlanmıştır. Salgınla mücadelenin ve salgının etkilerinin azaltılmasına yönelik faaliyetlerin sekteye uğramaması ve kamu hizmetlerinin aksamaması öncelikli olup; ihtiyacı karşılayacak kadar asgari sayıda personelin bulundurulmasının yolu açılmıştır. Bunu için çalıştırılma biçimine bakılmaksızın kamu kurum ve kuruluşlarında çalışanlara uzaktan çalışma, dönüşümlü çalışma gibi esnek çalışma yöntemleri uygulanabilir denmiştir. Genelge ile son olarak salgınla mücadele kapsamında idari izinliler, uzaktan veya dönüşümlü olarak esnek çalışan kamu personelinin amirlerinin izni dışında görev mahallerinden ayrılamayacakları ve hizmetine ihtiyaç duyulan personelin, çağrıldıkları anda görevine dönmek zorunda oldukları kabul edilerek, esnek çalışmanın kamu hizmetlerinde aksamaya neden olmasının önüne geçilmeye çalışılmıştır. Söz konusu uygulama 2 ay sonra 29 Mayıs 2020 Tarih ve 31139 (Mükerrer) sayılı Resmi Gazete' de yayımlanan «COVID-19 Kapsamında Kamu Kurum ve Kuruluşlarında Normalleşme ve Alınacak Tedbirler» konulu ve 2020/8 sayılı Cumhurbaşkanlığı Genelgesi ile yürürlükten kaldırılmıştır. Yayımlanan yeni genelge uyarınca haziran ayı itibariyle normalleşme yönünde bir adım atılarak, kamuda benimsenen esnek çalışma modellerine son verilmiştir. Ancak 26.08.2020 tarih 2020/11 sayılı genelge ile kamu kurum ve kuruluşlarında, uzaktan ve dönüşümlü çalışma gibi esnek çalışma yöntemleri artan vaka sayıları doğrultusunda tekrar uygulanmaya başlamıştır.

Sonuç ve Öneriler

Covid-19 salgını küresel etkisi ve öngörülemeyen gidişatı ile devletleri sağlık sisteminin direncini korumak, şirketleri ayakta tutmak ve işsizliği önlemek amacına kilitlemiştir. Olağanüstü dönemler olağanüstü tedbirler almayı gerektirmektedir. Ülkemizde de söz konusu krizin etkisini en aza indirebilmek için şirketlere, çalışanlara ve ailelere yönelik olarak birçok mali destek programları devreye sokulmuştur.

Sokağa çıkma yasakları, sosyal izolasyon zorunlulukları ekonomik faaliyetleri daraltırken bir yandan da yeni tüketici davranışları gelişmesine sebebiyet vermektedir. Dijitalleşme, online platformlar, mobil uygulamalar hem çalışma hayatının hem eğitim hayatının hem de ticari hayatın en önemli unsuru olurken, bu alanda yapılacak yatırımlar ile olası işsizlik sorunlarının da önüne geçilmelidir.

Dünya yeni bir düzene evrilmektedir. Bu değişim süreci devlet desteği, denetimi ve yönlendirmesi ile ülkemiz adına bir fırsata çevrilebilmelidir. Sağlık hizmeti sunumunda dünyanın önde gelen ülkelerine örnek olarak elde ettiğimiz başarı, istihdam destekleri ile de hem işçi hem de işveren açısından tüm sektörlerde en az hasar ile çıkabileceğimizin bir göstergesidir.

Kaynakça

Balcı, Yusuf; Çetin, Güldenur, " Covıd-19 Pandemisinin Türkiye Ekonomisinde İstihdam ve Çalışma Hayatı Üzerindeki Etkileri: Sorunlar ve Çözüm Önerileri", Erişim: 08.11.2020, https://www.ticaret.edu.tr/uploads/haberler/1374/%C4%B0stihdam%20Raporu.pdf

Escarus, "Bir Eko-Sosyal Kriz Olarak Covid-19 Salgını ve Sürdürülebilirlik", Erişim: 06.11.2020, http://www.escarus.com/i/content/512_2_Escarus_Bir_Eko-Sosyal_Kriz_Olarak_Covid-19_Salgini_ve_Surdurulebilirlik_052020.pdf

Gür, Nurullah; Tatlıyer, Mevlüt; Dilek, Şerif, 2020, "Ekonominin Koronavirüsle Mücadelesi", SETA Yayınları, İstanbul.

International Labour Organization, "COVID-19 Ortamında ve Sonrasında Uzaktan Çalışma", Erişim: 05.11.2020, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---ilo-ankara/documents/publication/wcms_759299.pdf

International Labour Organization, Erişim: 18.10.2020, https://www.ilo.org/global/topics/coronavirus/sectoral/lang--en/index.htm

İŞKUR, Erişim: 07.11.2020, https://www.iskur.gov.tr/isveren/kisa-calisma-odenegi/genel-bilgiler/

Kara, Elif, 2020, "Covıd-19 Pandemisi: İşgücü Üzerindeki Etkileri Ve İstihdam Tedbirleri", Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 7:5, s.269-282.

Mercer, "Korona Virüs Salgınının İş Hayatına Etkisi Anketi", Erişim: 07.11.2020, https://www.mercer.com.tr/basin-odasi-haberler/peryon-nisan-2020-koronavirus-turkiye-arastirmasi-basin-bulteni.html

Taymaz, Erol, "Covid-19 Tedbirlerinin Ekonomik Etkileri ve Politika Önerileri", Erişim: 08.11.2020, https://sarkac.org/2020/03/covid-19-tedbirlerinin-ekonomik-etkileri-ve-politika-onerileri/

World Bank, "Workbook: SME-COVID19", Erişim: 12.09.2020, https://dataviz.worldbank.org/views/SMECOVID19/Overview?:embed=y&:isGuestRedirectFromVizportal=y&:display_count=n&:showAppBanner=false&:origin=viz_share_link&:showVizHome=n

World Health Organization, Erişim: 18.10.2020, https://www.who.int/health-topics/coronavirus#tab=tab_1

Yılmaz, H., Çalışma Psikolojisi, erişim: 20.10.2020, https://aybu.edu.tr/insanvetoplum/sosyoloji/contents/files/APA.pdf

Yürekli, Selahattin, 2020, "Çalışma Hayatında Koronavirüs (Covıd-19) Salgınının Etkileri", İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Covid-19 Hukuk Özel Sayısı, 2: 38, s.34-61.

When do Self-Reports and Implicit Tests Converge? Implicit Partner Evaluations Track Explicit Attitudes not initially but with Time

Ezgi Sakman[1]

Close relationships have a very important place in human life. Socializing with others and feeling belongingness are amongst our most fundamental psychological needs (see Baumeister & Leary, 1995; Bowlby, 1969/1982). Romantic relationships are especially important in adult life, many people cite being in a happy romantic relationship as an important life goal (Roberts & Robins, 2000). While being in a satisfying romantic relationship has been associated with many positive outcomes, such as happiness and high subjective well-being (e.g., Easterlin, 2003), and health and longevity (e.g., House, Landis, & Umberson, 1988); stress in close relationships predict serious problems, such as loneliness (e.g., Cacioppo & Patrick, 2008) and depression (e.g., Beach, Sandeen, O'Leary, & Barlow, 1990).

Owing to this centrality of close relationships in human life, a growing number of studies investigate the topic (for a review, see Reis, Aron, Clark, & Finkel, 2013). Similar to other fields of psychology, the majority of these studies employ self-report measures (e.g., surveys, interviews). A major limitation of these measures is the fact that they rely only on the account of participants and hence is susceptible to be confounded with the risk of participants not being entirely open and honest in their answers due to social desirability (e.g., Ganster, Hennessey, & Luthans, 1983). Another limitation of self-report measures is the fact that they miss implicit processes that occur outside of conscious awareness and hence is unavailable to be reported by participants even if they do want to report them (Greenwald & Banaji, 1995; Petty, Fazio, & Brinol, 2009). Moving from the Motivation and Opportunity as Determinants Model (MODE) of Fazio (1990), which argues that people's implicit evaluations are better predictors of their behaviors when their motivation and/or capacity are low for impulse control, it can be argued that close relationships is an area of life where implicit processes play an important role, as the motivation and ego-resources for constant control of the automatic responses are likely to be depleted in the long-run within the relationship context (see Buck & Neff, 2012; Bushman, DeWall, Pond, & Hanus, 2014).

With these considerations in mind, more and more studies have started using implicit measures in relationship science over the past years (for a review, see Baldwin, Lydon, McClure, & Etchison, 2010). Implicit measures are those evaluation tools where participants are not aware of what is being measured and/or their uncontrolled automatic responses are recorded, so that the attitudes that are formed by implicit processes that lie outside of conscious awareness (for reviews see, Dijksterhuis & Bargh, 2001; Greenwald & Banaji, 1995) can be tapped into. In relationship science, implicit partner evaluations (IPEs) have been conceptualized as the spontaneous positive or negative affect associated with the partner or partner-related symbols (Greenwald & Banaji, 1995), and the overall implicit associations in one's mind about the partner (DeHart, Pelham, & Murray, 2004). Based on this

[1] Ezgi Sakman, PhD, Instructor, Bilkent University, Department of Psychology, ezgi.sakman@bilkent.edu.tr

conceptualization, IPEs have been commonly tested via the reaction times participants display for partner-related and unrelated stimuli and the interference they experience when these stimuli are presented in positive and negative contexts. The various implicit measures that follow this line of logic have shown that implicit positive evaluations towards partners are easier to make than negative ones (e.g., Banse, 1999; Zayas, 2003; Zayas & Shoda, 2005), but this effect is moderated by positive or negative relationship events (e.g., Banse & Kowalick, 2007; Murray, Holmes, & Pinkus, 2010). These IPEs have also been associated with attachment tendencies (e.g., Banse & Kowalick, 2007; Zayas & Shoda, 2005) and other relationship outcomes, such as relationship satisfaction (e.g., LeBel & Campbell, 2009, 2013; McNulty, Olson, Meltzer, & Shaffer, 2013) and staying in the relationship (e.g., LeBel & Campbell, 2009; Lee, Rogge, & Reis, 2010).

The Present Study

As briefly reviewed above, implicit measures are very crucial and increasingly popular tools for studying close relationships. Yet, the associations between these implicit measures and the traditional explicit measures have been the subject of a long-standing debate in the literature (see Fazio & Olson, 2003), and this debate is ongoing in the field of close relationships as well. Studies reporting consistency between these two types of measurements have found significant positive relationships between explicit and implicit partner evaluations (e.g., Banse & Kowalick, 2007; Lebel & Campbell, 2013). Some researchers have even reported that IPEs have higher predictive power for relationship outcomes as compared to explicit partner evaluations (McNulty et al., 2013). On the other hand, there are also studies that fail to report significant correlations between explicit and implicit measures of partner evaluations (e.g., Banse et al., 2013; Eastwick, Eagly, Finkel, & Johnson, 2011; McNulty, Baker, & Olson, 2014). In their meta-analysis, Greenwald, Poehlman, Uhlmann, and Banaji (2009) have also found that the correlations between explicit and implicit measures reported in relationship science are lower as compared to other research areas. All in all, there are conflicting results regarding the consistency between explicit and implicit measures used in close relationships research. Certainly, the reliability of implicit measures would largely benefit from the investigation of this discrepancy and the uncovering of possible reasons for it. To that end, the first aim of the present study was to offer a solution to this uncertainty about the consistency between explicit and implicit measures.

Moreover, many studies have looked at how previous partner traits or behaviors (i.e., relationship experience) affect implicit attitudes about partner and how IPEs color evaluative responses for partner behaviors and explicit partner and relationship evaluations separately, but no studies have looked at these associations in a comprehensive manner to see the cyclical relationships these constructs have with each other within time. The second aim of the present study was to remedy that by obtaining explicit and implicit measures of relationship constructs at different times and with different tools in an effort to offer a more complete picture of what implicit attitudes are telling us in terms of how relationship dynamics unfold over time.

With these aims, the present study employed a longitudinal design with two waves of data collection, where participants reported on their explicit attitudes about their partner and their

relationship with explicit measures and then engaged in implicit measures of partner evaluations in two separate phases within each wave of data collection.

Method

Participants

At time 1, 143 undergraduate students (M_{age} = 21.19, 75.50% female, $M_{relationship\ length}$ = 21.25 months) were recruited for the first phase of the first wave of data collection (i.e., the online session). The only criterion for being a participant was stated as being in an exclusive heterosexual romantic relationship. Out of this initial sample, 131 (M_{age} = 21.21, 77.10% female, $M_{relationship\ length}$ = 21.79 months) completed the second phase (i.e., the lab session) of the first wave of data collection of the study.

After three months at time 2, 107 participants (M_{age} = 21.34, 76.60% female, $M_{relationship\ length}$ = 22.38 months) returned for the second wave of data collection, and 106 of these participants (M_{age} = 21.25, 77.40% female, $M_{relationship\ length}$ = 22.88 months) completed the second phase (i.e., the lab session) of the second wave of data collection of the study, which was the final stage.

Materials and Procedure

Both the first and second waves of data collection were comprised of the same two phases. In the first phase of both the first and the second wave of data collection, participants were directed to an online study and were asked to complete a battery of explicit measures about their partner and relationship, along with some relationship and demographic information after they approved the informed consent form.

The online session: Assessing explicit evaluations about the relationship and the partner. A composite measure for explicit partner evaluations (EPEs) and relationship satisfaction based on the Perceived Relationship Quality Component Inventory (Fletcher, Simpson, & Thomas, 2000), the Relationship-Specific Optimism Questionnaire (Neff & Geers, 2013), the Explicit Partner Attitudes Questionnaire (Banse & Kowalick, 2007), and the Frequency and Acceptability of Partner Behavior Inventory (Doss & Christensen, 2006) was used. It was decided not to employ all items on these scales but rather use a composite measure based on them as they have multiple overlapping items. Filling out this composite measure, participants were first asked to think about their relationship and answer six questions about it (e.g., "How satisfying is your relationship?", "How committed is your relationship?") on a 7-point Likert scale (1 = *not at all*, 7 = *extremely*). They were also asked to report how many problems they had in their relationship with a single face-valid item "How many problems do you have in your relationship?" on a 7-point Likert scale (1 = *none*, 7 = *a lot*). Next, participants were asked to think about their partners and rate the extent to which they agree with five statements that tap into their thoughts (e.g., "My partner has many good qualities", "My partner should change a few things about himself/herself") and eight statements that tap into their feelings (e.g., "I feel good when I am close to my partner", "Sometimes when I think about my partner I get angry") about their partners on 7-point Likert scales (1 = *strongly disagree*, 7 = *strongly agree*). Participants were

also asked to report the frequency with which their partner engages in 22 specific behaviors (e.g., "My partner responds positively when I initiate physical affection", "My partner spends more time doing other things than with me") on a 7-point Likert scale (1 = *never*, 7 = *always*). Scores for all the items about the relationship were averaged to create a relationship satisfaction score (time 2 Cronbach's a = .84; time 1 Cronbach's a = .73). Scores for the positive and negative items for the partner-related thoughts, feelings, and behaviors were separately averaged to create the explicit partner evaluation measures: positive partner thoughts (time 2 a = .63; time 1 a = .38), negative partner thoughts (time 2 a = .59; time 1 a = .62), positive partner feelings (time 2 a = .80; time 1 a = .75), negative partner feelings (time 2 a = .88; time 1 a = .77), positive partner behaviors (time 2 a = .85; time 1 a = .75), and negative partner behaviors (time 2 a = .82; time 1 a = .79).

The lab session: Assessing Implicit Partner Evaluations (IPEs) via the Single Category-Implicit Association Test (SC-IAT). In the second phase of both the first and the second wave of data collection, participants were invited to the lab after they completed the online session. Upon their arrival, participants were greeted by a research assistant and seated at a computer to complete the implicit measures (i.e., the Single Category-Implicit Association Test), which were administered on a Windows computer running Inquisit software (build 4.0.10).

The Single Category-Implicit Association Test (SC-IAT), developed by Karpinski and Steinman (2006), is a reaction time measure which assesses the degree to which different concepts are differentially associated with positive or negative evaluations in the mind by asking participants to make a series of categorization tasks. The categories in this study comprised of the concept "Partner" and two evaluations, "Good" and "Bad". In the first test block, the "Partner" and "Good" categories were presented together on the upper right corner of the screen and the "Bad" category was presented on the upper left corner of the screen (the "compatible block"). In the second test block, these pairings changed and the "Partner" and "Bad" categories were presented together on the upper left corner of the screen and the "Good" category was presented on the upper right corner of the screen (the "incompatible block"). The test blocks were presented in a randomly counterbalanced order so that the order effects were dealt with. During the entire test, several stimuli were presented in the middle of the screen and participants were asked to categorize these stimuli as belonging to the categories on the upper right or left corner of the screen as quickly and as accurately as possible. The stimuli remained on the screen until participants categorized them by pressing designated keys on the keyboard, these response keys were counterbalanced amongst participants. The stimuli comprised of the partner name, positive words (i.e., beautiful, celebrating, cheerful, excellent, excitement, fabulous, friendly, glad, glee, happy, laughing, likable, loving, marvelous, pleasure, smiling, splendid, superb, paradise, triumph, wonderful), and negative words (i.e., angry, brutal, destroy, dirty, disaster, disgusting, dislike, evil, gross, horrible, humiliate, nasty, noxious, painful, revolting, sickening, terrible, tragic, ugly, unpleasant, yucky). Following Karpinski and Steinman's (2006) procedures, the partner name and the good and bad words were not presented at equal frequency, but were randomly presented in a 7:7:10 ratio to prevent response bias. Participants first engaged in a 24-trial practice block that was not scored and then moved on to the two test blocks with 72 trials each.

Results

First, data reduction for SC-IAT was carried out. Following standard procedures for reaction time (RT) data (Greenwald, McGhee, & Schwartz, 1998), the first two trials of each block were excluded. Based on past work using the SC-IAT (Faure, Righetti, Seibel, & Hofmann, 2018), a penalty (i.e., mean RT of the block + 400ms) was applied for all incorrect responses. Finally, all RTs were transformed to log units, and the analyses were performed with these log-transformed RTs. The SC-IAT scores were calculated by subtracting the average RTs of the compatible block from the incompatible block, and then dividing this value by the participant's standard deviation for all correct response latencies. Higher SC-IAT scores signal more favorable IPEs.

The descriptive statistics of the major study variables and the paired samples t-tests for time differences are presented in Table 1. As seen, only relationship problems increased at time 2 ($t(105) = -2.25$, $p = .026$, 95% CI [-.48, -.03]). Participants reported significantly more positive explicit attitudes about their partner than negative at both time points (positive vs. negative partner thoughts: $t(105) = 28.27$, $p < .001$, 95% CI [3.54, 4.07] and $t(105) = 26.04$, $p < .001$, 95% CI [3.41, 3.97] at time 1 and 2, respectively; positive vs. negative partner feelings: $t(105) = 24.45$, $p < .001$, 95% CI [3.55, 4.18] and $t(105) = 20.64$, $p < .001$, 95% CI [3.35, 4.06] at time 1 and 2, respectively; positive vs. negative partner behaviors: $t(105) = 44.89$, $p < .001$, 95% CI [3.96, 4.32] and $t(105) = 33.25$, $p < .001$, 95% CI [3.73, 4.21] at time 1 and 2, respectively). Similarly, SC-IAT scores were significantly different than zero at both time points ($t(105) = 9.33$, $p < .001$, 95% CI [.25, .39] and $t(105) = 9.52$, $p < .001$, 95% CI [.24, .36], respectively), signaling positive IPEs.

The bivariate correlations between the major study variables are presented in Table 2. As seen, the explicit measures pertaining to partner and relationship evaluations were correlated with each other in the expected directions at both time points (rs > .22, ps < .023). Both explicit and implicit measures also demonstrated high test-retest reliability across the three-month period (relationship satisfaction: $r = .65$, $p < .001$; relationship problems: $r = .58$, $p < .001$; positive partner thoughts: $r = .62$, $p < .001$; negative partner thoughts: $r = .72$, $p < .001$; positive partner feelings: $r = .56$, $p < .001$; negative partner feelings: $r = .52$, $p < .001$; positive partner behaviors: $r = .72$, $p < .001$; negative partner behaviors: $r = .68$, $p < .001$; IPEs: $r = .34$, $p < .001$) (see Table 2).

Importantly, none of the explicit measures of partner and relationship evaluations emerged as significantly correlated to IPEs at time 1 (rs < -.16, ps > .100) (see Table 2). In contrast, several measures of explicit evaluations were identified to be significantly correlated to IPEs at time 2 (see Table 2). Specifically, higher scores on SC-IAT, indicating more favorable IPEs, were positively correlated with relationship satisfaction ($r = .20$, $p = .037$), positive partner feelings ($r = .23$, $p = .018$), and positive partner behaviors ($r = .21$, $p = .033$) at time 2. More favorable IPEs were also trending with higher scores on positive partner thoughts, though this correlation did not reach traditional levels of statistical significance ($r = .11$, $p = .270$).

Discussion

Implicit measures that tap into attitudes which lie outside of conscious awareness are critical tools for studying close relationships, since the relationship context provides fertile ground for implicit processes to affect behaviors as the motivation and ego-resources for constant control of automatic responses are likely to be depleted in the long-term time frame of relationships. Yet, there are conflicting findings regarding the consistency between these implicit measures and traditional self-reported measures of partner and relationship evaluations. The aim of the present study was to shed light to this contradictory state and investigate if explicit and implicit measures of partner and relationship evaluations converge or diverge within a longitudinal design.

At both time points, the different explicit measures emerged as significantly related to each other in the expected directions. Also, the test-retest reliabilities of both the explicit and the implicit measures were quite high. Moreover, at both time points, participants overwhelmingly reported more positive than negative attitudes about their partners and they scored fairly highly on relationship satisfaction, which is in line with the literature (e.g., Murray, Holmes, & Griffin, 1996) showing that people tend to see their partners and relationships in an overall positive light. A similar picture emerged for the implicit measures: Consistent with past work (e.g., Banse, 1999; Zayas, 2003; Zayas & Shoda, 2005), participants held positive IPEs at both time points. All these results point to high reliability and validity of both explicit and implicit measures used in this study to capture partner and relationship evaluations.

None of the explicit measures emerged as significantly correlated with IPEs at time 1, a finding consistent with previous work (e.g., Faure et al., 2018; McNulty et al., 2013). In an interesting contrast, several explicit measures of partner and relationship evaluations were significantly related to IPEs at time 2. Specifically, more favorable IPEs were related with higher scores on relationship satisfaction, positive feelings about the partner, and reports of partner engaging in positive behaviors. These results provide an exciting reconciliation for the issues about the association (or lack thereof) between implicit and explicit partner evaluations (see Fazio & Olson, 2003). IPEs may not be related to explicit evaluations in a given moment, but the associations between these two evaluations may be uncovered when studied over time as implicit attitudes start to track explicit attitudes with the unfolding of the relationship. The present work suggests that IPEs may be accumulating over time and hence can reliably predict explicit evaluations in the long run.

Of note, reported relationship problems showed a significant increase during the time frame of the present study. This disillusionment about the relationship may be playing a role in the explicit and implicit partner and relationship evaluations converging in time. Consistent with the Motivation and Opportunity as Determinants Model (MODE) (Fazio, 1990), people might be less likely to suppress their automatic evaluations about their partner and relationship as they find less motivation to see their relationship in a good light as time goes by, as indicated by reports of more problems in the relationship.

The results of the present study should be approached with caution due to its limitations. Even though explicit partner and relationship evaluations were taken with several self-report measures, IPEs were measured by only one task (i.e., SC-IAT). Future studies should employ more diverse implicit measures to investigate if these measures also converge with self-reports. In a similar vein, data were collected at only two time points, separated by three months. Future studies with longitudinal designs could benefit from taking more measurements in longer time frames to enhance the validity of the present results. Finally, the present sample included university students and only one member of the couple. Future studies should employ more representative samples (e.g., married couples).

These limitations notwithstanding, the present study makes important contributions to the literature. It represents the first effort to investigate both implicit and explicit evaluations of partner and relationship within a longitudinal design and offers an interesting possible explanation for the inconsistency in the relationship between implicit and explicit measures. Following this first attempt, future avenues for investigation of when implicit and explicit attitudes in close relationships converge and diverge can be fruitful for the advancement of relationship science.

References

Baldwin,M.W., Lydon,J.E., McClure,M.J., & Etchison,S.(2010).Measuring implicit processes in close relationships. In B.Gawronski & B.K.Payne (Eds.),*Handbook of implicit social cognition: Measurement, theory, and applications* (pp. 426 – 444). NewYork,NY:Guilford Press.

Banse,R.(1999).Automatic evaluation of self and significant others: Affective priming in close relationships.*Journal of Social and Personal Relationships, 16,* 803–821. doi:10.1177/0265407599166007

Banse,R., Imhoff,R., Steffens,M., Schramm,N., Rösch,A., Roberts,M., & Stangier,U.(2013).Partner-AMP and well-being: Evidence for an implicit secure base script?*Personal Relationships, 20,* 140-154.doi:10.1111/j.1475-6811.2012.01401.x

Banse,R., & Kowalick,C.(2007).Implicit attitudes towards romantic partners predict well-being in stressful life conditions: Evidence from the antenatal maternity ward.*International Journal of Psychology, 42,* 149-157.doi:10.1080/00207590601067037

Baumeister,R.F., & Leary,M.R.(1995).The need to belong: Desire for interpersonal attachment as a fundamental human motivation.*Psychological Bulletin, 117,* 497–529.doi:10.1037/0033-2909.117.3.497

Beach,S.R.H., Sandeen,E., O'Leary,K.D., & Barlow,D.H.(1990).*Depression in marriage: A model for etiology and treatment*. New York: Guilford Press.

Bowlby,J.(1982).*Attachment and loss: Vol. I. Attachment* (Rev. ed.). NewYork:Basic Books. (Original work published 1969)

Buck,A.A., & Neff,L.A.(2012).Stress spillover in early marriage: The role of self-regulatory depletion.*Journal of Family Psychology, 26,* 698–708.doi:10.1037/a0029260

Bushman,B.J., DeWall,C.N., Pond,R.S., Jr., & Hanus,M.D.(2014).Low glucose relates to greater aggression in married couples.*Proceedings of the National Academy of Sciences, 111,* 6254-6257. doi:10.1073/pnas.1400619111

Cacioppo,J.T., & Patrick,W.(2008).*Loneliness.* New York, NY: W.W. Norton.

DeHart,T., Pelham,B., & Murray,S.(2004).Implicit dependency regulation: Self-esteem, relationship closeness, and implicit evaluations of close others.*Social Cognition, 22,* 126–146. doi:10.1521/soco.22.1.126.30986

Dijksterhuis,A., & Bargh,J.A.(2001).The perception-behavior expressway: Automatic effects of social perception on social behavior.*Advances in Experimental Social Psychology, 33,* 1-40. doi:10.1016/S0065-2601(01)80003-4

Doss,B.D., & Christensen,A.(2006).Acceptance in romantic relationships: the frequency and acceptability of partner behavior inventory.*Psychological Assessment, 18,* 289. doi:10.1037/1040-3590.18.3.289

Easterlin,R.A.(2003).Explaining happiness.*Proceedings of the National Academy of Sciences, 100,* 11176-11183.doi:10.1073/pnas.1633144100

Eastwick,P.W., Eagly,A.H., Finkel,E.J., & Johnson,S.E.(2011).Implicit and explicit preferences for physical attractiveness in a romantic partner: A double dissociation in predictive validity.*Journal of Personality and Social Psychology, 101,* 993–1011.doi:10.1037/a0024061

Faure,R., Righetti,F., Seibel,M., & Hofmann,W.(2018).Speech is silver, nonverbal behavior is gold: How implicit partner evaluations affect dyadic interactions in close relationships.*Psychological Science, 29,* 1731-1741.doi:10.1177/0956797618785899

Fazio,R.H.(1990).Multiple processes by which attitudes guide behavior: The MODE model as an integrative framework. In M.P.Zanna (Ed.),*Advances in experimental social psychology* (Vol. 23, pp. 75–109). NewYork,NY:Academic Press.

Fazio,R.H., & Olson,M,A.(2003).Implicit measures in social cognition research: Their meaning and use.*Annual Review of Psychology, 54,* 297-327.doi:10.1146/annurev.psych.54.101601.145225

Fletcher,G.J., Simpson,J.A., & Thomas,G.(2000).The measurement of perceived relationship quality components: A confirmatory factor analytic approach.*Personality and Social Psychology Bulletin*, *26,* 340-354.doi:10.1177/0146167200265007

Ganster,D.C., Hennessey,H.W., & Luthans,F.(1983).Social desirability response effects: Three alternative models.*Academy of Management Journal, 26,* 321–331.doi:10.2307/255979

Greenwald,A.G., & Banaji,M.R.(1995).Implicit social cognition: Attitudes, self-esteem, and stereotypes.*Psychological Review, 102,* 4–27.doi:10.1037/0033-295X.102.1.4

Greenwald,A.G., McGhee,D.E., & Schwartz,J.L.K.(1998).Measuring individual differences in implicit cognition: The Implicit Association Test.*Journal of Personality and Social Psychology, 74,* 1464-1480.doi:10.1037/0022-3514.74.6.1464

Greenwald,A.G., Poehlman,T.A., Uhlmann,E., & Banaji,M.R.(2009).Understanding and using the Implicit Association Test: III. Meta-analysis of predictive validity.*Journal of Personality and Social Psychology, 97,* 17-41.doi:10.1037/a0015575

House,J.S., Landis,K.R., & Umberson,D.(1988).Social relationships and health.*Science, 241,* 540-45. doi:10.1126/science.3399889

Karpinski,A., & Steinman,R.B.(2006).The single category implicit association test as a measure of implicit social cognition.*Journal of Personality and Social Psychology, 91,* 16-32. doi:10.1037/0022-3514.91.1.16

LeBel,E.P., & Campbell,L.(2009).Implicit partner affect, relationship satisfaction, and the prediction of romantic breakup.*Journal of Experimental Social Psychology, 45,* 1291–1294. doi:10.1016/j.jesp.2009.07.003

LeBel,E.P., & Campbell,L.(2013).The interactive role of implicit and explicit partner evaluations on ongoing affective and behavioral romantic realities.*Social Psychological and Personality Science, 4,* 167-174.doi:10.1177/1948550612448196

Lee,S., Rogge,R.D., & Reis,H.T.(2010).Assessing the seeds of relationship decay: Using implicit evaluations to detect the early stages of disillusionment.*Psychological Science, 21,* 857–864. doi:10.1177/0956797610371342

McNulty,J.K., Baker,L.R., & Olson,M.A.(2014).Implicit self-evaluations predict changes in implicit partner evaluations.*Psychological Science, 25,* 1649–1657.doi:10.1177/0956797614537833

McNulty,J.K., Olson,M.A., Meltzer,A.L., & Shaffer,M.J.(2013).Though they may be unaware, newlyweds implicitly know whether their marriage will be satisfying.*Science, 342,* 1119–1120. doi:10.1126/science.1243140

Murray,S.L., Holmes,J.G., & Griffin,D.W.(1996).The benefits of positive illusions: Idealization and the construction of satisfaction in close relationships.*Journal of Personality and Social Psychology, 70,* 79.doi:10.1037/0022-3514.70.1.79

Murray,S.L., Holmes,J.G., & Pinkus,R.T.(2010).A smart unconscious? Procedural origins of automatic partner attitudes in marriage.*Journal of Experimental Social Psychology, 46,* 650–656. doi:10.1016/j.jesp.2010.03.003

Neff,L.A., & Geers,A.L.(2013).Optimistic expectations in early marriage: A resource or vulnerability for adaptive relationship functioning?*Journal of Personality and Social Psychology, 105,* 38–60. doi:10.1037/a0032600

Petty,R.E., Fazio,R.H., & Brinol,P.(2009).The new implicit measures: An overview. In *Attitudes: Insights from the new implicit measures* (pp. 3-18). NewYork:Psychology Press.

Reis,H.T., Aron,A., Clark,M.S., & Finkel,E.J.(2013).Ellen Berscheid, Elaine Hatfield, and the emergence of relationship science.*Perspectives on Psychological Science, 8,* 558–572. doi:10.1177/1745691613497966

Roberts,B.W., & Robins,R.W.(2000).Broad dispositions, broad aspirations: The intersection of personality traits and major life goals.*Personality and Social Psychology Bulletin, 26,* 1284–1296. doi:10.1177/0146167200262009

Zayas,V.(2003).*Personality in context: An interpersonal systems perspective*.(Unpublished doctoral dissertation).University of Washington, Washington.

Zayas,V., & Shoda,Y.(2005).Do automatic reactions elicited by thoughts of romantic partner, mother, and self relate to adult romantic attachment?*Personality and Social Psychology Bulletin, 31,* 1011-1025.doi:10.1177/0146167204274100

Table 2

Bivariate Correlations

	Time 1 Measures									Time 2 Measures							
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
Time 1 Measures																	
1. Relationship Satisfaction T1																	
2. Relationship Problems T1	-.17																
3. Positive Partner Thoughts T1	.34***	-.16															
4. Negative Partner Thoughts T1	-.30**	.50***	-.17														
5. Positive Partner Feelings T1	.59***	-.25**	.28**	-.29**													
6. Negative Partner Feelings T1	-.22*	.51***	-.03	.57***	-.41***												
7. Positive Partner Behaviors T1	.54***	-.27**	.29**	-.46***	.40***	-.28**											
8. Negative Partner Behaviors T1	-.15	.50***	-.37***	.45***	-.25*	.42***	-.41***										
9. Implicit Partner Evaluations (SC-IAT) T1	-.13	-.16	-.01	.06	-.05	-.12	-.14	.02									
Time 2 Measures																	
10. Relationship Satisfaction T2	.65***	-.28**	.34***	-.38***	.43***	-.28**	.50***	-.39***	-.12								
11. Relationship Problems T2	-.25**	.58***	-.33***	.49***	-.29**	.43***	-.24*	.50***	-.07	-.52***							
12. Positive Partner Thoughts T2	.29**	-.31**	.62***	-.27**	.37***	-.24*	.28**	-.48***	-.09	.58***	-.43***						
13. Negative Partner Thoughts T2	-.40***	.37***	-.35***	.72***	-.24*	.50***	-.52***	.46***	.09	-.56***	.56***	-.42***					
14. Positive Partner Feelings T2	.60***	-.24*	.45***	-.35***	.56***	.33**	.43***	-.35***	-.05	.76***	-.44***	.59***	-.46***				
15. Negative Partner Feelings T2	-.27**	.39***	-.19	.48***	-.19	.52***	-.29**	.51***	.00	-.51***	.55***	-.38***	.64***	-.43***			
16. Positive Partner Behaviors T2	.60***	-.15	.40***	-.34***	.36***	-.22*	.72***	-.27**	-.13	.75***	-.37***	.52***	-.53***	.72***	-.42***		
17. Negative Partner Behaviors T2	-.22*	.39***	-.38***	.42***	-.23*	.36***	-.38***	.68***	.02	-.62***	.63***	-.59***	.59***	-.59***	.51***	-.52***	
18. Implicit Partner Evaluations (SC-IAT) T2	.12	-.18	.04	.01	.04	-.15	.07	-.05	.34***	.20*	-.08	.11	-.04	.23*	-.16	.21*	-.15

$N = 106$, $^{*}p < .05$, $^{**}p < .01$, $^{***}p < .001$

Note. T1 = Time 1; T2 = Time 2; Relationship Satisfaction was measured on 7-point Likert scale (1 = *not at all*, 7 = *extremely*); Relationship Problems were measured on 7-point Likert scale (1 = *none*, 7 = *a lot*); Positive and Negative Partner Thoughts and Feelings were measured on 7-point Likert scale (1 = *strongly disagree*, 7 = *strongly agree*); Positive and Negative Partner Behaviors were measured on 7-point Likert scale (1 = *never*, 7 = *always*)

Ambidexterous Leadership and Innovation in Organizations: Evidence from the Literature

Çağlar Doğru[1]

Introduction

Nowadays, with the help of recent advancements in international trade between nations, governments support entrepreneurs and organizations to produce more goods and services in the most possible efficient way. Increased level of globalization also enhanced information technologies to develop and these improvements have enhanced knowledge creation in organizations and sharing knowledge with the alliance organizations. This trend has unquestionably fostered innovation in organizations. But is this level of innovation in business life satisfactory? How can innovation be enhanced in organizations? These types of questions are very popular among scholars (e.g. Newell, Huang, Galliers and Pan, 2003; Prester and Bozac, 2012; Santos-Vijande and Álvarez-González, 2007).

Lately, most of the organizations internalized the benefits of innovation since it is a key element for acquiring advantages over other organizations in the business sector. This is due to the reason of there being a much more challenging competition environment today. For this reason innovation in organizations gains importance in an environment dominated by such a challenging and rapid change. Scholars concentrated on the factors which increases the innovation capacity of organizations. Among them there exist for example, information technologies competence (Ravichandran, 2018), organizational culture (Lemon and Sahota, 2004), knowledge management López-Nicolás and Meroño-Cerdán, 2011), building reward systems for creativity (Chen, Williamson and Zhou, 2012), organizational network competence (Ritter and Gemünden, 2003). In the organizational innovation literature the relationship between leadership and innovation has also been examined by researchers (e.g. Denti and Hemlin, 2012; Oke, Munshi and Walumbwa, 2009; Ryan and Tipu, 2013). But there is still a need for improving the underemphasized aspects of leadership on innovation. In this context, the primary aim of this chapter is to reveal the existing relationships between a special type of leadership that is ambidexterous leadership and innovation in organizations. This is because ambidexterous leadership is among the most influental leadership styles for improving organizational innovation. It is planned to discuss and evaluate the previous studies with a detailed literature review in this chapter. Beginning with defining the concept of ambidexterous leadership, previous studies on both ambidexterous leadership and innovation will be exhibited and evaluated.

[1] Assistant Professor Dr., Ufuk University, Department of Management and Organization, caglar.dogru@ufuk.edu.tr

LITERATURE REVIEW

Ambidexterous Leadership

In general ambidexterity can be defined as the ability of using both left and right hand at the same degree of efficiency (Rosing, Frese and Bausch, 2011). In the management theory, the concept of ambidexterity firstly emerged in organization studies as the concept of organizational ambidexterity (Duncan, 1976; March, 1991). It was defined as a competence for seeking both incremental and discontinous innovation by efficient exploitation and exploration (March, 1991; Tushman and O'Reilly, 1996). Since then many scholars examined the construct of organizational ambidexterity both theoretically and empirically (e.g. Junni, Sarala, Taras and Tarba, 2013; O'Reilly and Tushman, 2013; Raisch and Birkinshaw, 2008; Simsek, 2009).

Rosing, Frese and Bausch (2011) expanded the concept of ambidexterity to the ambidexterous leadership construct in their article. According to them, ambidexterous leadership can be defined as "the ability of to foster both explorative and exploitative behaviors in followers by increasing or reducing variance in their behavior and flexibly switching between those behaviors" (Rosing, Frese and Bausch, 2011). The explorative and exploitative behaviors are basically separate activities in organizations. For example exploration is attached to the activities such as "search, variation, and experimentation and discovery" whereas exploitation is attached to "refinement, efficiency, selection and implementation" (March, 1991).

The structure of ambidexterous leadership is divided into three classes which are, "opening leader behaviors to foster exploration", "closing leader behaviors to foster exploitation" and "the temporal flexibility to switch between both as what the stiuation requires" (Rosing, Frese and Bausch, 2011). In this context, it can be stated that the explorative behaviors (opening leader behaviors) basically include free acting in the organization and thinking open-minded whereas exploitative behaviors (closing leader behaviors) essentially include determining the rules and procedures and adjusting activities according to the objectives and predetermined plans.

There are very fruitful studies for expanding the understanding of ambidexterous leadership in the literature. Information about some selected studies on ambidexterous leadership is given on Table 1. These studies are except for innovation related variables since they will be given in the following sections.

Table 1. Variables correlated to ambidexterous leadership

Variable	Sample	Relationship	Source
Entrepreneurial orientation	427 managers	Positive	Luu (2017)
Internationalization of emerging market firms	Indian companies	Positive	Chebbi, Yahiaoui, Vrontis and Thrassou (2017)
Work crafting	290 employees	Positive	Ma, Zhou, Chen and Dong (2019)
Social Entrepreneurial orientation	None	Positive	Martínez-Climent, Rodríguez-García and Zeng (2019)
Team learning	3 teams (qualitative)	Positive	Bucic, Robinson and Ramburuth (2010)
Corporate social responsibility	employees in tour companies	Positive	Luu, Viet, Masli and Rajendran (2019)

Innovation in Organizations

Organizations continously look for ways for achieving effectiveness and efficiency. Innovation is among the best catalysts for improving the way organizations operate. It is defined as "the intentional introduction and application within a role, group or organization of ideas, processes, products or procedures, new to the relevant unit of adoption, designed to significantly benefit the individual, the group, the organization or wider socitey" (West and Farr, 1990). Similarly, in another definition, according to innovation is defined as the adoption, development and implementation of novel ideas, products, solutions, processes or services (Kanter, 1984). In this manner, innovation in organizations can be understood as a concept that includes new products and services, new technological processes, new organizational structure, new administrative systems and new plans and strategies related to organization itself and its members (Damanpour and Wischnevsky, 2006).

Introducing novel approaches to organizations and encouraging employees for independency in the workplace and creative thinking, innovation seems to have positive effects for organizations. It is true in many cases but it is beneficial to keep in mind that, it has also some negative and unintented consequences on organizations. Starting from the positive effects, innovation was found to increase organizational performance by many scholars (e.g. Farouk, Abu Elanain, Obeidat and Al-Nahyan, 2016; Jiménez-Jiménez and Sanz-Valle, 2011). It has also positive effects on organizational survival and generating competitive advantage (Cefis and Marsili, 2006; Wagner, 2009). On the contrary there are also scholars proposing that innovation has negative conseequences on society and organizations in some situations as well (e.g. Godin, 2013; Sveiby, Gripenberg, Segercrantz, Eriksson and Aminoff,

2009; Szulanski and Jensen, 2008). As a result, although there are some views defending the negative impacts of innovation, vast of the literature have evidences for positive effects of innovation on organizational inputs and outputs.

The Relationship Between Ambidexterous Leadership and Innovation

According to a detailed literature review it can easily be seen that some different leadership styles have different effects on creativity and innovation in organizations. For example, Basu and Green (1997) found a slight positive correlationship between transformational leadership and innovative behavior. Similarly, Garcia-Morales, Matias-Reche and Hurtado-Torres (2008) found a moderate positive correlation between transformational leadership and innovation. On the contrary, Osborn and Marion (2009) indicated a negative relationship between transformational leadership and innovation performance. In another study Hirst, Van Dick and Van Knippenberg (2009) found a positive correlation between trasnformational leadership and creative performance. Also, Somech (2006) revealed the positive relationship between participative leadership and team innovation. As it is understood from the previous studies, different leadership styles have different effects on innovation and creativity in organizations.

Ambidexterous leadership is separeted from other types of leadership due to its nature of consisting both exploitation and exploration which are vital for innovation processes in organizations. The most important point here is that, ambidexterous leaders have the capability of switching from exploration to exploitation or vice versa and balancing them according to the certain situations. They foster innovation in organization by using opening activities (e.g. encouraging creativity, easing experimentality, providing independency) or closing activities (e.g. obeying rules, procedures and routines, taking plans into account) (Rosing et al., 2011). It is vital here to note that, as observed in the related literature, except for ambidexterous leadership, other types of leadership may have conflicting results on innovation and creativity. Previous researches on both the organizational, team and individual level have shown that both exploration and exploitation are vital for increasing innovation (e.g. Benner and Tushman, 2003; Bledow, Frese, and Mueller, 2011; Gerlach, Hundeling and Rosing 2020; Gibson and Birkinshaw, 2004). A more detailed insight about the effects of ambidexterous leadership on innovation in organizations is given on Table 2.

Table 2. Studies revealing the relationship between ambidexterous leadership and innovation

Variable	Research Method	Sample	Relationship	Source
Innovation	Review/Meta Analysis	Previous Studies	Positive	Rosing et al. (2011)
Team innovation	Empirical research	33 leader and 90 employees	Positive	Zacher and Rosing (2015)
Employee Innovation	Empirical research	113 employees	Positive	Zacher and Wilden (2014)

Innovation and culture	Theoretical	None	Positive	Bledow, Frese, and Mueller, (2011)
Employee creativity	Empirical research	427 employees	Positive	Tung (2016)
Employee innovative performance	Empirical research	388 employees	Positive	Zacher, Robinson, and Rosing (2016)
Employee innovative performance	Empirical research	147 faculty members	Positive	Alghamdi (2018)
Innovation performance	Empirical research	54 employees (longitudinal)	Positive	Gerlach, Hundeling and Rosing (2020)

DISCUSSION and CONCLUSION

In this chapter relatively a new approach to leadership, which is ambidexterous leadership is examined to reveal its effects on innovation in organizations. It was revealed that, both exploration and exploitation activities of ambidexterous leadership make it possible to foster innovation. The capability of switching between exploration and exploitation activities provides the basis for innovation. As Rosing et al. (2011) discussed and suggested, the effects of ambidexterous leadership have been enlarged from only organizational level to both team and individual levels by comprehensive studies (e.g. Gerlach et al., 2020; Zacher and Rosing; 2015).

Since this chapter was an attempt to reveal the relationship between ambidexterous leadership and innovation, it reached its aim by contributing to the literature, reviewing the recent studies which were conducted after the generous contributions of Rosing et al. (2011) to the ambidexterous leadership theory. It was witnessed that after 2011, there has been serious attempts for revealing the effects of exploration and exploitation on organizational, team and individual level of innovation. According to this paper, it was revealed that, ambidexterous leadership has positive effects on each of the levels of innovation.

A limitation of this study is its being a literature review because this area of research needs some empirical studies. In the future studies, it should be tried to conduct quantitative or qualitative research designs. Furthermore, future research should examine the dyad relationships between employees and their supervisors as well as testing the consequences of ambidexterous leadership on innovation from a multi-level perspective.

As a result, when leaders use exploration and exploitation in suitable situations and when they flexible enough to switch from these types of opening and closing behaviors, employees are more capable of

creating novel solutions and ideas. And these types of innovative behaviors of employees is the key point for increasing performance at all levels in organizations. That is the reason why this chapter underlined the vitality of ambidexterous leadership for fostering innovation at all levels in organizations.

ACKNOWLEDGEMENT

A summary of this chapter was presented in the 3rd International Congress of Human Studies, November 13th-15th 2020, Ankara, Turkey.

REFERENCES

Alghamdi, F. (2018). Ambidextrous leadership, ambidextrous employee, and the interaction between ambidextrous leadership and employee innovative performance. *Journal of Innovation and Entrepreneurship*, *7*(1), 1.

Basu, R. & Green, S. G. (1997). Leader-member exchange and transformational leadership: an empirical examination of innovative behaviors in leader-member dyads. *Journal of Applied Social Psychology, 27*(6), 477-499.

Benner, M. J., & Tushman, M. L. (2003). Exploitation, exploration, and process management: The productivity dilemma revisited. *Academy of Management Review*, *28*(2), 238-256.

Bledow, R., Frese, M., & Mueller, V. (2011). Ambidextrous leadership for innovation: The influence of culture. *Advances in Global Leadership*, *6*(1), 41-49.

Bucic, T., Robinson, L., & Ramburuth, P. (2010). Effects of leadership style on team learning. *Journal of Workplace learning. 22(*4), 228-248.

Cefis, E., & Marsili, O. (2006). Survivor: The role of innovation in firms' survival. *Research policy*, *35*(5), 626-641.

Chebbi, H., Yahiaoui, D., Vrontis, D., & Thrassou, A. (2017). The impact of ambidextrous leadership on the internationalization of emerging-market firms: The case of India. *Thunderbird International Business Review*, *59*(3), 421-436.

Chen, C. X., Williamson, M. G., & Zhou, F. H. (2012). Reward system design and group creativity: An experimental investigation. *The Accounting Review*, *87*(6), 1885-1911.

Damanpour, F., & Wischnevsky, J. D. (2006). Research on innovation in organizations: Distinguishing innovation-generating from innovation-adopting organizations. *Journal of engineering and technology management*, *23*(4), 269-291.

Denti, L., & Hemlin, S. (2012). Leadership and innovation in organizations: A systematic review of factors that mediate or moderate the relationship. *International Journal of Innovation Management*, *16*(03), 1240007.

Duncan, R. B. (1976). The ambidextrous organization: Designing dual structures for innovation. In R. H. Killman, L.R. Pondy and D. Sleven (Eds.), *The management of organization*, *1*(1), 167-188. New York: New Holland.

Farouk, S., Abu Elanain, H. M., Obeidat, S. M., & Al-Nahyan, M. (2016). HRM practices and organizational performance in the UAE banking sector: The mediating role of organizational innovation. *International Journal of Productivity and Performance Management*. *65*(6), 773-791.

García-Morales, V. J., Matías-Reche, F., & Hurtado-Torres, N. (2008). Influence of transformational leadership on organizational innovation and performance depending on the level of organizational learning in the pharmaceutical sector. *Journal of Organizational Change Management*. *21*(2), 188-212.

Gerlach, F., Hundeling, M., & Rosing, K. (2020). Ambidextrous leadership and innovation performance: a longitudinal study. *Leadership & Organization Development Journal*. *41*(3), 383-398.

Gibson, C. B., & Birkinshaw, J. (2004). The antecedents, consequences, and mediating role of organizational ambidexterity. *Academy of management Journal*, *47*(2), 209-226.

Godin, B. (2013). The unintended consequences of innovation studies. *a communication presented at "Policy Implications due to Unintended Consequences of Innovation", Special Track at EU-SPRI, Madrid*, 10-12.

Jiménez-Jiménez, D., & Sanz-Valle, R. (2011). Innovation, organizational learning, and performance. *Journal of Business Research*, *64*(4), 408-417.

Junni, P., Sarala, R. M., Taras, V., & Tarba, S. Y. (2013). Organizational ambidexterity and performance: A meta-analysis. *Academy of Management Perspectives*, *27*(4), 299-312.

Hirst, G., Van Dick, R., & Van Knippenberg, D. (2009). A social identity perspective on leadership and employee creativity. *Journal of Organizational Behavior: The International Journal of Industrial, Occupational and Organizational Psychology and Behavior*, *30*(7), 963-982.

Kanter, R. M. (1984). The *change masters:* Innovation & Entrepreneurship in the American Corporation. New York: Simon and Schuster.

Lemon, M., & Sahota, P. S. (2004). Organizational culture as a knowledge repository for increased innovative capacity. *Technovation*, *24*(6), 483-498.

Leskovar-Spacapan, G., & Bastic, M. (2007). Differences in organizations' innovation capability in transition economy: Internal aspect of the organizations' strategic orientation. *Technovation*, *27*(9), 533-546.

López-Nicolás, C., & Meroño-Cerdán, Á. L. (2011). Strategic knowledge management, innovation and performance. *International journal of information management*, *31*(6), 502-509.

Luu, T. T. (2017). Ambidextrous leadership, entrepreneurial orientation, and operational performance. *Leadership & Organization Development Journal*. 38(2), 229-253.

Luu, T., Viet, L., Masli, E., & Rajendran, D. (2019). Corporate social responsibility, ambidextrous leadership, and service excellence. *Marketing Intelligence & Planning*. *37*(5), 580-594.

Ma, J., Zhou, X., Chen, R., & Dong, X. (2019). Does ambidextrous leadership motivate work crafting?. *International Journal of Hospitality Management*, *77*, 159-168.

March, J. G. (1991). Exploration and exploitation in organizational learning. *Organization Science*, *2*(1), 71-87.

Martínez-Climent, C., Rodríguez-García, M., & Zeng, J. (2019). Ambidextrous leadership, social entrepreneurial orientation, and operational performance. *Sustainability*, *11*(3), 890.

Newell, S., Huang, J. C., Galliers, R. D., & Pan, S. L. (2003). Implementing enterprise resource planning and knowledge management systems in tandem: fostering efficiency and innovation complementarity. *Information and Organization*, *13*(1), 25-52.

Oke, A., Munshi, N., & Walumbwa, F. O. (2009). The influence of leadership on innovation processes and activities. *Organizational Dynamics*, *38*(1), 64-72.

O'Reilly III, C. A., & Tushman, M. L. (2013). Organizational ambidexterity: Past, present, and future. *Academy of Management Perspectives*, *27*(4), 324-338.

Osborn, R. N., & Marion, R. (2009). Contextual leadership, transformational leadership and the performance of international innovation seeking alliances. *The Leadership Quarterly*, *20*(2), 191-206.

Prester, J., & Bozac, M. G. (2012). Are innovative organizational concepts enough for fostering innovation?. *International Journal of Innovation Management*, *16*(1), 1-23.

Raisch, S., & Birkinshaw, J. (2008). Organizational ambidexterity: Antecedents, outcomes, and moderators. *Journal of Management*, *34*(3), 375-409.

Ravichandran, T. (2018). Exploring the relationships between IT competence, innovation capacity and organizational agility. *The Journal of Strategic Information Systems*, *27*(1), 22-42.

Ritter, T., & Gemünden, H. G. (2003). Network competence: Its impact on innovation success and its antecedents. *Journal of business research*, *56*(9), 745-755.

Rosing, K., Frese, M., & Bausch, A. (2011). Explaining the heterogeneity of the leadership-innovation relationship: Ambidextrous leadership. *The Leadership Quarterly*, *22*(5), 956-974.

Ryan, J. C., & Tipu, S. A. (2013). Leadership effects on innovation propensity: A two-factor full range leadership model. *Journal of Business Research*, *66*(10), 2116-2129.

Santos-Vijande, M. L., & Álvarez-González, L. I. (2007). Innovativeness and organizational innovation in total quality oriented firms: The moderating role of market turbulence. *Technovation*, *27*(9), 514-532.

Simsek, Z. (2009). Organizational ambidexterity: Towards a multilevel understanding. *Journal of Management Studies*, *46*(4), 597-624.

Somech, A. (2006). The effects of leadership style and team process on performance and innovation in functionally heterogeneous teams. *Journal of Management*, *32*(1), 132-157.

Sveiby, K. E., Gripenberg, P., Segercrantz, B., Eriksson, A., & Aminoff, A. (2009). Unintended and undesirable consequences of innovation. In *XX ISPIM conference, The Future of Innovation. June, 2009 Vienna.*

Szulanski, G., & Jensen, R. J. (2008). Growing through copying: The negative consequences of innovation on franchise network growth. *Research Policy*, *37*(10), 1732-1741.

Tung, F. C. (2016). Does transformational, ambidextrous, transactional leadership promote employee creativity? Mediating effects of empowerment and promotion focus. *International Journal of Manpower. 37*(8), 1250-1263.

Tushman, M. L., & O'Reilly III, C. A. (1996). Ambidextrous organizations: Managing evolutionary and revolutionary change. *California management review*, *38*(4), 8-29.

Wagner, M. (2009). Innovation and competitive advantages from the integration of strategic aspects with social and environmental management in European firms. *Business Strategy and the Environment*, *18*(5), 291-306.

West, M. A., & Farr, J. L. (1990). Innovation at work. In M.A. West, & J. L. Farr, (Eds.). *Innovation and creativity at work: Psycological and organizational strategies* (pp.3-13). Chichester, U.K.: John Wiley.

Zacher, H., Robinson, A. J., & Rosing, K. (2016). Ambidextrous leadership and employees' self-reported innovative performance: The role of exploration and exploitation behaviors. *The Journal of Creative Behavior*, *50*(1), 24-46.

Zacher, H., & Rosing, K. (2015). Ambidextrous leadership and team innovation. *Leadership & Organization Development Journal. 36*(1), 54-68.

Zacher, H., & Wilden, R. G. (2014). A daily diary study on ambidextrous leadership and self-reported employee innovation. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, *87*(4), 813-820.

Sağlık Çalışanlarının Bilişim Sistemlerindeki Değişimlere Karşı Gösterdikleri Direnç ile Demografik Özellikleri Arasındaki İlişki[1]

Ahmet Alp ÖZBALCI

Osman ÇEVİK

Giriş

Dünya, toplum yapısı ve insanlık var olduğundan bu yana kendini meydana getiren tüm unsurlarla dönüşüm içindedir. Bu dönüşüm doğrudan veya dolaylı olarak toplumları farklılaştırmakta ve insanlığı değişime tabii tutmaktadır. Kadim toplumlardan günümüze kadar yaşanan olumlu ve olumsuz gelişmelerin tamamı "değişim" olarak adlandırılmaktadır. Başka bir deyişle yaşamın insanlığın karşısına çıkarttığı şartlara adapte olmak adına yaşadığı farklılaşma süreci "değişim" olarak adlandırılmaktadır (Dalay vd. 2002: 104).

Değişim birçok duyguyu harekete geçirebilmektedir. İnsanın motivasyonunu arttıran, çekici, ihtiras uyandıran, karşı konulmaz, tahrik edici, vazgeçilmez bir durum olarak olumlu yanları vardır. Ancak bunun yanında değişimin; etki altına alan, tepki doğuran, direnç oluşmasına neden olan bir durumu da vardır. Olumlu yönlerinin yanında olumsuz sonuçları engellemek adına olası tehditlerin hesaplanması ve bu çerçevede gerekli stratejilerin belirlenmesi gerekmektedir (Uttam, 2004: 8). Değişim sürecinin yönetimi ve bu süreçte karşılaşılabilecek sorunların anlaşılabilmesi için duygusal kaynaklı bireysel tepkilerin temelinde yatan etkenlerin de çözümlenmesi gerekmektedir. Yöneticiler tarafından değişim ve değişime karşı direnç kavramlarının özümsenmesiyle birlikte çalışanlara bu kültürün kazandırılması kurumsal yapının gelişmesinde önemli rol oynamaktadır.

Değişim, Değişim Yönetimi ve Değişime Karşı Direnç

Değişim, "*yeni bir hâle doğru yol almak"* şeklinde en temel anlamıyla ifade edilebilir. Değişim taşıdığı misyon gereği bir hâlden vazgeçilerek rastgele yeni bir yapıyla yola devam etmektir (Yalçın, 2002). Bu nedenle değişim üretkenliğin ve işlevselliğin arttırılması adına basmakalıp düşüncelerden sıyrılarak "hareket, yer değiştirme ya da bir durumdan diğerine geçiş, gelişme, büyüme ve kalkınma" gibi anlamlarda da kullanılabilmektedir (Genç, 2012: 316-317).

Değişim kendilinden meydana gelen bir süreç olduğu için güce ihtiyaç duymaz lakin yenilik sistemli, planlanmış ve bir amaç için oluşan bir süreci ifade etmektedir. Yenilik, gelişmek için olumlu bir yöne ilerlemekken değişim süreci mevcut durumdan daha kötü bir hale dönüşmeye de neden olabilmektedir (Başaran, 1982: 171). Olumlu yön, yaşanan gelişmeler doğrultusunda ilke, yöntem ve

[1] Bu çalışma "Sağlık Çalışanlarının Tükenmişlik Düzeyi İle Bilişim Sistemindeki Değişimlere Karşı Gösterdikleri Direnç Arasındaki İlişki: Samsun İli Örneği" başlıklı doktora tez çalışması kapsamında (tez savunmasından sonra) tezden kısmen yararlanılarak üretilmiştir.

süreçlerde daha etkin olmayı ifade ederken olumsuz yön, yaşanan gelişmelerin kontrol edilemediği, dağılmaya neden olan değişimlerdir (Bakan, 2011: 254).

Sosyal ve kültürel hiçbir yapı durağan kalamaz, aksine doğası gereği yeni bir hâl alarak değişime maruz kalmaktadır (İnce, 2005: 320). Örgütler de bireyler gibi dinamik bir yapıya sahiptir. Örgütler, katma değer oluşturmayı, üretmeyi ve gelişmeyi hedeflediklerinden dolayı varlıklarını korumak adına değişimden olumlu sonuçlar beklemektedir. Bu özelliğiyle teknolojik ve toplumsal gelişmeler, rekabetin artması ve yaratıcı düşünce yapısındaki ilerlemeler kurumsal değişimi gerekli kılmaktadır. (Saraçoğlu ve Duran, 2009: 131 - 132).

Dijital toplumun yapısı eski kurulların terk edilerek günümüz iş dünyası, işletme yönetimi ve iş yaşamına uygun stratejiler belirleyerek varlıklarını korumaya çalışmaktadırlar Kurumlar yeni yönetim sistemleri ve organizasyon yapılarındaki değişimin etkisi ile teknoloji, kalite, hız ve maliyet gibi faktörlerin beklentilere en uygun hâline yönelmişlerdir (Öğüt, 2007: 216).

Örgütsel değişim; gelişme, yaratıcılık, büyüme, olumlu olana yönelme ve yeniliklere açık olma gibi olguların tamamını kapsayan dönüşerek gelişme hamlesidir (Dinçer, 2008: 8). Genel bir ifade ile örgütsel boyutta değişim, toplumun ve dönemin ihtiyaçları neticesinde mevcut hâldeki eksikliklerini ortadan kaldırmak, gelişmiş bir kurumsal yapıya sahip olmak ve bu yeni hâlin avantajlarını kurum için kullanmayı hedefleyen bir adım olarak ifade edilebilir.

Örgütsel değişim, küreselleşen ve sürekli küçülen dünya ve onun meydana getirdiği rekabet ortamı, teknoloji ve bilginin kullanımının yaygınlaşması, yeni buluşlar, yeni pazarlardan pay kapma isteği, yeni yönetim modelleri gibi faktörlerin etkisi ile gerçekleşmektedir. Örgütsel açıdan faaliyet gösterdiği alanda başarılı olan kurumlar dahi çevresel etkenlerden etkilenerek değişim döngüsüne girmektedir. Bu nedenle örgüt hayatta kalma gücünü arttırmak amacıyla sosyal ve ekonomik faktörlerin gerekliliklerine uygun stratejiler belirlemesi gerekmektedir (Çilesiz, 1997: 8).

Örgütlerin var olma ve gelişim yeteneklerini canlı tutabilmeleri için içinde bulundukları çevrenin etkilerine uygun stratejiler geliştirmeleri önemlidir. Örgüte dıştan gelen etkiler bulundukları çevrenin doğal, sosyal, demografik, ekonomik, yasal, siyasi ve teknolojik etkiler olarak söylenebilir (Çilesiz, 1997: 8). Kurumsal açıdan değişim, gerekli öngörülerle geleceğin tasarlanması, kurumun paydaşları arasında ikili iletişimin geliştirilmesi, karşılıklı güvenin tesis edilmesi, çözüm odaklı yaklaşımların geliştirilmesi, iş birliği kurmak gibi amaçlara sahiptir. Belirlenen amaçlar üzerinde yapılan değerlendirmeler sonucunda ortaya konulan gerçekçi hedefler değişim sürecinin başarılı olmasına imkân sağlamaktadır (Onal, 2000: 183).

Değişim yönetimi, kurumun değişimden ne anladığı, bu kapsamda atılan adımlar, gerçekleştirilen çalışmalar ve izlenen stratejiler bütünüdür (Salisbury, 1996: 149). Örgütsel çapta planlanan değişim süreci önemli bir yönetim kabiliyeti gerektirmektedir (Senior, 2002: 3). Bu kabiliyet, temelinde değişimin tüm paydaşları ve olguları ile birlikte değerlendirilerek atılacak adımları kurgulamak anlamına gelmektedir. Buna ek olarak süreç içerisinde olası problemlere anında müdahale edilmesi ve çözüme kavuşturulması yeteneğini de ifade etmektedir. Değişim durumsal bir süreç olarak anlık müdahelelere gereksinim duymaktadır. Başka bir ifadeyle değişen koşul ve etkilere göre yeni adımların atılarak reaksiyon gösterilmesi gerektirmektedir. Yöneticilik özellikleri bakımından değişimin lideri mevcut durumu değiştirmenin yanında yepyeni fikir ve uygulamalarla değişime değer kazandırmalıdır (Usta, 2012: 158). Sürece liderlik etme ve geleceği tasarlayacak politikaları belirleme

kabiliyeti gerektirir. Bu yetenekten mahrum kişilerin liderliğindeki değişim süreçleri başarısız olmaya mahkûmdur (Hussey, 1997: 12).

Sosyal bilimlere yapmış olduğu katkı, değişim yönetim süreci ve değişime karşı direnç ile ilgili çalışmalarından dolayı Kurt Lewin kurumsal gelişimin babası olarak kabul edilmektedir. Kurt Lewin tarafından değişim sürecinin yönetilmesi ile ilgili geliştirilmiş modelin temeli üç aşamalı bir yapıyla tanımlanmaktadır. Değişim süreci çözme (eritme), değişim ve yeniden dondurma aşamalarını içermektedir (Kılınç, 2001: 21).

Çözme; örgüt yapısının mevcut durumundan vazgeçilerek değişikliğe gidileceğinin ve bunun bir ihtiyaç olduğunun çalışanlara bildirilmesiyle başlar. Çözme süreci sonrasında şekil verilebilecek hâle getirilmiş örgütsel yapı içerisinde **değişim süreci** başlamış olur. Böylelikle mevcut hâl terk edilerek yeni hâle geçiş süreci devam eder (Helvacı, 2005: 95). Bu aşamada çalışanlarla ortak hareket edilerek olası tepkilerin azaltmaya ek olarak dönüşümün başarı ile tamamlanmasını sağlamaktır (Camison, 1998: 483). Değişimin sona ermesiyle örgüt yapısı değişim planına uygun olarak dönüştürülmüş demektir. Bundan sonraki dönemde dönüşümün korunması ve eskiye yönelimin engellenmesi gerekmektedir. Bu sürece yeniden dondurulma adı verilmektedir. Böylelikle değişim sonunda oluşturulan protokollerin standartlaştırılması gerekmektedir. **Yeniden dondurma**, örgütün yeni yapısı çalışanlar tarafından içselleştirerek eski şartları bir kenara bırakması ve yeni kurallara göre sorumluluklarını yerine getirmesidir. Değişim süreci; harcanan zaman, emek ve iş gücü ile tüm bedelleri ve kazanımlarıyla yolculuğun sonuna gelmiş ve tamamlamıştır. (Marshall ve Conner, 1996: 4).

Değişime Karşı Direnç Kavramı

Değişim, çalışanlar tarafından alışılmış olanı terk etme anlamına gelen, kabulü kolay olmayan, kendi içinde tehditler barındıran ve mücadele edilmesi gereken bir süreç olarak algılanmaktadır. İnsan, değişim sürecinin en önemli unsuru olarak, yönetici ve çalışan sıfatıyla sorumluluk sahibidir (Genç, 2005: 303 - 304). Çalışanlar, örgüt yapısı içinde hayata geçirilecek değişimin olumsuz etkilerinin olacağı düşüncesiyle veya alışıktıkanlıklarının bozulacağı düşüncesiyle değişinme karşı tepki göstermeye meyillidirler. Bunun temel sebebi olarak, değişimin sonuçlarının olumsuz olacağı korkusundan kaynaklanmaktadır. Değişimin etkileri büyük veya küçük ölçüde olsa da bu duruma karşı bir davranış geliştirilmesi doğaldır (Yeniçeri, 2002: 99). Örgütü meydana getiren çalışanların insani olarak önceliklerini anlamak ve bunları göz ardı etmeden değişim sürecinin organize edilmesi gerekmektedir. Her bir çalışan farklı karakteristik özellikleri olmasından dolayı değişime karşı direnişlerindeki tutum ve davranışları da birbirinden çok farklı özelliklerde ortaya çıkabilir. Bu noktada dikkat edilmesi gereken nokta direniş gösteren çalışanların tamamının tepkilerini açıkça ortaya koymamasıdır. Direnen çalışanları aktif direnen ve pasif direnen olmak üzere iki şekilde değerlendirmek gerekmektedir. Duruma karşı duygu ve düşüncelerini açıkca dile getirenler aktif direnenler olarak adlandırılır. Buna karşın ne hissettiği, ne düşündüğü belli olmayan, destekçi veya direnişçi mi olduğu anlaşılmayan çalışanlar ise pasif direnme göstermekte olup üst yönetimin özellikle dikkat etmesi ve kontrol altında tutması gereken guruptur. Pasif formda gelişen ve sınırlarının belli olmadığı bu tepki değişim sürecinin sonlanmasına ve kurumun altından kalkamayacağı ciddi sorunların ortaya çıkmasına neden olabilmektedir (Güven, 2006: 83). Değişim sürecinin başarılı olabilmesi için çalışanların proaktif olarak gönüllü destekçi olduğu bir yöntemle adaptasyonu sağlanmalıdır (Bozdağ, 2000: 59-60).

Değişim Yönetimi

Değişim yönetiminde sürece dair belli kurallar olsa da çalışanların değişime karşı direnciyle mücadele etmenin tek tip bir yöntemle sınırlı tutmak doğru değildir. Muhtemel direnci önlemek için alınacak önlemler öncelikli olarak değişimin amaçları, hedefleri, atılacak adımlar ve etki noktaları, değişimi gerekli kılan çevresel faktörlere ek olarak sürece liderlik edecek yöneticilerin becerileri dikkate alınarak karar verilmelidir. Önlemlerin tespit edilmesi aşamasında asıl olan direnç sebeplerine uygun yöntemlerin tespit edilmesidir (Sucu, 2000: 118). Direnme sebeplerinin tespitinde bir çok etken bulunmakta olup her birinin ayrı ayrı çözümü için yeni kurallar oluşturmak oldukça zordur (Genç, 2005: 57). Direncin hafifletilmesinde süreç için yöneticilerin gerekli hassasiyeti göstermesi gerekmektedir. Yöneticiler değişimin fayda sağlayacağı düşüncesiyle çalışanların nezdinde de aynı algının olduğunu varsaymamalıdırlar. Bu hatalı düşünce nedeniyle atılan yanlış adımlar neticesinde çalışanlar arasında gerginliğin, kaygının ve güvensizliğin artmasına yol açabilir. Yöneticiler, değişime hazırlık sürecinde oluşturukları stratejilerde çalışanların bireysel özelliklerini etmeden değişimi benimseten tedbirlerin önceden alınmasını düşünmelidir. Oluşturulan stratejiler etraflıca düşünülerek hesaplanmış ve doğru dizayn edilmiş olsa dahi öngörülemeyen duygusal tepkileri ortadan kaldırmak, çalışan kaygı ve stresini azaltmak için örgüt yapısında uygulanabilecek bir çok önlem bulunmaktadır. Bunlar, haberleşme ve iletişim, eğitim, manipülasyon ve kooptasyon, katılım, destekleme ve kolaylaştırma ve ödüllendirme olarak ifade edilmektedir (Sandelands vd. 2010: 81; Tunçer, 2013: 390-392). Yöneticilerin bu yaklaşımı duygusal tepkilere maruz kalmadan sürecin başarıyla tamamlanabilmesini sağlamaktadır (Genç, 2005: 58).

Bilgi Teknolojileri Uygulamalarında Çalışan Direnci

Örgütsel yapı içerisinde değişim ve değişime karşı direnç ile ilgili olarak genel bir perspektif bulunmasına rağmen konu bilişim teknolojilerindeki değişimi ve bu değişime karşı direnç özelinde ele alındığında durumun farklı bir boyutta dile getirilmesi gerekmektedir. Bilişim teknolojileri sürekli kendini yenileyen, her buluşun ve fikrin daha hızlı değiştiği hatta bir anda yok olduğu bir alandır. Bu sektörel farklılık çalışanların kendilerini sürekli geliştirme, yaratıcı fikirlerle teknoloji üretme ve çözüm odaklı olma gibi yeteneklerinden dolayı diğer çalışanlardan farklı bir disiplinde sahip oldukları bilinmektedir. Bilişim sistemlerini aktif olarak kullanan sektör çalışanları gerektiğinde değil her an değişim sürecine tabiidirler. Bu nedenle, bilgi ve teknoloji alanındaki değişimi ve çalışan direncini ayrı bir başlık altında ele almak gerekmektedir.

Birçok örgüt küresel pazarda varlığını sürdürmek için bilişim teknolojilerine önemli kaynaklar aktarmaktadır. Aktarılan bu kaynaklar bir çok projede yanlış yönetim yaklaşımları neticesinde çalışanların tükenmesine, motivasyon eksikliğine ve örgütsel yapıda karmaşaya neden olmaktadır. Bu nedenle ayrılan kaynaklar zayi edilmektedir. Her ne kadar uzmanlar tarafından teknik kurallara uygun olarak planlanan projeler, proje yöneticilerinin yetersizliği ve çalışan direnci nedeniyle başarısızlıkla sonuçlanmaktadır (Zayim, 2005: 76). Çalışanların, yöneticilerin ve proje geliştiricileri arasında ortak bir dil ile ahenk tesis edilmelidir. Süreç içerisinde yer alan farklı rollerdeki insanların fikir ayrılıklarına sahip olmaları problemlerin ortaya çıkmasına sebep olabileceği göz ardı edilmemelidir. Değişim bir proje ve

kendine has süreçleri olduğu unutulmadan ele alınması, değerlendirilmesi ve yönetilmesi gerekmektedir (Page, 2005; 721).

Bilişim teknolojilerindeki değişim tüm boyutları ile çalışanlar tarafından kabul görmesi halinde başarılı olabilir. Çalışanların teknoloji kabul düzeyini çalışanların algılama biçimleri belirlenmektedir. (Zain, vd. 2005: 830). Çalışanların bilgi teknolojileri kabul düzeyi, sözü edilen sistemi zorlanmadan ve asgari hata ile kullanabileceğine olan inanma derecesi olarak ifade edilebilir (Davis vd. 1989: 985). Bu konuda yapılmış olan bir çalışmada eğitim yetersizliği, sistemin tasarımının eksik olması, yöneticilerin gerekli desteği vermemesi, çalışma koşullarının elverişli olmaması, bilgi sistemlerinin gerektiği gibi kullanılmaması gibi etkenlerin ağırlıklı olarak rol aldığı saptanmıştır (Kara, 2007:105).

Yöntem

Bu çalışmada, kamuya bağlı hastanelerde görev yapmakta olan sağlık çalışanlarının bilişim sistemlerindeki değişime karşı direnç düzeylerinin demografik açıdan farklılık oluşturup oluşturmadığının belirlenmesi amaçlanmaktadır.

Araştırma Samsun ilindeki beş kamu hastanesinde çalışmakta olan personel üzerinde yapılmıştır. Sözü edilen kamu hastanelerinde görev yapmakta olan toplam 5215 sağlık çalışanı araştırmanın evrenini oluşturmaktadır. Tüm evreni % 95 güven aralığında temsil edebilecek örneklem büyüklüğü 358 personel olarak hesaplanmıştır. Araştırma kapsamındaki sağlık kurumlarında görev yapan ve araştırma kısıtlarına uygun olarak belirlenen personel, üç ana unvan sınıfında gruplandırılmıştır. Gruplar, "hemşire-ebe sınıfı", "genel sağlık hizmetleri sınıfı", "genel idari hizmetler sınıfı" olarak adlandırılmıştır. Bu çerçevede beş kamu hastanesinde gerçekleştirilen anket uygulamasında anket formunun dağıtıldığı 449 sağlık çalışanından geri dönüş alınmıştır.

Çalışmada veri toplama aracı olarak anket kullanılmış olup anket formunun ilk bölümünde katılımcıların demografik özellikleri yer almaktadır. Anket formunun üçüncü bölümünde ise 36 ifadeden ve 6 alt boyuttan oluşan değişime karşı direnç ölçeği kullanılmıştır. Bu ölçek, Rodoplu (2006) tarafından Direnç Nedenleri Ölçeği adıyla, Oreg'in (2003) Değişime Karşı Direnç Ölçeği ile Davis'in (2004) Değişime Karşı Direnç İndeksinden faydalanarak geliştirilmiştir (Rodoplu, 2006). Söz konusu ölçek, her ne kadar direnç nedenleri adıyla kullanılmış olsa da bu çalışma da orijinal adlandırılması olan "*Değişime Karşı Direnç*" şeklinde kullanımı uygun görülmüştür.

Veriler; bilgisayar ortamında bir istatistik yazılım programı aracılığıyla analiz edilmiştir. Araştırmada, örneklem grubunu oluşturan sağlık çalışanlarının demografik ve çalıştıkları sağlık kurumlarına ilişkin özellikleri frekans ve yüzde dağılımları şeklinde verilmiştir. Araştırmada hem verilerin normal dağılımına hem de homojenliğine ilişkin uygun testler yapılmış olup p değerlerinin 0,05'ten büyük olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla belirlenen tüm varsayımlar araştırmada gerçekleştiği için değişime karşı direnç ölçeğinin yapı geçerliğine ilişkin varimax rotasyonu ve temel bileşenler (principal components) yöntemi kullanılarak faktör analizi uygulanmıştır. Faktör analizinin uygulanabilirliği Bartlett testi, örneklem hacminin yeterliği ise Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) değeri ile kontrol edilmiştir. Ayrıca, ölçeğin iç tutarlığına yönelik güvenirlik analizi için Cronbach's Alpha değerleri hesaplanmış ve elde edilen veriler çalışmanın bulgular bölümünde verilmiştir.

Bulgular

Araştırmanın bu kısmında, Samsun ili sınırları içerisinde sağlık hizmeti sunan kamu hastanelerinde görevli sağlık çalışanlarının tanımlayıcı özelliklerine göre kullanılan ölçeğin geçerlik ve güvenirliği, katılımcıların tanımlayıcı özellikleri, değişime karşı direnç düzeyleri, değişime karşı direnç ölçeği ile tanımlayıcı özelliklerinin ilişkisine yönelik bulgular yer almaktadır.

Geçerlik ve Güvenirliğine İlişkin Bulgular

Araştırmada değişime karşı direnç düzeyini tespit etmek amacı ile kullanılan ölçeğin geçerlik ve güvenirliğine yönelik bulgular Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. *Değişime Karşı Direnç Ölçeğine İlişkin Faktör Analizi ve Güvenirlik Analizi Sonuçları*

İfadeler	**Faktör 1 Belirsizliğe Karşı Duyulan Korku**	**BFaktör 2Bilinmeyene Karşı Duyulan Korku**	**Faktör 3 Başarısızlık Korkusu**	**Faktör 4 Gelecek Korkusu**	**Faktör 5 HBYS İstekli Olmama**	**Faktör 6 HBYSye Karşı Direnç**
Özdeğerler (eigenvalues)	7,043	5,144	3,689	3,551	2,757	2,015
Varyansı açıklama oranı	19,563	14,289	10,247	9,864	7,659	5,597
Kümülatif varyans	19,563	33,853	44,099	53,963	61,622	67,219
Alt Boyut Güvenirliği (Cronbach's Alpha)	**0,920**	**0,885**	**0,946**	**0,774**	**0,825**	**0,838**
Genel Ölçek Güvenirliği (Cronbach's Alpha)	**0,960**					

Kaiser-Meyer-Olkin (KMO)=0, 947 Bartlett testi:χ2 =11807,805; P=0,000

Tablo 1'deki faktör analizi sonuçlarına göre, Kaiser-Meyer-Olkin değeri örneklem hacminin yeterliğini (KMO=0,947), Bartlett testi ise faktör analizinin uygulanabilirliğini ($\chi 2$=11807,805; P<0,001) ortaya koymuştur.

Ayrıca değişime karşı direncin toplam varyansın %67,219'unu açıklayan 6 faktörü bulunmaktadır. Toplam varyansın %19,563'ünü belirsizliğe karşı duyulan korku alt boyutu, %14,289'unu bilinmeyene karşı korku alt boyutu, %10,247'sini başarısızlık korkusu alt boyutu, %9,864'ünü gelecek korkusu alt boyutu, %7,659'unu HBYS'ye istekli olmama alt boyutu ve son olarak %5,597'sini HBYS'ye karşı direnç alt boyutu oluşturmaktadır. Tablo 1'deki bulgulara göre, Değişime Karşı Direnç Ölçeği'nin genel güvenirlik katsayısı (Cronbach's Alpha) α=0,960 olarak hesaplanmıştır. Cronbach's Alpha katsayılarına göre en düşük güvenirlik katsayısı α=0,77 olarak gelecek korkusu alt boyutu için hesaplanırken, en yüksek güvenirlik katsayısı ise α=0,94 şeklinde başarısızlık alt boyutunda hesaplanmıştır.

Bireysel Özelliklere İlişkin Bulgular

Örneklem grubunu oluşturan sağlık çalışanlarının demografik bilgilerini içeren değişkenlere ait frekans ve yüzde dağılımları hesaplanmıştır.

Tablo 2. *Araştırmaya Dâhil Edilen Sağlık Çalışanlarının Demografik Özelliklerine İlişkin Frekans ve Yüzde Dağılımları (n=449)*

Değişkenler	Gruplar	f	%	Değişkenler	Gruplar	f	%
Cinsiyet	Kadın	311	69,3	**İstihdam Şekli**	Memur	343	76,4
	Erkek	138	30,7		Sözleşmeli	106	23,6
Yaş	25 yaş ve altı	17	3,8	**Meslekteki Toplam Görev Süresi**	1 yıldan az	12	2,7
	26-34 yaş	161	35,9		1-5 yıl	36	8,0
	35-44 yaş	196	43,7		6-10 yıl	126	28,1
	45 yaş ve üzeri	75	16,7		11-15 yıl	133	29,6
Eğitim Düzeyi	Lise	57	12,7		16-20 yıl	60	13,4
	Ön Lisans	90	20,0		20 yıldan fazla	82	18,3
	Lisans	287	63,9	**Kurumdaki Görev Süresi**	1 yıldan az	53	11,8
	Lisansüstü	15	3,3		1-5 yıl	86	19,2
Medeni Durum	Evli	350	78,0		6-10 yıl	146	32,5
	Bekâr	99	22,0		11-15 yıl	81	18,0
Çocuk Sayısı	Yok	105	23,4		16-20 yıl	44	9,8
	1	103	22,9		20 yıldan fazla	39	8,7
	2	194	43,2	**Kurumdaki Pozisyonu**	Ebe-Hemşire	215	47,9
	3 ve daha fazla	47	10,5		Sağlık Hizmetleri Sınıfı	119	26,5
					Genel İdari Hizmetler Sınıfı	115	25,6

Araştırmaya katılan sağlık çalışanlarının demografik özellikleri Tablo 2'de gösterilmekte olup dağılıma göre, katılanların % 69,3'ü (f=311) kadın çalışanlardan oluşmaktadır. Yaşlarına göre dağılım incelendiğinde, % 43,7'sinin (f=196) 35-44 yaş aralığında olduğu, yine çalışanların % 78'inin medeni durumunun evli olduğu ve katılımcıların % 23,4'ünün çocuğunun olmadığı geri kalan kesiminde ise en az bir tane çocuk sahibi olduğu görülmektedir.

Çalışanlar, eğitim seviyelerine göre değerlendirildiğinde % 63,9'luk (f=287) oran ile lisans mezunlarının daha yoğun olduğu ve % 76,4'lük bölümünün ise memur statüsünde istihdam edildiği görülmektedir. Çalışanlar, meslekteki toplam görev süreleri bakımından ele alındığında % 29,6'lık oran ile 11-15 yıl arasında görev yapan personelin yoğunlukta olduğu, mevcut kurumda görev yapma süresi bakımından değerlendirildiğinde ise % 32'lik oran ile 6-10 yıl arasında çalışma süresi olan çalışanların ağırlıkta olduğu saptanmıştır. Ayrıca kurumdaki pozisyonu ebe-hemşire statüsünde olanların sayısı 215 olup tüm katılımcıların %47,9'luk oranını temsil etmektedir.

Değişime Karşı Direnç İle Bireysel Özelliklerin İlişkisine Yönelik Bulgular

Araştırmadan elde edilen bulgular neticesinde ankete katılan sağlık çalışanlarının Tablo 3'de yer alan bilişim sistemlerindeki değişime karşı dirençleri eğitim durumları, medeni durumu, çocuk sayısı, meslekteki toplam çalışma süresi, kurumdaki toplam çalışma süresi faktörlerinin etki etmediği, cinsiyet, yaş, istihdam şekli ve kurumdaki pozisyonu faktörlerinin ise etkilediği saptanmıştır. Bireysel değişkenlerin bilişim sistemlerindeki değişime karşı direncin etkileri değerlendirildiğinde çalışanlar arasında değişime karşı direncin bulunduğu ancak asgari seviyede olduğu görülmüştür.

Tablo 3. *Araştırmaya Dâhil Edilen Sağlık Çalışanlarının Demografik Özelliklerine İlişkin Frekans ve Yüzde Dağılımları*

İfadeler	Faktör 1 Belirsizliğe Karşı Duyulan Korku	BFaktör 2Bilinmeyene Karşı Duyulan Korku	Faktör 3 Başarısızlık Korkusu	Faktör 4 Gelecek Korkusu	Faktör 5 HBYS İstekli Olmama	Faktör 6 HBYSye Karşı Direnç
Cinsiyet	-	+	+	+	-	+
Yaş	-	+	+	+	-	-
Eğitim Durumu	-	-	-	-	-	-
Medeni Durum	-	-	-	-	-	-
Çocuk Sayısı	-	-	-	-	-	-
İstihdam Şekli	-	+	+	+	-	+
Meslekteki Toplam Çalışma Süresi	-	-	-	-	-	-
Kurumdaki Toplam Çalışma Süresi	-	-	-	-	-	-
Kurumdaki Pozisyonu	-	+	+	+	-	+

Tablo 4: *Değişime Karşı Direnç Ölçeğindeki Boyutların Cinsiyete Göre Karşılaştırılması*

Değişime Karşı Direnç Ölçeği	Cinsiyet	$\overline{X}$	s.s.	t	P
Belirsizliğe Karşı Duyulan K.	Erkek	3,49	0,81	0,625	0,532
	Kadın	3,54	0,80		
Bilinmeyene Karşı Duyulan K.	Erkek	3,26	0,74	-2,346	0,019*
	Kadın	3,08	0,74		
Başarısızlık Korkusu	Erkek	3,27	0,69	-2,223	0,027*
	Kadın	3,10	0,72		
Gelecek Korkusu	Erkek	3,07	0,71	-2,300	0,022*
	Kadın	2,90	0,72		
HBYS'ye Karşı İstekli Olma	Erkek	3,27	0,92	-0,904	0,367
	Kadın	3,19	0,90		
HBYS'ye Karşı Direnç	Erkek	3,26	0,64	-3,781	0,000*
	Kadın	2,99	0,73		

Cinsiyetin değişime karşı dirence ve alt boyutlarına etkisinin karşılaştırılmasına yönelik bağımsız örneklemler için t testi sonuçları Tablo 4'de yer almaktadır. Buna göre; bilinmeyene karşı duyulan korku ($p=0,019$; $p<0,05$), başarısızlık korkusu ($p=0,027$; $p<0,05$), gelecek korkusu ($p=0,022$; $p<0,05$) ve HBYS'ye karşı direnç alt boyutlarında ($p=0,000$; $p<0,05$) anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. Aritmetik ortalama değerleri incelendiğinde ise erkeklerin kadınlara göre biraz daha fazla oranda bilinmeyene karşı korku, başarısızlık korkusu, gelecek korkusu, HBYS'ye karşı istekli olma ve HBYS'ye karşı direnç davranışları sergiledikleri belirlenmiştir.

Tablo 5: *Değişime Karşı Direnç Ölçeğindeki Boyutların Yaşa Göre Karşılaştırılması*

Değişime Karşı Direnç Ölçeği	Yaş	$\bar{X}$	s.s.	F	P	Tukey
Belirsizliğe Karşı Duyulan Korku	25 yaş ve altı[1]	3,80	0,62	1,023	0,382	
	26-34 yaş[2]	3,47	0,84			
	35-44 yaş[3]	3,54	0,80			
	45 yaş ve üzeri[4]	3,56	0,76			
Bilinmeyene Karşı Duyulan Korku	25 yaş ve altı[1]	3,61	0,46	3,245	0,022*	1-2
	26-34 yaş[2]	3,05	0,77			
	35-44 yaş[3]	3,13	0,73			
	45 yaş ve üzeri[4]	3,21	0,75			
Başarısızlık Korkusu	25 yaş ve altı[1]	3,46	0,46	2,960	0,032*	1-2
	26-34 yaş[2]	3,04	0,74			
	35-44 yaş[3]	3,19	0,70			
	45 yaş ve üzeri[4]	3,25	0,72			
Gelecek Korkusu	25 yaş ve altı[1]	3,27	0,71	4,666	0,003*	1-2 2-3
	26-34 yaş[2]	2,80	0,73			
	35-44 yaş[3]	3,02	0,69			
	45 yaş ve üzeri[4]	3,06	0,73			
HBYS'ye İstekli Olma	25 yaş ve altı[1]	3,44	0,72	0,800	0,494	
	26-34 yaş[2]	3,14	0,99			
	35-44 yaş[3]	3,25	0,86			
	45 yaş ve üzeri[4]	3,23	0,88			
HBYS'ye Direnç	25 yaş ve altı[1]	3,26	0,67	0,979	0,402	
	26-34 yaş[2]	3,01	0,78			
	35-44 yaş[3]	3,07	0,70			
	45 yaş ve üzeri[4]	3,14	0,64			

Değişime karşı direnç ölçeğindeki alt boyutların katılımcıların yaş gruplarına göre karşılaştırılmasına yönelik tek yönlü varyans analizi sonuçları Tablo 5'de yer almaktadır. Tabloya göre, bilinmeyene karşı duyulan korku ($p=0,022$; $p<0,05$), başarısızlık korkusu ($p=0,032$; $p<0,05$) ve gelecek korkusu ($p=0,003$; $p<0,05$) alt boyutlarında anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Bilinmeyene karşı duyulan korku ve başarısızlık korkusu alt boyutları için aritmetik ortalamalar incelendiğinde; 25 yaş altı gruptakiler ile 26–34 yaş arası grubundaki katılımcılar arasında farklılıklar tespit edilmiştir. Buna ek olarak; gelecek korkusu alt boyutunda 26–34 yaş grubundaki katılımcılar ile hem 25 yaş altı gruptakiler hem de 35-44 yaş grubundaki katılımcılar arasında anlamlı farklılıklar bulunmuştur. İlgili aritmetik ortalamalar neticesinde değişime karşı direnç ölçeğinin tüm alt boyutlarında 25 yaş altı gruptakiler daha az değişime karşı korku, bilinmeyene karşı korku, başarısızlık korkusu, gelecek korkusu gibi davranışları sergiledikleri belirlenmiştir.

Tablo 6: *Değişime Karşı Direnç Ölçeğindeki Boyutların İstihdam Şekline Göre Karşılaştırılması*

Değişime Karşı Direnç Ölçeği	İstihdam Şekli	$\overline{X}$	s.s.	t	P
Belirsizliğe Karşı Duyulan Korku	Memur	3,50	0,82	-1,417	0,157
	Sözleşmeli	3,63	0,73		
Bilinmeyene Karşı Duyulan Korku	Memur	3,07	0,74	-3,424	0,001*
	Sözleşmeli	3,35	0,73		
Başarısızlık Korkusu	Memur	3,11	0,72	-2,140	0,033*
	Sözleşmeli	3,28	0,68		
Gelecek Korkusu	Memur	2,89	0,74	-3,447	0,001*
	Sözleşmeli	3,16	0,60		
HBYS'ye Karşı İstekli Olma	Memur	3,19	0,91	-0,867	0,386
	Sözleşmeli	3,28	0,91		
HBYS'ye Karşı Direnç	Memur	3,00	0,73	-3,572	0,000*
	Sözleşmeli	3,29	0,63		

Değişime karşı direnç ölçeğindeki alt boyutların istihdam şekline göre karşılaştırılmasına yönelik bağımsız örneklemler için t testi sonuçları Tablo 6'da yer almaktadır. Buna göre; bilinmeyene karşı duyulan korku (P=0,001; P<0,05), başarısızlık korkusu (P=0,033; P<0,05), gelecek korkusu (P=0,001; P<0,05) ve HBYS'ye karşı direnç alt boyutlarında (P=0,000; P<0,05) anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. Anlamlı farklılıkların tespit edildiği alt boyutlar aritmetik ortalamalar üzerinden değerlendirildiğinde sözleşmeli çalışanlar ile memur statüsündeki çalışanlar arasında ciddi bir farklılık tespit edilmiş olup bunun nedeninin sözleşmeli çalışanların işini kaybetme ihtimalinin memurlara göre daha yüksek olmasından kaynaklandığı söylenebilir. Ayrıca, istihdam şekline göre değişime karşı direnç ölçeğinin tüm alt boyutları için sözleşmeli katılımcıların aritmetik ortalamalarının memur olan katılımcılara göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 7: *Değişime Karşı Direnç Ölçeğindeki Boyutların Kurumdaki Pozisyonuna Göre Karşılaştırılması*

Değişime Karşı Direnç Ölçeği	Kurumdaki Pozisyon	$\overline{X}$	s.s.	F	P	Tukey
Belirsizliğe Karşı Duyulan Korku	Ebe – Hemşire[1]	3,53	0,81	0,481	0,619	
	Sağlık Hizmetleri Sınıfı[2]	3,48	0,82			
	Genel İdari Hizmetler Sınıfı[3]	3,58	0,79			
Bilinmeyene Karşı Duyulan Korku	Ebe – Hemşire[1]	3,03	0,78	3,851	0,022*	1-2,3
	Sağlık Hizmetleri Sınıfı[2]	3,22	0,64			
	Genel İdari Hizmetler Sınıfı[3]	3,23	0,77			
Başarısızlık Korkusu	Ebe – Hemşire[1]	3,06	0,74	3,811	0,023*	1-3
	Sağlık Hizmetleri Sınıfı[2]	3,22	0,58			
	Genel İdari Hizmetler Sınıfı[3]	3,26	0,76			
Gelecek Korkusu	Ebe – Hemşire[1]	2,85	0,75	5,786	0,003*	1-3
	Sağlık Hizmetleri Sınıfı[2]	2,97	0,63			
	Genel İdari Hizmetler Sınıfı[3]	3,13	0,72			
HBYS'ye Karşı İstekli Olma	Ebe – Hemşire[1]	3,24	0,94	0,171	0,843	
	Sağlık Hizmetleri Sınıfı[2]	3,20	0,93			

	Genel İdari Hizmetler Sınıfı[3]	3,19	0,84			
HBYS'ye Karşı Direnç	Ebe – Hemşire[1]	2,89	0,75	14,137	0,000*	1-2,3
	Sağlık Hizmetleri Sınıfı[2]	3,23	0,67			
	Genel İdari Hizmetler Sınıfı[3]	3,25	0,62			

Tablo 7'de yer alan bulgulara göre, bilinmeyene karşı duyulan korku (p=0,022; p<0,05), başarısızlık korkusu (p=0,023; p<0,05), gelecek korkusu (p=0,003; p<0,05) ve HBYS'ye karşı direnç (p=0,000; p<0,05) alt boyutlarında anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Bilinmeyene karşı duyulan korku alt boyutu için aritmetik ortalamalar incelendiğinde; bilinmeyene karşı korku alt boyutundaki ebe–hemşire grubundaki katılımcılar ile diğer sağlık personeli grubundakiler ve genel idari hizmetler sınıfı grubundakiler arasında farklılık saptanmıştır. Ayrıca başarısızlık korkusu için incelendiğinde, ebe–hemşire grubu katılımcıları ile genel idari hizmetler sınıfı grubu katılımcıları farklılık göstermiştir. Buna el olarak gelecek korkusu alt boyutunda da geçerli olup, ebe–hemşire grubu katılımcıları ile genel idari hizmetler sınıfı grubu katılımcıları arasında farklılık tespit edilmiştir. HBYS'ye karşı direnç alt boyutu için aritmetik ortalamalar incelendiğinde ise ilgili alt boyut için, ebe–hemşire grubundaki katılımcılar ile diğer sağlık personeli grubundakiler ve genel idari hizmetler sınıfı grubundakiler arasında farklılık saptanmıştır.

Araştırma bulguları genel olarak değerlendirildiğinde sağlık çalışanlarının kurumdaki pozisyonları ile değişme karşı direnç arasında anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. Aritmetik ortalamalardan çıkan bulgular neticesinde genel idari hizmetler sınıfındaki çalışanların ortalamaları daha yüksek olduğu dolayısı ile bu statüdeki çalışanların daha az direnç gösterdikleri söylenebilir.

Tartışma

Bilişim sistemlerindeki değişime karşı direncin çalışanların demografik özellikleri arasındaki ilişkinin değerlendirildiği bu çalışmada; cinsiyet, yaş, istihdam şekli ve kurumdaki pozisyonun direnci etkileyen değişkenler olduğu tespit edilmiştir. Cinsiyet değişkeninin dirence anlamlı bir etkisinin olduğu saptanmış olsa da bu etkinin büyük oranda bir farklılık oluşturduğu söylenemez. Aritmetik ortalamalara göre erkek çalışanların daha az oranda direnç sergiledikleri görülmektedir. Benzer bir çalışmada cinsiyetin çok önemli bir değişken olmadığı görülmektedir (Rodoplu, 2006:158; Arı, 2014:162). Yaş değişkeninin değişme karşı direnç üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğu kısmen söylenebilir. Değişime karşı direnç ölçeğinin bilinmeyene karşı duyulan korku, başarısızlık korkusu, gelecek korkusu alt boyutlarında anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. Bu alt boyutlar farklılıkların ön plana çıkmasının nedeni olarak; Rodoplu (2006) tarafından yapılan çalışmada 35 – 44 yaş aralığında olan çalışanların daha fazla direnç gösterdikleri ortaya çıkmış ve 35 – 44 yaş aralığındaki çalışanlar meslekteki geçen süreleri nedeni ile tecrübeli ancak yeni bilişim uygulamalarının ne getireceğinden habersiz olmaları dolayısıyla belirsizliğe ve bilinmeyene karşı daha fazla korku hissettikleri ifade edilmiştir (Rodoplu, 2006: 159). Çalışmada bu durum 26- 34 yaş grubu çalışanlarda gözlemlenmektedir. Araştırma bulguları genel olarak değerlendirildiğinde sağlık çalışanlarının kurumdaki pozisyonları ile değişme karşı direnç arasında anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. Bulgular neticesinde genel idari hizmetler sınıfındaki çalışanların ortalamaları daha yüksek olduğu dolayısı ile bu statüdeki çalışanların daha az direnç gösterdikleri söylenebilir. Rodoplu (2006) tarafından yapılan araştırmada da kurumdaki pozisyonlarına

dair anlamlı bir ilişkinin var olduğu ifade edilmiştir. Bu araştırmada olduğu gibi Rodoplu da idari personelin daha az direnç gösterdiğini dile getirmiştir (Rodoplu, 2006: 160).

Sonuç ve Öneriler

Çalışmada değişime karşı direnç ile çalışanların demografik özellikleri arasındaki etki değerlendirilmiştir. Bulgulara göre; sağlık çalışanlarına ait bireysel özelliklerden cinsiyet, yaş, istihdam şekli ve kurumdaki pozisyonu gibi faktörlerin direnci etkileyen değişkenler olduğu tespit edilmiştir. Değişim sürecinde çalışanların kişisel özellikleri ne olursa olsun bu durumdan etkilenecekleri ancak bu durumun zamanla kabul göreceği bilinmektedir. Cinsiyet değişkenine göre erkek çalışanların daha fazla direnç eğiliminde olduğu görülmektedir. Günümüz gençleri bilişim sistemlerine karşı daha duyarlı olmalarına rağmen çalışmada genç çalışanların daha fazla direnç gösterdiklerine dair bulgular saptanmıştır. Bunun nedeni olarak 25 yaş altı genç çalışanların HBYS gibi sorumluluk gerektiren sistemlerle ilk kez iş hayatında karşılaşmış olmalarıdır. Bu durumun zamanla tecrübe kazanılarak ortadan kalkacağı düşünülmektedir. Günümüzde çalışanların memur veya sözleşmeli olması önemli bir fark oluşturmuyor olsa da memurların işlerini kaybetme ihtimalleri daha azdır. Araştırmada sözleşmeli çalışanların daha fazla direnç gösterdiği görülmektedir. Araştırmada idari gruptaki çalışanların daha fazla direnç gösterdikleri görülmektedir.

Araştırmanın sonuçlarından hareketle iş hayatının önemli bir parçası olan bilişim sistemlerindeki değişime karşı direncin azaltılması için en kritik görev kurum yöneticilerine düşmektedir. Özellikle personelin eğitimlerine önem verilmeli, bilişim okur yazarlığını geliştirecek etkinliklerin yapılması, sistem kaynaklı sorunların anında çözümünü sağlayacak süreçlerin tanımlanması çalışanların direnç seviyelerinin azaltılmasını sağlayacaktır. Bilişim sistemleri iş hayatının vazgeçilmez bir parçası olması nedeni ile çalışanların bu ve benzeri sistemlerle mücadele etmek yerine uyum sağlamalarını teşvik edecek çalışma ortamlarının tesis edilmesi önemlidir.

Kaynakça

Arı, S. (2014). Üniversitelerde Çalışan Yöneticilerin Ve Diğer Personellerin Yönetim Bilişim Sistemleri Hakkındaki Algı Ve Dirençlerin Karşılaştırılması: Selçuk Üniversitesi Örneği. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bakan, İ. (2011). *Çağdaş Yönetim Yaklaşımları.* İstanbul: Beta Yayım.

Başaran, İ. (1982). *Örgütsel Davranışın Yönetimi.* Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayını.

Bozdağ, M. (2000). Unutulmazlar Kervanına Katılma. N. Sezik içinde, *Değişim Kuşağındakiler* (s. 137-164). İstanbul: Hayat Yayınları.

Çilesiz, R. K. (1997). Örgütsel Değişimin Çalışanlar Üzerindeki Sosyal Psikolojik Ekonomik Etkileri ve Bir Uygulama. *Anadolu Üniversitesi SBE*, 58-71.

Dalay, İ., Coşkun, R., & Altunışık, R. (2002). *Stratejik Boyutuyla Modern Yönetim Yaklaşımları* . İstanbul: Beta Yayın.

Davis, F. D. (1989). Perceived Usefulness, Percevived Ease of Use and User Accaptance of İnformation Technology. *MIS Quarterly, 13*(3), 319-340.

Dinçer, Ö. (2008). *Örgüt Geliştirme Teori, Uygulama ve Teknikleri* (2 b.). İstanbul: Alfa Yayınları.

Genç, N. (2005). *Yönetim ve Organizasyon.* Ankara: Seçkin Yayınları.

Genç, N. (2012). *Yönetim ve Organizasyon.* Ankara: Seçkin Yayınları.

Güven, C. (2006). İş görenlerin değişim yönetimi algılama düzeylerinin belirlenmesi ve kamuda bir uygulama. *Gazi Üniversitesi SBE*.

Helvacı, M. (2005). *Eğitim Örgütlerinde Değişim Yönetimi.* Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Hussey, D. (1997). *Kurumsal Değişimi Başarmak.* (T. Savaşer, Çev.) İstanbul: Rota Yayınları.

İnce, M. (2005). Değişim Olgusu ve Örgütlerde İnsan Kaynakları Yönetiminin Değişen Fonksiyonları. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(14), 319 - 339.

Kara, A. (2007). Bilgi Teknolojilerinin Çalışanlar Tarafından Benimsenmesi: Kdz Ereğli'deki Kobi Çalışanları Uygulaması. *Zonguldak Karaelmas Üniversitesi*. Zonguldak: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Kılınç, T. (2001). Değişimi Kim Yönetmeli? *Executive Excellence Dergisi, 5*(49). http://www.tanilkilinc.com/makaleler/26-%20DEGISIMI_KIM_YONETMELI.pdf adresinden alındı

Marshall, J., & Conner, D. R. (1996). Another Reason Why Companies Resist Change. *Strategy & Bussiness*, 2-5. https://www.strategy-business.com/media/file/8614.PDF adresinden alındı

Onal, G. (2000). *İşletme Yönetimi ve Organizasyonu.* İstanbul: Türkmen Kitapevi.

Öğüt, A. (2007). *Bilgi Çağında Yönetim.* Konya: Çizgi Kitapevi.

Page, S. (2005). What's New about the New Public Management? Administrative Change in the Human Services. *Public Administration Review, 65*(6), 713 -727.

Rodoplu, D. (2006). Bilgi Yönetim Projeleri Uygulamalarındaki Teknolojik Değişimlere Karşı Çalışan Direncinin Ölçümü Kocaeli Üniversitesi Tıp Fakültesi Ve Anadolu Sağlık Merkezinde Bir Uygulama. *Yayınlanmamış Doktora Tezi*. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Salisbury, D. F. (1996). *Five Technologies For Educational Change*:. New Jersey: Educational Technology Publications.

Sandelands, L., Ross, S. M., & Arbor, A. (2010). The Play OF Change. *Journal of Organizational Change Management,, 20*(1), 71 - 86.

Saraçoğlu, M., & Duran, C. (2009). Yaratıcı Girişimcinin Gelişiminde Çevrenin Rolü. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 131 - 151.

Senior, B. (2002). *Organisational Change.* London: Prentice Hall.

Sucu, Y. (2000). *Örgütsel Değişim.* Ankara: Elit Yayıncılık.

Usta, A. (2012). Kamu Organizasyonlarında Değişim Süreci ve Yönetimi. *Turgut Özal Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Kongresi II* (s. 148 - 174). Malatya: Turgut Özal Üniversitesi.

Uttam, N. (2004). Successful Change Management Requires Focus On Key Metrics. *Quick Take*, 8.

Yeniçeri, Ö. (2002). Örgütleri Etkinleştirme Aracı Olarak Bilgi ve Bilgi Yönetimi. *Standard Ekonomik ve Teknik Dergi*, s. 71 - 79.

Zayim, N. (2005). Tıp Bilişiminde Teknolojik Değişim Yönetimi: İnsan ve Organizasyona İlişkin Konular. *2. Ulusal Tıp Bilişimi Kongresi* (s. 73 - 77). Antalya: Tıp Bilişimi Derneği. https://turkmia.net/kongre/cd/pdf/15.pdf adresinden alındı

The Anatomy of Al-Shabaab: Understanding the Biggest Threat to Horn of Africa's Security

Erdem Özlük[1]

Mahdi Musse Hassan[2]

[1] Assoc. Prof. Dr., Selcuk University, Department of International Relations, Konya, Turkey, eozluk@selcuk.edu.tr
[2] Ph.D Candidate, Selcuk University, Department of International Relations, Konya, Turkey, mahdimuusesom@gmail.com

BREXIT'in Bölgesel ve Küresel Ticarete Muhtemel Etkileri

Erdi Kutlu[1]

Giriş

AB-Birleşik Krallık ilişkileri 31 Ocak 2020 tarihinde Birleşik Krallık'ın AB'den ayrılma (Brexit) sürecinin gerçekleşmesi sonrası yeni bir sürece girmiştir. Kuşkusuz yeni dönemle birlikte taraflar arasında oluşacak ilişki boyutu kıta Avrupası siyasetini etkileyeceği gibi Brexit'in gerçekleştirilmesi ile yaşanacak yeni dönem bölgesel ve küresel ekonomi açısından da önemli etkiler doğuracaktır. Brexit ile birlikte bölgesel yani kıtasal düzeyde AB ve Birleşik Krallık arasında oluşturulacak yeni dönem ilişkilerinde önemli alanlardan biri tarafların aralarında gerçekleştireceği ticaret düzeninin belirlenmesidir. Brexit ile birlikte Birleşik Krallık'ın ticari ilişkilerini küresel düzeyde yeniden kendi başına belirleyecek politikalar oluşturması ve yürütmesi dünya ticaretinde önemli bir paya sahip olan ve Londra gibi dünya finans merkezine ev sahipliği yapması sebebiyle küresel ticaretin yeniden düzenlenmesinde önemli etkiler doğurabileceği açıktır. Bunun yanında Avrupa Birliği'nin Birleşik Krallık'ın tam üyelikten ayrılmasıyla önemli bir ekonomik ve ticari gücü kaybetmesi sonucunda yaşayabileceği uluslararası ticari alanlardaki olası daha zayıf pozisyonu uluslararası ticarette Brexit konusunun araştırılmasını gerekli kılmaktadır.

Brexit günümüzde yeni korumacılık olarak adlandırılan önemli olay ve olgulara yeni bir örnek meydana getirme ihtimalini barındırmaktadır. AB üyeliğinden ayrılması sonrasında dünya ile tüm ticari ilişkilerini tek başına belirlemeye kararlı iktidardaki Birleşik Krallık Muhafazakar Parti stratejisi yeni dönemin bölgesel ve küresel siyasetine etkide bulunacaktır. Küresel Britanya(Global Britain)[2] vizyonu ile uyumlu biçimde Birleşik Krallık'ın AB Ortak Pazarı ve Gümrük Birliği'nden ayrılmasını içeren ticaret ve ekonomi politikaları uluslararası ticaret arenasında ticari ilişkilerini tek başına egemen bir ülke olarak sürdürmesini ifade etmektedir. Birleşik Krallık'ın salt ulusal çıkarı ihtiva eden muhafazakar politikaları ile birlikte gümrük duvarlarının yeniden inşa edilmesi ve tarifelerin arttırılması bağlamında

[1] Erdi Kutlu, Dr., Ege Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler, erdikutluuu@gmail.com

[2] Birleşik Krallık'ın AB'den ayrılması sonrası tüm dünya ile ilişkilerini yeniden tam egemen ülke olarak ticari, ekonomik ve siyasi alanda kurmasını içeren hükümet stratejisidir. Bu strateji AB düzeyinde bölgesel kollektif çıkarları savunmak yerine ulusal egemenliği baskın ele alan ulusal çıkarlara dayalıdır. Birleşik Krallık'ın tek başına egemen öncü güç olarak kıta Avrupası dahil dünya ile ilişkilerini ortaklık düzeyinde güçlendirmesini esas almaktadır. Dünya ile ortaklık kurulurken İngiliz Milletler Topluluğu üyeleri (Commonwealth of Nations) ve kolonyal dönemde gerçekleşen geçmiş ilişkilerin günümüzde yeniden canlandırılmasını amaçlamaktadır.

tartışılan yeni korumacılık halihazırda Donald Trump'ın 2017'de resmen başlayan ABD başkanlığı döneminde de ciddi tartışılan bir konu olmuştur. Anglo-Sakson kültüre ve anlayışa sahip geçmişte liberalizmin en büyük savunucuları olan iki ülkenin yeni korumacı düzeyindeki ticaret politikaları Brexit sonrası Anglo-Sakson ittifakının kurulmasını içeren tartışmalarda kendine yer edinmektedir. Brexit'in bölgesel ve küresel düzeyde gerçekleşecek uluslararası ticarete etkileri korumacı eğilimlerinin sürdürüleceği düzeyle bağlantılı biçimde ekonomik ve siyasal sonuçlar doğuracaktır.

Korumacılık ve Yeni Korumacılık

Serbest ticaretin gerçekleştirilmesi açısından mallar, kişiler(emek), sermaye ve hizmetler sac ayağı oluştururlar. Serbest ticaret, dört alanın özgürleştirilmesi yani gümrük duvarlarından, tarifelerden, tarife dışı engellerden ve miktar kısıtlamalarından, emeğin özgürlüğünden meydana gelir. Malların serbest dolaşımı ilkesi tüm ekonomik entegrasyonlarda olduğu gibi Avrupa Birliği içerisinde de ilk önemli adım olarak görülmüştür. Bölgeselleşme[3] ile yaratılan entegrasyonların aksine küresel alanın tamamında ilk adım olan malların serbestleştirilmesi kolay bir aşama olarak görünmemektedir. Kalan alanlardaki özgürlüğün tamamen gerçekleştirilmesi ise küreselleşme ile gerçekleşen ve başta ticari atıf yapılarak iletişim ve ulaşım engellerinin geçmişe kıyasla kaldırılmasını içeren sınırların ortadan kalktığı tezinin gerisinde kalmaktadır. Bu sebeple ülkeler nevi şahsına münhasır en önemli örnek AB yapısında olduğu gibi ticaret engellerini mümkün mertebe belli miktarda kaldırarak ticareti serbestleştirmektedir. Bütünleşme dört alandaki özgürlükleri üyeleri nezdinde sağlamakta, en kolay özgürleştirilebilecek alan olarak görülen malların serbest ticaretine onay vermekte, entegrasyon yapısının dışında kalan diğer ülkelere ve dış dünyaya korumacı ticari politikalar oluşturmaktadırlar. (Mangır ve Acet, 2014: 94)

Sanayi Devriminin 19. yüzyılda gerçekleştirilmesi ve kapitalist sistemin dünya ekonomisine egemen olması ile birlikte uluslararası ticaret içerisinde serbestleşme ve korumacılık farklı dönemlerde sistem içerisinde yer almıştır. Aslan'ın (2007) ifadesiyle ticari serbestleşme ve korumacılık alanında dünya ekonomisi ve uluslararası ticaret nezdinde yaşanan değişim konjonktürel etkileri ölçüsünde yedi dönem içinde gösterilebilir:

1.1875- 1914 arası yıllar: Altın para çağı dönemi ve ticari liberalleşme

2. 1914-1929-1944 arası yıllar: Dünya savaşları dönemi, ilk küresel buhran, durgunluk, korumacılık, depresyon

3.1944-1970 arası yıllar: Kurumsal kapitalizm dönemi ve ticari liberalleşme

[3] Belirli bir bölge içerisinde yer alan ülkeler arasında derin ekonomik işbirliği ve serbestliğin ulus devlet sınırlarını aşacak biçimde sağlanmasını içeren sahip olunan benzer temeller sahipliğinde ortak siyasal ideoloji ve kimlik yaratılmasını da içerebilen kurumsal yapılanmadır. AB bütünleşmesi bölgeselleşmenin en ileri örneğini oluşturmaktadır.

4.1970-1980 yılları arası: OPEC krizi, stagflasyon ve yeni korumacılık dönemi
5.1980-2000 arası yıllar: neoliberal politikaların uygulanması, çok uluslu şirketlerin etkinliği, ticari liberalleşme, rekabet, tarife dışı araçlar
6.2000-2008 yılları arası: Finansal küreselleşme, sermayenin dolaşımının serbestleştirilmesi, finans-kapital
7.2008 ve sonrası: günümüze kadar son dönem, küresel finansal kriz, kur savaşları, yeni merkantilist dönem (Aslan, 2007:5).

Modern kapitalist sistem içinde liberal politikaların Batı tarafından savunulduğu ve uygulandığı Birinci Dünya Savaşı'na kadar kesintisiz yaşanan ve İkinci Dünya Savaşı'na kadar süren dönem modern ticari liberalleşmenin yaşandığı ilk sürece karşılık gelir. Bu dönemde uluslararası ticaret ve dünya ekonomisi altın para sistemine dayalı gerçekleştiğinden ülkeler ödemeler bilançosunda gerçekleşen açıklarını ülke parasının nezdinde yeterince altın karşılığı veya rezervi bulunmasıyla kolayca kapatabilmekte idiler. Bu dönemde ticaretin daha fazla serbestleştirilmesiyle ülkelerin gelirlerinin artacağı liberal iktisatçılar tarafından savunulmuş, ticari serbestleşme politikalarının uluslararası ticarette topyekün kazançlar sağlayacağını belirtmişlerdir. 19. yüzyılda yaşamış meşhur karşılaştırmalı üstünlükler teorisinin sahibi Britanyalı ekonomist David Ricardo'nun savunduğu gibi tam istihdam ve tam rekabet piyasa koşullarında serbestleştirilen uluslararası ticarette karşılaştırmalı üstünlükler teorisini uygulayan devletlerin dış ticaretten avantaj sağlayacağı görüşü kabul görmüştür. Bu dönemden sonra ise yukarıda belirtildiği gibi korumacılık dönemi kendini göstermiş ve günümüze değin dünya ekonomisinde ve buna paralel uluslararası ticarette yaşanan sorunlarda korumacılık ve akabinde liberal dönemler birbirini izlemiştir. Günümüzde ise yeni bir korumacılık dönemi 2008-2009 küresel ekonomik krizi sonrası kendisini yeniden göstermiştir. Yeni korumacılık dönemi, korumacılık politikası uygulamayı vaad eden popülist politikacıların iktidara gelmesine veya önemli yükselişlerine gelişmiş Batılı devletler içinde meydan sağlamıştır. Donald Trump'ın dünyanın en büyük ekonomisine sahip ABD'de korumacı siyasi propaganda sonrasında iktidara gelmesi politik alandan önemli örnek sunarken, Brexit ise referandum sonucunda halkların korumacı politikaları desteklediğini gözler önüne sermiştir. Bu nedenle Brexit bağlamında korumacılıktan söz edilmeden Brexit tam anlaşılamayacağı gibi uluslararası ticaretin gelecekte alacağı yönü analiz ederken günümüzde yeniden yükselişte olan korumacılık ile Brexit olgusunun da tartışmaya dahil edilmesini gerekli kılmaktadır.

Korumacılık ve Yeni Korumacılık arasında politika, ticari yöntem ile uygulamalar açısından farklar bulunmaktadır. Yeni korumacılığın hangi eylemlerden meydana geldiği ve geleneksel

korumacılıktan farklarını bilmekle Brexit özelinde olası hızlandırıcı etki yapabileceği gerçeğiyle birlikte uluslararası ticarette olay temelli korumacı analizler daha kolay yapılabilecektir.

Tablo:1 Korumacılık Politikalarının Yöntem ve Uygulamaları

Geleneksel-Klasik	Modern-Yeni
1. Gümrük Vergileri a. İthalat Vergileri b. İhracat Vergileri	1. Devlet Yardımları(Sübvansiyonlar)
	2. Tarife Dışı Engeller a. Standartlar Getirme b.İhale Kuralları c.İdari Tedbirler
	3. Gönüllü İhracat Kısıtlamaları
2. Eş Etkili Vergiler	4. İthalatın Gönüllü Artırılması
3. Miktar Kısıtlamaları-Kotalar a. İthalat Kotaları b. İhracat Kotaları	5. Anti-Damping Uygulamaları
4. İthalat Yasakları	6. Anti-Sübvansiyon Uygulamaları
5. Dış Ticaretin Devletleştirilmesi	7.Araştırma-Geliştirme(AR-GE) Giderlerinin Karşılanması
	8. Gümrük Birliği

Kaynak: S. Tuncer, Korumacılık Teori ve Uygulama, *Maliye Araştırma Merkezi Konferansları Dergisi,* 1994, ss. 244-245.

1929'daki Büyük Buhran sonrası devlet desteği ile ekonomik toparlanma sağlanabilmesi adına geliştirilen ve ülkeler tarafından uygulanan korumacı Keynezyen politikalardan farklı olarak 2008-2009 küresel krizi sonrasında serbest ticareti destekleyen Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) rejimi ve kurallarının içinde günümüzde uygulanan yeni korumacı politikalar uluslararası ticarette tarife dışı dış ticaret engellemeleri şeklinde ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda bir gümrük birliğine sahip AB'nin bizatihi mevcut varlığı da küresel korumacı politikalar açısından örnek oluşturmaktadır. AB yapısındaki tam üyeler aralarındaki ticareti gümrüklerden arınmış biçimde gerçekleştirirken dış dünya ile ticaretinde Birlik düzeyinde belirlenen ortak gümrük tarifesi uyarınca gümrük korumacılığı uygulamaktadır. Bölgesel düzeyde ticaret serbestleştirilirken bölge dışı küresel dünya ile ilişkilerde ortak gümrük tarifesi uyarınca bölgenin ekonomik temelli korunması kaynaklı anti damping ve anti sübvansiyon uygulamaları gerçekleştirilmektedir. Üyelerin birbirlerine sağladıkları gümrüksüz ticaretin yanında dış

dünya karşısında AB düzeyinde belirlenen gümrüklerden dolayı serbest ticaret eşit düzeyde gerçekleşmemektedir. Brexit ise bölgesel düzeyde ticareti dahi olumsuz etkileyebilecek Avrupa kıtası içinde gümrük korumacılığını başlatabilme ihtimalini barındırmaktadır.

2008-2009 Küresel Finans Krizi Sonrası Yeni Korumacılık ve Brexit

Yirminci yüzyılın sonu ve 2000'li yılların başı ile birlikte uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi dünya genelinde kabul gören bir politika haline gelmiştir. Ticari serbestleştirme 1980'li yıllarla birlikte neoliberal politikaların uygulanması paralelinde 21. yüzyılın ilk yıllarına kadar devam ettirilmiş, malların ticari serbestleştirilme politikasının başarılı uygulanmasıyla sonraki aşama sermaye hareketliliğinin uluslararası alandaki dolaşımının önündeki engellerin kaldırılması politikası finansal serbestleşme adıyla gündeme gelmiştir. Serbestleşme adımlarını içeren yaklaşık otuz yıllık süreçte izlenen politikalar 2008 yılının sonlarına doğru ABD'de başlayan ve 2009 yılında küresel anlamda tamamen etkisini gösteren finansal kriz sonrasında etki kaybetmeye başlamıştır.

Ticari serbestleştirme politikasının karşıtı olarak korumacılık politikaları ulus devletlerin kriz sonrası içeride toparlanmalarını sağlamak amacıyla savunulmaya başlayan politikalar olmaya başlamıştır. Krizden ciddi etkilenen gelişmiş batılı ülkelerde krizin etkilerinden kurtulmanın yolu olarak ticari serbestleştirme günah keçisi ilan edilerek uluslararası ticarette korumacılığın arttırılması doğrultusunda tartışmalar yaşanmıştır. Korumacılık finansal krizin ilk yıllarında doğrudan politikalar şeklinde etkisini göstermese de uygulamada korumacılığa ilişkin popülist söylemler ve tartışmalar yaşanmıştır. O dönemde gerçekleşen söylemsel tartışmalar kısa zamanda anti liberalleşmeyi temel alacak ticaret önlemlerinin alınmasına ön ayak olmuştur. Bu dönemde uluslararası ticarette korumacılığı içeren eğilimler Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı(UNCTAD) raporunda belirtilmiştir (UNCTAD, 2010).

Uluslararası ticaretin işleyişi ve uygulanacak politikaların belirlenmesi ile yürütülmesi açısından korumacılık-serbestleşme eksenlerinde iki yaklaşımın argümanlarını destekleyen muhtelif gerekçeler ortaya sunulmaktadır. Uluslararası ticarette malların serbest dolaşımını içeren engellemelerin ilkini ulusal güvenlik oluşturmaktadır. Ülkeler kendileri için hayati ve önemli gördükleri sektörleri koruma altına alabilmektedirler. İkincisi ise ticari serbestleşmenin gelir dağılımını bozduğu savına karşı gelir dağılımını yeniden düzenlemek amacına dayanmaktadır. Ticari serbestleşme sonucu bol ve verimli üretim faktörlerine sahip olan gruplar toplam gelirden daha fazla pay aldıklarından kıt üretim faktörlerine sahip grupların gelirleri düşerek asimetrik gelir ilişkisi ortaya çıkmaktadır. Bu sebeple mal ticaretine vergiler koyup yeni gelirler elde edilerek serbestleşmeden zarar gören kıt üretim faktörlerine

sahip gruplar desteklenmektedir. Üçüncüsü ise en uygun tarife oranını ifade eden optimum tarife oranının belirlenmesidir. Ekonomisi gelişmiş ülkeler düşük tarife uyguladıkları malların fiyatlarının düşmesini sağlayabilirler. Dördüncü olarak ise ülkeler cari hesap açıklarını dengede tutabilmek maksadı ile mallara uygulayacakları vergiler ile daha düşük cari hesap politikası izleyip cari hesaplarını kapatmak istemektedirler. Beşincisi ise ülkeler istihdam yaratmak amacıyla korumacılık gerçekleştirip kendi ülkelerindeki sektörlerin gelişmesini sağlayacak ithal ikameci politikalar güdebilirler. Beşinci gerekçeye benzer biçimde ülkeler bebek hipotezi doğrultusunda kendi ülkelerinde yeni gelişmeye başlayan sektörleri desteklemek ve hazır oluncaya değin dış rekabete karşı korumak amacıyla korumacı politikalar izlemektedirler. Gelişmekte olan ülkeler tekellerin varlığı veya eksik rekabet sebebiyle korumacı politikalar izlemektedirler (Jeffrey ve Lake, 2003: 299-300). Uluslararası ticarette rekabet eksikliğine eşit olmayan maliyetler ve yetersiz üretim yapısı ile kapasitesi neden olmakta ve korumacılığa gerekçe oluşturmaktadır. Sonuncusu ise stratejik dış ticaret politikası izlemektir. Ekonomisi güçlü ve gelişmiş ülkeler serbest ticaretten ziyade stratejik dış ticaret politikası izleyerek ulusal çıkarlarını daha fazla sağlayabileceklerini düşünmektedirler. Brexit sonrası Birleşik Krallık'ın Küresel Britanya stratejisi de ticari açıdan buna örnek teşkil edecektir. Geçmişte var olan ancak ticari serbestleşme ile birlikte otomotiv sektörü başta olmak üzere kaybedilen ülke içi yatırımlarını geri çekebilmek adına teşvikler ile korumacı önlemler ve bu minvalde tartışmalar ülke içi siyasi arenada ve kamuoyunda sıklıkla yaşanmaktadır. Ayrıca 2020 yılında Avrupa'da ve tüm dünyada şiddetli yaşanan COVID 19 Salgını da dış dünyaya bağımlılık yerine ülke içinde üretimi canlandırma ve kendi kendine daha fazla yetebilme stratejisini desteklemiş, bu durum Brexit etkisine COVID 19'un eklenmesiyle Birleşik Krallık'ın daha stratejik ve korumacı politikalar izleme olasılığını arttırmıştır.

Brexit ile birlikte Küresel Britanya vizyonu doğrultusunda Birleşik Krallık, Muhafazakar Parti önderliğinde tam egemen stratejik dış ticaret politikası izleyeceğini deklare etmiştir. Birleşik Krallık'ın Brexit ile birlikte AB ortak ticaret politikasından tamamen ayrılmak anlamına gelen Ortak Pazar ve Gümrük Birliğinden çıkma kararı stratejik dış ticaret politikası izlemek adına yürüteceği politikanın en önemli örneğini ortaya sunmaktadır.

Ekonomisi gelişmiş ülkelerde ticari korumacılık, serbestleşen ticaret sonrasında ülke para biriminin fazla değerlenmesi ile ithalatı arttırıcı ihracatı azaltıcı etki doğurmaktadır. 2016 yılında ABD başkanlığına seçilen ve korumacı politikalar izleyen Donald Trump özellikle Çin ile gerçekleşen ticarete atıfta bulunarak ABD dolarının değerinin olması gerekenden çok fazla olduğunu bu sebeple ABD'nin ihracatının düşük ithalatının yüksek kalmasıyla büyümenin yeterli miktarda gerçekleşmediği eleştirisini yöneltmiştir. ABD'nin yüksek oranda gerçekleşen dış ticaret açığı serbestleşme politikaları ile

ilişkilendirilmiştir. Benzer durum Almanya dışında Avrupa genelinde ve Birleşik Krallık özelinde de tartışma konusu olmuştur.

Uluslararası ticaretin serbestleşmesini destekleyen liberal fikir ve teoriler korumacılığa ciddi eleştirilerde bulunmaktadırlar. Serbestleşme yaklaşımına göre korumacılık kaynak israfı, rant oluşturma, teknolojik gerileme, rekabet gücünde azalma, bebek endüstrilerin gelişememesi gibi temel ekonomik sorunlar meydana getirirler. Üretim ve maliyet koşullarının eşitsizliği sebebiyle var olan ticarette anti damping, sektör koruması gibi önlemler işsizliği azaltmaz, yalnızca işsizliğin diğer sektörlere kaymasına vesile olur. Ticaret savaşları ve karşı tarife misillemeleri uzun vadede düşük ücret, refah kaybı, işçi sömürüsü ve çevrenin zarar görmesine neden olmaktadır (Acar, 2004:5). Serbest ticareti savunan görüşler korumacılığın uzun vadede ödemeler dengesi bilançosunda iyileşme sağlayamayacağını ifade etmektedirler. Ticaret savaşları sebebiyle tarafların karşılıklı tarife artırmaları başta olmak üzere birbirlerine olan misillemeleri tüm tarafların ticaretten zarar görmesine neden olabileceğini savunmaktadırlar.

Korumacılığın aksine malların global dolaşımının üzerindeki engellerin ortadan kaldırılmasını kapsayan uluslararası ticaretin serbestleştirilmesini savunan üç önemli argüman bulunmaktadır. Bu argümanların birincisi serbestleşme politikalarının uygulanması sebebiyle üretim faktörleri verimsiz alanlardan verimli alanlara kolayca taşınacak ve kaynaklar etkin kullanılabilecektir. Dış ticaret fiyatları ve faktör gelirleri bu sebeple dengelenecektir. İkinci olarak serbest ticaret ülkelerin maliyetlerinin azalmasını sağlayarak karşılaştırmalı üstünlükler ilkesinin de gereğince ticaretten karşılıklı daha fazla gelir elde etmeleri söz konusu olacaktır. Son olarak ise engelsiz ve tarifesiz açık sınırların etkisiyle kendi pazarlarının dışındaki küresel pazarlara daha kolay erişebilecek ulusal firmalar ölçek ekonomileri ve inovasyona dayalı endüstriyel üretimden de faydalanarak daha ucuz ve karlı mallar üretip büyüyecek ve tüketiciler de düşük fiyatlardan istifade edeceklerdir (Tupy, 2005: 2-3).

1980'lerin başlarında uygulanmaya başlayan neoliberal politikaların kurumsal yürütücüsü olması maksadıyla 1995 yılında kurulan DTÖ dünya ticaretinin serbestleştirilmesini içeren ve GATT'ın yerini alan yeni bir dönemin kurumsal çatısı olmuştur. Ancak DTÖ ile birlikte getirilen uluslararası ticaret düzeni son dönemlerde Avrupa genelinde ve ABD'de ciddi muhalefet ile yüzleşmektedir. Özellikle Avrupa'da Brexit örneği Birleşik Krallık nezdinde serbestleştirilmiş uluslararası ticarete önemli bir başkaldırı olarak adlandırılabilir. ABD ve Birleşik Krallık modern kapitalist sistemin ve liberal sistemin oluşturulmasından 2000'li yılların başlarına kadar gelişmiş ülkeler içinde liberal sistemin en önde gelen iki destekçisi olarak yer almışlardır. Son dönemde bu iki ülkenin yılmaz liberal sistem destekçisi pozisyonundan korumacı ticaret politikalarına meyilli politikalar izlemeleri korumacı Anglo-

sakson ittifakının kurulmasını destekleyebilir. Brexit, Birleşik Krallık'ın İngiliz Milletler Topluluğu ülkeleri ve ABD ile arasındaki ticari ilişkilerini dünyanın diğer ülkelerine karşı daha yakın geliştirilmesini destekleyebilecektir. Ancak Avrupa'daki korumacı politikaların bir örneği olarak Brexit savunucularını içeren önde gelen politikacıların retorikleri açısından düşünüldüğünde Donald Trump'ın savunduğuna nazaran açıkça bir korumacı durum yaratmadığı da savunulmaktadır. Bu durum Brexit ile birlikte Birleşik Krallık'ın korumacı olmak yerine AB'den bağımsız bir biçimde egemen bir güç olarak kendi ticaret politikalarını hayata geçirebileceği gerçeği ile hareket ederek ifade edilmektedir (Ben-Ami, 2017).

Brexit ile birlikte Birleşik Krallık'ın ikili ticari anlaşmalarını kendi başına egemen biçimde müzakere ederek uluslararası ticarette etkin olma politikası AB ile aralarında oluşturulacak yeni düzenlemelerin kapsamına dair belirsizlik oluşturduğundan bölgesel ticarete yönelik önemli riskler oluşturmaktadır. Küresel finansal hizmet sağlayan baş şehir Londra'da yerleşik şirketler, Brexit ile birlikte kıta Avrupası'nın ticaretini belirleyen AB ticaret kurallarının uygulamasının terk edilmesi ile belirsizlik ihtimalinden zarar göreceklerini düşündüklerinden Frankfurt, Paris veya Dublin'e taşınma konusunu gündemlerine getirmişlerdir. Avrupalı bölgesel ana kurallar yerine ulusal kendi kurallarını dayatma ve korumacılık barındırma ihtimali bulunan Brexit sonrası muhafazakar politikalara karşı iş dünyası kendisini koruyabilecek tedbirleri tartışmaktadır.

Korumacılık ve Serbest Ticaret Arasında Birleşik Krallık

Uluslararası ticarette ilk serbestleşme 1875-1914 yılları arasını kapsayan ve Birinci Dünya Savaşı ile sona eren Birleşik Krallık'ın dünyanın ekonomik ve siyasal sisteminde en güçlü aktör olduğu dönemde gerçekleşmiştir. Sahip olduğu sömürgeleri vasıtasıyla hammadde ve pazar ihtiyacını karşılayıp Sanayi Devrimi'nin de ilk olarak kendi içerisinde gerçekleştirilmesiyle oluşan seri üretim ve fabrikasyon aynı zamanda o dönemdeki teknolojik üstünlüğü ile birleşince Birleşik Kralllık'ın rekabet kapasitesini en yüksek seviyeye çıkarmıştır. Üretim ve teknolojik üstünlük ile birlikte uluslararası ticareti de yönlendiren seviyeye gelen Birleşik Krallık sahip olduğu üretim ve ticari üstünlüğünü geliştirebilmek adına serbest ticaretin tüm dünyada geliştirilmesini desteklemiştir (Davis ve Hilsenrath, 2017). Bu durum iki dünya savaşı ile sarsıntıya uğrayana ve Birleşik Krallık'ın küresel en büyük süper güç-hegemon konumunu ABD'ye kaptırmasına değin devam etmiştir. Ancak genel olarak küresel krizlerden sonra klasikleşmiş halde uygulanan korumacı politikalar dışında günümüze kadar Birleşik Krallık küresel piyasalarda sahip olduğu üretim, inovasyon, pazar ve finans rekabeti üstünlüğü sebebiyle uluslararası ticarette serbestleşme politikalarını izlemiştir. Öyle ki gerçekleştirdiği özelleştirmelerde içeride ve dışarıda kıta Avrupasına kıyasla daha liberal politikalar izlemiştir. AB

üyeliğini ise çoğu zaman ticari serbestleşme önünde bürokratik ve regülasyon engeli biçiminde tanımlamıştır. Ancak unutulmamalıdır ki Birleşik Krallık egemenliğini sonuna kadar kullanmak isteyen ve kendisine olumlu olduğu ölçüde ticari serbestleşmeyi savunan bir politikaya sahiptir ve Brexit ile bu durum kanıtlanmıştır. Öncesinde belirtildiği gibi Brexit ile başta otomotiv sektörü olmak üzere Birleşik Krallık geçmişte kendi içinde daha aktif var olan büyük ölçekli üretim sektörlerinin ülkeye yeniden dönmesi ve sanayinin eski görkemli günlerine kavuşması tartışmaları Brexit dönemi Britanya hükümeti ve uzmanları nezdinde tartışılmaktadır. Bu tartışmalar daha önce kaybedilen yatırımların ve zayıflayan sektörlerin yeniden ülkeye kazandırılması bağlamında yerli üretime teşvikler ve tarifelerin bu sektörlerde artırılması yoluyla gerçekleşebilir. Bu açıdan Brexit, sanayisini eski dönemlerdeki gibi yeniden güçlendirmeyi amaçlayan Birleşik Krallık'ın daha korumacı politikalar izleyeceği koşulları oluşturabilecektir.

2008 Küresel Finans Krizi sonrası yeniden kabul görmeye başlayan yeni korumacılığın bir gerekçesini gelişmiş küresel güçlerin ekonomik çıkarlarının serbest ticaret dolayısıyla geçmiş dönemlerin aksine zarar görmesi oluşturmaktadır. Uzun yıllar Avrupa Birliği üyesi olarak kalan Birleşik Krallık siyasi seçkinleri ve halkı Birleşik Krallık'ın AB üyeliği içinde kalmasını siyasal ve sosyal sebepler dışında ekonomik tehdit ve zarar olarak görmüşlerdir. Paradoksal biçimde Gümrük Birliğini de ihtiva etmesi sebebiyle uluslararası ticaret açısından bir korumacılık örneği olarak sınıflandırabileceğimiz Avrupa Birliği bütünleşme sürecinden ayrılacak olmasıyla Birleşik Krallık'ın korumacılık politikasından ayrılmayacağını göstermektedir. Nitekim Küresel Britanya vizyonu kapsamında Birleşik Krallık önemli bir ekonomik bir güç olarak Avrupa Birliği de dahil olmak üzere üçüncü dünya ile gerçekleştireceği ticarette kendi kurallarını ticari partnerlerine empoze etme politikası uygulaması durumunda Brexit daha korumacı bir uluslararası ticaret düzeni yaratabilecektir. Londra'nın günümüzde küresel finans merkezi olarak başat konumu ile Birleşik Krallık'ın sermaye ve finansal gücü düşünüldüğünde uluslararası ticarette Brexit etkisi yeni korumacılık bağlamında tartışmalara gebe olmaktadır. Ayrıca Birleşik Krallık'ın Brexit sonrası uluslararası ticaret politikasının örneklerini henüz net göremesek de Dünya finans merkezine sahip bir başkent olan Londra'nın durumu önemli bir problem oluşturmaktadır. Birleşik Krallık'ın bir ülkede bütün olarak uygulanacak Brexit politikaları referandumda Londra'da Brexit karşıtı çoğunluk çıkmasıyla kıtasal manada bölgesel ve dünya genelinde finansal özgürlük açısından küresel bir belirsizlik ortamı yaratmıştır.

Gelişmiş ülkeler son birkaç on yılda ulaşım, iletişim ve lojistikteki gelişmelere paralel olarak sanayi üretimlerini ve yeni yatırımlarını başta Asya ülkeleri olmak üzere gelişmekte olan çevre ülkelere kaydırmışlardır. Birleşik Krallık'ın da uyguladığı benzer politika sonrasında gelişmiş ülkeler üretim ve

imalat sanayilerini yurtdışına taşıyarak daha çok enformasyon, finans ve hizmet sektörlerine yatırımlarını arttırmışlardır. Ekonomi ve siyasette geçmişten gelen etkinliği bulunması sebebiyle başkent Londra bu dönemde küresel finans ve sermayenin başkenti olarak dominasyonunu arttırmıştır. Finans kapitale dayanan bu süreç sonrası ekonomik krizle birlikte üretim ekonomisinin ülke içinde yeniden tesis edilmesi tartışmaları vuku bulmuştur. Birleşik Krallık 2020 sonrası yeni dönemde inovasyon yaratacak ve gelecekte dünya ekonomisinde talep edilebilecek ürünler açısından sanayi üretimini yurt içinde destekleyerek hem istihdamı arttırmak hem de finans ekonomisinin yanında üretim ekonomisini anavatanda yeniden canlandırma politikası gütmektedir. Katı Brexit sonucu AB politikalarından ayrılma ve kendi yasal düzenlemelerine dönüşle birlikte bunun gerçekleştirilebileceğine duyulan inanç da yeni korumacılık politikalarının uygulanması ihtimalini arttırmaktadır.

Küresel finans krizi sonrası başlayan korumacı benzer algı ve uygulamalar Brexit ile birlikte uluslararası ticarette daha geniş uygulama alanı bulabilecektir. 2016 yılındaki Brexit referandumunda AB'den ayrılık kararı çıkması sonrası Başbakan olan Theresa May ve Brexit sürecini nihayete erdirememesi sonrası May'in istifasıyla göreve gelen Başbakan Boris Johnson hükümetlerinde söylem bazında bunun ilk örnekleri görülmüştür. Theresa May ve akabinde Boris Johnson Küresel Britanya vizyonunun gereği olarak attıkları adımlar öncelikle geçmişte yurtdışına kaydırılan Birleşik Krallık imalat sanayisinin yeniden Britanya'ya döndürülmesi için ulusal strateji ve politikalar oluşturulması gereğine vurgu yapmışlardır. Britanya sanayisinin anavatandan kopmuş sektörlerinin yeniden kurulması ve yatırımların Birleşik Krallık'a alınması stratejisi ilk olarak Brexit'in gerçekleştirilmesi amacıyla başa gelen Theresa May tarafından ifade edilmiştir(Financial Times, 2016).

Avrupa Birliği üyesi olduğu dönemde Birleşik Krallık'ın önemli eleştirilerinden birisi ihracata dayalı ekonomisi ile Avrupa'nın en güçlü ülkesi konumunda olan Almanya'nın AB vesilesiyle ulusal politikalarını tüm Avrupa'da domine ettiği ve Avro alanını kullanarak Avrupa'da kendi hegemonyasını güçlendirdiğidir. Küresel ve bölgesel güçler açısından örnek verilecek olursa Çin ve Almanya ihracata dayalı ekonomileri ile dış ticareti serbestleştiren bir politikadan refah sağlarlarken ABD ve Birleşik Krallık gibi sanayileşme aşamasını erken ve hızlı tamamlayan günümüzde daha çok finans ekonomisine dayalı yapıları ile dikkat çeken ülkeler ise uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi karşıtı yeni korumacı söylem ve politikaların liderliğini üstlenmektedirler. Bu açıdan tekrar ifade etmek gerekirse Brexit dünya ekonomisinde küreselleşme ve serbestleşme karşıtı yeni korumacılığın yükselişine önemli örnek olarak atfedilmektedir (Ünay ve Dilek, 2018).

Tarihin farklı dönemlerinde yaşanan gelişmelere bağlı olarak ülkeler ekonomilerinin belirli sektörlerinde korumacılık ve serbestleşme politikalarını uygulayarak istihdam, üretim kaybı ve işsizliği

azaltmak, dünya ekonomisinden daha fazla çıkar sağlayabilmek istemektedirler. Ülkeler genellikle kriz sonrasında uluslararası ticarette korumacı politikalara başvurarak zarar görmüş ekonomilerini yeniden canlandırabilmek adına ülke içi üretimi ve akabinde ihracatı arttırıcı politikaları izlemektedirler. Günümüzde yeni korumacı politikalar gelişmiş ülkeler özelinde 2008 Küresel Finans Krizi sonrası tezahür etmiştir. 2008 küresel finans krizinden Brexit'e kadar olan süreç yeni korumacılığı destekleyici minvalde değerlendirilmelidir. Britanya iç siyaseti açısından da Brexit küresel kriz sonrası oluşan yeni korumacı havanın sürdürülmesine karşılık gelen bir olay şeklinde yorumlanmalıdır. Birleşik Krallık AB içerisinde ekonomik gücünün gerilediğini Brexit ile birlikte uluslararası arenada gerçekleştireceği daha faydalı ikili ticaret anlaşmaları vasıtasıyla daha egemen bir ülke olarak daha güçlü konuma erişeceğini düşünmektedir. Brexit'in en temel ekonomik saiki, AB'nin Birleşik Krallık'ın ekonomik gelişimine ket vurduğu algısı ve iddiasıdır. Birleşik Krallık AB'den ayrılması sonrası Avrupa'dan ayrışarak ekonomik olarak küresel düzeyde daha güçlü bir ülke olabileceği algısını ada kamuoyunda güçlü olarak ihtiva etmektedir. Bu düşünce aynı zamanda Avrupa şüpheciliği ile birlikte yeni korumacılık anlamına gelmektedir. Birleşik Krallık Avrupa'nın daha az gelişmesi pahasına "komşunu fakirleştir, kendini zenginleştir" düşüncesiyle salt ekonomik çıkar düşüncesiyle 1929 Ekonomik Buhranında Avrupa kıtası dahil korumacı politikalar izlemiş, günümüzde de AB kurallarının dışında kendi belirlediği kurallara dayalı olarak Avrupa ve dünya ile ticaret yapma isteğini dikte etmek ve gerçekleştirmek politikasını uygulamak istemektedir. Avrupa'daki ticaretin AB kurallarına bağlı gerçekleştiği ve Avrupalı ülkelerin bu kurallara uyarak aralarında ve dünya ile ticaret gerçekleştirdiği düşünüldüğünde, Birleşik Krallık'ın AB kurallarına alternatif kendi kuralları ile ve mutlak çıkarının olduğu belli ekonomik sektörlere dayalı gerçekleştirmek istediği ticaret bu ülkenin korumacı politikalar uygulayabileceğini göstermektedir. Korumacılığın küresel ticaretin tamamına Birleşik Krallık'ın AB içindeki ve dışındaki ticareti neticesinde yayılabilme ihtimali ve diğer aktörlerin de misilleme ihtimali düşünüldüğünde uluslararası ticaretin zayıflaması ile dünya ekonomisinin büyüme ve refahının sürdürülmesinde olumsuz etkiler yaratabilecektir.

Brexit, 1980'lerden günümüze desteklenen ve DTÖ'nün kurulmasıyla kurumsal desteğini sağladığı neoliberal küresel serbest ticaret uygulamalarının aşındığı korumacı eğilimlerin yüceltildiği bir yolu açmıştır. Birleşik Krallık halkının daha radikal sağ söylemini benimsemesi ve bunun hükümet nezdinde ulusal politika olarak belirlenmesi Britanya'da yükselen aşırı sağ ile birlikte ekonomik milliyetçiliği körüklemektedir. Birleşik Krallık'ın Brexit vizyonu ile Avrupa çapında ekonomik olarak yarım asırdan fazla süredir uygulanmaya çalışılan bölgesel politikadan ayrı yolu tercih etmesi, sanayi devrimi öncesinde Birleşik Krallık'ın uyguladığı merkantilist politikaların modern zamanda yeni bir

örneğini oluşturabilir. Brexit kararı ile ortaya çıkan sonuç paralelinde AB'nin ekonomik entegrasyonunun gerilemesine sebep olması tüm kıta genelinde ulus devletler tarafından korumacı politikaların oluşturulması sonucunu dahi doğurabilecektir. Bu açıdan Brexit hem siyasi hem de ekonomik açıdan liberal kural ve değerlerin uluslararası arenada daha fazla aşınması açısından katalizör görevi üstlenebilecektir.

Birleşik Krallık ulusal ekonomisini güçlendirmek amacıyla 18. yüzyılın sonlarına kadar uyguladığı merkantilist-korumacı politikalarla bilinmektedir. Britanya 19. yüzyılda küresel siyasal ve ekonomik hegemon pozisyona erişmiştir. Sanayi devrimini gerçekleştirdikten ve önemli üretim sektörlerinde görece üstünlüğü ve rekabet avantajına sahip olduktan sonra Birleşik Krallık serbest ticaretin bayrağını taşıyan ülke konumuna bürünmüştür. Bu açıdan tüm gelişmiş ülkeler nezdinde kabul edilip uygulandığı gibi ulusal ekonomik çıkar, refah ve büyüme gerçekleştirebilmek adına Birleşik Krallık dönemlere özgü biçimde korumacı ve serbestleştirme politikasını sentezleyerek uygulamıştır. Günümüz itibariyle 2008 küresel krizinin ve onun bağlantılı sonucu kabul edebilebilecek Brexit süreciyle Birleşik Krallık yeni dönemde ulusal çıkar temelli korumacı-serbestleştirme politikası sentezleyerek politika güdecektir.

Sonuç Yerine: Brexit Sonrası Dönemde Yeni Korumacılık: Birleşik Krallık ve AB

2008 yılının sonlarında meydana gelen küresel krizi aşabilmek amacıyla gelişmiş ülkelerin uygulamaya başladığı yeni korumacılık politikaları ticaret savaşlarını meydana getirme ihtimali oluşturmaktadır.(Çin-ABD arasında olduğu gibi) Yeni korumacılığın ülkeler ve sektörler arasında yayılması ticaret savaşlarının şiddetini doğrudan arttırma sebebi olmaktadır. Birleşik Krallık'ın Brexit kararı ve sonrasında uygulamayı düşündüğü strateji kendi ticaret politikasını AB'den bağımsız yürütecek Britanya'nın ticaret savaşlarına tek başına egemen ülke biçiminde katılarak ulusal çıkarını ekonomik milliyetçilikle gerçekleştirme ihtimalini taşır.

Brexit Britanya ve AB arasında finans ile mal piyasaları açısından uygulanacak yeni kural ve politikalara bağlı biçimde risk ve avantajları bir arada sunmaktadır. AB finansal piyasalarda sosyal ve liberal yönü ağır basan korumacılık karşıtı politikalar izleme yanlısıdır. Birleşik Krallık'ın izleyeceği yeni ticari ve mali politikalara bağlı olarak finansal düzenlemelerin yapısında gerileme, buna bağlı olarak finansal piyasaların etkinliğinin azalmasına sebep olabilir. Korumacı politikaların uygulanması ihtimaliyle birlikte mevcut finansal sisteme sermayenin dolaşımına yönelik özgürlükler temelinde zararlar vereceği ifade edilmektedir. Kendi yasal ticari ve finansal düzenlemelerini Brexit geçiş süreciyle birlikte oluşturmaya başlayacak Birleşik Krallık'ın AB yapısından ayrılması ile kıtada Anglosakson ve

kara Avrupası ticaret, ekonomi ve finansal ikili sistem meydana gelecektir. Kıta içi finansal ve ticari işlemlerde iki tarafın kuralları uygulanacağından ve uzun yıllardır AB'nin yekpare kendi sistemi içerisinde gerçekleşen bölgesel ticaret kuralları ortadan kalkarak ikircikli bir yapıya dönüşecektir. Brexit ile birlikte bölgesel ticari ve finansal sistemde Avrupa genelinde oluşacak yeni yapı istikrar ve etkinlik açısından ticari olumsuzluklar yaratabilir.

Brexit AB ve Britanya'da sistemik risk ve krizlerin oluşmasına ön ayak olabilir. Avrupa kıtasındaki sistemik krizler küreselleşmenin etkisiyle başta Amerika ve Asya piyasalarına ve tüm dünyaya yayılma riskini barındırabilir. Birleşik Krallık'ın AB'den ayrı biçimde gerçekleştireceği düzenlemelerin AB müktesebatından farklılık ve uyumsuzluk düzeyi sistemik krizin başat sebebi olacaktır. Finansal sermaye ve mal hareketliliği ile ticari açıdan birbirlerinin önemli ortakları olan taraflar arasındaki ticari faaliyetlerdeki azalmalar Birleşik Krallık'ın kendi kural koyuculuğunu (self-rule) korumacılıkla birleştirmesi durumunda dünyanın en büyük ekonomisi olan AB'nin tamamında ekonomik büyüme ve istihdam açısından olumsuz etkiler doğuracaktır. Avrupa'dan ayrı bir finansal kurallar düzeni içindeki Birleşik Krallık'ın başkenti Londra'dan önemli finansal şirketlerin Frankfurt, Paris veya Dublin'e taşınması tarafların teşvikleri arttırarak finansal piyasalarda etkin olma savaşlarını meydana getirebilecektir. Brexit ile birlikte Avrupa düzeyinde finansal bilgi paylaşımının zayıflaması entegrasyonsuz bölgesel Avrupa piyasası dünya ekonomisindeki ağırlığı sebebiyle uluslararası ticarete zararlar verebilecektir.

Fazla regüle edilmiş, ikircikli ve etkisiz Avrupa finansal piyasalarının Britanya ve AB taraflarınca daha korumacı hale gelmesi Avrupa'da sermaye hareketliliği serbestliğine ket vurabileceği gibi serbest piyasa rekabet kurallarının aşınması ve korumacı politikalarla malların ve sermayenin serbest girişi zayıflayabilecektir. Britanya ve AB piyasaların düzenlemesine ilişkin temelde farklı yaklaşımlara sahiptirler. Britanya düzenlemeleri geleneksel ve teamül kurallarına ilişkin olay temelli gerçekleşirken kıta Avrupası ve AB yapısında medeni kanun düzeyinde uygulama esasları konularak belirlenmekte ve kuralcı yol izlenmektedir. Britanya'nın düzenlemelerinde olay ve örnek temelli esnek bir işleyiş bulunmakta bu durum anglo-sakson hukukunun bir tezahürü şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu esneklik Londra'nın uluslararası en büyük finans merkezi olmasında önemli rol oynamıştır. AB'nin müktesebata dayalı ve esnek olmayan katı kuralcı ve bürokratik yapısı kıta Avrupası hukukunun bir ürünüdür. Birleşik Krallık'ın AB gümrük birliği veya ortak pazarına AB müktesebatını uygulamaksızın kendi kuralları ile giriş yapabilmesi pek olası görünmediğinden sistemsel krizin çıkma ihtimali de artmaktadır. Ayrıca uzun yıllar boyunca AB müktesebatını uygulayan Birleşik Krallık'ın yüzlerce kuralı barındıran ortak düzenlemelerden ayrılıp kendi ulusal hukukuna kendi düzenlemelerini yeniden

aktarabilmesini kısa zamanda gerçekleştirebilmesinin zorluğu geçiş sürecinde AB kurallarının daha uzun süre uygulanabileceğini göstermektedir.

Brexit ile birlikte Birleşik Krallık AB'den ayrılmıştır ancak kendi düzenlemelerini tamamen gerçekleştirip egemen politikalar izleyebilmesi konusu belirsizliğini koruduğundan Brexit'in Britanya halkı ve siyasi seçkinleri nezdinde gelecekte oluşturulacak politikalara ilişkin temel argümanları, söylemleri ve manası düşünüldüğünde korumacı eğilim gözümüzün önünde var olmaktadır. Birleşik Krallık Avrupa'nın genelini kapsayan finansal piyasaların düzenlenmesinde inşacı rolünü bundan böyle üye olmadığı için kaybedecek, AB ise regülasyonlar konusunda en esnek ve liberal üyesini kaybedecektir (Danielsson and others, 2016). Brexit ile birlikte AB yapısında piyasaların daha da düzenlenmesi Avro krizi bağlamında ele alınacağından AB içinde daha homojen ve düzenlenmiş ancak etkinliği ve güvenliği daha zayıf ve maliyetli finansal piyasalar sistemi kıta Avrupası düzeyinde korumacılığı artırabilecektir.

AB'nin daha merkeziyetçi bir hale gelmesinin kaçınılmazlığı veya gerekliliği tartışmalarının ötesinde AB günümüze değin anglo-sakson serbest piyasa ekonomisi ile kıta Avrupasına özgü daha sosyal ekonomik modeli bir potada eriten yapı olarak görülmüştür. Ayrıca kıta avrupasına ait bürokratik devletçiliğin de serbest piyasa ekonomisi ile kaynaştırılması Brüksel'deki AB kurumları ve üyelerinin dönüşümleri ile sonuçlanmıştır. AB Avrupa piyasa devleti olarak da adlandırılmış ve demokratik eksiklik, ekonomik canlılık, sosyal uyum ve siyasal yönünün zayıflığı son dönemde yaşanan içsel ve dışsal krizlerle yeni eleştirilere maruz kalmıştır. Brexit bu açıdan serbest piyasayı demokrasiden ziyade teknokratik-bürokrasi düzeniyle uygulamaya çalışan sentezci AB yapısının Birleşik Krallık tarafından reddi açısından değerlendirilmelidir (Pabst, 2016).

Birleşik Krallık tarihsel açıdan kendisini serbest ticaretin en büyük savunucularından biri olarak ifade etmektedir. Serbest ticaret yanlısı bir ülkenin ekonomik milliyetçilik saikiyle AB Tek Pazarından ayrılması bu durumla çelişmektedir. Günümüzde korumacılık karşıtı bir politikanın savunuculuğunu üstlenirken yurt içi sorunların tamamı yegane AB sorumluluğundaymışcasına tartışılmış, Britanyalı politikacılar küresel düzeyde yaşanan krizin AB sisteminden kaynaklı yeterli önlem alınamadığından şiddetlendiğini halka bildirmişlerdir. Küresel finans sistemindeki bozukluklar, büyük şirketlerin krizlerdeki etkisi ve dünya genelinde oluşturulan servetin ultra zenginleri yaratarak halkın genelinde yarattığı huzursuzluk bu tartışmalarda bahis konusu olmamıştır (Sampson, 2017:181-182). Ortak Pazardan kaynaklanan AB içi göç ve demokrasiden yoksun AB'nin bürokratik düzenleyici, kural koyucu yapısı Birleşik Krallık'da Brexit'in desteklenmesi açısından öne çıkan argümanları oluşturmuştur. AB'nin kıtadaki ve Birleşik Krallık'ı etkileyen tüm sorunların müsebbibi olarak

gösterilmesi, AB düzeyinde gerek duyulan ekonomik ve mali mekanizmaların oluşturulamadığı gerçeğini göstermiştir. Tarafların karşılıklı bağımlılığı düşünüldüğünde Birleşik Krallık'ın AB yapısından ayrı olarak başta ekonomi olmak üzere tüm sorunlarını tek başına çözebilmesi mümkün görünmemekte refah ve istikrar için kıta genelinde Avrupa dayanışmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

Kaynakça

Acar, M. (2004). İktisadın Ezeli Sorunsalı: Serbest Ticaret mi, Korumacılık mı?. *Piyasa Bahar,* 3(10): 1-23. http://www.liberal-dt.org.tr/index.php?message=article&art=211, (Erişim Tarihi: (19.06.2020).

Aslan, N. (2007). "Dünya Ekonomisinde Gelişmeler: Küreselleşme", Ekonomik Entegrasyon Küresel ve Bölgesel Yaklaşım. (2. Baskı) (Ed. O. Küçükahmetoğlu vd.). Bursa: Ekin Yayınevi, 5-22.

Ben-Ami, D. (2017). World Trade: Is Protectionism on the Rise?. https://www.ipe.com/world-trade-is-protectionism-on-the-rise/10017403.article, (Erişim Tarihi: 15.01.2020).

Danielsson, J. and others (2016). On the financial market consequences of Brexit. VoxEU.org, (Erişim Tarihi: 22.06.2020).

Davis B. ve Hilsenrath J. (2017). Whatever Happened to Free Trade. *The Wall Street Journal.*

Financial Times (2016). UK Industry Welcomes Theresa May's Strategy Pledge.

Jeffrey, F. ve Lake, D. A. (2003). International Economic Policy Perspectives on Global Power and Wealth. (Fourth Edition), London and Newyork: Routledge.

Mangır, F. ve Acet, H. (2014). Serbest Ticaret ve Korumacılık, Avrupa Birliği'nde Malların Serbest Dolaşımı ve Türkiye'nin Uyumu. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Dr. Mehmet YILDIZ Özel Sayısı, 93-108.

Pabst, A. (2016) Brexit, Post-liberalism and the Politics of Paradox. *Telos,* (176), 189-201.

Sampson, T. (2017). Brexit: The Economics of International Disintegration. *Journal of Economic Perspectives, 31(4), 163–184.*

Tuncer, S. (1994). Korumacılık Teori ve Uygulama. *Maliye Araştırma Merkezi Konferansları Dergisi,* 238-266.

Tupy, L. M. (2005). Trade Liberalization and Poverty Reduction in Sub- Saharan Africa. *CATO Institute Press, Policy Analysis, No. 557.*

UNCTAD (2010). International Trade After the Economic Crisis: Challenges and New Opportunities.

Ünay, S. ve Dilek Ş. (2018). Yeni Korumacılık ve Ticaret Savaşları. *SETA*, (228).

15 Years Since Accession Negotiations Started! How has the European Union Broken Turkey's Motivation for Membership?

Uğur Burç Yıldız[1]

Introduction

Opposition to Turkey's EU membership is older and rooted in Germany and France, the two driving forces of EU integration. Both countries were extremely reluctant to open accession negotiations with Turkey on October 3, 2005. However, they could not resist enormous US pressure over Turkey's EU membership (Yıldız, 2015; Tocci, 2011). Having opened accession negotiations, the EU and its member states, led by Germany and France, have successfully broken Turkey's membership motivation. Currently, EU actions mean that neither Ankara nor the Turkish people sense any momentum in the process. Factors that broke Turkey's motivation include the open-ended process and the absorption capacity concepts designed by the EU, the French and Greek Cypriot blocks on the negotiation of certain chapters, France and Austria's desire to subject Turkey's eventual membership to referendum, harsh statements by some leaders of key EU member states against Turkey to gain far-right voters and the European Court of Human Rights' decision to uphold the ban on headscarves in Turkish universities. This article puts these actions of the European Union as the main reasons that have broken Turkey's motivation for membership and so it details them.

Open-ended Process, Absorption Capacity and Blocks on Chapters

The EU's 2004 enlargement was one of the most debated issues in its history. This was mainly due to the fear of immigration from the new eastern European members to richer countries in western Europe because the single market allows free movement of workers. Wealthy western Europeans became very concerned that this would harm economic and social life. In addition, for almost all western Europeans, there is a cultural issue. Although eastern Europe is part of Europe geographically, they believe that its people do not share western European values because their countries did not experience the Renaissance and the Enlightenment. Indeed, this belief is fundamentally true since very few eastern Europeans share the Renaissance and Enlightenment values of western Europeans. The EU, however, took a pragmatic approach, seeing eastern Europe as a large market where it could benefit from duty-free and quota-free trade. More precisely, Germany took this approach out of a desire to seize it economically, having failed to do so territorially during the Second World War. From today's perspective, Germany has been extremely successful as eastern Europeans now use mostly German products in their everyday lives. Unsurprisingly, therefore, Germany was the only European country that was unaffected by the 2008 global financial crisis.

Another reason why the EU went ahead with the 2004 enlargement was its justified fear that eastern European countries would soon fall back under Russian influence. Losing the Cold War was never an endpoint for Russia. Instead, it rapidly recovered to become a superpower again under

[1] Uğur Burç Yıldız, Associate Professor, İzmir Katip Çelebi University, Department of International Relations, ugurburc.yildiz@ikc.edu.tr

President Vladimir Putin's leadership. This is unsurprising given that Russians have been one of the most powerful nations in the history, in particular artistically, technologically and militarily. Indeed, Russia's defeat of both Napoleon and Hitler twice saved Europe from likely disaster. In short, if eastern European countries were not anchored to the Western world through EU membership, they would most likely have fallen under Russia's influence again. Accordingly, the EU smartly decided to grant them membership.

Despite these advantages, eastern European enlargement has had significant socio-economic impacts on the EU's Western members. In particular, since working and residence permits are not required in the single market as a rule, a significant number of eastern Europeans hoping for better lives migrated to richer cities in western Europe, especially London, Berlin, Paris, Milano, Madrid and Amsterdam. Western Europeans now had to share their lives with the continent's easterners, whose willingness to work for much lower wages has forced Westerners to face greater unemployment. In addition, easterners can access western Europe's advanced education, health and judicial services, which has caused westerners to react against the EU. In addition, many western Europeans blame migration from eastern Europe for increased crime and the emergence of new urban mafias. EU administrators have struggled to build a shared European identity and reduce these reactions by showing that easterners also share Europe's Greco-Roman heritage, and its Renaissance and Enlightenment values. However, this has not yet convinced people in western Europe.

In parallel with these developments regarding eastern European enlargement, westerners' fears regarding Turkey's EU membership have dramatically increased since it became an official candidate country in December 1999. Following this declaration, Turkey implemented highly significant democratization reforms to open its accession negotiations, most importantly in human rights, freedom of expression, association and assembly, prevention of torture and democratic control of the armed forces. The positive impact of these reforms and unrelenting US and UK pressure supporting Turkey's membership (see Straw, 2013) forced the EU to open accession negotiations with Turkey on October 3, 2005, albeit unwillingly. Turkey's negotiations caused even greater debate than the 2004 enlargement and made Turkey's prospective membership the top political issue in western Europe, primarily because Turkey's eventual membership could require western Europeans to accept free movement of 70 million Turkish citizens.

Taking lessons from the negative effects of the east European enlargement, the EU added two exclusionary concepts to the Negotiation Framework Document of Turkey: an open-ended process and absorption capacity. These had not been applied to previous candidates, including eastern European countries. First, the document stated that "These negotiations are an open-ended process, the outcome of which cannot be guaranteed beforehand" (European Union, 2005). That is, Turkey would not automatically become an EU member despite completing its accession negotiations. Second, it stated that "While having full regard to all Copenhagen criteria, including the absorption capacity of the Union, if Turkey is not in position to assume in full all the obligations of membership it must be ensured that Turkey is fully anchored in the European structures" (Ibid.). This implies that the EU will consider its political, economic and social stability in its final decision on Turkey's membership after completing accession negotiations. These two mechanisms have been very demotivating for Turkey. It is as if a student has been given difficult homework, yet with no guarantee of passing the course despite completing the tasks very successfully. It seems that the EU deliberately introduced these two mechanisms especially as a result of the desire of Germany and France to destroy Turkey's motivation for membership.

Blocks on several negotiation chapters have also been demotivating. On October 3, 2005, the General Affairs and External Relations Council (GAERC) decided that the accession negotiations would have 35 chapters. However, due to the Cyprus question and negative attitudes of France and Greek Cypriots, several chapters were soon blocked. On December 11, 2006, the GAERC suspended 8 of the 35 chapters due to Turkey's restrictions on Greek Cypriots and stipulated that no chapters would be provisionally closed until the European Commission can verify that Turkey has fulfilled its obligations stemming from the Additional Protocol, which extended the customs union between Turkey and the EU to all countries that joined in 2004, including Greek Cypriots. The affected chapters are chapter 1: free movement of goods; chapter 3: right of establishment and freedom to provide service; chapter 9: financial services; chapter 11: agriculture and rural development; chapter 13: fisheries; chapter 14: transport policy; chapter 29: customs union; and chapter 30: external relations (European Commission, 2006). At the European Council summit in Brussels on December 14-15 2006, the GAERC's decision was accepted by EU member state leaders and published in the summit's presidency conclusions (Council of the European Union, 2006).

Progress has also been hindered by France's populist president Nicolas Sarkozy. During his campaign for France's 2007 presidential elections, Sarkozy responded to growing socio-economic problems in France by popularizing the notion that these problems were mostly caused by immigration, which would be worsened by Turkey's EU membership. Although there were no problems in relations between France and Turkey, soon after becoming French president, Sarkozy tried to strengthen his political position against France's rising economic problems by blocking five chapters: chapter 11: agriculture and rural development; chapter 17: economic and monetary policy; chapter 22: regional policy and coordination of structural instruments; chapter 33: financial and budgetary provisions; chapter 34: institutions. After five very unsuccessful years in office, Sarkozy lost the 2012 election to François Hollande.

Meanwhile, on December 8, 2009, the Greek Cypriot Administration announced at the EU's General Affairs Council that it was unilaterally blocking six chapters until bilateral relations with Turkey were normalized (i.e. until Turkey officially recognized its existence) (T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, 2019). The affected chapters were chapter 2: free movement of workers; chapter 15: energy; chapter 23: judiciary and fundamental rights; chapter 24: justice, freedom and security; chapter 26: education and culture; chapter 31: foreign security and defense policy.

Referendum Positions of France and Austria

The decisions of France and Austria to hold referendum on Turkey's EU membership after accession negotiations end was also very demotivating for Turkey. In 2005, during Jacques Chirac's presidency, France passed a constitutional amendment requiring a referendum for the accession of further states to the EU, which particularly targeted Turkey. After this obligatory clause was removed in April 2008, the Assembly passed a new amendment in May 2008 that again required a referendum before the accession of large states. On June 23, 2008, the Senate removed this constitutional requirement before approving a revised version of the bill one month later that allows the President to decide whether to require a referendum or a vote in the Assembly (House of Commons, 2016: 16). Article 85-5 of the French Constitution now states that "Any Government Bill authorizing the ratification of a treaty pertaining to the accession of a state to the European Union and to the European Communities shall be submitted to referendum by the President of the Republic. Notwithstanding the foregoing, by passing a motion adopted in identical terms in each House by a three-fifths majority, Parliament may authorize the passing of the Bill according to the procedure provided for paragraph three of Article 89" (Ibid.). When President Hollande visited Ankara in

February 2014, he explained the French position on eventual Turkish membership: "Once all the chapters are completed one day, then the membership can be considered as a hypothesis, according to the decision of the people concerned. In any case, this is subject to a referendum in France. So there is no point in trying to agitate some fears unnecessarily" ("Hollande: Türkiye'nin", 2014).

Several hours after the European Council summit of December 16-17, 2004, agreed to start accession negotiations with Turkey on October 3, 2005, Austrian Chancellor Wolfgang Schüssel suggested holding a referendum on Turkey's eventual membership to calm his party's voters. As he put it, "The people must have a say, not only the parliament" ("Austria Says", 2004). In 2008, the Austrian coalition government of the Social Democratic Party of Austria and the Austrian People's Party, which feared losing votes to Eurosceptic parties, agreed that Austria would also hold a referendum once the EU accepted Turkey's membership ("Austria Signals Referendum", 2008). In 2011, Austrian Chancellor Werner Faymann said Austria would hold a referendum on Turkish accession. In November 2015, he even claimed that the result would probably be the rejection. Therefore, he underlined, instead of membership, "a privileged partnership" would be introduced (House of Commons, 2016: 17). Currently, it seems impossible that French and Austrian voters will approve Turkish membership. Furthermore, the growing economic crisis due to the Covid-19 pandemic means that support for Turkish membership will probably decrease even among the most liberal French and Austrian voters.

The European Court of Human Rights' Headscarf Decision

On June 29, 2004, the European Court of Human Rights' (ECHR) ruled that wearing headscarves in universities is against secularism. This referred to the application by Leyla Şahin, an İstanbul University student. This shocked and broke the hearts of Turkey's conservatives and its conservative ruling elite. Considering that the 71 percent of Turkish women wear a headscarf outside the home (Konda, 2010), the ban on headscarves in universities led to many problems. Critically, the ban prevented these students from participating in socio-economic life, thereby denying the country the full benefit of its young population's potential (for the suffering of those students, see Özer, 2015). The highly significant democratization reforms that Turkey implemented between 2002 and 2004 to open EU accession negotiations were completed by conservative politicians. In addition, the strongest supporters were the conservative masses, who saw democratization as a significant way to enable their participation in Turkey's social, economic and political life. Therefore, the ECHR's discriminatory decision not only shook the conservatives' trust in Europeans but also crucially made conservatives doubt European perceptions of democracy. The ban on headscarves in Turkish universities was abandoned in 2013. Today, there is great consensus in Turkey regarding the abolition of this discriminatory ban.

Exclusionary Statements by EU Member State Leaders

French President Nicholas Sarkozy and German Chancellor Angela Merkel have both made various exclusionary statements regarding Turkey, clearly to gain advantage in their domestic politics. These comments were harshly criticized in Turkey and reduced Turkish citizens' support for EU membership. For instance, while Interior Minister, Sarkozy claimed that "I think Turkey, which is an Asian country, cannot be an EU member. The EU has to have borders. It is impossible to think of the EU without borders" ("Sarkozy: Türkiye'nin AB", 2007). Having strongly opposed Turkey's EU membership during his presidential election campaign, Sarkozy continued this approach during his term of office with statements like "There is no place for Turkey in the EU" ("Türkiye'nin AB'de", 2010) and "Do not give Turkey empty promises … we can only create an economic area with it"

("Sarkozy Türkiye'nin AB Üyeliğine", 2009), which damaged relations between the two countries. Merkel has been the one of the staunchest supporters of the proposed privileged partnership for Turkey. In 2009, for instance, she stated that "We say yes to privileged partnership with Turkey, but no to membership" ("Merkel Yine İmtiyazlı", 2010). Can Baydarol, one of Turkey's prominent EU experts, emphasizes that such statements greatly weaken Turkish people's trust and belief in the EU (Baydarol, 2009).

Conclusion

Previously, the EU always powerfully encouraged and supported membership candidates to complete their accession negotiations and become members. In contrast, throughout Turkey's negotiations, under the influence of Germany and France, the EU's real managers, the EU has either acted in an exclusionary manner or allowed Turkey to be excluded. Initially, by including an open-ended process and absorption capacity into the Negotiation Framework Document, the EU created a very significant legal mechanism to exclude Turkey from membership even if it successfully completes negotiations. Within a year, rather than encouraging conciliation between Turkey and Greek Cypriots, the EU suspended 8 of the 35 negotiations chapters and ruled that no chapters would be provisionally closed. Over following few years, encouraged by the EU's negative attitudes towards Turkey, France and the Greek Cypriots blocked several chapters. These attitudes severely weakened Turkey's motivation for pursuing EU membership process effectively. Turkey's motivation was also damaged by announcements from France and Austria, where a majority of people are staunchly against Turkish membership, to hold referendum on Turkey's EU membership after the country completes all chapters. The ECHR judgment upholding the headscarf ban in Turkish universities led the conservatives managing Turkey's EU-mandated democratization process to question the EU's understanding of democracy. Finally, the exclusionary statements of Sarkozy and Merkel, who were considered in Turkey to be the EU's real rulers, against Turkish membership were also very frustrating.

References

Austria Says it will Have Referendum on Turkey. (2004, December 17). EU Observer, Retrieved June 5, 2020, from https://euobserver.com/enlargement/18048

Austria Signals Referendum on Turkey's EU Accession. (2008, August 25). Euractiv, Retrieved June 6, 2020, from https://www.euractiv.com/section/enlargement/news/austria-signals-referendum-on-turkey-s-eu-accession/

Baydarol, C. (2009, February 16). Bugünü Anlamak. AB Vizyonu. Retrieved November 1, 2010, from http://www.abvizyonu.com/basindan/can-baydarol-turkiye-ab-iliskilerini-yorumladi.html

Council of the European Union. (2006, December 14-15). Presidency Conclusions. Brussels European Council, Retrieved June 4, 2010, from https://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/92202.pdf

European Commission. (2006, December 11). 2770th Council Meeting-General Affairs and External Relations- General Affairs. Brussels, Retrieved June 4, 2020, from https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/PRES_06_352

European Union. (2005, October 3). Negotiating Framework. Luxembourg. Retrieved June 3, 2020, from https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/turkey/st20002_05_tr_framedoc_en.pdf

Gülşen Demirkol Özer. (2015). Psikolojik Bir İşkence Metodu Olarak İkna Odaları, Ekin Yayınları.

Hollande: Türkiye'nin AB Üyeliği Fransa'da Referanduma Tabidir. (2014, January 27). Bloomberg. Retrieved June 12, 2020, from https://www.bloomberght.com/haberler/haber/1499107-hollande-turkiyenin-ab-uyeligi-fransada-referanduma-tabidir

House of Commons. (2016, April 22). Referendums on the European Union. London, Number 7570, Retrieved June 5, 2020, from file:///C:/Users/user/Downloads/CBP-7570.pdf

Konda. (2010 November). Başını Örtme ve Türban Araştırması. Retrieved June 8, 2020, from https://konda.com.tr/wp-content/uploads/2017/03/KONDA_1011_BASINI_ORTME_VE_TURBAN.pdf

Merkel Yine İmtiyazlı Ortaklık Dedi. (2010, May 11). Hürriyet.

Sarkozy Türkiye'nin AB Üyeliğine Karşı. (2009, November 5). ABhaber, Retrieved November 1, 2010, from http://www.abhaber.com/ozelhaber.php?id=3318

Sarkozy: Türkiye Bir Asya Ülkesidir. (2007, March 1). Anadolu Üniversitesi E-Gazete, Retrieved November 1, 2010, from http://e-gazete.anadolu.edu.tr/ayrinti.php?no=2356

Straw, J. (2013). Last Man Standing: Memoirs of Political Survivor. London: Pan Macmillan, 2013.

T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı. (2019, July 8). Katılım Müzakerelerinde Mevcut

Durum. Retrieved March 5, 2020, from https://www.ab.gov.tr/katilim-muzakerelerinde-mevcut-durum_65.html

Tocci, N. (2011). Turkey's European Future: Behind the Scenes of America's Influence on EU-Turkey Relations. New York and London: New York University Press.

Türkiye'nin AB'de Yeri Yok. (2010, May 24). BBC Turkish, Retrieved December 1, 2010, from http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2007/05/070523_sarkozy_turkey.shtml

Yıldız, U. B. (2015). Türkiye'nin AB ile Bütünleşme Sürecine ABD'nin Etkisi, Ankara: Orion Yayınları.

Şanghay İşbirliği Örgütü'nün Genişleme Politikası

Fazlı Doğan[1]

Gülistan Yeni[2]

Giriş

Bu çalışma, Şanghay İşbirliği Örgütü'nün (ŞİÖ) genişleme politikasının entegrasyonda derinleşmeyi olumsuz etkilediğini ileri sürmektedir. ŞİÖ'nün genişleme politikasıyla hem örgütün işbirliği yaptığı ortak gündemlerin çoğalması hem de örgüte üye olan devlet sayısının artması kastedilmektedir. Bu bakımdan ŞİÖ kurulduğu günden beri gündemlerini çoğaltarak ve işbirliği imkanlarını geliştirerek varlığını sürdürmektedir. Bu ortak gündemlerdeki işbirliği düzeyi ve örgütün bu gündemleri yönetme kapasitesi entegrasyonda derinleşme olarak kabul edilmektedir. Entegrasyonda derinleşme düzeyi ortak gündem olan alanlarda yeterli seviyeye gelmeden yeni ve farklı önceliklere sahip üyelerin ŞİÖ'ye katılması, böylece, olumsuz olarak görülmektedir. ŞİÖ'nün göreli olarak kısa tarihine bakıldığında entegrasyonda derinleşmeyi beklemeden çeşitli statüler de tanımlayarak Avrasya bölgesinde genişlediği görülmektedir.

ŞİÖ'nün kuruluş tarihi, 15 Haziran 2001'dir. ŞİÖ Şanghay'da altı Avrasyalı devletin yani Kazakistan Cumhuriyeti, Çin Halk Cumhuriyeti, Kırgızistan Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu, Tacikistan Cumhuriyeti ve Özbekistan Cumhuriyeti tarafından 1996 tarihinde başlayan Şanghay Beşlisi denen sürece Özbekistan'ın 2001'deki zirveye katılımı ile ortaya çıkmıştır. Örgüt hayatına altı tam üyelik statüsüne sahip olan devlet ile başlamış ve 2017'de tam üye sayısını Hindistan ve Pakistan'ın katılımı ile sekize yükseltmiştir. 2017 tarihi bu bakımdan tam üyelik anlamındaki ŞİÖ'nün ilk genişleme dalgası olarak da görülmektedir. ŞİÖ genişleme politikasını sadece tam üyelik kapsamında değil fakat aynı zamanda çeşitli statüler üzerinden de sürdürmektedir. Bu statülerden birisi gözlemci üye statüsüdür. Günümüzdeki gözlemci statüsüne sahip olan üyeler Afganistan, Belarus, İran ve Moğolistan olarak dört tanedir. Bir diğer üyelik statüsü ise diyalog partnerliğidir. Günümüzün diyalog partnerliği statüsünde olan üyeleri Azerbaycan, Ermenistan, Kamboçya, Nepal, Türkiye ve Sri Lanka şeklinde sıralanabilir. ŞİÖ bu şekilde geniş bir coğrafyada etkili bir aktör olmaya çalışmaktadır.

ŞİÖ'nün resmi internet sayfasında örgütün amaç ve ilkeleri sayılmaktadır. Buna göre ŞİÖ'nün amaçları üyeleri arasındaki komşuluk ve karşılıklı güveni güçlendirme; politika, ticaret, ekonomi, araştırma, teknoloji, kültür, eğitim, enerji, turizm, çevrenin korunması gibi alanlarda etkili işbirlikleri desteklemek; bölgede istikrar, güvenlik ve barışın sağlanması ve sürdürülmesi için gösterilen çabalara katılmak ve demokratik, açık ve akılcı bir yeni uluslararası politik ve ekonomik düzenin kurulmasına çalışmak olarak görülmektedir. ŞİÖ ilkeleri ise "Şanghay Ruhu" olarak da sembolize edilen karşılıklı güven, karşılıklı fayda, eşitlik, karşılıklı dayanışma, kültürel çeşitliliğe saygı, ortak kalkınma arzusu, bağlantısızlık, üçüncü ülkeyi hedefe almama ve açıklık olarak değerlendirilmektedir (SCO, 2020).

ŞİÖ'nün kurumsal yapısına bakılınca yedi tane temel organı olduğu görülmektedir. İkisi daimi olan bu organlar: Devlet Başkanları Konseyi, Hükümet Başkanları Konseyi, Dışişleri Bakanlığı Konseyi, Bakanlar Konferansı, Ulusal Koordinatörler Konseyi, Sekretarya ve Bölgesel Anti Terörizm Merkezi(RATS). Devlet Başkanları Konseyi ŞİÖ'nün en büyük organı olarak örgütün eylemlerini belirleme, tanımlama gibi amaçlara sahiptir. Devlet Başkanları Konseyi yılda bir defa toplanır ve

[1] Fazlı Doğan, Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, fdogan@selcuk.edu.tr
[2] Gülistan Yeni, Selçuk Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, glstnyeni93@gmail.com

kararlar alır, örgütün bütün önemli konularında önderlik etmekle sorumludur. İkinci sırada ise Hükümet Başkanları Konseyi yer alır. Hükümet Başkanları Konseyi örgütün çok taraflı işbirliği stratejileri ve öncelikli alanları üzerinde çalışmak, örgütün yıllık bütçesini oluşturmak ve acil ekonomik konulardaki meseleleri çözmek gibi görevleri yerine getirir. Diğer geçici organlar da kendilerine verilen örgütün gündemleri sağlık, eğitim, kültür, ulaşım, ekonomi, savunma gibi konularda çalışırlar. Örgütün iki daimi organı olan Sekretarya Pekin'de ve RATS'ın yürütme komitesi de Taşkent'te bulunur (Doğan, 2018: 482-483). RATS ŞİÖ'nün ilk ortak gündemi olan güvenlik konusu ile ilgili kurduğu organıdır. RATS faaliyetine göreli olarak geç başlasa da oluşturulması fikri Şanghay Beşlisi dönemine rastlar. RATS Taşkent'te 2004 yılında kurulmuştur ve ŞİÖ'nün en somut sonuçlarından biri olarak görülmektedir. Pekin merkezli sekreterlik ile birlikte RATS, ŞİÖ Şartında tanımlandığı gibi örgütün kurumsal omurgasını oluşturmaktadır. İstihbarat toplamak ve paylaşmaktan sorumlu olan RATS faaliyetlerinin en önemli parçası, terörist, ayrılıkçı ve aşırılık yanlısı aktörler hakkında bir veri tabanının oluşturulması olmuştur (Maduz, 2018: 12).

ŞİÖ kurulduğu günden beri hem işlevsel olarak hem de üyelik anlamında genişlemektedir. Bu genişleme ve işlevsel gelişme ŞİÖ üyelerinin örgüt içi ilişkilerinden ve farklı önceliklere sahip olmasından etkilenmektedir. Örneğin, Çin Sincan-Uygur'daki gelişmelere bağlı olarak Orta Asyalı komşularıyla ilişkilerini geliştirmek ve o bölgedeki sınırlarını güvence altına almak istemektedir. Rusya ise bölge üzerindeki tarihsel ağırlığını sürdürme peşindedir. ŞİÖ içinde bir Rus ve Çin işbirliği olduğu kadar rekabeti de söz konusudur. Orta Asyalı küçük devletler ise ŞİÖ sayesinde iki süper güç olan Rusya ve Çin'i birbirine karşı dengeleme fırsatı bulmakta ve uluslararası politikada etkili olma fırsatı aramaktadır (Dadabeev, 2014: 102-103). Yeni üyelerin katılımı neticesinde bu öncelikler ve entegrasyonda derinleşme bağlamı yeniden değerlendirilmelidir. Bu bakımdan Hindistan ve Pakistan'ın tam üye olmasının örgütün etkinliğini azaltacağı şeklinde değerlendirmeler vardır.

Bu çalışma, ŞİÖ'nün genişleme politikasını ortaya koymak için iki ana başlıktan oluşmaktadır. Birinci başlıkta ŞİÖ'nün tarihsel gelişimi ve tarihsel gelişimine de bağlı olarak gündemlerinin çoğalması ele alınmaktadır. İkinci başlıkta ise ŞİÖ'nün yeni üye kabulü anlamındaki genişlemesi ele alınmaktadır. Bu bağlamda Rusya ve Çin'in genişlemeye yaklaşımı ve yeni üyelerin entegrasyona olası etkileri üzerinden bir değerlendirilmektedir. Sonuç kısmında ise genel bir değerlendirme bağlamında genişleme ve derinleşme ilişkisinin kısa bir analizi yapılmıştır.

1. ŞİÖ'nün Tarihsel Gelişimi ve Gündem Genişlemesi

ŞİÖ'nün ortaya çıkışında Soğuk Savaş sonrası Rusya ve Çin ilişkilerinin seyri belirleyici olmuştur. Çin-Rus ilişkileri Soğuk Savaş sonrası iki ülkenin de ihtiyaçları dolayısı ile pozitif bir hava yakalamıştır. 1990'ların başında bu yakınlaşma ilişkilerin geliştirilmesi şeklinde somut çıktılar vermeye başlamıştır (Akman, 2015: 312-313). Çolakoğlu'na göre, Soğuk Savaş'tan sonra Rus-Çin yakınlaşmasının üç sebebi vardır. Bunlar: iki ülkenin sahip olduğu uzun ortak sınırların güvenliğini sağlamak için işbirliğine ihtiyaç duyma; Çin ve Rusya'nın karşılıklı ekonomik çıkarlar ve ABD karşıtlığında birleşmektir. İki ülke de Soğuk Savaş sonrası Amerikan değerlerine uyum sağlamada ve Amerikan tek taraflı girişimlerinden rahatsızlıklarını gizleme gereği duymamıştır. Rusya açısından ayrıca NATO'nun genişlemesi de temel bir tehdit olarak görülmüş ve Çin ile yakınlaşmıştır (Çolakoğlu, 2004: 174-175). Sınır sorunları yanında enerji konusunda Çin ve Rusya ilişkileri önemli bulunmaktadır. Enerji konusundaki iki ülkenin pozisyonu ŞİÖ bağlamına da sokularak bir arz ve talep güvenliği tesis edilmeye çalışılmaktadır (Stobdan, 2008: 536-537).

Soğuk Savaş sonrası Orta Asya'da yeni bağımsız olan devletler de ŞİÖ'ye giden süreçte önemli aktörler olarak görülür. Çin bu bağımsız olan devletleri hemen tanıyarak bu ülkelerle sınır sorunlarını çözme ve iyi komşuluk ilişkileri geliştirme yoluna gitmiştir. Böylece Sincan-Uygur konusu gibi kendi sorunlarına yeni bir dış tehdit eklemekten korunmuştur. Ayrıca yeni bağımsız olan devletlerle iyi

ilişkiler kurarak tarihsel talepleri konusunda yeni destekler de bulma olanağı yakalamıştır (Yuan, 2010: 857). Orta Asyalı yeni bağımsız olan devlet ise SSCB tecrübelerini de göz önünde bulundurarak öncelikle bağımsızlıklarını sürdürme güdüsüyle hareket etmiştir. Özellikle bağımsızlık sonrası kısa sürede yeni ortamda kendilerine uygun rol ve pozisyon konusunda sıkıntılar yaşamıştır. Bu bakımdan Orta Asyalı yeni bağımsız olan devletlerin öncelikleri elde ettikleri bağımsızlıklarını ve güvenliğini korumak, ekonomik manada radikal değişikliklere gidilmek ve etki alanlarının oluşturulması şeklinde sayılabilir. Orta Asya devletlerinin bağımsızlıklarını koruması ve sürdürme amaçları yanında Rusya'nın etkilerini de sınırlama ihtiyacı ortaya çıkmıştır (Altundağ, 2016: 102-103). ŞİÖ'ye giden süreçte bu arayışlar da etkili olmuştur.

ŞİÖ'yü mümkün kılan pratik gelişmelerin başında sınır sorunları konusunda 1990'lardaki başarılı girişimler gelmektedir. Sınır güvenliği konusu bu bakımdan ilk temel pratik örnektir. Ve sınır sorununu çözmek için atılan adımlar meselenin başlangıç noktasını oluşturur (Eren, 2017: 79). Bu bakımdan 1996 yılındaki zirvede Şanghay Beşlisi olarak kabul edilen girişim başlatılmıştır. Şanghay Beşlisi ŞİÖ'nün başlangıcı veya öncülü olarak kabul edilir. 1996 yılındaki Şanghay Beşlisi zirvesinde "Sınır Bölgelerindeki Askeri Alanlarda Güven Artırıcı Önlemlere İlişkin Anlaşma"; 1997 yılındaki zirvede ise "Sınır Bölgelerinde Askeri Gücün Karşılıklı Azaltılması Anlaşması" ile sınır sorunu çözüme kavuşmuştur. Şanghay Beşlisi'nin üçüncü zirvesinde ise ekonomik işbirliği vurgusu yanında ŞİÖ'deki üç şeytan olarak adlandırılan tehdit kaynakları da sayılmıştır (Çolakoğlu, 2004: 177-179). Şanghay Beşlisi her yıl düzenli toplantılar yaparak işbirliği konusunda kazanımlar elde etmiş ve nihayetinde altıncı zirve olan 15 Temmuz 2001 zirvesine Özbekistan'ın katılımı ile altı üyeli olarak kurulmuştur (Eren, 2017: 80-81).

ŞİÖ'nün resmi kuruluşu 11 Eylül olaylarından daha önce gerçekleşmiştir. Özellikle üç şeytan tanımı daha örgüt resmen kurulmadan önce örgütün temel gündemi haline gelmiştir. Şanghay Beşlisi sürecinde kabul edilen ve ŞİÖ içinde de varlığını sürdüren üç şeytan terörizm, ayrılıkçılık ve aşırıcılık olarak karşımıza çıkar. Bu yeni nesil tehditler bir bakıma ŞİÖ'yü kuran devletlerin de temel sorunlarının bir ifadesidir. Örneğin, Çinliler için etnik ve dini ayrılıkçı tehdit Sincan'dan gelirken Ruslar için Çeçenistan gibi bölgelerden gelmektedir. Orta Asyalı devletler ise iktidarlarına yönelecek tehditleri üç şeytan kategorisine sokarak iktidarlarını koruma yolunu bulmuşlardır (Rodriguez-Merino, 2019: 31).

ABD'nin Soğuk Savaş sonrası Avrasya'ya yönelik politikaları 11 Eylül olayları öncesinde petrol şirketleri nezdinde sınırlı düzeyde kalmıştır. Ancak ABD Afganistan'ı işgal ettiğinde bölgeye tam olarak yerleşme fırsatı da bulmuştur (Pirinççi, 2008: 209-216). Bu bakımdan 11 Eylül olayları ve ABD, ŞİÖ'nün gündemlerini geliştirme ve genişletme anlamında oldukça etkili olmuştur. Zira Renkli Devrimlerdeki Amerikan yaklaşımı Rusya, Çin ve Orta Asyalı ülkeleri daha sıkı işbirliğine itmiştir. Rusya ve Çin benzer kaygılarla ŞİÖ'yü güçlendirme yoluna gitmiştir (Altundağ, 2016: 103). Hatta, 11 Eylül olaylarından sonra ABD'nin Orta Asya ülkeleri ile ikili anlaşmalar yaparak askeri üsler kazanmaya başlaması ŞİÖ'nün ölü doğduğu iddialarını da beraberinde getirmiştir. Rusya ve Çin ABD'nin artan etkisinden rahatsız olarak ŞİÖ'nün geliştirilmesine daha çok önem vermeye başlamıştır. Bunun bir sonucu olarak RATS üzerinden terörizme karşı tatbikatlar da başlatılmıştır (Yuan, 2010: 864).

ŞİÖ'nün en önemli varoluş sebebi veya başka bir ifadeyle temel gündeminin güvenlik olduğu söylenebilir. Başlangıçta bu anlamda ŞİÖ'nün dar ve sınırlı bir gündeme sahip olduğu sonucu çıkarılabilir. ŞİÖ, özünde bir bölgesel güvenlik örgütüdür. "Üç şeytan", diye anlatılan terörizm, ayrılıkçılık ve aşırılıkla mücadele, ise örgütün var oluş amacı olarak görülmektedir. Zamanla güvenlik konuları da üç şeytanın ötesine geçerek silah ve uyuşturucu kaçakçılığı ve sınır ötesi organize suçlar da tehdit kapsamına girmiştir. Şanghay Beşlisi ile başlayan ortak güvenlik gündemi 2000'lerde ŞİÖ'deki anlaşmalarla etkili işbirliğinden ortak ilkelere ve ruha da genişletilmiştir (Maduz, 2018: 11-12). Ortak tehdit terörizmin engellenmesi için RATS çalışmaktadır. Güvenlik dışındaki en önemli ŞİÖ gündemi ise ekonomik işbirliğidir. Ekonomik işbirliği kapsamına enerji ve ulaşım alt yapısının yenilenmesi eklenebilir. Yine ekonomik işbirliği gündemini geliştirmek için İş Konseyi ve İnterbank Birliği gibi

ŞİÖ kuruluşları aracılığıyla altyapı maliyetleri karşılanmaktadır. Enerji güvenliği konusundaki girişimler de esasında ekonomik işbirliği gündemine bağlanabilir (Yesevi, 2013: 1).

Ekonomik işbirliği gündemi yanında ayrıca ŞİÖ'nün ticari alanda da entegrasyonu geliştirme çabası söz konusudur. Bu bağlamda, ŞİÖ üyeleri ticaret engellerinin kaldırılması konusunda yeterli motivasyona sahip olmasalar da dünyadaki gelişmeler çeşitli dönüşümleri zorlamaktadır. Rusya'nın öncülük ettiği Avrasya Ekonomik Topluluğu'nun sınırları veya Çin'in büyüme modelindeki değişim bu bağlamda ele alınabilir. Ticari işbirliği kapsamında yeni bir takım girişimler de ortaya çıkmaktadır. Xi'nin ticari engelleri kaldırmak ve engelsiz ticareti teşvik etmek amacıyla İpek Yolu projesine yaptığı yatırımlar ticari entegrasyonun önemini ortaya koymaktadır. ŞİÖ'de Ticaret Savaşları olarak bilinen süreçte ticari alanda entegrasyonu geliştirmek için bir çaba olduğu görülmektedir (Kembayev, 2018: 9).

ŞİÖ, sadece güvenlik odaklı bir örgüt olarak ortaya çıksa da genişlemesini sürdürmektedir. Kuruluşundan beri güvenlik gündeminin yanına, siber güvenlik, ekonomi, enerji işbirliği, kültürel alanlarda işbirliği ve eğitim alanları gibi konular da ortak gündemler olarak devreye girmiştir. Entegrasyondaki başarı düzeyi ise farklı farklıdır. Ekonomi ve güvenlik konusunda önemli başarılar elde edilmiştir. Ancak üyelerin ŞİÖ'nün örgütün fonksiyonel işbirliği ve genişlemesinde aynı görüşlere sahip olmadığı veya aynı derecede istekli olmadığı söylenebilir. Başat üyelerden Çin'in ŞİÖ'nün önemli fonksiyonel alanlarda geliştirlmesi için en istekli üyesi olduğu söylenebilir. Rusya ise aynı isteğe sahip değildir. Rusya'nın tutumu ve Orta Asyalı üyelerin yetersizliği ŞİÖ'nün gündem genişlemesinin ve entegrasyondaki derinleşmenin önündeki temel engellerdir. Çin dışındaki bütün ŞİÖ üyeleri Rusya'nın öncülük ettiği farklı örgütlere de üye olduğu için ve Rusya Orta Asya'da Çin'in etkinliğini baltalamak için ŞİÖ'nün güçlenmesi engellenmektedir (Song, 2014: 93-94).

Gündem genişlemesi meselesi nihayetinde Şanghay Ruhu olarak anlatılan ŞİÖ ile elde edilen kazanımların geliştirilmesine de olanak vermektedir. Şanghay Ruhu ile ŞİÖ'nün fonksiyonel olarak gündemleri geliştirilmektedir. Örneğin sınır sorunlarının çözümü, terörizm, ayrımcılık, dini aşırılıkla mücadeledeki başarılar ekonomik ilişkilerin yoğunlaştırılması, ulaşım koridorları ve yeni boru hatları rotaları gibi gelişmiş alt yapı yatırımları ŞİÖ'nün yeni gündemleri olarak kendini göstermektedir (Dadabeev, 2014: 106-107). Kısaca ifade edecek olursak dar ve sınırlı gündemlerdeki başarılar görüldükçe diğer bütün örgütlerde olduğu gibi yeni konularda da işbirliği arayışı üyeleri motive etmektedir.

2. ŞİÖ'nün Genişleme Politikası

ŞİÖ'nün coğrafi olarak yani yeni üyelerle genişlemesi kurulduğu sırada kabul edilen bir prensiptir. Ancak genişleme konusunun nasıl ele alınacağı konusunda o dönemde belirgin bir düzenleme de ortaya konmamıştır. Tarihsel olarak coğrafi ve yeni üyelere sahip olma anlamındaki genişlemenin seyrinde önce gözlemcilik statüsü 2004'te kabul edilmiştir. Moğolistan bu bakımdan ilk gözlemci üyesi olarak kabul edilmiştir. 2005 yılında ise Pakistan, İran ve Hindistan da gözlemci üyeler olarak örgüte dâhil olmuştur. 2008 yılında "Diyalog Ortaklığı Statüsüne İlişkin Düzenlemeler" kabul edilmiş ve buna göre 2009'daki zirvede Belarus ve Sri Lanka bu statü ile üye olmuştur. 2010'da Afganistan da toplantıya katılmış ve 2012'de gözlemci üye olması ile örgüt genişlemeye devam etmiştir. 2010'daki zirvede bir de "Genişleme Prosedürü Belgesi" kabul edilerek (Eren, 2017: 81) genişleme konusunda belirgin kriterler ve şartlar oluşturulmuştur.

ŞİÖ üyelik prosedürüne yönelik 2009'da başlayan çalışmalar 2011'de tamamlanmıştır. Ortaya çıkan düzenlemeye göre, ŞİÖ tam üyelik statüsü ile üye olmak isteyen ülkelerden çeşitli kriterlere uyması istenmektedir. Özetle bu kriterler: Avrasya bölgesinde bulunmak, bütün ŞİÖ üyeleriyle diplomatik ilişkilere sahip olmak, hâlihazırda ŞİÖ'de gözlemci veya diyalog partnerliği statüsünde üye olmak. Ayrıca bu kriterlere ek olarak ŞİÖ örgüt üyeleriyle aktif ticareti sürdürmek ve ekonomik ve insani bağları devam ettirmek de sayılmaktadır. Yine üye olmak isteyen devletin BM yaptırımlarına tabi

olmaması ve yine bir silahlı çatışmanın tarafı olmaması gibi özelliklere sahip olması istenmektedir. Aday ülkenin ŞİÖ Devlet Başkanları Konseyi'ne ulaştırılmak ve görüşülmek için üyelik talebini Dışişleri Bakanları Konsey'i başkanına resmi bir mektup vermesi ile (Roy, 2012: 647) süreç işletilmeye başlanmaktadır.

ŞİÖ üyeleri arasındaki çıkar ve güç ilişkileri ve önceliklerdeki farklılıklar, örgüte ilişkin diğer konularda olduğu gibi genişleme konusunda da kendini göstermektedir. Şaşırtıcı olmayan şekilde bu bağlamda da Çin ve Rusya iki ucu temsil etmektedir. Çinlilerin yaklaşımı ŞİÖ'yü yeterince güçlendirmeden yeni üyelerin kabul edilmesinin uygun olmadığı yönündedir. Bu yaklaşım ilk gözlemci üyenin kabul edildiğinde de önceliğin yeni üyeleri kabul etmek değil işbirliği ve kalkınmaya yatırım yapmak olduğu güçlü şekilde vurgulanmıştır. Rusya ise genişleme konusunda istekli davranmaktadır. Bir bakıma ŞİÖ'deki Çin etkisini iyi ilişkilere sahip olduğu ülkelerin katılımının sağlanması ile azaltmak istemektedir (Song, 2014: 98-99).

Açıklanan kriterler eşliğinde Moğolistan'ın genel dış politika davranışı dolayısı ile tam üyelik talebinin olmadığını söyleyebiliriz. Moğolistan dışındaki üyelerin tam üyelik talebi olduğu ortadadır. İran'ın talepleri ise BM veya ABD yaptırımları dolayısıyla kriterleri sağlamadığı için kabul görmemektedir (Ranganathan, 2002: 44). İran en istekli aday olsa da çeşitli yaptırımlara maruz kaldığı için üyelik kriterlerini sağlayamamaktadır. Bu durum İran'ın teokratik yapısı ve buna yönelik politikalarının ŞİÖ içinde sakıncalı bulunduğu şeklinde de görülebilir. ŞİÖ ile İran ilişkilerinde din önemli bir değişkendir. İran, hem stratejik olarak yalnızlığına son vermek hem de ŞİÖ içinde ve sayesinde sahip olduğu doğal kaynaklar için Çin ve Hindistan pazarından yararlanmak gibi amaçları tam üyelik ile gerçekleştirmek istemektedir (Akbarzadeh, 2015: 89-90). Çin, ŞİÖ'nün üçüncü tarafı hedef alan bir ittifak olmadığını ısrarla vurgulaması, ŞİÖ'yü bir diyalog ve dayanışma enstrümanı olarak görmesi, enerji güvenliği ve iç güvenliğin sağlanması gibi amaçlar bağlamında genişleme konusuna bakmaktadır (Yuan, 2010: 861-862). Rusya unsurunu dikkate alarak bir denge arayışı içinde genişlemeyi ele almakta ve örneğin İran konusunda tavrı olumsuz olmaktadır.

Türkiye de ŞİÖ üyesi olmak istemiş ve bu isteğine ilişkin ilk başvurusunu 2005 yılında gerçekleştirmiştir. Zira Türkiye enerji kaynakları anlamında en önemli ithalatını ŞİÖ havzası denen bölgeden yaptığı ve nüfusu ile önemli bir pazar olma durumunu da koz olarak kullanmak istemiştir (Işık, 2016: 151-172). Türkiye'nin 2005'teki tam üyelik talebi reddedilse de 2011 yılındaki diyalog partnerliği talebi 2012'de kabul edilmiş ve halen ŞİÖ diyalog partnerliği statüsündeki üyesidir (Marangoz ve Denizci, 2017: 75-90). ŞİÖ'ye yüklenen anlamlar üzerinden Türkiye'nin üyeliği hem Rusya hem de Çin için kabul edilesi bir durum olarak görülmektedir. NATO üyeliği, AB ile gelinen seviye, Gümrük Birliği üyeliği gibi nitelikleri ile Türkiye tam üye olursa ŞİÖ'nün daha da güçleneceği ortadadır. Aynı nitelikleri dolayısı ile ilk başvurusu kabul edilmemiştir (Yardımcıoğlu ve Koçarslan, 2012: 171). Bazı analizler ise, Türkiye'nin ŞİÖ'ye tam üyelik talebi AB ilişkilerini geliştirmek için bir koz veya bir reaksiyon olduğu şeklindedir (Yesevi, 2013: 4-10). Tam üyelik değil belki ama mevcut statüde veya gözlemci statüsü ile ŞİÖ içinde yer alması Türkiye'nin diğer bağlaşıkları olan NATO gibi örgütlerce de olumlu karşılanan bir durum olarak görülebilir (Çomak ve Gökalp, 2008: 336-344). Türkiye'nin ŞİÖ içinde geliştirmek istediği ilişkinin yönünü tarihsel eksenindeki bir değişim değil de Orta Asya ile bağlarını güçlendirmek, ekonomik ve ticari kapasitesini arttırmak macına hizmet ettiği söylenebilir.

Tablo1: ŞİÖ Entegrasyon Modeli

Tam Üyeleri	Gözlemci Statüsündeki Üyeler	Diyalog Partnerliği Statüsündeki Üyeler
Çin	Afganistan (2012'den beri)	Azerbaycan (2016'dan beri)
Hindistan (2017'den beri; 2005-2017 arası gözlemci)	Belarus (2015'den beri; 2009-2015 arası partner)	Kamboçya (2015'den beri)
Kazakistan	İran (2005'ten beri)	Ermenistan (2016'dan beri)
Kırgızistan	Moğolistan (2004'ten beri)	Nepal (2016'dan beri)
Özbekistan		Sri Lanka (2009'dan beri)
Pakistan (2017'den beri; 2005-2017 arası gözlemci)		Türkiye (2012'den beri)
Rusya		
Tacikistan		

Kaynak: http://eng.sectsco.org ve (Maduz, 2018)

ŞİÖ'nün kurulduğu günden beri ilk ve tek genişlemesi, Hindistan ve Pakistan'ın 2017 yılında tam üye olarak kabul edilmesidir. Tablo 1'e göre, ŞİÖ'nün sekiz tam üyesi, dört gözlemci üyesi ve altı tane de diyalog partnerliği statüsünde üyesi vardır. Avrasya bölgesindeki 18 ülkenin oluşturduğu bu entegrasyona ŞİÖ Havzası diyebiliriz. ŞİÖ Havzası bu bakımdan dünya politikasında önemli bir yer işgal etmektedir ve bu alan gündem ve üyelik genişlemesiyle daha da büyüme potansiyeline sahiptir. Sadece tam üyelik statüsünde olan ülkeleri göz önünde bulundursak bile önemli bir güç bileşeni ortaya çıkmaktadır. Bu bakımdan, ŞİÖ tam üyeleri yaklaşık 7.684.292.383 olan toplam dünya nüfusunun yaklaşık 3.159.827.991 kadarını oluşturmaktadır. Aynı şekilde yaklaşık 127,8 trilyon dolar olan toplam dünya GSMH'nın da yaklaşık 40.666 trilyon dolarını (CIA, 2020) üretmektedir. Ayrıca ŞİÖ havzasının göreli olarak yükselen dünyayı temsil ettiği de dikkate alınırsa genişlemenin etkisi daha iyi anlaşılabilir.

İlk ve tek genişlemesinde yeni üyeleri ile ŞİÖ'nün küresel politikada etkinliğinde bir bakıma yeni üyelerin hem kendi beklentileri hem de ŞİÖ'nün iki başat üyesi olan Rusya ve Çin'in beklentileri de belirleyici olacaktır. Aslında üyelik konusu hem Pakistan hem de Hindistan'ın başlangıçta ŞİÖ'de bir çok soruyu beraberinde getirmiştir. Pakistan'ın Taliban'ı desteklediği yönündeki değerlendirmelerle birlikte Hindistan ve Pakistan arasındaki tarihsel çekişmeler, bu bakımdan ilk engel olarak görülmüştür. Güney Asya Bölgesel İşbirliği Teşkilatı tecrübesi ve 1962 Çin-Hint Savaşı gibi hatıralar dolayısıyla Çin Hindistan'ın üyeliğine şüpheyle bakmıştır (Norling ve Swanström, 2007: 436). Rusya ise maliyetlerin azalması ve daha önce de vurgulanan gerekçelerle genişlemeyi desteklemiştir. Özellikle Hindistan ve İran Rusya tarafından ŞİÖ entegrasyonuna katılma konusunda desteklenirken Çin bir karşı denge/hamle bağlamında Pakistan'ın üyeliği için bastırmıştır (Has, 2016: 380). Henüz tam üyelik statüsüne sahip olmadan bile, ŞİÖ içindeki Hindistan-Rusya ekseni ve karşısında da Çin-Pakistan ekseninin oluşmaya başladığı ve bu durumun genişlemenin ŞİÖ'nün etkinliğini olumsuz etkileyeceği (Norling ve Swanström, 2007: 436-438) şeklinde tartışmalar ortaya çıkmaya başlamıştır.

Bütün çekincelere rağmen ŞİÖ içinde bir denge oluşmuş ve iki yıl öncesi başlatılan prosedür tamamlandıktan sonra Haziran 2017'de Hindistan ve Pakistan tam üye olarak ŞİÖ'ye kabul edilmiştir. Günümüzde Rusya, Çin ve Hindistan G-20, BRICS ve RIC gibi çeşitli çok taraflı çerçevelerde işbirliği yapsa da yaygın bir yoruma göre Rusya, Hindistan'ın ŞİÖ'ye girmesini giderek baskın hale gelen Çin'e karşı dengeleyici olarak memnuniyetle karşılamaktadır (Maduz, 2018: 19). ŞİÖ içinde bu şekilde rekabet üzerinden değerlendirmeler yapılırken aynı zamanda ŞİÖ'ye yüklenen Anti-Amerikancı ve anti-Batıcı bir örgüt gibi etiketler de söz konusudur. Genişleme hamlesi ile Pakistan ve Hindistan'ın tam üyeliği ve İran'ın da sıradaki üye olarak görülmesi ve askeri işbirliğinin giderek geliştirilmesi ŞİÖ için "yeni Varşova Paktı" olduğu gibi yorumlar yapılmaktadır (Baubek vd., 2015: 511-512). Enerji konusundaki geliştirilen işbirliği genişleme ile daha anlamlı hale gelmektedir. ŞİÖ Havzasında Rusya, Kazakistan, Özbekistan ve gözlemci İran ihracatçı, Çin ve Hindistan ise ithalatçı olarak önemli bir pazar oluşmuştur. Bu pazar aynı zamanda silah ticareti için de işlevseldir. Rusya ana satıcı rolü oynasa da askeri kapasite olarak genişleme sonrası ŞİÖ'nün sekiz tam üyeden dördünün nükleer güç olduğu bir örgüt olarak önemli bir küresel aktör (Has, 2016: 380) olduğu da söylenebilir. Askeri kapasite bu bağlamda öne çıkarılsa da ŞİÖ'nün özünde klasik bir ittifak olmadığı onun yerine geleneksel olmayan tehditlere karşı işbirliği yapan geleneksel olmayan bir güvenlik örgütü olduğu vurgulanmalıdır.

Hindistan açısından ŞİÖ üyeliği genel dış politikasına ve Çin ile ilişkilerini geliştirme fırsatı vereceğinden ve zaten iyi ilişkileri olan Rusya ile daha da yakın bir ortam bulacağı için önemli bir adım olarak görülebilir. Ayrıca Hindistan, Pakistan ve Orta Asyalı ülkeler üzerinden gelebilecek terör tehditlerini de birlikte çalışarak elimine etme fırsatı da bulmaktadır. ŞİÖ üyeliği, Hindistan-Çin ilişkilerini işbirliği niteliğine kavuşturmuş ve siyasi gerilimlerden ve stratejik güvensizlikten kurtulma adına önemli bir aşama olmuştur. Bununla birlikte hala sürmekte olan sınır sorunları, ilişkilerin geliştirilmesi önündeki en büyük zorluk olmaya devam etmektedir. Sınır bölgesinde öngörülebilirlik ve istikrar, iki tarafın mevcut çabalarının ana odak noktası olmaktadır. Bu arada, Çin ABD ile ticaret savaşına girerken, dış politikasını ve uluslararası anlaşmalarını yeniden ayarlamak zorunda kalmıştır. Hindistan-Çin ikili diyalogu için ticaretteki acil meselelerde yeni fırsatlar açmıştır ve Afgan diplomatlar için bir eğitim programı da dahil olmak üzere bir dizi ortak girişimin başlatılmasına izin verilmiştir (Zakharov, 2019: 367-368). Görüldüğü üzere, ŞİÖ'yü ortaya çıkaran sınır sorunlarının çözümü gibi konular Hindistan üyeliği için de uygun bir zemin oluşturmuştur. Aynı şekilde ŞİÖ'nün gündem genişlemesi ve Hindistan'ın üyelik beklentileri uyum göstermektedir.

Pakistan ise daha çok bir denge unsuru olarak ŞİÖ'ye kabul edilmiştir ve bunun destekçisi Çin'dir. Dolayısı ile meseleyi Çin-Pakistan ilişkileri üzerinden görmek gerekir. 21. yüzyılda Çin-Pakistan ilişkileri, askeri ve teknolojik anlaşmalar hala ekonomik ilişkileri aşsa da ekonomik merkezli bir ilişkiye dönüşmektedir. İki ülke arasındaki ticaret siyasi, diplomatik ve askeri işbirliğine rağmen gelişmemektedir. 2012'den beri Çin, en büyük ticaret ortağı olarak ortaya çıktı, ancak ikili ticaret Çin için daha faydalı olmaktadır. 2018'de Çin'in Pakistan'a ihracatı 15,7 milyar ABD dolarına yükselmiştir. Pakistan'ın Çin'e ihracatı 2018'de 1,7 milyar ABD dolarından 1,9 milyar ABD dolarına çıkmıştır. Sonuç olarak, ticaret açığı 14 milyar doları aşmaktadır. Çin, 2001-2013 yılları arasında Pakistan'da yatırımları artırmak istemesine rağmen, Pakistan'daki altyapı ve elektrik eksikliği, yolsuzluk ve hesap verebilirlik eksikliği ve yetersiz güvenlik nedeniyle gerçekleşmemiştir (Verma, 2019: 9). ŞİÖ ülkelerinin silahlı kuvvetleri arasında "Barış Misyonu" terörle mücadele tatbikatları, Rusya-Çin-Hindistan-Pakistan dörtgeni arasındaki karşılıklı şüpheyi ortadan kaldırmak ve güven önlemlerini güçlendirmektir ve 2018'de ilk kez Hindistan ve Pakistan'dan gelen askeri birliklerle gerçekleştirilmiştir (Shepovalenko, 2019: 319).

ŞİÖ'nün genişlemesi ve hem Hindistan hem de Pakistan'ın örgüte katılmasıyla, Çin giderek artan bir şekilde, Hindistan ile daha iyi iletişim için ŞİÖ tarafından sunulan çok taraflı mekanizmaların kullanılmasına değinmektedir. Xi Jinping, Eylül 2014'te Yeni Delhi'ye yaptığı ilk resmi ziyaretinde yaptığı bir konuşmada, "El ele ulusların Rönesans hayallerini takip etme" söylemini kullanmış ve

Hindistan resmi olarak ŞİÖ üyesi olmadan önce yakın Çin-Hindistan ilişkileri için ŞİÖ'nün öneminden bahsetmiştir. Xi, bir BRICS Zirvesi'nden sonra konuştuğunda bile, ŞİÖ'yü, Kuşak ve Yol Girişimi dışında, Çin, Hindistan ve diğerlerinin etkileşim ve işbirliği yapabileceği çok taraflı platformlar sepetine dahil etmiştir (Korolev ve Wu, 2019: 442). Pakistan üyelik ile ekonomik, kalkınma ve güvenlik ihtiyacını giderirken Çin, ülkeleri istikrarlı hale getirmek için Pakistan'a (ve Afganistan'a) yatırım yapmaktadır. Ekonomik büyüme, terörizm ve köktendincilikle mücadele etmek ve Çin'in güvenliğini artırmak için kaynak sağlamak için Pakistan'ın bölgesinde güçlenmesini istemektedir (Verma, 2019: 9-10). Böylece bahsedilen Rusya-Hindistan eksenine karşı Çin-Pakistan ekseni genişleme ile ete kemiğe de bürünmüştür.

Sonuç ve Genel Değerlendirme

Tablo 1'de de görüldüğü üzere ŞİÖ sekiz tam üye, dört gözlemci ve altı tane de diyalog partneri olan Avrasya'da 18 ülke ile geniş bir havza oluşturmaktadır. Toplam dünya nüfusu ve ekonomisinden aldığı pay da göz önüne alındığında büyük bir potansiyele sahip bir örgüt olduğu görülmektedir. Burada sorulması gereken soru ŞİÖ, bu potansiyeli ölçüsünde küresel politikada etkin ve belirleyici bir aktör müdür? Bu soruya genişleme politikasında bile belirgin şekilde görüldüğü üzere üyeleri arasındaki önceliklerin farklı oluşu nedeniyle olumlu cevap vermek zordur. Özellikle ŞİÖ'nün güçlü bir aktör olmasını isteyen Çin'in bile son dönemlerde farklı modellere yatırım yaptığı görülmektedir. Bunu tarihi İpek Yolu'nun yeniden canlandırılması anlamındaki "Bir Kuşak Bir Yol" projesinde görmek mümkündür.

Hu Jintao 2012 ŞİÖ Pekin zirvesinde tarihi İpek Yolu'na yeni bir nefes aldırma zamanının geldiğini söylemiştir (Suehiro, 2017: 127). Sadece Avrasya ile sınırlı olmayan bir girişim olan İpek Yolunu canlandırma projesi için Çin 2013 yılında kapsamlı bir çalışma başlatmıştır. ŞİÖ ile de ilişkilendirilse de Asya, Avrasya, Avrupa, Hint Okyanusu ve çeşitli denizler olmak üzere en az 65 ülkeyi kapsayacak bir proje olarak söz konusu girişim Çin'in temel dış politika retoriklerinden birisi haline gelmiştir. İpek Yolu'nu canlandırma projesi 2017 yılında 50'den fazla ülkenin katıldığı Pekin'deki konferansta imzalanan çeşitli anlaşmalar sayesinde aktif hale gelmiştir (Zhou ve Esteban, 2018: 4). Çin bu proje ile Orta Asya ile ilişkilerinin yanında dünyanın geri kalanı ile ilişkilerini anlatacak bir söylem ve politika da bulmuştur (Reeves, 2018: 2). Bu kısa değerlendirme sonucunda Çin'in artık bütün kartlarını ŞİÖ'ye oynamadığı görülmektedir. Belki de ŞİÖ'nün üyeleri arasındaki rekabet ve farklı önceliklere sahip olan üyeler nedeni ile Çin için eskisi kadar değerli bir araç olmadığı da söylenebilir.

Sonuç olarak ŞİÖ'nün genişleme sürecinin başlangıcından beri devam eden bir olgu olduğu söylenebilir. Başlangıç noktasını da 1996'da oluşturulan Şanghay Beşlisi olarak görmek mümkündür. Şanghay Beşlisi başarılı çabaları neticesinde 2001 yılında ŞİÖ'yü bir genişleme ile yani Özbekistan'ın katılımı ile 6 üyeli olarak kurmuştur. ŞİÖ ilk zirve toplantısından günümüze kadar aşamalı olarak gelişerek ve gündemini ve üyeliğini genişleterek hayatına devam etmektedir. Üyelik genişlemesi ve entegrasyondaki derinleşmesinin başarısının aynı ölçüde olup olmadığı tartışmalıdır. Zaten yukarda ele alındığı üzere üye ülkeler bu konuda ortak bir görüşe sahip değildir. Hindistan ve Pakistan'ın üyeliği bu fikir ayrılığının bir göstergesi olarak da görülebilir. Çünkü ŞİÖ içinde Çin üyelik genişlemesinden önce örgütün yetkinliğinin güçlendirilmesi taraftarı olagelmiştir. Bu sayede ŞİÖ vasıtası ile Orta Asya ve genel anlamda Avrasya'da daha etkili olabilecektir. Rusya ise ŞİÖ'ye bu kadar çok anlam yüklenmesi taraftarı değildir. Bölgedeki etkinliğini arttırmak için ŞİÖ dışında başka olanaklara ve örgütlere de sahip olduğu için ŞİÖ'nün güçlenmesi konusunda isteksizdir. Bu sebeple genişleme konusunda Hindistan'ın üye olmasını istemiştir. Pakistan da Çin tarafından Rusya'ya karşı ve Hindistan'ı dengelemek amacıyla örgüte dahil edilmiştir. Aslında bu genişlemenin entegrasyondaki derinleşmeyi olumsuz etkilediği söylenebilir.

Kaynakça

Akbarzadeh Shahram, "Iran and the Shanghai Cooperation Organization: Ideology and Realpolitik in Iranian Foreign Policy", *Australian Journal of International Affairs*, Cilt 69, No.1, 2015.

Akman Halil, "Şanghay İşbirliği Örgütü'nün Oluşumunda Rus-Çin İlişkileri ve İlişkilerin Problemleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 8, Sayı 37, 2015.

Altundağ Zehra, "Geçmişten Günümüze Şanghay İşbirliği Örgütü", *Avrasya Etüdleri*, Cilt 49, No.1, 2016.

Baubek Somzhurek vd., "Shanghai Cooperation Organization and its Activities in Ensuring Human and Social Security", *Anthropologist,* Cilt 22, No. 3, 2015.

Çolakoğlu Selçuk, "Şanghay İşbirliği Örgütü'nün Geleceği ve Çin", *Uluslararası İlişkiler,* Cilt 1, Sayı 1, 2004.

Çomak Hasret ve Gökalp Ayşegül, "2010'lu Yıllarda Şanghay İşbirliği Örgütü'nün Geleceği ve Türkiye", *II. Uluslararası Sosyal Bilimciler Kongresi,* Kırgızistan, 22-24 Ekim 2008.

Dadabaev Timur, "Shanghai Cooperation Organization (SCO) Regional Identity Formation from the Perspective of the Central Asia States", *Journal of Contemporary China*, Cilt 23, No.85, 2014.

Doğan Fazlı, "Şangay İşbirliği Örgütü", Şaban H. Çalış, Erdem Özlük (ed.), *Küresel İlişkiler Çağında Uluslararası Örgütler*, Konya: Çizgi, 2018.

Eren Erdem, "Şanghay İşbirliği Örgütü ve Türk Dış Politikasında Gelecek Perspektifi", *Strategic Public Management Journal*, Cilt 3, Sayı 5, 2017.

Has Marcel de, "War Games of the Shanghai Cooperation Organization and the Collective Security Treaty Organization: Drills on the Move", *Journal of Slavic Military Studies,* Cilt 29, No. 3, 2016.

http://eng.sectsco.org/about_sco/, (06.11.2020).

http://eng.sectsco.org/documents/ (12.11.2020).

https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/xx.html (03.11.2020).

Işık Nalan, "Türkiye İle Şanghay İşbirliği Örgütü Arasındaki Ticaret Akımlarının Panel Çekim Modeli İle Analizi", *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi,* Cilt 17, 2016.

Kembayev Zhenis, "Development of China–Kazakhstan Cooperation", *Problems of Post-Communism*, 2018.

Korolev Alexander ve Wu Fengshi, "Is There a U.S.–China–India Triangle? – Beijing's Official Views", *India Review,* 2019.

Maduz, Linda, "Flexibility by Design: The Shanghai Cooperation Organisation and the Future of Eurasian Cooperation", *Center for Security Studies (CSS),* ETH Zurich, 2018.

Marangoz Mehmet ve Denizci Güldesen, "Şangay İş Birliği Örgütü Üyesi Ülkeler Türkiye'nin Küresel Rekabet Düzeyleri Açısından Karşılaştırılması", *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi,* Cilt 12, Sayı 2, 2017.

Norling Nicklas ve Swanström Niklas, "The Shanghai Cooperation Organization, Trade, and the Roles of Iran, India and Pakistan", *Central Asian Survey*, Cilt 26, No.3, 2007.

Pirinççi Ferhat, "Soğuk Savaş Sonrasında ABD'nin Orta Asya Politikası: Beklentiler ve Gerçeklikler", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 63, No.1, 2008.

Ranganathan CV, "Towards an Understanding of the Bases of Cooperation between China, India and Russia", *China Report,* Cilt 38, No. 1, 2002.

Reeves Jeffrey, "China's Silk Road Economic Belt Initiative: Network and Influence Formation in Central Asia", *Journal of Contemporary China,* 2018.

Rodríguez-Merino, Pablo A. "Old 'Counter-Revolution', New 'Terrorism': Historicizing the Framing of Violence in Xinjiang by the Chinese State", *Central Asian Survey,* Cilt 38, No. 1, 2019.

Roy Meena Singh, "India's Options in the Shanghai Cooperation Organisation", *Strategic Analysis*, Cilt 36, No.4, 2012.

Shepovalenko Maksim, "On the Nature and Focus of Joint Combat Training Events Between the Armed Forces of the Russian Federation and the Armed Forces of India and Pakistan", *The Journal of Slavic Military Studies,* Cilt 32. No. 3, 2019.

Song Weiqing, "Interests, Power and China's Difficult Game in the Shanghai Cooperation Organization (SCO)", *Journal of Contemporary China*, Cilt 23, No.85, 2014.

Stobdan P., "Shanghai Cooperation Organization: Challenges to China's Leadership", *Strategic Analysis*, Cilt 32, No.4, 2008.

Suehiro Akira, "China's Offensive in Southeast Asia: Regional Architecture and the Process of Sinicization", *Journal of Contemporary East Asia Studies*, Cilt 6, No. 2, 2017.

Verma Raj, "China's New Security Concept: India, Terrorism, China's Geostrategic Interests and Domestic Stability in Pakistan", *The Pacific Review*, 2019.

Yardımcıoğlu Mahmut ve Koçarslan Hüseyin, "Çok Kutuplu Dünyaya Doğru: Şanghay İşbirliği Örgütü", *KSÜ İİBF Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2, 2012.

Yesevi Çağla Gül, "Avrasya'da Güvenlğin İnşası: Şanghay İşbirliği Örgütü", Global Political Trends Center, *Policy Update,* No.5, 2013.

Yesevi Çağla Gül, "Avrasya'da Güvenliğin İnşası: Şanghay İşbirliği Örgütü", *GPoT Center*, Policy Update no. 5, Nisan 2013.

Yuan Jing-Dong, "China's Role in Establishing and Building the Shangai Cooperation Organization(SCO)", *Journal of Contemporary China*, Cilt 19, No. 67, 2010.

Zakharov Aleksei, "The Geopolitics of the USA-India-Russia Strategic Triangle", *Strategic Analysis*, Cilt 43, No. 5, 2019.

Zhou Weifeng ve Esteban Mario, "Beyond Balancing: China's Approach Towards the Belt and Road Initiative", *Journal of Contemporary China*, 2018.

İklim Değişikliği ve İnsan Hakları: Yerel Mahkemelerin Vermiş Olduğu Kararlar Kapsamında Bir Değerlendirme

Nagehan İlemin Alan [1]

'İklim değişikliğinin şiddetini hisseden ilk nesil ve bu konuda bir şeyler yapabilecek son nesiliz.' Jay Inslee

1. Giriş

Yükselen deniz suyu seviyeleri, canlıların neslinin tükenmesi, büyük orman yangınları, kuralıklar, seller, sıcak hava dalgaları, hastalıkların yayılması ve daha bir sürü sorun artık doğal afet kabul edilmekten uzaktır. Bu problemlerin arka planında iklim değişikliği yer almaktadır. Bugün ise iklim değişikliğinin büyük çoğunlukla insandan kaynaklandığı anlaşılmıştır (IPCC,2014, para.1.3). Bu konuda özellikle ekonomik büyüme ve artan nüfus ile beraber sera gazı salınımları etkili olmuştur (IPCC,2014,para. 1.2.). İnsandan kaynaklan bu küresel kriz, yine insana dokunmaktadır. İnsanların evleri, toprakları sular altında kalmakta, aşırı sıcaklar nedeniyle yaşamlar yok olmakta, kıtlık baş göstermekte ve daha birçok husus insanın kendi hayatını bizzat etkilemektedir. Böyle bir global kriz karşında ise bizlerin fazla zamanı kalmamıştır. Son yayımlanan Küresel Risk Raporu'na (2020) göre iklim değişikliğine ilişkin sorunlar muhtemel uzun vadeli riskler içerisinde ilk beşte yer almaktadır (The World Economic Forum, 2020, s.13) ve böyle devam edersek küresel ısınma 2030-2052 yılları arasında 1,5 °C artacaktır (IPCC, 2019,s.6). Söz konusu artış durdurulmazsa iklim ilişkili bahsedilen sorunlar da hızlı bir şekilde artacaktır(IPCC, 2019,s.7). Tüm bu kısa zamanda bireyler bir çözüm arayışındadır.

Bu noktada yargısal yolların kullanımı giderek artmıştır. Günümüz dünyasında birçok ülkede vatandaşlar ve sivil toplum kuruluşları, devletlerin iklim değişikliği karşında yeterli önlem almadığı gerekçesiyle dava yoluna başvurmaya başlamıştır. Bu davalarda bilimsel veriler, uluslararası yükümlülüklere aykırılık, insan haklarının ihlali, özen yükümlülüğü davacılar tarafından ileri sürülen önemli argümanlardır. Özellikle son dönemde dünya çapında bu argümanlardan insan haklarının, iklim değişikliğinden dolayı devletin sorumluluğunu değerlendirmede kullanılması hız kazanmıştır. Bu noktada birçok farklı yargı sisteminden değişik yönde değerlendirmeler yapılmaya başlanmış ve devletlerin iç hukuklarında vermiş oldukları bu yargı kararları diğer ülkeleri de etkileyici, ilham verici ve yol gösterici olmuştur.

Bu makalenin amacı da yerel mahkemelere örnek teşkil edebilecek çeşitli ülkelerdeki yargı kararlarının tartışılması ve hukukun üstünlüğünün çevre ve iklim davalarında güçlendirilmesini sağlamaktır. Bu amaçla, bu çalışmada ilk önce iklim değişikliği ve insan hakları bağlantısı kurulacaktır. Daha sonra çeşitli iç hukuklarda verilen ve sonuca bağlanan mahkeme kararları incelenip davaların insan hakları yönünden değerlendirmesi yapılacaktır. Mahkeme kararları, karar veriliş tarihine göre eskiden yeniye doğru sıralanmıştır. Çalışmanın konusu insan hakları ve iklim değişikliği bağlamında olduğundan davada ileri sürülen diğer konular kapsam dışı bırakılmıştır. Sonuç kısmında ise bu davalardan elde

[1] Nagehan İlemin Alan, Öğr. Gör., Kocaeli Üniversitesi, Adalet Meslek Yüksekokulu, Hukuk Bölümü, Bölüm Başkanı nagehan.ilemin@kocaeli.edu.tr

edilen bilgilere ve yapılan değerlendirmelere göre iklim değişikliği ve insan hakları bağlantısının hangi noktalardan yorumlanması gerektiğine dair çıkarımlarda bulunulacaktır.

2. İnsan Hakları ve İklim Değişikliği

Sağlıklı ve temiz bir çevreye sahip olmanın sağlık hakkı, su hakkı gibi hakların kullanılmasındaki önemi anlaşılmıştır(UNEP, 2015, s.VIII). İklim değişikliği de gerek çevreye gerekse de insanlara yönelik en büyük tehditlerdendir(UNEP, 2015, s.2). İklim değişikliği birçok bölgede su kaynaklarını etkilemekte, türlerin yok olmasına neden olmakta, mahsulleri olumsuz anlamda tesir etmekte, iklime bağlı hastalıkları ve ölümleri arttırmakta, kuraklık gibi iklimle bağlantılı doğaüstü olayları yaratmakta, özellikle yoksul kesimin sorunlarını çoğaltmakta ve hatta çatışmalara yol açmaktadır(IPCC, 2014, s.8). Böylelikle iklim değişikliği doğrudan insanın yaşantısına ve hatta hayatına dokunmaktadır. İnsanın hayatına etki eden bu konu milyarlarca insanın insan haklarını da ilgilendirmektedir(UNEP,2015, s.2). Bu konu gelecek ile alakalı uzak bir olasılık değil(UNEP,2015, s.2), hâlihazırda gerçekleşen küresel bir krizdir.

İklim değişikliği ve insan hakları bağlantısı birçok uluslararası metne de konu olmuştur. Örneğin; iklim değişikliğine bağlı olarak artan su seviyeleri küçük ada devletlerinin yok olmasına, insanların hayatını sel gibi nedenlerle kaybetmesine, göç etmeye zorlanmalarına yol açmaktadır. Küçük ada devletleri, bu durum karşısında ilk defa iklim değişikliği ve insan hakları arasındaki bağlantıyı Küresel İklim Değişikliğinin İnsani Yönlerine İlişkin Male Deklarasyonu(AOSIS, 2007) ile uluslararası bir metinde kabul etmişlerdir: 'İklim değişikliği, insan haklarından tam anlamıyla yararlanılması için açık ve acil olası sonuçlar içerir...'(para 12)

Birleşmiş Milletler de söz konusu bağın tanınması için birçok çalışmada bulunmuştur. 2008 yılında Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konseyi ilk defa hazırlamış olduğu bir kararda (UNHRC, 2008) iklim değişikliğinin insanlar için bir tehdit olduğunu ve iklim değişikliğinin insan hakları yönünden olası sonuçları olduğunu kabul etmiştir. Burada altı çizilmesi gereken nokta, bu tarihlerde iklim değişikliği ve insan hakları arasında bir bağlantı kurulsa da bu bağlantının insan hakkı ihlali olarak nitelendirilmemesidir (Knox, 2009, s.488). Buna karşılık Birleşmiş Milletler İnsan Hakları ve Çevre Özel Raportörü Boyd, hazırlamış olduğu 2018 tarihli raporda (Boyd, 2018) iklim değişikliğinin özellikle yaşam hakkı ihlali olmak üzere diğer birçok hakkı da ihlal ettiğini açıkça belirtmiştir.

Boyd, bir diğer raporunda ise iklim değişikliğinin yaşam, sağlık, yiyecek, su ve temizlik, sağlıklı çevre, yeterli yaşam standardı, konut, mülkiyet, kendi kaderini tayin etme, gelişme ve kültür haklarını tehdit ettiğini ve bu hakların ihlal edildiğini belirtmiştir (Boyd, 2019, s.18). Nitekim 'Güvenli iklim, sağlıklı bir çevre hakkının hayati unsurudur ve insan yaşamı ve refahı için kesinlikle gereklidir. Günümüzün küresel iklim krizinde, insan haklarına saygı duyma, koruma ve yerine getirme yükümlülüklerini sağlamak, çok acil olarak gerekli olan köklü değişiklikleri hızlandırmaya yardımcı olabilir.'(Boyd, 2019, s.42)

2.1. Yerel Mahkemelerin Vermiş Olduğu Kararlar

İklim değişikliğine ilişkin davaların sayısı giderek artmaktadır. Bugün tüm dünyada iklim değişikliğine ilişkin görülen dava sayısı 1500'ü aşmıştır(Sabin Centre for Climate Change Law, 2020). Açılan bu davalarda konular, dinamikler, tarafların tartıştığı noktalar farklılık göstermektedir. Yine de artan bir

şekilde insan haklarının da bu davalarda kullanılan dayanaklardan biri haline gelmeye başladığı söylenebilir. Her bir davada görülen mahkemelerin farklı değerlendirmeleri ise diğer ülkeleri de etkileyici, ilham verici ve yol gösterici olmaktadır. Nitekim insan hakları evrenseldir ve iklim değişikliği de global bir krizdir. Böylelikle bu bölümde insan hakları ve iklim değişikliği bağlamında sonuca bağlanan davalar ele alınacaktır. Yalnız belirtmek gerekir ki hala mahkeme önünde sonuca bağlanmayı bekleyen başka davalar da vardır.

Yaşam Hakkı ve İnsan Onuru: Gbemre v. Shell ve diğerleri (2005)

Jonah Gbemre, 2005 yılında Nijerya deltasında gerçekleştirilen petrol yakma faaliyetlerinin kendisinin ve ailesinin sağlığını tehdit ettiği, etrafı kirlettiği ve iklim değişikliğine (s.4, para. 7(c)) katkıda bulunduğu gerekçeleriyle mahkemeye başvurmuştur. Gerçekleştirilen bu faaliyetler kendisinin, ailesinin ve Iwherekan toplumunun anayasada ve Afrika Şartı'nda düzenlenen yaşam hakkı, insan onuru ile temiz ve sağlıklı bir çevrede yaşama haklarını ihlal etmektedir. Davalı taraf ise iklim değişikliği yönünden kendi petrol arama faaliyetlerinin iklim değişikliğine neden olmadığını ve arada bir illiyet bağının bulunmadığını ileri sürmüştür(s.15, para. 7). Mahkeme Nijerya deltasında petrol tutuşturmanın yaşam hakkı ve insan onurunu ihlal ettiği yönünde karar vermiştir. Bu haklar içerisinde temiz, zehirsiz, kirli olmayan, sağlıklı bir çevre hakkını da içerir. Petrol üretimi ve keşfi için petrol yakım faaliyetleri anayasada ve Afrika Şartı'nda düzenlenen yaşam hakkını ve insan onurunu ihlal etmektedir. Bu petrol yakım çalışmalarından kaçınılmalı ve bu çalışmalar durdurulmalıdır.

Bu dava açısından belirtmek gerekir ki mahkeme iklim değişikliği ve insan hakları arasındaki ilişki yönünden bir analiz yapmamıştır(Sinden,2008,s.8). Mahkemenin odak noktası petrol faaliyetleri nedeniyle insan hakkı ihlali ile bu faaliyetlerin durdurulmasıdır. Yine de bu dava iklim değişikliği açısından önemlidir. Zira iklim değişikliği nedeniyle özel hukuk kişilerine karşı açılan davalarda, yine mahkeme her ne kadar bu hususu açıkça değerlendirmemiş olsa da, insan hakları ihlali göz önüne alınabilir(Sinden,2008,s.16). Ayrıca bu dava iklim adaletsizliği karşısında hakların önemini vurgulayan davalardan bir tanesidir(May ve Dayo, 2019,s.279).

Mülteciler ve İklim Değişikliği: Yeni Zelanda Örnekleri

İlk başvuruda (*In re: AD (Tuvalu),* 2014), Tuvalu vatandaşı olan başvurucular, Yeni Zelanda tarafından kendilerine oturma vizesi verilmediği gerekçesiyle Göçmenlik ve Koruma Mahkemesine başvurmuşlardır. Başvuruculardan birinin yapmış olduğu çalışma izni iki kere reddedilmiştir. Bunun yanı sıra başvurucuların mültecilik için başvuruları ve koruma talepleri de kabul edilmemiştir. Başvurucular, Tuvalu'ya geri gönderildikleri takdirde iklim değişikliğinden kötü etkileneceklerini ileri sürmüşlerdir. Tuvalu, küçük ada ülkelerden bir tanesidir ve başvuruculaların yaşamış olduğu ada iklim değişikliği nedeniyle yükselen su seviyelerinden, tayfunlardan ve toprak erozyonundan kötü etkilenmektedir. Bunun yanı sıra başvuruculardan birinin ailesinin Yeni Zelanda'da yaşadığını ve aile bağlarının kuvvetli olduğunu belirtmişlerdir. Eğer sınır dışı edilirlerse bu bağlar da olumsuz etkilenecektir.

Mahkeme, iklim değişikliğinin olumsuz etkileri yönünden yeterli dayanağın ileri sürüldüğünü kabul etmiştir. Bunun yanı sıra insan haklarından yararlanma noktasında iklim değişikliğinin olumsuz etkilerinin olduğunu belirtmiştir. Özellikle Tuvalu iklim değişikliğine karşı zayıf bir konumdadır. Mahkemeye göre tüm bunlar kabul edilmekle beraber bu durum geniş anlamda insani bir mesele ortaya çıkartamayacaktır. Yine de bu gibi istisnai durumlarda kişilerin sınır dışı edilmesini adaletsiz ve

haksızdır. İklim değişikliği ve insan hakları ihlali yönünden bir sonuca varmaktansa mahkeme başvuruculardan birinin ailesinin Yeni Zelanda'da yaşaması, başvurucuların Yeni Zelanda'ya uyum sağlaması, çocukların yararı gibi hususları göz önüne alarak sınır dışı etmenin haksız ve adaletsiz olacağı yönünde karar vermiştir.

2015 yılında yine Yeni Zelanda'da benzer bir konuya ilişkin başvuru (*Ioane Teitiota v. İşletme, İnovasyon ve İstihdam Bakanlığı Başkanı*, 2015) olmuştur. Başvurucu ve eşi, Yeni Zelanda'ya Kiribati'den gelmişlerdir ve oturma izinleri dolmuştur. Başvurucu, Kiribati'de iklim değişikliği nedeniyle yükselen su seviyelerinden ve bunu takiben meydana gelen çevre tahribatlarından dolayı ülkesine dönememektedir. Bu nedenle hem mültecilik hem de koruma için başvuruda bulunmuştur. Hem bu başvuru hem de Göçmenlik ve Koruma Mahkemesine yapılan başvuru, başvurucunun uluslararası hukuka göre mülteci tanımına girmediği gerekçesiyle reddedilmiştir.

Bir üst derece mahkemesine yapılan başvuru da reddedildikten sonra diğer üst derece mahkemesi olan Yüksek Mahkeme de bu kararları onamıştır.[2] Yine de Yüksek Mahkeme, 'verilen bu kararların iklim değişikliğinden dolayı meydana gelen çevre tahribatı veya diğer doğal afetlerin Mülteci Sözleşmesi'ne veya diğer korumalara giden bir yol yaratamayacağı anlamına gelmez. Bu mahkemece verilen karar uygun bir davada bu olasılıkları bertaraf etmemektedir.'(para 13) şeklinde davanın sonunda açık kapı bırakmıştır. Mülteci Sözleşmesi kapsamında iklim mültecilerinin korunmaması oldukça tartışmalıdır; ancak, iklim mültecilerinin günümüz gerçeği olduğu, bu örneklerde de olduğu gibi, aşikârdır. Bu nedenle mahkemenin bu şekilde bir koruma mekanizmasının olasılığından bahsetmesi önemlidir.

Bir Yargı Girişimi: Mahkeme v. Hindistan Himachal Pradesh Eyaleti ve diğerleri (2013)

2014 yılında Hindistan'daki Ulusal Yeşil Mahkeme kendi girişimi ile Himalayaların batısında kalan Himachal Pradesh Eyaleti'nin hassas ve kırılgan ekosistemine dikkat çekerek iklim değişikliğinden etkilendiğini belirtmiştir. Mahkeme insan hakları yönünden yapmış olduğu değerlendirmede 'Ülkenin yurttaşları, sağlıklı, temiz ve nezih bir çevreye sahip olma temel hakkına sahiptir (para 11)… Kalkınma ve çevrenin korunması birbirinin düşmanı değildir. Temiz ve nezih bir çevreye sahip olma hakkı devletin ve bireylerin yükümlülükleri ile de ilgilidir (para 12)… Çevresel tahribata neden olmak ve ekolojiyi bozmak, vatandaşların korunan temel haklarının ihlal edilmesine bile neden olabilir. Devlet, bu nedenle temiz ve nezih bir çevre sağlamaya katlanmak ve bu çevrenin bütünlüğünün devamını sağlamak zorundadır(para 16).' Bunun yanı sıra çevre hakkı ile yaşam hakkı arasındaki bağ tanınmıştır. Mahkeme burada bahsi geçen haklar ile uyumlu bir değerlendirme yapması gerektiğini kabul etmiştir. Bu değerlendirmeler neticesinde Mahkeme bölgedeki sera gazı salınımlarının (özellikle bölgedeki araçlardan kaynaklı) iklim değişikliğine yol açtığını kabul etse de Himachal Pradesh Eyaleti'nin tek başına iklim değişikliğinin azaltılmasından sorumlu olmadığına karar vermiştir. Bununla beraber ilgili eyaletin kirliliğin azaltılması, elektrikli araç kullanımları gibi konularda yükümlülüğünün olduğunu kabul etmiştir. Bölgedeki faaliyetlerin karar kapsamında denetimi için de bir komisyon oluşturulmuştur. 2016 yılında Mahkeme yine komisyonun durumuna ve yapması gereken değerlendirmelere ilişkin karar vermiştir. Bu kararda mahkemenin iklim değişikliği konusunda çevre hakkına atıfta bulunması ve bu kapsamda devletin yükümlülüklerinin tanınması önemlidir.

[2] Yine Avustralya'da 2009'da görülen bir başka davada Mahkeme tarafından iklim değişikliğinin Mülteci Antlaşması altında koruma sağlamak için yeterli olmadığına ilişkin diğer bir değerlendirme için bkz. *0907346* [2009] RRTA 1168 (2009)

İklim Adaleti: Laghari v. Pakistan (2015)

Pakistanlı bir çiftçi olan Ashgar Leghari, federal hükümetin ve Punjab hükümetinin iklim değişikliğinin yol açtığı sorunların üstesinden gelmek ve güvenlik açıklıklarını gidermek noktasında hareketsiz kaldığını, geciktiğini ve ciddiyetten uzak hareket ettiğini ve bu nedenle temel haklarının ihlalini ileri sürerek dava açmıştır. Davacı Leghari, dava süresince bilimsel verilerden faydalanmıştır. Pakistan için iklim değişikliğinin uzak olmadığını, hâlihazırda iklim değişikliğinin etkilerinin ülkede hissedilmeye başlandığına değinmiştir. Özellikle son üç yılda gerçekleşen seller bunu ispatlar niteliktedir. Pakistan hükümetinin 2012 Ulusal İklim Değişikliği Politikası ve İklim Değişikliği Politikasının Uygulanması Çerçevesi (2014-2030) kapsamındaki yükümlülükleri ifa etmediğini belirtmiştir. Bu kapsamda herhangi bir ilerleme kaydedilememiştir. Ayrıca hükümet, Pakistan Anayasa'sının 9. Maddesinde yer alan yaşam hakkını ihlal etmektedir; çünkü iklim değişikliği Pakistan'ın enerji güvenliği, yiyeceği ve suyu açısından ciddi bir tehdit oluşturmaktadır.

Buna karşılık davalı hükümet, iklim değişikliği eylem maddelerinin sadece hükümet tarafından değil, diğer menfaat sahipleri tarafından da uygulanması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca Pakistan'ın iklim değişikliğinde temel kaygısının, afete hazırlığa nazaran su, tarım ve hayvancılık ve ormancılık sektörlerinde uyum sağlanarak iklim değişikliğine karşı dirençlilik kazanmak olduğu ifade edilmiştir. Yine Pakıstan'ın iklim değişikliğine katkı sağlayan ülkelerden biri olmayıp iklim değişikliği konusunda mağdur ülke konumunda olduğu ileri sürülmüştür. Ayrıca hükümetin yükümlülüklerini yerine getirmektedir.

Lahore Yüksek Mahkemesi, 2015 yılında verdiği kararda, Pakistan'ın iklim değişikliğine büyük bir katkısı olmayıp esasen mağdur olsa da iklim değişikliğine uyum tedbirlerini alması gerektiğini, iklim değişikliğinin günümüz sorunlarından olduğunu ve dünyanın iklim sisteminde ciddi değişikliklere yol açtığını belirtmiştir. Pakistan için de iklim değişikliği özellikle sel ve kuraklıklara yol açtığından su ve yiyecek kıtlığı açısından ciddi endişelere neden olmaktadır. Bu gerçekler, tüm Pakistan vatandaşlarının ve özellikle mahkemeye erişimde güçlük çeken dezavantajlı kesimin temel haklarının korunması için açık bir çağrıdır. Mahkeme yapmış olduğu değerlendirmede yaşam hakkının (Anayasa madde 9) içerisinde sağlıklı ve temiz çevre hakkını ve haysiyet hakkını (Anayasa madde 14) barındırdığını söylemiştir[3].

Mahkemeye göre çevre ve çevrenin korunması, anayasal haklar çerçevesinde merkezi bir yere sahiptir. Hakeza yerleşik içtihatta, iklim değişikliği gibi acil durumlar karşısında ihtiyaçlara cevap verilmesi savunulmaya başlanmıştır. Artık çevresel adaletten iklim adaletine geçiş yapmak gerekmektedir. Bu iki kesişen adalet sisteminin temelinde insan hakları yatmaktadır. İnsan hakları, anayasal ilkeler ve çevre hukuku ilkeleri ile beraber değerlendirilmelidir. Hükümetin de iklim değişikliğine cevabının incelenmesi ve denetlenmesi için yaşam hakkı, insan onuru hakkı, bilgi hakkı ve mülkiyet hakkı anayasal değerlerle beraber okunduğunda hukuki dayanak ortaya çıkmaktadır. Hükümet, yükümlülüklerini yerine getirme noktasında rehavete kapıldığından ve geciktiğinden vatandaşların temel haklarını ihlal etmektedir. Böylelikle mahkeme, iklim değişikliğine karşı yükümlülüklerini yerine getirmeyen hükümetin temel insan haklarını ihlal ettiği yönünde karar vermiştir. Mahkeme, nihai kararı verebilmek için 2012 Ulusal İklim Değişikliği Politikası ve İklim Değişikliği Politikasının Uygulanması

[3] Farklı hak kategorilerine değinen kararlar da vardır. Örneğin; çevresel konularda danışma hakkına ilişkin bkz. *Ruling on Modification to Ethanol Fuel Rule* 610/2019 (2019)

Çerçevesinin (2014-2030) uygulanışını gözlemlemesi gerektiği ve bu amaçla bir komisyon kurulması gerektiği yönünde karar vermiştir. Bu komisyon, uzmanlardan, ilgili bakanlık temsilcilerinden, teknik uzmanlardan vs. oluşacaktır.

25 Ocak 2018 tarihinde Mahkeme vermiş olduğu son kararda, insan hakları ve iklim değişikliği yönünden ilk vermiş olduğu son kararda benzer değerlendirmeler yapmıştır. Bununla beraber mahkemenin vermiş olduğu son kararda, iklim adaleti başlığı altında alt başlık olarak su adaletini incelemesi dikkat çekicidir. 'İklim Adaleti, en savunmasız kişilerin haklarını koruyarak ve iklim değişikliğinin getirilerini, götürülerini ve etkilerini eşit ve adilane paylaştırarak insan odaklı bir yaklaşım elde etmek için insan hakları ve kalkınma arasında bağ kurar.'(para 21). İklim adaletinin bir alt başlığında su adaleti yer almaktadır. Su adaleti, bireylerin temiz suya ulaşmasını ifade etmektedir. Su adaleti anlayışı, tüm toplumların gerek suya ulaşabilmesini gerekse suyu kullanabilmesini gerektirmektedir. Anayasada düzenlenen yaşam ve insan onuru hakkı, su hakkını da koruyacak şekilde tüm hakları genel anlamda korumaktadır. Suya ilişkin görülen davalarda suyun çevre ve tüm ekosistemler için önemi göz ardı edilmemelidir. İklim adaleti ve su adaleti beraber düşünülmelidir.

Tüm bu değerlendirmelere karşılık mahkeme, komisyonun yapmış olduğu değerlendirmeye göre 2015 Eylül ve 2017 Ocak arasında %66 oranında 2012 Ulusal İklim Değişikliği Politikası ve İklim Değişikliği Politikasının Uygulanması Çerçevesinin uygulandığı yönünde karar vermiştir. Bu nedenle komisyon görevine devam etmeyecektir. Yine de ilgili hükümetler hala mevzuatı ve politik belgeleri uygulamakla yükümlüdür ve bu insan haklarının korunması için gereklidir. Mahkeme, davayı insan hakları ihlali ile sonlandırmak yerine ileride meydana gelebilecek iklim değişikliği karşısında insan hakkı ihlallerini göz önüne almak adına davayı resmi olarak sonlandırmamıştır.

Öncelikle Pakistan Anayasa'sında çevre ve çevreye ilişkin haklar bulunmamasına karşılık mahkemenin bu hakları, var olan anayasal haklar ve çevre hukukunun prensipleri üzerinden açıklaması dikkat çekicidir(Barritt ve Sedit, 2019, s.4). Özellikle yaşam hakkının içerisinde çevre hakkını barındırdığının kabulü, anayasada var olmayan çevresel hakların yorumlanması açısından yol göstericidir. Mahkeme iklim değişikliği nedeniyle devletin sorumluluğunu değerlendirirken, devletin yeteri derecede iklim değişikliği konusuna eğilmemesinin ve iklim değişikliğine uyum önlemlerinin alınmamasının yaşam hakkına, sağlıklı ve temiz çevre hakkına ve insan onuru hakkına zarar verdiğini kabul etmiştir.

Karbon emisyonunun azaltılması gibi teknik tartışmalardansa devlet tarafından iklim değişikliğine uyum önlemlerinin alınılmamasına odaklanılması iklim değişikliğinin insan hayatına etkisi ile daha bağlantılıdır (Peel ve Osofsky, 2018, s.52). Bu bağlantı ile beraber esasen bağlayıcı olmayan ve iklim değişikliği alanında sıklıkla rastlanan politik metinlere insan hakları üzerinden zorlayıcı etki yaratılmaktadır. Aynı zamanda mahkeme, ilerideki ihlallere karşı davayı resmi olarak sonlandırmama yolunu seçerek iklim değişikliğinin insan hakları üzerindeki etkisinin her zaman için devam edebileceği yönünde zımni bir kabul sergilemiştir.

Hakların Konusu: Gelecek Nesiller v. Kolombiya Çevre Bakanlığı ve Diğerleri(2018)

İklim değişikliğinden en fazla etkilenme riski taşıyan şehirlerde yaşayan ve yaşları 7 ile 25 arasında değişen bir grup çocuk ve genç, yaşamları süresince iklim değişikliğinden etkilenecekleri gerekçesiyle mahkemeye başvurmuşlardır. Paris Antlaşması ve ilgili kanun uyarınca devletin ormansızlaştırma faaliyetlerini ve sera gazı salınımlarını azaltma yükümlülüğü vardır. Aynı kapsamda Kolombiya Amazon ormanlarının da ormansızlaştırılması 2020'ye kadar sıfır hedefine ulaştırılmalıdır. Bu

konularda yeterli önlemler alınmayarak ve yaşam koşulları değiştirilerek sağlıklı bir çevreden yararlanma imkânı sekteye uğratılmaktadır. Ormansızlaştırma faaliyetleri, iklim değişikliğine neden olmakta ve şimdiki nesillerin insan haklarını etkilediği gibi gelecek nesillerin haklarını daha da fazla etkileyebilecek durumdadır.

Mahkeme yapmış olduğu değerlendirmede sorunun kolektif niteliği nedeniyle davacıların, insan hakkı ihlali için başvuruda bulunmalarının önünü açan tutela prosedürünü kabul etmemiştir. Daha sonra davacılar konuyu üst mahkemeye taşımışlardır. Üst mahkeme ise 'temel haklardan yaşam hakkı, sağlık hakkı, asgari geçim hakkı, özgürlük ve insan onuru büyük ölçüde çevre ve ekosisteme bağlıdır ve çevre ve ekosistem tarafından belirlenir: Sağlıklı bir çevre olmadan genel olarak hukukun konusu ve çevreye bağlı varlıklar hayatta kalamayacaktır.'(p.13) şeklinde değerlendirme yaparak tutela prosedürünü mümkün görmüştür ve davayı kabul etmiştir. Zira ormansızlaştırma faaliyetleri bugünkü ve gelecek kuşakların haklarını tehdit etmektedir.

Bunun yanı sıra üst mahkeme uluslararası metinlere atıf yaparak ve bu metinlerin iç hukukta da etkili olduğunu belirterek şimdiki ve gelecek nesillerin haklarının çevre tahribatından korunması gerektiğini belirtmiştir. Dünyanın ciğerleri olarak tabir edilen Amazon ormanlarının ormansızlaştırılması aktiviteleri ciddi bir karbon salınımına neden olmaktadır. Nesiller arası eşitlik ilkesi gereği ormansızlaştırma aktiviteleri sıfıra indirgenmezse davacılar dâhil gelecek nesiller etkilenecektir. Ekosistemler de dâhil olmak üzere dünyada yaşayan her varlık için çevre refahı hakkının korunması gerekir. Bu konulardan doğan sorunların aşırı yoğunlaşması, hakların ihlalinden koruma konusunda devletin yetersiz önlem aldığını gösterir. Kolombiya devletinin de Amazon ormanlarında gerçekleştirilen ormansızlaştırma faaliyetleriyle etkin bir biçimde mücadele ettiği söylenemez. Anayasa Mahkemesi tarafından da tanındığı üzere tıpkı Atrato nehri gibi Amazon ormanları da hakların konusu olabilir. Bu nedenler ile mahkeme, devletin ormansızlaştırma faaliyetleri ile ilgili planlar hazırlaması yönünde karar vermiştir.

Bu davada gelecek nesiller açısından hak tanıması önemlidir. Zira gelecek nesillerin hak sahibi olup olamayacağı konusunda tartışmalar vardır. Bu yanı sıra bu davada güçlü bir çevre ve haklar bağlamı kurulmuştur. Amazon ormanlarının hak konusu olarak görülmesi ile sadece Kolombiya yurttaşlarının ya da tüm insanların değil, ekosistemler dâhil dünyanın bir bütün olarak çevre refahı hakkının varlığının kabulü insan hakları kapsamında biyoçeşitliliğin korunmasına hizmet etmiştir. Böylelikle sadece iklim değişikliği ve insan hakları arasındaki bağ değil, aynı zamanda bu ilişkinin bir parçası olan biyoçeşitlilik de değerlendirmeye dâhil edilmiştir.

Parens patriae ilkesi: Shrestha v. Nepal Başkanlık Ofisi ve Diğerleri(2017)

Başvurucu, Nepal'de hükümetin iklim kanunu çıkarması gerektiğini ve mevcut düzenlemelerin iklim değişikliği noktasında yetersiz kaldığı gerekçesiyle yetkililere başvurmuştur. Yetkililer, başvuruya cevap vermeyince başvurucu olayı Yüksek Mahkeme'ye taşımıştır. Başvurucu, fosil yakıt kullanımı ve sera gazı salınımının azaltılması gibi konularda düzenlemeler içeren bir kanunun gerekliliği için Yüksek Mahkeme emri talep etmiştir. Zira Çevre Koruma Kanunu (1997) iklim değişikliğine yönelik hüküm içermemektedir. İklim değişikliğinin yarattığı tehditler nedeniyle anayasada koruma altına alınan onurlu yaşam (m.16), temiz çevre (m.30), sağlık (m.35) ve gıda haklarının (m.36) ihlal edildiğini ileri sürmüştür.

Davalı hükümet bakanlıkları, genel olarak iklim değişikliğine ilişkin yükümlülükleri yerine getirdiklerini, bakanlığın aktiviteleri nedeni ile zararın oluştuğu noktasında delil eksikliği olduğunu, davanın kendi

bakanlıkları ile ilgili olmadığını, iklim değişikliği ile bağlantılı birçok kanun ve politikanın yürürlükte olduğunu ifade etmiştir.

Mahkeme yapmış olduğu değerlendirmede iklim değişikliğinin azaltılması ve iklim değişikliğine uyum sağlanmasının doğrudan yaşam hakkı, temiz çevre hakkı ve gıda hakkıyla bağlantılı olduğunu kabul etmiştir. 'Zira iklim değişikliğinin azaltılması ve uyumun sağlanması yoluyla çevrenin korunması, parens patriae ilkesi gereği devletin yükümlülüğüdür.'(para 5). Mahkeme, Çevre Koruma Kanunu'nun (1997) iklim değişikliği karşısında yetersiz kaldığını ve bu noktada kalıcı hukuki bir mekanizmanın varlığının gerekliliğini ifade ederek yeni bir kanunun hazırlanıp bir an önce uygulanması yönünde karar vermiştir. Böylelikle insan hakları temelinde yeni bir kanunun çıkartılmasında mahkeme kararı öncü olmuştur. Ayrıca burada iklim değişikliği yönünden dezavantajlı kesimin korunmasının devletin yükümlülüğü olduğunun kabulü önemlidir.

Uluslararası Sorumluluk ve İnsan Haklarına Saygı:

Güneydoğu Asya Greenpeace ve Diğerleri(2015)

12 Mayıs 2015 tarihinde Greenpeace Güneydoğu Asya, 12 organizasyon, 1,288 Filipin yerlisi ve 20 kişi daha, iklim değişikliğinin Filipinler'de insan hakları ihlaline neden olup olmadığı ile yatırımcılara ait karbon devlerinin (dev karbon emitörü olan şirketler) Filipinler'deki insan haklarına ait yükümlülüklerini ihlal edip etmediğinin soruşturulması istemiyle Filipin İnsan Hakları Komisyonu'na[4] (Komisyon) başvuruda bulunmuşlardır. Başvurucular, iklim değişikliğinin neden olduğu afetler nedeniyle insanların öldüğünü ve etkilendiğini belirtmişlerdir. Örneğin; Dünya Bankasının verilerine göre 2000 ve 2008 yılları arasında iklime dayalı hava felaketleri nedeniyle Filipinler'de yaşayan insanların %98'i bu felaketlerden etkilenmiştir. Bundan da öte iklim değişikliğinin etkileri rakamlardan ibaret olmayıp yaşamın içinden insanları etkilemektedir. İnsanlar sevdiklerini, evlerini, çiftliklerini bu olağanüstü afetler yüzünden kaybetmenin acısını yaşamaktadır. Bu nedenlerle iklim değişikliği temel insan haklarını etkilemektedir ve iklim değişikliğine katkıda bulunanların sorumlu tutulması gerekir.

Başvurucular karbon devleri diye anılan büyük karbon emitörü şirketlerinin, sera gazı salınımına bulundukları katkı noktasında bilimsel verilerden faydalanmışlardır. Yine Uluslararası İklim Değişikliği Panelinin belirttiği üzere sera gazı salınımının bu şekilde devam etmesi halinde ekosistemler ve insanlar geri dönüşü olmayan zararlar ile karşılaşacaktır. Bu şirketler, Filipinlilerin yaşam hakkı, ulaşılabilir en yüksek fiziksel ve zihinsel sağlık standardına ulaşma hakkı, yiyecek hakkı, su hakkı, temizlik hakkı, barınma hakkı ve kendi kaderini tayin etme hakkını ihlal etmektedir. Özellikle iklim değişikliğinden daha fazla etkilenen kadınlar, çocuklar, engelliler dâhil olmak üzere dezavantajlı kesime özel önem verilmelidir. Başvurucular arasında bulunan işçi ve işçi örgütleri de iklim değişikliğinin işçilerin sağlığı, iş verimliliği, çalışma ortamı, işlerinin korunması yönünden iklim değişikliğinin yarattığı insan hakları ihlallerine dikkat çekmiştir. Başvurucular, dilekçede 'İklim değişikliği karşısında basitçe mağdur olmamız ya da mağdur olmaya devam etmemiz noktasına varmamız haksızlık.' değerlendirmesinde bulunmuşlardır.

Buna karşılık karbon devleri vermiş oldukları cevaplarda genel olarak kendi sürdürülebilirlik raporlarındaki insan hakları yaklaşımlarını, iklim değişikliği karşındaki aldıkları pozisyonu ve sera

[4] Filipin İnsan Hakları Komisyonu (The Commission on Human Rights) (Filipino: Komisyon sa Karapatang Pantao) (CHR) 1987Filipin Anayasası ile kurulan ve asıl amacı Filipinlerdeki insan hakları ihlallerini araştırmak olan anayasal bir kurumdur.

gazlarını azaltmak için almış oldukları önlemleri, iklim değişikliği ile mücadelede teknolojik gelişmelere katkıda bulunduklarını, insan haklarına saygı gösterdiklerini, güvenilir enerji eksikliğinin insan hakları ihlallerine yol açtığını, yine kendi web sitelerinde iklim değişikliğine karşı aldıkları önlemlerin bulunabileceğini ileri sürmüşlerdir.

12 Aralık 2017 tarihinde Filipin İnsan Hakları Komisyonu, başvuruculların başvurusunu kabul etmiştir. 28 Mart 2018' de görülen ilk duruşmada, Komisyon, iddiaları dinledikten sonra Filipinler'de şirket merkezi bulunmayan karbon devlerinin sınır ötesi faaliyetlerine dayalı iklim değişikliği ve insan hakları ihlalleri noktasında sorumluluğunu değerlendirmeye ve iklim değişikliği hakkında bilimsel bilgi toplamaya karar vermiştir. 19 Eylül 2019'da Komisyon iklim değişikliğinin bir insan hakları meselesi olduğunu kabul etmiştir. İklim değişikliğinin yol açtığı felaketler Filipinler'de insan haklarını tehdit etmektedir. Tayfun, sel gibi felaketlerin artması insanların ölmesine, yaralanmasına, mülklerini kaybetmesine, taşınmak zorunda kalmasına yol açmaktadır. Bu tehditler eşitliği ve ayrımcılık yasağını, kendi kaderini tayin ve gelişme hakkını, haysiyet hakkını, yaşam hakkını, temiz ve sağlıklı bir çevre hakkını, sağlık hakkını, temiz su ve arındırma hakkını, gıda hakkını ve yeterli barınma hakkını etkileyecektir. İklim değişikliğinden etkilenen bu haklar aynı zamanda insan onurunu da zedelemektedir ve insan onurunun korunması, iklim değişikliğinin bertaraf edilmesini gerektirir.

Filipin Hükümetinin insan haklarını korumak yönünden sorumluluğu vardır. İnsan hakları hukuku, devletlere şirketler dâhil olmak üzere üçüncü kişilerin insan hakları ihlallerini engellenmek yönünden de yükümlülük yükler. İnsan hakları aynı zamanda devletin iklim değişikliği yönünden yükümlülüklerini ortaya koymak açısından çerçeve de çizer. Karbon devlerinin ise hem uluslararası insan haklarından hem de ahlaki yönden sorumlulukları vardır. Şirketler insan haklarının korunmasında en iyi politikalara ve uygulamalara sahip olsalar bile öngörülemeyen insan hakkı ihlalleri meydana gelebilir. Böyle durumlarda insan haklarına saygı ilkesi gereği devletlerin insan haklarını iyileştirmede somut adımlar atması gerekir. Birleşmiş Milletler Ticaret ve İnsan Hakları Rehber İlkeleri'nde de belirtildiği üzere insan haklarına saygı, karbon devleri için de bir yükümlülüktür. Böylelikle bu karar, sadece insan hakları yönünden devletlerin değil, şirketlerin de sorumlu olabileceğini gösteren kararlardan biridir.

İnsan Hakları ve Devletin Yükümlülükleri: Urgenda v. Hollanda (2015)

Urgenda v. Hollanda davası, iklim değişikliğine karşı bireylerin kazandığı en etkileyici hukuki girişimlerden biridir. Bu davada, Urgenda vakfı ve 900 Hollanda vatandaşı, iklim değişikliğine karşı hükümetin daha fazlasını yapması gerektiğini ileri sürerek 2015 yılında mahkemeye başvurmuştur. Davacılar, alınan önlemler, uluslararası taahhütler ve bilimsel veriler kapsamında devletin sera gazı emisyonlarını azaltma yönünden hukuka aykırı hareket ettiğini ileri sürmüştür. Davacıların insan hakları kapsamında ise en önemli argümanlarından birisi, devletin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin (AİHS) 2. Maddesi (yaşam hakkı) ve 8. Maddesi (özel hayatın ve aile hayatının korunması hakkı) kapsamında özen yükümlülüğünü ihlal ettiği yönündedir. Buna karşılık davalı hükümet, iklim değişikliğinin yarattığı sorunları kabul etmekle beraber yeterli iklim değişikliği politikasına sahip olduğunu ileri sürmüştür.

İlk derece mahkemesi, vermiş olduğu kararda Urgenda tarafından AİHS'e dayanılmasının mümkün olmadığını belirtmiştir; ancak, 12 Nisan 2019'da yüksek mahkeme iklim değişikliğine karşı bireyleri korumak yönünden devletin AİHS madde 2 ve 8 kapsamında pozitif yükümlülüğü olduğunu kabul etmiştir. Yüksek mahkemenin vermiş olduğu karar, 20 Aralık 2019'da bir üst derece mahkemesi

tarafından da onanmıştır. Yüksek Mahkeme, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi içtihadına dayanmıştır. İçtihada göre bireylerin yaşamlarına veya refahlarına yönelik yakın ve gerçek bir tehdit varsa ve devlet bu tehdidin farkındaysa AİHS madde 2 ve 8 kapsamında AİHS'e taraf olan devletler uygun tedbirleri almakla yükümlüdür.

Her ne kadar üst derece mahkemeleri doğrudan iklim değişikliği yönünden insan hakkı ihlali bulmamış olsa da devletin yükümlülüklerini yaşam hakkı ve özel hayatın ve aile hayatının korunması hakkı kapsamında değerlendirmesi oldukça önemli bir adımdır. Bunun yanı sıra bu dava sadece bireysel değil, kolektif haklar açısından da Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin uygulanabileceğini gösteren önemli örneklerden biridir (Arıca, 2020, s.19). Nitekim mahkemenin yapmış olduğu değerlendirmeler birçok yargılamaya da ilham kaynağı olmuştur. Urgenda davası ile eş zamanlı ve sonrasında birçok ülkede bu davadan da ilham alınarak iklim değişikliği, insan hakları ihlali ve devletin yükümlülükleri bağlamında bireyler mahkemelere başvurmaya[5] başlamıştır.

Dezavantajlı Gruplar:

İklimin Korunması için İsviçreli Yaşlı Kadınlar Birliği v. İsviçre Federal Konseyi ve Diğerleri (2016)

İsviçreli bir grup kadın, 2016 yılında, İsviçre'nin iklim değişikliğine yönelik somut adımlar atmadığı, Anayasada, AİHS' de ve Paris Sözleşmesinde yer alan yükümlülüklerini ihlal ettiği, özellikle Anayasada yer alan yaşam haklarının ve AİHS'nin 2. ve 8. Maddelerinin ihlal edildiği ve hükümetin kendilerini koruyamadığı gerekçelerine dayanarak İsviçre hükümetine karşı başvuruda bulunmuşlardır. Ayrıca kadınların iklim değişikliğinin etkilerine karşı daha savunmasız olduklarını belirtmişlerdir. Yasama ve federal organlar, sera gazı emisyonlarını azaltmak için mevzuatta değişiklik yapmalıdır.

Bu başvuru kapsamında değerlendirme yapan Çevre, Ulaşım, Enerji ve İletişim Federal Departmanı başvuruyu reddetmiştir. Öncelikli olarak başvurucuların usulü olarak böyle bir başvuruda bulunamayacağını belirtmiştir. İkinci olarak insan hakları ihlaline dayalı olarak başvuruda bulunmaktansa sera gazı salınımının azaltılmadığı yönünden genel mevzuata dayalı iddiada bulunmaları gerekmektedir. Son olarak başvurucular, yine sera gazı emisyonlarının azaltılmasına yönelik başvuruda bulunduğundan ve bu konuya ilişkin mevzuat değişikliği talep edildiğinde AİHS kapsamında mağdur değillerdir.

İdare tarafından yapılan bu değerlendirme karşısında başvurucular dava açmıştır. Davada da benzer hususlara değinmekle beraber havaların fazla ısınmasıyla 75 yaş üstü kadınların sağlık sorunları ve hatta ölümle karşı karşıya kalacaklarını, ilk yapmış oldukları başvuruda da ayrıca adalete erişim ve sesini duyurma haklarının ihlal edildiğini söylemişlerdir. İsviçre İdari Federal Mahkemesi bu başvuruyu reddetmiştir. Zira iklim değişikliği her ne kadar farklı grupları farklı şekillerde etkilese de bu idari yargının alanı değildir. Ayrıca 75 yaş üstü kadınlar iklim değişikliğinden etkilenen tek grup değildir ve

[5] Örneğin; bkz. Friends of Irish Environment v. Fingal İlçe Konseyi Davası; VZW Klimaatzaak v. Belçika ve Diğerleri. Bunun yanı sıra Greenpeace et al. v. Austria davasında da davacılar AİHS madde 2 ve 8 kapsamında devletin yükümlülüklerini tartışmışlardır; ancak, Anayasa Mahkemesi tren yolcularının hava yolları için kullanılan vergi imtiyazlarına karşı başvuruda bulunamayacağı gerekçesiyle davayı reddetmiştir. Almanya'da da başvurucular yaşam ve mülkiyet haklarının korunmadığı gerekçesiyle mahkemeye başvurmuşlardır. Yüksek Mahkeme hükümetin iklim politikalarını Alman Anayasası kapsamındaki temel hakları koruma görevleriyle tutarlı olması gerektiğine karar vermiştir. Yaşam mülkiyet hakkı gibi hakların iklim değişikliğinden etkilenebilecek olmaları nedeniyle bu hakların korunması gerektiğine işaret etmiştir. Lakin hükümetin bu yükümlülükleri nasıl yerine getireceğine karar verirken geniş bir takdir yetkisine sahip olduğuna karar vermiştir. Bkz. Family Farmers and Greenpeace Germany v. Germany 00271/17/R /SP (2018).

davanın görülmesinde hukuki yararları yoktur. Aynı şekilde AİHS'e dayanarak ileri sürdükleri hak iddiaları da kabul edilebilir değildir. Başvurucuların hukuki iddiası, sera gazı emisyonlarının azaltılması için daha fazlasının yapılmasına yöneliktir.

Bu karar karşında başvurucular Yüksek Mahkemeye başvurmuşlardır. 5 Mayıs 2020'de Yüksek Mahkeme de başvurucuların yeterli önlem alınmadığına yönelik değerlendirmelerinin hak ihlali ile bağlantılı olmadığına karar vermiştir. Actio popularisin bu davada görülmesi, gerekli mevzuat uyarınca olanaklı değildir. Yüksek Mahkemenin ifadesiyle 'Bu tür konular yasal işlemle değil, ancak siyasi araçlarla korunmalıdır. Nitekim bu amaçla İsviçre sistemi demokratik araçlarıyla yeterli fırsat sunmaktadır.'(para 5.5.) Bu gibi gerekçeler ile Yüksek Mahkeme, diğer kararı onamıştır.

Bu davanın önemi iklim değişikliğine karşı savunmasız gruplardan biri olan yaşlı kadınlar tarafından yapılmış olmasından ileri gelmektedir. Esasen bu davanın reddedilişinin arka planında yatan sebep, ileride iklim değişikliğinden etkilenen daha fazla savunmasız grubun başvuru yapmasının önünü açmayı engellemektir (Bähr ve Diğerleri, 2018, s.220).Yine de bu dava, iklim değişikliğinden daha fazla etkilenen grupların insan hakları iddiaları yönünden güçlü hukuki gerekçelere sahip olduğunu göstermektedir(Bähr ve Diğerleri, 2018, s.221).

İhlal yok, İhtimal var: Friends of Irish Environment v. İrlanda (2020)

Friends of the Irish Environment (FIE) adlı şirket, İrlanda Hükümeti'nin Ulusal İklim Değişikliğini Azaltma Planı'nın (2017) (Plan) İklim Eylemi ve Düşük Karbonlu Kalkınma Kanununa (2015) (Kanun) ve Anayasaya aykırı olduğu belirtmiştir. Ayrıca bu planının AİHS'de yer alan yükümlülüklere ve özellikle yaşam hakkı ile özel ve aile hayatı hakkına aykırı olduğunu ileri sürmüştür[6]. Söz konusu plan, davacıların bu haklarını korumamaktadır. İklim değişikliğiyle mücadelede bu planın 2050'ye kadar düşük karbonlu ekonomiye geçişte koyduğu hedefler açısından yetersizdir ve bu planın onayının feshi istenmektedir.

Davacıya göre devlet, gelecekte iklim değişikliğinin yaratacağı tehditlere karşı bireylerin yaşam hakkını korumakla yükümlüdür. İklim değişikliği, bireylerin sağlığını ve vücut bütünlüğünü etkileyecektir. Bunun yanı sıra devletin iklim değişikliğine karşı AİHS madde 2 ve 8 kapsamında pozitif yükümlülükleri vardır. Bu noktada davacı taraf, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) tarafından verilen *Fadeyeva v. Rusya* (2005) kararına dayanmıştır. Bu kararda kirliliğe karşı devletin özen yükümlülüğünün altı çizilmiştir. Davacı, Hollanda Yüksek Mahkemesi tarafından verilen *Urgenda* (2015) davasına da atıfta bulunmuştur.

Davalı hükümet, AİHM'nin vermiş olduğu kararlarda kirlilikten doğan insan hakkı ihlalini kabul edebilmek için insan hakları üzerinde 'yakın ve ciddi' bir tehlikenin olması gerektiğini ileri sürmüştür. *Urgenda* davası açısından bu konu bir iç hukuk meselesidir. AİHS her ne kadar başka bir yerel mahkeme tarafından yorumlanmış olsa da AİHM bir yorum yapmadığı sürece diğer mahkemelerin böyle bir yorumla bağlı olmadığını belirtmiştir. Ayrıca Hollanda'nın İrlanda'dan farklı olarak herhangi ek bir

[6] İrlanda Anayasa'sında çevre hakkı yer almamaktadır. Buna karşılık Friends of Irish Environment v. Fingal İlçe Konseyi Davası'nda ilk defa mahkeme anayasada düzenlenmeyen çevre hakkının varlığını, evrensel bir hak olması gerekçesi ile kabul etmiştir. Bunun yanı sıra sağlıklı bir çevre hakkının tüm insan haklarının yerine getirilmesinin bir ön koşulu olduğunu belirtmiştir. Friends of Irish Environment v. İrlanda Davası'nda ise Yüksek Mahkeme çevre hakkının varlığını kabul etmemiştir ve bu hakkı müphem bulmuştur.

mevzuata ihtiyaç olmaksızın uluslararası antlaşmaların doğrudan bağlayıcı kabul eden monist sistemi benimsediğinin altı çizilmiştir.

19 Eylül 2019'da görülen davada ilk derece mahkemesi, davacıların iddialarını reddetmiştir. Mahkeme, Planı'nın Kanununa aykırı olmadığını; çünkü, kanunun kısa vadeli emisyon azaltılması yönünden somut hedef koymadığını belirtmiştir. Bu plan 2050'ye kadar gerçekleştirilecek olan düşük karbonlu ekonomiye geçişin ilk adımıdır. Bu nedenle hükümet, takdir yetkisini doğru kullanmıştır. Bu dava açısından FIE adlı grubun davacı sıfatı ile davaya katılması mümkündür; ancak, bu olayda herhangi bir insan hakkı ihlali söz konusu değildir. Zira bir planın onaylanıp onaylanmamasının insan haklarını nasıl bir riske koyduğu noktasında mahkeme tatmin olamamıştır. Davacı taraf AİHS' te düzenlenen yaşama hakkı ile özel ve aile hayatı hakkının plan tarafından nasıl ihlal edildiğini ortaya koyamamıştır. Urgenda davasına yönelik atıflar da Hollanda'nın sistemine ilişkin hususların açıklanmaması nedeniyle bu davanın kapsamı dışında bırakılmıştır. Mahkeme, AİHM tarafından yorumlanmayan konulara ilişkin yorum yapma noktasında kendini yetkili görmemektedir.

Davacılar bir üst mahkemeye başvurmuştur. 31 Temmuz 2020'de Yüksek Mahkeme öncelikle iklim değişikliğinin tüm devletlerin karşılaştığı en büyük sorunlardan biri olarak kabul etmiştir. Yüksek mahkeme, planın kanuna aykırı olduğu yönünde karar vermiştir ve hükümetin onayını feshetmiştir. Zira plan somut hedefler çizmekten uzaktır. Oysaki kanun açısından bu hedefler bir nevi gereklidir. Böylelikle Yüksek Mahkeme, ilk derece mahkemesinin vermiş olduğu kararı bozmuştur. Buna karşılık Yüksek Mahkeme de FIE'nin insan hakkı ihlalinin olmadığı yönünde karar vermiştir. Nitekim Yüksek Mahkemeye göre kurumsal organların anayasada ve AİHS'de yer alan hakların ihlaline yönelik başvuruda bulunma hakkı yoktur. Planın AİHS madde 2 ve 8'de yer alan haklar ile uyuşmadığını söylemek mümkün değildir. Yüksek Mahkeme, görülen davanın bazı haklar ile bağlantısı olduğunu kabul etmektedir; ancak, davacı tarafın hak ve ihlal arasındaki hukuki bağlantıyı kuramadığını belirtmektedir.

Yüksek Mahkeme, bu davada FIE'nin her ne kadar insan hakları ihlalini ileri sürmeye ehil olmadığını saptamış olsa da ilerideki iklim değişikliğine yönelik davalarda insan hakları ihlallerinin değerlendirilmesine yönelik açık kapı bırakmıştır (Kelleher, 2020). Şöyle ki mahkemenin mülkiyet hakkı gibi haklar açısından devletin yükümlülüğü olasılığından bahsetmesi bunu ispatlar niteliktedir (Kelleher, 2020). Bunun yanı sıra Yüksek Mahkeme 'anayasal haklar ve yükümlülükler, uygun bir durumda çevre alanında devreye girebilir.' (para 9.5) şeklinde de açık bir değerlendirmede bulunmuştur. Bu dava aynı zamanda iklime ilişkin kanunların insan haklarının korunmasına da dolaylı olarak hizmet edebileceğini göstermektedir.

3. Sonuç

Tüm bu davaları incelendiğinde ilerleyen davalara da kaynak olabilecek ve iklim değişikliği ile insan hakları ilişkisini güçlendirebilecek bazı temel noktalar saptanabilir. Bu hususlar şu şekildedir:

- İklim adaleti ve hatta su adaleti, insan haklarının korunmasını gerektirir.
- İklim değişikliğine karşı yükümlülüklerini yerine getirmeyen hükümet temel insan haklarını ihlal etmektedir.
- İnsan haklarının devlete yüklediği yükümlülükler vardır.
- Politik belgelere insan hakları üzerinden bağlayıcı anlam kazandırılabilir.

- İklim değişikliği yasaları, insan haklarının korunmasına hizmet edebilir.
- Diğer iç hukuklarda iklim değişikliğine yönelik davalar, başka iç hukuklara ilham verici olabilir.
- İklim değişikliği kapsamında şirketler de insan hakkı ihlallerine yol açabilir.
- Devletler, şirketler dâhil olmak üzere üçüncü kişilerin insan hakları ihlallerini engellenmek yönünden de yükümlüdür.
- İnsan onurunun korunması, iklim değişikliğinin bertaraf edilmesini gerektirir.
- İklim değişikliğinden daha fazla etkilenen grupların insan hakları iddiaları yönünden güçlü hukuki gerekçeleri ve bilimsel dayanakları vardır.
- İklim mültecilerinin korunması ilerleyen yıllarda mültecilik statüsü ile koruma sağlayabilir.
- İklim değişikliği ve insan hakları arasındaki bağın aynı şekilde biyoçeşitliliğin korunması ile de ilişkisi vardır ve bu bağ biyoçeşitliliğin korunmasında da etkin rol oynamaktadır.
- Gelecek nesillerin hakları, iklim değişikliği davalarında korunabilir.
- İklim değişikliği, çevre hakkı kapsamında devlete yükümlülük yükler.
- Devlet, iklim değişikliği karşısında güçsüz durumda bulunanları korumakla yükümlüdür.
- Yaşam hakkı, temiz ve sağlıklı bir çevre hakkı, sağlık hakkı, su ve temizlik hakkı, gıda hakkı ve yeterli barınma hakkı, eşitlik ve ayrımcılık yasağı, kendi kaderini tayin ve gelişme hakkı, haysiyet hakkı iklim değişikliği karşısında ihlal edilen haklardandır.

Bu mukayeseli çalışma göstermektedir ki iklim değişikliği karşısında insan hakları ihlalleri mahkemelerde farklı bakış açıları ile değerlendirilmektedir. Her ne kadar sonuçlanan davalarda mahkemeler, insan hakkı ihlali bulma noktasında genel olarak çekimser kalsa da iklim değişikliği nedeniyle insan hakkı ihlalinin olabileceğini kabul eden ve bu konuyu değerlendiren yaklaşımlar hız kazanmaktadır. İlerleyen dönemde iklim değişikliği nedeni ile insan haklarının ihlali kararlarının artması beklenmekte ve umulmaktadır. Zira bugün için iklim değişikliği insandan kaynaklanan ve insana dönen en büyük küresel sorunlardandır. Bu sorunu çözmek için bir şeyler yapabilecek son neslin fazla zamanı kalmamıştır.

Kaynakça

0907346 [2009] RRTA 1168 (2009) http://climatecasechart.com/non-us-case/0907346-2009-rrta-1168/ para 13.

Arıca S.S,G. (2020). İklim Değişikliği Davaları. *TBB Çevre ve Kent Hukuku Komisyonu Bülteni 2*, 9,19

Bähr, C.C. ve Diğerleri.(2018). KlimaSeniorinnen: lessons from the Swiss senior women's case for future climate litigation. *Journal of Human Rights and the Environment 9(2)* 195,220, 221.

Barritt, E. ve Sediti, B. (2019). The Symbolic Value of Leghari V Federation of Pakistan: Climate Change Adjudication in the Global South. *Forthcoming in King's Law Journal, special issue on Environmental Justice in the Anthropocene 30 (2)* 4.

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konseyi (28 Mart 2008). *İnsan Hakları ve İklim Değişikliği* UN Doc A/HRC/RES/7/23

Boyd, D. (16 Ekim 2019). *A Safe Climate: Human Rights and Climate Change* 18,42.

Boyd, D. (25 Ekim 2018). *The Statement of the Special Rapporteur on the Human Rights Obligations related to Climate Change, with a Particular Focus on the Right to Life*.

Family Farmers and Greenpeace Germany v. Germany (2018) 00271/17/R /SP http://climatecasechart.com/non-us-case/family-farmers-and-greenpeace-germany-v-german-government/

Fifth Assessment Report 1.3. https://ar5-syr.ipcc.ch/topic_observedchanges.php

Friends of the Irish Environment CLG v. Fingal County Council (2017) 2017 No.344 JR http://climatecasechart.com/non-us-case/friends-irish-environment-clg-v-fingal-county-council/

Friends of the Irish Environment v. Ireland (2020) [Appeal No: 205/19] http://climatecasechart.com/non-us-case/friends-of-the-irish-environment-v-ireland/

Future Generations v. Ministry of the Environment and Others (2018) 11001 22 03 000 2018 00319 00 http://climatecasechart.com/non-us-case/future-generation-v-ministry-environment-others/ P.13

Gbemre v. Shell Petroleum Development Company of Nigeria Ltd. and Others (2005) FHC/B/CS/53/05.http://climatecasechart.com/non-us-case/gbemre-v-shell-petroleum-development-company-of-nigeria-ltd-et-al/ s.4, para 7(c), s.15, para 7.

Greenpeace et al. v. Austria (2020) http://climatecasechart.com/non-us-case/greenpeace-v-austria.

In re Court on its own motion v. State of Himachal Pradesh and others (2013) CWPIL No. 15 of 2010 paras 11,12 16.

In re Greenpeace Southeast Asia and Others (2015) Case No. CHR-NI-2016-0001 http://climatecasechart.com/non-us-case/in-re-greenpeace-southeast-asia-et-al/

In re: AD (Tuvalu) Cases 501370-371 (2014) < http://climatecasechart.com/non-us-case/in-re-ad-tuvalu/>

International Panel on Climate Change (IPCC) (2014). *Climate Change 2014: Impacts, Adaption and Vulnerability: Summary for Policymakers*., 6-8. https://www.ipcc.ch/report/ar5/wg2/

International Panel on Climate Change (IPCC) (2014). *Synthesis Report* 1.3., 1.2. https://ar5-syr.ipcc.ch/topic_summary.php

International Panel on Climate Change (IPCC) (2019). *Global warming of 1.5°C: Summary for Policymakers* 6, 7. https://www.ipcc.ch/sr15/chapter/spm/

Ioane Teitiota v. The Chief Executive of the Ministry of Business, Innovation and Employment NZSC 107 (2015) http://climatecasechart.com/non-us-case/ioane-teitiota-v-the-chief-executive-of-the-ministry-of-business-innovation-and-employment/

Kelleher,O. (9 Eylül 2020). *The Supreme Court of Ireland's decision in Friends of the Irish Environment v Government of Ireland ("Climate Case Ireland")*. https://www.ejiltalk.org/the-supreme-court-of-irelands-decision-in-friends-of-the-irish-environment-v-government-of-ireland-climate-case-ireland/

Knox, J. (2009). Linking Human Rights and Climate Change at the United Nations. *Harvard Environmental Law Review*, *33* 477, 488.

Küçük Ada Devletleri Birliği (AOSIS), (14 Kasım 2017). *Male' Declaration on the Human Dimension of Global Climate Change*. Para 12.

Leghari v. Federation of Pakistan (2015) W.P. No. 25501/201 <http://climatecasechart.com/non-us-case/ashgar-leghari-v-federation-of-pakistan/?cn-reloaded=1

May, J.R. ve Dayo, T. (2019) Dignity and Environmental Justice in Nigeria: The Case of Gbemre v. Shell. *Widener L. Rev. 25,* 267, 279.

Peel, J. ve Osofsky, H.M. (2018). A Rights Turn in Climate Change Litigation?.*Cambridge University Press, 7(1),* 37, 52.

Ruling on Modification to Ethanol Fuel Rule (2019) 610/2019 http://climatecasechart.com/non-us-case/ruling-on-modification-to-ethanol-fuel-rule/

Sabin Centre for Climate Change Law (2020). http://climatecasechart.com/about/

Shrestha v. Office of the Prime Minister et al. (2017) 074-WO-0283 http://climatecasechart.com/non-us-case/shrestha-v-office-of-the-prime-minister-et-al/ Para 5.

Sinden, A. (2008).An Emerging Human Right to Security from Climate Change: The Case Against Gas Flaring in Nigeria. W.C.G ve Osofsky, H,M. (Eds.) *Adjudicating Climate Change: Sub-National, National, And Supranational Approaches. Burns* (7,8,16). Cambridge University Press

The World Economic Forum, (2020, Ocak). *The Global Risks Report* 13. https://www.weforum.org/reports/the-global-risks-report-2020

Union of Swiss Senior Women for Climate Protection v. Swiss Federal Council and Others (2016) No. A-2992/2017 http://climatecasechart.com/non-us-case/union-of-swiss-senior-women-for-climate-protection-v-swiss-federal-parliament/ Para 5.5.

United Nations Environment Programme (UNEP) (2015). *Climate Change and Human Rights* VIII, 2. https://www.unenvironment.org/resources/report/climate-change-and-human-rights

Urgenda Foundation v. State of the Netherlands (2015) [2015] HAZA C/09/00456689 http://climatecasechart.com/non-us-case/urgenda-foundation-v-kingdom-of-the-netherlands/

VZW Klimaatzaak v. Kingdom of Belgium & Others (2014) http://climatecasechart.com/non-us-case/vzw-klimaatzaak-v-kingdom-of-belgium-et-al/

Çocuk ve Medya: Kuramsal ve Eleştirel Bir Değerlendirme

Funda TAŞ ÇETİN

Giriş

Günümüz koşullarında medya günlük hayatın içine gereğinden fazla girmiş ve daha okula başlamayan çocukların gelişim sürecinde etkili olmaya başlamıştır. Çocuk dünyaya gözlerini açtığı andan başlayarak, çevresinde olup bitenleri anlamlandırma eğilimindedir. Kişiliğin gelişmesi de bu algılama, kavrama ve anlamlandırma faaliyetinden başka bir şey değildir. Bu noktadan hareketle çocuğa ailesi ile birlikte eşlik etmeye başlayan medyanın çocuğun gelişimi üzerinde büyük etkiler meydana getireceği kaçınılmazdır. Çeşitli medya kanallarından beslenen çocuğun hayata bakışı bu kanallardan aldıkları ile paralellik gösterecektir. Dolasıyla bireyin sosyalleşme sürecinde bazen anne baba ya da kendisine bakacak bir insandan daha fazla etkili olmaya çalışan medya özünde televizyon; eleştirel bir tutumla ele alınmaya çalışılmıştır.

Medya nedir? Medyada en yaygın kullanılan kitle iletişim aracı hangisidir? Çocuk kimdir? Çocuk sosyolojisi nedir? Günümüzde değişen çocuk imgesi nasıl bir görünüm almıştır? Bu bağlamda medyanın etkisi nasıldır? Medyanın en yaygın araçlarından olan televizyonun çocuk üzerine etkileri nelerdir, gibi sorular bu seminerin ana hatlarını oluşturmaktadır.

Bu çalışmada genel olarak televizyonun çocuklar üzerindeki etkisi söz konusu olmakla birlikte televizyon teriminin kullanıldığı her yerde aslında televizyon ve diğer elektronik medya anlaşılabilir. Ancak televizyon üstünlüğü elde tutan ekranlı aygıt olmayı sürdürdüğünden genel olarak daha çok televizyon sözcüğü kullanılmaktadır.

Bu çalışma literatür taramasına dayanan betimsel bir çalışmadır. Bu bağlamda çocuk, medya ve televizyona dair literatürden yola çıkılarak belli çıkarımlar elde edilmiştir.

1.SOSYOLOJİK BİR OLGU OLARAK ÇOCUKLUK

1.1.Tarihsel Süreçte Çocuk

Çocuk tanımı Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları sözleşmesinde "Çocuk konusunda uygulamada olabilecek kanuna göre daha erken yaşta reşit olanlar hariç 18 yaşından küçük tüm insanlar çocuktur" olarak belirtilmiştir. 5395 sayılı çocuk koruma kanununda ise bu tanım "erginlik yaşı daha erken olsa bile 18 yaşını doldurmamış olan birey olarak verilmiştir". Reşit olmakla alakalı olan bu durum ülkeden ülkeye farklılık gösterebilmektedir. Ayrıca bu durum uygulamada olan medeni ve ceza hukuku ile siyasal koşullar gibi faktörlerden de etkilenmektedir. Bu nedenle çocukluk olgusu tarihsel ve toplumsal bir kavram olarak farklı tanımlamalarla karşımıza çıkabilmektedir. Küba'da 18 yaşında reşit olunurken Bolivya'da bu yaş 21 dir. Nigaragua'da kızlar 14 erkekler 15 yaşından itibaren aile izni aranmaksızın evlenebilir. Ülkemizde de 22. 11. 2001 tarihli Türk Medeni Kanununun 11. maddesinde erginliğin kazanıldığı durumun 18 yaşının tamamlanması ile başladığı kişinin bu yaştan itibaren reşit sayıldığı belirtilmiştir. Yani bireyin

çocuk mu yoksa yetişkin olarak tanımlanması hem zamansal hem de toplumsal farklılıkara bağlı olabilmektedir.

Çocuk, gelişen bir insan yavrusu, olgunlaşmamış, "reşit" sayılmayan küçük yurttaş olarak tanımlanmaktadır (Yörükoğlu,2007). Çocukluk dönemini gençlik döneminden ayırmada genellikle yaş faktörü kullanılsa da, toplumda bu ayırım kır/kent özelliğine göre olabileceği gibi cinsiyete göre de yapılabilmektedir. "Çocuk" ve "Çocukluk" terimlerini bilim çevreleri biyolojik kriterleri dikkate alarak açıklarken, geleneksel çevreler bireyin aile içindeki statüsünü dikkate alarak açıklamaktadır (Subaşı,1996).

Her çağın, her kültürün çocuğa bakışı farklı. Tarihte, kimilerine göre o, terbiye edilmesi gereken bir şeytan olmuş, kimilerine göre korunacak melek.

1.2.Çocukluk Sosyolojisi

Sosyolojide "Çocuk Sosyolojisi" adı altındaki uzmanlık alanı diğer ülkelerde olduğu gibi bizde de yenidir. Çocuğu ilgilendiren birçok dalda araştırma ve yayın var ancak sosyolojik araştırmalar yeterince yoktur.

Çocukluk sosyolojisinde, ülkemizdeki toplumsal değişmelerin ailede çocuk eğitimine yansıması, disiplin ve çocuk, din ve çocuk, oyun ve çocuk, tatil ve çocuk, akran ilişkileri, toplumsal sorunlar ve çocuk, toplumsal değişme ve çocuk, şiddet ve çocuk gibi ana başlıklar altında toplanan alt başlıklar aracılığıyla çocukluk açıklanıp, geçmişten günümüze yaşanan değişimlere ve günümüzdeki duruma ışık tutulmaya çalışılmıştır.

Çocukluk bebeklik ile ergenliğin başındaki dönem arasında yer alan bir kavramdır. Bu kavram geçmiş iki ya da üç yüzyılda ortaya çıkmıştır. Geleneksel kültürlerde çocuklar uzun bir bebeklik döneminden doğrudan topluluk içindeki çalışma rollerini yüklenmeye geçerler. Aries, çocukluğun orta çağda var olmadığını ileri sürmüştür. İngiltere ve diğer Avrupa ülkelerinde de çocuklar 7-8 yaşlarında çalıştırılmaktaydılar. Ayrıca çağcıl toplumlardaki değişmelerin bir sonucu olarak çocukluğun bir kez daha kendine özgü konumunu yitirdiği görülmüştür. Örneğin küçük çocukların bile yetişkinlerle aynı televizyon programlarını izlemesi onların erken yaşta yetişkin dünyasına girmelerine ve çocukluk süresinin kısalmasına neden olmuştur (Tezcan, 2017: 3-4).

Çocukluk yetişkinliğe bir hazırlık, toplumun beklentilerinin üzerinde cisimleşen bir prova devresi olmaktan önce; çocuğa ait olan doğal bir dönemin özelliklerini içeren ve özgürce yaşanılması gereken çocukça bir dünyadır. Okul, müfredat, ders kitabı, piyasa, reklamlar sosyal politikalar, edebiyat ve medya gibi toplumsal etmenlerin empoze ettiği bir çocuk tipi, çoğu zaman yetişkin dünyasını sorunları ile birlikte çocukluk dünyasına taşımakta ve böylece çocuk bir tür minyatür yetişkin dünyası içinde her türlü ilişki ve mekanizmayla yabancılaştırılmaktadır. Çocuğun çocuğa karşı şiddeti bu yabancılaşmanın en sarsıcı noktasıdır (İnal, 2015: 46).

1.2.1. Geleneksel Çocuk

Toplumsal olgular, tarihsel ve kültürel dönüşümlere bağlı olarak farklılaşırlar. Bir toplumsal olgu olan çocukluk da sanayi devrimine geçişle beraber dönüşmeye başlamıştır. Modern öncesi

dönemde aile çocukların sosyalleştiği temel toplumsal kurumdu. Çocuk daha çok ailenin içerisinde sosyalleşirdi. Ebeveynler gelenekler yoluyla edindikleri deneyimlerini çocuklarına aktarırlardı. Ama sanayi devriminden sonra üretim alanında yaşanan dönüşümler eğitim olgusunun kitleselleşmesine neden oldu. Bu anlamda ailenin yanında başka sosyalleşme kurumları da ortaya çıktı.

1.2.2.Modern Çocuk

Modern çağda diğer alanlarda yaşanan rasyonelleşme eğilimi sosyalizasyon alanında da ortaya çıktı. Sosyalizasyon bir uzmanlık alanına dönüştü. Dolayısıyla çocukluk evresi uzmanlarca yönetilen bir dönem olmaya başladı. Başta televizyon olmak üzere medya araçları çocuk programları ve çizgi filmler yoluyla çocukluğu inşa eden, dönüştüren bir araçlar kümesi ortaya çıktı.

1.2.3.Postmodern Çocuk

Postmodern çocuk tipi medyada bir arketip olarak üretilmektedir. Özellikle görsel, yazılı edebiyat ve basın tarafından üretilen postmodern çocukluk imgesi geleneksel hatta modern tip ve imgenin yerini almaktadır. 1950'lerden itibaren gerek Kemalettin Tuğcu'nun yetim öksüz çocuk arketipi ve gerekse 1960'ların sonlarından itibaren yeşilçam'daki Ayşecik, Ömercik, Sezercik, Yumurcak gibi çocuk karakterleri ile çocuk aile arasında derin farklılıklar oluşmuştur. Tuğcu ve Yeşilçam'ın çocuk tipleri kırılgan duyarlı ve naiftiler. Duygusal yapıları ile toplumsal ahlakın savunucusu rolünde yetişkinlere dersler verirlerdi. Günümüzün çocukları ise Çocuklar Duymasın'ın havucu gibi tipler olarak bencil ve ukala tavırlarıyla asi bir bilgisayar çocuğu profili sergilemektedirler. Biri geleneksel aile yapısının çözülüşünü çocuksu masumiyet ile engellemeye çalışırken diğeri sahip olduğu daha modern aileden kapitalist bir zihniyetle daha fazla pay almaya çalışıyor. Biri ana sıcaklığı için ısrar ederken diğeri cep telefonunu, bilgisayarı ana sıcaklığına tercih ediyor. Postmodern çocuk tipinin en fazla ayırt edildiği alanlardan biride kitle iletişim araçları ile olan ilişkisidir. Postmodern çocuk elinin altındaki somut oyun ve oyuncaklar yerine bilgisayarlarda oyun sitelerindeki sanal oyunları sokakta oynamak yerine televizyon izlemeyi tercih etmektedir. Bilgisayar ve televizyon en büyük, en etkili ve en yönlendirmeci oyuncak konumunu üstlenmiştir (İnal, 2015: 39-41).

1.3.Çocuk Kültürü

Çocuk kültürü çocuğun ergenlik çağına kadar bir toplum içinde yaşayarak öğrendiklerinin, edindiklerinin, kültürün ona kattıklarının tümüdür. Çocuk kültürünün ana ürünü olan çocuk oyunları, modern zamanların yeni koşulları altında köklü bir değişime uğramıştır. Oyun kültürünü daha önce çocuklar üretirdi. Geleneksel çocuk oyunları sorumluluk alma, yardımlaşma, paylaşma ve benzeri toplumsallık içeren özelliklere sahipti. Modern zamanlardaki çocuk oyunları yarışma konusu haline getirildi. TV'de çocuklara özel yarışma programları düzenleniyor, çocukların rüyalarını süsleyen armağanlar sunularak. Çocuklar arasındaki rekabeti ortaya çıkaran Monopoly gibi şans oyunları revaçta. Bütün bunlar edebiyat, tiyatro, oyun ve benzeri unsurlara artık çocuk

kültürüne gerek duyulmadığına işaret ediyor ve bu noktada reklamlar ayrıcalıklı yerini koruyor. Doğrudan çocuklara hitap edenlerin yanında daha önce hiç görülmedik şekilde reklam filmlerinde çocuk oyuncu kullanılıyor. Çocuk kültürünü medya şirketleri denetleyip yönlendiriyor demek mümkündür. Okunacak kitaba, izlenecek filme, tiyatro oyununa, dinlenecek müziğe onlar karar veriyorlar. Çocuk bol çeşit arasından özgürce seçim yaptığı yanılsaması yaratılarak, medyanın kuşatması altında. Asıl sorun da bu noktada başlıyor çocuğa medyanın sundukları dışında seçim yapma olanağı tanınmıyor. Aynı şeyleri televizyon ve internet içinde söylemek mümkündür. Reklamcıların, pazarlamacıların modern toplumda gözlerini diktiği yeni hedef kitle çocuklardır (Akçalı, 2015: 6-7). Modern zamanlarda çocukların düş güçlerini kullanmalarına gerek kalmamıştır yeni masallar uydurmak, yeni oyunlar icat etmek, gerçeği farklı biçimlerde kurmak artık zorunlu değildir, diyebiliriz.

1.4.Sosyalleşme

İnsanlar doğdukları andan itibaren sosyal bir yaşama başlarlar. Bebekler doğdukları zaman gereksinimlerinin karşılanması için anne, baba ya da kendilerine bakan başka bir kişiye muhtaçtırlar. Bu da çevresindeki insanlarla ilk sosyal ilişkileri kurması anlamına gelir. Çocuğun içinde bulunduğu toplumun inançlarını tutumlarını ve toplumun kendisinden beklediği davranışları öğrenmesine sosyalleşme denir. Sosyalleşme birey kendisini toplumdan tamamen soyutlamadığı sürece yaşam boyu devam eder. Yeni doğmuş bir bebeğe temel ihtiyacı olan yiyecek ve su verilirse, bunun yanında sıcak rahat bir ortam sağlanırsa ancak bunun dışında onunla hiçbir sosyal ilişki kurulmazsa ne olur, acaba nasıl bir insan olur? Araştırmacılar etik olarak bu tip araştırmaların insan üzerinde yapılamayacağından dolayı böyle bir çalışmayı maymunlarla çalışmışlardır ve maymunların sosyal gelişimlerinde bazı gerilikler olduğunu bulmuşlardır. Bebek ve çocukları da yetiştirme yuvaları ve yurtlarında gözlemleyerek fikir sahibi olmuşlardır. Bu çocukların fiziksel bakımı yapılmakta, temel ihtiyaçları karşılanmaktadır ancak yeterli ilgi ve sevgiyi görememektedirler. Pek çok çalışma bu çocuklarda motor gerilikler dahil birçok gelişim alanında sorun olduğunu ortaya koymaktadır (Bayhan ve Artan, 2011: 237-238).

Sosyal öğrenmenin gelişim üzerindeki etkisini araştırmaya dayalı yapılmış ve etik olmayan bir çalışmada da, küçük bir çocuk kuşlarla dolu kafes gibi bir ortama maruz bırakılmış ve bu çocuğun yıllar sonra kafesten çıkarıldığında kuşlar gibi ötmeye benzer sesler çıkardığı ve kanat çırptığı görülmüştür. Görülmektedir ki sosyal öğrenme birey üzerinde düşündüğümüzden çok daha etkili olmaktadır

2.ÇOCUKLUĞU İNŞA EDEN BİR ALAN OLARAK MEDYA

2.1. Medya Nedir?

Medya gazete, radyo, televizyon, internet, ve benzeri kitle iletişim araçlarının tamamını kapsayan ve modern dünyada yaygın olarak kullanılan bir kavramdır.

2.2.Medyanın İşlevleri

Haber ve bilgi verme, Toplumsallaştırma, Eğlendirme, Eğitim, Kültürü yaymak geliştirmek ve tanıtmak, Toplumda bütünleşmeyi sağlama, Güdüleme, Tartışma ortamı yaratma olarak sıralanabilir.

2.3.Medyada Egemen Çocuk İmgesi

Medya özellikle orta sınıf yaşam tarzı alışkanlıklarını tüm topluma yerleştirmeye çalışırken asıl olarak kazanç amaçlı bir dünya olarak rol oynamaktadır. Medyada yetişkinin çocuğu ile arkadaş gibi olması şeklinde bir algı söz konusudur bu algıya göre günümüzün çocukları akıllıdır, çabuk olgunlaşmaktadır. Demokratik ortamın gereği hızlı bilinçlenmektedir. Bundan dolayı çocuk yetişkinle aynı düzeyde iletişim kurabilir, aynı dili kullanabilir, aynı ortamları paylaşabilir yani geleneksel rol modellerine özgü davranışta bulunma anlayışı reddedilmektedir. Çocuğu ile arkadaş gibi olmak çocukluk ve yetişkinlik kategorilerinin özelliklerini bozmaktadır. Bu durum artarak devam etmektedir. Aynı takımı tutmak, aynı elbiseleri giymek, benzer tepkileri göstermek, aynı dili kullanmak, aynı internet sitesinde dolaşmak çocuğun çocukluğunu doğal bir biçimde yaşamasını engellemektedir. Örneğin internette babası ya da annesi gibi oynadığı sanal oyunlar sonucu çocuk, zamanla okul bahçesi ya da sokaktaki çocuk oyunlarını küçümseyebilmekte, aptalca bulabilmektedir (İnal, 2015: 32).

2.4.Medya Pedagojisi

Medyanın insan hayatındaki etkisi giderek artmakta, eğitim, kültür, sağlık ve benzeri alanlarda önemli bir araç haline gelmektedir. Medya modern zamanların biçimlendirici araçlarındandır. Son zamanlarda teknolojik gelişmelere paralel olarak medya (televizyon, bilgisayar, internet, tabletler) çok hızlı bir şekilde gelişmektedir. Medyanın etkilediği hedef kitlenin büyük bir çoğunluğunu da yetişkinlerden ziyade çocuklar oluşturmaktadır

Medyanın evrensel kabul görmüş normlara göre bilgi aktarması bu aktarımlar sırasında olası zararlardan çocukların korunması, eğitimde medya okuryazarlığının temelini oluşturur. Medya pedagojisinin işlevsel olmadığı bir toplumda çocuklar her yönden risk altında demektir. Günümüzde bilginin hızla yayılıyor olmasından dolayı o bilginin temas ettiği son noktadaki kişilerin kimler olacağını öngörmek anlamında zordur. Bu bazen bir yetişkin olabildiği gibi bazen çocuk da olabilir ve çocuğa ulaşan bilgi onun gelişim dönemine uygun değilse çocuk davranışlarında ve ruh sağlığında olumsuzluklara rastlanılabilir (Güneş, 2013, 83).

Medyada verilen çok sayıda görüntü, bir elekten geçmeden verilen bilgi yığınları, çocuğun bilişsel olarak hazır olmadığı bir zamanda bunlarla karşılaşması sonucu, çocuğun geçici hafızasını aşırı şekilde zorlayabilmektedir. Bu durumda kalıcı hafızanın yıpranmasına zemin hazırlayabilmektedir. Böylece bilişsel tahrip yapılarak çocuğun gelişimi olumsuz etkilenmektedir.

2.5.Medyanın Çocuk Açısından Denetimi

Toplumu ilgilendiren her mesleğin bir denetimi olduğu gibi basının da kendine özgü denetim organları bulunmaktadır. Medyada denetimin temel amacı medyanın saygınlığını korumak bir yandan da kişilik haklarını güvence altına almak ve devletin çeşitli konularda medyaya müdahalesini önleyerek iletişim özgürlüğünü güvence altına almaktır. Türkiye'de basında denetimi sağlayan temel kuruluşlar vardır. Bu kuruluşları denetleme yetkisine sahip olan Radyo Televizyon Üst Kuruludur (RTÜK). Çocukları internetin zararlarından korumak amacıyla bilişim suçları kanunun uygulanması, evlerde kullanılan internetler için filtreleme yapılması, ayrıca çocukların sık uğradıkları İnternet cafe playstation merkezlerinin sürekli denetim altında olması gerekir. Bu merkezlerde yaş sınırı 18 olmasına rağmen çok küçük yaşlardaki çocuklar da bu mekanlara girebilmektedir. Çocuk ve gençleri olumsuz davranışlardan korumak için dünyanın birçok ülkesinde çeşitli semboller kullanılmaktadır. Ülkemiz için tasarlanıp uygulamaya konulan "akıllı işaretler" isimli sembol sisteminde semboller, 4 adet yaş ve 3 adet içerik kategorisinden olmak üzere toplam 7 adet sembolden oluşmaktadır. Şiddet korku, olumsuz örnek oluşturabilecek davranışlar, cinsellik içeriğine sahip programlar sembollerle belirtilmektedir. Ayrıca genel izleyici sembolü, 7 yaş ve üstü, merhaba 13 yaş ve üstü, merhaba 18 yaş ve üstü olabilecek programlarda sembollerle belirtilmektedir ve bu semboller programlardan önce ekrana 5 saniye süreyle yansıtılmaktadır (Alp ve Kardaş: 2016: 82-83).

3. BİR SOSYALİZASYON ARACI OLARAK TELEVİZYON

3.1.Televizyon

Aileler eşit yaratılmamıştır; bazıları olağanüstü derecede başarılı bazıları tam bir facia, geri kalan çoğunluk ise ikisinin arasında bir yerlerdedir. Olağanüstü olanlar çocuklarının yaşamlarını o kadar rahat biçimde düzenlerler ki televizyon izleme konusunda herhangi bir kural koymaya ihtiyaçları bile kalmaz. Aile yaşamları zengindir, tatmin edicidir. Bu ailelerde televizyon hiçbir zaman zevkli yemekler, sohbet, kitap okuma, oyunlar gibi insani faaliyetlerin önüne geçemez. Diğer uçta yer alan sorunlu aileler ise birbiriyle geçinemeyen veya boşanan anne babaların çocukları ve çocuklarının ihtiyaçları hakkında hiçbir şey bilmeyen, çocuklarına kötü muamele eden, alkol, uyuşturucu bağımlısı, olgunlaşmamış bencil ebeveynlerin oluşturduğu ailelerdir. Bu ailelerde çözülmesi gereken televizyon izlemenin dışında birçok başka sorun vardır. Bu iki tip ailenin yanında en sık rastlanan üçüncü tip aile için İngiliz psikiyatr D. W. Winnicott tarafından tanımlanan idare eder anne kavramından esinlenerek oluşturulmuş idare eder aile kavramı kullanılmaktadır. Bu tip aileler çocuklarının iyiliği için kaygılanır ve onların aile yaşamını mümkün olduğu kadar güzelleştirmeye çaba gösterirler ve televizyonun kontrol altına alınması bu ailelerin yaşamlarında önemli bir fark yaratabilir. Televizyonun anne babalar ve özellikle çocuklar üzerinde güçlü bir çekim gücü vardır. Bundan dolayı onu kontrol etmek anne-babaların sandığından daha zor hale gelir. (Winn, 2012: 13)

Teknoloji özellikle bilgisayar, video player ve oyun konsolları özünde televizyon; çocukları sokakta oynamaktan, okul ödevlerinden, kitap okumaktan, müzik aleti çalmayı öğrenmekten, arkadaş ziyareti gibi diğer birçok hobiden alıkoymaktadır. Cemil Meriç medyanın özellikle de televizyonun kültürel bir altyapısı olmadığını, kitaba alternatif bir yapı olarak

geliştirildiğini ve okumayan, dolayısıyla düşünmeyen insanlar için icat edildiğini dile getirmektedir. Yani insanları, özellikle çocukları etki altına alıp yönlendiren bir tür zaman makinesidir televizyon (Meriç, 1986: 404). Ebeveynler tüm bu medya araçlarının kullanılmasını kontrol etmekte zorlanmaktadır. Esasen bunların hepsinde bağımlılık yapıcı bir yön bulunmaktadır

3.2.Sosyalizasyon Aracı Olarak Televizyon

1980'li yıllardan sonra televizyonun insanların hayatındaki öneminin artmasıyla beraber televizyonun çocuk üzerinde etkileri de artmıştır. Veysel Batmaz'ında belirttiği gibi artık televizyonu sadece siyasal güç aracı ya da eğlence aracı değil, tüm kültürü yaratan devasa bir sosyalizasyon aracı olarak görmenin zamanı gelmiştir. Televizyonun yarattığı bu kültür tüketim kültürü ideolojisinin yansımasıdır (Kuruoğlu ve Soygüder, 2015: 158). Televizyondaki reklamlar bu konuda önem arz etmektedir son yıllarda çocuk reklam ilişkisi üzerine yapılan araştırmaların pek çoğu özellikle televizyonda yayınlanan reklamların çocukların sosyalleşme süreçlerindeki etkilerini konu almaktadır. Bunun nedeni günümüzdeki bir çocuğun okumaya ve oyuna ayırdığı zamandan daha fazlasını televizyon karşısında geçiriyor olmasıdır.

3.3.Televizyonun Çocuklara Etkisi

Çocukların telefona, tablete, televizyona inanılmaz bir ilgisi var. Bu çocukların; ebeveynlerinin elinde telefon, tablet gördüklerinde, televizyona baktıklarında güldüklerini, kızdıklarını fark ettiklerinde acaba ne var o ekranda diye merak etmemeleri beklenemez. Araştırmalar bebeklik dönemi olarak isimlendirilen 0-3 yaş arası dönemde çocukların teknolojik araçlardan uzak tutulması gerektiğini 3- 6 yaşlarında günde sadece 20 dakika vb. araçlara izin verilmesi gerektiğini yazıyorlar. Süre olarak kesin bir kanaat var olmasa bile araştırmalar, çocukları erken çocukluk döneminde çok fazla teknolojinin esiri yapıp, onları elektronik bakıcı olarak kullanmanın ilerde çocuklarda sosyal uyum problemleri, dikkat eksikliği, odaklanma, obezite problemleri yaratabileceği konusunda hemfikirdirler.

3.3.1.Çocuklarda Dil Gelişimine Etkisi

Özellikle 0-2 yaş kritik bir dönem olduğundan bu dönemi televizyonla çok fazla geçiren kişilerde dil gelişimi açısından bir gerilik söz konusudur. Dil gelişimi üzerinde sosyal örenmenin, başka kişilerle kurulan iletişimin, akran eğitiminin etkisi mevcuttur. Bizler her ne kadar biyoloik donanımla dünyaya gelmişsek bile konuşan kişilerle etkileşime girmediğimiz sürece bu potansiyelin ortaya çıkması mümkün değildir. Günün çoğunu adeta televizyonun içine girerek geçirerek, iletişimden kopan çocukta; dil gelişimsel bozuklukların görüleceği muhtemeldir.

3.3.2.Çocuklarda Zihinsel Gelişime Etkisi

Özellikle 0-3 yaş arası dönemde zihinsel gelişim açısından üç boyutlu nesnelerle oynanmaya, onlara dokunmaya ve onları keşfetmeye ihtiyaç varken ekranlar iki boyutlu olduğundan zihinsel gelişim ihtiyacı giderilememektedir. 3-6 yaşlar arasında bilgisayar, tablet, televizyon kullanımı kısıtlanmadığında çocuklar, bilgisayarlardaki renkli ve sürekli değişen görüntülere alıştıklarından çocukların geleneksel öğretim sistemi içinde öğrenme ve odaklanma problemi yaşamaları söz konusudur çünkü hiçbir öğretmen daldan sarkan bir maymun gibi şarkı söyleyip rakamları öğretmeyecektir. Televizyonda eğlenceli ve eğlenirken öğreten bir sürü uygulama olabilir ancak çocukların tüm zihnini ele geçirecek kadar maruz bırakılmaması gerektiği de bir gerçek. Süre noktasında bir ortak fikir olmadığı gerçek ancak hiçbir zaman televizyon parkta oynamanın önüne geçmemeli, çocukların tercihine bırakıldığında parkı seçen çocuklarımız olmalı. Birlikte oynanan oyunlardan, keyifle yapılan etkinliklerden, açık hava aktivitelerinden uzaklaştırılmamalı çocuklar (Kangal, 2018: 128-129). Çocukların hızlı değişen ekranlara alışması sonucu yaşamlarındaki akışın da hızla değişmesini beklediklerini söyleyebiliriz. Bir etkinlik, aktivite yapılırken kısa sürede sıkılıp başka etkinlik, aktivitelere geçmek isteyen çocuklar günümüzde hızla artmaktadır. Odaklanma problemleri yaşanmaktadır.

ABD'de yapılan bir araştırmada Doktor Dimitri 8-14 aylık çocukların DVD seyrederken ve bloklarla oynarken beyin aktivitelerini karşılaştırmış ve DVD seyredenlerin beyin gelişimini destekleyen hormonlarda bir buçuk kez azalma olduğunu ortaya koymuştur. Yani ebeveynlerin zihinsel gelişimi desteklediğini düşündüğü o renkler, şekiller, sayıları öğreten çizgi filmlerin bile tam tersi etkisi söz konusudur. (Kangal, 2018: 130-131).

3.3.3.Çocuklarda Cinsel Gelişime Etkisi

Medyanın en güçlülerinden birinin televizyon olduğu söylenir. Televizyonun bu anlamda cinsel gelişim ve eğitim üzerindeki rolü ile ilgili de pek çok çalışma yapılmıştır. Yaşadığımız ülkenin bu konuda biraz muhafazakar olmasından bu konu ayrıca önem arz etmektedir. Bu konuda yapılan araştırmalar televizyondaki mesajların çok fazla olduğuna, bu kadar açık olmasına gerek olmadığına ve bunların zararlı olabileceğine dair görüşlerde yoğunlaşmaktadır, televizyonun cinsel gelişim üzerinde olumlu etkisi olabileceğini düşünen küçük çapta bazı araştırmalara karşıt olarak.

Televizyonun cinsel gelişme etkisinin olumsuz olduğunu düşünen çoğu araştırmaya göre, cinsellik içeren mesajlar aile yaşamını olumsuz yönde etkilemekte, rastgele cinsel ilişkiyi teşvik etmektedir. Televizyonda cinsellik içeren mesajların komedi programları, haber programları, beyaz diziler, televizyon filmleri, müzik klipleri reklamları, hatta çizgi filmlerde bile yoğun bir şekilde artmaya devam ettiği görülmüştür. Televizyon insanlara evinde otururken dünyayı ayaklarına getirme konforu sağlamıştır ancak televizyonda görülen gerçek, yaşamı kendi bakış açısından insanlara sunmaktadır. Örneğin televizyonda gün boyu pek çok cinsel mesaj, cinsel ilişki, cinsel haber görünmesine rağmen onlarla ilgili tartışma, bilgilendirme, korunma, bu davranışların ahlaki boyutu, cinsel yolla bulaşan hastalıklar, istenmeyen hamilelikler, gibi konulara çok az rastlanmaktadır (Bayhan ve Artan, 2011: 288 299).

Çocuk programlarının içine yerleştirilen seks, reklam ve batıl inançlar gibi subliminal mesajlar çocukları etkilemektedir. Türkiye'de çocuklara yönelik oluşturulan en yaygın görülen subliminal mesajlar TRT'nin tek kanal olarak yayın yaptığı dönemlerde yoğun olarak verilmiştir. Kaldı ki bunun günümüzde arttığını söylemek hiç de zor değildir. O dönemlerde saat doldurma yöntemi olarak izletilen birçok çizgi filmde bu mesajlar görülmekteydi. Voltran, Transformers gibi. Bu mesajlarla büyüyen çocuklara ilerleyen yaşlarda izletilen Müjde Ar filmleri ile bir nesil yok edildi denilebilir. Müjde Ar bile günah çıkartırcasına 2012'de bir kadın programında kendi deyimi ile "80 filmde oynadım 60'ında ırzıma geçildi. Bu filmleri izleyen gençlikten ne beklenir ki" demiştir (Bilgiç, 2016: 241).

3.3.4.Çocuklarda Bedensel Ve Motor Gelişime Etkisi

Televizyon çocukarı uykuyla geçirdikleri zamanın dışındaki vakti kendini izlettirerek bağımlı yapacak gücünden dolayı, bu çocuklarda obezite, uzun süre oturmadan kaynaklı bedensel deformasyonlar görülmektedir.

3.3.5.Çocuklarda Sosyal Davranışlara Etkisi

1998-2001 yılları arasında Amerika Birleşik Devletleri'nde yapılan çalışmalar, özellikle televizyonun çocukların beslenme alışkanlıkları, uyku düzenleri ve sosyal davranışları üzerinde oldukça olumsuz sonuçlara neden olduğunu ortaya koymuştur. Televizyon gibi bir alet insanların yaşantılarına girmeden önce insanlar ailece toplanıp zamanlarını sohbet ederek, farklı uğraşlarda bulunarak geçirirken televizyon insanların yaşantılarına girdikten sonra bu paylaşımlar ortadan kalkmıştır ve insanların eğlence anlayışları da farklı şekillere bürünmüştür. 2000'de Güney Atlantik de bulunan İngiliz kolonisi olan bir adadaki insanların adaya televizyon gelmeden önceki ve geldikten sonraki davranışlarının incelendiği bir çalışmada televizyon gelmeden önce spor yapma, arkadaş ziyaretlerinde ve sohbetlerinde bulunmak gibi etkinlikler en popüler zaman değerlendirme yolu iken televizyon geldikten sonra özellikle çocukların yüzde 13'ünün zamanlarını televizyon izleyerek geçirmeye başladıkları görülmüştür. Bir başka çalışmada çocukların yüzde yirmi altısının yatak odalarında televizyon olduğu ve bu çocukların uykuya geçmekte güçlük çektiği belirtilmektedir yine başka bir grup araştırmacı ABD'deki televizyon programlarının içeriklerini incelediğinde yüzde altmış oranında programın yüksek oranda şiddet içerdiğini ortaya çıkarmışlardır. Bu derece yoğun şiddet ile karşı karşıya kalan çocuğun saldırgan davranışlar sergilemeleri de kaçınılmaz görünmektedir (Atay ve Öncü, 2015: 69-78). Erich Fromm'a göre şiddet, temelinde yaşam ve insan sevgisine karşı bir umursamazlık duygusu yeşerten yıkıcı bir itkidir. Şiddettin kaynağı sevgisizlik ve hoşgörüsüzlüktür. Filmler, diziler, spor ve tv ekranları kan ve şiddet temasını işleyen en yaygın araçlardır. Acımasızlık, nefret, sevgisizlik şiddetin başlıca görüntüleridir. Çocuklar için hazırlanan çizgi filmleri bile şiddet öğesi taşımaktadır. Şiddet motifi taşıyan bilgisayar oyunları çocukları saldırganlığa yöneltmektedir.

Eğer bir program şiddet içeriyorsa ve bu program çizgi film bile olsa, bunu seyreden çocukların davranışlarında saldırganlık öğesinin yoğunluk kazandığı Bandura ve arkadaşlarının

1968'de yaptığı çalışmada ortaya çıkmıştır. Bu deneyde karakterleri canlı olsun-olmasın şiddet öğesi taşıyan mesajlara maruz kalan çocukların şiddete yönelik davranışları taklit etme eğiliminde oldukları gözlenmiştir. (Samur, 2011: 63).

Televizyonun çocukların saldırgan davranışları üzerine etkisiyle ilgili Amerika'da da çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan Signorielli ve arkadaşlarının yaptığı geniş kapsamlı araştırmada şu sonuç bulunmuştur; çocuk televizyon programları yetişkin programlarına nisbeten 6 defa daha fazla şiddet içermektedir (Aydın, 1994: 161). Televizyonun çocuğun davranışlarına etkisi şiddet ve saldırganlık ya da tam tersi çekingenlik, içine kapanıklık olarak kendini gösterebilir. İlköğretim grubu çocuklarla yapılan çalışmaların birinde televizyon izleme süresi ile çocukların arkadaş ve yakınlarına şiddet uygulama eğilimleri arasında yüksek oranda ilişki olduğu belirlenmiştir. Yine aynı çalışmada özellikle kaygılı, depresif, davranış problemleri olan çocukların zamanlarını daha çok televizyon izleyerek geçirdikleri görülmüştür. Model alma yoluyla öğrenen çocuklar şiddet içerikli sahneleri izlediklerinde bu tür davranışları model alarak sergileyebilirler. Günümüzde çok yaygınlaşan cinayet olayları, boşanma olaylarının da üzerinde televizyon programlarının etkisinden bahsedilebilir. Söz konusu programlarda cinayet işleyenin neredeyse kahraman olarak gösterildiği, adam öldürmenin ve eşler arası aldatmanın basit bir olaymış gibi yansıtıldığı bazı programlar çocukluk çağında bir temel oluşturmakta, ergenlik çağında kimlik arayışındaki bireylerde de olumsuz kimliklere bürünmelerine neden olabilmektedir. Yapılan gözlemlerde anasınıflarında özellikle serbest zaman etkinliklerinde şiddet ve çatışma içerikli programların çocukların oyunlarına yansımaları göze çarpmıştı. Bu gözlemlerde çocuklar oyunlarında legolardan hayalet silah, el bombası, plastik masalardan siper oluşturarak bir çatışma ortamı yaratıp izlemiş oldukları televizyon programını oyunlaştırılmışlardır. Bu da şiddet içerikli televizyon programlarının çocuklar üzerindeki etkisinin çarpıcı örneğidir (Alp ve Kardaş: 2016: 78). Buna benzer bir çalışma İkiz Kuleler'in yıkılması döneminde gerçekleştirilmiş ve o dönemdeki çocukların da oyunlarında legolardan kuleler yapıp bunları yıktıkları görülmüştür. Bu örnekler göstermektedir ki çocukların televizyonda gördükleri ve şahit oldukları şiddet içerikli durumları birebir davranışlarına yansıtmaktadır. Ayrıca medyada şiddet uygulayan karakterlerin sempatik, bitmeyen güce sahip kahramanlar olarak gösterilmesi çocukların bu kahramanlara özenmesine neden olmaktadır. Bu bağlamda geniş kitleleri ve özellikle çocukları etkisi altına alan Kurtlar Vadisi dizisindeki Polat Alemdar karakteri ile özdeşleşip şiddet içerikli davranışlar gösteren çocuklar örnek verilebilir. Geçmiş yıllarda 4 yaşındaki bir çocuğun izlediği bir çizgi filmden etkilenerek uçmak için 7. kattan atladığını izlemiştik. Bu da yine insani olmayan bir gücün insanlara özgü gösterilmesinin neticesidir.

Televizyonun çocuklar üzerinde olumsuz etkileri çok yoğun ele alınırken küçük bir grup çalışma sonucuna göre ise televizyonun olumlu etkileri tartışılmıştır. Bunlar televizyonun çocukların akademik başarıları üzerinde olumlu etkiler yapabildiğini savunmaktadırlar. Televizyonu çocuğun olumsuz davranışlarındaki tek suçlu olarak göstermenin doğru olmayacağını düşünmektedirler. Çocuklar için özel hazırlanmış eğitici televizyon programlarının onlara yeni kelimeler ve kavramlar öğretmede ve okula hazırlamada çok etkili olduğu sonucuna varmışlardır. Televizyon doğru ve kontrollü olarak kullanılırsa, çocukların akademik ve sosyal olarak yeni

kavramlar öğrenmesini ve zihinsel olarak gelişmesini sağlayabildiği savunulmuştur (Atay ve Öncü, 2015: 69-78). Ancak Televizyonun çocuğun öğrenme süreçlerine olumlu etkileri olduğu tartışılırken çocukların gelişim doğası göz ardı edilmektedir. Çünkü çocuklar yaparak yaşayarak, deneyerek öğrenirler. Üretken ve yaratıcı olurlar. Televizyon bu anlayışa uygun değildir, hazır bilgiler sunmaktadır. Aslında en tehlikeli olan durum eğitimcilerin televizyonu eğitim aracı olarak görmeleridir. Oysa eğitim-öğretim başta akran etkileşimini, dilin aktif kullanımını ve çift yönlü etkileşimleri gerekli kılar.

Tablet, telefon, televizyon çocukların zihinsel gelişiminden tutun da motor gelişimine kadar her yönü olumsuz etkilediğine dair birçok araştırma bulunmaktadır. Bu araştırmalar özetlendiğinde 0-3 yaş arasındaki çocukların ekranlardan uzak tutulması, bu yaştan sonra da günde 1 saati geçmemeli gerektiği, yedi yaş sonrası da en fazla 2 saat olmalı noktasında buluşmaktadırlar (Kangal, 2018: 130-131).

3.4.Elektronik Bakıcı Olarak Televizyon

Gerçekte televizyon çocukların öğrenmelerine katkı vermekte midir yoksa çocukları oyalayan bir elektronik bakıcı olmaktan öteye geçememekte midir? Son zamanlarda yapılan araştırmalar temelde bu soruların cevabını tartışmaya dönüktür. Elektronik bakıcı olarak televizyon denildiğinde bakıcı sözcüğü son derece pasif, sessiz ve hareketsiz olduğu; dolayısıyla çocuğun televizyon seyrettiği sürece güvenli bir ortamda bulunmasını ifade etmek üzere kullanılmaktadır. Aslında hareket eden, öğrenmeye çalışan, erken çocukluk dönemi çocuğu, bu şekilde tehlike altındadır. Örneğin annenin çocuğunu beslerken onunla sıcak ve güven veren bir ses tonu ile konuşması çocukta temel güven duygusu yaratacaktır ve bu temel güven duygusu motor aktiviteler ile cesaretlendirilecektir cesaret bulan çocuk fiziksel aktivitelerle daha çok deneyim kazanacak ve öğrenmenin keyfini yaşayacaktır. Böylesine bir bakımı elektronik bir aletin gerçekleştirmesi mümkün değildir. Televizyonun bu bakım noktasında çocuğu oyalamanın ötesine geçmediği düşünülmektedir (Atay ve Öncü, 2015: 69-78).

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bilgi çağında çoğu zaman çocuklar birbiriyle etkileşimden çok yeni medya araçları ile etkileşim kurmaktadırlar. Medyanın yaygınlaşması ve küreselleşmesinin bugünün çocuğunu şekillendirdiği gerçeği temel alınırsa, bu aracın yapıcı sonuçlar için dönüştürülmesine ihtiyaç duyulduğu görülecektir. Sanayileşmeyle beraber kentleşen ortamda serbest zaman artmakta ancak buna yönelik anne babanın eğitim eksikliği nedeniyle çocuğun boş zamanını yararlı ve yapıcı etkinliklerle değerlendirememesi yine olumsuz bir değişimdir. Bu ortamlarda ayrıca çocukların beklenti düzeylerinin yükselmesi ve ailelerin her zaman bu beklentileri karşılayamaması olumsuz olarak değerlendirilebilir. Bu değişimlerin olumsuz etkilerini azaltmaya çalışıp çağdaş olduğu ölçüde de teşviki gerekir.

Çağdaş toplumlar çocuğa değer veren toplumlardır. Bu toplumlar çocuklara çeşitli haklar vermişlerdir. Toplumlar çocukları gelecek açısından korumaktadırlar. Toplum, gelecekte onlara bırakılacaktır. Çağdaşlık çocuğa böyle bakarken aynı zamanda çocukları öldürmektedir de. Çağdaş toplumlar gerçekten çağdaş olmak istiyorlarsa çocukların öldürülmesine yol açan nedenleri ortadan kaldırmak zorundadırlar. Çağdaşlığın göstergelerinden biri olan çocuğa değer vermek, onu korumak, onu sevmek, ona her bakımdan öncelik vermek bu nedenlerin ortadan kaldırılmasıyla mümkün olabilmektedir. Bunun en iyi yolu eğitimdir. Medya yoluyla bu konuda anne ve babalar uyarılmalı; okulda ise eğitimciler konu üzerine eğilmelidir. Ayrıca gerek ulusal gerekse uluslararası düzeyde çocuk hakları bildirgesindeki hükümlerin en etkin biçimde uygulanmasına yönelik çaba sarf edilmesi gerekmektedir.

Genelde medyanın özelde televizyonun bireylerin üzerindeki etkisini devletin, toplumun ve bireylerin kullanım şekilleri belirlemektedir. Bu hususta devletin kitle iletişim araçlarını çocuk gelişimi yönünden kontrol ederek toplumun medya kullanımı konusundaki yeterliliğini arttıracak tedbirler alması gerekmektedir. Toplumun da medyanın etkileri konusunda bilinçlenmelidir, medya araçlarını çocukları avutmak ve onları meşgul etmek için bir araç olarak görme düşüncesinden en kısa sürede vazgeçmelidir. Bireye düşen görev ise hem kendisinin medya araçlarını bilinçli olarak kullanması hem de bu düşünceyi çevresine benimsetebilmesidir.

Televizyon ekranı karşısında uzun zaman geçirmenin çocuk için olumsuz sonuç doğuracağını savunan Shapori ebeveynlerinin kendilerinin televizyon bağımlılığı nedeniyle çocuklarının da televizyon önünde geçirdikleri zamanı denetleyemediklerini ve televizyonun modern dünyada hiç de pahalı olmayan bir bebek bakıcısı olduğunu ancak; duygusal zeka gelişimi yüksek çocuklar yetiştirebilmek için televizyon izleme konusunda katı kuralların uygulanması gerektiğini vurgulamaktadır. Çocuğun yaratıcılığının gelişmesinin önündeki en büyük engel olarak televizyon izleme alışkanlığını gösteren Shapori televizyonun çocuklarda fiziksel bir bağımlılıktan öte psikolojik bağımlılık yaratan bir süreç olduğunu da ifade etmektedir (Samur, 2011: 63).

Çocukların televizyon izleme özellikleri yetişkinlerden farklılık göstermektedir. Çocuklar televizyonda izlediklerine dikkatli bakar ve yetişkinlerden daha fazla ayrıntıyı hatırlarlar ve bu ayrıntıları hatırlama kendilerine yönelik olmayan programlara yönelik de olmaktadır. Televizyonun geniş izleyici kitlesini oluşturan çocuklar çoğu zaman eğlenmek boş zaman geçirmek adına bu aktivitelerini ebeveynlerinin dışında gerçekleştirmektedirler. Bu durum çocukların yetişkinler için üretilmiş olan mesajları da almalarına neden olmaktadır. Çocukların ekrandan gelen mesajları çoğunlukla süzgeçten geçirmeden doğrudan aldıkları düşünülecek olursa, özellikle duygusal ve ruhsal gelişimlerinin bu edimlerden ne ölçüde etkilenebileceği anlaşılacaktır (Vural, 2008). Çocukluk olgusu, belki de medyanın hegemonik gücünden fazlasıyla etkilenen ve sonuçları ancak uzun vadede gözlemlenebilen bir alan olması nedeniyle en çok üzerinde durulan konulardan biridir (Akyüz, 2013, 115).

Yenipazar anlayışıyla üretim yapan tüm iletişim araçları Ritzer in tanımlamasıyla tüm tüketim katedralleri, yeni tüketim araçları, yeni alışveriş merkezleri, modern fasfood restoranları ve zincirleri, büyük eğlence parkları çocukların yeni düş güçlerini kullanmalarına gerek olmaksızın bu hizmeti yerine getirmektedirler. Ancak çelişkili olarak sürekli eğlencenin hakim

olduğu bu yeni dünyada çocuk, teknoloji harikası oyuncaklara sahip olduğu halde hala doyumsuzdur ve sürekli canı sıkılmaktadır. En büyük gösteri sunan ortamlara sık sık gidilmekte ama kolayca sıkılıveriyoruz. Ebeveynler tarafından anında giderilmesi gereken psikolojik bir bozukluk olarak algılanan bu can sıkıntısı çocuk psikologlarının çoğu tarafından üzerinde çok fazla durulmaya gerek görülmeyen bir durum olarak geçiştirilmektedir.

Oysa can sıkıntısı bir düşünme fırsatı, çocukların ilginç şeyleri keşfedecekleri sessiz bir mekan olabilir. Benjamin in dediği gibi can sıkıntısı yaşantının yumurtası üzerinde kuluçkaya yatan hayal kuşudur (Akçalı, 2015: 9).

Televizyon izlemenin çok fazla olduğu günümüzle geçmişi kıyaslayınca Benjaminin haklılığını yani eskiden çocukların daha mutlu ve yaratıcı olduğunu göreceğiz. Basit bir örnek verecek olursak hepimiz çocukluğumuzda arkalarından terlik fırlatan annelere sahiptik ve esnada bile arkasından terlik fırlatan bir anne ve bu terlikten kaçan bir çocuk olayında çocuk bu durumu oyunlaştırıp bundan haz alabilmekteydi. Hatta bazen sırf bu oyunu oynayabilmek için bazı küçük yaramazlıklar da yaptığını söyleyebiliriz. Günümüzde ise televizyonun başında saatlerini geçiren çocuk "akıllı", "uslu", "yaramazlık yapmayan", "söz dinleyen" ama mutsuz olan çocuk vardır. Bu durum çocuğun yalnızlaştığının ve televizyon izlemenin yalnızlığı gideren bir araç olarak gördüğünü göstermektedir. Yalnızlaşan ve mutsuz olan çocuğun bu durumu resimlerde kullandıkları renk seçimine de yansıdığı görülmektedir. Bir araştırmaya göre eskiden çocukların resimlerde daha çok canlı renkler seçtiği günümüz çocuklarının ise daha çok karamsarlığın simgesi haline gelen kahverengi siyah gibi pastel renkleri seçtiği ortaya konmuştur.

Televizyondan kaçamadığımız gerçeğinden hareket edecek olursak en azından çocuklar için faydalı olabilecek programları seçmeli ve seçtiğimiz bu programların bir kısmını çocuklarla birlikte izlemeye özen göstermeliyiz. Seçilen programlardaki konunun çocuğun ilgisini çekecek özellikte olmasına, kavramların açık ve net şekilde aktarılıyor olmasına, çocukların hayal gücünü kullanmalarına destek olacak ve çocukların bu programlardan öğrendiklerini yaşayarak keşfetme isteği uyandırıcı nitelikteki programlar olmasına dikkat etmekte fayda vardır (Atay ve Öncü, 2015: 69-78).

Küçük çocuklara yönelik reklamlar, programlar çok karmaşık olmaları nedeniyle algılama sürecinde bozulmalara neden olmaktadır. Bu programların çocukların fiziksel ve psikolojik yeterliklerinin göz önüne alınarak hazırlanması gerekir. Çocuklar sadece kendilerine yönelik programlar değil de yetişkinlerle beraber aynı kanalı izlemektedir. Bu nedenle tv programları erken çocukluk dönemi özellikleri dikkate alınarak gelişim evrelerine uygun yapılmalıdır.

Oyunun önemi kavranmış olsa bile "çocuk oyun alanları", "çocuk evi" noktasında yapılması gereken çok şey var. Tezcan'ın bu noktada Gençlik kültür Merkezleri gibi "Çocuk Merkezleri"nin kurulmasının sağlanabilmesi fikri dikkate değerdir. Gelişmiş ülkelerde bu gibi çocuk merkezlerinin sayısı oldukça fazladır. Kültürümüz çok zengin oyun örnekleriyle doludur fakat bunları yaşatmak için çeşitli kuruluşlarca yoğun bir örgütleşmeye gereksinim vardır. Böyle bir örgütleşme, çocuğa, yaşına, ilgisine, yeteneğine uygun spor, müzik, kitap okuma, el işleri gibi uğraşıları kazandırmaktadır. Çocuk örgütlerinin yaygınlaştırılması için dernek gibi gönüllü

kuruluşların bu alanda teşviki de yararlı olabilir. Unutmamak gerekir ki geleceğin sağlıklı kişileri, ancak onlara çok erken yaşlarda hizmet götürmekle yaratılabilir.

KAYNAKÇA

AKÇALI, S.İçin (2015). "Tüketim Toplumunda Çocuğun Yitişi", Ed. Selda İçin Akçalı, *Çocuk ve Medya,* 4. Baskı, Ankara: Nobel Yayınları, ss. 1-12.

AKYÜZ, E. (2013). "Çocuğun Bilgi Edinme ve Zararlı Yayınlara Karşı Korunma Hakkı", Yayıma Hazırlayan: Haluk Yavuzer, Mustafa Ruhi Şirin, *1. Türkiye Çocuk ve Medya Kongresi Bildiriler Kitabı / 1,* İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları**.**

ALP, D. ve KARDAŞ, C., (2016). *Çocuk Edebiyatı ve Medya.* 2. Baskı. Ankara: Eğiten Kitap.

ATAY, M., ÖNCÜ, E.Ç. (2015). "Elektronik Bakıcı; Televizyon", Ed. Selda İçin Akçalı, *Çocuk ve Medya,* 4. Baskı, Ankara: Nobel Yayınları, s. 69-82.

BAYHAN, P., S., ve ARTAN, İ., (2011). *Çocuk Gelişimi ve Eğitimi.* İstanbul: Morpa.

BİLGİÇ, Ş. (2016). "Medya ve Çocuk İstismarı". Ed. Necip Gazel. *2. Ulusal Aile Sempozyumu: Medya Aile ve Din*. Adana: Bilge Arık Yayıncılık.

BİLİR, Ş., (1994). *Okul Öncesi Eğitimcileri El Kitabı.* İstanbul: Ya-Pa Yayınları.

GÜNEŞ, A., (2013). "Medya Pedagojisi", 1.Türkiye Çocuk ve Medya Kongresi, Bildiriler Kitabı I, İstanbul: Çocuk Evi Yayınları, s. 83-98.

İNAL, K. (2007). *Modernizm ve Çocuk: Geleneksel ve Postmodern Çocukluk İmgeleri.* Ankara: Sobil Yayıncılık.

İNAL, K. (2015). "Türkiye'de Çocukluk Nereye". Ed. Selda İçin Akçalı, *Çocuk ve Medya,* 4. Baskı, Ankara: Nobel Yayınları, ss. 13-52.

KANGAL, S. B., (2018). *Korkma İyi Bir Annesin*. Ankara: Elma Yayınevi.

KURUOĞLU, H. VE SOYGÜDER, Ş. (2015). "Televizyon Reklamlarında Çocuk: Türkiye Örneği". ". Ed. Selda İçin Akçalı, *Çocuk ve Medya,* 4. Baskı, Ankara: Nobel Yayınları, ss. 157-189.

MAYALL, B. (2018). *Çocukluk Sosyolojisi Tarihi*. Çev. Türkan Fırıncı Orman. İstanbul: Beta.

MERİÇ, C. (1986). *Kültürden İrfana.* İstanbul: İnsan Yayınları.

POSTMAN, N. (1995). *Çocukluğun Yok Oluşu*. Çev. K. İnal. Ankara: İmge Kitabevi

SAMUR, Ö. A., (2011). *Çocuk Edebiyatı ve Medya.* Ankara: Vize Yayıncılık.

SUBAŞI, M. (1996). Sokakta Çalışan Çocukların Ruh Sağlığını Bozan Risk Faktörlerinin Belirlenmesi. Yayımlanmamış Bilim Uzmanlığı Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.

TEZCAN, M. (2017). *Çocuk Sosyolojisi*.3. Baskı. Ankara: Anı Yayıncılık.

VURAL, İ., (2008). "Televizyon Haberlerini Okumak: Çocuk İzleyicilere Göre Televizyon Haberlerinden Yansıyan Türkiye". *İletişim Dergisi*. Sayı: 9.

WINN, M., (2012). *Çocuğumu Fişte Unuttum*, Çev. İbrahim Kapaklıkaya, 3.Baskı, İstanbul: Ufuk Yayınları.

YÖRÜKOĞLU, A.(2007). *Değişen Toplumda Aile ve Çocuk.* İstanbul: Özgür Yayınları.

Yapabilirlikten Yoksunluk Yaklaşımı Bağlamında Engelli Yoksulluğu[1]

Ayşe Şeyma Turgut[2]

Giriş

Çok bileşenli ve tanımlanması oldukça zor olan yoksulluk kavramı ve olgusu küresel dünyanın ve insanlığın karşı karşıya kaldığı en zor sorunlardan biri olma niteliğini taşımaktadır. Yoksulluğun birçok insanı bedensel, ruhsal, ekonomik ve toplumsal açıdan etkilediği bilinmektedir. Sağlıksız konutlarda kalmak, barınacak yer bulamamak, sağlık hizmetlerine ulaşamamak yoksulluğun bedensel anlamdaki etkileridir. Özsaygının ve özgüvenin azalması, umutsuzluk, yoksulluğa ilişkin kaderci düşünce yapısı geliştirme, çeşitli psikolojik ve psikiyatrik rahatsızlıklar yoksulluğun psikolojik sonuçlarındandır. Yaşamını sürdürebilecek yeterli gelire sahip olmamak, işsizlik, düşük ücret ile çalışmak ise yoksulluğun ekonomik bileşenleri arasındadır. Toplumsal açıdan yoksulluğun etkisine bakıldığında ise aynı coğrafyada yaşayan insanlar arasındaki gelir dağılımı adaletsizliğinin zengin ile yoksul arasındaki refah uçurumunu derinleştirdiği, orta sınıfı yok ettiği, yoksulların toplumla bütünleşmesini engellediği, göçlere sebep olduğu bilinmektedir. Dezavantajlı gruplar üzerinde ise yoksulluğun etkisi daha da derinleşmektedir. Kadınlar, engelliler ve çocuklar yoksulluğu diğer bireylerden daha derin yaşamaktadır (Çamur Duyan, 2011). Bu çalışmada hemen hemen her toplumda dezavantajlı gruplar arasında yer alan engellilerin yoksulluğu ele alınmış ve yapabilirlikten yoksunluk yaklaşımı bağlamında değerlendirilmiştir. Bu doğrultuda yoksulluk ve engelliliğe ilişkin genel bilgiler verilmiş, yapabilirlikten yoksunluk yaklaşımı en genel hatları ile açıklanmıştır. Son olarak ise istatistiksel veriler eşliğinde engelli yoksulluğu yapabilirlikten yoksunluk yaklaşımı doğrultusunda yorumlanmıştır.

Yoksulluk

Yoksulluk farklı kalkınmışlık düzeyindeki birçok ülkeyi benzer şekilde etkileyen, az gelişmiş, gelişmekte olan ve gelişmiş ülkelerin ortak sorunudur. Yoksulluğun tanımlanması, her ülkede ve toplumda farklı şekillerde görülmesi, çeşitli ölçüm yöntemlerinin ve tanımlarının olması ve karmaşık doğası sebebiyle oldukça güçtür. Dolayısıyla yoksulluğun tanımı, neleri ve kimleri kapsadığı, ölçütlerinin neler olduğu konusunda bir fikir birliğine varılmış değildir. Tarihsel süreçte her ne kadar yoksulluk asgari gıda ihtiyacı ile tanımlanmaya çalışılsa da toplumların gelişmişlik düzeyinin artmasıyla sosyo-kültürel ihtiyaçlar doğrultusunda açıklanma eğilimi göstermiştir (Benli ve Yenihan, 2018, s.1-2). Yoksulluğun zaman içerisinde çeşitli şekillerde açıklanmaya çalışılması yoksulluğun çok boyutlu bir olgu olmasının sonucudur.

Yoksulluğun tanımı hem ekonomik parametreler ile hem de sosyal parametreler ile yapılabilmektedir. En geniş anlamıyla yoksulluk, çeşitli sosyal ve ekonomik riskler karşısında savunmasız ve güçsüz olma olarak tanımlanabilir (Purutçuoğlu ve Doğan, 2017, s.348). Bir başka ifade ile yoksulluk bireyin hayati varlığını sürdürmesi için gerek duyduğu parasal kazançtan, yiyecek, içecek,

[1] Bu çalışma 13-15 Kasım 2020 tarihlerinde düzenlenen 3.Uluslararası İnsan Çalışmaları Kongresinde sözel bildiri olarak sunulmuştur.

[2] Ayşe Şeyma Turgut, Araştırma Görevlisi, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Hizmet Bölümü, ayseyma1992@yandex.com.

giyim gibi zaruri ihtiyaçlardan mahrum olma durumudur (Sam, 2008, s.61). Yoksulluğu yalnızca temel ihtiyaçlara sahip olmamak şeklinde tanımlamak yoksulluk olgusunun kapsamını sınırlandıracak ve daraltacaktır. Sağlık ve eğitim olanaklarına ulaşamamak, düşük yaşam beklentisi, sosyal dışlanma, ayrımcılık, toplum tarafından kabul görmemek de yoksulluk olgusunun unsurlarındandır. Bu bağlamda yoksulluğun en genel haliyle hayati öneme sahip olan ve arzu edilen bir ihtiyacın karşılanamaması olarak tanımlanması mümkündür (Ak, Türk ve Ak Bingül, 2018, s.15-39).

Yoksulluk olgusu mutlak yoksulluk, göreceli yoksulluk, insani yoksulluk başta olmak üzere birçok başlık altında açıklanmaya çalışılmaktadır. Mutlak yoksulluk sınıflandırmasına göre günlük 1,90 doların altında gelirle ve 2400 kalorinin altında gıda ile yaşayan herkes yoksul kabul edilmektedir (World Bank, 2016). Göreli yoksulluk sınıflandırmasına göre ise; yaşadığı toplum içerisinde kendini diğer insanlara göre yoksul olarak tanımlayan herkes yoksuldur. Bir toplumdaki mutlak yoksulluğun gelirin yeniden dağıtılması, asgari ücretin artırılması ve ekonomik politikalar gibi yollar ile bitirilmesi mümkün iken göreli yoksulluğun toplumun geneli ile bir kıyaslama içerdiğinden bitirilmesi mümkün olmamaktadır.

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) ise yoksulluk olgusuna dair başka bir bakış açısı geliştirmiş ve insani yoksulluk kavramını oluşturmuştur. İnsani yoksulluk "insanın sağlık hizmetlerine, temiz su kaynaklarına, eğitim hizmetlerine ulaşabilirliği, uzun bir yaşam sürme hakkı ve sürdürülebilirlik kriterlerine dayalı olarak yeni fırsat ve seçenekleri kullanabilmek için gerekli altyapının varlığı ya da yokluğu" olarak tanımlamıştır (UNDP, 1997: 13-14). İnsani yoksulluk kavramı ile yoksulluk ekonomik parametrelerden ziyade insanın kendini gerçekleştirebilme ve ortalama bir yaşam sürebilme olanakları ile açıklanmaya çalışılmıştır.

Yoksulluğun anlaşılmasında yoksulluğun nedenlerinin bilinmesi önem arz etmektedir. Yoksulluğun nedenleri ilgili literatürde iki başlık altında incelenmektedir. Bunlardan ilki yoksulluğa bireysel düzeyde yaklaşmakta iken diğeri yoksulluğu yapısal açıdan ele almaktadır (Purutçuoğlu ve Doğan, 2017, s.348). Bireysel düzeyde yoksulluğun sebepleri sağlık sorunları, madde bağımlılığı, mesleki beceri eksikliği, düşük eğitim düzeyi, cinsiyet ayrımcılığı, kalabalık ailede yaşamak ve yaşlılık gibi unsurlar iken yapısal açıdan yoksulluğun sebepleri yüksek işsizlik oranı, neoliberal politikalar ve ekonomik krizler gibi unsurlardır. Ekonomik daralmalar yoksulluğun nedenlerinden biri olarak görülmektedir. Vijayakumar (2013) yoksulluk ile ekonomik büyüme, bağımlılık oranı ve istihdam arasındaki ilişkiyi incelediği araştırmasında, ekonomik büyüme arttıkça istihdam olanaklarının ve ücretlerin arttığını, işsizlik oranının azaldığını ortaya koymuştur(s.67). Dolayısıyla ekonomik daralma yoksulluğun nedenleri arasında yer almaktadır.

Yoksulluğun nedenleri arasında incelenen bir unsur da iklim değişiklikleri ve küresel ısınmadır. Yoksul bireylerin iklim değişikliğinden çeşitli nedenlerle zarar görme olasılığı daha fazladır. Yoksulların iklim şoklarından, kuraklık, kasırga ve sel gibi streslerden kurtulmalarına yardımcı olacak daha az varlıkları vardır. Geçim kaynaklarının tarım, ormancılık, balıkçılık gibi iklime duyarlı sektörlere veya iklimle ilgili istihdam kesintilerine karşı çok az koruma sağlayan düşük gelirli kayıt dışı veya saatlik işlere bağlı olması daha olasıdır. Yoksulların aşırı iklim koşullarına daha fazla maruz kalan alanlarda yaşama olasılığı daha yüksektir ve bu tür olaylara karşı sigortalanma olasılığı daha düşüktür (Leichenko ve Silva, 2014). İklim değişikliği, çeşitli kanallar aracılığıyla hanehalkı refahını etkileyebilmektedir. Örneğin, iklim değişikliğinin özellikle tropik bölgelerde tarımsal üretkenlik üzerinde olumsuz bir etkisi olabilir ve sağlık, su ve doğal kaynaklara erişim, evler ve altyapı üzerindeki etkileri sayesinde yoksul insanların geçim kaynaklarını etkileyebilmektedir (World Bank, 2011).

Yoksulluğun bireyler, aileler ve toplumlar üzerinde çeşitli etkileri vardır. Bu etkiler özellikle yoksulluk açısından risk altında olan tek ebeveynli aileler, çocuklar, engelliler, göçmenler, yaşlılar ve etnik azınlıklar için daha da derinleşmektedir. Yoksulluğun bireyler üzerindeki en önemli etkisi sağlık sorunlarıdır. Çocukluk çağında deneyimlenen yoksulluğun çocukların entelektüel, sosyal ve bilişsel gelişimini olumsuz etkilediği, aşırı yoksulluğun ve yeterli beslenememenin çocuk ölümlerine yol açabildiği bilinmektedir (Hatun, 2002, s.15-27). Dolaysıyla erken çocukluk döneminde deneyimlenen yoksulluk bilişsel ve fiziksel gelişim üzerinde olumsuz etkiler doğurduğu durumlarda engelliliğe de sebep olabilmektedir. Yoksulluğun bireysel sonuçlarından biri de intihardır. Dünya genelindeki ölümlerin sebeplerinin içinde intihar 15. sırada yer almaktadır. Her yıl 800 bin insan intihar ederek yaşamına son vermekte bu vakalarının yüzde 75'i orta ve alt gelir düzeyindeki ülkelerde meydana gelmektedir. İntihar oranlarının en yüksek olduğu 10 ülkeden 8'i orta ve alt gelir düzeyindeki ülkelerdir (Iemmi ve diğ., 2016, s.3). İntihar oranlarının orta ve alt gelir düzeyindeki ülkelerde yoğunlaşması yoksulluğun intihar davranışlarına sebebiyet verebileceğini düşündürmektedir.

Yoksulluğun bireyler üzerinde olduğu gibi aileler üzerinde de çeşitli etkileri mevcuttur. Bunlar boşanma ve kadına yönelik şiddet olgusudur. Yoksulluk, gelirin az olması, güvencesiz ve kayıt dışı çalışma, erkeğin evin geçimini sağlayamamayı erkekliğin kaybı olarak algılaması erkeğin kadına yönelik ve aile içi şiddete başvurma olasılığını artırmaktadır (Aşkın ve Aşkın, 2018, s.21). Boşanma sebepleri ile ilgili yapılan TÜİK (2016a) araştırmasına göre kadınların belirttiği boşanma nedenleri arasında yüzde 61,5 ile eşin sorumsuz ve ilgisiz davranması, yüzde 42,6 İle eşin evin ekonomik olarak geçimini sağlayamaması gelmektedir. Bu verilere göre ekonomik geçimsizlik ve yoksulluğun boşanmanın önemli sebeplerinden biri olduğunu söylemek mümkündür.

Yoksulluk toplum düzeyinde ise toplumsal cinsiyet eşitsizliğine sebep olabilmektedir. Yoksul ailelerin kız çocuklarını okula göndermemesi, yoksulluk sebebiyle kız çocuklarının eğitim olanaklarına erişiminin kısıtlanması, yoksul ailelerde kız çocuklarının erken evlendirilmesi toplumsal cinsiyet eşitsizliğine sebep olmaktadır (İlhan Tunç, 2009).

Engellilik

5378 sayılı Özürlüler ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun'da (2005) özürlü kavramı doğumla veya sonradan gelen ve fiziksel, zihinsel, duygusal ve sosyal yeteneklerin kısmen kaybedilmesi sonucu toplumsal yaşama uyum sağlayamayan ve gereksinimlerini karşılamada güçlük yaşayan kişi olarak tanımlanmıştır. Kanun'da her ne kadar özürlü kelimesi kullanılmış olsa da son yıllarda özürlü yerine, özürlü kelimesinin bireyi aşağıladığı ve ayrıştırdığı düşünülerek engelli kavramı kullanılmaktadır. Özürlü kavramı bireyin ruhsal, bedensel, zihinsel, duygusal veya sosyal becerilerindeki bir noksanlığa vurgu yapmakta ve bu noksanlığın sebebi olarak bireyin kendisini işaret etmekte iken engelli kelimesi bireyin toplumla bütünleşmede, herhangi bir sebepten dolayı kendisinde bulunmayan becerileri kazanmada toplum ve devlet tarafından engellendiğini ifade etmektedir.

Dünya nüfusunun yüzde 15'ine yakın kısmını engelliliğin herhangi bir çeşidi teşkil etmektedir. Engellilerin sayısı nüfus artışına ve tıptaki gelişmelere bağlı olarak her geçen gün artmaktadır (WHO, 2011, s.262) Engellilik türleri bazı kaynaklarda engelin bulunduğu uzva göre, bazı kaynaklarda ise engellilik oranına veya derecesine göre ayrılmıştır. Ortopedik engel, görme engeli, işitme engeli, dil ve konuşma engeli, zihinsel engel ve kronik hastalıklar çeşitli engellilik türleridir. CP (Cerabral Palsy) hastaları, felçliler, nanozomi (cücelik) ve jigantizm (devlik)ortopedik engel; retinitis pigmentosa, renk

körlüğü ve glokoma (göz tansiyonu) bağlı görme kaybı hastalıkları görme engeli; mental reterdasyon, down sendromu zihinsel engel; diyabet, yüksek tansiyon, astım, migren ve kalp hastalıkları kronik hastalıklar sınıfına girmektedir.

Engelliler toplum içerisinde yetersiz yasal düzenlemeler, çevrenin engelliler için erişilebilir olmaması, engellileri eğitime ve istihdama katılımını kolaylaştırıcı teknolojik gelişimlerin olmaması, engellilere yönelik ayrımcı söylem, tutum ve algılar, engelliliğin ceza olarak görülmesi gibi birtakım sorunlarla karşılaşmaktadır. Bu sorunların belki de en önemlileri sosyal dışlanma, erişilebilirlik ve yoksulluktur.

Sosyal dışlanma ilk olarak 1970'li yıllarda Fransa'da zihinsel engelliler, madde bağımlıları ve yaşlılar gibi dezavantajlı grupları nitelemek için kullanılan bir kavramdır (Silver, 1994, s.532). Sosyal dışlanma kavramı dezavantajlı bireylerin, temel eğitim ve becerilerden yoksun olanların ve çeşitli sebeplerle ayrımcılığa uğrayanların toplum dışına itilmesi ve topluma katılımlarının engellenmesi anlamına da gelmektedir (Özgökçeler ve Bıçkı, 2010,s.218). Amartya Sen'e (2000) göre özgürlük kaybı, psikolojik rahatsızlıklar, hastalık ve ölüm oranları, yoksulluk, cinsiyet ve ırklar arasındaki eşitsizlikler, toplumsal değerlerin zayıflaması birer dışlanma ölçütüdür(s.19-22). Yapılan bazı çalışmalar engellilerin sosyal katılımlarının daha düşük olduğunu, ayrımcılığa ve damgalanmaya uğrama olasılıklarının daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır (Chowdhury, 2006; Chouinard, 2013; Pinilla-Roncancio, 2015).

Erişilebilirlik kavramı ise her bireyin istediği her yere ve sunulan her hizmete bağımsız olarak ulaşabilmesini ifade etmektedir (Çiftçi ve Çağlayan Gümüş, 2017, s.3). Engelli bireylerin toplumla bütünleşebilmesi, sosyal ve siyasi haklarını kullanabilmesi, gündelik hayatını kimseye bağımlı olmadan sürdürebilmesi amacıyla erişilebilirliğin sağlanması gerekmektedir (Yılmaz, 2012, s.108). Tiyek, Eryiğit ve Baş (2016) engelli bireylerin erişebilirliği ile ilgili yaptıkları araştırmada, katılımcıların dışarıdaki hayata katılmak işve istihdam edilmek istediği, ulaşımın hayatlarının bir parçası olduğu, çevre şartlarının ve toplu taşıma araçlarıyla ilgili aksaklıkların erişimlerini engelleyen unsurlardan olduğunu ortaya koymuştur(s.56).

Engelli olmak yoksulluğun hem sebebi hem de sonucu olarak düşünülmelidir. Engellilik yoksulluğun sebebidir, çünkü engellilerin fiziksel yetersizliklerinden dolayı işini kaybettiği ya da istihdam edilmediği, onlara engelli olmayanlar ile eşit eğitim imkânları verilmediği için engellilik ile yoksulluğun ilişkilidir. Yoksulluk engelliliğin sebebidir, çünkü yoksulluğun koruyucu ve önleyici sağlık imkânlarına ulaşımı kısıtlayabileceği için yoksulluğun engelliliğe yol açabilmektedir. Kısaca yoksulluk ile engellilik çok yakın ilişki içerisinde olan kavramlardır (Vallas ve Fremstad, 2014). Yoksulluğun göstergelerinden olan tıbbi hizmetlere ulaşamama, yeterli beslenememe, parasızlık engelliliğe yol açabilmektedir. Bunun yanı sıra engellilik de iş kaybına, yüksek tutarlı tıbbi harcamalara, toplumdan dışlanmaya ve hizmetlere erişememeye neden olabileceğinden yoksulluğa yol açabilmektedir. Var olan yoksulluğun derinleşme riski engelli olmayan yoksullara kıyasla hem engelli hem de yoksul olanlarda daha yüksektir (Purutçuoğlu ve Doğan, 2017, s.349).

İşsizlik, yoksulluk ve engellilik kavramları birbirlerini doğuran zincirleme sosyal sorunlardır. Mood ve Jonsson (2016) yoksulluğun sonuçları ile ilgili yaptıkları araştırmada yoksulluğun sosyal ilişkileri zayıflattığını, sosyal ilişkilerin zayıflaması ile de yoksul bireylerin iş bulma olanaklarının azaldığını ortaya koymuştur(s.650-651). İşsizlik, rehabilitasyon hizmetlerine erişememe veya sınırlı erişim, yetersiz beslenme sonucu bilişsel işlevlerde azalma, güvenli olmayan çalışma ortamı sonucu sağlıkta bozulma gibi unsurlar engelliliğe sebebiyet verebilirken; iş kaybı, düşük verim, ayrımcılık veya erişilemezlik sebebiyle okullaşamama ya da okul terki, sağlık masrafları gibi unsurlar da yoksulluğa sebebiyet verebilmektedir (Purutçuoğlu ve Doğan, 2017, s.349-350). Engellilerin girişimciliğine imkân

tanınmaması ve girişimci engellerin desteklenmemesi engellileri yoksulluğa iten bir başka sebeptir. Girişimciliğin son yirmi yıldır engelli yoksulluğu ile mücadele stratejisi olarak kabul gördüğü bilinmektedir. Gelişmiş ülkelerde engellilerin serbest meslek yapma ve girişimcilikte bulunma oranı yüzde 11,8 iken Türkiye'de ve diğer gelişmekte olan ülkelerde bu oran oldukça düşüktür (Eliöz, Tekin, Çebi ve Akbuğa, 2017, s.571-572).

Engellilik bireyin yalnızca kendisini değil içinde yaşadığı haneyi de maddi ve manevi olarak etkilemekte ve haneden etkilenmektedir. Engelliler ile ilgili yapılan bazı araştırmalar (Karataş, 2007; Özbulut ve Sayar, 2009) engellilerin önemli bir çoğunluğunun yoksul ailelerde yetiştiğini ve yoksulluk içerisinde yaşadıklarını, aile içerisinde birden fazla engelli bulunma olasılığının yüksek olduğunu göstermektedir. Purutçuoğlu ve Doğan (2017) engelliler ile ilgili yaptığı araştırmada araştırmaya katılan engellilerin yaklaşık yüzde 74'ünün ailelerinin dört ve üzeri bireyden oluştuğu, yüzde 96'sının asgari ücretin altında bir gelirle yaşamını sürdürdüğü, yüzde 77'sinin kendisine ait konutunun bulunmadığı, yüzde 35'inin toplum tarafından aşağılandığını düşündüğü, yarısından fazlasının yoksulluk ve işsizlik sorununu en büyük problemleri olarak gördüğü, engelli yakınlarının yarısından biraz fazlasının (yüzde 51) hanede engelli bir bireyin olmasının kendilerini yoksullaştırdığını düşündüğü bulunmuştur. Yine araştırmada üniversite mezunu olan engelli yakınlarının engelliliği bireysel sorun olarak algıladığı, eğitim seviyesi düştükçe engelliliğin daha çok sömürü olarak algılandığı sonucuna ulaşılmıştır(s.354-356). Bu iki farklı bulgudan anlaşılacağı üzere yoksulluk engelliliğe, engellilik de yoksulluğa sebep olabilmektedir.

Yapabilirlikten Yoksunluk

Yapabilirlik kavramı iyilik halini tanımlamanın bir yolu olarak ilk kez 1980'lerde ekonomist Amartya Sen tarafından kullanılmış, bu kavram yıllar içinde değişim göstererek yapabilirlikten yoksunluk yaklaşımı ismini almıştır (Slabbert, 2018, s.867). Amartya Sen'in ortaya attığı bu yaklaşım daha sonra bir filozof olan Martha Nussbaum tarafından geliştirilmiştir. Yaklaşım bireyin refah halini, toplumsal düzeni, toplumdaki değişimi değerlendiren geniş bir çerçeve sunmaktadır. Kalkınma çalışmalarında, refah ekonomisinde, sosyal politikada ve politik felsefede kullanılan, insanların iyilik halini, eşitsizliği, yoksulluğu değerlendirebilen bir yaklaşımdır (Daojiu, 2014, s.2). Yapabilirlikten yoksunluk yaklaşımı sıklıkla insanın sürdürebileceği iyi yaşama vurgu yapsa da yoksulluk, kaynak yokluğu ve sosyal destekten yoksunluk gibi konuları da ele almaktadır. Çünkü iyi bir hayat sürmenin önünde engel olabilen itibar, güvenlik ve güçlendirme gibi kavramlar insanların iyilik halini olumsuz etkilemektedir (Slabbert, 2018, s.867).

Amartya Sen yoksulluğu kapasite yokluğu ve insanların yapmaya veya olmaya önem verdiği ama gerçekleştiremediği şeylere sahip olması olarak kavramsallaştırmıştır (Onwuegbuchulam, 2018, s.291). Bu bağlamda yoksulluk sadece belli bir miktar gelirden yoksun olmak değil, aynı zamanda bireyin değerli ve önemli gördüğü herhangi bir şeyi gerçekleştirme özgürlüğünden de mahrum olması anlamına gelmektedir.

Yapabilirlikten yoksunluk yaklaşımı insanları, insanların yaşam kalitesini, kendi hayatları hakkındaki düşünce ve hislerini, insanların özgürlüğünü ve faaliyetlerini politikanın merkezine yerleştirmektedir(Slabbert, 2018, s.868). Yaklaşıma göre politikalar insanların neleri yapıp yapamadıklarına, yaşam kalitelerine, engelleri hayatlarından kaldırmaya, değer verdiklerini yaşama özgürlüklerine odaklanmalıdır (Daojiu, 2014, s.2). Amartya Sen özgürlüğün ve bireylerin kendi değerlerinin yaşam kalitesi üzerinde etkili olduğunu savunmuştur (Hart ve Brando, 2018, s.294). Özetle

yapabilirlikten yoksunluk yaklaşımında iyilik hali insanın değer verdiği yaşamı yaşama özgürlüğü anlamına gelmektedir (Kabaş, 2006, s.80). Sen (1999) yapabilirlikten yoksunluk kavramına bir örnekle açıklık getirmiştir. Buna göre; açlık çeken bir çocuk ile oruç tutan bir rahip aynı işleve sahiptir, ikisi de açtır. Fakat çocuk yiyecek bulamamaktayken rahip yiyeceği olmasına rağmen kendi iradesi ve isteği ile aç kalmaktadır.

Yapabilirlikten yoksunluk yaklaşımı işlevler, yapabilirlik ve faaliyet olmak üzere üç temel kavramdan oluşmaktadır. İşlevler bireyin ne olduğu ve ne yaptığı ile ilgili olup, durumların olanak verdiği ya da engellediği çıktılar veya başarılar olarak tanımlanmaktadır. Bu durumlar dönüşüm faktörleri olarak da ifade edilmekte ve bireysel, sosyal ve çevresel özellikli olabilmektedir. Bu dönüşüm faktörleri bireylerin kapasitelerine olumlu veya olumsuz etki edebilmektedir (Broderick, 2018, s.30). İşlevler aynı zamanda bireyin olmaya ya da yapmaya değer atfettiği şeyleri ve iyi beslenme, sağlıklı olma gibi arzulanan durumları ifade etmektedir (Slabbert, 2018, s.868-869). İşlevlerin bir diğer tanımı ise bireyin yapmaya veya olmaya değer verdiği şeydir. Örneğin toplum hayatına katılmak, değer görmek ve önlenebilir hastalıklardan kaçınmak, çalışmak, dinlenmek, okuryazar olmak işlevlere örnek verilebilir. Bireyin seçme özgürlüğü bulunduğu tüm bu işlevlerin toplamına ise yapabilirlik (kapasite) seti ismi verilmektedir. Olunabilen ve yapılabilen şeyler olarak da ifade edilen işlevler hayatı değerli kılan unsurları oluşturmaktadır (Daojiu, 2014, s.2; Kabaş, 2006, s.79).

Yapabilirlik (kapasite) kavramı, bireyin belirli işlevler içinden özgürce seçim yapabilmesi ve bireyin erişebileceği işlevlerin kombinasyonu anlamına gelmektedir. Yapabilirlik, bireyin kendisi için değerli olan başarıyı elde edebilmesini de ifade etmektedir. Faaliyet kavramı toplumun üyesi olarak bireyin rollerini, topluma, sosyal, politik ve ekonomik eylemlere dâhil olma becerisini ifade etmektedir. Amartya Sen faaliyet kavramını bireyin değer verdiği ve önemli bulduğu şeyleri yapma özgürlüğü olarak tanımlamış, bireyin seçim yapabilme özgürlüğünü vurgulamıştır (Slabbert, 2018, s. 869). Kapasite kavramından kasıt bireylerin mevcut fiziksel ve zihinsel becerileri değil, gerekli fırsatlar verildiğinde bireyleri yapmak ve olmak istediklerine ulaştıracak potansiyel becerileridir (Broderick, 2018, s.30).

İnsanın düzgün bir yaşam sürdürebilmesi için 10 işlevsel kapasite olduğu kabul edilmektedir. Bu işlevsel kapasitelerin insanların iyi bir toplum içinde iyi bir hayat sürebilmesini sağlayabileceği düşünülmektedir. İşlevsel kapasitelerin ilki yaşam kalitesidir. Hayatı dolu dolu yaşamak ve erken ölmemek bu kapasitenin bir boyutudur. İkinci bir kapasite olarak beden sağlığı, yeterli bir barınağa ve yiyeceğe sahip olmayı ifade etmektedir. Üçüncü bir kapasite olarak bedensel bütünlük şiddete, aşağılanmaya ve istismara maruz kalmadan bir yerden başka bir yere güvenli bir şekilde ulaşabilmek anlamına gelmektedir. Dördüncü kapasite his, hayal gücü ve düşünce, uygun bir eğitim vasıtasıyla duyguları kullanabilmeyi, hayal kurup düşünebilmeyi, kendi his ve inançlarını ifade edebilmeyi anlatmaktadır. Beşinci kapasite duygular bir şeylere ve insanlara bağlanmayı, sevmeyi ve sevilmeyi, hüzünlenmek, sinirlenmek, özlemek, minnet duymak gibi duyguları deneyimlemeyi ifade etmektedir. Altıncı kapasite pratik akıl neyin iyi olduğuna karar verebilmeyi ve hayatı planlamayı anlatmaktadır. Yedinci kapasite ilişki bireyin diğerleri ile birlikte yaşamasını, ilişki kurmasını, sosyal temasta bulunmasını mümkün kılar. Sekizinci kapasite diğerlerine karşı sorumlu yaşamak hayvanlara, bitkilere ve insanlara karşı sorumluluk bilincine sahip olmak anlamına gelmektedir. Dokuzuncu kapasite eğlence gülme, oynama, eğlenme özgürlüğünü ifade etmektedir. Son olarak onuncu kapasite çevre üzerinde kontrol politik çevre, sosyal çevre ve maddesel çevre üzerinde kontrol sahibi olmak anlamına gelmektedir (Slabbert, 2018, s. 869-870).

Engellilere Yönelik Bazı Araştırmalar

Yapabilirlikten yoksunluk yaklaşımı çerçevesinde engelliliğin açıklanabilmesi için engellilerin ülkemizdeki ve dünyadaki durumuna ilişkin bazı araştırmalara yer verilmiştir. TÜİK (2016) İşgücü İstatistiklerine gore engellilerin yüzde 80,4'ünün istihdamda olmadığı, engellilerin istihdam edilmesinde kadınların dezavantajlı konumda olduğu, engelli kadın ve erkekler arasında işveren olarak çalışma durumunun çok nadir gerçekleştiği görülmektedir. Engelli kadınların yüzde 40,8'i ücretsiz aile işçisidir. Bu durumda hem kadın hem engelli olmanın işsizlik ve dolayısıyla yoksulluk açısından daha riskli olduğunu söylemek mümkündür. Aynı istatisksel verilere göre; engelli kadınların yüzde 40,4'ünün okuma yazma bilmediği, yarısından biraz fazlasının (yüzde 50,8) hiçbir okul bitirmediği, ilkokul, ortaokul, lise ve yükseköğretim olanaklarından erkek engellilerin kadın engellilere oranla daha fazla yararlandığı görülmektedir. Yoksulluğun önlenmesi açısından eğitimde fırsat eşitliğinin ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması önemlidir. Eğitime erişmede yaşanan zorluklar bireyin iş hayatına atılmasını da zorlaştırmakta (Kızılgöl, 2012, s.188) dolayısıyla bu durum yoksulluğa zemin hazırlamaktadır. Engelli kadınlar eğitime konusunda erkek engellilere göre daha dezavantajlı bir konumda bulunmaktadır.

TÜİK (2010) Engellilerin Sorun ve Beklentileri Araştırması'na göre; engellilerin yüzde 51,4'ü çalışamayacak durumda ağır engeli bulunduğu için, yüzde 29,2'si emekli-öğrenci-ev işleri ile meşgul ya da yaşlı olduğu için, yüzde 16,6'sı kendisine iş verilmeyeceğini düşündüğü için, yüzde 3,3'ü ailesi çalışmasına izin vermediği için çalışamamaktadır. Çalışamayacak durumdaki ağır engellilerin çoğunluğu zihinsel engelli, ruhsal ve duygusal engelli, kronik engelli ve çoklu engeli olan gruplardan oluşmaktadır. Engelli bireylerin yüzde 16,6'sını çalışma yaşamından sosyal dışlanma kaygılarının alıkoyduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra engellilerin yüzde 3,3'ü aileleri tarafından çalışmalarına izin verilmediğini belirtmiştir. Yapabilirlikten yoksunluk yaklaşımına göre insanın düzgün bir yaşam sürebilmesi için gerekli kapasitelerden biri olan ve self determinasyonu ifade eden pratik akıl ailelerinin engelliler adına karar vermesi ile devre dışı bırakılmıştır.

UNESCO (2017) tarafından yapılan bir araştırmaya göre engelli çocuklar, akranlarına göre eğitim olanaklarından daha az istifade edebilmektedir. ILO'ya (2015) göre dünya genelindeki engellilerin yüzde 80'i çalışma çağında olmakla birlikte engellilerin istihdama katılım oranları engelli olmayanlara göre daha düşüktür. İşgücü piyasasındaki ayrımcılık nedeniyle engelliler iş aramaktan vazgeçmişlerdir bu da potansiyel işgücünün kaybı anlamına gelmektedir. Avrupa Komisyonu tarafından yapılan bir araştırmaya göre engelli olmayanların işgücü pazarına katılım oranı yüzde 82 iken, engellilerde bu oran yüzde 60'tır. Engelli olmayanların erken yaşta eğitimi bırakma oranı yüzde 11 iken bu oran engellilerde yüzde 22'dir. Engelli olmayanlar arasında sosyal dışlanma ve yoksulluk riski oranı yüzde 21 iken bu oran engellilerde yüzde 30'dur. 20-64 yaş arasındaki engelli olmayan kadınların işsizlik oranı yüzde 10 iken bu oran engelli kadınlarda yüzde 19'dur.

TÜİK'in (2002) engellilere yönelik gerçekleştirmiş olduğu araştırmada, 15 yaş ve üzeri ortopedik, görme, işitme, dil ve konuşma, zihinsel engelli nüfusun yüzde 34,4'ü hiç evlenmemiş, yüzde 1,7'si boşanmış, yüzde 9,3'ü ise eşini kaybetmiştir. Bu veriler engellilerin romantik ilişkilerden uzak olduğu ve çoğunlukla ailelerine bağımlı yaşadıklarını düşündürmektedir. Eski adıyla Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ile TÜİK'in (2010) yaptığı Özürlülerin Sorun ve Beklentileri Araştırması'na göre engellilerin yüzde 66,9'u kaldırımların, yaya yollarının ve yaya geçitlerinin; yüzde 66,3'ü oturdukları binanın; 59,5'i dükkân, market, mağaza ve lokantaların; yüzde 58,4'ü kamu binalarının; yüzde 55,4'ü postane ve banka benzeri yerlerin engelli bireylerin kullanımına uygun olmadığını belirtmiştir. Köten ve Erdoğan (2014)

tarafından 14-29 yaş arasındaki bedensel engelli gençlerin sosyal dışlanma olgusu ile internet kullanım alışkanlıkları arasındaki ilişkiyi konu alan araştırmasında; Türkiye'de bedensel engelli gençlerin toplumdan orta düzeyde dışlandığı, araştırmaya katılan her dört kişiden birinin sosyal ortamlara girebildiği, yaşanılan çevredeki engellinin kullanımına elverişsiz olumsuz fiziki şartlar nedeniyle engellilerin eve bağlı kaldığı ve bu durumun internet kullanım süresini artırdığı bulunmuştur.

Zonguldak'ta yaşayan engellilerin yaşam kalitesinin incelendiği bir araştırmada yaşam kalitesi öz yönetim, duygusal iyilik hali, bedensel iyilik hali, eşyaların kullanımı ile ilgili iyilik hali, haklar, kişisel gelişim, sosyal hayata dahil olma ve kişiler arası ilişkiler olmak üzere sekiz alt başlık altında incelenmiştir. Öz yönetim alt başlığında; katılımcıların en az katıldığı maddeler yüzde 30 oranı ile "Kendi odasını istediği gibi düzenler" ve yüzde 32,3 oranı ile "Onun günlük hayatında yaptığı faaliyetlerde kendi tercihleri belirleyici (etkili) olur" maddeleri olmuştur. Duygusal iyilik hali başlığında; engellilerin yakınlarının engellinin duygusal iyilik halini gözettiği fakat engellinin olumsuz davranışlarını azaltma konusunda beceri sahibi olmadığı bulunmuştur. Bedensel iyilik hali başlığında; genel olarak engellinin yakınları tarafından fiziksel sağlığına önem verildiği fakat beslenme alışkanlıklarının engellinin ihtiyaçlarına göre düzenlenmesinde aksaklıklar olduğu bulunmuştur. Eşyaların kullanımı ile ilgili iyilik hali başlığında, çevrenin genellikle engellinin ihtiyaçlarına uygun düzenlendiği fakat engellinin ihtiyaç duyduğu teknolojik donanımların engellinin durumuna uyarlanmasında ve ihtiyaç duyduğu teknolojik desteğe erişim konusunda çeşitli zorluklar yaşandığı bulunmuştur. Haklar başlığında; genelde engellilerin haklarına saygılı davranıldığı, mahremiyetinin korunduğu, kişisel eşyalarına ve varlıklarına saygı gösterildiği bulunmuştur. Kişisel gelişim başlığında, kişisel gelişimin engellilerin diğer ihtiyaçlarına nazaran daha az karşılandığı görülmüştür. Sosyal hayata dahil olma başlığında, engellilerin en çok çevresindeki kişilerden destek almaksızın çeşitli etkinliklere katılma konusunda zorluk yaşadığı bulunmuştur. Kişiler arası ilişkiler başlığında, engellilerin çevredeki diğer engellilerle kaynaşabileceği ortamların pek sık oluşturulmadığı bulunmuştur (BAKKA, 2015).

Gazete haberlerindeki çocuğa yönelik şiddeti inceleyen bir araştırmada şiddet mağduru çocukların 8'inin (yüzde 3,1) zihinsel engelli olduğu görülmüştür (Çakmak, Çapar, Konca, Korku, 2017). Özellikle zihinsel engellilik bireyi şiddetin her türüne daha açık hale getirmektedir. Yapılan bir araştırma engellilerin şiddete uğrama ihtimallerinin oldukça yüksek olduğunu ve istismar olasılıklarının 2-5 kat daha fazla olduğunu ortaya koymuştur (Brownridge, 2006). 439'unun engelli olduğu 860 kadınla yapılan bir araştırmada engelli kadınların şiddet uğrama oranlarının daha yüksek ve daha uzun süreli olduğu, engelli kadınların partnerler tarafından cinsel şiddete uğradıkları bulunmuştur (Young, Nosek, Howland, Chanpong ve Rindala, 1997).

Sonuç

Engellilerin karşılaştıkları eğitimin, sağlığın ve çevre şartlarının erişilebilir kılınamaması, yoksulluk, istihdam edilme oranının düşüklüğü gibi sorunlar Amartya Sen'in yapabilirlikten yoksunluk yaklaşımı açısından incelendiğinde engellilerin işlevsel kabul edilen kapasiteler içinde yer alan yaşam kalitesinden yoksun olduğu düşünülmektedir. Bu savı destekler biçimde engellilerin yaşam kalitesi ile ilgili yapılan bir araştırma engellilerin sosyal hayata katılım düzeyinin düşük olduğunu ve bu durumun engellilerin yaşam kalitesini olumsuz etkilediğini bulmuştur (BAKKA, 2015, s.55).

Bir diğer işlevsel kapasite olan çevre üzerinde kontrol açısından engelliliğe bakıldığında, kamusal alanların ve ulaşım araçlarının çeşitli engellilik türlerine göre düzenlenmeye çalışılsa da yeterli

olmadığı hatta birçok yanlışlığın yapıldığı görülmektedir. Görme engelliler için kaldırımlara döşenen kabartmalı sarı şeritler kimi zaman ağaçlarla kimi zaman ise diğer engellerle bölünmekte, yağmurda aşırı kaygan hale gelmekte, bedensel engelliler için yapılan engelli rampaları oldukça eğimli ve kullanışsız olarak inşa edilmekte, birçok ulaşım aracında ya rampa bulunmamakta ya da şoför tarafından rampanın kullanılması engellenmektedir. Burada engellilerin yapabilirlikten yoksunluğu açısından akla iki soru gelmektedir: Engelliler kendi adlarına alınan çevre düzenleme kararlarının hangi aşamasında yer almaktadır ya da yer almakta mıdır? Engellilerin kapasitelerinin genişletilebilmesi için engelliler için değil engelliler ile birlikte sosyal politikalar yapılmalıdır.

Yapabilirlikten yoksunluk yaklaşımı bireyin yapmak istediklerini ve yapmaya önem verdiklerini yapıp yapamadıklarına ve özgürlüklerine odaklanmaktadır. Engellilere çoğu zaman vereceği kararlar, çalışabileceği kadrolar, eş seçme ve evlenme konularında fikir sorulmamakta, toplum ve yasalar engelliler adına düşünerek engelliler adına en uygun kararı aldığını varsaymakta ve uygulamaktadır. Bu durumda engelli bireylerin kendi hayatları, gelecekleri, yapmak istedikleri ve karar verme mekanizmaları üzerinde otokontrolleri zayıflatılmaktadır.

Engellilerin çok boyutlu yoksulluklarının önlenebilmesi ve ortadan kaldırılabilmesi açısından engellilerle ilgili her konuda engelliler karar alma sürecine dâhil edilmeli ve bu yolla hayatları ve çevre üzerindeki kontrolleri artırılmalıdır. Engelli yoksulluğunun bireysel kapasite eksikliğinin tetiklediği fakat toplumun engelli bireyi istihdam, sağlık, eğitim, sosyal yaşam gibi çeşitli çevrelerden engellemesi ile derinleşen bir yoksulluk türü olduğu bilinmeli ve engellilerin bu çevrelere katılımı mümkün kılınmalıdır.

Kaynakça

5378 Sayılı Özürlüler ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun (2005), T. C. Resmi Gazete, 28918, 1 Temmuz 2005.

Ak, R., Türk, A. ve Ak Bingül, B. (2018). Yoksulluğun Ölçülmesi. G. Cerev ve B. Yenihan (Ed.), *Yoksulluk: Farklı Boyutlarıyla* içinde (1-14). Bursa: Dora Basım-Yayın Dağıtım.

Aşkın U. ve Aşkın, E. Ö. (2018). Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Ve Yoksulluk İlişkisi: Aile İçi Şiddet Mağduru Kadınlar Üzerine Bir Araştırma. *Kapadokya Akademik Bakış, 1*(2), 16-37.

ASPB ve TÜİK (2010). Özürlülerin Sorun ve Beklentileri Araştırması. 8 Kasım 2020, https://www.ailevecalisma.gov.tr/media/5602/ozurlulerin-sorun-ve-beklentileri-arastirmasi-2010.pdf.

BAKKA, (2015). Zonguldak'ın Yaşanabilir Bir Kent Olması İçin Yaşam Kalitesi Ve Engelli Profili Araştırması. 10 Aralık 2018, http://bakkakutuphane.org.

Benli, A. ve Yenihan, B. (2018). Yoksulluğun Kavramsal Çerçevesi. G. Cerev ve B. Yenihan (Ed.), *Yoksulluk: Farklı Boyutlarıyla* içinde (1-14). Bursa: Dora Basım-Yayın Dağıtım.

Broderick, A. (2018). Equality of What? The Capability Approach and the Right to Education for Persons with Disabilities. *Social Inclusion, 6*(1), 29–39.

Brownridge, D.A., (2006). Partner violence against women with disabilities: Prevalence, risk, and explanations. *Violence Against Women, 12*(9), 805-822.

Çakmak, C., Çapar, H., Konca, M., & Korku, C. (2017). Bir halk sağlığı sorunu olarak çocuklara yönelik şiddet: gazete haberleri üzerinden bir araştırma. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(13), 85-101.

Çamur Duyan, G. (2011). Kadın Yoksulluğu. Ankara: Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği Genel Merkezi.

Chouinard, V. (2013). Precarious lives in the Global South: On being disabled in Guyana. *Antipode. 46*(2), 340-358.

Chowdhury, J.& Foley, D.(2006). Economics of disability: An empirical study of disability and employment in the Bangladesh district of Chuadanga. *Disability Studies Quarterly, 26*(4).

Çiftçi, İ. ve Çağlayan Gümüş, D. (2017). Erişilebilirlik İzleme Ve Denetleme Formları (1). Ankara: Başak Matbaacılık.

Daojiu, H. (2014) On Capability Approach, Poverty and Corruption. In SHS Web of Conferences, 6, 1013. EDP Sciences.

DPB (Devlet Personel Başkanlığı) (2018). Engelli Personel İstatistikleri. 4 Mayıs 2019, http://www.dpb.gov.tr/tr-tr/istatistikler/engelli-personel-ve-omss-istatistikleri.

Eliöz, M., Tekin, A., Çebi, M., Akbuğa, E. (2017). Engelli Bireylerin Yoksulluk İle Mücadelesinde Girişimcilik Ve Girişimciliğin Önündeki Engeller. *Kesit Akademi Dergisi, 3*(10), 570-585.

European Commision (2017). Progress Report on the implementation of the European Disability Strategy (2010-2020). 8 Kasım 2020, https://ec.europa.eu/.

Hart, C. S., & Brando, N. (2018). A Capability Approach to Children's Well-Being, Agency and Participatory Rights in Education. *European Journal of Education, 53*(3), 293–309.

Hatun, Ş. (2002). Çocuk Hakları Sözleşmesinin 13. Yılında Yoksulluk ve Çocuklar Üzerine Etkileri. Türk Tabipler Birliği Merkez Konseyi, Ankara.

Iemmi, V., Bantjes, J., Coast, E., Channer, K., Leone, T., McDaid, D., Palfreyman, A., Stephens, B. & Lund, C. (2016) Suicide and poverty in lowincome and middle-income countries: a systematic review. *The Lancet Psychiatry, 3* (8), 774-783.

İlhan Tunç, A. (2009). Kız Çocuklarının Okula Gitmeme Nedenleri Van İli Örneği. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 5*(1), 237-269.

ILO (2015). Disability Inclusion Strategy and Action Plan 2014–17. ILO Publications: Switzerland.

Kabaş, T. (2006). A. Sen'in Kapasite Yaklaşımına Göre Türkiye'de Yoksulluğun Boyutları. *Ekonomik Yaklaşım, 17*(77), 60–61.

Karataş, K. (2007), "Engellilerin toplumla bütünleşme sorunları: bir sosyal politika yaklaşımı" 12 Kasım 2018, http://tsd.org.tr/content/view/1526/2047/.

Kızılgöl, Ö . (2012). Türkiye'de Eğitimde Cinsiyet Eşitsizliğinin Yoksulluk Üzerindeki Etkisi. Yönetim ve Ekonomi: *Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi , 19* (1) , 179-191.

Köten, E. ve Erdoğan, B. (2014). Engelli Gençler, Sosyal Dışlanma ve İnternet. İstanbul Gelişim Üniversitesi Yayınları: İstanbul.

Leichenko, R. & Silva, J.A. (2014). Climate change and poverty: vulnerability, impacts, and alleviation strategies. *WIREs Clim Change, 5*(4), 539-556.

Mood, C.& Jonsson, J.O. (2016). The Social Consequences of Poverty: An Empirical Test on Longitudinal Data. *Social Indicators Research, 127*, 633–652.

Onwuegbuchulam, S. P. C. (2018). A Capability Approach assessment of poverty in the sociopolitical history of South Africa/KwaZulu-Natal. *Journal of Poverty, 22*(4), 287-309.

Özbulut, M. ve Özgür Sayar, Ö. (2009). Bir Sosyal Dışlanma Fotoğrafı Engelli Bireylerin Toplumla Bütünleştirilmesine Yönelik Tespit, Bilgilendirme ve Veri Tabanı Oluşturma Çalışması (ÖZVERİ-Malatya) Projesi Araştırma Sonuçları. *Aile ve Toplum, 5*(17), 59-76.

Özgökçeler, S. ve Bıçkı, D. (2010). Özürlülerin Sosyal Dışlanma Boyutları: Bursa Ve Çanakkale Örneklerinden Yansıyanlar. M. Gülmez (Ed.), Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu bildiriler kitabı içinde (s. 217-243). Denizli: Pamukkale Üniversitesi.

Pinilla-Roncancio, M. (2015). Disability and poverty: two related conditions.A review of the literature. *Revista de la Facultad de Medicina, 63*(1), 113-123.

Purutçuoğlu, E. Ve Doğan, İ. (2017). Engelli Yakınlarının Engelli Yoksulluğuna İlişkin Düşünceleri Ve İnançları: Ankara Keçiören Örneği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 10*(49), 348-361.

Robinson, H. & Robinson, N.(1965). The Mentally Retarded Child. MacGraw Hill Press.

Sam, N. (2008). Yoksulluğa Bir Yaklaşım: Kapasite Yaklaşımı. *Uludağ Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi, 1*(17) 59-70.

Sen, A. (1999). Development as freedom. 25 Ekim 2018, http://booksee.org/book/1139849.

Sen, A. (2000); 'Social Exclusion: Concept, Application and Scrutiny', Office of Enviroment and Social Development Asian Development Bank, *Social Development Papers, 1*, 19–22.

Silver, H. (1994). Social exclusion and social solidarity: three paradigms. *International Labour Review, 133*(5–7), 531–578.

Slabbert, I. (2018). Applying the capability approach in social work education, *Social Work Education, 37*(7), 867-881.

Tiyek, R., Eryiğit, B.H., Baş, E. (2016). Engellilerin Erişilebilirlik Sorunu Ve Tse Standartları Çerçevesinde Bir Araştırma, *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 12*, 225-261.

TÜİK (2002). Türkiye Özürlüler Araştırması, 8 Kasım 2020, http://kutuphane.tuik.gov.tr/pdf/0014899.pdf.

TÜİK (2016a). Evlenme ve Boşanma İstatistikleri, 1 Mayıs 2020, http://www.tuik.gov.tr/HbPrint.do?id=24642.

TÜİK (2016b). İşgücü İstatistikleri, 5 Kasım 2018, http://www.tuik.gov.tr.

UNDP (1997). Human Development Report 1997. New York, Oxford University Press.

UNESCO (2017). Education and disability. 8 Kasım 2020, https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000247516.

Vallas, R. & Fremstad, S. (2014). Disability Is a Cause and Consequence of Poverty. 10 Aralık 2018, https://talkpoverty.org.

Vijayakumar, S. (An Empirical Study on the Nexus of Poverty, GDP Growth, Dependency Ratio and Employment in Developing Countries. *Journal of Competitiveness, 5*(2), 67-82.

WHO (2011). World Report on Disability. 18 Temmuz 2020, https://www.who.int/disabilities/world_report/2011/report.pdf?ua=1.

World Bank (2011). The Poverty Impacts of Climate Change: Poverty Reductıon And Economic Management (Prem) Network.

World Bank (2016). Principles and Practice in Measuring Global Poverty. 2 Ekim 2020, https://www.worldbank.org/en/news/feature/2016/01/13/principles-and-practice-in-measuring-global-poverty.

Yılmaz M. (2012), Kapsayıcı Tasarım ve Mekân, *Mimarist, 43*, 107 – 111.

Young, M.E., Nosek, M.A., Howland,C., Chanpong, G., Rintala, D.H., (1997). Prevalence of abuse of women with physical disabilities. *Arch Phys Med Rehabil, 78*(5):34-38.

Türkiye Dış Politikasının Meşruiyeti ve İkna Ediciliği Üzerine Kamu Diplomasisi Bağlamında bir Değerlendirme

İbrahim Ethem Erdinç[1]

Giriş

Uluslararası ilişkiler alanında ülkelerin sahip olduğu yumuşak gücün önemli bir yeri vardır. Bu güç kapasitesinin arttırılması için nesnel verilere ve gerçeklere dayalı bir iletişim perspektifiyle, doğru bir kamu diplomasisi stratejisinin belirlenmesi ve araçlarının etkin bir biçimde kullanılması gerekmektedir; Ancak, bir ülkenin dış politika kararları ve pratiği meşru bir temele dayanmıyorsa ve kabul edilebilir nitelikte değilse bu türden bir strateji oluşturulamayacaktır. Dolayısıyla en etkin kamu diplomasisi araçları kullanılsa da hedeflenen sonuçlara ulaşmak mümkün olmayacaktır. Bu bağlamda bir ülkenin yumuşak güç kapasitesini arttırması evrensel hukuk kurallarına dayalı, uluslararası kamuoyunu ikna edebilecek, adil, insan merkezli, salt çıkar odaklılıktan ziyade ortak kazanımları hedefleyen, meşru bir dış politikanın sürdürülmesine bağlıdır. Bu başarıldığında diğer hükümetlerin ve toplumların güvenini kazanmak da mümkün olabilecektir. Bununla birlikte bir ülke meşruiyete dayalı politikalar izlediği halde çeşitli dezenformasyon faaliyetleri aracılığıyla farklı bir biçimde çerçevelenebilir. Bu çerçeveleme dolayısıyla insanların zihninde o ülkenin nesnel gerçekliğinden bağımsız ve hatta tersi yönde bir algının oluşması bile mümkün olabilir.

Bu çalışmada, Türkiye'nin savunduğu dış politikada tezlerinin meşruiyeti ve ikna edicilik düzeyi, bazı karar ve uygulamalardan örnekler sunularak ele alınmaktadır. Bu karar ve uygulamaların kamu diplomasisi aracılığıyla hedef kitleler nezdinde güvenilir bir ülke imajı oluşturulması stratejisine ne ölçüde katkı sağlayabileceği ve bu stratejinin ne gibi risklerle karşı karşıya olduğu tartışılmaktadır.

Kamu Diplomasisi Kavramı

Kamu diplomasisi çalışmaları alanında, "kamu diplomasisi" teriminin ilk kez 1965 yılında Tufts Üniversitesi Fletcher Hukuk ve Diplomasi Okulu dekanı ve Edward R. Murrow Kamu Diplomasisi Merkezi'nin kurucusu emekli diplomat Edmund Gullion tarafından kullanıldığına dair uluslararası bir kabul vardır.

Edward R. Murrow Kamu Diplomasisi Merkezi, Gullion'un geliştirdiği bu kavramı şöyle özetlemektedir: "Kamu diplomasisi, dış politikaların oluşumu ve yürütülmesine dönük kamu tutumlarının etkisiyle ilgilenir. Geleneksel diplomasinin ötesinde; hükümetler tarafından diğer ülkelerde kamuoyu oluşturulması; bir ülkedeki özel ve çıkar gruplarının diğer ülkelerdeki gruplarla etkileşimi; dış ilişkilerin raporlanması, bunun politika üzerindeki etkisi, işinin özünde iletişim olan diplomatlar ile uluslararası muhabirler arasındaki iletişimi ve kültürlerarası iletişim süreci gibi uluslararası ilişkilerin farklı boyutlarını kapsamaktadır (uscpublicdiplomacy.org).

Gullion 1966' da, "Kamu diplomasisi denildiğinde biz; Hükümetler, sivil toplum kuruluşları (STK'lar) ve bireylerin, ülkenin dış politikasına uygun şekilde diğer ülke insanlarının ve hükümetlerinin

[1] İbrahim Ethem Erdinç, Trabzon Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Reklamcılık, Trabzon,Türkiye, ethemerdinc@gmail.com

tutum ve fikirlerini etkilemek için kullandığı araçlar bütününü anlıyoruz" demiştir (www.fletcher.tufts.edu, 2014'dan aktaran Akkuş, 2016: 12).

Kamu diplomasisi, günümüzde feshedilmiş olan ABD enformasyon ajansı (USIA) tarafından "Amerikan vatandaşları ve kurumları ile diğer ülkelerin vatandaşları ve kurumları arasındaki diyaloğu genişletmek; böylelikle yabancı halkları anlamak, bilgilendirmek ve etkilemek amacıyla yapılan faaliyetler olarak tanımlanmaktadır. (Krause ve Evera, 2009:109). Bu ajansın kamu Diplomasisi alanında Gullion'dan sonra en fazla referans verilen eski direktörü olan Hans Tuch (1990, s.3) ise kamu diplomasisini " bir ulusun fikir ve idealleri, kurumları ve kültürü, ulusal amaç ve mevcut politikalarına karşı anlayış geliştirmek üzere hükümetlerin yabancı kamularla iletişim süreci olarak tanımlanmıştır (Ekşi,2014:82). Bostancı da (2012:37), benzer biçimde kamu diplomasisi kavramını "bir ulusun kendi ideallerini hedeflerini ve politikalarını, yabancı kültürlere anlatma amacını taşıyan faaliyetler bütünü şeklinde tanımlamaktadır.

Potter, (2002: 46)'a göre ise kamu diplomasisi, bir hükümetinin, hedef ülke halkının ve seçkinlerinin fikirlerini o ülkeye ilişkin politikalarda avantaj sağlamak amacıyla etkileme çabasıdır.

ABD Dışişleri Bakanlığı'nın hazırladığı Uluslar arası İlişkiler Terimler Sözlüğü'nde (Dictionary of International Relations Terms, 1987: 85) "Kamu diplomasisi, diğer ülkelerdeki kamuoyunu bilgilendirmek veya etkilemek amacıyla yapılan hükümet destekli programlardır. Bu amaçla kullanılan en temel enstrümanlar; yayınlar, filmler, kültürel değişim programları, radyo ve televizyondur."denmektedir (Akkuş, 2016:7).

Entman da (2002) devletlerin medyada haber yönetimine başvurarak çerçeveleme yöntemlerini kullanmaları ve bu şekilde kamuoyuna yönelik iletişimsel politika izlemelerini kamu diplomasisi olarak tanımlamıştır. (Aktaran; Ekşi, 2014: 83)

Devletlerin başka ülkelerin kamuoylarını etkileme amacıyla icra ettikleri faaliyetler "Kamu Diplomasi" olarak adlandırılmaktadır. "Kamu diplomasisi, devletten devlete gerçekleştirilen geleneksel diplomasi faaliyetlerine destek olmak amacıyla yapılmaktadır. Devletler ve onlar adına hareket eden kurumlar, aktörler vasıtasıyla yürütülen kamu diplomasisi, geleneksel diplomasiden farklı olarak, başka ülkelerin hükümetlerine değil de hükümet dışı aktörlerine ve kamuoylarına yönelik olarak yürütülmektedir (Doğan, 2012: 13). Kamu diplomasisi hükümetlerin yabancı kamularla ülkelerinin fikirlerine, ideallerine ve ülke çıkarlarına hizmet edecek şekilde sempati oluşturma amacıyla kurdukları iletişimdir (Signitzer, 2008:206). Malone (1988:3)'a göre ise kamu diplomasisinin amacı, vatandaşlarının tutumlarını etkileyerek yabancı bir hükümetin davranışını etkilemektir ".

Karadağ, (2016: 25) kamu diplomasisini bir devletin, uluslararası ortamda dış politikasının icrasında kullandığı resmi diplomatik kanallara ilave olarak birey, grup, şirket vb. unsurlarını devreye sokarak hedef topluluğu ve karar vericilerini olumlu şekilde etkilemek suretiyle kendi milli çıkarlarını sağlaması faaliyetlerinin bütünüdür."şeklinde tanımlamaktadır.

Genel olarak yabancı izleyicileri dinleyerek anlamak, onları bilgilendirmek, etkilemek ve bu etkiyi geliştirmek (Leonard; Stead ve Smewing, 2002: 1) yanlış anlamaların ve kabullerin yol açtığı karmaşayı sınır ötesi iletişim ortamını şekillendirmek suretiyle gidermek kamu diplomasisinin amaçlarından bazılarıdır (Tuch, 1990:75). Bu amaçlara ulaşmak için ise yayınlar, filimler, kültürel etkileşim, radyo ve televizyon etkin bir biçimde kullanılmaya çalışılır (Wolf, Jr. ve Rosen, 2004). Leonard; Stead ve Smewing, (2002:1) bu süreçte sadece hükümetlerin kendi görüşleri değil buna ek

olarak onların kamuoylarını oluşturan farklı birey ve örgütlerin temsil ettiği farklı görüşlerin de yabancı kamuoylarına iletildiğini ifade etmektedir (Doğan, 2012: 13).

Edward R. Morrow Center of Public Diplomacy'den Crocker Snow (2005) kamu diplomasisini şöyle tanımlamaktadır. " Kamu diplomasisi, hükümetlerin dış politika sürecinde kendi toprakları dışında medya, çokuluslu şirketler, sivil toplum kuruluşları ve düşünce toplulukları aracılığıyla başka ülke halklarını etkilemek amacıyla yaptığı faaliyetlerdir. (fletcher.tufts.edu/murrow/public-diplomacy.html, 2002'den aktaran:Yıldırım, 2015)

Kamu diplomasisi bir devletin ulusal çıkar ve imajını korumak ve geliştirmek amacıyla, klasik diplomatik faaliyetlerine de destek olacak nitelikte, yabancı ülkelerin kamuoylarını, hükümetlerini, toplumsal yaşama katılan tüm kişi, kurum ve kuruluşlarını doğru içerikli enformasyon, kültür, bilim ve akla gelebilecek her türlü meşru yolla etkileme ve böylece barışı, dostlukları ve ülkeler arasında daha yakın ilişkileri kurmaya katkıda bulunması faaliyetlerinin tümü anlamına gelmektedir (Ünver, 2009).

Kamu diplomasisi karşılıklı anlaşmayı, uzlaşmayı öngörmektedir. İletişimsel anlamda kavramlaştırıldığında kamu diplomasisi dış ilişkilerde daha iyi bir uzlaşma ortamı oluşturmaktadır. Kamu diplomasisi tanımları genelde ulusal kimlik ve imaj odaklı olmakla birlikte, ortak uzlaşma alanı algı yönetimi ve ulusal çıkarlar çerçevesinde şekillenmektedir. Kültürlerarası diyaloğun oluşması için uygun zemin hazırlayan kamu diplomasisi, diğer ülke halklarını, değerlerini, geleneklerini, inançlarını tanıma olanağı sağlar. Bu da toplumları, kamu diplomasisinin temel hedefi olan yanlış anlamaları giderme, ortak paydalar bulma ve uzlaşma ortamı yaratmaya götürmektedir (Yıldırım, 2015: 119).

Kamu diplomasisi için yapılan tanımlara bakıldığında; ülke halkları üzerinde yaratılacak olumlu imajın ve ülkeler arasında oluşturulacak kültürel çekimin ülkenin imajına olumlu katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu sebeple diğer ülkelerle bir iletişim sürecine girilmekte ve bu süreçte çeşitli kurum ve gruplardan destek alınmaktadır. Medya aracılığıyla gönderilen mesajlar ve kurulan uluslar arası işbirlikleri sayesinde -hedef kamuoyunda- pozitif bir algı oluşturmak mümkün olabilmektedir (Erzen,2014: 54).

Kamu diplomasisi faaliyetleri, "devletten-halka" ve "halktan-halka" iletişim olmak üzere iki ana çerçevede yapılmaktadır. Devlet-halk eksenindeki faaliyetler, devletin izlediği politikaları, yaptığı faaliyet ve açılımları resmi araçları ve kanalları kullanarak kamuya anlatmasıdır. Halktan halka doğrudan iletişim faaliyetlerinde ise sivil toplum kuruluşları, araştırma merkezleri, kamuoyu araştırma şirketleri, basın, kanaat önderleri, üniversiteler, mübadele programları, dernek ve vakıflar gibi devlet dışı sivil araçların kullanılması esastır. Bu manada kamu diplomasisi, kavramın orijinal anlamında mündemiç olan "diplomatlar" ile "yabancı kamuoyları' arasında cereyan eden iletişim faaliyetlerinin ötesine geçer. (Jan Melissen' 2005'ten aktaran Kalın, 2012: 150) "Kamu diplomasisi "diplomatik iletişim"den daha geniş bir alanı kapsar. Bu bağlamda kamu diplomasisi literatüründe güncele yaklaştıkça aktör olarak devlet tekelinin 'teorik anlamda' ortadan kalktığı görülmekte olup, devlet dışı örgütlerin STK'ların ve bireylerin rollerine farklı perspektiflerden de olsa vurgu yapıldığı görülmektedir (Kavoğlu, 2018). (Sancar, 2012) da bu duruma dikkat çekerek "kamu diplomasisinde sivil toplum kuruluşları, eğitim kurumları, kanaat önderleri, kitle iletişim araçları, özel sektör işletmeleri devlet üstü kuruluşlar ile baskı grupları aktif rol oynamaktadır" demektedir. Kamu diplomasisini yumuşak gücün anahtar bir enstrümanı olarak gören Jan Melissen (2005: 5) de geleneksel diplomasiyle kamu diplomasisi arasındaki temel ayrımı ortaya koyarken geleneksel diplomasinin devletlerin temsilcileri veya diğer uluslararası aktörler arasındaki ilişkilerle ilgili olduğunu; kamu diplomasisinin ise yabancı

toplumlardaki genel halkı ve daha spesifik resmi olmayan grupları, kuruluşları ve bireyleri hedef aldığını ifade etmektedir.

Kamu diplomasisi, dünyanın iki süper gücü arasında ideolojik bir rekabetin yaşandığı ve dünyanın dört bir yanındaki insanların kalplerini ve zihinlerini kazanmak amacıyla kampanyaların yapıldığı soğuk savaş döneminde önemini artırmıştır. Kamu diplomasisi bu dönemde süper güçlerin ve diğer devletlerin uluslararası hedeflerine ulaşmak için kullandıkları farklı araçlarla ilgili birçok çalışmaya ilham vermiştir. (Gilboa, 2008: 55)

Ülkeler kamu diplomasisi araçlarını yumuşak güç potansiyellerini arttırmak için başka bir ifadeyle dğer ülkelerdeki halkların aklını ve gönlünü kazanmak için kullanmaktadır. Kamu diplomasisini etkili şekilde kullanabilen ülkeler, cazibe merkezi haline gelmekte, böylece kendi politikalarını başka ülkelere kabul ettirebilme imkânına kavuşmaktadır (Nye, 2005: 2). Yumuşak güç, çekici güçtür ve bu çekiciliği üreten kültür, siyasi değerler, meşruiyete veya ahlaki ilkelere dayalı dış politikalar gibi maddi olmayan potansiyel kaynaklar vardır. Kamu diplomasisi, geleneksel ve yeni mecralarda yayınlar yapmak, kültürel ihracatı sübvanse etmek, değişim programları düzenlemek vb. faaliyetlerle bu potansiyel kaynaklara dikkat çekmeye çalışır. (Nye,2008: 95-96)

Leonard (2002)' ye göre kamu diplomasisinin üç boyutu vardır ve üçü de önemlidir. İlk boyut, iç ve dış politikada, ortaya çıkan güncel gelişmelere, ilişkin kararlarının bağlamını açıklamayı içeren günlük iletişimdir. Bu boyutta hızlı yanıt yeteneği, yalan haberlerin, mesnetsiz ve gerçek dışı suçlamaların veya yanıltıcı bilgilerin anında yanıtlanabileceği anlamına gelir. İkinci boyut, bir (siyasal veya ticari) reklam kampanyasında olduğu gibi bir dizi temanın geliştirildiği stratejik iletişim boyutudur. Bu boyutta kampanya, merkezi nitelikte önemi olan konularda hedef kitlelere belirli bir hükümet politikasını anlatmak ve oluşturmak istediği algıyı güçlendirmek için sembolik iletişim etkinlikleri düzenlenmektedir. Kamu diplomasisinin üçüncü boyutu ise kalıcı ilişkiler geliştirme boyutudur. Bu boyutta ise uzun yıllar boyunca burslar, değişim programları, eğitimler, seminerler, konferanslar ve medya kanallarına erişim yoluyla kilit kişilerle kalıcı ilişkilerin geliştirilmektedir (Nye,2008:101-102).

"Kamu diplomasisi propaganda ayrımını, retorik /hakikat denkleminde inceleyen (Potter 2009:61) ise retoriğin hakikati aştığı durumlarda kamu diplomasisinin de sınırlarının aşıldığını ve propaganda safhasına girildiğini belirtmektedir (Aktaran, Kavoğlu: 106).

Kamu Diplomasisinde Meşruiyetin Önemi

Küresel sistem içerisinde meşruiyeti olmayan herhangi bir politikayı temellendirmek ve uygulamak mümkün değildir (Kalın, 2012: 145). Bir ülkenin izlediği politikaların başkaları nezdinde meşru kabul edilmesi, o ülkenin ince (yumuşak güç) kapasitesini de artırmaktadır (Kalın, 2012: 148).

Başarılı bir kamu diplomasisinin en temel şartı, izlenen politikaların rasyonel, ikna edici ve savunulabilir olmasıdır. Evrensel hukuk kurallarını ihlal eden, adaletten uzak, tehdit, zorbalık ve işgal gibi gayr-ı meşru yöntemlere dayanan ve benzer çağrışımlar yapan bir politikayı ne savunmak ne de dünya kamuoyuna anlatmak mümkündür. (Kalın, 2012: 151).

Eğer bir ülkenin dış politikada izlediği strateji ve uyguladığı pratik meşru ve kabul edilebilir değilse nesnel verilere ve gerçeklere dayalı bir iletişim stratejisi inşa etmek de mümkün olmayacaktır. Bu tür ülkeler mecburen subjektif değerlendirmelere, manipülasyona ve dezenformosyona başvuracaktır. Bunun doğuracağı sonuç ise dış kamuoyunda imaj zedelenmesi ve itibar kaybı olacaktır.

Bu bağlamda gerçeklere dayanmayan bir kamu diplomasisinin neden olacağı zararın sağlayacağı faydadan çok daha büyük olacağını söylemek mümkündür.

Fakat yaşadığımız çağda imajın, hakikatin önüne geçtiği de bir gerçektir. Bir ülkenin ve izlediği politikaların nasıl algılandığı, hangi anahtar kelimelerle tahlil edildiği, hangi atıf çerçevesine yerleştirildiği, genellikle o ülkenin nesnel gerçekliğinden daha önemlidir. Moda dünyasının "imaj her şeydir" sözü, sadece bireyler için değil, toplumlar, ülkeler ve bölgeler için de geçerlidir. (Kalın, 2012: 155).

İtibar dünya siyasetinde her zaman önemli olmuştur, ancak güvenilirliğin rolü günümüzde daha önemli bir güç kaynağı haline gelmektedir. Kamu diplomasisi faaliyetlerinin propaganda gibi algılanması yalnızca küçümsenmekle kalmaz, aynı zamanda bir ülkenin güvenilirliğini de zedeleyebilir (Nye,2008:100). Kamu diplomasisinin etkinliği, harcanan paralar ile değil, zihinlerin değişmesiyle (röportajlarda veya anketlerde gösterildiği gibi) ölçülür (Nye,2008: 101).

Kamu diplomasisi propaganda için bir örtmece olarak görülmemelidir. Bilgiyi aktarmak ve olumlu bir imaj oluşturmak kamu diplomasisinin bir parçasıdır, ancak kamu diplomasisi aynı zamanda hükümet politikaları için elverişli bir ortam yaratan uzun vadeli ilişkiler kurmayı da içermektedir. Nye (2008:101), Bu bağlamda güven zedeleyici bir özelliğe sahip olan propaganda ile kamu diplomasisini benzer kavramlar olarak görmek mümkün değildir. En iyi reklam bile beğenilmeyen, kabul görmeyen bir ürünü hedef kitlenin satın almasını sağlayamaz. Dar bir şekilde kendi kendine hizmet eden veya küstahça sunulan politikaların da, benzer biçimde en iyi kamu diplomasisi faaliyetleri uygulandığında dahi yumuşak güç üretmesi mümkün değildir (Nye,2008: 102).

Arquila ve Ronfeldt (1999)'e göre siyaset, güvenilirlik yarışı arenasına dönüşmüştür. Geleneksel güç siyaseti dünyasında tipik olarak askeri ve ekonomisi güçlü olan kazanmaktaydı. Bilgi çağı siyasetinde ise hikâyesi iyi olan kazanmaktadır. Hükümetler kendi güvenilirliklerini artırmak ve rakiplerininkini zayıflatmak için hem kendi aralarında hem de diğer kuruluşlarla yarış halindedirler. Güvenilirlik için ise söylemsel tutarlılığın tesis edilmesi ve evrensel bir dilin üretilmesi gerekmektedir (Doğan, 2012: 13).

İletişimde mesajın kendisi kadar, mesajın kaynağı da önem taşımaktadır. Kamu diplomasisinde de kaynak ülkelerin kendisidir. Ülkeler ne kadar güvenilir ve itibarlı olursa, kamu diplomasisi çerçevesinde verdikleri mesajlara da o oranda güvenilmektedir. Bu nedenle kamu diplomasisi stratejisi geliştirilirken yalnızca mesaja odaklanmak yeterli değildir. Aynı zamanda mesajı hedef kitleye ileten kaynak olarak ülkelerin algılarını da düzeltmeleri, inşa etmeleri gerekmektedir. Kültürel kapasitesini, bilimsel altyapısını, sportif başarılarını, entelektüel değerlerini etkili şekilde öne çıkartabilen ülkeler kısa sürede cazibe merkezi haline gelebilmektedir (Özkan,2014: 240).

Türkiye'nin Meşru Dış Politika Tezleri ve Uygulamaları

Türkiye'nin uluslararası hukuka ve evrensel değerlere dayalı meşruiyet temelli bir dış politika stratejisi izlemesi bölgesel ve küresel ölçekte yumuşak güç potansiyelini arttırmak için yürüttüğü kamu diplomasisi faaliyetlerinde rekabetçi bir avantaj elde etmesi sonucunu doğurmaktadır. İzlenen bu stratejinin diğer ülkelerde yaşayan insanlara etkin kanallarla ve doğru bir iletişim stratejisiyle iletilmesi durumunda Türkiye'nin bu hedef kitleler nezdinde 'güvenilir ülke' imajını oluşturması ve yönetmesi

mümkün olabilecektir. Bu bağlamda aşağıda Türkiye'nin meşruiyet temelli dış politika tez ve uygulamalarından örnekler sunulacaktır.

Dünya Beşten Büyüktür Tezi

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından yıkıcı savaşların yaşanmasını engelleme çabasının bir sonucu olarak, uluslararası barış ve güvenliğin sağlanması amacıyla kurulan Birleşmiş Milletler, kuruluşundan bu güne, fonksiyonu, karar alma mekanizmaları ve kuruluş amacına ne ölçüde hizmet ettiği en çok tartışılan uluslararası bir kuruluşlardan biri olmuştur. (Miş,2019)

193 üyeli BM Genel Kurulunda 15 üye ülkenin bulunduğu BM Güvenlik Konseyi'nin veto yetkisini elinde bulunduran beş daimi üyesi ABD, Rusya, Çin, Birleşik Krallık ve Fransa'dır. Kalan 10 üye ülke ise BM'nin 5 coğrafi grubu (Afrika grubu, Asya-Pasifik Grubu, Latin Amerika ve Karayipler grubu, Batı Avrupa ve Diğer Devletler Grubu ile Doğu Avrupa Grubu) arasından 2 yıl için BM Genel Kurulunda seçilmektedir. Diğer bir ifadeyle geçici üyelerden 5'i her yıl yenilenmektedir. Güvenlik Konseyinin daimî üyeleri arasında Afrika ve Güney Amerika kıtaları ile 1,7 milyar nüfusa sahip Müslüman ülkelerden bir temsilci bulunmamaktadır.

BM Güvenlik Konseyi'nin veto yetkisini elinde bulunduran beş daimi üyesinden herhangi birinin veto ettiği bir karar tasarısının konseyden geçmesi mümkün olamamaktadır. Türkiye uluslar arası sistemin yönetilmesinde ortaya çıkan adaletsizliklerin temelinde bu yapılanmanın olduğunu ve bu yüzden sistemin demokratikleştirilmesi ve adil bir zemine oturtulması için BM Güvenlik konseyinin daha katılımcı bir yaklaşımla yeniden düzenlenmesi gerektiği tezini savunmaktadır. İkinci dünya savaşı sonrası oluşan uluslararası düzene uygun bir biçimde daha ziyade sert gücü bakımından yüksek kapasiteye sahip ülkelerin karar yetkisine de sahip olduğu bu sistem, gücün farklı aktörlere dağıldığı ve yayıldığı 21. Yüzyıl gerçekliğinde sürdürülebilir olma özelliğini giderek yitirmektedir. Bu gerçeklikten yola çıkarak Türkiye, "Dünya beşten büyüktür" sloganıyla uluslararası toplumda farkındalık yaratmaya çalışmaktadır. Bu bağlamda Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan 24 Eylül 2019 tarihindeki BM 74. Genel Kurulu'na hitabında şunları söylemiştir. *"Bu kürsüden yıllardır insanlığın kaderinin sınırlı sayıdaki ülkenin ihtiyarına bırakılamayacağını söylüyorum. Burada sizlerin huzurunda tekrar ediyorum. Dünya beşten büyüktür. Zihniyetimizi de, kurullarımızı da, kurallarımızı da değiştirme zamanı çoktan gelmiştir."*

Türkiye'nin savunduğu şekliyle, daha fazla ülkenin katılımıyla, konseyin meşruiyet zeminin daha güçlü olması, demokratik ve adil bir konsey yapılanmasının ikna edicilik potansiyelinin artması kuvvetle muhtemeldir. Bu konuda Türkiye'nin uluslar arası toplumda farkındalık seviyesini yukarı taşıyacak biçimde kamu diplomasisi araçlarını seferber etmesi gerekmektedir.

Suriye Meselesi

Suriye'de 2011 yılında başlayan toplumsal eylemlerin ordu tarafından şiddet yoluyla engellenmeye çalışılmasının ardından günümüze dek süren bir iç savaş başlamıştır. Bu süreçte ortaya çıkan DAEŞ Terör örgütünün yok edilmesi amacıyla ABD tarafından finansal anlamda desteklenen ve silahlandırılan (PKK=PYD=YPG=SDG) ülkenin kuzey bölgesinde giriştiği işgallerle Türkiye'nin ulusal güvenliğini tehdit edecek nitelikte coğrafi bir alanı kontrol altına almıştır. İç savaşın doğurduğu olumsuz koşullar nedeniyle milyonlarca insan Türkiye'ye göç etmek mecburiyetinde kalmıştır. (PKK=PYD=YPG=SDG) ve DAEŞ terör örgütleri tarafından Türkiye topraklarına saldırılar

düzenlenmiştir. Suriye rejimi tarafından Suriye'de savaş suçları işlenmiş ve insan hakları ihlalleri yaşanmıştır. Bu koşular altında Türkiye, 911 kilometre sınırının olduğu Suriye'nin kuzeyine meşru müdafa, terörle mücadele, düzensiz göçü durdurma, savaş suçlarının ve insan haklarının engellenmesi, gibi meşru gerekçelerle harekâtlar düzenlemiştir. Türkiye'nin meşruiyete dayalı bu müdahalesi bölgesel çıkarları gereği savaşın sürmesine ve terör örgütlerinin güç kazanmasına katkı sağlayan bazı ülkelere ve uluslar arası medya organlarınca işgal ya da Kürtlere dönük etnik temelli bir saldırı şeklinde dünya kamuoyuna yansıtılmaya çalışılmıştır. Bu noktada Türkiye gerek bu iddialar karşısında kendisini savunarak, gerekse kendi tezlerinin haklılığını kanıtlayarak uluslararası kamuoyunu ikna edecek meşru bir zeminde hareket etmektedir. Bu konuyla ilgili olarak Kırklareli Üniversitesi Kamu Diplomasisi Uygulama ve Araştırma Merkezi Müdürü Doç. Dr. Muharrem EKŞİ dezenformasyon üzerinden yürütülen algı operasyonları ve bunlara karşı Türkiye'nin tepkisel düzeyde sürdürdüğü kamu diplomasisinin karşı mesaj ve argümanlarını maddeler halinde içeren bir rapor yayınlamıştır (kadam.klu.edu.tr).

Algı Operasyonlarının Dezenformasyona Dayalı Etiketleri

- Türkiye, Kürtlerle Savaşıyor.
- Kürtler, Türkiye'nin düşmanıdır.
- Kürtlerle Türkler uzun yıllardır savaşıyor.
- Türkiye, Kuzey Suriye'yi işgal ediyor.
- Türkiye, Suriye topraklarını ilhak etmeye çalışıyor.
- Türkiye, Suriye'nin kuzeyinde hâkimiyet alanları oluşturarak Suriye'yi parçalamaya çalışıyor.
- Türkiye, Suriye politikasını askeri harekâtlar üzerinden yürütüyor.
- Türkiye, Suriye'de tek taraflı hareket ediyor.
- Türkiye'nin Barış Pınarı harekatı DEAŞ'la mücadeleyi zayıflatacak.
- PYD/YPG, DEAŞ ile savaşan gruptur.
- Türkiye, sivilleri öldürüyor.
- Türkiye'nin harekatı, DEAŞ'lı teröristlerin hapishanelerden kaçmasına yol açacak.

Karşı Kamu Diplomasisi Argümanları

- Türkiye, Teröristlere karşı (PKK=PYD=YPG=SDG) askeri operasyon yürütüyor. Türkiye'nin karşısında hukuki özne olmadığı için savaş olarak tanımlanamaz. Harekât, Terörizmle mücadeledir.
- Kürtler, Milli Mücadeleden beri Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşunda yer alarak Türkiye'nin ayrılmaz bir parçası olmuşlardır.
- Türkiye, 1980'lerden itibaren PKK terör örgütüyle mücadele yürütüyor.
- Türkiye, BM 51. Maddesinin meşru müdafaa hakkına dayanarak hem sınır güvenliğini sağlamaya yönelik hem de Suriyeli Mültecilere Güvenli Bölge oluşturmak üzere askeri harekât düzenliyor. Türkiye, Suriye topraklarını PYD terör örgütünden özgürleştirme harekatı yürütüyor.

- Türkiye, mültecilerin evlerine dönebilmeleri için Suriye'nin kuzeyinde yeni yaşam alanları için güvenli bölge oluşturmaya çalışıyor. PYD'nin demografiyi değiştirmesinin önüne geçiyor.
- Türkiye, Suriye'nin kuzeyinde de facto PKK-PYD Terör Devletinin oluşumunu engelleyerek Suriye'nin toprak bütünlüğünü sağlamaya yönelik operasyon yürütüyor.
- Türkiye, İnsani dış politika ilkesi çerçevesinde Suriye politikasında açık kapı politikası uygulayarak dünyada en fazla Suriyeli sığınmacıya ev sahipliği yaparak dünyanın insanlık vazifesini yapıyor.
- Türkiye, Barış Pınarı harekâtını başta NATO müttefikleri olmak üzere ABD, Rusya, İran ve AB ülkelerine bildirim yapmak suretiyle başlatmıştır.
- Türkiye'nin Barış Pınarı harekâtı, DEAŞ ve PKK-YPG terör örgütleriyle mücadele operasyonu olarak tam tersine Suriyelileri terör örgütlerinin tiranlığından kurtaracaktır.
- Türkiye açısından DEAŞ da PKK=YPG de terör örgütüdür. Zira BBC televizyonu, Kasım 2017'de PKK=YPG=SDG'nin Rakka operasyonu sırasında DEAŞ'lı teröristlerin kaçmasına izin verdiği gizli anlaşmayı, yaptığı haberiyle ortaya çıkardığı hatırlanırsa PYD ile DEAŞ arasında danışıklı dövüş olduğu kanıtlanmıştır.
- Türkiye, çocukları savaştıran PKK=PYD=YPG'li teröristleri etkisiz hale getirmeye yönelik harekat yürütüyor. Tam tersine bebek katili olan PKK'nın uzantısı olan PYD/YPG, Akçakale'ye düzenlediği havan saldırısı ile bebek katili olduğunu ispatlamıştır.
- Tam tersine PYD'nin DEAŞ'lı teröristleri hapishanelerden salıverme tehdidi söz konusudur.

Türkiye'nin Karşı Kamu Diplomasisi Argümanları düzenlediği harekâtların meşru gerekçelerini ortaya koymaktadır. Bu argümanlar da Türkiye'nin meşruiyete dayalı dış politikasına verilebilecek güncel ve çarpıcı bir örnek olma özelliğini taşmaktadır.

Doğu Akdeniz Bağlamında Libya ile İlişkiler

Libya'da Arap Baharı'nın ardından siyasal istikrarsızlık baş göstermiş ve bu istikrarsızlık ortamında ülke bir iç savaşa sürüklenmiştir. Libya'da BM Güvenlik Konseyi'nin 23 Aralık 2015 tarihli 2259 sayılı kararı uyarınca Ulusal Mutabakat Hükümeti (UMH) uluslararası toplum nezdinde tüm Libya'yı temsil eden meşru Hükümet olarak tanınmıştır. UMH, Türkiye tarafından da desteklenmektedir. Libya'nın doğusunda ise, Halife Hafter komutasındaki sözde Libya Ulusal Ordusu'nun (LUO) desteklediği, Abdullah El-Seni'nin başkanlık ettiği, BM nezdinde uluslararası meşruiyete sahip olmayan ve "Geçiş Hükümeti" olarak adlandırılan bir hükümet de bulunmaktadır. Libya'da gayrimeşru grupların uluslararası meşrutiyete sahip UMH'ye karşı gerçekleştirdiği saldırılar, bütün bölgenin güvenlik ve istikrarını sarsmış, binlerce masumun ölümüne ve topraklarından göç etmesine sebep olmuştur. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Kararlarına aykırı olan ve Libya Devletinin egemenliğini sarsan bu gelişmelere karşı gerekli önlemlerin alınması bölgenin istikrarı ve Türkiye'nin ulusal menfaatlerini de tehdit eden bir boyuta ulaşmıştır. Bu bağlamda, Türkiye ile Libya arasında güvenlik ve askeri iş birliğinin hukuki zeminini oluşturmak amacıyla 27 Kasım 2019 tarihinde "Güvenlik ve Askeri İş birliği Mutabakat Muhtırası" ve iki ülkenin uluslararası hukuktan kaynaklanan haklarının muhafazasını hedefleyen "Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasına İlişkin Mutabakat Muhtırası" imzalanmıştır.

"Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılması Mutabakat Muhtırası" 5 Aralık 2019 tarihinde ve "Güvenlik ve Askeri İş birliği Mutabakat Muhtırası" 21 Aralık 2019 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) tarafından onaylanmıştır. Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasına İlişkin Mutabakat Muhtırası ile Türkiye, Doğu Akdeniz'de BM'ye de bildirdiği kıta sahanlığı sınırlarının güneybatısında 18,6 deniz millik bir hat oluşturmuştur. (iletisim.gov.tr). Bu sayede Türkiye ile Libya arasına 'deniz yetki alanı şeridi' çekilmiştir. Bu şerit Yunanistan, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi ve Mısır arasında kalkan oluşturmuştur. Ayrıca Yunanistan'ın Girit, Kaşot, Kerpe, Rodos ve Meis adaları hattını esas alarak Kıbrıs Rum Kesimi ve Mısır ile sınırlandırma anlaşması yapması girişimi önlenmiştir. Türkiye'yi Akdeniz'de 41 bin kilometrekarelik bir deniz alanına hapsetmeye dönük girişimler bertaraf edilmiştir (sabah.com.tr). Mutabakat, Türkiye'nin deniz yetki alanlarında hakkaniyet ilkesine dayalı adil bir sınırlandırmayı esas alan meşru hukuki tezlerinin tamamına destek veren niteliktedir.

Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılması Mutabakat Muhtırası ile Türkiye, Akdeniz'de kendisini dışlama ve yalnız bırakma politikalarına da hukuki ve siyasi açıdan güçlü bir yanıt vermiştir. Doğu Akdeniz'de deniz yetki alanlarının sınırlandırılması konusunda Türkiye, diyalogu ve barışçı çözümleri dışlamayan, uluslararası hukuk ve meşruiyet sınırları içinde kalan tutum ve politikalarını sürdürmeye devam etmektedir.

Güvenlik ve Askeri İş birliği Mutabakat Muhtırası çerçevesinde ise Libya meşru hükümetinin daveti üzerine, Libya'ya asker göndermeye yetki veren tezkere 2 Ocak 2020 tarihinde TBMM'de kabul edilmiştir. Tezkerenin kabulünün ardından düzenlenen insansız hava aracı harekâtı Hafter ve destekçilerini durdurmuştur. Meşru hükümet, Hafter güçlerinin kontrolündeki birçok bölgeyi kurtarmıştır. Türkiye'nin desteği ile savaş alanındaki denge sağlanmıştır.

Türkiye ile Libya arasında imzalanan mutabakat muhtıraları Türkiye'nin dış politikada izlediği meşruiyete dayalı aktif politika stratejisine iki farklı açıdan örneklik teşkil etmektedir. Birincisi anlaşmanın teknik açıdan uluslar arası hukuka ve birleşmiş milletler kararlarına uygunluğu, ikincisi ise bir iç savaşın hüküm sürdüğü Libya'da Türkiye'nin bu mutabakat muhtırasını BM tarafından tanınan meşru hükümet ile imzalamış olmasıdır.

Libya'da ABD, Rusya Fransa gibi diğer uluslararası güçler gayrı meşru bir siyasal aktör olan Halife Hafter'e bağlı güçleri desteklerken Türkiye'nin BM tarafından meşru olarak kabul edilen ulusal mutabakat konseyini desteklemesi kamu diplomasisi açısından vizyoner ve proaktif bir strateji olma özelliğini taşımaktadır. Çünkü Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da toplumsal hareketler her ne kadar darbeler ya da iç savaşlar sebebiyle kaotik bir hal almışsa da halkların demokratik yönetim taleplerinin önüne geçilmesi artık mümkün görünmemektedir. Bölgede yakın gelecekte oluşacak olası bir istikrar ortamında halklar, içinden geçmekte olduğumuz bu kaos sürecinde hangi devletin destekledikleri aktör ve organizasyonların yanında yer aldığını hangi devletlerin ise gayrı meşru partnerleriyle birlikte kendilerine karşı konumlandığını hatırlayacak olması kaçınılmazdır. Bu denklemde Türkiye bugün izlediği stratejiyle bölgedeki kamuoyu nezdinde güvenilirliğe dayalı bir itibar ve sempati kazanmaktadır. Kamu diplomasisinin gayesi de diğer ülke halklarının aklına ve gönlüne hitap edebilmektir. Bu bağlamda Türkiye hem reel politik açıdan hem de kamu diplomasisi bağlamında doğru bir strateji takip etmektedir denilebilir.

Dağlık Karabağ Sorunu

Dağlık Karabağ (Azerbaycan ve Ermenistan toprakları arasında kalan 4 bin 400 kilometrekarelik bir alan) 20. yüzyılın başlarından bu yana Azerbaycan ve Ermenistan arasında sorun

teşkil eden bir bölgedir. Bu iki ülke arasında Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından başlayan çatışmalar 1992-1994 tarihleri arasında meydana gelen Karabağ savaşına dönüşmüştür. Bu savaşta 30 bin kişi hayatını kaybetmiş ve 600 bin Azeri mülteci durumuna düşmüştür. Karabağ Savaşı'nda Ermenistan, Dağlık Karabağ bölgesini işgal etmiştir. 1994'te sorunun çözümü için Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) önderliğinde Minsk Grubu oluşturulmuştur. Fransa, Rusya ve ABD'nin başkanlık yaptığı gruba Türkiye, Almanya, İtalya, Belarus, İsveç ve Finlandiya da üye olmuştur (bbc.com). Bu uluslararası girişime rağmen sorun çözülemeyince uzun yıllar boyunca yaşanan kanlı çatışmalar sonucunda Ermenistan işgali bir 'statüko'ya dönüşmüştür.

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu; 14 Mart 2008 tarihinde 62. Oturumunda, daha önceki güvenlik konseyi (822 sayılı 30 Nisan 1993, 853 sayılı 29 Temmuz 1993, 874 sayılı 14 Ekim 1993, 884 sayılı 12 Kasım 1993) ve Genel kurul (48/114 sayılı 20 Aralık 1993) kararlarına da atıfta bulunarak "İşgal Altındaki Azerbaycan Topraklarındaki Durum" başlıklı 62/243 sayılı kararı ile tüm Ermeni kuvvetlerinin Azerbaycan'ın işgal altındaki tüm topraklarından derhal, tam ve koşulsuz geri çekilmesini talep etmiştir (undocs.org). Bu karar tasarısı 7'ye karşı 39 oyla kabul edilmiştir. 100 ülke ise çekimser oy kullanmıştır. Türkiye karar tasarısı lehinde oy kullanan ülkeler arasında yer alırken AGİT Minsk Grubu eş başkanları ABD, Rusya ve Fransa "hayır" oyu vermiştir. Türkiye'nin o dönemki BM Daimi Temsilcisi Büyükelçi Baki İlkin' Genel Kurul'a hitabında, "konunun BM Genel Kurulu'na gelmesinin Minsk sürecini destekleyeceğini ve sürece enerji vereceğini" (cnnturk.com) söylemesine rağmen sorun 2020 yılına kadar çözülememiştir.

27 Eylül 2020 tarihinde ise Azerbaycan ordusunun, Ermenistan güçlerinin sivil yerleşim birimlerine ateş açması üzerine topraklarını işgalden kurtarmak için, başlattığı harekat 10 kasım 2020 gecesi Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Ermenistan Cumhuriyeti Başbakanı Nikol Paşinyan ve Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Vladimir Putin arasında imzalanan ateşkes antlaşması ile sona ermiş (Güler,2020:2) ve Ermenistan işgali altındaki Dağlık Karabağ bölgesi özgürleştirilmiştir.

Türkiye, süreç boyunca Dağlık Karabağ'ın işgaline karşı çıkarak Azerbaycan Cumhuriyeti'nin yanında yer almıştır. Minsk Grubu'nu destekleyen Türkiye, soruna BM Genel Kurulu kararını referans alarak bir çözüm getirme arayışı içinde olmuştur. Bu stratejisi ile Türkiye, dış politikasını uluslar arası hukuka ve meşruiyete dayandırdığını teyit etmiştir.

Sözde Ermeni Soykırımı İddialarına dönük Ortak Bilimsel Araştırma Kurulu Tezi

Ermeni diasporası, 24 Nisan 1915 tarihinden itibaren 1. dünya savaşı sırasında ve sonrasında sayısı 800.000 ile 1.800.000 arasında olduğu ileri sürülen Ermeni kökenli Osmanlı vatandaşının Osmanlı İmparatorluğu yöneticileri tarafından ya toplu (sistematik) biçimde öldürülerek ya da "ölüm yürüyüşü" olarak adlandırılan zorunlu göçe tabi tutularak katledildiğini iddia etmektedir. Diaspora, Bu iddialarına dayandırdığı "Ermeni Soykırımı Tezi"nin çeşitli ülkeler tarafından tanınmasını sağlamak ve böylelikle maddi ve siyasi kazanımlar elde etmek amacıyla uluslararası düzeyde propaganda yapmakta ve lobicilik faaliyetleri yürütmektedir. Günümüzde bu tez, Almanya, Fransa, Brezilya, Arjantin, Rusya ve Kanada'nın da içinde olduğu 29 Ülke tarafından tanınmaktadır. ABD'de ise federal olarak kabul edilmemiş olsa da 50 eyaletin 49'unda (Missisipi Eyaleti hariç) resmi olarak tanınmıştır (tr.wikipedia.org)

Türkiye Cumhuriyeti ise "Emeni Soykırımı" iddialarının gerçeği yansıtmadığını savunmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı bu konudaki yaklaşımını

ortaya koymak ve uluslararası toplumla paylaşmak amacıyla konuya ilişkin tarihsel bilgi ve verilerin yer aldığı '1915.gov.tr' isimli bir internet sitesi oluşturmuştur. Bu sitede The Events of 1915 (1915 Olayları), Official Declarations (1915 Resmi Bildirimler), Court Decisions, (Mahkeme Kararları), Armenian Terror (Ermeni Terörü), Questions and Answers (Sorular ve Cevaplar), Media (Medya) ve Documents (Belgeler) başlıkları bulunmaktadır. Bu sitenin ana sayfasında şu ifadelere yer verilmektedir: *"Türkiye'nin içinde bulunduğu coğrafyada I. Dünya Savaşı sırasında büyük acılar yaşanmıştır. Anadolu coğrafyasında hem Ermeni vatandaşlar hem de Türk vatandaşların acı ve kayıplarını dikkate alan Türkiye, 1915 olaylarının günlük siyasi çıkarlara alet edilmeden bilimsel bir yöntemle ele alınması gerektiğini belirtirken, bu amaçla tüm devlet arşivlerinin açılabileceğinin altını çizmektedir. 1915 olaylarının üçüncü ülkelerin tek taraflı tasarruflarına dayalı ideolojik yaklaşımlardan muaf bir biçimde yapıcı ve dengeli bir tutumla ve diyalogla ele alınması her iki tarafın da yararına olacaktır."*

Resmi Bildirimler başlığı altında ise Türkiye'nin 1915 Olaylarına İlişkin Resmi Bildirimlerine yer verilmektedir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 13 Nisan 2005 tarihli Ermenistan ile ortak bir tarih komisyonu kurma önerisini destekleyen bildirisi bu bildirimlerden biridir. Bu bildirimde *"İktidar ve Ana Muhalefet Partileri, "bilimsel araştırmalar yoluyla tarihsel gerçeklere ışık tutmayı ve tarihi bu iki millet için bir yük olmaktan kurtarmayı amaçlayan bir teklifte bulunmaktadır. Bu öneri Türk ve Ermeni tarihçilerden oluşan ortak bir komisyon kurulmasını, tarafların ulusal arşivlerini herhangi bir kısıtlama olmaksızın açmasını, Araştırmaların ilgili ülkelerin arşivlerini de kapsayan bulgularının uluslararası kamuoyuna duyurulmasını ve iki ülke arasında söz konusu komisyonun kuruluş ve çalışma yöntemlerinin belirlenmesini öngörmektedir."* İfadesi yer almaktadır.

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın 10 Nisan 2005 tarihinde (Başbakan olduğu dönemde) Sayın Robert Koçaryan'a gönderdiği mektup yine bu başlık altında yer alan bir diğer bildirimdir. Bu mektupta şu ifadeler yar almaktadır: *Sizi, 1915'teki gelişmeleri ve olayları sadece Türkiye ve Ermenistan arşivlerinde değil, aynı zamanda ilgili tüm üçüncü ülkelerin arşivlerinde de incelemek ve bulgularını uluslararası kamuoyu ile paylaşmak üzere ülkelerimizin tarihçilerinden ve diğer uzmanlarından oluşan ortak bir grup kurmaya davet ediyoruz.*

Bu bildirilerde yer alan ifadelerden da anlaşılabileceği gibi Türkiye Cumhuriyeti bu konuda da gerek muhatabı olan Ermenistan'a gerekse uluslararası topluma şeffaf, kapsayıcı ve makul bir öneri sunmaktadır. Bu da Türkiye'nin meşruiyete dayalı biçimde sürdürdüğü dış politika stratejisinin bir yansımasıdır.

Sonuç

Küresel sistem içerisinde meşruiyeti olmayan herhangi bir politikayı temellendirmek ve uygulamak mümkün değildir (Kalın, 2012: 145). Başarılı bir kamu diplomasisinin en temel şartı da izlenen politikaların rasyonel, ikna edici ve savunulabilir olmasıdır. Evrensel hukuk kurallarını ihlal eden, adaletten uzak, tehdit, zorbalık ve işgal gibi gayr-ı meşru yöntemlere dayanan ve benzer çağrışımlar yapan bir politikayı ne savunmak ne de dünya kamuoyuna anlatmak mümkündür (Kalın, 2012: 151). Eğer bir ülkenin dış politikada izlediği strateji ve uyguladığı pratik meşru ve kabul edilebilir değilse nesnel verilere ve gerçeklere dayalı bir iletişim stratejisi inşa etmek de mümkün olmayacaktır. Bu tür ülkeler mecburen subjektif değerlendirmelere, manipülasyona ve dezenformosyona başvuracaktır. Bunun doğuracağı sonuç ise dış kamuoyunda imaj zedelenmesi itibar ve güven kaybı olacaktır. Bu bağlamda gerçeklere dayanmayan bir kamu diplomasisinin neden olacağı zararın sağlayacağı faydadan çok daha büyük olacağını söylemek mümkündür.

Bu çalışmada Türkiye'nin gerek küresel ölçekte gerekse bölgesel anlamda sorunların çözümünü sağlamak için uluslararası hukuka, insan haklarına, hakkaniyet ilkesine ve meşruiyete dayalı olarak ortaya koyduğu tezlerden ve politikalardan bazı örnekler sunulmuştur. Bu tezler ve politikalar nesnel verilere ve gerçeklere dayalı bir iletişim perspektifiyle, doğru bir kamu diplomasisi stratejisinin belirlenmesi ve araçlarının etkin bir biçimde kullanılması, böylelikle diğer ülke yönetimlerinin ve halklarının güveninin kazanılması için oldukça uygun bir zemin oluşturmaktadır. Bu zemin kamu diplomasisinin tüm boyutları ve enstrumanları açısından etkin bir biçimde kullanılmalıdır. Bununla birlikte Türkiye dış politikasından rahatsızlık duyan bazı ülke ve oranizasyonların geleneksel ve yeni medya mecralarında giriştikleri dezenformasyon faaliyetlerinin yarattığı olumsuz algının olumluya dönüştürülmesi için de pozitif iletişm çalışmalarına ağırlık verilmelidir. Son olarak uluslararası toplumda "güvenilir ülke" imajını oluşturabilmesi için Türkiye'nin stratejik iletişim çalışmalarına daha bütüncül bir perspektif kazandırması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Arquilla, J., & Ronfeldt, D. (1999). *The Emergence of Noopolitik: Toward An American Information Strategy*. Santa Monica, CA: RAND Corporation

Bostancı M. (2012) *Kamu Diplomasisinde Medyanın Rolü ve Önemi*. İstanbul: Anahtar Kitaplar.

Doğan, E. (2012). "Kamu Diplomasisinin Sunduğu Fırsatlar ve Kısıtlar Üzerine", Kamu Diplomasisi (Ed: Abdullah Özkan-Tuğçe Ersoy Öztürk). İstanbul Tasam Yayınları

Ekşi, M. (2014). *Kamu diplomasisi ve Ak Parti dönemi Türk dış politikası*. Siyasal Kitabevi.

Entman, R. M. (2004). *Projections of power: Framing news, public opinion, and US foreign policy*. University of Chicago Press.

Erzen, M. Ü. (2014) *Kamu Diplomasisi* İstanbul: Nehir Yayınları

Gilboa, E. (2008). Searching for a theory of public diplomacy. *The annals of the American academy of political and social science*, *616*(1), 55-77.

Güler, Ç.M. (2020). Karabağ'ın Özgürleştirilmesi ve Sahadaki Yeni Denklem, Seta/Perspektif, Sayı: 301, ss.1-4.https://www.setav.org/perspektif-karabagin-ozgurlestirilmesi-ve-sahadaki-yeni-denklem/

Kalın, İ. (2012). "Türk Dış Politikası ve Kamu Diplomasisi", Kamu Diplomasisi (Ed: Abdullah Özkan-Tuğçe Ersoy Öztürk). İstanbul Tasam Yayınları

Karadağ H. (2016). *Uluslararası İlişkilerde Yeni bir Boyut Kamu Diplomasisi*, Ankara: Nobel Yayıncılık.

Kavoğlu M. (2018) Türk Kamu Diplomasisi / Halkla İlişkiler Eksenli Model Arayışları, Konya:Eğitim Yayınevi.

Kavoğlu S. (2018). *Türk Kamu Diplomasisi,* Halkla İlişkiler Eksenli Model Arayışları, Konya: Eğitim Yayınevi.

Krause, P. J. P., & Van Evera, S. W. (2009). Public diplomacy: ideas for the war of ideas, *Middle East Policy,Vol.XVI.No.3,106-134*

Leonard M., Stead C. ve Smewing C, (2002). *Public Diplomacy*, London: Foreign Policy Center.

Malone, G. D. (1988). Political Advocacy and Cultural Communication. Lanham: University Press of America.

Melissen, J. (Ed.). (2005). *The new public diplomacy* New York: Palgrave Macmillan. (pp. 292-31).

Miş, N.(2019). BM ve Erdoğan'ın Küresel Düzen Eleştirisi, https://www.setav.org/bm-ve-erdoganin-kuresel-duzen-elestirisi/

Nye Jr, J. S. (2008). Public diplomacy and soft power. *The annals of the American academy of political and social science*, *616*(1), 94-109.

Nye, S.J. (2005). Soft Power: The Means to Success in World Politics. New York: Public Affairs

Özkan A. "Yeni Yüzyılda Türkiye'nin Kendi "Hikayesini" Yazmasında İletişim Stratejisi Olarak Kamu Diplomasisinin Rolü," Uluslar arası Sosyal Bilimler Kongresi, Artvin, Turkey, pp.229-253, 2014

Potter, E. (2003). Canada and the New Public Diplomacy. *International Journal*, *58*(1), 43-64.

Potter, E. H. (2008). *Branding Canada: Projecting Canada's soft power through public diplomacy*.Quebec: McGill-Queen's Press-MQUP.

Sancar G.A. (2012). *Kamu Diplomasisi ve Uluslararası Halkla İlişkiler,* İstanbul: Beta Yayınları.

Signitzer B. (2008) Public Relations and Public Diplomacy: Some Conceptual Explorations. In: Zerfass A., Van Ruler B., Sriramesh K. (eds) Public Relations Research / European and International Perspectives and Innovations, VS Verlag für Sozialwissenschaften, ss. 205-218.

Tuch, H. N. (1990). *Communicating with the World: US Public Diplomacy* Overseas New York: St.Martin's Press.

Ünver, C. (2009). "Kamu Diplomasisi", https://www.ha-ber.com/kamu-diplomasisi/3293/, Erişim Tarihi: 9.8.2020.

Wolf Jr, C., & Rosen, B. (2004), Public Diplomacy: How to think about and improve it, California: Rand Corporation Occasional Paper,

Yıldırım G. (2015) *Kültürel Diplomasi Ekseninde Uluslararası Halkla İlişkiler Perspektifinden Kamu Diplomasisi*, İstanbul: Beta Yayınları.

İNTERNET

"What is Public Diplomacy?" The Fletcher School, Thufts University, The Edward Murrow Center of Public Diplomacy, www.fletcher.tufts.edu/murrow/public-diplomacy.html

https://uscpublicdiplomacy.org/blog/public-diplomacy-gullion-evolution-phrase

https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54330024

https://undocs.org/A/RES/62/243

https://www.cnnturk.com/2008/dunya/03/14/bmde.azerbaycani.sevindiren.karar/438106.0/index.html (14.03.2008) Erişim Tarihi: 15.09.2020)

Karabağ'ın Özgürleştirilmesi ve Sahadaki Yeni Denklem, Mehmet Çağatay Güler, https://tr.wikipedia.org/wiki/Ermeni_K%C4%B1r%C4%B1m%C4%B1#Soyk%C4%B1r%C4%B1m_olarak_tan%C4%B1mlayan_%C3%BClke_ve_kurulu%C5%9Flar (Erişim Tarihi: 14.11.2020)

http://kadam.klu.edu.tr/dosyalar/birimler/kadam/dosyalar/dosya_ve_belgeler/baris_pinari_harekatinin_halkla_iliskiler_ve_kamu_diplomasisi_boyutu.pdf

https://www.1915.gov.tr/en

https://www.1915.gov.tr/en/OfficialDeclarations

https://www.iletisim.gov.tr/images/uploads/dosyalar/1DOGU_AKDENIZ_DENKLEMINDE_STRATEJIK_ADIM.pdf

https://www.sabah.com.tr/gundem/2019/11/29/libya-ile-tarihi-anlasma-imzalandi-akdenizde-oyun-bozuldu

İl Derneklerinin Halk Kültürü Açısından İşlevi

Fidan UĞUR ÇERİKAN[1]

Giriş

Osmanlı İmparatorluğunun yıkılış sürecinden itibaren bir araya gelerek daha ziyade belirli bir fikri örgütlenmenin çatısı olarak şekillenmeye başlayan dernekler, Cumhuriyet'in ilanı sonrasında sayıca artmaya başlamıştır. İlk yıllarında belirli bir misyon etrafında şekillenen dernekler ve diğer sivil toplum kuruluşları İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'de meydana gelen yatay hareketliliğe bağlı olarak nitelik ve nicelik olarak özellikle büyük kent merkezlerinde görünür bir yapı edinmişlerdir. Çalışmaya konu olan daha ziyade il bazlı ve kültürel etkinlik merkezli derneklerin meydana gelişi, savaş yılları sonrası meydana gelen yeni sosyal ve siyasal yapıların ve medeniyet alanında ortaya çıkan yeniliklerin getirdiği sosyolojik değişimin ve bu değişimi doğuran kentleşmenin sonucudur.

Ülkemizde dernek hak ve özgürlüklerinin evrimi, toplumsal ve siyasal gelişmelerin evrimiyle büyük ölçüde paralel gitmiştir. Erken dönemde 1908'de ilan edilen Meşrutiyeti izleyen aylarda dernek kurma girişimlerinin hızlandığı, daha önce kurulanların etkinliklerini arttırdıkları, bunun üzerine 1909 Cemiyetler Yasası ile siyasal rejimin liberal ve özgürlükçü nitelikleri doğrultusunda dernek hakkı da liberal bir anlayışla ilk kez düzenlendiği görülmektedir. Bu ilk dönem yapılanmalar daha ziyade fikri alanda meydana gelen toplulukların çalışmaları merkezinde olmuştur. Tanınan bu yetki, 1926 tarihli Medeni Kanunun derneklere ilişkin getirdiği yenilikler, 1930'lu yılların ideolojisi ve 1938 Cemiyetler Yasasının izin sistemini öngören düzenlemeler; dönemin siyasal kabullerinin dernekleşme sürecindeki izlerini göstermesi bakımından önemlidir (Yavuzyiğit, 1995: 421). Ancak bu çalışmaya konu olan ve daha ziyade il merkezli hemşehrilik anlayışına ve buna bağlı olarak çeşitli kültürel faaliyetlerin düzenlenmesine yönelik dernekler, özellikle kente göçün yoğunlaştığı ve dolayısıyla yatay hareketliliğin kendini göstermeye başladığı İkinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye'sinde belirmiştir.

[1]Fidan UĞUR ÇERİKAN, Öğretim Görevlisi Doktor, Pamukkale Üniveristesi, Rektörlük, fcerikan@pau.edu.tr (ORCID ID: 0000- 0002-5913-9715)

Belirtilen dönemde siyasalın verdiği izinler ve kentli kültürün doğurduğu yeni insan kitlesi dernek ve diğer sivil toplum örgütlerinin şekillenmesine imkân sağlamıştır. Sanayileşmeye bağlı olarak ortaya çıkan kentleşme Türkiye gibi sanayileşmesini tamamlayamamış ya da tamamlama sürecine geç girmiş ülkelerde kent kültürü açısından genel itibarla farklı problemleri beraberinde getirmiştir. Gecikmişliğin getirdiği çarpık kentleşme ve köyden kente göçe bağlı olarak doğan kent kültürü bir yandan kentlileşmeye çalışan kitlelerle kentli kitleler arasında yaşanan çatışmayı, diğer yandan kentlileşme arzusu içindeki kişilerin özlemlerini gidermek istedikleri mekânların varlığını bir zorunluluk şekline dönüştürmüştür. Bu yönüyle dernekler aslında STÖ[2]'lerin devlet aygıtının dışında oluşmuş bir amaç birliğine sahip yapılanmalardır. Çünkü devlet politikalarını, yerel, ulusal veya uluslararası siyasi erk odaklarını veya bir siyasi partiyi destekleyen, amaç sistemlerini benimseyen ve dolayısıyla onların yönlendirmesine ve etki alanına açık olan kuruluşlar, STÖ olarak tanımlanamaz (Erkan, 2012: 243).

Kent kültürünün doğurduğu ve devletin direktifleriyle şekillenememiş olan bu örgütlülük temel itibarla bireyin iç dünyasına yönelik ihtiyaçların doğurduğu, şekillendirdiği ve bireyin katılımını bir anlamda gönüllülükle desteklediği bir organizmanın varlığını desteklemiştir. Kent içinde kendiliğini hissedemeyen bireylerin belirli bir mekân içerisinde kendinden olduğunu hissettiği belirli bir kitle ile ortak bir iletişim dili ve ortak bir değerler sistemi üzerinden yaptığı/yapacağı etkinlik ya da faaliyetler bireyin kendini kent içinde mutlu kılabilecek çeşitli argümanları beraberinde getirmiştir. Ancak bu argümanlar yani mekânsal, zamansal ve duygusal ortaklıklar, dernekler açısından özellikle kent kültürünün Türkiye'de yeni şekillendiği sürecin bir yansıması şeklinde kabul edilebilir.

Dönemin teknik imkânlarının getirdiği gurbet duygusu ve şehirlerarası ulaşım ve iletişim zorluğu kültürel aile bağlarının güçlü olmasına rağmen kültürel aktarımın sürdürülebilirliği imkânını şartlar gereği azaltmıştır. Aileler arasındaki görsel, işitsel ve kültürel aktarıma bağlı ilişkilerin zayıflamasına yol açan etkenler kültür aktarımının gelecek nesillere aktarımını zorlaştırmış; sadece kente taşınan ailenin kendi içinde bir dünya yaratmasını zorunlu kılmıştır. Ulaşım, iletişim ve buna bağlı olarak aynı sosyal ortamdan uzaklaşmışlık, hemşehrilik bağının varlığına anlam kazandırmış ve bu durum derneklerin anlamlı bir görev üstlenmesine katkı sağlamıştır. Kültür aktarımı ve sürdürülebilirliğiyle dernekler; dil, mekân-zaman ve gruba bağlılık

[2] Sivil Toplum Örgütleri/Sivil Toplum Kuruluşları (STK)

gibi unsurlar çerçevesinde toplumsal dinamiklerin yaşatılması yönüyle barındırdıkları kültürel konumlanma açısından özetle şu şekilde ele alınabilir.

Öncelikle sözlü kültürde bilginin en önemli kaynağının insan hafızası olması gerçeği; bu bilgileri her zaman hatırlanıp unutulmaya müsait bir yapıya büründürmekle birlikte özel bilgileri korumak için çeşitli ritüellerin varlığını doğurmuştur. Bu ritüel ve uygulamalar bilinçli olarak yönlendirilmediğinde, zamanla kullanılmayanlar toplum hafızasından silinecektir. Sözlü kültür ortamının bu yapısı onun belirli şartlarının korunmasını zorunlu kılmıştır. Dernekler bu anlamda bu zorunluluğun korunmasına yardımcı olan kent ortamındaki geçmiş değerleri koruma ve aktarma noktaları olarak belirir. Bu çerçevede derneklerin temel fonksiyonları şunlardır:

Söz binlerce yıllık süreçte içinde bulunduğu insanların duygu ve düşünüşlerini çeşitli ifade biçimleriyle kültürel bir bellekte farklılıklar ve kendilikler şeklinde ayırt edecek bir yapıya ulaşır. Sözün bu yapılanışı kendi içinde kodların doğmasına ve ortak bir belleğin şekillenmesine yol açar. Bu durum aynı dil ekseni içerisinde bulunan kişilerin aynılıklarını ön plana çıkarmaya yarayan en önemi enstrümanlardan biri olarak öne çıkar. Dolayısıyla söz, bu anlayışla toplumsal kimlik, sosyal aidiyet bilinci, ortak bilgi/belleğin oluşturulması için gerekli olan ritüellerin, dansların, oyunların, yeme içme alışkanlıklarının, anlatıların tarihsel süreçte korunması ve aktarımında en önemli belki de birincil etkendir. Ancak ortak dilin, bu aktarımı gerçekleştirmesi için oldukça uzun bir sosyal sürecin yaşanması ve gelişimin tamamlanması gerekmektedir. Gelişim sürecinin gerçekleşmemesi halinde, toplumu oluşturan kolektif bilinci var eden hatıraların korunaklılığından ve buna bağlı anlatı birlikteliğinden söz edilemez. Bireyin/bireylerin ortak bir çerçevede kurdukları ilişkiler ağının, toplumun ortaya çıkması muhtemel yeniden kurmalara izin vermemesi, geçmişin geleceğe aktarımını sadece yakın ve dar bir tarihsel süreçle sınırlı kılacaktır. Bu anlamda ortak bir belleğin yaşaması ve yaşatılması için dille birlikte diğer öğelerin de canlı ve aynı zamanda işlevsel tutulması gerekmektedir. Dilin kendiliğini ve farklılıklarını yaşatmak adına gereksinim duyduğu temel yapı taşlarından bir diğeri, ortak mekân ve zaman olgusudur.

Düzenli olarak yerine getirilen ya da getirilme gereksinimi duyulan her tür kültürel pratik, tarihsel süreç içerisinde toplumun varlık nedeni olarak görülen birikimlerin nedenlerini ve nasıllıklarını içerisinde barındıran, çeşitli problemlere çözümler sunan arkaik kodlar taşımaktadır. Günümüz sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel koşullarından oldukça farklı bir zaman diliminde meydana gelen ve çeşitli sosyal koşullara bağlı olarak sürdürülen, sürdürülmediği takdirde

çoğunlukla herhangi bir sıkıntıya yol açacağına inanılan uygulamalar, bireyleri farklı zaman dilimlerinde bir araya getiren birleştiricilerdir. Genellikle bir köken mitine bağlı anlatılara sahip olan ve düzenli olarak tekrar edilen bu uygulamalar, dönemin koşulları içerisinde değişim/dönüşüm geçirmekle birlikte tarihsel kesitliliği ve buna bağlı öğeleri barındırmaktadırlar. Sözlü kültür ürünlerinin ve sözlü kültüre bağlı performansların kolektif bellek açısından değer ve anlamını korumaları, anlam kazandıkları mekânlar içerisinde yerine getirilmesiyle bağlantılıdır. Kolektif bilincin bireye yüklediği ve ona taşıtarak sağladığı sürerlilik, kabullenilmiş mekânlarla desteklenerek yakın ve uzak geçmişe bağlı anlatıların varlığına, hatırlanılmasına ve aktarımına olanak sağlamaktadır. Toplulukların anımsayışları, özellikle güncel olanın ve gündelik alışkanlıkların geri çekildiği tören alanlarında ortaya çıkacağından özdeşleşmenin ve kolektif anımsayışın gerçekleşmesi için; kültürel pratikleri yaşatanlarla bu yaşatmanın gerçekleştirileceği noktaların benimsenmesi gerekmektedir. Bu bileşenler, toplumun grup bilincine sahip olmasını ve ortak duygudaşlık bağlarının yaşatılmasını sağlamaktadır. Bu açıdan birey, genetiğinden getirdiği ve yaşamı süresince edindiği birikimle aynı ortak kodları paylaştığı kişi/toplumla kendini, aynı ortaklıkları paylaşmayanlardan ayrı ve özel olarak tanımlar. Dil, din, tarihsel deneyim, akrabalık gibi unsurlarla beslenen bu yapılanma ben-sen, biz-siz olarak oluşan/oluşturulan bilincin temel dayanaklarını şekillendirir. Grup bilinci, kolektif bilinçaltından getirilen niteliklerin bireyin doğumundan itibaren yakın çevresinden edindiği gözlem ve anlatılarla beslenerek şekillenir. Doğum sonrası edinimlere olanak sağlayan kültürel öğelerden herhangi birinin eksikliği, grup bilincinin oluşumuna ket vurur. Birey, grup içerisinde edindiği kültürel kazanımlar yanı sıra aynı kültürel dünyaya sahip insanların varlığıyla kendine olan güvenini tazelerken, grubun zayıflaması ya da çeşitli nedenlerle birlikteliğin bölünmesi bireysel çöküş ve güvensizliğin doğumuna neden olur. Sayısal anlamdaki bölünme ve parçalanma, iktidarı elde etmede ve bunu örgütlü bir şekilde kullanmada da en önemli etkenlerden biri olduğu için bu yöndeki zayıflık/zayıflama sadece kültürel parçalanmayı değil; aynı zamanda yönetsel zafiyeti de beraberinde getirir. Kültür çalışmaları, baskın kültürün yönetimsel ve ekonomik güçle birlikte nicelik esasına bağlı olduğunu ortaya koyduğundan kolektiviteye bağlı olarak gerçekleşen bireysel, sosyal ve ekonomik yapılanmaların sürdürülebilirliği ve aktarılabilirliği noktasında grup bilincinin ayrıcalıklı bir yeri olduğunu göstermektedir (Öncül, 2013:5-7).

Belirtilen bu hususlar açısından XX. yüzyılın ortaları ve sonrası itibarıyla sayısal anlamda yoğunlaşan il ve kültür dernekleri, ilerleyen aşamalarda belirtileceği üzere büyük oranda yerini

farklı yapılanmalara bırakarak tarih sahnesindeki yerini almaya doğru gitmektedir. Türkiye merkezli il ve kültür dernekleri, kentlileşmenin ilk dönemlere oranla artmaya başladığı süreçle birlikte kentin belirli bölgelerinde oluşan gettolarla duygusal tatminin sadece belirli mekânlar üzerinden değil; kentin belirli bir bölgesi içinde yaşanmasına fırsat verdiğinden büyük kentin içinde meydana gelen küçük kentler ekseninde bir sosyolojiyi doğurmuştur. Kentleşmenin artmasına paralel olarak kentli kimliğin şekillenmesi ve yeni doğan nesillerin kendini eski kültürden ziyade yeni kültürün bir parçası olarak görmesi, bir süre daha geçmiş kuşaklar açısından derneklerin faaliyetlerini anlamlı kılmıştır. Bu mekanlar üzerinde zamanla sistemleşen bazı etkinlikler yeni bir arkadaş grubunu ve faaliyet sahasını doğurduğundan bu mekanlara gelen kitleler açısından dernekler, yeni bir ritüel alanı olarak varlığını korumuştur. Kent kültürünün sağlanması ve bireyin yalnızlığını ve yaşadığı/yaşayacağı problemleri çözebilecek ilişkiler ağına ya da gücüne eriştirdiği anlarda ise derneklerin bu yönüyle ortaya koyduğu ihtiyaç ortadan kalkma eğilimine girmiştir. Belirtilen bu süreç kapsamında dernekler, medeniyet seviyesi itibarıyla belirli bir amaca hizmet etmek için kurulmuştur ve halkın ihtiyaçlarının belirli bir bölümünü gidermeyi amaçlayan bir yapılanmanın rasyonel ifadesidir.

Yukarıda belirtilenler çerçevesinde şemsiye bir tabir olarak 'hemşehri' başlığı altında toplanabilecek dernekler/örgütlenmeler genel olarak göç alan yerleşim yerlerindeki, özel olarak büyük kentlerdeki örgütlü yaşamının göz ardı edilemeyecek kadar büyük bir parçasıdır (Coşkun, 2003: 5-12). Bu bakımdan, hemşehrilik hem toplumsal bir olgu, hem de örgütlenme biçimi olarak çoğuldur. Bunun bir nedeni, her bir hemşehrilik kategorisinin bir kimliği yansıtması ve her bir kimliğin başka toplumsal olgularla ve kimliklerle etkileşim halinde harmanlanarak kurulmasıdır. Ayrıca, örgütlenme düzeyindeki niceliksel çokluk, hemşehrilik bağlarının ve gruplarının çeşitliliğini gösterdiği kadar, hemşehri örgütlenmelerinin çeşitliliğinin nedeni de olabilir (Kurtoğlu, 2005: 3).

Sonuç

Günümüz Türkiye'sinde kentlilik kavramı, XX. yüzyılın ikinci yarısına oranla en azından kentte yaşam kültürünü edinmek ve bireysel anlamda yaşama tutunmak adına oldukça farklı bir konuma gelmiştir. Bireyin temel ihtiyaçlarının iletişim/teknoloji boyutunda karşılanması; duygudaşlık gibi bireysel ihtiyaçların belirli bir mekân üzerinde ve belirli kişiler tarafından yapılan organizasyonlarla karşılanan şeklini büyük oranda ortadan kaldırmıştır. İletişim teknolojisindeki

hızlı değişim ve ulaşım kolaylığı "memleket" özleminin aylar boyunca gidilemeyecek bir yer olmaktan çıkması sonucunu doğurmuş; ayrıca "memleket" kavramı da geçmişin kabulünden ötelere taşınmıştır. Temel ihtiyaçların doğurduğu ve şekillendirdiği bir yapı olarak dernekler, bu zaman zarfında kent kültürünün içindeki yerel kültürlerin taşınmasına ve kentte yeni bir yaşam alanının varlığına hizmet ederek yerelin kente taşınmasına dayanak olmuştur. Günümüzde ise temel istek/dilek ve beklentiler büyük oranda değişmekte/değişmiş; ilk dönem kente taşınan kişilerle onların oluşturduğu ikinci ve üçüncü kuşakların yeni istekleri ve kent kültürüne belirli oranda kabullenmişlikleri dernekleri bir kültür aktarım mekânı olmaktan çıkarmaktadır/çıkarmıştır. Hatta bu dernekler, yakın zamanda büyük oranda anlamı kaybetmeye doğru gitmektedir/gidecektir.

Modern kültürün ve yaşam tarzının bireyin iç dünyasına hizmet edemediği noktalarda ve kendini bulma arayışının bir yansıması şeklinde şekillenmiş olan il dernekleri; gerek kültürel faaliyetleri, gerekse dönemin şartlarıyla yerine getirdikleri misyon açısından önemli bir yapılanma olarak görünmektedir. Gelecek sürecin bu kurumların nasıl ve hangi ölçüde şekillendireceği ise bireysel ve toplumsal ihtiyaçlar merkezinde kendini gösterecektir.

KAYNAKÇA

COŞKUN, Meliha (2003). **Village Associations as Migrants' Formal Organizations: An Empirical Study in Mamak**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi, Ankara.

ERKAN, Erol (2012). "Bir Sivil Toplum Kuruluşu Olarak Din Dernekleri", **Bilimname,** Cilt 22/1/1, ss. 241-250.

KURTOĞLU, Ayça (2005). "Mekânsal Bir Olgu Olarak Hemşehrilik ve Bir Hemşehrilik Mekânı Olarak Dernekler", [Le concept de *Hemşehrilik* comme un fait territorial et les associations comme un espace de *hemşehrilik*], **European Journal of Turkish Studies**, Thematic Issue N°2-Hometown Organisations in Turkey (URL: http : www.ejts.org/document375.html).

ÖNCÜL, Kürşat (2013). **Kars Türkmenleri Folklor ve İnançları,** Hakim Yayınları, Ankara.

YAVUZYİĞİT, M. Hikmet (1995). "Dernekçilik Üzerine Söyleşi", **Denetim Dergisi,** S. 72, ss.16-17 (Yazar, DENETDE Mali Sekreteridir).

Yerel Yönetimlere ve Üniversitelere ait Spor Merkezleri Kullanıcılarının Memnuniyet Düzeylerinin Değerlendirilmesi

Murat Balıkçı[1]

Aytekin Alpullu[2]

Giriş ve Amaç

Spor, yapan açısından kazanmaya dönük, teknik ve fiziki bir çaba. İzleyen açısından yarışmaya dayalı, estetik bir süreç. Toplum genelince oluşturulan bütün içinde de, yerine göre o toplumun çelişki ve özeliklerini olduğu gibi yansıtan bir ayna, yerine göre onu yönlendirebilen etkili bir amaç, ama son değerlendirmede önemli bir toplumsal kurumdur (Fişek, 1998). Spor, toplumun ilgi duyduğu bir fenomen olarak, globalleşen dünyada değerini her gün daha da arttırmaktadır. Spor bu fonksiyonlarını yerine getirirken farklı zaman ve mekanlar da insan unsurunu bir araya getirmektedir. Sporun sağladığı birçok olanağa değer veren bireyler spor işletmelerine ilgi duymaya ve yönelmeye başlamışlardır (Yıldız ve Tüfekçi, 2010).

Spor işletmeleri, özel ve tüzel, gönüllü kurum ve kamu kurumu olarak yapılanarak, toplumun spor gereksinimi ve diğer toplumsal ihtiyaçlarını gidermek maksadıyla, farklı türden spor etkinlikleri tertiplemek için donatılmış kuruluşlardır (Ramazanoğlu ve Öcalan, 2005). Spor işletmeleri bünyesinde çok sayıda ve farklı ya gruplarındaki insanlar hizmet veren kuruluşlardır. Şüphesiz diğer hizmet sektörleri gibi spor işletmeleri de, genel işletmecilik prensipleri doğrultusunda hizmet verirler. Ancak, spor işletmeleri özellikle kendine has bir yapı olması açısından farklı yönetsel sistemler olarak düşünülebilir (İmamoğlu ve Ekenci, 2002).

Müşteri merkezli kurumların başında spor tesisleri gelir (Memiş, 2002). Müşteri merkezli hizmet sunan kurum olan spor tesisleri müşteri memnuniyetini de sağlamak durumundadırlar. Hizmet veren işletmelerde olduğu gibi spor merkezleri içinde önemli olan nokta, spor hizmetinin, spor mallarının ve spor faaliyetlerinin sunuluş biçimi, müşterilerin hizmet aldıkları yerden memnun kalmaları tekrar gelmeleri durumunda gerçekleşir (Girginer ve Şahin, 2007).

Müşteri mal ya da hizmetlerin son kullanıcıları olarak tanımlanır. Günümüzde müşteri kavramı parayı ödeyen kişi olmaktan çıkmış, üretilen mal veya hizmetten yararlanan herkes birer müşteri olarak görülmeye başlanmıştır (Çınar, 2007). Müşteri aldığı hizmetten elde ettiği fayda ile müşterinin hizmetten beklentisi arasında uyum olduğu sürece müşteri memnuniyeti oluşur (Sevilmiş, 2015). Müşteri memnuniyetinin karşılanması, gelişmekte olan spor hizmetleri endüstrisinde yöneticiler için önemli bir sorumluluk olarak ön plana çıkmaktadır. Bir spor tesisinin başarısının önemli ölçütlerinden

[1] Adı Soyadı, Unvan, Üniversite, Bölüm, Mail Adresi
[2] Adı Soyadı, Unvan, Üniversite, Bölüm, Mail Adresi

biri de kendi müşterisini kaybetmemesidir. Yeni müşteri kazanmak, var olan müşteriyi korumaktan beş kat daha masraflıdır (Park, 2003).

Müşteri memnuniyeti, günümüzde işletmelerin ve özellikle hizmet sektörünün anahtar unsurlarından biri olarak görülebilir (Öztürk ve ark 2011). Bundan dolayı, müşteri memnuniyeti spor işletmelerinin tercih edilmesinde önemli bir faktör olarak kabul edilmektedir ve spor işletmelerinin sürekliliğine doğrudan etki yapmaktadır.

Bu araştırmada yerel yönetimlere ve üniversitelere ait spor merkezleri kullanıcıların memnuniyet düzeyleri araştırılacaktır. Ayrıca hem yerel yönetimlere ve üniversiteye ait spor işletmeleri karşılaştırılması yapılacaktır hem de yerel yönetimlere ve üniversiteye ait spor işletmeleri kullanıcılarının memnuniyetini etkileyen faktörlerin belirlenmesi amaçlanmaktadır.

Literatürde müşteri memnuniyeti ölçülmesi ve değerlendirilmesi konusunda sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır (Sevilmiş 2015). Bu kapsamda yerel yönetimlerin ve üniversitelere ait spor merkezleri kullanıcıların memnuniyet düzeylerinin karşılaştırılması açısından özgün bir çalışma olarak literatüre kaynakça olarak katkıda bulunacaktır.

Araştırmanın Problemi

Bu araştırmanın amacı; yerel yönetimlere ve üniversitelere ait spor merkezleri kullanıcıların memnuniyet düzeylerini saptamak; spor merkezleri arasında eğer herhangi bir farklılaşma varsa, bunun hangi gruplar arasında olduğunu tespit etmektir.

Araştırmanın Hipotezleri

Araştırmada, örgütsel adalet algısı ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişkinin saptanmasına yönelik aşağıdaki hipotez geliştirilmiş ve test edilmiştir.

H1: Yerel yönetimlere ve üniversiteye ait spor merkezleri kullanıcılarının, müşteri memnuniyeti düzeyleri arasında anlamlı farklılık vardır.

H2: Yerel yönetimlere ait spor işletmelerini kullanan müşterilerin, tesisi tercih etme sebepleri cinsiyet değişkenine göre anlamlı farklılık vardır.

H3: Üniversiteye ait spor işletmelerini kullanan müşterilerin, tesisi tercih etme sebepleri yaş değişkenine göre anlamlı farklılık vardır.

Araştırma Modeli

Araştırma, genel tarama modellerinden ilişkisel tarama desenine dayalı olarak yapılacaktır. Müşteri memnuniyeti düzeyi belirlenerek farklı demografik değişkenlere göre karşılaştırılacaktır.

Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Bu çalışma evreni; İstanbul Anadolu yakasında Beykoz ve Ümraniye ilçesinde bulunan İ.B.B. Spor İstanbul'a ait ve Marmara Üniversite'sine ait spor merkezleri kullanıcılarını kapsamaktadır. Evrenin tamamına ulaşmadaki zaman, maliyet ve teknik açısından olası olmadığından (yönetiminin

işletme politikası gereği müşteri veri tabanı paylaşmaması) dolayı örneklem seçimi yoluna gidilmiş ve araştırmanın örneklemi ise olasılıksız örneklem yöntemlerinden amaçlı örneklem yöntemi kullanılacaktır. Söz konusu ana kitleyi temsil edecek örneklem büyüklüğünün belirlenmesinde örneklem büyüklüğünü hesaplamada kullanılacak formülden (Yazıcıoğlu ve Erdoğan, 2004) yararlanılarak bu evren için %95 güven aralığında gerekli örneklem büyüklüğü araştırma öncesi 226 olacağı belirlenmiştir. Bu bağlamda İstanbul Anadolu yakasında Beykoz ve Ümraniye ilçesinde bulunan İ.B.B. Spor İstanbul'a ait; Haldun Alagaş Spor Kompleksi fitness salonu ve Marmara Üniversite'sine ait fitness salonunu kullanan gönüllü 249 bireyden oluşmaktadır.

Veri Toplama ve Değerlendirme Araçları

Çalışmada veri toplama aracı olarak birinci bölüm olan "Kişisel Bilgi Formu", müşterilerin demografik bilgilerini tespit etmek için kullanılacaktır (Ek 1).

Kişisel Bilgi formunda medeni durum, yaş, cinsiyet, eğitim durumu, spor merkezi kullanım süresi, spor merkezi kullanım amacı ve spor merkezi tercih etme sebebi sorularına cevap aranmaktadır.

Müşterilerin memnuniyet düzeylerini belirlemek için Sevilmiş (2015) tarafından geliştirilen 5 alt boyuttan 55 maddeden oluşan Spor İşletmeleri Müşteri Memnuniyet Ölçeği kullanılacaktır (Ek 2). Ölçekteki maddeler 7'li Likert soru tipiyle Katılmıyorum (1), Kararsızım (4), Katılıyorum(7) şeklinde değerlendirilmektedir.

SİMMÖ'nun alt boyutlarını oluşturan maddeler şunlardır;
Gelişim alt ölçeği: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10
Spor merkezi kalitesi alt ölçeği program boyutu: 11, 12, 13, 14
Spor merkezi kalitesi alt ölçeği yönetim boyutu: 15, 16, 17, 18
Spor merkezi kalitesi alt ölçeği hizmetler boyutu: 19, 20, 21, 22
Spor merkezi kalitesi alt ölçeği donanım boyutu: 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30
Çalışma ortamının niteliği alt ölçeği: 31, 32, 33, 34, 35
Spor eğitmenleri niteliği alt ölçeği: 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46
Memnuniyet alt ölçeği ayrılma isteği boyutu: 47, 48, 49, 50
Memnuniyet alt ölçeği bağlılık boyutu: 51, 52, 53, 54, 55

Cronbach Alfa Değerleri: Gelişim Alt Ölçeği için 0,87; Spor Merkezi Kalitesi Alt Ölçeği için 0,92; Çalışma Ortamının Niteliği Alt Ölçeği için 0,78; Spor Eğitmenleri Niteliği Alt Ölçeği için 0,94; Memnuniyet Alt Ölçeği için 0,67; olduğu saptanmıştır (Sevilmiş 2015).

Verilerin Analizi

Verilerin değerlendirilmesi aşamasında veriler Microsoft Excel 2007 programında düzenlenerek SPSS 22 paket programına aktarılarak çözümlenmiştir. Kullanılacak analiz yöntemlerinde ise öncelikli Kolmogorov Smirnov testleri uygulanmıştır ve sonuç $p<0,05$ çıkarak yapılan test sonucu verilerinin normal dağılmadığı tespit edilmiştir. Bundan dolayı ikili değişkenlerin karşılaştırılması için Mann-Whitney U Testi ve çoklu değişkenlerin karşılaştırılması için Kruskal-Wallis Varyans Analizi kullanılmıştır. Çoklu karşılaştırmalarda Kruskal Wallis Varyans Analizi Araştırmada analizler için elde edilen sonuçlar 0.05 anlamlılık düzeyinde yorumlanmıştır.

Bulgular

Araştırmaya Katılan Bireylerin Demografik Özelliklerine ilişkin Bulgular

Araştırmaya katılan yerel yönetimlere ve üniversiteye ait spor merkezleri kullanıcılarının tesis, cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim düzeyi, spor merkezini kullanım süresi, spor merkezini kullanım amacı ve spor merkezini tercih etme sebebi değişkenlerine ilişkin bulgular aşağıda çizelgeler halinde sunulmuştur.

Tablo 1. Yerel Yönetimlere ve Üniversiteye Ait Spor Merkezleri Kullanıcılarının Kişisel (Demografik) Özellikleri

Değişken	Değişken Düzeyleri	N (Frekans)	% (Yüzde)
Tesis	Marmara Üniversitesi Fitness Salonu	113	45,4
	İ.B.B Haldun Alagaş Spor Kompleksi Fitness Salonu	136	54,6
	Toplam	249	100,0
Cinsiyet	Erkek	161	64,7
	Kadın	88	35,3
	Toplam	249	100,0
Yaş	18-20 yaş	99	39,8
	21-25 yaş	71	28,5
	26-30 yaş	45	18,1
	31 ve üstü yaş	34	13,7
	Toplam	249	100,0
Medeni Durum	Evli	58	23,3
	Bekar	191	76,7
	Toplam	249	100,0
Eğitim Düzeyi	İlköğretim	12	4,8
	Lise	39	15,7
	Üniversite	175	70,3
	Lisans Üstü	23	9,2
	Toplam	249	100,0
Kullanım Süresi	6 aydan az	118	47,4
	6 ay- 1 yıl	29	11,6
	1 yıl- 2 yıl	32	12,9
	2 yıl- 3 yıl	18	7,2
	3 yıldan fazla	52	20,9
	Toplam	249	100,0

Yerel yönetimlere ve üniversiteye ait spor merkezleri kullanıcılarının spor merkezini tercih etme sebeplerine ait tanımlayıcı bilgiler Tablo 2'de sunulmuştur. Yerel yönetimlere ve üniversiteye ait spor merkezleri kullanıcılarının spor merkezini tercih etme sebepleri ilk sırada %26,1'le fiyat tarifesi

uygunluğu, ikinci sırada %21,3'le eğitmenlerin bilgi donanımına olan güven ve üçüncü sırada %15,7'yle ulaşımın kolay olması yer almıştır. Marmara Üniversitesi Fitness salonu kullanıcılarının spor merkezini tercih etme sebeplerinde ilk sırada %36,3'le eğitmenlerin bilgi donanımına olan güven, ikinci sırada %23,0'la fiyat tarifesi uygunluğu ve üçüncü sırada %11,5'yla ortamına duyulan güven yer almıştır. İ.B.B Haldun Alagaş Spor Kompleksi Fitness salonu kullanıcılarının spor merkezini tercih etme sebeplerinde ilk sırada %28,7'yle fiyat tarifesi uygunluğu, ikinci sırada %24,3'le ulaşımın kolay olması ve üçüncü sırada %12,5'le kullanılan araç-gereçlerin kalitesi ve merkezin temiz olması yer almıştır.

Tablo 2. Yerel Yönetimlere ve Üniversiteye Ait Spor Merkezleri Kullanıcılarının Memnuniyeti Ölçeği Alt Ölçek Puan Ortalamalarına Ait N, X, Ss, Range, Minimum ve Maksimum Değerleri.

Alt Ölçek/Boyut Adı	n	x	Ss	Min	Max
Gelişim	249	5,81	1,03	1,50	7,00
Spor Merkezi Kalitesi	249	5,66	1,04	1,44	7,00
Program	249	5,78	1,15	1,00	7,00
Yönetim	249	5,83	1,16	1,00	7,00
Hizmetler	249	5,14	1,38	1,00	7,00
Donanım	249	5,87	1,17	1,00	7,00
Çalışma Ortamının Niteliği	249	5,65	1,20	1,20	7,00
Spor Eğitmenleri Niteliği	249	5,85	1,19	1,00	7,00
Memnuniyet	249	4,37	1,23	1,00	7,00
Ayrılma İsteği	249	3,84	1,47	1,00	7,00
Bağlılık	249	4,89	1,58	1,00	7,00

Tablo 3'te yerel yönetimlere ve üniversiteye ait spor merkezleri kullanıcılarının müşteri memnuniyeti alt ölçeklerine göre puan ortalamaları incelendiğinde 5,87 puan ortalaması ile "spor merkezi kalite" alt ölçeğinin donanım boyutu en yüksek memnuniyet puanına sahip olduğu tespit edilmiştir. İkinci olarak 5,85 puan ortalaması ile "spor eğitmenleri niteliği" alt ölçeğinin memnuniyet puanına sahip olduğu tespit edilmiştir. En düşük memnuniyet ortalamasının ise 3,84 puan ortalaması ile " memnuniyet " alt ölçeği ayrılma isteği boyutu tespit edilmiştir.

Tablo 3. Müşteri Memnuniyeti Ölçeği Alt Ölçek Puanlarının Spor Merkezi Gruplarına Göre Karşılaştırılmasını Gösteren Mann-Whitney U Testi Sonuçları

Ölçek/*Alt Boyut Adı*	Spor Merkezi	N	Sıra Ort.	Sıra Top.	U	P
Gelişim	Marmara Üni. Fitness Salonu	113	148,10	16735,00	5074,00	***0,000***
	İBB Haldun Alagaş Fitness Salonu	136	105,81	14390,00		
Spor Merkezi Kalitesi	Marmara Üni. Fitness Salonu	113	138,11	15606,50	6202,50	***0,009***
	İBB Haldun Alagaş Fitness Salonu	136	114,11	15518,50		
Program	Marmara Üni. Fitness Salonu	113	135,23	15280,50	6528,50	***0,040***
	İBB Haldun Alagaş Fitness Salonu	136	116,50	15844,50		

Yönetim	Marmara Üni. Fitness Salonu	113	129,42	14625,00	7184,00	0,374
	İBB Haldun Alagaş Fitness Salonu	136	121,32	16500,00		
Hizmetler	Marmara Üni. Fitness Salonu	113	145,04	16390,00	5419,00	***0,000***
	İBB Haldun Alagaş Fitness Salonu	136	108,35	14735,00		
Donanım	Marmara Üni. Fitness Salonu	113	129,02	14579,00	7230,00	0,421
	İBB Haldun Alagaş Fitness Salonu	136	121,66	16546,00		
Çalışma Ortamının Niteliği	Marmara Üni. Fitness Salonu	113	138,26	15623,50	6185,50	***0,008***
	İBB Haldun Alagaş Fitness Salonu	136	113,98	15501,50		
Spor Eğitmenleri Niteliği	Marmara Üni. Fitness Salonu	113	127,52	14409,50	7399,50	0,613
	İBB Haldun Alagaş Fitness Salonu	136	122,91	16715,50		
Memnuniyet	Marmara Üni. Fitness Salonu	113	148,54	16785,00	5024,00	***0,000***
	İBB Haldun Alagaş Fitness Salonu	136	105,44	14340,00		
Ayrılma İsteği	Marmara Üni. Fitness Salonu	113	147,78	16699,00	5110,00	***0,000***
	İBB Haldun Alagaş Fitness Salonu	136	106,07	14426,00		
Bağlılık	Marmara Üni. Fitness Salonu	113	140,16	15838,50	5970,50	***0,002***
	İBB Haldun Alagaş Fitness Salonu	136	112,40	15286,50		

P<0,05

Tablo 4'te görüldüğü gibi, araştırmaya katılan yerel yönetimlere ve üniversiteye ait spor merkezleri kullanıcılarının memnuniyet düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan Mann Whitney U testi sonucunda, katılımcıların spor işletmeleri müşteri memnuniyeti gelişim alt ölçeği (U=5074,00; P<0,05), spor merkezi kalitesi alt ölçeği (U=6202,50; P<0,05), spor merkezi kalitesi alt ölçeği *program* boyutu (U=6528,50; P<0,05), *hizmetler* boyutu (U=5419,00; P<0,05), çalışma ortamının niteliği alt ölçeği (U=6185,50; P<0,05), ve memnuniyet alt ölçeği (U=5024,00; P<0,05), memnuniyet alt ölçeği *ayrılma isteği* boyutu (U=5110,00; P<0,05) ve *bağlılık* boyutu (U=5970,50; P>0,05) ölçek boyutlarına ait sıra ortalamalarının anlamlı düzeyde farklılaştığını göstermiştir. Ancak spor eğitmenleri niteliği alt ölçeği (U=7399,50; P>0,05), spor merkezi kalitesi alt ölçeği *yönetim* boyutu (U=7184,00; P>0,05) ve spor merkezi kalitesi alt ölçeği *donanım* boyutu (7230,00; P>0,05) ölçek boyutlarına ait sıra ortalamalarının anlamlı düzeyde farklılaşmadığını göstermiştir.

Tablo 4. Yerel Yönetimlere Ait Spor Merkezleri Kullanıcılarının Spor Merkezi Kullanım Sebepleri Değişkeninin Cinsiyet Gruplarına Göre Karşılaştırılmasını Gösteren Mann-Whitney U Testi Sonuçları

	Cinsiyet	**N**	**Sıra Ort.**	**Sıra Top.**	**U**	**P**
Spor Merkezi Kullanım Sebebi	Erkek	87	63,13	5492,50	1664,50	,030
	Kadın	49	78,03	3823,50		

P<0,05

Tablo 4'te görüldüğü gibi, araştırmaya katılan yerel yönetimlere ait spor merkezleri kullanıcılarının spor merkezi kullanım sebepleri puan ortalamalarının cinsiyet grupları değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan Mann Whitney U testi sonucunda, katılımcıların spor merkezi kullanım sebebi (U=1664,50; P<0,05) boyutuna ait sıra ortalamalarının ise erkek katılımcılar lehine anlamlı düzeyde farklılaştığını göstermiştir.

Tablo 5. Üniversiteye Ait Spor Merkezleri Kullanıcılarının Spor Merkezi Kullanım Sebepleri Değişkeninin Yaş Gruplarına Göre Karşılaştırılmasını Gösteren Kruskal Wallis-H Testi Sonuçları

	GRUP	***Yaş***	**N**	**Sıra Ort.**	**KiKare**	**Df**	**P**	**Anlamlı Fark**
Spor Merkezi Kullanım Sebebi	*A*	*18-20 yaş*	65	49,78	8,749	3	,033	B>A
	B	*21-25 yaş*	30	67,53				
	C	*26-30 yaş*	12	60,83				
	D	*30 yaş üzeri*	6	74,83				

P<0,05

Tablo 5'de görüldüğü gibi, araştırmaya katılan üniversiteye ait spor merkezleri kullanıcılarının spor merkezi kullanım sebepleri puan ortalamalarının yaş grupları değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan Kruskal Wallis-H testi sonucunda spor merkezi kullanım süresine [$X^2_{(3)}$=8,749; P<0.05] ait sıra ortalamalarının anlamlı düzeyde farklılaştığı görülmüştür.

Gruplar arasında gözlenen anlamlı farkın, hangi gruplardan kaynaklandığını belirlemek üzere spor merkezi kullanım sebebi; yaş değişkeninin çoklu kombinasyonu üzerinden Post Hoc Tamhane's T2 ve ikili kombinasyonu üzerinden Mann Whitney U-testi uygulanmıştır. Bu test sonuçlarına göre; 21-25 yaş spor merkezi kullanan bireylerin 18-20 yaş spor merkezine gelen bireylere göre spor merkezi kullanım sebeplerinin farklılaştığı görülmüştür.

Tartışma ve Sonuç

Bu araştırmanın amacı yerel yönetimlere ve üniversitelere ait spor merkezleri kullanıcılarının memnuniyet düzeylerinin değerlendirilmesini araştırmaktır. Spor merkezi kullanıcılarının memnuniyet düzeyleri belirlenerek farklı demografik değişkenlere göre karşılaştırılarak incelenecektir. Yapılan çalışmalar göstermektedir ki farklı şartlar, yerler ve zamanlara göre veri sonuçlarında değişiklikler görükmektedir. Genellikle insanların spora başlaması ve başladıktan sonrada devamlılığın bulunmadığı görülmektedir. Kısa dönemli olmasının sebepleri arasında en büyük rolü memnuniyetsizlik yatmaktadır. Müşteri memnuniyeti, günümüzde işletmelerin ve özellikle hizmet sektörünün anahtar unsurlarından biri olarak görülebilir (Öztürk ve ark 2011). Yerel yönetimlere ve üniversiteye ait spor merkezleri kullanıcılarının tesis, cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim düzeyi ve spor merkezini kullanım süresine ait tanımlayıcı bilgiler Tablo 1'de sunulmuştur. Kullanıcıların %45,4'ü Marmara Üniversitesi fitness salonunu, %54,6'sı İ.B.B Haldun Alagaş Spor Kompleksi Fitness salonunu kullanmaktadır. Kullanıcıların içinde erkek katılımcılar çoğunlukta (%64,7), kadın katılımcılar (%35,3) yer alırken, bireylerin %76,7'si bekâr, %23,3'ü ise evlidir. Hizmet alan bireylerin %13,7'si 31 ve üstü yaş, %18,1'i

26-30 yaş, %28,5'i 21-25 yaş ve %39,8'i 18-20 yaş grubunda yer almaktadır. Bireylerin eğitim düzeylerine bakıldığında ise; %4,8'i ilköğretim düzeyi, %15,7'si lise düzeyi, %70,3'ü üniversite düzeyi ve %9,2'si ise lisansüstü düzeyindedir. Kullanım sürelerine göre bireylerin %47,4'ünün 6 ayda az, %11,6'sının 6 ay-1 yıl, %12,9'u 1-2 yıl, %7,2'sinin 2 yıl- 3 yıl ve %20,9'nun 3 yıldan fazla süredir merkezi kullandıkları belirlenmiştir.

Yerel yönetimlere ve üniversiteye ait spor merkezleri kullanıcılarının spor merkezini tercih etme sebepleri ilk sırada %26,1'le fiyat tarifesi uygunluğu, ikinci sırada %21,3'le eğitmenlerin bilgi donanımına olan güven ve üçüncü sırada %15,7'yle ulaşımın kolay olması yer almıştır. Marmara Üniversitesi Fitness salonu kullanıcılarının spor merkezini tercih etme sebeplerinde ilk sırada %36,3'le eğitmenlerin bilgi donanımına olan güven, ikinci sırada %23,0'la fiyat tarifesi uygunluğu ve üçüncü sırada %11,5'yla ortamına duyulan güven yer almıştır. İ.B.B Haldun Alagaş Spor Kompleksi Fitness salonu kullanıcılarının spor merkezini tercih etme sebeplerinde ilk sırada %28,7'yle fiyat tarifesi uygunluğu, ikinci sırada %24,3'le ulaşımın kolay olması ve üçüncü sırada %12,5'le kullanılan araç-gereçlerin kalitesi ve merkezin temiz olması yer almıştır. Eser (2015)'in PAÜ spor merkezi kullanıcılarının memnuniyeti ile ilgili yapılan çalışmasında çalışmamıza benzer olarak fitness merkezlerine yönelik spor merkezi tercih etme sebepleri fiyat tarifesi uygunluğu, merkezin temiz olması ve ortamına duyulan güven yönünde olduğunu ortaya koymaktadır.

Araştırmanın bulgularına bakıldığında Tablo 2'de yerel yönetimlere ve üniversiteye ait spor merkezleri kullanıcılarının müşteri memnuniyeti alt ölçeklerine göre puan ortalamaları incelendiğinde 5,87 puan ortalaması ile "spor merkezi kalitesi" alt ölçeğinin donanım boyutu en yüksek memnuniyet puanına sahip olduğu tespit edilmiştir. İkinci olarak 5,85 puan ortalaması ile "spor eğitmenleri niteliği" alt ölçeğinin memnuniyet puanına sahip olduğu tespit edilmiştir. En düşük memnuniyet ortalamasının ise 3,84 puan ortalaması ile " memnuniyet " alt ölçeği ayrılma isteği boyutu tespit edilmiştir. Bu sonuçlar göstermektedir ki spor salonuna yönelik algıyı en çok etkileyen faktörler sırası ile donanım, personel, ve kullanıcıların memnuniyeti almaktadır. Kişilerin yerel yönetime ait spor merkezlerine aidiyetini sağlaması gerekliliği, spor ile yaratılan faydanın farkındalığının kazandırılmasının yanında merkezlerdeki donanım ve tesis özellikleri, personel yeterliliği ve kişilerin algıladıkları memnuniyet yerel yönetim organlarının sürekliliği açısından da önem arz ettiği çalışmalarca doğrulanmaktadır (Urhan 2008; Usta ve Memiş 2010; Uyar 2004; Şahin 2011).

Tablo 3'te görüldüğü gibi, araştırmaya katılan yerel yönetimlere ve üniversiteye ait spor merkezleri kullanıcılarının memnuniyet düzeyleri arasında katılımcıların spor işletmeleri müşteri memnuniyeti gelişim alt ölçeği, spor merkezi kalitesi alt ölçeği), spor merkezi kalitesi alt ölçeği program boyutu, hizmetler boyutu, çalışma ortamının niteliği alt ölçeği ve memnuniyet alt ölçeği ölçek boyutlarına ait sıra ortalamalarının anlamlı düzeyde üniversite lehine farklılaştığını göstermiştir. Ancak spor eğitmenleri niteliği alt ölçeği, spor merkezi kalitesi alt ölçeği yönetim boyutu ve donanım ölçek boyutlarına ait sıra ortalamalarının anlamlı düzeyde farklılaşmadığını göstermiştir. Bu farklılığın tüm alt boyutlarda üniversite lehine puan ortalamalarının yüksekliğinden kaynaklandığı tespit edilmiştir. Bu sonucu yine bölgesel olarak ele almakta fayda vardır. Araştırmaya konu olan yerel yönetimlere ve üniversiteye ait eğitim durumu yapısı değerlendirildiğinde yerel yönetimlere ait düşük çıkma sebebini egitim seviyesi, tesisi tercih etme amaçları ve tesisi tercih etme sebepleri açısından değerlendirmek mümkündür. Nitekim Uyar (2020)'nin memnuniyet ile ilgili yaptığı çalışmasında çalışmamıza benzer olarak fitness merkezlerine yönelik spor merkezi değişkenine göre değerlendirilmesi sonucunda gelişim, program, hizmetler, donanım, çalışma ortamının niteliği boyutlarında anlamlı farklılık olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu çalışmada tespit edilen sonuçlara göre yerel yönetimlere ait spor merkezi tercih edilmesinde fiyat tarifesi uygunluğu, kullanılan araç gereçler ve merkezin temiz olması; ancak üniversiteye ait spor merkezi tercih edilmesinde eğitmenlerin bilgi donanımına olan güven ve ortamına duyulan güven yönünden farklılaşmaları öne çıktığı söylenebilir. yerel yönetimlere ve üniversitelere ait spor merkezleri kullanıcılarının memnuniyet değerlendirilmesinde spor merkezi donanım boyutu ve eğitmenlerin niteliği yönünde farklılaşmadığı ve paralellik gösterdiği öne çıkmaktadır.

Tablo 4'de görüldüğü gibi, yerel yönetimlere ait spor merkezi kullanıcılarının spor merkezine gitme sebebinde cinsiyet değişkenine göre farklılaşmalar görülmektedir. Bu duruma göre kadın ve erkeklere ayrı programlar ve kullanım koşulları uygulanıp farklılaşmalarına duyarlılık göstermek gerekmektedir.

Tablo 5'te görüldüğü gibi, üniversiteye ait spor merkezi kullanıcılarının spor merkezine gitme sebebinde yaş değişkenine göre farklılaşmalar görülmektedir. Bu duruma göre 21-25 yaş arasındaki kullanıcıların 18-20 yaş arasındaki kullanıcılara göre farklılaştığı görükmektedir. Bu çerçevede geneli kapsayan koşullar yerine farklılığa ses veren programlar ve kullanım koşulları yapılması gerekmektedir.

ÖNERİLER

- ✓ Spor Merkezi kullanım süresi, kullanım amacı ve kullanım sebebiyle; kullanıcıları gruplara ayırarak onlar üzerinde çalışmalar yaparak kullanıcıların tesiste sürekliliğini sağlamak konusunda daha dikkatli çalışmalar yapılması gereklidir.
- ✓ Spor merkezi kullanıcıların başta ve aylık gelişimini gösteren raporlar vererek tesisin katkılarını somut olarak kullanıcıya göstermek kullanıcıların memnuniyetine ve sürekliliğine katkı da bulunacaktır.
- ✓ Spor Merkezi'ndeki hizmet kalitesin daha iyi olması için, bu ve buna benzer anket çalışmaları sıklıkla yapılması ve sonuçların değerlendirilmesi önerilmektedir.
- ✓ Özel spor tesislerinden hizmet alan katılımcıların memnuniyet düzeyi ile kamuya ait spor tesislerinden hizmet alan katılımcıların memnuniyet düzeyini ölçmeye yönelik bir araştırma yapılabilir.

KAYNAKÇA

Çınar A. T. (2007). İşletmelerde Müşteri Hizmeti ve Müşteri Memnuniyeti İle Farklı Bankalar ve Bölgeler İçin Müşteri Memnuniyetini Belirlemeye Yönelik Uygulama. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, Aydın (Danışman: Yrd. Doç. Dr. H. Şenkaya).

Eser F. D. (2015). Üniversite Spor Tesisleri Kullanıcıları Memnuniyet Düzeyi (Pamukkale Üniversitesi Spor Merkezi Örneği)Pamukkale Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya (Danışman: Doç. Dr. Bülent AĞBUĞA).

Girginer N. , Şahin B. (2007). Spor Tesislerinde Kuyruk Problemine Yönelik Bir Benzetim Uygulaması. Spor Bilimleri Dergisi Hacettepe, 2007; 18(1), 13-30

İmamoğlu A. F. , Ekenci G. (2002). Spor işletmeciliği. 2. Baskı, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, s: 5, 6, 18, 146.

Memiş U.A.(2002). Spor Tesislerinde Müşteri Memnuniyeti. Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara (Danışman: Prof. Dr. G. Ekenci).

Öztürk H. , Adiloğulları İ. , Mungan Ay S. (2014). Sağlıklı Yaşam ve Spor Merkezi Müşterilerinin Tatmin Düzeylerinin Bazı Demografik Değişkenler Açısından İncelenmesi. Celal Bayar Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri dergisi, s: 32-38.

Park S. H. (2003). The Relationships between Percieved Service Problems and Service Quaitly, Customer Satisfaction, And Reconmendation Within A Ski Resort Context, İnternational Journal of Applied Sports Science, 15(2), s: 40-50

Ramazanoğlu F. Öcalan M. (2005). Spor İşletmelerinde İşletmecilik ve Personel Yönetimi Anlayışı. Doğu Anadolu Araştırma Dergisi;4 (1): s: 36-40.

Sevilmiş A. (2015). Hizmet Odaklı Spor İşletmelerinde Dış Müşteri Memnuniyetini Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi. Selçuk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya (Danışman: Doç. Dr. E. F. Şirin).

Şahin K, (2011). "Belediye hizmetleri ve hizmet kalitesine yönelik vatandaş memnuniyetinin ölçümü (konya il merkezi örneği)", Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Karaman.

Urhan V.F. (2008). "Türkiye'de Yerel Yönetimlerin Yeniden Yapılandırılması", Sayıştay Dergisi, sayı: 70, ss.85-102.

Usta R, Memiş L, (2010). "Belediye Hizmetlerinde Kalite: Giresun Belediyesi Örneği", Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, cilt:15, sayı:2, ss.333-355.

Uyar D. (2020). Yerel Yönetimlere Ait Spor Tesis İşletmelerinden Hizmet Alan Bireylerin Memnuniyet Durumlarının İncelenmesi.Selçuk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya (Danışman: Prof. Dr. İ.Bülent FİŞEKCİOĞLU).

Yazıcıoğlu Y ve Erdoğan S. (2004). SPSS Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri, Detay Yayıncılık, Ankara, s:50.

Yıldız SM. , Tüfekçi Ö. (2010). Fitness Merkezi Müşterilerinin Hizmet Kalitesine Yönelik Beklenti Ve Algılarının Değerlendirilmesi. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi; 13(24): s:1-11.

Eski Doğu'nun Büyü ve Büyücülükle Mücadelesi

Nurgül Yıldırım[1]

Giriş

"Büyü" çivi yazılı belgelerde, genellikle, Sumerce ÉN (Akadaca *šiptum*, Hititce *alawantazar*) sözcüğü ile ifade edilmiştir. Mezopotamya'da Ea/Enki büyülerin ve sanatın tanrısı olarak kabul edilmiş, ayrıca büyücülerin ve sihirbazların başı olarak kaydedilmiştir. (Oates, 2004, 74). Büyüleri uygulayan büyücüler ise, kullandıkları metotlara göre sınıflandırılmıştır. Büyücü-rahip ya da yara sağaltıcı-tedavi eden rahip gibi kullanımlar, tıbbın ve büyü ritüellerinin uygulanış biçiminin yakın olduğunu gözler önüne sermiştir. Mezopotamya Uygarlıkları'nın aksine, Anadolu'daki çivi yazılı büyü metinleri incelendiğinde büyücülerin, falcıların/bilicilerin çoğunlukla kadın olduğu gerçeği karşımıza çıkmıştır. Hititlerde de gözlemlediğimiz büyü ritüellerindeki kadın egemenliği, farklı alanlarda uzmanlaşmış kadın büyücülerin varlığına işaret etmiştir. Örneğin; ordu içinde salgın olduğu zaman Ašhella'ya (Dinçol, 1985; Yıldırım, 2015, 239) sıkıntılı geçen yıllara karşı Hantitaššu'ya (Ünal, 1994) aile bireyleri arasında geçimsizlik olduğunda Maštikka'ya başvurulmuştur (Reyhan, 2002). Mezopotamya'da kadın büyücülere ^{mí}UŠ.ZU dua ile ruhları kovan, cinci kadınlara *ašiptum* (CAD A/II, 431), bilici/kâhin kadınlara *ša'iltum* (CAD Š/I, 109-110) adı verilmiştir. Antik Mısır'da hem büyü edimi hem de büyücülerin tanrısı için "heka" kullanılmış, "hekau" büyünün sahibi, büyücülerin öncüsü anlamları kazanmıştır. Antik Mısır kaynaklarında "akhu" ise büyücü, büyü uygulayıcı" olarak tanımlanmıştır (Harris, 2015, 156). Eski Doğu genel başlığı altında incelenen Mezopotamya, Anadolu ve Mısır'da uygulanan büyü ve büyücülükle mücadelenin temelinde, her üç uygarlıkta uygulanan büyü türlerinin etkin olduğu görülmüştür. Adı geçen uygarlıklarda gerek fiziki gerekse de ruhsal olduğuna kanaat getirilen olumsuz koşulların düzeltilmesi, sağaltılması amacıyla gerçekleştirilen büyüler "ak büyü", insan ya da eşyalara zarar gelmesi adına yapılan, kötü niyetli büyüler "kara büyü" olarak sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırmalarda cezai yaptırımların temel hedefini "kara büyü" oluşturmuştur.

Genel hatlarıyla insanoğlunun doğayla etkileşimi ve kutsallaştırma edimleri ile ilgili gelişen büyü uygulaması Eski Doğu'da, özellikle Mezopotamya, Anadolu ve Mısır coğrafyasındaki siyasi unsurlarda birçok ilim ve bilim sahasıyla birbirine koşut ilerlemiştir. Ancak büyü ve büyü faaliyetlerinin özünden uzaklaşarak tanrıların ve siyasi erkin otoritesini sarsıcı ve insanların büyü faaliyetlerinden gerek zihinsel gerekse de fiziki olumsuz etkilenmeleri, büyü geleneğinin yaygın kullanıldığı toplumları bazı önleyici kurallar koymaya zorlamıştır.

[1] Doç. Dr. Nurgül Yıldırım, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Tarih Bölümü, nyildirim@mku.edu.tr ORCID No: 0000-0002-4692-2823

Mezopotamya'da Büyü ve Büyücülükle Mücadele

Mezopotamya'da büyü ve çeşitlerinin farklı uzmanlık alanlarına sahip kişilerce yapıldığı ve belli zaman dilimlerinde tekrarlandıkları bilinmektedir. Eski Mezopotamya Uygarlıkları'nda canlı ya da cansız herhangi bir varlığa zarar vermek ya da olumsuz koşullar içine sokmak amacıyla "kara büyü"; koruma ya da sağaltma büyüleri ise "ak büyü" olarak değerlendirilmiştir.

Hem sözlü hem de eylemsel olarak uygulanan büyüler için, büyünün uygulanacağı kişinin de yerine getirmesi gereken sorumlulukları Mezopotamya'dan ulaşılan kayıtlarda belirtilmiştir. Mezopotamya kaynaklarında, büyü ritüellerinde büyünün uygulanacağı kişinin öncelikle dinsel bir ritüelle su ile arınmayı gerçekleştirmiş olması gerekmektedir (Yıldırım, 2015, 242). Ardından büyünün içeriğine uygun olarak ilaç, merhem, tütsü (çoğunlukla sedir çubuğu, tamarisk dalı), tütsü kabı, çeşitli müzik aletleri, büyü ipleri ve amuletler (insan veya hayvan figürleri olan bir tür muska) gibi malzemeler kullanılmıştır. Büyü metinlerinden anlaşıldığı kadarıyla, büyünün içeriğiyle ilgili sözler şiirsel olarak ardı ardına tekrarlanarak, büyü ritüeli gerçekleştirilmiştir (Yıldırım, 2015, 240).

Mezopotamya'da liderlerin ve hanedan üyelerinin başvurdukları büyüler rutine dönüştürülmüş ve liderlerin korunması amacıyla "ak büyü" olarak değerlendirilen büyü edimleri gerçekleştirilmiştir (Abush; Schwemer, 2011, 383). Mezopotamya uygarlıklarında büyü ve tıbbın iç içe ilerlediği bir süreç yaşanmış olduğu yadsınamaz bir gerçek olarak değerlendirilirken, ilk örneklerine Sumerler'de rastlanılan tıbbî reçete vesikaları tıbbın ve büyünün hem uygulanış, hem de uygulayanlarının farklılıkları olduğunu ortaya koymuştur (Küyel, 1996, 86). Bu bağlamda Mezopotamya'lı liderlerin ve hanedan üyelerinin kullanmış oldukları büyülerin çoğunlukla o dönem tıbbını destekleyen "ak büyü"ler olduğu söylenebilir.

Bilinen en eski büyü metinlerinde insanlar, başlarına gelen bir uğursuzluğun düşmanları tarafından yapıldığını ve bunu önlemenin yollarından biri olarak da, büyüyü yakmayı düşünmüşlerdir (Kramer 2000, 218; Yıldırım, 2015, 243). Düşmanların ya da kötücül cinlerin (demon) bazı bedenlere ve özellikle hamile kadınlara musallat olduğuna dair inanç insanları Eski Mezopotamya dünyasında yine koruyucu ve sağaltıcı büyüler uygulamaya sevk etmiştir. Mezopotamya büyü metinlerinin genelinde "kara büyü" ile ilgili en verimli bilgilere bu büyüyü ortadan kaldırmaya çalışan "ak büyü" uygulamaları ile ilgili metinlerden ulaşılmıştır (Abush; Schwemer, 2016, 71-72).

Yukarıda bahsettiğimiz gibi, büyüler en genel anlamda "ak büyü" ve "kara büyü" olarak iki başlık altında incelenmiştir. "kara büyü" insanlara zarar verme amacıyla yapılmış, içerisinde kötü niyet barındıran büyülerdir. Kötü niyet/düşmanlık barındıran büyülere ve bu tür büyüleri uygulayanlara karşı, Mezopotamya uygarlıklarınca kanunlar çerçevesinde bazı yasaklamalar getirilmiştir. Bunlar en genel ifadeyle "kötülük için büyü yapanlar kanıtlanınca öldürülecektir." olarak kaydedilmiştir. Büyü ve büyücülükle ilgili olarak ulaşılabilecek ilk kayıtlı yasaklama girişimleri Mezopotamya'da Sumerliler'de Ur-Nammu kanunlarının 10. Maddesinde görülmüştür. Bu maddeye göre büyücülük yaptığı düşünülen

kişi Nehir Tanrısının yargılamasına maruz kalacaktır. İlgili hüküm (Tosun-Yalvaç, 2002, 40) şu ifadelerle kaydedilmiştir:

10) "*Eğer bir adam, bir adamı büyücülükle itham ederse nehir tanrısına(onun adaletine) götürülür. (nehre atılır). Eğer nehir tanrısı temize çıkarırsa götüren (itham eden)* 3 *şeqel gümüş tartacaktır."*

Yine Mezopotamya'da Eski Babil kralı Hammurabi tarafından hazırlatılan kanun maddelerinde büyücülük Eskiçağ toplumlarının genelinde olduğu gibi, Hammurabi kanunları öncesinde de, üzerinde hassasiyetle durulan ve toplumu olumsuz etkileyen bir olgu olarak algılanmıştır (Bilgiç, 1963, 108). Bu bağlamda yine Eskiçağ hukukunda önceleri örfi sonrasında da yazılı bir halde yasalaştırılan Nehir tanrı adaleti ya da su/nehir ordali uygulamasına başvurulması Hammurabi Kanunlarının 2. maddesinde (Tosun-Yalvaç, 2002, 185) gerekliliği şöyle kaydedilmiştir:

2) *Eğer bir adam, bir adam hakkında (onun) büyü (yaptığını) iddia ederse ve (bu iddiasını) kanıtlayamazsa, üzerine büyücülük iftirası atılan adam, nehre gidecek, (nehre dalacaktır). Eğer nehir onu çekerse (zaptederse) iftira eden onun evini (mülkünü) alacak (sahiplenecektir). Eğer o adamı nehir temize çıkarırsa ve aklanırsa ona iftira eden adam öldürülecektir. Nehrin akladığı (adam) iftiracının malına mülküne sahip olacaktır."*

Eskiçağ hukuk kuralları içerisinde ağır yaptırımların fazlasıyla yer aldığı Orta Asur Kanunlarının 47. Maddesinde büyücülük faaliyetlerinin önlenmesi adına hükmün tanık/tanıklarla birlikte kral huzurunda tekrar muhakeme edilmesi bu suçun önlenmesi adına gösterilen hassasiyeti ortaya koymaktadır. İlgili hüküm (Tosun-Yalvaç 2002, 254) şu ifadelerle kaydedilmiştir:

47) *ister bir kadın, ister bir erkek olsun, büyü yaparsa, (büyü) elllerinde yakalanırsa, itham ve ispat edilirse, büyü yapanı öldüreceklerdir. Büyü yapan adamı gören bir görgü tanığının ağzından büyüyü "ben gördüm" dediğini duyan, kulak şahidi olarak (ortaya) çıkacak ve krala söyleyecek. Görgü tanığı krala, (önceden) söylediğini inkâr ederse, Güneşin Oğlu Boğa Tanrısı'nın önünde şöyle derse: "o söylemedi" (o zaman) o serbesttir. (Önce) söyleyen ve (sonra) inkâr eden görgü şahidini kral sorguya çekecek ve geçmişini araştıracaktır. Büyücü getirildiği zaman, adamı konuşturacak ve kendisi şöyle söyleyecek: "krala ve çocuğuna yaptığın yeminden seni çözmeyecekler, kral ve oğluna yaptığım yemin tablete uygun olan yemindir."*

Tek tanrılı inanç sistemlerinde de Yahudiler'e göre büyü tanrının varlığına karşı gelmek olduğundan yasaklanmış ve buna uymayanlara taşlanarak öldürülme cezası verilmiştir (Çıkış 22/18). Tevrat'ın sözlü hali olarak daha sonra kitaplaştırılan Talmud'da ise bu ceza kırbaçlanma olarak karşımıza çıkmıştır (Tanyu, 1992, 504vd). Yine İncil'de büyücülerin hayat ağacına ulaşamayacakları geçmektedir (Vahiy, 22/14-15). Büyücüler günahkar insanlar olarak görülmüş ve çok zor bir şekilde ölecekleri bildirilmiştir (Vahiy, 9/13-21).

Eski Anadolu'da Büyü ve Büyücülükle Mücadele

Kültepe ve Hitit kayıtları dikkate alınarak, kayıtların ait oldukları Koloni dönemi ve Hititler dönemi Anadolu'sunda büyü tıpkı Mezopotamya'da olduğu gibi olumsuz koşullar ya da kötücül ruhlarla mücadele açısından öncelikle sağaltım ve korunma büyüleriyle gelişim göstermiştir. Kültepe tabletlerindeki kayıtlar değerlendirildiğinde, Anadolu'da falcılık/bakıcılık ya da büyü faaliyetlerinin daha çok kadınların hakim olduğu bir saha olarak görüldüğü ortaya çıkmıştır. Hastalıklara, kötü cin/iblislere, kötü/kem göze karşı ve kişiler arasındaki uzlaşmazlıkları çözümleme adına yapılan büyülere "ak/olumlu büyü" adı uygun görülmüştür. Bu tür uğursuzluk kaynaklarına, Anadolu'da tarihî devirlerin başlamasına neden olan, Asur Ticaret Kolonileri Devrine ait tabletlerde de rastlanmıştır (Erol, 2013, 66-67). Yine Kültepe tabletlerinden muska şeklinde hazırlanmış olan belge ile (Kt. 94/k 821) kötücül ruh/demon/cin korunmak amacıyla yapılacak büyünün detaylarına ulaşmamız mümkün olmuş, Koloni dönemi Anadolu'sunda tanımlanamayan kötülük tehlikesine karşı önlemler hakkında genel bir kanı oluşabilmiştir (Michel, 1997, 59-60).

Eski Anadolu'nun en büyük merkezi yapısı olan Hititler'de büyünün uygulama alanına bakıldığında, büyünün insana özgü tüm yaşam alanlarında uygulabilr olduğu anlaşılmıştır. Bununla birlikte büyünün kullanılmasında insan unsuru esas olarak alındığından, yaşam ve insan sağlığı en başta tutulmuştur. Din ile büyü arasındaki yakın ilişki, tıp ile büyü arasında da vardır hatta bu ilişki dinden daha yoğun olduğu gözlemlenmiştir (Ünal, 2006, 22).

Hitit uygarlığında büyü sözle ya da eylemle ayrı ayrı olabildiği gibi ikisinin birlikte uygulandığı çivi yazılı belgelere rastlanmıştır. Bilindiği üzere Hitit büyüleri çeşitli yöntemlerle uygulanmıştır. Bunlar içinde en sık kullanılanı analojik büyülerdir. Bu büyü sembolik olarak yapılan eylemle veya ifade edilen sihirli sözcüklerle kötülüğü yapan yaratıklar arasında ilişki kurarak gerçekleştirilmiştir.

Hititler dönemi büyü edimleri de, Mezopotamya'da olduğu gibi, "ak büyü" ve "kara büyü" olarak sınıflandırılmıştır. Hastalıklara, kötü cin/iblislere, kötü/kem göze karşı ve kişiler arasındaki uzlaşmazlıkları çözümleme adına yapılan büyülere "ak/olumlu büyü" adı uygun görülmüştür. Hitit toplumunda en çok başvurulan büyü; çeşitli sebeplerden dolayı kirlenmiş olan kişi ya da nesneyi, kirlilik durumundan "temizlemek, arındırmak" ve kirliliği bir daha geri dönemeyeceği şekilde "uzaklaştırmak" için yapılan "ak/iyi büyü" olmuştur (Reyhan, 2003, 112-113).

Hitit kültüründe bir başkasına zarar vermek/acı çektirmek amacıyla uygulanan büyülere genel bir ifadeyle "kara büyü" denilmiştir. Hitit Kralı II. Tuthaliya'nın karısı Nikalmati ve oğluna karşı, ablası Ziplantawiya tarafından yaptırılan büyü Hititler'de kral ve ailesine karşı "kara büyü" yapıldığına dair belge (KBo15.10; KBo 20.42 I 33-37) Hitit dönemi Anadolu'sunda kara büyünün tanımlanması ve bu tür büyülerin ortadan kaldırılma/geçersiz kılınma aşamalarının neler olduğu hakkında kaynaklık etmiştir (Szabo, 1971, 18). Hititler döneminde özellikle "kara büyü" fermanlar ve yasalarla önlenmeye çalışılmıştır. Kara büyünün kişiyi ölüme kadar götürebilecek şekilde büyük zararlar verebilmesi, hatta ülkenin huzurunu ve gelişmesini tehdit edebilirliği göz önünde bulundurularak Hitit kralı Telepinu

tarafından yayınlanan fermanda yer verilmiştir. Fermanı'nda belirtilen "*Hattuša'da büyü sorununu temizleyin*" ifadesi, Hitit kraliyet ailesinin bu konudaki hassasiyetini ortaya koymuştur. Hitit tarihinde görülen pek çok krali büyü girişimlerini önleme çabaları bu kaygıların haklı gerekçelere dayandığını göstermiştir (Reyhan, 2003, 112).

Hitit sarayının ve halkının "kara büyü" ile mücadelesi Hitit kanunlarında da yasalar çerçevesinde önlenmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda kara büyünün tanımının da yapıldığı kanun maddesinde (Otten, 1958) şu ifadelere yer verilmiştir:

"*Kişi kültsel temizliğin ardından kalanları yakmak yerine onları başka birinin evi ya da tarlasına koyarsa (§ 44/b) ya da kişi bir yılan öldürür ve bunu yaparken başka birinin adını söylerse (§ 170) kara büyü yapmış kabul edilir ve bu suçun cezası da ölümdür.*"

Antik Mısır'da Büyü ve Büyücülük

Eski Mısırlılar insanın etkileşimde olduğu canlı ya da cansız varlıkların özünde bir ruh taşıdığına ve bu ruhun taşıdığı olumlu/olumsuz enerjinin büyü ile denetlenebileceğine inanmışlardır. Eski Mısırlılar büyünün yanı sıra hayaleti veya şeytanı kovan; hastalığı gönderen tanrıdan veya koruyucu olarak daha yüksek bir güçten yardım istemek için sihirli sözler, tılsımlar, muskalar, kurbanlar, ıtırlı kokular, dövmeler ve heykeller kullanmaktaydılar. Günümüzde tıbbi metin olarak incelenen kaynaklar bu büyüler ve tılsımların yazıldığı papirüslere ait arşivlerden oluşmuştur. Bu çalışmaların çoğuna doktorlar tarafından zaman zaman başvurulmuştur. Mısır'da büyüler muhtemelen tüm salgın hastalıklara karşı kullanılmıştır (Pinch, 1994, 143).

Mısırlılar büyü, güç ve kudretin cisimleşmiş hali olarak kabul ettikleri Heka'nın yaratılıştan beri var olduğuna inanmışlardır. Piramit Metinlerinde, diğer tanrıların büyü ve büyücülerin sahibi Heka'dan korktuğuna dair ifadeler yer almıştır (Wilkinson, 2016, 110). Büyünün hastalıkların kaynağı olarak düşünülen ruhla iletişimi sağlayarak, sağaltma ya da aktarım yöntemleriyle hastalığı ortadan kaldıracağına inanılmıştır. Bu kapsamda uygulandığı düşünülen bir büyü metninde kızgın bir ruh tarafından zehirlenmesinin önlenmesi amacıyla zehri salgılayan doğaüstü düşmanın ya da bu düşmanın ailesinin isimlerinin bilinmesi ve ritüelde söylenmesi tedavi için önemli bir adım olarak belirlenmiş, çukur açılmış bir somun ekmeğin üstüne düşmanın isminin yazıldığı ve sihirli sözlerin bu somuna söylendiği belirtilmiştir. Sihirli sözlerin söylenmesinin ardından ekmek yağlı bir ete sarılıp bir kediye yedirilmiş ve kedi ekmeği yerken, kendi şeklinde tasvir edilen ve tanrıça olduğuna inanılan Matfed'in düşmanı etkisiz hale getirdiğine inanılmıştır (Pinch, 1994, 87- 88).

Mısırlılar büyüsel ifadeler içeren belli başlı yazıların ölü ile birlikte gömülmesi gerektiğine inanmışlardır. Unas Piramidinde geçen "*üzerinde yazı olmayan et ve kemik zavallıdır*" tümcesi gömülerde bazı büyü metinlerinin de bulunma gerekçesini açıklamıştır (Budge, 2015, 115-116). Yine ölü gömme geleneklerinin bir parçası olarak değerlendirilen "Ağız açma" eylemi, ölüyü yeniden yaşamsal becerilerine kavuşturacak, yüksek ruhlarla iliksi kurmaya dayanan, temelinde bir çeşit büyü işlemi olan

kısmen sembolik bir eylem olarak değerlendirilmiştir. Ayrıntıları Mısır'ın eski adetlerine dayanan bu ağız ve göz açma seremonilerinin, ölünün ruhunu bulmasına ve yeni bir yasam akımına kavuşan vücudunu kullanabilmesine yaradığına inanılmıştır (Çiftçi, 2010, 53). Eski Mısır geleneğinde büyü ve büyücüler ruhsal enerjiyi doğadan sağladıkları malzeme ile geliştirerek dönem tıbbını destekleyen bir saha yaratmışlardır. Eski Mısır'da hekimliğin rahiplik ve büyücülükle iç içe geçmesine rağmen, hekimlerin özel bir eğitim görmüş olmaları büyücüler açısından bir statü kaybına neden olmamıştır. Yukarıda değinildiği üzere, büyücülerin saha olarak farklı işlevlere sahip bir alanı kapsamış olmaları ve Eski Mısır tıbbının gelişimine ve öteki dünya ile etkileşimi sağlamaları büyücüleri ayrıcalıklı kılmıştır. Büyücüler Eski Mısır'da bedenin ve ruhun sağaltılması ve korunması amacıyla faaliyet göstermişlerdir. Bu nedenle büyücüler mimar, hekim ve bilge gibi Mısırlılar tarafından her zaman saygıyla anılan mesleklerler içerisinde yer almıştır (Vercoutter, 2016, 59). Büyücüler için bu saygınlığın tek koşulu, sahip oldukları "gücü" kötüye kullanmamaları olmuştur. Eski Mısır'da da etik olanın zıttı anlamında kullanılan büyü, onu uygulayanların ahlaki değerlerine emanet edilmiştir (Borghouts, 1978).

Sonuç

Büyü, Eskiçağ insanının algılayamadığı, tanımlayamadığı ya da ilk kez karşılaştığı olumsuz koşullarla başa çıkma edimiyle başlamıştır. Bu bağlamda büyü, gelişim evrelerine, uygulanış biçimlerine ve uygulayıcıların meziyetlerine göre zaman içerisinde farklı şekillenmiştir. Büyü faaliyetleri ya da genel bir ifadeyle iyi ya da kötücül ruhlarla doğa aracılığıyla iletişim kurma/yön verebilme hedefi, bedensel enerjinin keşfi, aktarım, anatominin keşfi, doğadan sağaltıcı yapımına (ecza), simyanın gelişimi gibi birçok günümüz ilim ve bilim sahasının oluşumuna zemin hazırlamıştır. Eski Doğu uygarlıklarının genelinde büyü faaliyetlerinin kötüye kullanılmasının önlenmesi temel amaç olmuştur. Bu tür "kara" büyü uygulayıcıları Eski Mezopotamya ve Anadolu'da ölümle cezalandırılırken, Eski Mısır'da bu tür bir cezai yaptırım metnine ulaşılamamıştır. Ancak genel olarak Eski Doğu büyü uygulamalarında cezai yaptırımın "kara büyü" ile ilişkilendirildiği ve yasalar aracılığıyla önlenmeye çalışıldığı anlaşılmıştır. Eski Mısır büyü uygulamalarının genelinin tıbbın destekleyicisi "ak büyü" formunda ilerlemiş olması ve büyü gücünün herhangi bir kötü niyete alet edilmeyeceğine olan genel inanç, bu uygarlıkta büyücülerin ahlaki değerlerinin belirleyici olduğunu ve kara büyüye karşı Mısırlı büyücülerin "bilinçli" hareket ettiklerini düşündürmüştür.

Büyü, özellikle "kara büyü" Eski Doğu toplumlarında, diğer tek tanrılı inançlara da etki etmiş, hoş karşılanmayan ve korkulan bir itaatsizliğin başlangıcı olarak düşünülmüş olmalıdır. Başlangıçtaki amacından sapmış, kötüye kullanılan büyü uygulamalarının siyasi otoritelerce belirlenmiş yasalarla önleme çabaları çoğunlukla karşılıksız kalmış, kimi zaman kral fermanlarıyla yasalar güçlendirilmeye ve büyücülükle mücadelede yaptırımın gücü arttırılmaya çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

Abusch, T, Schwemer, D, (2011), *Corpus of Mesopotamian Anti-Witchcraft Rituals* Volume One*, Ancient Magic and Divination* (AMD), Volume 8/1, (Eds.) Tzvi Abusch, Ann K. Guinan, Nils P. Heeßel, Francesca Rochberg, Frans A.M. Wiggermann Brill, Leiden-Boston.

Abusch, T, Schwemer, D, (2016). *Corpus of Mesopotamian Anti-Witchcraft Rituals* Volume Two, (Eds.) Tzvi Abusch, Ann K. Guinan, Nils P. Heeßel, Francesca Rochberg, Frans A.M. Wiggermann, Ancient Magic and Divination (AMD), Volume 8/2, Brill, Leiden-Boston.

Bilgiç, E, (1963). "Eski Mezopotamya Kavimlerinde Kanun Anlayışı ve An'anesi", Ankara Üniversitesi *Dil-Tarih ve Cografya Fakültesi Dergisi*, c.21-3-4, 103-119.

Borghoust, J. F, (1978). *Ancient Egyptian Magical Texts*, Brill-Leiden.

Budge, E.A, (2015). *Antik Mısır Büyüleri* (Çev. Faruk Gültekin), İstanbul, Onbir Yayınları.

Çiftçi, K. M, (2010). *Eski Mısır Dininde Tanrı ve Öte Dünya İnanı*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Dinçol, A, (1985). "Ašhella Rituali (CTH 394) ve "Hititlerde Salgın Hastalıklara Karşı Yapılan Majik İşlemlere Toplu Bir Bakış", *Belleten,* Cilt: 49-193.

Erol, H, (2013). "Kültepe'de Bulunan Büyü Metinleri", İstanbul, *Aktüel Arkeoloji*-35.

Harris, E, (2015). *Ancient Egyptian Magic*, USA. Red Wheel-Weister Pres.

Küyel, M, (1996). *Prof. Dr. Aydın Sayılı'nın Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp Adlı Eserinin Muhtasarı*, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları -Sayı:76.

Michel, C, (1998). "Une Incantationpalèo-assyrienne contre Lamaštum" , *Or 66*.

Oates, J, (2004). *Babil*, İstanbul, Arkadaş Yayınları.

Otten, H, (1958). HTR= Hethitische Totenrituale, Berlin.

Pinch, G, (1994). *Magic in Ancient Egypt*, London, Published by British Museum Press.

Reyhan, E, (2002). *Hitit Kaynaklarında Kizzuwatna'lı Kadın Maštikka'ya Ait Ritüel Metinleri*, Ankara (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

Reyhan, E, (2003). "Hitit Büyü Ritüellerinin Uygulama Şekilleri Üzerine Bir İnceleme", *Archivum Anatolicum*, c.VI. Sayı 2, Ankara, 111-142.

Reyhan, E, (2008). "Eski Anadolu Kültüründe Büyü ve Büyücülük" *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 2; Sayı 3.

Tosun, M,-Yalvaç, K, (2002). *Sumer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi-Saduqa Fermanı*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Szabo, G, (1971). *Ein hethitisches Entsühnungsritual für das Könispar Tuthaliia und Nikalmati*, Theth 1, Heidelberg.

Ünal, A, (1996). *The Hittite Ritual of Hantitaššu from the City of Hurma Against Troublesome Years,* Ankara TTK Yayınları, Seri VI-No. 45.

Ünal, A, (2006). *Elemterefiş, Hititlerde ve Çağdaşı Anadolu Kavimlerinde Büyücülük*, İstanbul, Yapı Kredi Kültür ve Sanat Yayıncılık.

Tanyu, H, (1992). "Büyü" T.D.V. İslam Ansiklopedisi, C. VI, İstanbul-1992, 501-506.

Vercoutter, J, (2016). *Eski Mısır*, (6. Baskı), İstanbul, İletişim Yayınları.

Yıldırım, N, (2015). "Eski Mezopotamya ve Anadolu'da Uğursuzluk İnancı ve Bununla İlgili Büyü Ritüelleri", *History Studies*, Volume 7/1, A Tribute to Prof. Dr. İbrahim Güler, 239-248.

Wilkinson, T, (2016). *Eski Mısır M.Ö. 3000'den Kleopatra'ya Bir Uygarlığın Tarihi* (Çev. Ümit Hüsrev Yolsal), İstanbul, Say Yayınları.

Kısaltmalar

CAD :The Assyrian Dictionary of the University of Chicago
KBo :Keilschrift texte ausBoghazköi, (Heft 1 vd.) Leipzig 1916-23; (Heft 7 vd.) Berlin 1954 vd.
KT : Kültepe Tabletleri

XI. Yüzyıl Türk ve Roma Hukuk Anlayışı Üzerine Bir Değerlendirme

Engin Eroğlu[1]

Giriş

Milletlerin hukuk sistemleri ile tarihleri arasında gayet sıkı bir münasebet bulunmaktadır (Arsal, 2014: 4). Milletlerin hayata dair isteklerinin farklı olması, onların karakter bakımından birbirlerinden farklı olmasından kaynaklanır. Bu farklılığın nedeni ise yaşanılan coğrafi bölgenin özellikleri ve kültürel ananelerdir .

Türk hukukunu ifade eden töre hükümleri konulurken yaşanılan coğrafya ve hayat tarzı bir bütün olarak ele alınmıştır. Törenin kazandıracağı ahlakın kainat nizamına uygun ve insanın fıtrati yapısı istikametinde olmasına dikkat edilmiştir. Böylece adalet kuralları, insanın fıtrati yapısına aykırı davranmasını önleyerek bir bakıma zarar görmesini önlemek amacıyla tesis edilmiştir (Başer, 2015: 165).

Bu anlamda töre hukuku ile ilişkisi bağlamında doğal hukuk kavramı üzerinde durmak yerinde olacaktır. Doğal hukuk kavramı, büründüğü farklı biçimlerle binlerce yıldır varolan, kozmik düzen, ahlâk ve hukuk arasındaki bağlantılar hakkında yapılan sistematik bir düşünce biçimidir. Doğal hukukla uyumlu pozitif yasalar, vicdanen bağlayıcılık gücüne de sahiptir (Bix, 2004: 291,305).

Değişmez ebedi esasları (Arsal, 2014: 4) olan doğal hukuk kaideleri, gelişigüzel oluşmamıştır. Bu kaideler sosyal gerçeklere dayanmaktadır. Bu temel uzun müddet cemiyet realitesinden ziyade, insan tabiatı içerisinde aranmıştır. Nitekim dürüst ve ahlaklı insanların pek az kanuna ihtiyacı vardır. Bu husus, adaletin sağlanması ve hukuk düzeninin tesis edilmesi bakımından en az hukuk kuralları kadar önemlidir.

Dolayısıyla daha çok doğal hukuk anlayışını ifade eden Türk töre hukuku ve Roma hukuku arasındaki derin farklar burada ortaya çıkmaktadır. Nitekim bir tarafta tebasına baba rolüyle yaklaşan Türk hükümdarı diğer tarafta Roma toplumu içerisinde patrici ve plebler arasındaki sınıf çatışmalarını engelleyemeyen hükümdarlık anlayışı söz konusu olmuştur.

Turan'ın ifadesiyle Roma imparatorluğunda; hakim Romalı ve aşağı yabancı kavimler, efendi ve esir sınıflar arasındaki mücadeleler, manevi kargaşalık ve materyalist hayat tarzı, sosyal hayattaki huzursuzlukların başlıca kaynağı olmuştur. Onun devamı olan Doğu Roma veya Bizans imparatorluğu ise özellikle Yunanlılaştıktan sonra, yabancı kavim, din ve mezhep mensuplarına zulüm yapmakla, toprak aristokrasisi ve sefil halk sınıfları meydana getirmekte maharetli olmuştur. Dolayısıyla maddi ve manevi cepheler arasında bir denge kuramamış Roma sosyal ve siyasal anlayışının tezahürlerini hukuk anlayışında da görmekteyiz.

Gelişim aşamalarına aşağıdaki kısımlarda değineceğimiz üzere, Roma hukuku ile ilgili çalışmalara XI. yüzyılın sonlarına doğru, hız verilmiştir. İtalya'da Bologna Üniversitesi'nde Roma hukukuna ait bir eser olan Corpus Iuris Civilis üzerine başlatılan hukuk çalışmaları, hukuk öğreniminde Roma hukukuna önemli bir yer kazandırmıştır. Teorik nitelikte olan bu çalışmalar, dönemin ve

[1] Engin Eroğlu, Doç.Dr., Amasya Üniversitesi, Tarih Bölümü,engin.eroglu@amasya.edu.tr

toplumun uygulamaya yönelik ihtiyaçları doğrultusunda değil, sadece bilimsel araştırmalar yapmak amacıyla sürdürülmüştür (Ceylan, 2004: 7).

Aynı yüzyılda (XI. yüzyıl) Kutadgu Bilig ışığında Türk hukuk anlayışına bakıldığında ise; devlet yönetiminin temel ilkeleri, devlet başkanında bulunması gereken başlıca özellikler, yönetimde dikkat edilmesi veya kaçınılması gereken hususlar, devlet görevlilerinin tayin ve denetimleri, devletler arası ilişkilerde uyulması gereken kurallar, hükümdarın Allah'a ve halka karşı sorumlulukları, devletin ayakta kalmasının temel şartları gibi konular üzerinde durulmaktadır. Konuların işlenişinde ise teorik yaklaşımın yanı sıra uygulamaya yönelik hususlara ağırlık verilmiştir. Bu hususlar ideal bir hukuk düzenini ve ortaya çıkacak olumsuzlukları engellemeye yönelik ilkeler içermektedir.

Kutadgu Bilig Işığında Türk Hukuk Anlayışı

Türkler; sosyal, siyasi ve hukuki sahada en eski çağlardan itibaren maddi ve manevi unsurlar arasında denge kurabilmişlerdir (Turan, 2015: 22). Hukuki ve sosyal değer kazanmış davranışları ihtiva eden ve genel olarak kanun manasına gelen töre(törü), eski Türk sosyal hayatını düzenleyen mecburi kaideler bütünüdür (Kafesoğlu, 2014: 237). Töre hukuk kurallarının genel karakteri ise nesilden nesile aktarılmak suretiyle oluşturulmalarıdır. Bu durum uzun bir zaman diliminde yavaş yavaş birikmek suretiyle oluşan yosun hukukunun, yani iyiliği ve faydalılığı görülmüş, anlaşılmış töre hükümlerinin adil bir şekilde uygulanmasıyla ilgili olmuştur.

XI. yüzyıl Türk-İslam kültür anlayışının bir ürünü olan Kutadgu Bilig'de, Orhun Abidelerinde olduğu gibi, kut ve töre ekseninde Türklerin dünya görüşünün, devlet geleneğinin temel yapısını takip edebilmekteyiz. Dolayısıyla bu eserde töre çerçevesinde kut kazanma bilgisi verilmekte, diğer bir deyişle töre anlatılmaktadır.

Kutadgu Bilig'de Türk kültürünün maddi ve manevi cephesi aydınlatılmış; Türklerin siyasi, sosyal, idari ve askeri alanlardaki üstünlüklerini nasıl sağlayabileceklerini kültürel alanda sahip oldukları değerlerle ilişkilendirilerek, kişileştirmeye dayalı bir anlatımla ortaya konulmuştur. Maddi ve manevi denge üzerinde durularak akıl ve akıbet arasında bir ahenk kurulmuştur. Adil ve doğru olmanın zarureti ise fani olmayla (Yusuf Has Hacib, 2008: 267) ilişkilendirilmiştir. Buna göre; "Doğan herkes ölmeye, yükselen her şey düşmeye mahkumdur."

Bilindiği üzere Kutadgu Bilig 1069-70'de Balasagunlu Yusuf tarafından yazılmış, dönemin Kaşgar hanı olan Karahaniler sülalesine mensup Kara Buğra Han'a takdim edilmiştir. Kara Buğra Han da Yusuf'a "has hacip" ünvanını layık görmüştür. Kutadgu Bilig eski Türkçe'de "mesut kılma ve devlet idare etme ilmi" manasına gelmektedir. Bununla birlikte Yusuf Has Hacip'in özellikle ikinci manayı kastettiği anlaşılmaktadır (Arsal, 2014: 83-84).

Eserde kişileştirilmiş unsurlar arasında yapılan konuşmalar, hükümdar tipinin adaletle olan ilişkisini ortaya koymak bakımından oldukça zengin bir anlatım sunmaktadır. Buna göre; memleketin direği, temeli, sağlamlığı, esası; hükümdarın doğasının adaleti uygulayacak derecede iyi olmasına bağlıdır. Bununla birlikte, hükümdarın yönetimi altındaki tebasının da hükümdar kadar iyi olması gerektiği ifade edilmektedir. Böylece yöneten ve yönetilenlerin adalet ile olan ilişkisi oranında, toplumda adalet ve asayişin gerçekleşmesi mümkün olabilmektedir (Eroğlu, 2017: 134).

Bu anlamda Ögel'in ifade ettiği üzere Orhun Abideleri'nde de geçen; düz, düzmek, tüzük, tüzün gibi aynı kökten gelen sözler, düzen ve bir anlamda da dürüstlüğü ifade etmektedir. Türklerin

en küçük sosyal topluluğu dahi, askeri bir birlik halinde teşkilatlanmış ya da böyle teşkilatlanmak zorunda kalmıştır. Bu birliklerin bağlı olmak zorunda oldukları yegane prensip, disiplin ve düzen idi. Bu anlamda düz kelimesi kök itibariyle, düzmek kelimesiyle ilintilidir. XI. yüzyılda "O, toprağı düzeltti (tüzdi) der gibi, bey ilini düzeltti, düzene koydu (tüzdi)" demişlerdir. Bu anlayışının yansımalarını Kutadgu Bilig'de dili gönlü düz olsa, sözünde de buluyoruz. Burada disiplin ve düzenin en önemli amilinin beylerin, devlet adamlarının ve halkın dürüst olmasıyla ilgili olduğu görülmektedir.

Öyleyse erdemle yürütülen bir yönetim anlayışında ceza bir amaç değil, halkı ve ahlakı iyileştirmek ve doğru yola yöneltmek için verilmeliydi. Öyle anlaşılıyor ki töre, tanrıya ve tanrı düzenine dayanan, bir anlayış içinde düşünülmüştür. İslamiyet'teki adalet anlayışı ve düşüncesiyle bu bakımdan bir yakınlık görülmektedir (Ögel, 2016: 288).

Bu anlamda Kutadgu Bilig'in kaleme alındığı döneme kadar kağanlar yaşam için iyiliği, faydalılığı sınanmış ve uzun bir süre içerisinde birikerek ortaya çıkmış gelenek göreneklere, kendi emirlerini ve kurultaylarda alınan kararları da ekleyerek toplumun hukuk düzenini oluşturmuşlardır (Eroğlu, 2018: 29,37).

Sosyal yaşamı ilgilendiren töre kuralları üzerine bir değerlendirme yapıldığında ise "Hangi bey ihtiyatlıysa, o memleketini korur; düşmana boyun eğdirir, onu sımsıkı bağlar." ifadesi (Yusuf Has Hacib, 2008: 409) ihtiyat ve adalet kavramının birbirine sıkı sıkıya bağlı olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim ihtiyatın elden bırakıldığı durumlarda, telafisi güç hatalar meydana gelmektedir. Öyleyse suç ortaya çıkmadan önce alınacak tedbirler önemsenmiştir. Bu nedenle aile reisleri ve boy beyleri ortaya çıkabilecek suç unsurlarını önceden tespit etme ve suçu önleme yönünde irade göstermişlerdir. Böylece ortaya çıkacak hukuk külfeti ve bunun olumsuz sonuçları engellenmeye çalışılmış, hareketli yaşam için gerekli olan disiplin ve birlikte hareket kabiliyeti bozulmamıştır.

Ayrıca beylerin toprakları boy mülkiyeti esasına göre taksim etmesi, menkul mallar dışında bulunan otlak ve tarlaların boyların mülkiyetinde kalmasını sağlamış, bu durum Türk toprak hukuku ve idaresi bakımından çok önemli neticeler doğurmuştur (Turan, 2015: 137). Roma ve diğer milletlerde benzeri görülmemiş bu nizam, toprak aristokrasisi ile topraksız veya esir köylü sınıflarının doğmasına fırsat vermemiş; sağlam bir soysal, siyasi ve hukuki yapının gelişimine zemin hazırlamıştır.

Corpus Iuris Civilis Işığında Roma Hukuk Anlayışı

Roma'da M.Ö. VI. yüzyıla kadar özel hukuk alanında, örf ve adetlerden oluşan ius civile geçerliydi. Bu hukuk Roma vatandaşlarına uygulanmaktaydı. Yabancılara uygulanması söz konusu değildi. İus civile son derece şekilci ve sert hükümler ihtiva eden ius civilenin muhtevası özel hukuk ile ilgiliydi. Roma'nın ilk yazılı kanunları sayılan Oniki Levha Kanunları, örf adet hukukunu yazılı hale getirmek amacıyla hazırlanmış ve uygulamaya konulmuştur. Bu kanunlar içerisinde, usul hukuku, miras, haksız fiiller ve cezalar üzerinde en çok durulan konulardır (Ceylan, 2004: 3).

Esasında Roma siyasi tarihi boyunca, patrici ve plebler arasında bitmek bilmeyen sürekli bir sınıflar arası mücadele söz konusu olmuştur (Livius, III, 37,38,53,54). Roma dönemi siyasal, sosyal ve hukuk alanlarında, Plebler aleyhine gelişen bu mücadelelerin izlerini görmek mümkündür.

M.Ö. V. yüzyıl Justinianus dönemine gelindiğinde; imparatorluğun iç idaresinde acil bir idari ve adli reform ihtiyacı ortaya çıkmıştır. İdarede rüşvet, vilayetlerde sefalet ve düzensizlik hüküm sürmüştür. Kanunların açık ve anlaşılır olmaması nedeniyle adalet keyfi ve taraflı olmuştur. Bu

durumun en kötü neticelerinden birisi vergilerin toplanamaması ve böylece gelirlerin azalmasıydı. Bundan dolayı Bizans İmparatoru Justinianus, imparatorluğa kesin ve tartışılmaz kanunlar kazandırmak için nazır Tribonien'e büyük bir yasama görevi vermiştir. Kanunların ıslahı için 528'de toplanan komisyon, Hadrianus'dan itibaren çıkarılan başlıca Roma imparatorluk kanunlarını bir mecmua halinde toplamış ve tasnif etmiştir. Bu tasnif, 529'da yayımlanmıştır. 530'da başka bir komisyon ise II.ve III. yüzyıl hukukçularının eserlerindeki kararları birleştirerek, tasnif etmiştir. Bu çalışma, 533' de tamamlanmıştır. Yeni hukuk prensipleri, öğrenciler için İnstitutes adıyla bir el kitabı halinde özetlenmiştir. Son olarak Justinianus tarafından 534-565 arasında neşrolunan yeni emirnameler mecmuası, Corpus Iuris Civilis ismiyle bilinen eser tamamlanmıştır. (Diehl, 2006: 42).

Böylece ilk defa Roma hukuk adamları çok sayıda ve birbirine çoğu zaman muhalif hüküm ve kanaatleri, bir sistem içinde toplamıştır. Bu kanunlar kamu ve özel yaşamı ilgilendiren; devlet ile birey, aile hayatı, vatandaşların birbirleriyle münasebetleri ile ticari ve mülki ilişkileri düzenlemektedir. Ancak Corpus Iuris Civilis eski Roma hukukunun sadakatli bir tekrarı değildir. Klasik Roma hukuku literatüründe, Justinianus'un hukuk bilginleri sadece kısaltmalar yapmakla kalmamış aynı zamanda derlenen Roma hukukunun kaynaklarını zamanın cemiyet nizamına ve şartlarına uydurmak ve onu Hristiyan ahlakı ve Hellenize doğunun örf ve adet hukukuyla bağdaştırmak üzere bazı değişiklikler de yapmışlardır. Özellikle aile hukukunda Hristiyanlığın etkisiyle daha insani hukuki görüşler ortaya çıkmıştır. Ancak diğer taraftan Hristiyan dininin tekelci dogması, farklı inanç sahiplerinin her türlü hukuki yardımdan yoksun bırakılmaları sonucunu doğurmuştur. Dolayısıyla Justinianus'un Corpus Iuris Civilis ile bütün insanların özgürlüğünü ve eşitliğini ilan ettiği söylenemez (Ostrogorsky, 2011: 69-70).

Ayrıca Justinianus hukukunda kölelerin durumunun iyileştirilmesi ve azad edilmesinin kolaylaştırıldığını, ve böylece VI.yüzyılın iktisadi hayatında, özellikle ziraatte köle işçiliğinin bir derece azaldığını söyleyebiliriz. Ancak kolonlara (toprağa bağlı yarı hür köylü) karşı hiçbir müsamaha tanımaması başka bir mağduriyete zemin hazırlamıştır. Kolonları toprağa bağlama zorunluluğunun acımasız sertleştirilmesi, kırsal bölgenin ziraatle uğraşan ahalisinden büyük bir kısmının yarı köleliğe düşmesine neden olmuştur (Ostrogorsky, 2011: 70). Bu anlamda Justinianus'un eski Roma hukukuna, yeni Hristiyanlık fikri ile birlikte o vakte kadar bilinmeyen sosyal adalet, genel ahlak ve insaniyet kaygılarını (Diehl, 2006: 43) da soktuğu söylenebilir.

Bununla birlikte etkili bir hukuk derlemesi olan Justinianus'un Corpus Iuris Civilis'i hiçbir zaman pratik uygulama alanı bulamamıştır. Corpus Iuris Civilis'in özellikle Digesta veya Pandactea kısımları önemli çalışmalardır. Ancak bir hâkim somut bir karar almak istediğinde, Digesta içerisinde bulunan binlerce hükmün içerisinden çıkması mümkün değildir. Bu da onun, içerisinde yazılı kanunların olduğu pratik bir hukuk kitabı olmaktan ziyade hukuk ilmine ait bir eser olduğunun en somut kanıtıdır. Öyle ki hem kanun uygulayıcılarının hem de hukuk öğrencilerinin Corpus Iuris Civilis'i doğrudan kullanmaları mümkün olmamıştır. Bu nedenle, eseri anlaşılır hale getirmek için yoğun bir dizi çalışma yapılması zorunluluğu ortaya çıkmıştır (Koçak, 2019: 127-128). Böylece XI. yüzyıldan itibaren başta Bologna Üniversitesi olmak üzere, Avrupa'da diğer üniversitelerin kurulmasıyla birlikte bu çalışmalar hız kazanmıştır.

Sonuç

Corpus Iuris Civilis kanunları kamu ve özel yaşam; yani aile hayatı, vatandaşların devlet ve birbirleriyle münasebetleri, bunların ticari ve mülki ilişkileri ile ilgilidir. Özellikle aile hukukunda Hristiyanlığın etkisiyle daha insani hukuki görüşlerin ortaya çıktığı görülmektedir.

Ancak Hristiyan dininin tekelci dogması, diğer inanç sahiplerinin her türlü hukuki yardımdan yoksun bırakılmaları sonucunu doğurmuştur. Ayrıca kölelerin durumunun bir derece iyileştirilmesine rağmen toprağa bağlı yarı hür köylü sınıfına karşı hiçbir müsamaha tanınmaması başka bir mağduriyete zemin hazırlamıştır.

Corpus Iuris Civilis üzerinden Roma hukukuyla ilgili çalışmalara, XI. yüzyılın sonlarına doğru hız verildiğini görmekteyiz. Bazı Avrupa üniversitelerinde başlayan bu çalışmalar, uygulamaya yönelik olmaktan çok, teorik nitelikteydi. Dolayısıyla bu çalışmalar, zamanın ruhuna ve toplumun ihtiyaçlarına yönelik olmaktan ziyade Roma hukuku üzerine bilimsel araştırmalar yapma kaygısıyla yürütülmüştür.

XI. yüzyıl Türk hukuk (töre) anlayışına bakıldığında ise; devlet yönetiminin temel ilkeleri, devlet başkanında bulunması gereken başlıca özellikler, yönetimde dikkat edilmesi veya kaçınılması gereken hususlar, devletin ayakta kalmasının temel şartları gibi konuların işlenişinde teorik yaklaşımın yanı sıra uygulamaya yönelik hususlara da ağırlık verilmiştir. Bu hususlar, ideal bir hukuk düzenini ve ortaya çıkacak olumsuzlukları engellemeye yönelik ilkeleri içermektedir.

Roma toplumu içerisinde patrici ve plepler arasındaki sınıf mücadeleleri hukukun temel sorunu iken; Türklerde baba sıfatıyla hükümdarlar, sınıflı bir toplum yapısına ve aristokrasiye izin vermemişlerdir. Bu anlamda Kutadgu Bilig'de hükümdara; könilik (adalet), uzluk (iyilik, faydalılık), tüzlük (eşitlik) ve kişilik (insanlık, üniversellik) gibi hukukun temel ilkeleri doğrultusunda kamu ve özel hukuk üzerine tavsiyelerde bulunulmuştur. Ayrıca aile ile ilgili hususlarda aile reisinin sorumlu tutulduğu görülmektedir. Öyle anlaşılıyor ki Türk töresinin yani Türk hukukunun temeli topluluk disiplini ve aile düzeni olmuştur.

Kaynakça

Arsal, Sadri Maksudi, *Türk Tarihi ve Hukuk*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.

Başer, Sait, *Kut ve Töre*, İstanbul: İrfan Yayıncılık, 2015.

Bix, Brian H., Doğal Hukuk: Modern Gelenek, Çev. Ertuğrul Uzun, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 6, Sayı 2, 2004, s.291-343.

Ceylan, Seldağ Güneş, "Roma Hukukunun Günümüz Hukuk Düzenlerine Etkisi", *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 8, Sayı 2, 2004, s.1-19.

Diehl, Charles, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Göke Bozkurt, İstanbul: İlgi Yayınları, 2006.

Eroğlu, Engin, " Kutadgu Bilig'e Göre Adil Hükümdarın Vasıfları", *1.Uluslararası Türklerin Dünyası Sempozyumu*, 2017, s. 133-138.

Eroğlu, Engin, "Orhun Abideleri'ne Göre Adil Hükümdarın Vasıfları", *Turkish Studies*, Cilt 13, Sayı 1, 2018, s. 29-38.

Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2014.

Koçak,Talat, "Geç Antik Çağ'da (Doğu Roma) Bizans Hukukunun Tarihi Seyri", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* , Cilt 21, Prof. Dr. Fuat Sezgin Özel Sayısı, Kasım 2019, s.125-132.

Livius, Titus, *Roma Tarihi,* Çev. Sabahat Şenbark, Kitap III-IV, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları,1997.

Ostrogorsky, Georg, *Bizans Devleti Tarihi,* Çev. Fikret Işıltan, 7. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2011.

Ögel, Bahaeddin, *Türklerde Devlet Anlayışı,* İstanbul: Ötüken Neşriyat,2016.

Turan, Osman, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2015.

Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, Çev. Reşit Rahmeti Arat, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2008.

Hamparsum Nota(lama) Sisteminin Yapısal Kökenleri Üzerine Bir İnceleme

Gülay KARAMAHMUTOĞLU[1]

Giriş

Tarih boyunca gözlemleyebileceğimiz, toplumlar arasındaki ortak yaşamı paylaşmaktan kaynaklanan bazı benzerlikler, kültürel süreçlerin doğal bir sonucudur. Toplumların hatta toplumlar arası paylaşımların (ortak) kültürel miraslarının birer ürünü olan müzik ve nota(lama) sistemleri, bir sanat olduğu kadar bir iletişim aracı görevini de üstlenmekte olup bu bakımdan ayrı bir önem teşkil ederler.

Osmanlı Dönemi Klasik Türk Makam Müziğinde en yaygın şekilde kullanılmış nota(lama) sistemi, "Hamparsum Notası" olarak geçmiş olan, III. Selim Dönemiolan nde yaşamış Ermeni asıllı besteci ve müzisyen Hamparsum Limonciyan (Hampartsoum/Hampartzum Limonjian: 1768-1839) tarafından bu müziğe uyarlanmış bir nota(lama) sistemidir. Klasik Türk Makam Müziği örnekleri başta olmak üzere pek çok müzik eseri, bu nota(lama) sistemi ile notaya alınmaları sayesinde, Türk Müziği günümüzdeki geniş repertuvarına ulaşmıştır. Kaldı ki Hamparsum nota(lama) sistemi ile yazılmış pek çok nota defterinde, halk müziği örnekleri de bulunmaktadır.

Günümüzde pekçok yerli kaynakta, Hamparsum'un nota(lama) sisteminde yer alan nota şekillerinin Ermeni Alfabesindeki harflerden oluştuğuna dair yaygın bir söylem yer almaktadır. Hamparsum nota yazısı, Ermeni alfabesine dayalı bir alfabetik (harf) nota yazısı olarak açıklanmaktadır.

Ayrıca yine pekçok kaynakta, "Hamparsum nota yazısının Hamparsum Limonciyan'ın icadı olduğu" ifadesi kullanılmaktadır. Oysa bu nota(lama) sistemi, ilk olarak yedinci ve/veya sekizinci yüzyılda ortaya çıkan, ağırlıklı olarak Ermeni Kilise Müziğinde örneklerinin kalame alınmasında kullanılmış, mevcut ilk yazılı örneği dokuzuncu yüzyıldan günümüze kalmış Khaz notal(ama) sistemidir. Hamparsum

Hamparsum nota(lama) sisteminin kökenleri araştırılırken Ermeni Khaz nota yazısının kökenlerinin araştırılması daha doğru olacaktır.

Hamparsum Nota(lama) Sistemi
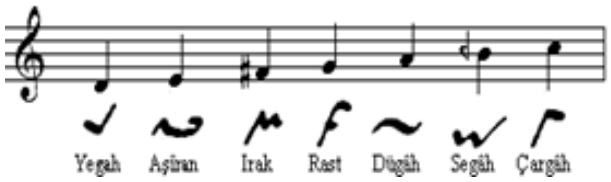
Klasik Türk Makam Müziği tarihinde Hamparsum Nota Yazısı, geniş bir müzik çevresi tarafından kullanılan ilk nota(lama) sistemi oluşu ve bu sayede binlerce eserin günümüze intikâl etmesini sağlaması bakımından ayrı bir önem ve değer taşır. Sultan III. Selim'in saltanatı süresince gerçekleştirdiği yenilik akımlarının müzikteki yansımalarından biri olarak mevcut eserlerin korunarak bir Türk Müziği repertuvarı oluşturmaları amacıyla çevresindeki müzikçilerden, bir nota(lama) sistemi

[1] Gülay KARAMAHMUTOĞLU, Doç., Dr. İstanbul Teknik Üniversitesi: Türk Musikisi Devlet Konservatuarı, Müzik Teorisi Bölümü, gulay.karamahmutoglu@hotmail.com

geliştirmeleri istediği, bu konuda saray ve çevresindeki müzisyenleri teşvik ettiği ve onun bu isteğine döneminde yaşamış Ermeni asıllı Hamparsum Limonciyan ile çağdaşı Abdülbâkî Nâsır Dede tarafından cevap verildiği bilinmektedir. Sonuç olarak, kullanımının ve öğreniminin Abdülbâkî Nâsır Dede'ninkinden çok daha icracılara yönelik ve pratik olması nedeniyle; Hamparsum'un geliştirmiş olduğu nota(lama) sistemi, yoğun bir rağbet görmüş ve bu sâyede pek çok Klasik Türk Müziği eseri unutulmaktan kurtarılarak günümüze gelmiştir.
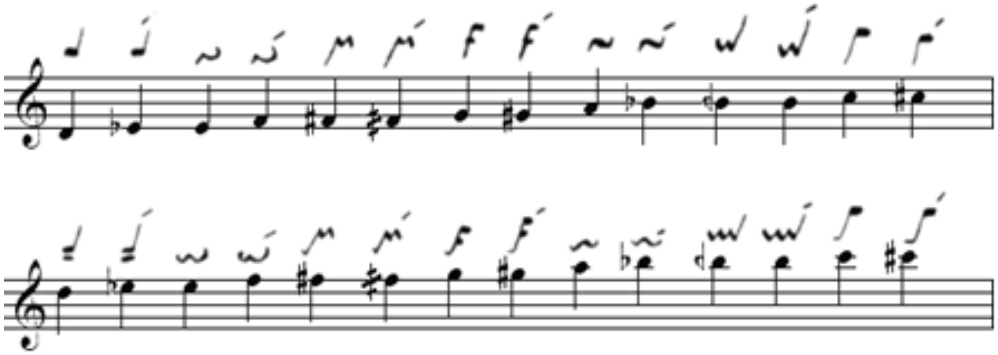
Hamparsum nota(lama) sisteminde yer alan işaretler, büyük ölçüde Ermeni Kilisesi tarafından yaklaşık mevcut kaynaklar doğrultusunda, VII., VIII. yüzyıllardan itibaren kullanıldığı bilinen Khaz Nota(lama) sisteminden alınmıştır. Bu nota(lama) sisteminde, notayı simgeleyen imler, genel anlamda ilâhinin/şarkının ezgisel seyrini belirtmek, hatırlatmak amacı ile sözlerin üzerine yazılır ve belirli bir sesi/perdeyi göstermez, bu özellikleri ile neumalara benzetilebilir.

Hamparsum Nota(lama) Sisteminde, bir oktavda yer alan 7 sese karşılık gelen 7 temel işaret vardır ve diğer seslere karşılık gelecek işaretler bunlara yapılan çeşitli eklerle ifade edilmiştir (Şekil 1).

Şekil 1: Hamparsum Nota(lama) Sisteminde 7 Temel Ses [2]

Genel olarak iki oktavlık bir ses sahasını içerecek şekilde, on dört işaret mevcuttur (Şekil 2).

Şekil 2: Hamparsum Nota(lama) Sisteminde Yegah'tan Neva'ya iki oktav [3]
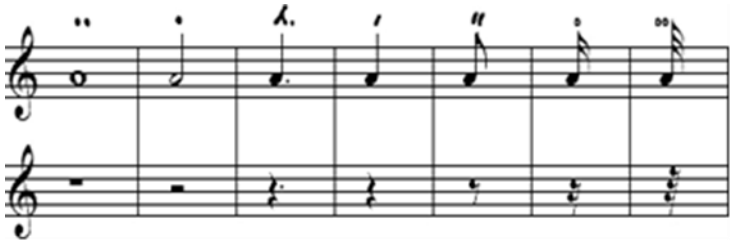
[2] Gülay Karamahmutoğlu.
[3] Gülay Karamahmutoğlu.

Hamparsum, eski Ermeni Kilise Müziğinde kullanılan "Khaz Sistemi"ndeki işaretler üzerinde yeni bazı düzenleme ve değişiklikler yaparak Klasik Türk Makam Müziği Ses Sistemine uyarlamıştır.

Hamparsum Nota Yazısında, 7 değişimsiz temel ses, 7 temel im ile değişmeli (alterasyonlu) sesler ise bu imlerin üzerine konulan (~) işareti ile gösterilir. Alt ve üst oktavda yer alan sesler bunlara ilave edilen çeşitli çizgi ve işaretlerle gösterilir.

Bu nota(lama) sisteminde, uluslararası porteli nota(lama) sistemindeki gibi bemol ve diyezlere rastlanmaz. Notanın üzerine konulan bir tizleştirme işareti aracılığıyla değişmeli sesler gösterilir. Mevcut sesleri pesleştirebilecek yani Bemol görevini üstlenebilecek bir işaret de yoktur; sadece üzerine konulduğu sesin daha tiz olduğunu gösteren küçük bir çizgi kullanılır. Tizleştirme işareti konulan im, bir önceki imin gösterdiği sesin diyezli, bir sonraki imin gösterdiği sesin de bemollü hali olarak kabul edilir. Ancak bir çeşit Diyez görevi gören bu küçük çizgi, tizleşmenin kaç koma olacağı hakkında bir bilgi vermez. Tizleşmenin kaç koma olacağı eserin makam özelliklerine göre belirlenir. Ayrıca; her notanın üzerine konulan tizleştirme işareti sadece o notaya özgü olup bir ölçü içerisindeki etkisi yine sadece üzerine konulduğu sesle sınırlıdır; Diyez ya da Bemol gibi bütün bir ölçü boyunca etkisini sürdürmez. Dolayısı ile portleli nota yazısında yer alan donanım kavramı, bu nota(lama) sisteminde yoktur. Eserin hangi makamı ve usûlü, bestecisi ile birlikte başlık kısmına yazılır. Günümüz notasına çeviri yapılırken söz konusu tizleştirmenin (ya da pesleştirmenin) Klasik Türk Makam Müziğindeki kaç komalık değere karşılık gelebileceğini tespit edebilmek için, eserin makamının yapısı ve taşıdığı özellikler göz önüne alınır.

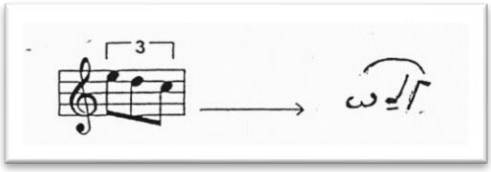
Seslerin süresel değerlerini ifade etmek için, perdeleri gösteren imlerin üzerine nokta (·), tek ve çift, virgüle benzeyen ya da düz dikey çizgiler ('), (") ve yine tek ve çift olmak üzere içi boş küçük daireler (°), (°°) konulur [Şekil-3]. Aynı usûl birimi içerisinde yer alan bir grup notada, birbirini takip eden notaların değerlikleri değişmiyorsa, süreyi gösteren işaret bu grubun en başında yer alan notanın üzerine konulur. Bir sonraki süre işaretine kadar gruptaki notalar aynı değerlikte kabul edilir (Şekil 3).

Şekil 3: Hamparsum Nota(lama) Sisteminde Süre İşaretleri [4]

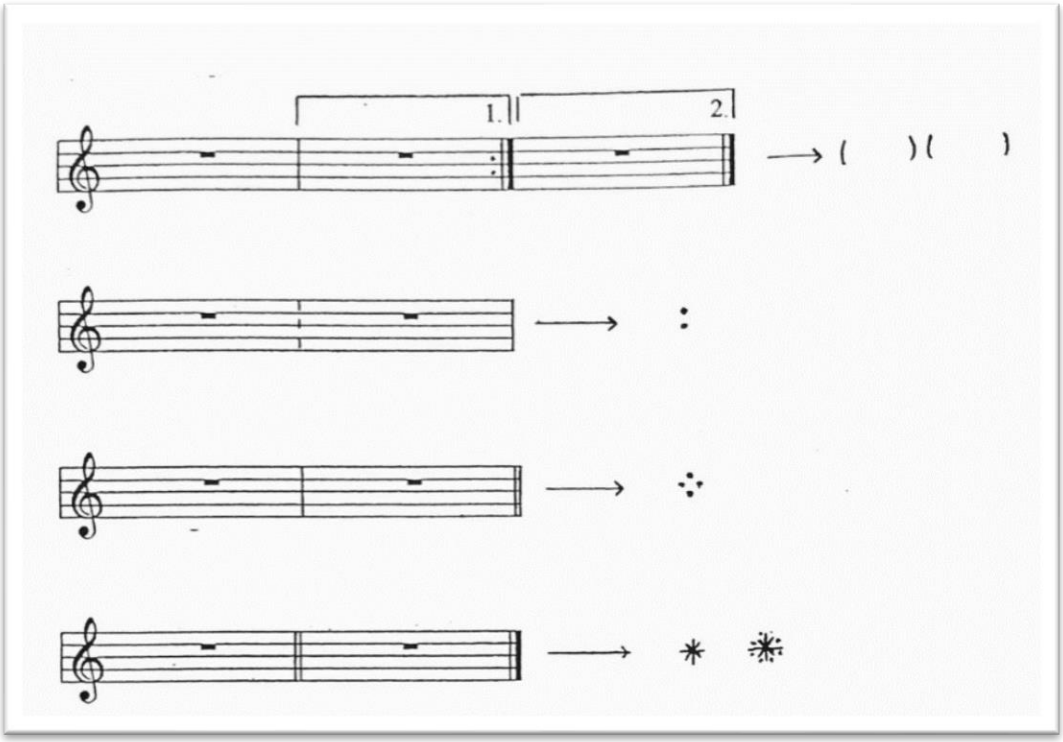
"Triole"ler, 3 nota imini birleştirecek şekilde, imlerin üstüne ve bazen de altına bir bağ çizgisi çizilerek gösterilir. (Şekil 4)

[4] Gülay Karamahmutoğlu.

Şekil 4: Hamparsum nota yazısında triole [5]

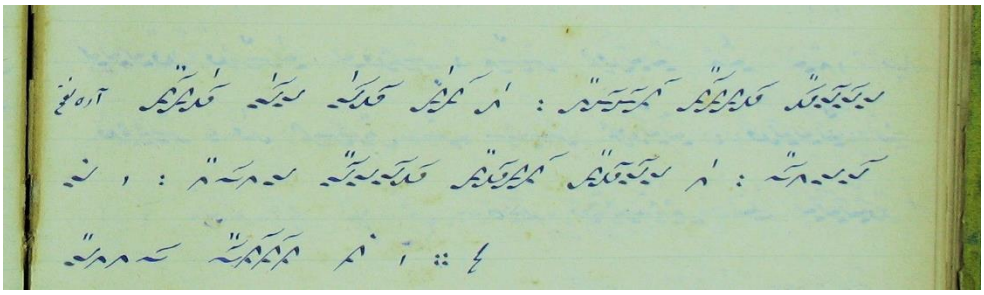
Zaman içinde, seslerin sürelerini, susları ve değişmeli sesleri gösteren işaretlerin yanısıra bunlara ek olarak uluslararası porteli notalama sisteminde bulunan "Senyo", "Coda", "Bağ", "Dolap", "Ölçü Çizgisi", "Bitiş Çizgisi" ve "Tekrar" ile aynı görevi üstlenen yardımcı işaretler eklenmiştir (Şekil 5).

Şekil 5: Hamparsum nota yazısında ölçü çizgileri ve dolap işaretleri [6]

Usûlün en alt birimlerini belirtmek amacıyla notalar gruplaştırılarak yazılır ve bu gruplar, darpları gösterecek şekilde kurulur. Bu bakımdan, usul vuruşlarını takip etmek Hamparsum nota(lama) sisteminde kolaydır.

[5] Gülay Karamahmutoğlu.
[6] Gülay Karamahmutoğlu.
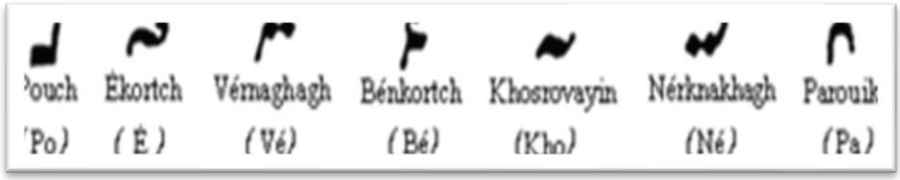

Şekil 6: Hamparsum nota sisteminde sesleri gösteren imlerin usûlün darplarına göre gruplandırılması [7]

Khaz Nota(lama) Sistemi

İlk olarak, VII. - VIII. yüzyıllarda ortaya çıktığı kabul edilen, daha ziyade Ermeni kiliselerinde ve zaman içerisinde mevcut şekillere, ihtiyaca göre bir çok eklemeler yapılarak kullanılan Khaz Nota(lama) Sistemi, Ortaçağ Neuma Nota(lama) Sistemine dayalı bir neumatik notasyon çeşididir.

Pouch, Ékortch, Vérnaghagh, Bénkortch, Khosrovayin, Nérknakhagh, Parouik; Khaz sistemindeki 7 temel sesi gösteren khazların ismidir. Bunlar kısaca: Po, É, Vé, Bé, Kho, Né ve Pa olarak anılırlar (Şekil 7).

Şekil 7 : Khaz Nota(lama) Sisteminde 7 Temel Ses

[7] 1637 Numaralı El Yazması Hamparsum Nota Defteri (İstanbul Atatürk Kitaplığı)

Şekil 8: R. At'ayan ve V. Nersessian'a göre ilk Khaz Nota Yazısı imleri ve isimleri.

Osmanlı zamanında Khazlar, on dokuzuncu yüzyılda Hamparsum'un, Klasik Türk Makam Müziğine uyarlaması neticesinde gündeme gelmişlerdir. O dönemde, Khaz nota(lama) sistemi, Ermeni kiliselerinde zaten kullanılmakta olup büyük bir olasılıkla Hamparsum Limonciyan, bu nota(lama) sistemini, çocukluğundan itibaren müziği öğrenmek üzere devam ettiği ve daha sonra baş muganniliğe kadar yükseldiği kilise ortamında öğrenmiştir.

Şekil 1'de gösterilen ana dizideki, 7 değişimsiz temel ses, Klasik Türk Makam Müziğine şu şekilde uyarlanmıştır:

Po=Yegâh (Re),

É=(Hüseynî) Aşîran (Mi),

Vé=Irak (Fa Diyez),
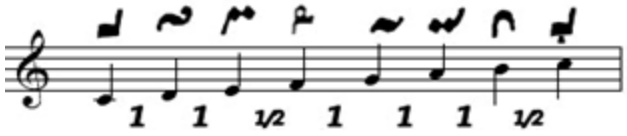
Bé=Rast (Sol),

Kho=Dügâh (La),

Né=Segâh (Si Koma Bemol)

Pa=Çargâh (Do).

Khaz Nota Yazısındaki 7 temel sesin oluşturduğu dizi, günümüz Batı müziği ses sistemi ana dizisine (Do Major) uyarlandığında: Po=Do, É=Re, Vé=Mi, Bé=Fa, Kho=Sol, Né=La, Pa=Si sonucu ortaya çıkmaktadır (Şekil 9).

Şekil 9: Ermeni Khaz Nota Yazısındaki 7 Temel İşaretin, günümüz porteli nota(lama) sisteminde karşılıkları ve aralık değerleri

Oysa Klasik Türk Makam Müziğinde kullanıllanılan Hamparsum Nota(lama) Sisteminde, ***Po (Pouch)*** imi, Yegâh perdesi için kullanılmakta ve dizi bu perdeden başlayarak devam etmektedir (Şekil 1 ve 2).

Ermeni Khaz Nota(lama) Sistemi, prozodik ve müziksel olmak üzere iki bağımsız sistemden oluşmuştur.[8] Fleischer prozodi işaretlerinin sayılarını bölümlerine göre, Ermeni Gramerine göre pratik olarak Yunan sistemi'ndeki karşılıkları ile birlikte dört kategoriye ayırarak karşılaştırmalı olarak incelemiş ve böylece, ilgili alanda çalışan pekçok akademisyen ve araştırmacının öne sürdükleri Ermeni prozodi sistemindeki işaretlerin kökeninin Yunan'a dayandığı hipotezinin ortaya çıkmasına neden olmuştur (A'tayan: 1999; 22).

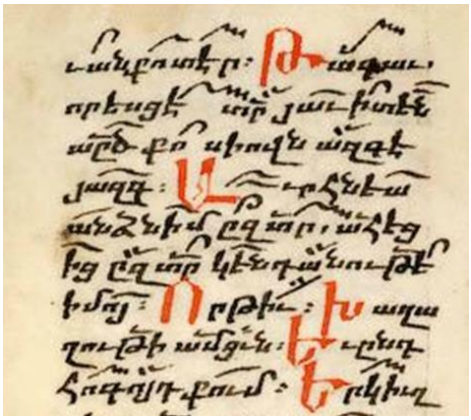
Aynı hipotez Melikyan tarafından da Ermeni prozodi Khaz işaretlerinin başta Yunandan geldiği ve Yunanlılar ya da Yunan kolonileri tarafından kendilerine tanıtıldığı şeklinde ifade edilerek tekrarlanmıştır. Bu tip hipotezler için bu yaygın görüş doğru mudur sorusu akla gelmektedir.

Gerçekten bu prozodi işaretlerin (Khazlar), Yunanlılar'dan mı alınmıştır yoksa bu zaten Yunan sisteminin kendisi midir? Melikyan çalışmasında müzikteki Khaz [nota(lama)] sisteminin de Yunan kökenli olduğunu Yunanlılar tarafından ya da Anadolu'daki Yunan kolonileri tarafından Ermeni dünyasına tanıtıldığını belirtmektedir (A'tayan: 1999; 22).

Melikyan'a göre, Ermeni Khaz nota sistemi erken dönemlerde genellikle ayrıcalıklı kişiler tarafından yani rahipler, piskoposlar tarafından kullanılmış olup her nota bu sistemle kaydedilmemiştir. Khazlar yeniliklerle on ikinci yüzyılın ikinci yarısında Sharakan'larla kısmi olarak tanışmıştır (A'tayan: 1999; 85).

Khaz Nota(lama) Sistemi, porteye dolayısıyla da çizgilere gerek duyulmadan, güftenin üzerine yazılan neumatik sembol ve işaretlerin kullanılmasından oluşan bir nota yazısıdır (Şekil 10 ve 11).

[8] Robert Arshaki A'tayan, The Armenian Neumatik Notation, (translation and introduction by V.N. Nersessian), Taylor &

Şekil 10: XIV. yüzyıldan kalma bir minyatürde yer alan el yazmasında Khaz nota yazısı örneği [9]

Şekil 11: Khaz nota(lama) sistemi ile yazılı bir Ermeni İlahisi [10]

Hamparsum Nota(lama) Sistemi ve Ermeni Alfabesi

Hamparsum'un nota yazısını ve dolayısı ile bu notasyonun temelini oluşturan Khaz nota(lama) sistemini, Ermeni alfabesi ve harflerine dayandıranlar için Ermeni alfabesine bakmak yeterli olacaktır

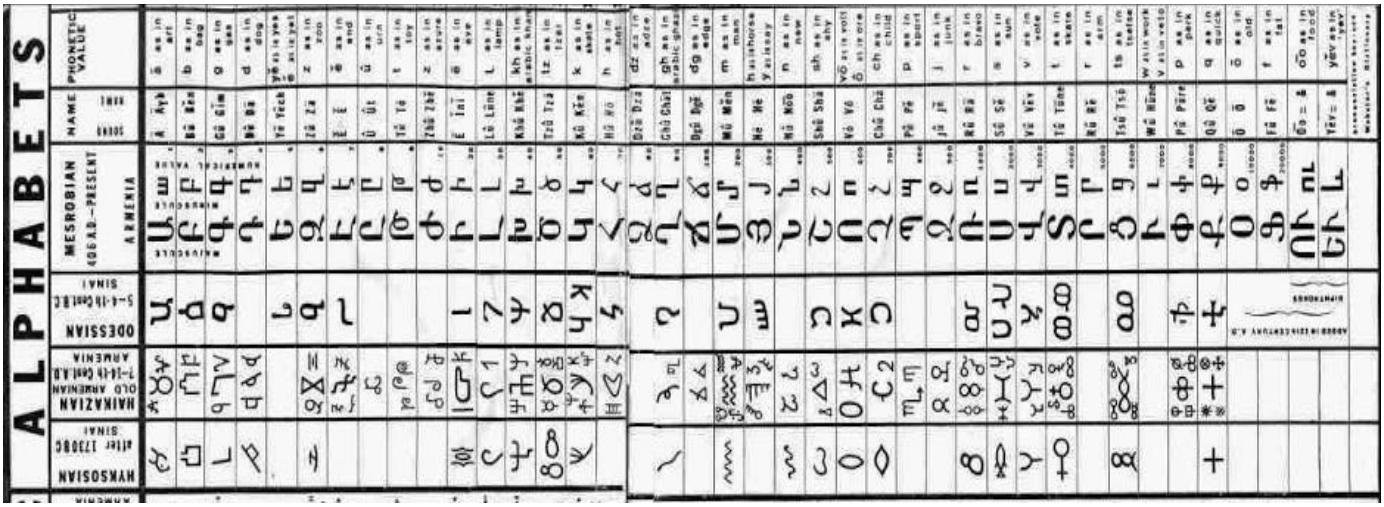
[9] Jamagirk miniature: Armenian liturgical Book of Hours (Ժամագիրք: zhamakirk) of 14th century, Matenadaran collection.

[10] Ermeni İlahisi, Kudüs Ermeni Patrikhanesi koleksiyonu (Armenian hymnaire 1322 ierus. arm. 1644. p.245). https://shnorhali.com/khaz/ (indirme tarihi: 16.11.2020)

(Şekil 12). Geerk şimdi kullanılan alfabede gerekse tarihsel süreç içinde gelişimine baktığımızda (Şekil 13), Hamparsum nota(lama) sisteminde yer alan harflerden sadece 3 tanesinin, nota sisteminde kullanılan imlere benzediği görülecektir: Büyük ve küçük harfi gösteren Pen (P), küçük harf Be (b) ve yine küçük ve büyük harf Re (R)'yi gösteren harfler (Şekil 12 ve 13).

Şekil 12: Ermeni Alfabesinde yer alan harfler (sayısal değerleri ile birlikte) [11]

Şekil 13: Ermeni Alafabesinin Tarih Boyunca Gelişimi [12]

[11] Bir Zamanlar Anadoluda Ermeniler (Facebook Grubu): https://images.app.goo.gl/LFSAwbVDVCF1F8q8A
[12] Ermeni Kültürü: Ermeni Alfabesi: http://ermenikulturu.com/wp-content/uploads/2014/08/alphabetbig.jpg

Hamparsum Nota(lama) Sisteminin Kökeni Neuma Nota(lama) Sistemi

Günümüz uluslararası Avrupa kökenli beş çizgili porteli notasının tarihî öyküsü ve kökenleri, Ortaçağ kilise ve manastır el yazmalarındaki nota yazım sistemine dayanmaktadır. Bu nota(lama) sisteminde, müzik perdeleri, işaret anlamına gelen ve kelime köken Yunanca olan neum(a)larla gösterilmekte idi. Neumalar, yazma eserlerin sözlerinin üzerlerine konularak eseri daha önce (zaten) bilen kişilere hatırlatma görevini üstlenmekte idiler. Neuma nota(lama) sisteminin ilkesi, şarkı sözlerinin üzerine bestenin özünü hatırlatmayı sağlayan işaretlerin (neumaların) konulmasına dayanmaktaydı. Neumaların dokuzuncu yüzyıldan önceki durumunu ve özellikle kökeni konusunda birçok varsayım ileri sürülmekteyse de bu varsayımları doğrulayacak ya da çürütecek kesin bilgilere ulaşılabilmiş değildir.

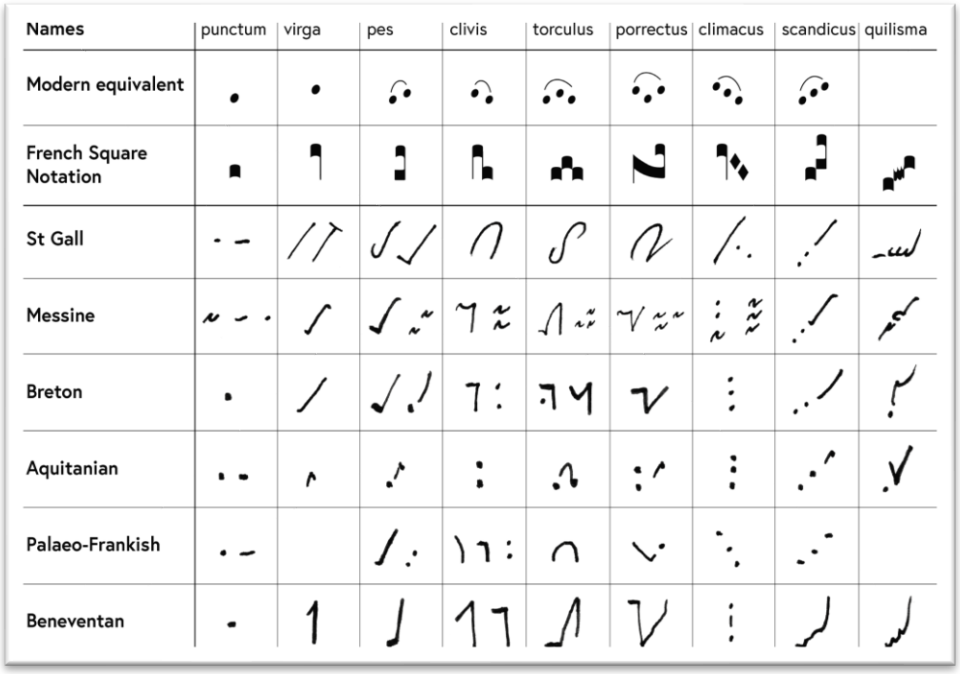
Konunun uzmanlarından Dr. Reinhold Schlötterer'in varsayımına göre: "neum denilen bu imler Latince gramerinin özel vurgu imlerinden olabileceği gibi 'keiromonie' denilen o zamanki (koro/müzik topluluğu) yönetme biçiminin kâğıt üzerine aktarılmasından da kaynaklanmış olabilir; Ortaçağ korolarını yönetenlerin yalnızca tempoyu ve anlatımı değil, ezginin iniş ve çıkışlarını da gösteriyorlardı; örneğin, tiz seslerde ellerini kaldırıyor, pes seslerde ise indiriyorlardı. Neuma denilen imler, şefin eliyle yaptığı bu gibi hareketlerin, şarkıcılar tarafından ellerindeki yazmalarda yer alan sözlerin üzerine resmedilerek aktarılmasından doğmuş olabilir."

Neuma nota yazısı, değişik el yazmalarında, farklı biçimler göstermektedir (Şekil 14).

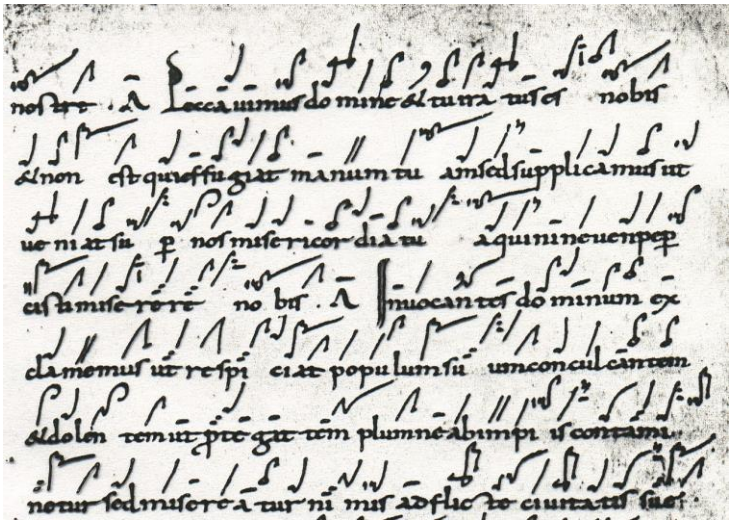
Neumalarda, işaretler, yorumcu için adeta stenografik öğelerden hafızaya aktarılmış ezginin temel çizgisini hatırlamaya yardımcı birer araç görevini üstlenmişlerdir. Bu bakımdan ezgi her seslendirilişinden okuyucunun (kendince) yorumuna açıktır yani bir Neuma notasını okuyan icracı bir yerde ezgiyi yeniden oluşturmaktadır.

Neumalar, ezgiyi daha önceden bilmeyen biri tarafından deşifre etmeye müsait değillerdir.

Daha sonraki dönemlerde sistemde mevcut işaretlerin sayısı ihtiyaca uygun olarak ve perdelerin derecelerini belirtebilmek için artmıştır. İşaretler, icra edilen sesin tizlik veya pesliğine göre sayfa üzerinde aşağıya ya da yukarıya doğru kaydırılarak yazılmaya başlanmıştır.

Şekil 14: Neume nota(lama) sisteminde yer alan imler [13]

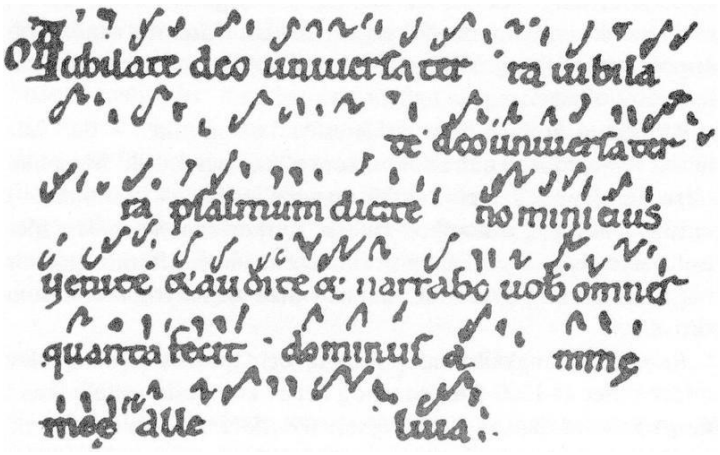
Şekil 15: Ortaçağ Neuma Örneği [14]

Ortaçağ Neumaları sesin tizlik-peslik yani yüksek veya alçak perdeden söyleneceğini icracıya haber vermektedirler. Gregorius ezgilerinde, ölçüsel bölünmeler yoktur; bir notanın kendi başına süresi

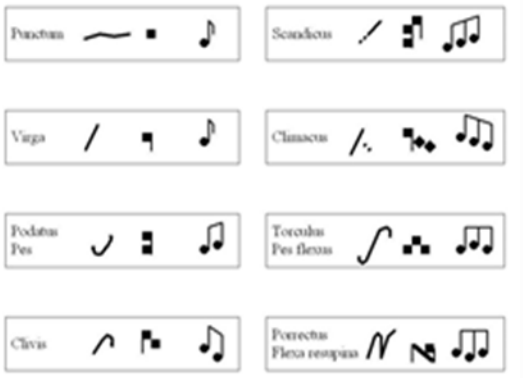
[13] https://www.futurelearn.com/info/courses/from-ink-to-sound/0/steps/25996

[14] Medieval Music Notation: https://musicaltimemachine.wordpress.com/2014/02/05/medieval-music-notation/

belli değildir. Zaman içinde ölçü çizgileri ortaya çıkar. Bu şekilde zaman içinde günümüz porteli nota sistemine doğru gelinmiştir.

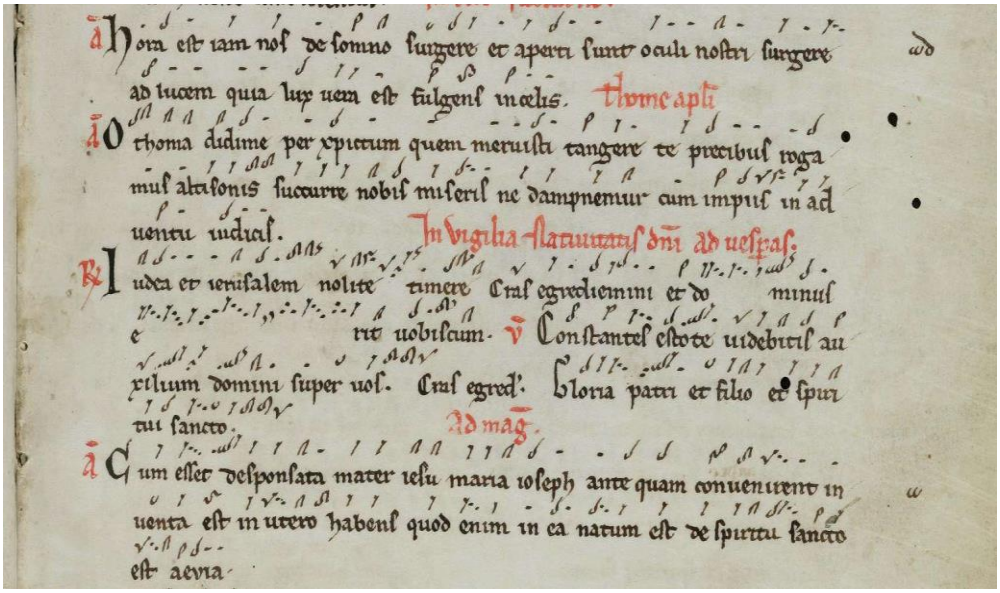
Şekil 16: Bir mezmurdan (psalm) Neuma örneği: "Iubilate deo universa terra"[15]

Şekil 18 : Neuma (Neume) nota yazısında imlerin
erken ve sonraki dönem örnekleri ile günümüz nota(lama) sistemindeki değerlikleri

Khaz nota yazısı, neumalar içinde en çok Ortaçağ St. Gallen neumalarına benzemektedir. Merkezi St. Gallen manastırı olup, Almanya ve yukarı İtalya'da yayılmış olan St. Gallen (neuma) nota yazısı, genelde neuma nota yazısının ilk örneklerinde olduğu üzere, ses yüksekliklerini değil, yalnızca ezginin hareketini (iniş ve çıkışlarını) gösteriyordu. Bu özelliği ile aralık belirtmeyen "undiastematik nota" yazısına benzemekteydi Ezginin sözleri, neumaların altına yazılmaktaydı (Şekil 15, 16, 17).

[15] https://media2.wnyc.org/i/800/500/l/80/1/Neume2.jpg

Şekil 17: St. Gallen Neuma nota yazısına örnek (VIII. Yüzyıl) [16]

Güney Fransa'da gelişen Aquitania neumaları ise, ses yüksekliklerini gösteriyordu. Ses yüksekliklerini göstermeyen ve bu nedenle de gerçekte müziği yazmak için değil, ezgileri zaten bilen şarkıcılara ezginin hareketini anımsatmak amacıyla kullanılan St. Gallen yazısının en son örnekleri 15. yüzyıla dek az sayıda da olsa bir şekilde yaşamış olsa da, bu yüzyıldan sonra tamamen terk edildiği görülmektedir. Oysa ses yüksekliklerini gösteren Aquitania yazısı, bugünkü nota yazısının temelinde halen yaşamaktadır.

Sonuç

Hamparsum Nota(lama) Sistemi, pek çok eski ve (günceli takip etmeyen) günümüz kaynaklarında belirtildiği gibi Ermeni Alfabesi'ne dayalı bir harf nota(lama) sistemi de değildir. Ermeni Alfabesi incelendiğinde 3 benzer harfin varlığı görülse de hem Khaz nota(lama) sisteminin hem de Hamparsum nota(lama) sisteminin Ermeni alfabesine dayanmadıkları net bir şekilde görülmektedir. Zaten uluslararası literatürde de artık Khaz nota yazısı, neumatik notasyon örneği olarak yer almaktadır, onun Klasik Türk Makam Müziğine uyarlanmış bir çeşidi diyebileceğimiz Hamparsum notası da alfabetik (harf) nota yazısı değil, neumatik bir nota(lama) sistemidir.

Hamparsum Nota(lama) Sistemi, Ermeni Khaz Notasyonu kökenli olup her iki nota yazım sistemi de, neumaların tarihsel gelişimi incelendiğinde, St. Gallen neumalarına oldukça benzediği görülmektedir.

Bu noktadan çıkışla, her iki nota(lama) sisteminin de kökeninin, neumalara dayandığı kabul edilebilir. Özellikle St. Gallen kilisesi yazmalarına ait örnekler karşılaştırmalı olarak incelendiğinde bu sonuç daha da netlik kazanmaktadır.

[16] Stiftsbibliothek, Cod. Sang. 2: Parchment 568 pp. St. Gall 760-780: https://www.e-codices.ch/en/csg/0002/6/0/
The Optical Neume Recognition Project: https://www.cs.bham.ac.uk/~aps/research/projects/neumes/

KAYNAKLAR

A. Basılı Kaynaklar

Apel, Willi. (1953) The Notation of Polyphonic Music, 900-1600. Revised 4th edition. Cambridge, MA: Mediaeval Academy of America, pp. 204-206.

At'ayan, Robert Arshaki. (1999) The Armenian Neumatik Notation, (translation and introduction by V.N. Nersessian), Taylor & Francis.

Erickson, Raymond. (2001) "Musica enchiriadis, Scholia enchiriadis". The New Grove Dictionary of Music and Musicians. London: Macmillan.

Ezgi, Suphi. (1993) Nazarî ve Amelî Türk Mûsıkîsi, İstanbul Belediye Konservatuvarı Neşriyatı, Cilt.4, s.530.

Finney, Theodore M. (1935) A History of Music. Harcourt, Brace and Company, p. 61

Hiley, David. (2001) "Dasian [Daseian] Notation" The New Grove Dictionary of Music and Musicians, ed Stanley Sadie. London:Macmillan.

Hoppin, Richard H. (1978) Medieval Music. Norton, pp.188-193.

Karamahmutoğlu, Gülay. (2002) "Türk Müziğinde Kullanılan Notalama Sistemleri" Türkler, Cilt.8, Yeni Türkiye, s.905-918.

Karamahmutoğlu, Gülay. (2009) "Hamparsum Limonciyan ve Nota(lama) Sistemi / Hamparsum Limonciyan and His Musical Notation" Müzik ve Bilim Dergisi-6.yıl seçme makaleler/Journal Of Music and Science (JMS)-Selected articles 6th year", (ISBN: 978-9944-0263-6-9) İstanbul: Bahariye Sanat Galerisi Yayınları Bahariye Art Gallery Publications.

Kazandjian S. (1996) "Ermeni Müziği'nin Kökenleri" [Les Origines de la

Nersessian, Vrej (1978) Essays on Armenian music. Kahn & Averill for the Institute of Armenian Music.

Jean, G. (2004) Yazı, İnsanların Belleği, (çeviren: N. Başer), YKY yayınları, 2. Baskı, 2004.

Polatyan, Sirvat; (1998) Ermeni Müziği, çeviren: Tolga TANYEL, Avesta/Müzik: 28/2.

Tahmizian N. (1977) Theory of Music in Ancient Armenia, Yerevan.

B. Online Kaynaklar

Armenian Music: http://www.face-music.ch/instrum/armenia_instrum_en.html. 10.11.2020.

Atalay, Adnan. http://www.adnanatalay.com/nota%20yazisi.htm 07.01.2014.

Bir Zamanlar Anadoluda Ermeniler (Facebook Grubu)
https://images.app.goo.gl/LFSAwbVDVCF1F8q8A 05.11.2020

Ermeni Kültürü: Ermeni Alfabesi:
http://ermenikulturu.com/wp-content/uploads/2014/08/alphabetbig.jpg

E-codies: Christoph Flüeler (founder and director) University of Fribourg:
https://www.e-codices.ch/en/list/one/csg/0002 10.11.2020.

Ermeni İlahisi. Kudüs Ermeni Patrikhanesi koleksiyonu (Armenian hymnaire 1322 ierus. arm.1644. p.245). https://shnorhali.com/khaz/ 12.11.2020.

Jamagirk miniature: Armenian liturgical Book of Hours (ժամագիրք: zhamakirk) of 14th century, Matenadaran collection. https://shnorhali.com/khaz/

Media: How was musical notation invented? A brief history.
https://media2.wnyc.org/i/800/500/l/80/1/Neume2.jpg () 10.11.2020.

Medieval Music Notation:
https://musicaltimemachine.wordpress.com/2014/02/05/medieval-music-notation/ 10.11.2020.

Musical Sources, Part II:
https://vemkar.us/2019/11/19/do-we-understand-the-khaz-musical-sources-part-ii/ 10.11.2020.

Stiftsbibliothek, Cod. Sang. 2: Parchment 568 pp. St. Gall 760-780:
https://www.e-codices.ch/en/csg/0002/6/0/

The Optical Neume Recognition Project:
https://www.cs.bham.ac.uk/~aps/research/projects/neumes/

THESAURUS MUSICARUM LATINARUM. School of Music, Indiana University (Data entry: Andreas Giger with OCR/Checked by: Dawn Reindl/Approved by: Andreas Giger):
http://www.chmtl.indiana.edu/tml/9th-11th/MUSENCI_TEXT.html 12.01.2014

İslam Medeniyetinin Farklı Kültür ve Dinlerle Birlikte Yaşama Başarısı ve Kur'ân Kaynaklı Temelleri

Nurdane Güler [1]

Giriş

Günümüz dünyasında Müslümanlar çatışan, işgale uğrayan, yurtlarından sürülen insan toplulukları olarak hayat sahnesinde yer alıyor. Bu durum bütün Müslümanlar için moral bozukluğuna ve kedere sebep olmaktadır. Oysa tarihe uzanıp baktığımızda İslam medeniyetinin farklı din ve kültürlerle (gayrimüslimler) birlikte yaşama karnesinin hiç de başarısız olmadığını görürüz. Biz Müslümanlar, temel kaynağımız yüce kitabımız Kur'ân'a dayalı, farklı din ve kültürlere hayat hakkı tanıyan kadîm değerlere sahibiz. Böyle bir hazinemiz varken, nasıl oldu da kendi aramızda oluşan anlaşmazlıklar bu kadar büyüdü ve yayıldı.

Müslümanlar arası krizlerde dış müdahalelerin yadsınamaz etkisi malumdur. Fakat her ne kadar dış kaynaklı olsa da, bu etkenlerin içimizde yaşama zemini bulduğu da açıktır. Gayrimüslime gösterilen müsamahanın, kendi aramızda hayat bulamaması gerçekten inciticidir. Bizim amacımız İslam medeniyetinin farklı unsurlarla bir arada yaşama becerisini ve Kur'ân'a dayalı arka planını ortaya koymaktır. Dileğimiz gayrimüslim karnemizdeki başarının ev içi sorunlar için çözüm olmasa da moral olmasıdır. Çalışma iki aşamalıdır. Önce çeşitli İslam medeniyetlerinde gayrimüslimlerin durumu tesbit edilecek, sonra da tesbit edilen durumun Kur'ân âyetlerine dayalı arka planı irdenelecektir.

1. İslam Medeniyetinde Gayrimüslimler

Hz. Peygamber'in Medine'ye hicreti İslam medeniyetinin oluşumunda ilk adımdır. Hz. Peygamber Medine'de Müslümanların yanısıra üç gurup insanla muhatap oldu. Bölgenin yerlisi Yahudiler, yine bölgenin yerlisi Müslüman olmayan Araplar ve az sayıda Hıristiyan. (Hamidullah, 1989, 1/408-423). Hz. Peygamber'in bu unsurlarla ilişkileri İslam medeniyeti açısından büyük önem arzeder. Çünkü Hz. Peygamber'in uygulamaları daha sonra Müslümanların oluşturduğu tüm medeniyetlere örnek olmuştur.

1.1. Hz. Peygamber'in uygulamaları ve Dört Halife Dönemi

Hz. Peygamber Medine'ye hicret ettiğinde Medine nüfusunun 10 bin civarında olduğu tahmin edilmektedir. Bu sayının 6 binini Araplar, 4 binini Yahudiler oluşturuyordu. Hristiyanlar ise yok denecek kadar azdı. Hz. Peygamber'in yaptırdığı ilk nüfus sayımında Müslümanların sayısı 1500 olarak belirlenmiştir. Bu durumda şehirde 1500 Müslüman, 4500 gayrimüslim Arap ve 4000 Yahudi ikamet etmekte idi. Hz. Peygamber şehre geldikten sonra bir anlaşma kaleme aldırdı. "Medine vesikası" ismiyle bilinen bu anlaşmayla guruplar kendi iç işlerinde bağımsız, dış tehlikeler karşısında dayanışma içinde

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Kırıkkale Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı Kırıkkale, Türkiye

oldular. Din ve vicdan hürriyeti, can mal namus güvenliği hukukî güvence altına alındı. (Hamidullah, 1989, 1/202-210; Özkan, 2016*,* Ek-2: 212-215)

Bu anlaşma başlangıçta şehirde bulunan her gurup için tam bir eşitlik üzerine kurulu idi. Fakat gerek, Medine'de Müslümanların dışında en büyük grubu oluşturan Yahudilerden bazılarının anlaşmayı bozup Mekke müşrikleri ile ittifak kurmaları, gerekse İslam devletinin sınırlarının genişlemesi sonucunda Hayber, Fedek, Teyma, Necran ve Bahreyn gibi Yahudi, Hıristiyan ve Mecusilerin yoğunlukta bulunduğu bölgelerin İslam devletine dahil olmasıyla daha sonra kısmen revize edilmiştir. Necran Hıristiyanları ve Bahreyn Mecusileri ile yapılan antlaşmalarda, adı geçen kitlelere yeni bir hukuki statü getirilmiştir. Bunlara Müslümanların hakimiyetinde ve onlar tarafından korunan bir kitle statüsü verilmiştir. Zimmi olarak değerlendirilen bu insanlar her türlü saldırılardan korunuyor, kendilerine tam bir dini hürriyet tanınıyor, ancak buna mukabil Müslüman devlete "cizye" denilen vergiyi ödemeleri gerekiyordu. (Söylemez, 2010, 101) Hz. Peygamber bu insanların haklarına çok önem vermiş, Veda Hutbesinde dahi bu konuya dikkat çekerek, onlara hiç bir şekilde haksızlık yapılmamasını emretmiştir. (Erul, 2012*,* 42/591-593)

Dört halife döneminde yeni fethedilen bölgelerdeki gayrimüslimler için aynı statü devam etmiş, bu insanların haklarına azâmî özen gösterilmiştir. Hz. Ömer'in kendisinden sonra yerine geçecek olana Resulullah'ın zimmeti altında bulunan milletlerin ahitlerine riâyet etmesini, onları zulüm ve haksızlıktan korumasını, güçlerinin fevkinde bir vergi koymamasını vasiyet ettiği de kayıtlara geçmiştir. (Söylemez, 2010, 102).

1.2 Emevî ve Abbâsîler

Emevîler döneminde de farklı din ve kültür mensuplarına (zımmîler) oldukça hoşgörülü davranıldı. Günlük yaşamda müslümanlarla iç içe yaşayan bu insanlar onlarla aynı mahallelerde oturabiliyorlardı. Bunlardan Hıristiyanların, Yahudi ve Sabiîlere tercih edildiği söylenebilir. Bu tercih kendini daha çok yönetimde üst makamlara getirmeme şeklinde tezahür etmiştir. Yoksa diğerlerine kötü davrandıkları anlamında değildir. Emevîlerin anlayış ve hoşgörüsü, fetihlerin daha geniş alana yayılmasıyla Zerdüşt, Budist ve Hindûları da içine almıştır. Hatta onların zimmîlere karşı sergilediği toleransı, kendi halkına ve mevaliye karşı göstermediği söylenebilir. (Aksu, 2006, 76-79).

Abbasiler döneminde bir taraftan Keşmir ve Hindistan bölgesinde gerçekleşen fetihler, diğer taraftan da kopuşlarla yeni Müslüman devletler tarih sahnesinde yerini almıştır: İberya yarımadasında Endülüs Emevi Devleti; Kuzey Afrika'da 758'de Midrasiler, 777'de Rüstemiler, 800'de Ağlebîler, 789'da İdrisîler, 805'te Mısır'da Tolunoğulları (805-895) ve Fatımiler; doğuda ise 819'de Horasan ve Maverau'n-Nehir'de Samanîler, 821'de Horasan'da Tahirîler, 867'de Safarîler, 905 yılında ise Irak ve Suriye bölgesinde Hamdanîler. Bunları Karahanlılar, Gazneliler ve Selçuklular gibi büyük Türk devletleri takip etmiştir. Artık tek bir İslam devletinden değil, birden fazla İslam devletinden bahsedilmesi gerekmektedir. Bu süreçte her bir devletin kendi vatandaşlarına yönelik farklı uygulamaları gündeme gelse de gayrimüslimlere yönelik icraatlarında ciddi bir değişiklik gözlenmemektedir. (Söylemez, 2010, 103).

İslam toplumlarında gayrimüslimlere tanınan hakların başında "dinî özgürlük" gelir. Bu özgürlük sadece dini yaşama müdahale etmeme olarak kalmamıştır. İslam fetihleri başladıktan sonra fethedilen bölgelerde yaşayan gayrimüslimlerin mabetleri, onlarla varılan antlaşmalar çerçevesinde devletin koruması altına alınmıştır. Örneğin Hire'deki kiliseler, Abbasi halifesi Mansur tarafından tamir ettirilmiştir. Diğer hakları başlıklar halinde şöyle sıralayabiliriz: Hukuk adamlarını yetiştirme ve kendi hukuklarını uygulama hakkı; iskan hürriyeti, mal edinme hakkı ve mal emniyeti; eğitim ve öğretim hakkı; sosyal hizmetlerden faydalanma hakkı; iş ve meslek edinme hakkı. (Söylemez, 2010, 104-117).

Gayrimüslimlerin mali sorumlulukları ise başta kaynaklarımızda zaman zaman *harac* ile eş anlamlı olarak da kullanılan ve İslam devletinin sınırları içinde yaşayan gayrimüslim vatandaşlardan alınan askerlikten muafiyet, koruma veya bir tür baş vergisi olan *cizye*, *harac* ve *uşûr*dur. Harac savaşla ele geçmiş olan arazilerden alınan bir vergidir. Oranları ve alınış biçimi her yöre ve devlette farklılık arzetmektedir. Bir tür ticaret vergisi olan uşûr ise, yılda bir olarak Müslümanlardan 1/40; zimmîlerden ise 1/20 şeklinde alınıyordu. (Erkal, 1993, 8/42-45; Kallek, 1997, 16/71-88; *DİA*, 1996, 14/260-263).

1.3. Osmanlı İmparatorluğu

Anadolu coğrafyasında, Osmanlı Devleti'nin hâkimiyet kurmasından evvel de mevcudiyetlerinden haberdar olduğumuz gayrimüslim gruplar, daha Türklerin Anadolu'ya gelişlerinden itibaren oldukça rahat bir yaşama sahip olmuşlardır. Başlangıçta şüpheyle baktıkları Türkleri tanımaları ve onlarla yakın ilişkiler kurmaları neticesinde, onlar tarafından yönetilmekten memnun oldukları bilinmektedir. (Güneş, 2015, 1-30) Ortadoğu'da ortaçağ tarihi alanında uzman olan Fransız şarkiyatçı Cahen ilk Türk fetihleri sırasında yerli halk içinde mevcut düzenin değişmemesi için mukavemet gösterenler bulunsa da, halkın çoğunun yeni gelenlere yakınlık gösterdiklerini kaydeder. Ona göre Türkler gaza ideolojisi ile hareket ediyor gözükseler de fanatiklik derecesinde dindar olmadıklarından, ancak gerekli gördüklerinde katı Müslüman kimliğine bürünmüşlerdir. (Cahen, 1979, 203-205). Anadolu Selçukluları hakkında kitabı olan Rus Türkolog Gordlevski ise gayrimüslimlere gösterilen hoşgörüyü Selçuklular'ın kendilerini kâfirleri yok eden İslâm savaşçıları olarak nitelemelerine karşın, aslında dinsel tutuculuklarının olmadığına bağlamaktadır. Ona göre Selçuklular ekonomik ve siyasî çıkarlarını dinin üstünde tutmuşlardır. Bu nedenle onların samimi Müslüman olup olmadıkları, çağdaş diğer İslam hükümdarlarınca sorgulanmıştır. (Gordlevski, 1988: 305-306). Görüldüğü üzere her iki tarihçi de bu hoşgörüyü anlamakta güçlüğe düşmüş, bu durumu, muhataplarının samimi Müslüman olmamalarıyla izah yoluna gitmişlerdir. (Güneş, 2015, 4).

Osmanlı hâkimiyeti devrinde ise, aynı durumun devam ettiği ve ilişkilerin artarak geliştiği görülmektedir. Bu ilişkilerde, anlayış, hoşgörü ve işbirliği göze çarpmaktadır. Gayrimüslimlerin yönetimine dair net tavırların hukukî bir zemine oturtulması, II. Mehmed'in gerçekleştirdiği, "millet sistemi" adı verilen teşkilatlanma ile mümkün olmuştur. İstanbul'un fethinin ardından, büyük bir organizasyon hamlesi yapan Sultan'ın, kendisini Bizans imparatoru addederek payitahtı ve diğer toprakları sahiplenmesi, gayrimüslimlerin durumunda belirleyici bir rol oynamıştır. Bu sebeple, İstanbul'un fethinin Türkler kadar, gayrimüslimler açısından da dönüm noktası olduğu iddia edilebilir. (Güneş, 2015, 1-30).

Sonuç olarak Osmanlı Devleti'nde, gayrimüslimlerin yönetimine dair, çok erken zamanlardan beri sistemli bir yaklaşımın olduğunu ve bunun şer'î ve örfî temellerinin bulunduğunu söylemek doğru olur. Osmanlı Devleti, istimâlet politikası, emân kurumu ve adalet anlayışı ile şekillendirdiği yaklaşımını, selefi olan Türk İslam devletlerinden bir adım ileri götürerek, "millet sistemi" adı verilen teşkilatlanmayı gerçekleştirmiştir. Bu sistem içerisinde gayrimüslimler Osmanlı toplumunun bir parçası olarak Müslümanlarla beraber yaşama imkânı bulmuşlardır. Farklılıkları olduğu gibi kabul edilip buna göre oluşturulmuş hukuk kaidelerine göre yaşayabilmiş, dinî kimlikleri onların toplumdaki yerlerini belirlemede tek başına değil, diğer kimlik öğeleriyle beraber rol oynamıştır. (Güneş, 2015, 26)

2. Gayrimüslime Hoşgörünün Kur'ân'î Temelleri

Bir önceki bölümde gördüğümüz üzere Müslümanların saldırı ve ihanet içinde bulunmayan gayrimüslim tebeayla iyi geçindiği ve haklarına âzamî özen gösterdiği tarihî bir vakıadır. Hz. Peygamberin ikazları ve uygulamalarının bu konuda örnek teşkil ettiğini belirtmiştik. Fakat daha da önemlisi Kur'ân âyetlerinin oluşturduğu alt yapıdır. Bu öğretiler aynı zamanda Müslüman benliğini oluşturmuş, Hz. Peygamber'in tutumunu anlaşılır kılmıştır. Bu nedenle Kur'ân'ın genel olarak insana bakışına, din tasavvuruna ve gayrimüslimle ilişkileri şekillendiren ahlak öğretilerine göz atmak gerekir.

2.1. Kur'ân'da İnsan

İslam'ın genel anlamda insana bakışı Müslümanların gayrimüslim topluluklarla iyi ilişkilerinde belki de en önemli bir etkendir. Kur'ân'da insanların aynı atadan geldiği bildirilmiş, deri renginin, dil farklılığının veya değişik milletlere mensup oluşunun bir üstünlük sebebi olamayacağı önemle vurgulanmıştır. Milyonlarca kişinin öldüğü ikinci dünya savaşının ırk üstünlüğüne dayandığını ve sırf derilerinin rengi yüzünden Afrika ve Amerika'da insanların gördüğü zulmü ve ayırımcılığı düşünürsek Kur'ân'ın bu vurgularının ne kadar büyük ehemmiyet arzettiğini daha iyi farkederiz. Kur'ân'da bir insanın diğerinden üstün oluşunu sadece "takvâ" (Allah'a karşı sorumluluk bilinci) belirler. Bu anlayış sosyal statüsü ne olursa olsun, Allah huzurunda insanlara fırsat eşitliği sunmaktadır. Aynı zamanda insanların birbirleri ile olan münasebetlerinde hegemonik yapılaşmaya da izin vermez. Kur'ân'ın insana kazandırdığı bu anlayış ilk yaratılışla başlar.

2.1.1. İnsanların Atası Birdir

Kur'ân'da tüm insanların aynı atadan geldiğinin bildirilmesi insanlara karşı hoşgörüyü temellendiren unsurlardan biridir. Her insan tek bir ana-babadan dünyaya gelmiştir. Tüm insanlar Adem ve Havva'nın çocuklarıdır. Dolayısıyla bütün insanlar bir anlamda kardeştir. Allah Teâlâ şöyle buyurur:

"*Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan ve ikisinden birçok erkekler ve kadınlar üretip yayan Rabbinizden sakının*…" (en-Nisâ 4/1)

Âyette kullanılan "nefs" kelimesi Kur'ân'da birkaç manada kullanılmıştır. Yaygın kanaate göre burada "nefs" kişiyi temsil eder. Kişiden maksat Hz. Adem, eşinden maksat Hz. Havva'dır. (Muḳâtil, 2003, 1/213). Bu kelimeyi "öz" olarak değerlendiren de olmuştur. (Râzî, 1420, 9/428; Abduh & Rızâ, 2011, 4/370-378; Karaman vd. 2007, 2/11; Öztürk, 2011, 105) O zaman âyet Adem ve Havva aynı

özden yaratıldı manasına gelir. "Nefs" sözcüğüne ne anlam verilirse verilsin bu âyette vurgu insanlığın atasının bir olmasıdır. Aynı atadan gelmiş olma insanda ötekine karşı müsbet duygular uyandırmaktadır. Bu özellik aşağıdaki edebi metinde ne güzel ifadesini bulmuştur:

"Kardeşim, seni geç tanıdım, bırakmayacağım. Ne derinin rengi ne meşrebinin alıkoyamayacak seni sevmekten. Söylenenlere inanma, aynı anneden doğduk. Nuh'un gemisindeyiz hepimiz. Bizi dağlarda "Kenan" etmek istiyorlar, su yükseliyor dünyayı yutacak, gemiye atla. Hz. Muhammed'in (s.a.s.) kaptanlığında sahile çıkalım. Bak ne diyor hepimizi aynı anda kucaklayan ses: "Hepiniz Âdem'densiniz Âdem ise topraktan." Bak ne diyor, yanlış yolda olsa da kardeşimiz, "Zalim de olsa mazlum da kardeşine yardım et!" Ey Allah'ın elçisi! Mazlum olana yardımı anladık. Zalimse nasıl yardım edeceğiz! Ellerini bağlarsın (Buharî, Mezalim, 4). Kardeşim ellerimi çöz. Çöz ki ellerimizi iç içe geçirelim. İç içeydik, ellerimizi koparanlar duysun ne dediğimizi: "Allahumme salli alâ seyyidina Muhammed!" Aynı karında büyüdüğümüzü bilmiyordum, çok sonraları öğrendim bunu. Kardeşim beni affet!" (Ural, 2015, 98)

2.1.2. Dil ve renk farkı üstünlük değildir.

Kur'ân'a göre insanların dillerinin ve renklerinin farklı oluşu bir üstünlük veya ayrıcalık konusu değildir. Bu durum Allah'ın âyetlerindendir ve doğal karşılanmalıdır. Beyaz ırkın siyaha üstünlüğü yoktur. Hiçbir ırkın diğerine üstünlüğü düşünülemez. Allah Tealâ şöyle buyurur:

"*Göklerin ve yerin yaratılması, dillerinizin ve renklerinizin farklı olması da onun (varlığının ve kudretinin) delillerindendir. Şüphesiz bunda bilenler için elbette ibretler vardır.* (er-Rûm 30/22)"

Âyette bahsedilen dillerin farklılığından genel olarak çeşitli etnik grupların kullandığı farklı dil ve lehçeler anlaşılmıştır. (Elmalılı, ts., 6/248). Hatta kişilere has konuşma tarzı ve tonlamaların bile âyet kapsamına girdiği düşünülmüştür. (Karaman vd. 2007, 4/304). Renklerin farklılığı ise siyah, kırmızı, sarı ve beyaz ırkları temsil eder. Yine aynı şekilde kişilerin kendilerine has cilt özellikleri de âyetin kapsamı içindedir. (Elmalılı, ts., 6/248; Karaman vd. 2007, 4/304). Nitekim Hz. Peygamber veda hutbesinde bu durumu şöyle dillendirmiştir: "Ey insanlar! Biliniz ki rabbiniz birdir, atanız da birdir. Bütün insanlar Âdem'den gelmiş, Âdem de topraktan yaratılmıştır. Arab'ın Arap olmayana, Arap olmayanın Arab'a, beyazın siyaha, siyahın da beyaza hiçbir üstünlüğü yoktur. Allah katında üstünlük ancak takvâ iledir." (Erul, 2012, 42/591-593).

2.1.3. Milletlerin varlığı "teâruf" içindir.

İnsanlar siyasî, kültürel, coğrafi, biyolojik vb. farklarla çeşitli kavimler, milletler oluşturup farklı kimlik sahibi olurlar. İslam kimlik edinme ve bu kimlikle tanınma fonksiyonunu onaylarken, farklı kabilelere, milletlere mensup olmanın üstünlük vesilesi olmasını reddetmektedir. İnsanın şeref ve değerini kendi iradesi ile elde etmediği etnik aidiyet değil, kendi irade ve çabası ile elde ettiği evrensel değerler sağlar. Kur'ân'a göre insanların kabileler, milletler halinde bulunması "teâruf" içindir. Birbirlerine karşı üstünlük taslayacakları bir husus değildir. Allah Tealâ şöyle buyurur:

"*Ey insanlar! Şüphe yok ki, biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık ve birbirinizi tanımanız (tearüf) için sizi boylara ve kabilelere ayırdık. Allah katında en değerli olanınız, O'na karşı gelmekten en çok sakınanınızdır. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, hakkıyla haberdâr olandır.*" (el-Hucurât 49/13)

Âyette geçen "tearüf" kelimesinin sözlük anlamı "tanışmak"tır. Sözlük anlamı dikkate alındığında İnsanların kabile ve boylara ayrılması tanışmayı ve kaynaşmayı sağlamak üzere Allah Teâlâ tarafından kurgulanmıştır. "Teâruf" terim olarak "araştırarak öğrenme" manasında kullanılmaktadır. İnsanların kabile ve boylara ayrılması, ferde mensup olduğu kabileye ait kimlik kazandırdığı gibi, birbirlerini derinliğine tanıma konusunda da kolaylık sağlamaktadır. (Elmalılı, ts., 7/211-212; Mevdûdî, 1996, 5/459; Karaman vd. 2007, 5/98)

İslam'ın bu yaklaşımı aidiyet kökenli üstünlük söylemlerini geçersiz kılarken, aynı zamanda Müslüman için farklı aidiyetlere yönelik hoşgörüde köprü olur.

2.1.4. İnançların Çeşitliliği Allah'ın Dilemesidir

Kur'ân'a göre insanların çeşitli inançlar içinde olmaları tesadüf değildir. İnanç, düşünce, tercih farkı insanın fıtratına, yaratılıştan gelen nitelik ve özelliklerine bağlıdır. Bu fark kültür ve marifet zenginliğini, toplumun çeşitli ihtiyaçlarının karşılanmasını sağlamıştır. Bu arada farklı inanç gruplarının (ümmetler) oluşmasına da sebep olmuştur. İnsanoğlu bu niteliklerden yoksun yaratılsaydı doğru ile eğri arasında seçim yapma ve hayatına ahlâkî bir anlam, mânevî bir boyut kazandırma imkânı veren serbest irade ve seçme özgürlüğünden de yoksun kalırdı. Oysa onu diğer canlılardan ayıran bu niteliklerdir. (Karaman vd. 2007, 5/207) Hûd suresinde şöyle buyrulur:

"*Rabbin dileseydi insanları tek bir ümmet yapardı. Fakat Rabbinin merhamet ettikleri müstesna, onlar ihtilafa devam edeceklerdir. Zaten onları bunun için yarattı…*" (el-Hûd 11/118-119)

Bu âyette tevhid inancına mensup tek bir millet kasdedilmiştir. Dolayısıyla âyette geçen "ümmet" lafzı aynı inaca mensup topluluğa işaret eder. Allah bütün insanlara doğruluğu emretmekle beraber, ihtilaflara imkan bırakmıştır. İnsanların ihtilafa devam etmeleri ise çeşitli inanç guruplarının her zaman olacağını gösterir. Âyetin sonunda yer alan "zaten onları bunun için yarattı" ifadesi insanın içinde bulunduğu sınava vurgu yapar. (Elmalılı, ts., 5/24) Maide suresinde benzer bir âyetin meali de şöyledir:

"*Eğer Allah dileseydi elbette sizi tek bir ümmet yapardı. Fakat verdiği şeylerde sizi imtihan etmek için ümmetlere ayırdı. Öyle ise iyiliklerde yarışın. Hepinizin dönüşü Allah'adır. O zaman anlaşmazlığa düşmüş olduğunuz şeyleri size bildirecektir.*" (en-Nahl 16/93-94)

Bu âyette sınav olgusu daha vurguludur. Allah insanları farklılıkları oluşturan seçme kabiliyetlerini ortaya koymaları için yaratmıştır. (Taberî, 1420/2000, 15/5; Karaman vd, 2007, 2/287).

Farklı inançlara Allah'ın âyetlerinden biri olarak bakmak, gayrimüslime karşı inanca dayalı kini temelsiz bırakmıştır.

2.1.5. Üstünlüğü belirleyecek olan *takvâ*dır.

Kur'ân'da insanları birbirinden üstün kılan tek değer *takvâ*dır. Onun da belirleyicisi Allah'ın bizzat kendisidir. Kur'ân'da çok geçen kavramlardan biri olan *takvâ* ile ilgili âyetlerden biri şöyledir:

"*..Allah katında en değerli olanınız, en takvâlı olandır. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, hakkıyla haberdâr olandır.*" (el-Hucurat 49/13)

Takvâ sözlükte sakınmak, korunmak, muhafaza etmek manalarına gelmektedir. İslam terminolojisinde takvâ; kişinin kendisini Allah'ın korumasına, himayesine alarak ahirette azab ve cezaya neden olabilecek her türlü şeyden kendisini titizlikle koruması, günahlardan kaçınıp iyi ve faydalı işleri yapmasıdır. (Elmalılı, ts., 7/212-221; Uludağ, 2010, 39/484-486). *Takvâ* "Allah'a karşı derin sorumluluk bilinci" olarak da tercüme edilmiştir. (Esed, 1999, 3/1057). İnsanlar arasında pirim yapan mal-mülk, şöhret ve makam-mevki gibi değerlerin Allah Teâla katında bir değeri yoktur. İnsanın üstünlüğü takvâsındadır. Takvânın ölçümünü yapacak olan ise ancak Allah'tır. Bir insanın diğerine karşı üstünlüğünün böyle bir değere bağlı olması ve insanların birbirlerine karşı takındıkları tavırın, takvâ derecesini belirlemede etkin olması, insanları birbirlerine karşı tevazuya ve hoşgörüye yöneltmektedir.

2.2. Kur'ân'da Dinlerin Kaynak Birliği

Şüphesiz ki, farklı toplumların bir arada yaşamalarını sağlayacak önemli faktörlerden birisi de, dini kaynakların aynîliğidir. Kur'ân farklı toplumları İslam'a davet ederken, İslam'ı tarihin belli bir sürecinde muayyen bir millete gönderilmiş bir din olarak değil, aksine onu tarih boyunca her topluma gönderilmiş olan ilâhi bir din olarak sunmaktadır. Tarihin belli zaman aralıklarında gönderilen her peygamber, kendinden önceki ilâhi kökenli dinleri tasdik ederken, kendisinden sonra gelecek ve aynı kutlu zincirin bir halkasını teşkil edecek dinin de müjdesini vermiştir. (Atalay, 1999, 189). Nitekim Allah Teâlâ Mü'minûn suresinde şöyle buyurmuştur:

"*Ey peygamberler! Temiz şeylerden yiyiniz ve iyi ameller işleyiniz. Doğrusu ben, sizin yaptığınız şeyleri tamamen bilirim. Şüphesiz bu (İslâm) tek bir din olarak sizin dininizdir. Ben de Rabbinizim. Öyle ise bana karşı gelmekten sakının.*" (el-Mü'minûn 23/51-52)

Bu âyete göre çeşitli dinlerde zaman ve şartların değişmesine paralel olarak bazı uygulama farklılıkları olmuşsa da bütün peygamberler tertemiz nimetlerden yiyip içmek ve güzel işler yapmakta birleşmişlerdir. Ayrıca şeriatler farklı olsa da tevhid inancında ve Allah'a saygı duyup isyandan sakınmakta da birleşmişlerdir. (Râzî, 1420/2000, 23/281-282). Bu özellikler bütün dinlerde ortak ve mutlaktır. Daha sonra gelen âyetin bildirdiğine göre –bu temel ilkelere rağmen– zaman zaman insanlar arasındaki bu inanç birliği bozulmuş; çeşitli ümmetler değişik dinler, inançlar, kitaplar türetmişler; her zümre kendi benimsediği inancı, tuttuğu yolu en doğrusu olarak kabul edip kendisinin kazandığını, diğerlerinin kaybettiğini düşünmüştür. (Karaman vd, 2007, 2/287). Bu durum şu âyette apaçık belirtilmiştir:

"*Andolsun biz, her ümmete, "Allah'a kulluk edin, tâğûttan kaçının" diye peygamber gönderdik. Allah onlardan kimini doğru yola iletti, onlardan kimine de (kendi iradeleri sebebiyle) sapıklık hak oldu. Şimdi yeryüzünde dolaşın da peygamberleri yalanlayanların sonunun ne olduğunu görün*". (en-Nahl 16/36).

"Tâgut" hakkı tanımayıp azan ve sapan her kişiye ve her güce veya Allah'tan başka tanrı edinilen şeylere verilen addır. Azgın ve sapkın olması sebebiyle şeytana da tâgut denilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de tâgut kelimesi insanlar tarafından ilâh edinilmiş bütün bâtıl tanrıları; insanların Allah Teâlâ'ya isyan etmelerine sebep olan, görünür ve görünmez varlıkları; insanlık tarihi boyunca hakkı bâtıl, bâtılı hak gösterme gayretkeşliğini yansıtan, bütün küfür ve ilhâd faaliyetlerini ifade eden bir terim olarak kullanılır. Elmalılı, ts., 170-171; Mevdûdî, 1996; 1/202; Karaman vd, 2007, 2/300. Allah geniş insan topluluklarından oluşan her millete bir elçi göndermiştir; bunun da gayesi sadece âyetteki öz ifadesiyle, "Allah'a kulluk edip tağuttan uzak durmak"tır. Çünkü dinin özü ve peygamberler gönderilmesinin ana gayesi tevhiddir; kulluğun özü de Allah'ın birliği ilkesini zedeleyecek her türlü inanç, düşünce ve davranıştan titizlikle kaçınmaktır. Allah'ın peygamberler gönderdiği milletlerden kimi, peygamberlerinin kendilerine duyurduğu ilâhî hakikatler karşısında iyi niyetli ve ön yargısız tutumları sayesinde Allah'ın hidâyetine mazhar olmuş; kimi de–bir kısım Mekke putperestlerinin yaptıkları gibi– daha baştan peygamber ve vahiy karşısında sergiledikleri inkârcı, inatçı ve uzlaşmaz tutumları yüzünden yanlış yolda kalmışlardır. (Karaman vd, 2007, 3/396).

Dinlerin kaynak birliği bilgisi gayrimüslime hoşgörülü bakışta olumlu neticeler doğurmuştur.

2.3. Kur'ân'da Gayrimüslimle Birlikte Yaşamın Ahlakî Temelleri

Kur'ân'da soyal hayatın temelini teşkil eden *adalet*, *ahde vefa* ve *iyilik ve merhamet* gibi değerlere sıklıkla vurgu yapılır. Müslümanlar arası iç ilişkilerin sağlam yürümesini temin eden bu değerlerin gayrimüslimle ilgili olarak ayrıca vurgulanması, gayrimüslimle iyi ilişkilerin arka planında yer alan önemli etkenlerdir. Ayrıca dinde zorlama olmadığının âyetle belirtilmesi de Müslümanları uyarıcı olmuştur. Şimdi bu temel değerlere ilgili âyetlerin desteğinde bakalım.

2.3.1. Adalet

Adalet sosyal hayatın en önemli denge unsuru ve teminatıdır. Kur'ân âyetleriyle Müslüman topluma kendi iç meselelerinde adaleti gerçekleştirmeleri için pek çok emir ve tavsiye gelmiştir. Bunlar arasında bizzat gayrimüslime yönelik emir ve tavsiyeler de bulunmaktadır. Örneğin şahitlikle ilgili aşağıya metnini aldığımız âyette düşman bir toplumla ilgili olsa bile adaletten ayrılmamaları Müslümanlara emredilmektedir.

"Ey iman edenler! Allah için hakkı titizlikle ayakta tutan, adalet ile şahitlik eden kimseler olun. Bir topluma olan kininiz sizi adaletsizliğe itmesin. Adil olun. Bu, takvâya daha yakındır. Allah'a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır." (el-Maide 5/8)

Yukarıdaki âyetin müminlere düşman topluluklara dahi adaletle muamele etmeyi emretmesi, ayrıca bu davranışın *takvâ* erdemiyle ilintilenmesi son derece önemlidir. Çünkü Müslüman'ın hayatta en büyük gayesi olması beklenen *takvâ*ya erişmede bir basamak da bütün insanlara dost düşman ayırmadan uygulanan adalettir. Bu emir ve tavsiyeler elbette Müslümanların gayrimüslime davranışlarında hayat bulmuştur.

2.3.2. Sözde Durma/ Anlaşmalara Riâyet/ Ahit

Ahde vefa Kur'ân'ın önemle üzerinde durduğu hususlardan biridir. Allah Teâlâ son kitabı yüce Kur'ân'ı Muhammed'ül- Emin olarak lakaplanmış, emanetlere sadakati ve ahde vefasıyla tanınan birine indirmiş, onun bu vasfı Kur'ân'ın benimsenip kabul edilmesinde önemli rol oynamıştır. Allah Teâlâ Müslümanlara sadece iç ilişkilerinde değil yabancılarla yapılan antlaşmalarda da sözlerinde durmayı emretmektedir. Allah Teâlâ bir âyetinde şöyle buyurur:

"*Antlaşma yaptığınız zaman, Allah'a karşı verdiğiniz sözü yerine getirin. Allah'ı kendinize kefil kılarak pekiştirdikten sonra yeminlerinizi bozmayın. Şüphesiz Allah yaptıklarınızı bilir. Bir topluluk diğer bir topluluktan daha (güçlü ve) çoktur diye yeminlerinizi aranızda bir hile ve fesat sebebi yaparak, ipliğini iyice eğirip büktükten sonra (tekrar) çözüp bozan kadın gibi olmayın. Allah bununla sizi ancak imtihan eder. Hakkında ayrılığa düştüğünüz şeyleri kıyamet günü size elbette açıklayacaktır.*" (en-Nahl 16/91-92)

Müslüman bir anlaşma yaptığında sözünde durmalıdır. Âyette "Allah'a söz verme" şeklinde ifade edilmesi bunların ahlâk ve hukuk bakımından olduğu kadar dinî bakımdan da bağlayıcı olduğunu ve Allah katında sorumluluğu gerektirdiğini gösterir. Aynı şekilde yeminlerin bağlayıcılığı da önemle vurgulanmakta olup âyetin son cümlesi insanlara bu konulardaki sorumluluğu hatırlatan önemli bir uyarı anlamı taşımaktadır. İkinci âyetteki teşbih, yemine sadakat göstermenin sadece dinî bir hüküm değil aynı zamanda aklın da bir gereği olduğuna işaret eder. Çünkü objektif ahlâk ölçülerini kişisel çıkarların üstünde tutan selim tabiatlı insan, bir kimsenin tutmayacağı halde yemin etmesini mantıksal bir çelişki olarak görür. Âyet, teorik olarak yanlış sayılsa bile pratikte sıkça rastlanan "Güçlü olan yeminini bozabilir, verdiği sözü yerine getirmeyebilir" şeklindeki aldatmacı anlayışı özellikle yadırgamakta ve yasaklamaktadır. (Karaman vd., 2007, 3/436-437).

Yine bu bağlamda Tevbe suresinde Mekke'nin fethinden sonra anlaşmalarını bozan müşriklere verilen ültimatomu da hatırlamak uygun olur. Tevbe suresinde anlaşmalarını tek taraflı bozanlara sert hükümler açıklanırken, anlaşmalarına sadık olanlar şu ifadelerle istisna edilmiştir:

"*Ancak Allah'a ortak koşanlardan, kendileriyle antlaşma yapmış olduğunuz, sonra da antlaşmalarında size karşı hiçbir eksiklik yapmamış ve sizin aleyhinize hiç kimseye yardım etmemiş olanlar, bu hükmün dışındadır. Onların antlaşmalarını, süreleri bitinceye kadar tamamlayın. Şüphesiz Allah, takvâ sahiblerini sever.*" (et-Tevbe 9/3)

Bu âyette anlaşmalarına sadık kalanlara gösterilecek sadakat *takvâ*dan olduğu bildirilmiştir. Müslüman muhatabı gayrimüslim de olsa düzgün davranmak zorundadır. Çünkü ancak böylelikle takvâya erişecektir.

2.3.3. İyilik ve Merhamet

İslam'ın gayrimüslime karşı hoşgörü ve merhameti bizzat kendileri tarafından çeşitli vesilelerle itiraf edilmiştir. (Çiçek, 2008, 24-27). Kur'ân'da savaş hali dışında Müslüman olmayan kimselere iyilik teşvik edilmiştir.

"*Allah sizi, din konusunda sizinle savaşmamış, sizi yurtlarınızdan da çıkarmamış kimselere iyilik etmekten, onlara âdil davranmaktan men etmez. Şüphesiz Allah âdil davrananları sever.*" (el-Mumtehine 60/8)

Âyetin nüzul sebebi olarak Mekke'nin fethiyle alakalı olarak olaylar zikredilse de âyetin anlamı nüzûl sebebi ile alakalı dar bir kapsamda değerlendirilemez. Âyetin kapsamı başlangıçta yer alan olumsuz nitelikler dışında, hangi dine mensup ve hangi etnik kökenden olursa olsun herkesi kapsar. (Taberî, 1420/2000, 23/324; Elmalılı, ts., 7/550) Bu durumda uluslararası toplumun bütün üyeleri ile iyilik ve adalet esasına dayalı ilişkiler kurulabilir. Bu hükümle ilgili nesih iddialarının da dayanağı yoktur. (Derveze, 1383/1963, 9/278).

İslam barış dinidir. Bu ilke İslam'ın devletlerarası hukukunun da temelidir. Buna göre İslam ile insanlar arasında barış hali değişmeyen temel tutumdur. Bu hal ve tutum savaş açılması ve bu savaşa karşılık verilmesinin zorunlu olması veya anlaşma yapıldıktan sonra ihanet edilmesi durumları dışında değişmez. (Kutub, 1412/1991, 6/3544).

Bu âyetlerde Kur'ân'ın, uluslararası ilişkilerde hemen herkesin mâkul ve ikna edici bulacağı bir temel düstur getirdiği görülmektedir. Şöyle ki, aslolan barış halidir ve dostane ilişkilerin sağlıklı yürüyebilmesi için şu iki şarta titizlikle uyulması gerekir: a) İyi niyetli olma ve bunun ilişkilere yansıtılması, b) Bu alanda yapılacak düzenleme ve uygulamalarda, aynı şekilde herhangi bir ihtilâf çıkması durumunda adalet ve hakkaniyetin esas alınması. İstisnaî olan hasmane ilişkiler içine girmenin gerekçesi ise karşı tarafın din özgürlüğünü ortadan kaldırmaya yönelik savaş ilân etmesi ve ülke güvenliğini tehdit eden fiilî davranış ortaya koyması şeklinde özetlenmiştir. Dikkat edilirse Kur'ân'ın bu konuda ortaya koyduğu esaslar müslümanlara imtiyaz tanıyan veya sübjektif değerlere bağlı ilke ve kurallar olmayıp objektif niteliktedir. (Karaman vd., 2007, 5/315). Bu özellik din farkı gözetmeden mazlumlara yardım için savaşı emreden şu âyet de göze çarpar.

"*Size ne oluyor da, Allah yolunda ve, "Ey Rabbimiz! Bizleri halkı zâlim olan şu memleketten çıkar, katından bize bir dost ver, bize katından bir yardımcı ver" diye yalvarıp duran zayıf ve zavallı erkekler, kadınlar ve çocukların uğrunda savaşa çıkmıyorsunuz?*" (en-Nîsâ 4/75)

Bu âyetlerin hicret edemeyip Mekke'de kalan mü'minler için indiği bilinmektedir. Fakat hususî bir zamanda inen âyetlerde yüce devamlı ve genel prensipler gözlenmektedir. (Abduh & Rızâ, 2011, 5/211; Elmalılı, ts., 3/29; 1383/1963, 8/168). Müslüman için savaşı meşru kılan iki önemli amaç vardır. a) Allah rızâsını elde etmek, b) Zulmü engelleyip adaleti sağlamak. Allah rızâsı da fayda bakımından kullara dönmektedir. Allah Teâlâ'nın hiçbir şeye ihtiyacı bulunmadığından, O'nun rızâsı için savaşmak, kullarının yararı, din ve vicdan hürriyetinin temini için savaşmaktır. Allah mutlak âdil olduğu ve zerre kadar zulme razı olmadığından "Allah rızâsı için savaşmak" adalet, hukuk ve hakkaniyet uğrunda savaşmaktır. Allah'a ve hak dine inanmayanların da bir tanrıları, baş eğdikleri, itaat ettikleri –maddî, mânevî– bir önderleri olacaktır. Bu önderler Kur'ân'a göre tâguttur, şeytanlardır. Bunlara tâbi olanların savaş amaçları ise hukuk ve adaletin gerçekleşmesi değil, egoizmin tatminidir, zulüm, baskı ve sömürüdür. (Karaman, *Kur'ân Yolu*, 2/95).

2.3.4. Din Hürriyeti

Daha önce Kur'ân'da insanların çeşitli inançlar içinde bulunmalarının yaratılışları gereği olduğu hususu belirtilmişti. Peygamberimize bu bağlamda birçok hatırlatma Kur'ân'da yer alır. Örneğin Mekkî sureler içinde yer alan Yunus suresinde şöyle bir ikaz vardır:

"*Eğer Rabbin dileseydi, yeryüzünde bulunanların hepsi elbette topyekûn iman ederlerdi. Böyle iken sen mi mü'min olsunlar diye, insanları zorlayacaksın?*" (Yûnus 10/99)

Bu âyette evrendeki düzenin ve en üstün kudretin yüce Allah'a ait olduğu hakikatinin daima göz önünde tutulması gerektiği vurgulanmakta, Hz. Peygamber'den, inkârcılıkta direnenler karşısında mâneviyatını bozmaması istenmektedir. Ayrıca bu âyetler, başkalarını zorla imana getirme çabası içine girenlerin kendi iradelerini Allah Teâlâ'nın iradesi üstüne çıkarmaya çalışmak gibi bir yanlışlığa düşmüş olacakları uyarısında bulunmaktadır. (Karaman, 2007, 3/139). Yine Mekkî sureler içinde yer alan Zümer suresinde benzer bir uyarı şu ifadelerle yer alır.

"*Ey Muhammed!) Biz sana Kitab'ı (Kur'ân'ı) insanlar için, hak olarak indirdik. Kim doğru yola girerse, kendisi için girmiş olur. Kim de saparsa, ancak kendi aleyhine sapar. Sen onlara vekil değilsin.*" (ez-Zumer 39/41)

Fakat Mekkî surelerin hiçbirinde Medine'de inen Bakara suresinde yer alan âyet kadar geniş kapsamlı ve kesin bir ifade yoktur. Sanki Allah Teâlâ, bu konuda son noktayı bu âyetle ortaya koymuştur.

"*Dinde zorlama yoktur. Çünkü doğruluk sapıklıktan iyice ayrılmıştır. O halde kim tâğûtu tanımayıp Allah'a inanırsa, kopmak bilmeyen sapasağlam bir kulpa yapışmıştır. Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.*" (el-Bakara 2/256)"

Bu âyet Kur'ân'ın vurguladığı din özgürlüğü ve İslam'ın çağrısı bağlamında evrensel bir ilke içermektedir. Kur'ân bu ilkeyi çeşitli usluplarda dile getirmiştir. Burada daha açık daha net ve daha etkileyici bir uslupla vermiştir. Âyetin hükmünün neshedildiği iddiası bu uslup karşısında zayıf kalmaktadır. (Elmalılı, ts., 2/167-169; Tâhir b.Âşûr, 1984, 3/25-28). Çünkü artık doğrunun eğriden ayrıldığı, karışma ihtimalinin kalmadığı açıkça bildirilmiştir. Peygamberimizin hayatından edindiğimiz ipuçları da bizi âyetin hükmünün kesin ve evrensel olduğuna yönlerdirmektedir. (Elmalılı, ts., 2/167-169; Tâhir b. Âşûr, 1984,3/28; Kutup, 1412/1991, 1/291; Derveze, 1383/1963, 6/471; Karaman, 2007, 1/402-406).

Dinde zorlamanın yasaklanması "hakkın bâtıldan açıkça ayrılması" gerçeğine bağlanmıştır. Bu gerçek değişemeyeceğine, Kur'ân ortada bulundukça yeniden hak ile bâtıl birbirine karışır hale gelemeyeceğine göre buna dayalı bulunan hükmün değişmesi de (neshi) söz konusu olamaz. Resûlullah Ehl-i kitap olmayan kâfirlerden de cizye almıştır. Kâfirler barış isterlerse bunun kabul edilmesi emrolunmuştur (Enfâl 8/61). Kâfirlerle savaş emri "*fitnenin ortadan kalkması ve dinin Allah için olması*" (Enfâl 8/39) gerekçelerine bağlanmıştır. Bakara 2/193 ve Enfal 8/39. âyetler arasında aynîlik söz konusudur. Her iki âyette de "*fitne ortadan kalkıncaya ve din yalnız Allah için oluncaya kadar savaşın*" ifadesi geçmektedir. Bu iki âyette geçen fitne kelimesinin inanca yapılan baskı ve inananlara dinlerinden dönmeleri için yapılan zulüm ve işkence olduğu tesbit edilmiştir. (İşler, 1999, 149). Bu durumda Müslümanlara inanç yüzünden baskı ortadan kalkıncaya ve din yalnızca Allah'ın oluncaya kadar savaşmaları emredilmektedir. Daha önce geçen âyetler ışığında "dinin Allah için olması" bütün insanların İslâm'a girmeleri şeklinde anlaşılamaz; çünkü bu hem yaratılışa hem de Allah'ın iradesine aykırıdır. Hz. Peygamberin uygulamaları böyle bir hedefin olmadığını göstermektedir. Bütün bu naslar, gerçekler ve uygulamalar bir araya getirildiğinde ortaya çıkacak sonuç ve nihaî hüküm şu olmaktadır:

İnsanların zorla din değiştirmeleri hem imkânsız hem de hükümsüzdür, bu sebeple de yasaklanmıştır. Savaş insanları zorla İslâm'a sokmak için değil, din yüzünden baskının ortadan kalkması, din ve vicdan hürriyetinin hayata geçirilmesi, güçlü olanların hukuku çiğnemelerinin engellenmesi içindir. Müslüman olmayanlar bu hak, hukuk ve hürriyet düzenine uydukları müddetçe kendi inançlarında kalma ve onu yaşama hakkına sahiptirler. (Karaman, 2007, 1/406).

Sonuç

Hz. Peygamber hicretinde şehirde meskûn Yahudiler ile "Medine vesikası" ismiyle bilinen bir anlaşma yapmıştı. Bu anlaşmayla guruplar kendi iç işlerinde bağımsız, dış tehlikeler karşısında dayanışma içinde oldular. Din ve vicdan hürriyeti, can mal namus güvenliği hukukî güvence altına alındı. Fakat gerek Yahudilerden bazılarının anlaşmayı bozup ihanet etmeleri, gerekse İslam devletinin sınırlarının genişlemesi sonucunda Yahudilerin yanısıra, Hıristiyan ve Mecusilerin yoğunlukta bulunduğu bölgelerin de İslam devletine dahil olmasıyla anlaşma daha sonra kısmen revize edilmiştir. Bu yeni durumda gayrimüslimlere Müslümanların hakimiyetinde ve onlar tarafından korunan bir kitle statüsü verilmiştir. Zimmi olarak değerlendirilen bu insanlar her türlü saldırılardan korunuyor, kendilerine tam bir dini hürriyet tanınıyor, ancak buna mukabil Müslüman devlete "cizye" denilen vergiyi ödemeleri gerekiyordu. Hz. Peygamber bu insanların haklarına çok önem vermiş, Veda Hutbesinde dahi bu konuya dikkat çekerek, onlara hiçbir şekilde haksızlık yapılmamasını emretmiştir.

Hz. Peygamber'den sonra dört halife döneminde de yeni fethedilen bölgelerdeki gayrimüslimler için aynı statü devam etmiş, bu insanların haklarına azâmî özen gösterilmiştir. Daha sonra Emevî ve Abbasîler döneminde ve onların ardından kurulan irili ufaklı Müslüman devletlerin hepsinde aynı statü ve aynı hassasiyet ufak tefek değişikliklerle aynen devam etmiştir. Anadolu Selçuklularını araştıran bir Rus Türkolog, gayrimüslime karşı gösterilen hoşgörüyü açıklamakta yetersiz kaldığını açıkça itiraf etmiştir. Osmanlı Devleti, istimâlet politikası, emân kurumu ve adalet anlayışı ile şekillendirdiği yaklaşımını, selefi olan Türk İslam devletlerinden bir adım ileri götürerek, "millet sistemi" adı verilen teşkilatlanmayı gerçekleştirmiştir.

Hz. Peygamber'in öğüt ve uygulamaları ile şekillenen Müslümanların gayrimüslim usurlara gösterdikleri bu anlayış ve hoşgörünün temellerini Kur'ân'da aramak gerekir. Öncelikle Kur'ân'ın insana bakışı geniş bir yelpazede bütün insanları kucaklamaktadır. Kur'ân'a göre tüm insanların atası birdir. Renklerinin ve dillerinin ayrı oluşu Allah'ın âyetlerinden olup bir ayrıcalık oluşturmaz. Milletler halinde bulunmaları ancak tanışıp kaynaşmaları içindir. Üstünlük unsuru değildir. Aslında insanların mensup oldukları tüm semâvî dinlerin kaynağı bir olup, çeşitli inanışlar üzere bulunmaları Allah'ın iradesi dahilindedir. Allah bu duruma müdahaleden de hoşlanmaz. Dilediği takdirde güçlük olmaksızın tüm insanları tek din üzere birleştirebileceğini ihtar ederek, inanca baskıyı yasaklar. İlave olarak hangi dinden olursa olsun ihanet ve düşmanlık üzere olmadığı sürece bütün insanlara adalet, ahde vefa, iyilik ve merhamet emredilmiştir. Mü'minin bu konuda gösterdiği hassasiyet nihaî hedef *takvâ*ya erişmede bir merhaledir. Cennet ise ancak *takvâ* sahipleri için vadedilen bir mükafattır.

Gerek İslam'ın ortaya koyduğu insan ve din anlayışı, gerekse gayrimüslim unsurlara gösterilen düzgün davranışın ve yapılan iyiliklerin cennetle mükafatlanmış olması Müslümanları bu milletlere karşı güzel muameleye teşvik etmiştir. Böylelikle Hz. Peygamber'in tavsiyeleri ve uygulamaları her

dönemde mevcut İslam topluluklarında uygulama zemini bulmuş ve bu konuda Müslümanlar için güzel bir karne oluşmuştur.

Üzücü olan dini farklı olanlara gösterilen hoşgörü ve müsamahanın, aynı dinde farklı görüşte kardeşlere gösterilememesidir. Oysa Kur'ân'da Müslüman toplumun iç ilişkilerini düzenleyen, tam bir kardeşlik ortamı oluşturacak tavsiyeler de mevcuttur. Kur'ân âyetleri Müslümanları dayanışma ve muhabbette, birliğe ve beraberliğe davet etmektedir. Hz. Peygamber'in de bu konuda pek çok uyarısı vardır. Ne oldu da gayrimüslim karnemizdeki üstün başarıyı Müslüman kardeşimiz için gösteremedik. Bu konu üzerine çok düşünmeli çıkış için projeler üretmeliyiz. Gayrimüslim karnemizdeki başarı bizi kendi içimizde de iyiliği ve hoşgörüyü yaymak için motive edebilir.

Kaynakça

Abduh, Muhammed & Rızâ, Muhammed Reşîd. *Tefsîru'l-Menâr*. Çev. Mehmet Erdoğan vd., 14 Cilt. İstanbul: Ekin Yayınları, 2011.

Aksu, Ali. "Emevîler Döneminde Sosyal Tabakalar". *İstem Dergisi* 4/8 (Konya 2006), 63-81.

Atalay, Orhan. *Doğu ve Batı Kaynaklarında Birlikte Yaşama*. İstanbul: Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yayınları, 1999.

Cahen, Claude. *Osmanlılardan Önce Anadoluda Türkler*. Çev. Yıdız Mohan. İstanbul: E Yayınları, 1979.

Çiçek, Halil. *Farklı Kültürlerin Birlikte Yaşama Formülü*. İstanbul: Beyan yayınları, 2008.

Derveze, İzzet. *et-Tefsîru'l-Hadîs*. 10 Cilt. Kahire: Dâru ihyai'l-kütübî'l-Arabiyye, 1383.

DİA. "Uşûr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/260-263. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Erkal, Mehmet. "Cizye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/42-45. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Erul, Bünyamin. "Veda Hutbesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/591-593. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Esed, Muhammed. *Kur'ân Mesajı*. Çev. Cahit Koytak & Ahmet Ertürk. 3 Cilt. İstanbul: İşaret Yayınları, 1999), 3/1057.

Gordlevski, Vladimir Aleksandroviç. *Anadolu Selçuklu Devleti*. Çev. Azer Yaran. Ankara: Onur Yayınları, 1988.

Güneş, Gülcan Avşin. "Osmanlı Devleti'nin Gayrimüslimlere Bakışı". *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*. 1/2 (2015), 1-30.

Hamidullah, Muhammed. *İslam Peygamberi*. Çev. Salih Tuğ. 2 Cilt. Ankara: İmaj Yayınları, 2003.

İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: Dâru't-Tunusiyye, 1984.

İşler, Emrullah. "Fitne Katilden Beter mi? -Fitne Kelimesi ve Türkçe'ye Çeviri Sorunu-". *İslâmiyât*. 2/2 (İslâm ve Demokrasi özel sayısı 1999),137-153.

Kallek, Cengiz. "Harac". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/71-88. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Karaman, Hayreddin vd.. *Kur'ân Yolu*. 5 Cilt. Ankara: DİB Yayınları, 2007.

Kutub, Seyyid. *fî Zılâli'l-Kur'ân*. 6 Cilt. Beyrut-Kahire: Dâru'ş-şurûk, 7. Basım. 1412.

Mevdûdî. Tefhîmu'l-Kur'ân. Çev. Muhammed Han Kayani vd.. 7 Cilt. İstanbul: İnsan Yayınları, 1996.

Muḳâtil b. Suleymân. *Tefsîru Muḳâtil b. Suleymân*. Nşr. Aḥmed Ferîd. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2003.

Özkan, Mustafa. "Medine Vesikası". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ek-2: 212-215. Ankara: TDV Yayınları, 2016.

Öztürk, Mustafa. *Kur'ân-ı Kerim Meali*. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2011.

Râzî, Fahreddin. *Mefatihu'l-Ğayb*. 3. Baskı. 32 Cilt. Beyrut: Dâru ihyai't-türasi'l-Arabî, 1420.

Söylemez, Mehmet Mahfuz. "İlk Dönem İslam Toplumunda Gayrimüslimlerin Yeri: Haklar ve Hoşgörü". *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 22 (2010): 99-124.

Ṭaberî, Ebû Caʿfer Muḥammed b. Cerîr. *Câmiʿu'l-Beyân fî Teʾvîli ʾÂyi'l-Ḳur'ân*. Nşr. Aḥmed Muḥammed Şâkir. 26 Cilt. b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1420/2000.

Uludağ, Süleyman. "Takvâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/484-486. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Ural, A. Ali. "Kardeşime Mektup". *Hz. Peygamber ve Birlikte Yaşama Ahlakı*. Ankara: DİB Yayınları, 2015.

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'ân Dili*. 10 Cilt. İstanbul: Feza Gazetecilik, ts.

Yıldız, Hakkı Dursun. *Büyük İslam Tarihi*. 14 Cilt. İstanbul: Çağ Yayınları. 1989.

Tabiinden Ebu Huzeyfe Diye Meşhur Olan Musa B. Mesud'un Hayati

Asmaa Younis[1]

[1] Dr. Öğretim. Üyesi, Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı

Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Ana Dilinin Etkisine Dair Bir İnceleme[1]

Murat Yiğit[2]

Muhammed Hasan Çakır[3]

Giriş

Küreselleşen dünyada uluslararası iletişim ve kültürel etkileşim gerçekliğinde ana dili dışında yabancı bir dili öğrenmek neredeyse bir zorundalık halini almıştır. Bu bağlamda yabancı dil öğretiminin dünyada olduğu gibi Türkiye'de de önemli bir gündem maddesi olduğu bilinmektedir. Türkiye'nin gönül coğrafyası olarak adlandırdığı topraklarda yaşayan insanlarla geçmişten gelen kültürel bağları muhafaza etmek istemesi adına yürüttüğü kültürel diplomasi ve bulunduğu coğrafyadaki iç savaşlar, yoksulluk nedeniyle birçok göçmeni bünyesinde barındırması; yabancı/ikinci dil olarak Türkçe öğretimi sürecini ön plana çıkarmıştır.

Ana dili, TDK'ye göre; "çocuğun ailesinden ve içinde yaşadığı topluluktan edindiği dil şeklinde tanımlanmaktadır." Aksan ise Ana dili, "başlangıçta anneden ve yakın aile çevresinden daha sonra da ilişkili bulunulan çevreden öğrenilen, insanın bilinçaltına inen ve bireylerin toplumla en güçlü bağlarını oluşturan dildir" (Aksan, 2003: 81) şeklinde tanımlamaktadır. Tanımlardan hareketle ana dilinin, bir milletin sahip olduğu özelliklerin yansıması olduğu düşünülebilir. Dil edinimi ise, öncelikle dilin işleyişini ve anlamsal boyutunu algılamakla gerçekleşir. Böylece, çocuk ana dilindeki yapısal işleyişe göre (özne-nesne-yüklem) anlamlı cümleler kurmaya başlar. Ana dili dışında ikinci bir dil öğrenme durumu çocuk için daha kolay olacaktır. Zira, çocuğun ana dili edinme sürecinde elde ettiği dilsel tecrübe yeni öğrenmeye başladığı dili olumlu yönde etkileyecektir (Şavlı, 2009: 180). Yabancı dil öğrencisinin mensup olduğu kaynak kültür içinde şekillenen ana dili durumunun yabancı dil olarak Türkçe öğretimi (YTÖ) sürecini temelden etkileyebileceğine dair bilimsel çalışmalar bulunmaktadır. Jin'e (Akt. Şevik, 2007) göre; son yıllarda dil eğitimi literatüründe öne çıkan konuların başında; iki dilli (bilingual) yabancı dil eğitimidir ve bu görüş öğrencilerin ana dillerinin, ikinci dil veya yabancı dil öğretimini kolaylaştırdığı savını temel almaktadır.

---

[1] Bu çalışma, 4-8 Mayıs 2020 tarihinde Ankara'da yapılan 2. Uluslararası Multidisipliner Sosyal Bilimler Kongresisinde (ICMUSS-2020) sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

[2] Murat Yiğit, Dr. Öğr. Üyesi, Kırıkkale Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi, muratyigit06@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7487-0007

[3] Muhammed Hasan Çakır, Yüksek Lisans Öğrencisi, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı, hasancakir335@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4787-914X

Her dil bir kültürle doğar, büyür ve gelişir. Dolayısıyla onu oluşturan insanların geçmişten günümüze her türlü yaşam biçimini de içinde barındırır. Ana dilin kendine özgü kültürel gerçekliği, yaşam felsefesi, değerleri vardır. Bir toplumun özünden gelen temel değerler; heyecan, mutluluk, sevinç, korku, inanç ve endişe ana dilinin kendine özgü bağlamında yoğrularak iletişim döngüsüne girer (Alpar, 2013: 99). Bu bağlamda hem ana dilde hem de hedeflenen ikinci dilde toplumun değerlerini ve yaşama biçimini bilmenin dil öğrenme noktasında önemli olduğu düşünülebilir. Bireyin ikinci bir dil öğrenirken karşılaştığı en önemli problem, kendi ana diliyle ilgili olarak yaşadığı olumsuz aktarımlardır. Ancak bireyin sahip olduğu ana dili ile öğrenmek istediği dilin birbirine benzemesi hedef dili öğrenirken daha rahat öğrenilmesini sağlayabilmektedir (Başkan, 2006). Başka bir deyişle, dil öğrenen bireylerin sahip olduğu dilin yapısal özelliklerinin, hedef dil ile benzerlik ve farklılık göstermesinin dil öğretimini etkileyeceği düşünülebilir.

YTÖ'de ana dilinin etkisi hususunda önemli noktalardan birisi de şüphesiz söz varlığıdır. Bireyin ana dilinde sahip olduğu kelime dağarcığının geniş olması, ikinci bir dili daha kolay öğrenmesini sağlayacaktır (Soral, 2009). Başka bir deyişle, bireyin öğrenmeye çalıştığı yabancı/ikinci dille ilgili ana dili düzeyinde sahip olduğu kelime hazinesinin durumu; hedef dilin kültürel kodlarının algılamasını ve dil becerilerinin etkin olarak kullanımını etkileyecektir.

Farklı diller arasındaki ortaklıklar, yakınlıklar ve ödünçleme ilişkisi diller arasında yapılacak transferin niteliğini de belirler. Birbirine yakın, iç içe yaşamış milletlerin dilleri büyük oranda söz varlığı benzerliği sağlayarak öğrenenler için oldukça avantaj yaratır (Alyılmaz, 2018: 2457). Ülkemizin tarihi ve sahip olduğu coğrafya sebebiyle birçok milletle kültürel ve dilsel etkileşime girdiği bilinmektedir. Bu durum, Türkçe ve dünyadaki birçok dilde ortaklıklar olması sonucunu doğurmuştur. Ayrıca Türkçenin etki sahası kelime anlamında oldukça geniştir. Bu bağlamda birçok farklı millete sahip yabancı öğrencinin, Türkçe öğrenirken kendi ana dilleri ile Türkçenin müştereklerinden yararlanabileceği düşünülmektedir.

Yöntem

Araştırmanın bu kısmında araştırma modeli, çalışma grubu, verilerin toplanması ve analizi başlıklarına yer verilmiştir.

Araştırma Modeli

Çalışmada nitel araştırma yöntemleri içerisinde yer alan yarı-yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. "nitel araştırmayı, gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel bilgi toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya

konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma olarak tanımlamak mümkündür" (Yıldırım ve Şimşek, 2008).

"Nitel yöntemlerden en sık kullanılanı görüşmedir. Görüşme insanların perspektiflerini, tecrübelerini, duygularını ve algılarını ortaya koymada kullanılan oldukça güçlü bir yöntemdir" (Bogdan ve Biklen, 1992'den Akt. Yıldırım, 1999:10). Görüşme teknikleri içerisinde yer alan yarı-yapılandırılmış görüşme tekniği, "analizlerin kolaylığı, görüşülene kendini ifade etme imkânı, gerektiğinde derinlemesine bilgi sağlama gibi avantajları" (Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2012:152). olması sebebiyle tercih edilmiştir.

Çalışma Grubu

Bu araştırmanın çalışma grubunu, Ankara ili içerisinde yer alan bazı özel yabancılara Türkçe öğretimi kursları ve Çankaya Halk Eğitim Merkezinde, B1 ve üstü dil seviyesinde öğrenim gören 41 yabancı öğrenci oluşturmaktadır. Çalışma grubunu oluşturan öğrencilerin demografik özellikleri şu şekildedir:

Tablo 1. Çalışma Grubu Öğrencilerinin Demografik Özellikleri

Cinsiyet	**Erkek**	**Kadın**					
(f)	21	20					
Yaş	**0-18**	**19-25**	**26-36**	**37-47**	**47+**		
(f)	4	11	13	6	7		
Türkiye'de Bulunma Süresi(yıl)	**0-1**	**1-2**	**2-3**	**3-4**	**4+**		
(f)	13	6	7	3	12		
Türkçe Öğrenme Süresi / Yıl	**0-1**	**1-2**	**2-3**	**3-4**	**4+**		
(f)	22	19	*	*	*		
Ana dili	**Arapça**	**Farsça**	**Rusça**	**Almanca**	**Türkmence**	**Özbekçe**	**Peştunce**
(f)	13	16	5	1	1	3	2
Türkçe Seviyesi	**A1**	**A2**	**B1**	**B2**	**C1**	**C2**	
(f)	*	*	33	1	5	2	

Yukarıda verilen tabloda, çalışma grubunu oluşturan öğrencilerin demografik özellikleri yer almaktadır. Bu tablodan hareketle öğrencilerin 21'inin erkek, 20'sinin ise kadın olduğu görülmektedir. Öte yandan, öğrencilerin yaşları incelendiğinde; 4'ünün 0-18 yaş, 11'inin 19-25, 13'ünün 26-36, 6'sının 37-47 ve 7 öğrencinin ise 47 yaş ve üstünde olduğu; öğrencilerin Türkiyede bulunma sürelerine bakıldığında; 13'ünün 0-1 yıl, 6'sının 1-2 yıl, 7'sinin 2-3 yıl, 3'ünün 3-4 yıl arası ve 12'sinin ise 4 ve üzeri yıldan beri Türkiye'de yaşadıkları; ayrıca öğrencilerin, 22'sinin 0-1 yıl, 19'unun 1-2 yıl yıldan beri Türkçe öğrendikleri tespit edilmiştir. 2-3, 3-4 ve 4 üstü yıldan beri Türkçe öğrenen öğrencilere ise rastlanılmamıştır. Bu verilerden hareketle öğrencilerin birçoğunun 1 ve üzeri yıldan beri Türkiye'de yaşamalarına rağmen son 1 ve 2 yıl içerisinde Türkçe öğrenmeye başladıkları söylenebilir. Ana dili verilerinden hareketle; öğrencilerin 7 farklı ana dile sahip olduğu görülmektedir. Bu öğrencilerin, 16'sının Farsça, 13'ünün Arapça, 5'inin Rusça, 3'ünün Özbekçe, 2'sinin Peştunce, 1'inin Almanca ve 1'inin de Türkmence anadiline sahip olduğu anlaşılmıştır. Öğrencilerin Türkçe seviyeleri incelendiğinde ise, 33'ünün B1, 1'inin B2, 5"inin C1 ve 2'sinin C2 seviyesinde dil yeterliğinde olduğu tespit edilmiştir.

Verilerin Toplanması

Yapılan çalışmada, ana dilinin Türkçe öğrenme becerisine yönelik etkisiyle ilgili görüşler almak için yabancı dil olarak Türkçe öğrenen öğrencilere yönelik, yarı-yapılandırılmış görüşme formu hazırlanmıştır. "Görüşme sayesinde görüşülenlerin anlam dünyaları, duygu ve düşünceleri anlaşılarak ve daha derin bilgi edinilir" (Kuş, 2012). Görüşme formları hazırlanırken uzman görüşüne başvurulmuştur. Gerekli düzenlemeler yapıldıktan sonra görüşme formları yazılı olarak öğrencilere uygulanmıştır. Araştırma yapılacak kurumlardan, araştırma öncesi gerekli izinler alınmıştır. İzinler alındıktan sonra öğrencilerin yazılı olarak görüşleri alınmıştır. Ayrıca araştırmacı tarafından katılımcılara, bilgilerinin kimseyle paylaşılmayacağı iletilmiştir.

Verilerin Analizi

Araştırmada, yabancı öğrencilerin görüşleri nitel araştırma analiz tekniklerinden, içerik analizi ile incelenmiştir. İçerik analizi elde edilen verilerin daha derinlemesine işlenmesini gerektirir (Yıldırım ve Şimşek, 2008). İçerik analizi aşamasında öncelikle araştırmacı araştırma konusuyla ilgili sınıflandırmalar yapmaktadır. Daha sonra araştırmacı, incelemiş olduğu veri setinden elde ettiği; sözcük, cümle ya da görselleri saymaktadır. Kategorilere ayırma aşamasında araştırmacı dikkatli olmalı, yani aynı veri seti üzerinde benzer araştırma yürütmeyi planlayan başka araştırmacıların aynı sonuçlara ulaşabileceği türden tutarlı bir yol izlemelidir (Silverman, 2001'den Akt. Özdemir, 2010).

Araştırmada elde edilen veriler bilimsel araştırma yayın etiklerine göre analiz edilmiş ve yorumlanmıştır. Ayrıca, sayısal veriler tablo şeklinde yansıtılmış ve sayısal veriler öğrencilerin ifadeleriyle desteklenmiştir. Ayrıca etik ilkeler doğrultusunda öğrenci görüşleri; Ö1 (Öğrenci 1), Ö2 (Öğrenci 2) gibi kodlanmıştır. Öğrenci görüşleri verilirken yapılan yazım yanlışları düzeltilmemiş, öğrencilerin bizzat görüşü olduğunu belirtmek adına tırnak içerisinde verilmiştir. Ayrıca araştırmaya katılan öğrencilerin görüşlerinin çok çeşitli olmasından dolayı görüşler tabloda verilirken frekans(f) kısaltma harfi kullanılmıştır.

Bulgular ve Yorumlar

Araştırmanın bu bölümünde Türkçe öğrenen öğrencilerin ana dilinin Türkçe öğretimine etkisine dair görüşleri incelenmiş ve bu görüşler sırasıyla belirtilmiştir. Elde edilen verilerden hareketle şu bulgulara ulaşılmıştır:

Tablo 2. Türkçede Yaşanan Dil Sürçmesi ve Telaffuz Sorunlarına Dair Öğrenci Görüşleri

Dil Sürçmesi ve Telaffuz Sorunu Yaşarım	**(f)**	**Örnek/Harfler**	**(f)**
Evet	35	-a	3
Hayır	6	-c	1
		-e	7
		-ğ	6
		-ı	10
		-i	11
		-j	1
		-u	6
		-ü	14
		-ö	11

Yukarıdaki tabloda öğrencilerin, Türkçe öğrenirken dil sürçmesi ve telaffuz noktasında yaşadıkları sorunlara dair görüşlerine yer verilmiştir. Tablodan hareketle öğrencilerin genelinin dil sürçmesi ve telaffuz konusunda problem yaşadıkları görülmektedir. Öğrencilerin en çok "–ü, -o, -ö, -ı, -i" sesli harflerinde problem yaşadıkları anlaşılmaktadır. Öte yandan, "-a, -e,-u, -ğ, -c ve –j" harflerinde de telaffuz ve dil sürçmesi noktasında problem yaşadıkları dikkat çekmektedir. Ayrıca öğrencilerin hemen

hemen hepsinin birden fazla harfte problem yaşadığı ve bu harflerin de özellikle sesli harfler ve –ğ harfı olduğu tespit edilmiştir. Bu durumun en büyük sebebi olarak öğrencilerin birçoğunun Arapça ve Farsça alfabeleri kullanması ve bu alfabelerde Türkçeye göre daha az sesli harfin yer alması düşünülebilir. Öte yandan, yine bu sebepten dolayı ana dilinde kullandığı alfabede, Türkçeye göre az sesli harf bulunan öğrencilerin, Türkçede ki sesli harfleri öğrenirken zorlandıkları yargısına ulaşılabilir. Diğer taraftan, 6 öğrencinin ise telaffuz ve dil sürçmesi konusunda problem yaşamadığı görülmektedir. Bu verilerden hareketle bu soru özelinde ana dilinin, Türkçe öğrenmeyi daha çok olumsuz olarak etkilediği görülmektedir. Bu bağlamda bazı öğrenci görüşleri şu şekildedir:

Ö12: "Evet, yumuşak g (ğ) ve (ı) (noktasız)"

Ö14: "Evet, a ı o u e i ü ö bir az zor (ğ) çok edemiyorum."

Ö19: "Evet çok, ü ö harfı telafüz edemiyorum."

Ö24: "Evet çok, (e, i, ü, u, o, ö, ğ, ı)."

Ö31: "Evet. c ve j karisiyor bazen."

Tablo 3. Hangi Sözlüğü Kullandıklarına Dair Öğrenci Görüşleri

Öğrencilerin Kullandıkları Sözlükler	**(f)**
Türk Dili Sözlüğü	8
Arapça-Türkçe	10
Farsça-Türkçe	16
İngilizce-Türkçe	4
Rusça-Türkçe	3
Almanca-Türkçe	1
Google Translate	2

Tablo 3' te öğrencilerin, hangi sözlüğü kullandıklarına dair görüşlere yer verilmiştir. Bu verilerden hareketle öğrencilerin Türkçe öğrenirken 7 farklı sözlük kullandıkları görülmektedir. Sözlük kullanım tercihlerine bakıldığında; en yüksek tercih oranının 16 öğrenciyle Farsça-Türkçe sözlükte olduğu tespit edilmiştir. Farsça-Türkçe sözlükten sonra en çok kullanılan sözlüklerin sırasıyla; Arapça-Türkçe, Türk Dili Sözlüğü, İngilizce-Türkçe, Rusça-Türkçe ve Almanca-Türkçe sözlükleri olduğu görülmüştür. Ayrıca 2 öğrencinin "google translate" cevabı dikkat çekmektedir. Farsça-Türkçe sözlüğü tercih eden

öğrencilerin neredeyse hepsinin Afganistan ve İran kökenli öğrenciler olduğu görülmüştür. İranlı öğrencilerin İran'da resmi dil olarak Farsça kullanıldığı için bu sözlüğü tercih ettikleri söylenebilir. Ülkelerinde Farsçanın yaygın bir dil olarak kullanılması Afganlı öğrencilerin sözlük tercihinde etkili olmuştur. Ayrıca çalışma grubunda; ana dili İngilizce olmadığı ya da ülkelerinde yaygın olarak konuşulan bir dil olmadığı halde öğrencilerin 4' ünün İngilizce-Türkçe yanıtını verdiği gözlemlenmiştir. Bu öğrencilerin İngilizce-Türkçe sözlüğü tercih etme nedeninin iki dillik olduğu bilgisine ulaşılmıştır. Genel anlamda öğrencilerin Türkçe öğrenirken, ana dili ya da ülkesinde konuşulan yaygın dile göre sözlük kullandığı yargısına ulaşılabilir. Bu bağlamda bazı öğrenci görüşleri şöyledir:

Ö2: "TURKÇE-Farsçe"

Ö6: "Türkçe-rusça sözlüğü"

Ö12: "Türkçe-Arapça/İngilizce"

Ö15: "Türkçe-arabça"

Ö17: "Türkçe Türkçe dil sözlüğü"

Ö33: "Almanca sözlüğü kullanıyorum."

Ö36: "Google translate"

Tablo 4. Türkçe Konuşurken Başka Bir Dilden Kelime Alınması ve Bu Dilin Hangi Dil Olduğuna Dair Öğrenci Görüşleri

Başka Bir Dilden Kelime Alırım	**(f)**	**Diller**	**(f)**
Evet	37	Farsça	13
Hayır	4	Arapça	10
		İngilizce	6
		Fransızca	1
		Rusça	4
		Özbekçe	2
		Türkmence	1

Yukarıdaki tabloda öğrencilerin, Türkçe konuşurken başka dilden yaptığı alıntılama ve bu dilin hangi dil olduğu hakkındaki görüşlerine yer verilmiştir. Tablodan hareketle öğrencilerin nerdeyse tamamının Türkçe konuşurken başka bir dilden kelime aldığı görülmektedir. Bu bağlamda araştırmaya katılan öğrencilerin Türkçe konuşurken en fazla Farsça ve Arapça'tan kelime aldıkları tespit edilmiştir. Bu

diller haricinde, İngilizce, Fransızca, Rusça, Özbekçe, Türkmence dillerinden de öğrencilerin kelime kullandığı anlaşılmaktadır. Ayrıca 4 öğrenci, Türkçe konuşurken başka bir dilden kelime kullanmadıklarını belirtmiştir. Verilerden hareketle öğrencilerin ait olduğu milletlerin resmi dili ve konuştukları ana dili hususiyetiyle, Türkçe konuşurken başka bir dilden kelime aldıkları saptanabilir. Bu bağlamda bazı öğrenci görüşleri şu şekildedir:

Ö5: "Evet. Arabça kelime Alıyorum"

Ö8: "Rusça"

Ö12: "Evet Arapça/İngilizce"

Ö14: "Evet Farsçe"

Ö28: "Evet, İngilizce, Rusça"

Ö30: "Türkmence ve Arapce"

Ö36: "Özbekçe"

Ö37: "Evet Fransızca"

Tablo 5. Ana Dilinin Türkçe Alfabe Öğretimine Etkilerine Dair Öğrenci Görüşleri

Ana Dilinin Türkçe Alfabe Öğrenimine Etkisi	**(f)**	**Sebep**	**(f)**
Olumlu	13	Alfabelerin benzer olması	6
Olumsuz	11	İki alfabeyide biliyorum	4
Etkisi Yok	17	Problem yaşamadım	7
		Alfabelerin farklı olması	8
		Yanlış kelime telaffuzu	2
		Dili en iyi şekilde öğrenmeye çalışıyorum	1

Tablo 5'te öğrencilerin, ana dilinin Türkçe alfabe öğretimine etkisine dair görüşlerine yer verilmiştir. Bu bağlamda, 17 öğrencinin alfabenin etkisinin olmadığına dair görüşleri dikkat çekmektedir. Ayrıca ana dilinin alfabe öğretimine etkisi noktasında; 13 öğrencinin olumlu, 11 öğrencinin ise olumsuz görüş bildirdiği görülmektedir. Olumlu görüş bildiren öğrenciler, alfabelerin benzer olması ve iki alfabeyi de bilmeleri gibi nedenlerle bu görüşü savunmaktadır. Olumsuz görüş bildiren öğrencilerin, alfabelerin farklı olması ve kelimeleri yanlış telaffuz etme gibi nedenlerle bu görüşte oldukları tespit edilmiştir. Öte yandan, bir dili öğrenirken problem yaşamadığını belirten öğrencilerin, ana dilinin Türkçe alfabe

öğretimine etkisi olmadığını düşündüğü tespit edilmiştir. Öğrencilerin kullandıkları alfabelerin, Türkçe alfabesine gerek ses gerek şekil olarak yakın olduğu durumlarda öğrencilerin olumlu etkilendiği bilgisine ulaşılırken, farklı olduğu durumlarda öğrencilerin, Türkçe öğrenirken olumsuz etkilendikleri söylenebilir. Bu bağlamda bazı öğrenci görüşleri şu şekildedir:

Ö3: "Bütün alfabeyi bildiği için zorluk yaşamadım."

Ö9: "Farsçada alfabe Farklı Zor oldu."

Ö21: "Alfabe problem yaşamadım."

Ö27: "Benim için bir etkisi yok çünkü ben bir dili çocuk gibi öğrenmeye çalışıyorum."

Ö33: "Latin alfabesi kullanıldığı için kolaydı, o yüzden olumsuz etkisi olmadı."

Ö38: "Yanlış telafuz etme."

Tablo 6. Ana Dilinin Türkçe Konuşma Becerisine Etkilerine Dair Öğrenci Görüşleri

Ana Dilinin Türkçe Konuşma Becerisine Etkisi	**(f)**	**Sebep**	**(f)**
Olumlu	16	Ortak kelimeler var	9
Olumsuz	13	Telaffuz	2
Etkisi Yok	12	Gramer farklı	6
		Ortak kelime yok	2

Tablo 6'da ana dilinin Türkçe konuşma becerisine etkilerine dair öğrenci görüşlerine yer verilmiştir. Tablodan hareketle öğrencilerin ağırlıklı olarak bu hususta olumlu etkilendikleri görülmektedir. Olumlu etkilenen öğrencilerin ana dilleri ve Türkçe arasında ortak kelimeler bulundurması sebebiyle bu görüşte oldukları tespit edilmiştir. Bu öğrencilerin Arap ve Fars kökenli olması dikkat çekmektedir. Ayrıca ana dilinin konuşma becerisine etkisi noktasında; 13 öğrencinin olumsuz, 12 öğrencinin ise olumlu cevap verdiği görülmektedir. Olumsuz etkilendiğini ifade eden öğrencilerin ana dilleri ile Türkçe arasında; ortak kelimelerin olmaması, iki dilin gramerlerin farklı olması, Türkçe telaffuz noktasında sıkıntı yaşamaları vb. nedenlerle olumsuz etkilendiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda bazı öğrenci görüşleri şu şekildedir:

Ö8: "Ortak kelimeleri yok. Zorlanıyorum."

Ö28: "Gramer çok farklı."

Ö39: "Hem olumlu hemde olumsuz yanları var Türkçe çok Farsça kelime barındığı için olumlu olarak etkiler. Ama telaffuz konusunda olumsuz etkiler."

Ö41: "Olumlu, çünkü farca ve türkçe arasında ortak kelimeler var."

Tablo 7. Ana dilinin Türkçe Yazma Becerisine Etkilerine Dair Öğrenci Görüşleri

Ana Dilinin Türkçe Yazma Becerisine Etkisi	(f)	Sebep	(f)
Olumlu	3	Alfabe aynı	1
Olumsuz	27	Söz dizimi	3
Etkisi Yok	11	Alfabe farklı	2
		Sesli harfler	15
		Gramer farklı	4

Tablo 7'de öğrencilerin, ana dilinin Türkçe yazma becerisine etkilerine dair görüşleri yer almaktadır. Bu verilerden hareketle öğrencilerin büyük çoğunluğunun bu hususta olumsuz etkilendiği görülmektedir. Öte yandan 11 öğrencinin herhangi bir şekilde bahsedilen hususta etkilenmediği tespit edilirken, 3 öğrencinin ise olumlu etkilendiği söylenebilir. Olumsuz etkilenen öğrenciler, ana dilleri ile Türkçede arasında; sesli harflerin, gramerin, söz diziminin ve alfabelerin farklı olmasını ana etken olarak göstermektedir. Hami-Sami dil ailesine mensup olan Arapça ve Hint-Avrupa dil ailesine mensup olan Farsça ana dili konuşuru olan bu öğrencilerin yaşadığı temel sorununun; farklı dil aileleri arasındaki alfabe, gramer, söz dizimi, fonetik vb. dilbilimsel farklılıklardan kaynaklı olduğu söylenebilir. Öte yandan bazı öğrenciler, ana dilinde kullandıkları alfabe ile Türk alfabesinin aynı olması sebebiyle olumlu görüş bildirmiştir. Bu bulgulardan hareketle olumsuz görüş bildiren öğrencilerin ana dillerinin Türkçe yazma becerisi olumsuz etkilediği yargısına ulaşılabilir. Bu bağlamda bazı öğrenci görüşleri şu şekildedir:

Ö14: "Yazma kolay çunku latın harf var."

Ö17: "a e ı i o ö u ü sesler çok karıştırıyorum."

Ö22: "gramer çok farklı."

Ö23: "Türkçe yazma çok farklı."

Ö33: "Konuşmada olduğu gibi yazmada da Türkçenin söz dizimi farklı olduğu için zorlanmalar yaşadım."

Tablo 8. Ana dilinin Türkçe Okuma Becerisine Etkilerine Dair Öğrenci Görüşleri

Ana Dilinin Türkçe Okuma Becerisine Etkisi	**(f)**	**Sebep**	**(f)**
Olumlu	6	Telaffuz	3
Olumsuz	16	Söz dizimi farklı	1
Etkisi Yok	19	Ortak kelimeler	1
		Sesli harfleri ve –ğ harfini karıştırıyorum	3
		Alfabe farklı	4

Yukarıdaki tabloda öğrencilerin ana dilinin, Türkçe okuma becerisine etkilerine dair görüşlerine yer verilmiştir. Bu bağlamda öğrencilerin genelinin bu hususta etkilenmediği görülmektedir. Öte yandan 16 öğrencinin bu hususta olumsuz, 6 öğrencinin ise olumlu etkilendikleri tespit edilmiştir. Olumsuz etkilenen öğrencilerin temel sorununun telaffuz esnasında; sesli harflerin yeterince çıkarılamaması, –ğ harfinin karıştırılması, alfabelerin farklı olması, söz diziminin farklı olması gibi nedenlerle olumsuz etkilendikleri görülmektedir. Ayrıca, her iki dilde bulunan ortak kelimelerin varlığı öğrencileri olumlu yönde etkilemektedir. Bu bağlamda bazı öğrenci görüşleri şu şekildedir:

Ö3: "Olumlu yönü bazı türkçe kelimeleri Farsça olduğundan okuma olumlu oluyor"

Ö13: "Evet, bazi harflar mesela -ı, ö, ü, ğ- zor."

Ö16: "Ben teleffuz çok problem var."

Ö17: "a, e, ı, i, o, ö, u, ü sesler çok karıştırıyorum."

Ö24: "Okumaya çok zor çunku farklı harflar var."

Ö39: "Olumsuz etkiler çünkü Farsça da tersten yazılıp okunur."

Tablo 9. Ana dilinin Türkçe Dinleme Becerisine Etkilerine Dair Öğrenci Görüşleri

Ana Dilinin Türkçe Dinleme Becerisine Etkisi	**(f)**	**Sebep**	**(f)**
Olumlu	13	Çok hızlı konuşma	2
Olumsuz	12	Sesli harfleri ve –ğ harfini karıştırıyorum	8
Etkisi Yok	16	Telaffuzlar yakın	1

	Telaffuz zor	1
	Ortak kelimeler	1
	Anlıyorum ama konuşmada problem var	5

Tablo 9'da ana dilinin, Türkçe dinleme becerisine etkilerine dair öğrenci görüşlerine yer verilmiştir. 16 öğrenci bu konuda etkilenmedikleri ifade etmiştir. Öte yandan 13 öğrencinin olumlu etkilendiği görülürken, 12 öğrencinin ise bu durumdan olumsuz etkilendiği söylenebilir. Olumlu etkilenen öğrencilerin, iki dil arasındaki ortak kelimelerin varlığı ve kendi ana dillerindeki kelimelerle telaffuzların benzer olması sebebiyle bu görüşte oldukları anlaşılmaktadır. Öte yandan olumsuz etkilenen öğrencilerin; sesli harfleri çıkaramama, –ğ harfinin karıştırılması, çok hızlı konuşulması, telaffuzun zor olması gibi sebeplerle olumsuz etkilendikleri ortaya çıkmıştır. Etkisi yok diyen öğrencilerin ise ağırlıklı olarak dinlemeden ziyade konuşma becerisinde sorun yaşadıkları tespit edilmiştir. Öğrencilerin bu söylemlerinden hareketle; ana dillerinin onların Türkçe dinleme becerisinden çok konuşma becerisini olumsuz etkilediği söylenebilir. Bu bağlamda bazı öğrenci görüşleri şu şekildedir:

Ö14: "Çok zor çunkü çok Hızlı konuşıyor her kes."

Ö16: "Anlıyorum ama konuşma karışıyor."

Ö18: "a-e-ı-ö-u- ü –ğ çok karıştıryorum."

Ö20: "anlıyoruz ama konuşurken karıştırıyorum."

Ö26: "olumlu etkisi var dinlerken ayni kelimeleri Özbekçede var kelimeleri düşüne biliyorum ve ne dediğin anlıyorum."

K36: "Telaffuzlar birbirine yakın."

Tablo 10. Ana dilinin Türkçe Dil Bilgisi Öğrenimine Etkilerine Dair Öğrenci Görüşleri

Ana Dilinin Türkçe Dilbilgisi Öğrenimine Etkisi	**(f)**	**Sebep**	**(f)**
Olumlu	4	Gramer farklı	4
Olumsuz	21	Sesli harfleri ve –ğ harfini karıştırıyorum	15
Etkisi Yok	16		

Tablo 10'da öğrencilerin, ana dilinin Türkçe dil bilgisi öğrenimine etkilerine dair görüşleri yer almaktadır. Tablodan hareketle; öğrencilerin genelinin ağırlıklı olarak bu hususta olumsuz etkilendikleri görülmektedir. Ayrıca, 16 öğrenci bu hususta etkisi olmadığı ve 4 öğrencinin ise olumlu olduğu yönünde görüş bildirdikleri tespit edilmiştir. Olumsuz görüş bildiren öğrenciler en çok sesli harfler ve –ğ harfinin karıştırılmasından dolayı olumsuz etkilendiklerini ifade etmiştir. Ayrıca 4 öğrencinin de ana dillerindeki gramerin farklı olması sebebiyle bu şekilde görüş bildirdikleri anlaşılmaktadır. Genel anlamda bu soruya bakıldığında; öğrencilerin ana dillerinin onları Türkçe dilbilgisi kurallarını öğrenme noktasında zorladıklar savunulabilir. Bu bağlamda bazı öğrenci görüşleri şu şekildedir:

Ö9: "seslı harfleı karıştıyorum."

Ö11: "ı, i u, ü, o, ö karısıyor."

Ö12: "Bazı Problem yaşıyorum çünkü çok kural var."

Ö18: "a e ı i o ö u ü ğ sesler çok karıştırıyorum."

Ö33: "Olumsuz: Almanca'da görünüş, bakış yok. Belirtme hali farklı olarak kullanılır."

Tablo 11. Ana dilinin Türkçe Kelime Öğrenimine Etkilerine Dair Öğrenci Görüşleri

Ana Dilinin Türkçe Kelime Öğrenimine Etkisi	**(f)**	**Sebep**	**(f)**
Olumlu	20	Ortak kelimeler var	14
Olumsuz	6	Kelime hazineleri benzemiyor	1
Etkisi Yok	16	Ortak kelimelerin yazılışları aynı anlamları farklı	2

Tablo 10'da öğrencilerin, ana dilinin Türkçe kelime öğrenimine etkilerine dair görüşlerine yer verilmiştir. Bu görüşlerden hareketle öğrencilerin ağırlıklı olarak bu hususta olumlu etkilendikleri görülmektedir. Olumlu etkilenen öğrencilerin ana dilleri ile Türkçe arasında ortak kelimelerin olması olumlu görüşü destekler niteliktedir. Bu bağlamda bahsi geçen öğrencilerin ana dillerinin Arapça ve Farsça olduğu ve bahse konu diller ile Türkçe arasında kadim ödünçleme ilişkilerin olduğu bilinmektedir. Başka bir deyişle, diller arası ortaklıkların kelime öğretimini, hızlı ve kalıcı öğrenmeyi olumlu yönde etkilediği söylenebilir. Ayrıca 16 öğrencinin bu konuda olumlu ya da olumsuz şekilde etkilenmedikleri görülmektedir. Diğer taraftan, 6 öğrenci bu hususta olumsuz etkilendiklerini ifade etmiştir. Bu öğrencilerin olumsuz etkilenmesinin temel sebebi; kaynak dil ve hedef dil arasında ortak

kelimelerin bulunmaması ve yalancı eşdeğerlik sorunudur. Bu bağlamda bazı öğrenci görüşleri şu şekildedir:

Ö8: "Ortak kelimelerin yazılı aynı anlamları farklı"

Ö26: "evet olumlu etkisi var bazi kelimeler farsçasıla Türkçesi ayni"

Ö29: "ortak kelemelerimiz var problemiz olmuyor."

Ö33: "Hiç etki yoktu; iki dilin kelime hazineleri hiç benzemiyor birbirine."

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde ana dilinin etkisinin detaylı olarak incelendiği bu araştırmada, Türkiye'de bulunan B1 ve üstü dil seviyesine sahip öğrencilerin ana dilinin Türkçe öğrenimine etkisi bağlamında; "cinsiyet, demografik özellikler, alfabe öğretimi, söz dizimi, fonetik, telaffuz, dinleme, okuma, yazma, konuşma becerileri, dilbilgisi ve kelime öğretimi" değişkenlerine göre incelenmiş; ana dilinin Türkçe öğretimi sürecine olumlu ve olumsuz etkileri olduğu tespit edilmiştir.

Yabancı dil olarak Türkçe öğretimine ilişkin alan yazın incelendiğinde; Er, Biçer, Bozkırlı'nın (2012: 63) yaptıkları çalışmada, yabancı öğrencilerin birtakım ses olaylarında ve ünlü, ünsüz uyumu gibi hususlarda problem yaşadıklarını belirlemişlerdir. Yine aynı çalışmada yabancı öğrencilerin ana dilinin farklılığına göre "ğ, ş, ç, ı ve ü" gibi seslerin telaffuzunda sorun yaşadıkları tespit edilmiştir. Bu tespitler çalışmayla tutarlılık göstermektedir. Ayrıca telaffuz konusunda belirtilen seslerden hariç olarak yapılan araştırmada, –a, -c, -e, -i, -j, -u, -ö sesleride telaffuz konusunda zorlanılan sesler olarak tespit edilmiştir. Açık (2008) yaptığı araştırmada Türkçe öğrenen yabancı öğrencilerin konuşma noktasındaki sorununa dikkat çekerek telaffuz hususunda öğrencilerin; "ğ, o, u, ı" seslerini çıkarmada yaşadıkları zorluğa değinmiştir. Yapılan bu tespitler araştırmada ulaşılan sonuçlarla paralellik göstermektedir. Karababa (2009: 273) oluşturduğu çalışmada, Türkçe öğrenen yabancı öğrencilerin, kelimelerin sesletimi hususunda karşılaştıkları problemlerin daha çok yabancı öğrencilerin ana dili ve Türkçe arasındaki ses ve alfabe ayrımından kaynaklanan problemler olduğu tespitini yapmıştır. Bu tespit, araştırmada elde edilen ana dilinin olumsuz etkilerinin olduğuna dair sonuçları desteklemektedir.

Biçer (2017) yaptığı araştırmada, yabancı öğrencilerin sahip olduğu ana dilinin Türkçe öğrenirken olumsuz yönde tesirleri hususunda, dil bilgisi ve telaffuz noktalarına dikkat çektiği görülmektedir. Bu tespit, çalışmada yer alan ana dilinin, telaffuz ve dilbilgisi noktasındaki olumsuz etkileri olduğu tezini destekler niteliktedir. Ayrıca, Biçer (2017) çalışmasında Arapçadan dolayı, Türkçe öğretiminde herhangi bir olumsuz aktarım yaşamadığını belirtmiştir. Buna karşın, çalışmada bu konu ile ilgili olumsuz aktarımlar tespit edilmiştir. Araştırmada özellikle Arap ve Fars kökenli öğrencilerin, Türkçe

ile ortak unsurlar bulunması sebebiyle ana dillerinin onları olumlu etkilediği görülürken, yalancı eşdeğerlilik durumlarının onları olumsuz etkilediği yargısına ulaşılmıştır. Bölükbaş (2011) araştırmasında, Türkçenin içinde bulunan birçok Arapça kökenli sözcüğün, Arap öğrencilerin Türkçe öğrenmesini kolaylaştırdığı gibi kelimelerin anlamı bakımından da öğrencilere farklı problemler yaşattığını belirtmiştir. Türkoğlu (2004: 462) çalışmasında yabancı öğrencilerin ana dillerinin, Türkçeye yakın olduğunda Türkçe öğrenme sürecinin kolaylaştığını, ana dilinin Türkçeye uzak olduğu durumlarda ise dil öğreniminin zorlaştığını savunmaktadır. Şimşek (2010) çalışmasında yabancı dil öğretiminde ana dilinin önemine dikkat çekmektedir. Kaynak dilde kullanılan sözcüklerin benzerlerinin hedef dilde kullanılıyor olması hızlı ve kalıcı öğrenmeyi olumlu yönde desteklediği gibi bunun tersinin olduğu durumlar yabancı öğrencinin Türkçe öğrenme sürecini olumsuz yönde etkilemektedir. Ayrıca, iki dil arasındaki ortaklıklardan kaynaklı yalancı eşdeğerlilik sorunların da Türkçe öğrenme sürecini olumsuz yönde etkilediği çıkarımında bulunulabilir.

Sonuç

Türkiye'de bulunan yabancı öğrencilerin, ana dilinin Türkçe öğrenmeye olumlu-olumsuz etkilerinin belirlenmesini içeren bu çalışmada, öğrencilerin ana dillerinin gerek olumlu gerekse olumsuz yönde Türkçe öğrenme sürecini etkilediği görülmektedir. Bu bağlamda öğrenciler, ana dillerinin Türkçe öğrenme sürecinde; dil sürçmesi ve telaffuz sorunlarına neden olması yönüyle olumsuz etkisinden bahsetmiştir. Bu olumsuz etkilenmenin en çok "ı, -i,- u, -ü, -o, -ö, -ğ" gibi sesli ve sessiz harflerde olduğu görülmüştür. Ana dili Arapça ve Farsça olan öğrencilerin temel sorunu olarak gözlemlenen dil sürçmesi, telaffuz sorunları ve ana dillerinde olmayan seslerle ilgili sorunlar yaşamalarının temel nedeni diller arasındaki yapısal farklılıklardan kaynaklanmaktadır. Öte yandan araştırmaya katılan öğrencilerin ana dilinin Türkçe öğrenme sürecinde 4 temel dil becerisi yönüyle birçok olumlu-olumsuz etkilerinin olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda; ana dilinin "dinleme-anlama, karşılıklı konuşma, okuma-anlama ve yazılı anlatım" becerilerine etkilerine bakıldığında; bazı sesli ve sessiz harflerin anlaşılması, telaffuz sorunları, çok hızlı konuşulması, iki dil arasında ortak kelimelerin bulunması/bulunmaması, alfabe farklılıkları/benzerlikleri, gramer farklılıkları/benzerlikleri gibi değişkenlerin olumlu ya da olumsuz etkilerinin olduğu söylenebilir. Ör. İki dil arasındaki ortak kelimelerin bulunması; dinlediğini-anlama, karşılıklı-konuşma, okuduğunu-anlama ve yazılı anlatım becerilerini olumlu yönde etkilemektedir. Okuma becerisi bağlamında; öğrencilerin ağırlıklı olarak, olumsuz etkilendikleri ya da etkilenmedikleri tespit edilmiştir. Olumsuz etkinin başlıca nedenleri arasında; Türk alfabesinin ve kelimelerin sesletiminin farklı olması gösterilebilir. Bu hususta az sayıda olumlu etkilenen öğrenci olması, her iki

dildeki ortak kelimeler varlığına bağlanabilir. Ana dilinin yazma becerisine etkisine bakılığında ise; öğrenciler ağırlıklı olarak bu hususta olumsuz etkilendiklerini ifade etmiştir. Bu olumsuz etkinin başlıca nedeni; ana dillerinde bulunmayan sesli harfler ve Türkçenin gramer yapısı gösterilmiştir.

Araştırmaya katılan öğrencilerin ana dilinin Türkçe dilbilgisi öğrenmeyi olumsuz etkilediği görüşü ön plana çıkmaktadır. Bu olumsuz etkinin temel nedeninin öğrencilerin ana dilleriyle Türkçe'nin gramer yapısının farklılığından kaynaklı olduğu söylenebilir. Ayrıca, öğrencilerin dillerinde bulunmayan sesli ve sessiz harflerin varlığı bu soruna temel oluşturmaktadır. Bu bağlamda özellikle –ğ sesinin öğrencilerin algılamakta zorlandıkları temel sessiz harflerden biri olduğu gözlemlenmiştir. Son olarak, Ana dilinin kelime öğrenmeye yönelik olumlu etkilerin olduğu tespit edilmiştir. Son tahlilde, farklı ana dili ve milletlere mensup öğrenci görüşlerinden hareketle ana dilinin çeşitli değişkenler bağlamında Türkçe öğrenme sürecini olumlu ya da olumsuz yönde etkilediği söylenebilir. Bu sonuçtan hareketle aşağıda ana dilinin Türkçe öğretimi konusunda kullanılmasına dair şu öneriler verilmiştir:

Öneriler

1. Yabancı dil olarak Türkçe öğretimi sürecinde görev alacak eğitimcilere; ana dilinin Türkçe öğretime sürecine etkileri hususunda uygulamalı eğitimler verilebilir.
2. Yabancı dil olarak Türkçe öğretimi yapılan kurslarda; öğrenciler mümkün olduğunca ana dili benzerliklerine göre gruplandırılabilir.
3. Kaynak dil (ana dili) ve hedef dil (öğrenilmek istenen dil) arasındaki dilsel etkileşimler incelenmeli, ortaklıklar/farklılıklar tespit edilmeli, Türkçe öğretimi süreçlerinde bu
4. Ana dilinin yabancı dil olarak Türkçe öğretimine etkileri hususunda farklı gruplar üzerinde deneysel çalışmalar yapılabilir.

Kaynakça

Açık, F. (2008). Türkiye'de yabancılara Türkçe öğretilirken karşılaşılan sorunlar ve çözüm önerileri. Uluslararası Türkçe Eğitimi ve Öğretimi Sempozyumu Bildirisi (Doğu Akdeniz Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü).

Aksan, D. (2003). Her yönüyle dil ana çizgileriyle dilbilim. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Alpar, M. (2013). Yabancı dil öğretiminde kültürel unsurların önemi. The journal of Language and Linguistic Studies, 9(1), 95-106.

Alyılmaz, S. (2018). Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde hedef kitlenin / "öğrenen"in önemi. Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (Teke) Dergisi, 7 (4) , 2452-2463

Başkan, Ö. (2006). Yabancı dil öğretimi ilkeler ve çözümler. İstanbul: Multilingual Yayınları.

Biçer, N. (2017) Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde Ana Dilinin Etkisi, Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Cilt12, Sayı 14, s.41-58.

Bölükbaş, F. (2011). Arap öğrencilerin Türkçe yazılı anlatım becerilerinin değerlendirilmesi. Turkish Studies, s.Volume 6 Issue 3,s. 1357-1367.

Büyüköztürk, Ş. Kılıç Çakmak, E. Akgün, Ö.E. Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2017). Bilimsel araştırma yöntemleri. Ankara: Pegem Yayınları. Baskı 12.

Candaş Karababa, Z. C. (2009). Yabancı dil olarak Türkçenin öğretimi ve karşılaşılan sorunlar. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 42 (2), 265-277.

Ekiz, D. (2009). Bilimsel araştırma yöntemleri. Ankara: Anı Yayıncılık

Er, O, Biçer, N, Bozkırlı, K. (2012). Yabancılara Türkçe öğretiminde karşılaşılan sorunların ilgili alan yazını ışığında değerlendirilmesi. Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi, 1 (2) , 51-69.

Güncel Türkçe Sözlük. Erişim 5 Kasım 2020. https://sozluk.gov.tr/

Kuş, E. (2012). Nicel-nitel araştırma teknikleri. Ankara: Anı Yayıncılık.

Özdemir, M. (2010). Nitel veri analizi: sosyal bilimlerde yöntembilim sorunsalı üzerine bir çalışma. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 11 (1) , 323-343.

Soral, G. (2009). Anadilden yabancı dile sözcüksel aktarım. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.

Şavlı, F. ve Kalafat, S. (2014). Yabancı dil derslerinde ana dili kullanımı üzerine öğretmen ve öğrenci görüşleri. Turkish Studies-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 9/3 Winter 2014, p. 1367-1385

Şevik, M. (2007). Yabancı dil sınıflarında anadilin yeri. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 40(1), 99-119.

Şimşek, M. (2011). Yabancı dil öğretiminde ana dil kullanımı: ne zaman, ne kadar, neden. Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 6(1), 1-14.

Türkoğlu, S. (2004). Dil öğretiminde başarıyı etkileyen etmenler. Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı 9, s. 457-469.

Yıldırım, A (1999). Nitel araştırma yöntemlerinin temel özellikleri ve eğitim araştırmalarındaki yeri ve önemi. Eğitim ve Bilim, 23(112), 7-17.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2008). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayıncılık. 6. Baskı.

Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğrenenlerin Motivasyonlarının Çeşitli Değişkenler Bağlamında İncelenmesi [1]

Murat Yiğit[2]

Muhammed Hasan Çakır[3]

Giriş

İnsanoğlu var olduğu günden bu yana amaçladığı yolda ilerlerken birçok engelle karşılaşmıştır. Bu engelleri aşmak için öncelikle motivasyona ihtiyaç duyulmaktadır. Bu yönüyle, motivasyon diğer canlılarda bulunmayan insana has bir irade göstergesidir. Mevlana, motivasyonu şöyle tarif eder; "sıkıntılı zamanlarında sakın ümidini kesme; çalış, gayret göster. Göreceksin ki, bir gün güneşli, neşeli günler seni kucaklayacaktır. Güçlük kolaylıkla beraberdir." Bu bağlamda TDK'ye göre manası isteklendirme olan "motivasyon" kelimesi, "Latince hareket etme anlamına gelen "mot" kökünden türemiş olup, psikoloji biliminde "içten gelen itici güçlerle belli bir amaca doğru yönelen davranışlar" olarak kabul edilir" (Keser, 2006: 1). Ergül ise (2005) motivasyonu; "Genel bir ifade ile bir veya birden çok insanı, belirli bir yöne (gaye ve amaca) doğru devamlı şekilde harekete geçirmek için yapılan çabaların toplamıdır." şeklinde tanımlamaktadır. Yorgancı'ya (2011) göre motivasyon; "insanın içinde hedeflerini başarmaya doğru giden fizyolojik dürtü olarak anlatılabilir." Bu tanımlardan hareketle motivasyonun temel işlevinin, bir amaca ulaşmak için bireyi, her anlamda harekete sevk eden güç olduğu söylenebilir. Bu temel işlevden hareketle, motivasyonun hayatın hemen her sahasında varlığı/yokluğu hissedilen temel dinamiklerden biri olduğu söylenebilir. Motivasyon ihtiyacının en fazla olduğu alanların başında "eğitim" gelmektedir. Zira kalıcı (izli) öğrenmenin temeli yeterli motivasyona dayanmaktadır. Bu bağlamda, yabancı dil öğrenme sürecinde öğrenmeyi engelleyen değişkenlerin başında; temel dil beceri alanlarında yanlış yapma kaygısı ve motivasyon eksikliğinin geldiği söylenebilir. Kaygının makul seviyeye indirilemediği ve motivasyon ihtiyacının giderilemediği durumlarda öğrencinin öğrenme sürecinde kesintiler yaşandığı ve hatta öğrenme sürecini sonlandırma yönünde kararlar alındığı bilinmektedir. Öğrenmenin önündeki engellerin başında gelen yüksek kaygının dengelenmesinde önemli etkiye sahip olan motivasyon, yabancı dil olarak Türkçe öğretimi (YTÖ) sürecinin de temel dinamiğini oluşturmaktadır.

Hedef dili öğrenen bireylerin öğrenmek istediği dilden haz alması ve o dille ilgili kendinde pozitif düşünceler barındırması, hedef dili öğrenirken çok mühimdir (Biçer, 2016). O halde, bireyin dil öğrenme konusundaki başarısının, ilgi ve isteğiyle doğru orantıda gerçekleşeceği düşünülebilir. Bu ilgi

[1] Bu çalışma, 4-8 Mayıs 2020 tarihinde Ankara'da yapılan 2. Uluslararası Multidisipliner Sosyal Bilimler Kongresisinde (ICMUSS-2020) sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

[2] Murat Yiğit, Dr. Öğr. Üyesi, Kırıkkale Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi, muratyigit06@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7487-0007

[3] Muhammed Hasan Çakır, Yüksek Lisans Öğrencisi, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı, hasancakir335@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4787-914X

ve isteği sağlayan temel gücün ise motivasyon olduğu düşünülebilir. Öte yandan, yabancı dil öğretimi sınıflarında ikinci dil öğrenilirken, motivasyon ve dil kabiliyeti hususlarının çok ehemmiyetli olduğu söylenebilir (Acat, Demiral, 2002). Bu doğrultuda sınıf ortamında motivasyonu sağlayacak temel görevlinin öğretmen olduğu söylenebilir. Öğretmenlerin, gerek sınıf içerisindeki söylem ve davranışları gerek öğrencilere bireysel olarak yönelimlerinin bu minvalde önemli olacağı değerlendirilmektedir. Öğreticinin, dil öğrencisinde oluşturacağı istek, şüphesiz onun öğrendiği dili daha etkili bir şekilde öğrenmesini sağlayacaktır. Ancak, öğretende ya da öğrenende olması beklenen motivasyonun başarıya ulaşmada yetersiz kalacağı yönünde farklı bilimsel araştırmalar bulunmaktadır. Bu bağlamda dil öğretiminin temel aktörleri olan öğretici ve öğrencinin motivasyonunun ortak bir frekansta buluşması, dil öğrenme sürecinin daha başarılı olmasını sağlayacaktır.

Motivasyonsuzluk, bir davranışı gerçekleştirmeye yönelik ne içsel ne de dışsal herhangi bir isteğin olmaması durumu olarak tanımlanmaktadır (Ryan ve Deci, 2000. Akt, Aslan, Doğan, 2020:292). Bu durum, yabancı dil olarak Türkçe öğretimi bağlamında içsel ve dışsal motivasyon kavramlarını ön plana çıkarmaktadır. "İçsel motivasyon, öğrencinin kendisinden kaynaklanan ihtiyaçların oluşturduğu motivasyona denir" (Acar, 2012: 115). İçsel motivasyonun faaliyete geçmesi adına öğrencilerin kişisel gereksinimleri hakkında bilgilerin tespit edilmesine ihtiyaç vardır. (Dağdeviren, 2018: 142). İçsel motivasyonda etkinliğin kendisi ödüllendirmedir. Eğer öğrenciler bir etkinliğe katılarak ihtiyaçlarının karşılanacağını anlarlarsa öğrenme etkinliğine yönelik olarak içten güdülenecektirler (Akbaba, 2006: 345). Bu yönüyle, içsel motivasyonun bizzat bireyin doğasıyla ilgili olduğu söylenebilir. "Dışsal güdü, bireyin dışından gelen etkileri içerir. Bir öğrencinin yüksek not aldığı için öğretmeni tarafından övülerek pekiştirilmesi sonucu motive olması buna örnek gösterilebilir" (Akbaba, 2006: 344). Dışsal olarak motive olan iş görenler işlerini daha istekli yapabilir ve işlerine karşı olumlu bir tutum göstererek içsel motivasyonlarını da artabilir (Aslan, Doğan, 2020: 295). Gerek içsel motivasyon gerek dışsal motivasyonun tanımları düşünüldüğünde yabancı dil olarak Türkçe öğretimi sürecinde önemi anlaşılacaktır. Ayrıca "Bu kavramlar incelendiğinde, içsel ve dışsal motivasyon faktörlerinin kendi aralarında yüksek, pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişkisi olduğu tespit edilmiştir" (Dağdeviren, 2018: 142). Buradan hareketle, bu iki kavramın yabancı dil olarak Türkçe öğrenme ortamında kullanılmasının, süreç içerisinde başarının artırılması adına önemli olduğu ifade edilebilir. Genel olarak bakıldığında; yabancı dil olarak Türkçe öğretimi sürecinin sağlıklı işlemesi adına; bu sürecin temel dinamiklerinden biri olan motivasyona (isteklendirme) dönük etkin çalışmalar yapılması gerekmektedir. Buradan hareketle, yabancı dil olarak Türkçe öğretimi sınıflarında motivasyonu sağlayan unsuların bilinip bu unsurlara yönelik bir öğretim süreci tasarımının; hızlı ve kalıcı öğrenmeyi olumlu yönde etkileyeceği düşünülmektedir.

Yöntem

Araştırmanın bu kısmında araştırma modeli, çalışma grubu, verilerin toplanması ve verilerin analizi başlıklarına yer verilmiştir.

Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden, yarı-yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. "Nitel araştırmayı, gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel bilgi toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma olarak tanımlamak mümkündür" (Yıldırım, Şimşek, 2008).

"Nitel araştırmalarda araştırmacılar küçük örneklemlerle katılımcıların günlük, gerçek deneyimlerini görüşme ya da gözlemlerle saptamaya çalışırlar. Odak grup görüşmeleri, gözlemler, yapılandırılmış ya da yapılandırılmamış bireysel görüşmeler, doküman incelemesi gibi çeşitli nitel araştırma yöntemleri bulunmaktadır" (Başkale, 2016). Bu yöntemlerden yarı-yapılandırılmış görüşme tekniği, analizlerin kolaylığı, görüşülene kendini ifade etme imkanı, gerektiğinde derinlemesine bilgi sağlama gibi avantajları (Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2012:152) olması sebebiyle tercih edilmiştir.

Çalışma Grubu

Bu araştırmanın çalışma grubunu, Ankara ili içerisinde yer alan bazı özel yabancılara Türkçe öğretimi kursları ve Çankaya Halk Eğitim Merkezinde, B1 ve üstü dil seviyesinde öğrenim gören 38 yabancı öğrenci oluşturmaktadır. Çalışma grubunu oluşturan öğrencilerin demografik özellikleri şu şekildedir:

Tablo 1. Çalışma Grubu Öğrencilerinin Demografik Özellikleri

Cinsiyet	**Erkek**	**Kadın**				
(f)	22	19				
Yaş	**0-18**	**19-25**	**26-36**	**37-47**	**47+**	
(f)	2	13	10	6	7	
Türkiye'de Bulunma Süresi(yıl)	**0-1**	**1-2**	**2-3**	**3-4**	**4+**	
(f)	7	6	11	2	12	
Türkçe Öğrenme Süresi(yıl)	**0-1**	**1-2**	**2-3**	**3-4**	**4+**	
(f)	20	15	1	*	2	
Türkçe Seviyesi	**A1**	**A2**	**B1**	**B2**	**C1**	**C2**
(f)	*	*	25	3	4	6

Yukarıdaki tablodan hareketle çalışma grubunu oluşturan öğrencilerin; 2' sinin 0-18 yaş, 13'ünün 19-25, 10'unun 26-36, 6'sının 37-47 ve 7 öğrencinin ise 47 yaş ve üstünde olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca çalışma grubunu oluşturan öğrencilerin, 22'sinin kadın, 19'unun ise erkek olduğu görülmektedir.

Öğrencilerin Türkiye'de yaşadıkları süreye bakıldığında, 7'sinin 0-1 yıl, 6'sının 1-2 yıl, 11'inin 2-3 yıl, 2'sinin 3-4 yıl arası ve 12'sinin ise 4 ve üzeri yıldan beri Türkiye'de yaşadıkları tespit edilmiştir. Öte yandan öğrencilerin; "20'sinin 0-1 yıl, 15'inin 1-2 yıl, 1'inin 2-3 yıl arası ve 2'sinin 4 ve üzeri" yıldan beri Türkçe öğrendikleri bilgisine ulaşılmıştır. Bu verilerden hareketle öğrencilerin birçoğunun 1 ve üzeri yıldan beri Türkiye'de yaşamalarına rağmen son 1 yıl içerisinde Türkçe öğrenmeye başladıkları söylenebilir. Öte yandan 2 öğrencinin 4 yıl ve üzeri sürede Türkçe öğrendikleri görülmektedir. Bu öğrencilerin Türkçe öğrenme seviyelerinin C2 düzeyinde olduğu görülmektedir. Yine tablodan hareketle çalışma grubunu oluşturan öğrencilerden; 25', inin B1, 3'ünün B2, 4'ünün C1 ve 6'sının C2 seviyesinde dil yeterliğine sahip olduğu bilinmektedir.

Verilerin Toplanması

Araştırma verilerinin toplanılması adına; Sevim'in (2019) yapmış olduğu çalışmada Türkçe öğrenen yabancı öğrencilere yönelik yarı-yapılandırılmış olarak geliştirdiği "Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğrenmeye Yönelik Motivasyon Ölçeği" izin alınarak kullanılmıştır. Yarı-yapılandırılmış görüşme formu, araştırmadan daha olumlu veriler toplamak için tercih edilmiştir. Araştırmada kullanılan ölçek tercih edilirken çalışmanın güvenirliği ve geçerliğini artırmak amacıyla; "Kolay anlaşılabilir sorular yazılması, Odak sorular hazırlanması, Açık uçlu sorular sorulması, Yönlendirmeden kaçınılması, Çok boyutlu türden sorular hazırlanması, Alternatif sorular ve sondalar hazırlanması farklı türden sorular oluşturulması, Soruların mantıklı bir biçimde düzenlenmesi, Soruların geliştirilmesi" (Karataş, 2017). Basamaklarına özellikle dikkat edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca ölçek araştırmaya göre uyarlanma sürecinde uzman görüşüne başvurulmuştur. Araştırmada kullanılan ölçeğin güvenirlik ve kapsam geçerliliği sağlandıktan sonra, araştırma için gerekli izinler alınmış ve öğrencilerle yüz yüze görüşülerek veriler elde edilmiştir. Bahsi geçen ölçekte; "Kendinizi geliştirmek için Türkçe öğrenmenin faydalı olacağını düşünüyor musunuz? Neden?; Türkçe öğrenirken başarısızlık sebepleri olarak neleri gösterebilirsiniz?; gibi sorular yer almaktadır. Öğrencilere görüşme formu uygulanırken, araştırmacı tarafından katılımcılara, bilgilerinin kimseyle paylaşılmayacağına dair bilgi verilmiştir.

Verilerin Analizi

Araştırmada, yabancı öğrencilerin görüşleri nitel araştırma analiz tekniklerinden, içerik analizi ile incelenmiştir. "İçerik analizi elde edilen verilerin daha derinlemesine işlenmesini gerektirir" (Yıldırım ve Şimşek, 2008).

Araştırmanın bulguları tablo şeklinde verilerek yorumlanmıştır. Ayrıca öğrenci görüşleri verilerek bulgular desteklenmiştir. Öğrenci görüşleri; Ö1 (Öğrenci 1), Ö2 (Öğrenci 2) gibi isimlendirmeler yapılarak araştırmada verilmiştir. Öğrenci görüşlerinde yazım yanlışları düzeltilmemiş olup araştırmada verilen görüşler, uygulanan ölçeğe verilen öğrenci yanıtlarını birebir temsil etmektedir. Ayrıca öğrenci görüşlerine tablolarda yer verilirken görüşlerin sayısının çok olmasında dolayı frekans (f) kısaltma harfi kullanılmıştır.

Bulgular

Araştırmanın bu kısmında, çalışma grubunu oluşturan yabancı öğrencilerin, yabancılara Türkçe öğretimi noktasındaki motivasyonlarına ilişkin görüşleri incelenmiş ve sırasıyla bu görüşlere yer verilmiştir. Elde edilen veriler doğrultusunda şu bulgulara ulaşılmıştır:

Tablo 2. Yabancı Öğrencilerin Kendilerini Geliştirmek Adına Türkçe Öğrenmenin Faydalı Olacağı İle İlgili Görüşleri

Faydalı Olacağını Düşünürüm	(f)	Neden	(f)
Evet	38	Üniversite	5
Hayır	0	İletişim kurma	3
		Hayatını idame ettirme/İş	4
		Dil bilmek amacıyla	1

Tablo 2'de yabancı öğrencilerin kendileri geliştirmek adına Türkçe öğrenmenin faydalı olmasına dair görüşleri yer almaktadır. Tablodan hareketle öğrencilerin tamamının, kendilerini geliştirmek adına Türkçe öğrenmenin faydalı olduğu yönünde görüş bildirdikleri görülmektedir. Öte yandan öğrencilerin; "üniversite okuma, iletişim kurma, hayatını idame ettirme, iş bulma ve dil bilmek" gibi sebeplerle, Türkçe öğrenmenin onlara faydalı olacaklarını düşündükleri tespit edilmiştir. Verilen cevapların temel sebebinin, öğrencilerin Türkiye'de yaşamalarından dolayı, yaşam koşullarını daha iyileştirmek adına verdikleri düşünülebilir. Bu konu ile ilgili bazı öğrenci görüşleri şu şekildedir:

Ö34: "Evet ne kadar dil öğrensen o kadar gelişirsin."

Ö24: "Evet, çunku universiti gidyorum."

Ö28: "evet çunku insanlarla daha fazla iltişim kurabiliriz."

Ö27: "Tabi, faydalı olacağını düşünüyorum Çünkü Türkçe öğrenmesek hayatımızı Türkey'de idare edemeyiz."

Ö33: "Türkçe dünyanın her yerinde. Herkes Türkçe öğrenmek istiyor. Tatlı dil olarak adlandırılmaktadır. Tabi kendimizi geliştirmek için faydalı olacaktır. Özellikle de bir dil bilen bir insan, iki dil bilen iki insandır. Hayatımızda ticaretten başlayıp, insanlarla iletişim kurumakta çok faydası vardır."

Tablo 3. Türkçe Öğrenmek İçin Ele Geçen Fırsatların Neler Olduğu ve Nasıl Kullanıldığı İle İlgili Öğrenci Görüşleri

Fırsatlar	(f)
Televizyon	10
Dizi/Film	10
İnternet	14

Türkçe Kursları	18
Kitap	2
Arkadaş/Komşu	13
Alışveriş yapmak	1
Eş	1
Şarkı	8
Öğretmenlik yapmak	1

Tablo 3'te öğrencilerin, Türkçe öğrenmek için eline geçen fırsatların neler olduğu ve bunları nasıl kullandıklarına ilişkin görüşlerine yer verilmiştir. Tabloya göre öğrenciler Türkçe öğrenmek için; "Türkçe kursları, internet, arkadaş/komşu, televizyon, dizi/film, şarkı, kitap, eş, öğretmenlik yapmak" gibi fırsatlarının olduğunu ifade etmişlerdir. Bu fırsatlar içinde, Türkçe kursları ve internet dikkati çekmektedir. Ayrıca öğrencilerin Türkçe öğrenme fırsatları noktasında imkanlarının çeşitlilik gösterdiği görülmektedir. Fırsatların çeşitliliği ve ulaşılabilirliği öğrencilerin Türkçe öğrenme motivasyonlarını olumlu yönde etkileyecek unsurlardır. Bu hususta bazı öğrenci görüşleri şu şekildedir:

Ö13: "Türkçe kursu, Türk diziler, Eşim(Türk),Türk arkadaşlarım."

Ö18: "Televizyon izlemek."

Ö21: "Tv izliyorum ve dizi alabilirim alış veriş yaparım bir az sohbet edıyorum arkadaş buldum."

Ö24: "Kursa gitmek be nim için bir fırsat"

Ö26: "Bir şeyi öğrenmek için ona zaman ayırmak lazım Türkçe şarkılarına dinlemek ve kitap okumak benim tercihlerim."

Ö37: "Ogretmenlik"

Tablo 4. Türkçe Öğrenmekten Zevk Duyma ve Zevklerin Neler Olduğuna Dair Öğrenci Görüşleri

Türkçe Öğrenmekten Zevk Duyma	**(f)**	**Zevkler**	**(f)**
Evet	36	Türkiye'de rahat yaşamak	19
Hayır	2	Alışveriş yapmak	4
		Başka bir dil öğrenmek	7
		Film/müzik ve kitapları anlama	1

Tablo 4'te öğrencilerin, Türkçe öğrenmekten zevk duymaları ve eğer duyuyorlarsa bunların neler olduğuna dair öğrenci görüşlerine yer verilmiştir. Tablo'daki verilerden hareketle öğrencilerin genelinin

Türkçe öğrenmekten zevk duyduğu görülmektedir. Öte yandan Türkçe öğrenmekten zevk duymayan öğrencilerin varlığı da tespit edilmiştir. Tablo verilerine göre; "Türkiye'de rahat yaşamak, alışveriş yapmak, başka dil öğrenmek, film/müzik ve kitapları anlamak" gibi sebeplerden dolayı öğrenciler Türkçe öğrenmekten zevk duymaktadır. Ayrıca; "Türkiye'de rahat yaşamak ve başka dil öğrenme" tercihlerinin sayısal olarak yüksek olması; yabancı öğrencilerin Türkçe öğrenme motivasyonlarının hangi yönde geliştiğinin göstergesidir. Öğrencilerin bu soruya verdikleri bazı yanıtlar şu şekildedir:

Ö13: "Evet. Türkiye'de daha kolay bir hayat yaşabilirim."

Ö21: "Çunku rahat yaşırım ve sıkıntım yok alış veriş."

Ö23: "Evet, çok. Türkiye'de daha rahat alışveriş yapıyor."

Ö31: "Evet yabancı bir dil öğrenmem bene mutlu diyor."

Ö34: "Evet film kitap muzik."

Tablo 5. Türkçeyi Ana Dili Seviyesinde Konuşmak İstemelerine ve Bu Durumun Nedenlerine Dair Öğrenci Görüşleri

Türkçeyi Ana Dili Kadar İyi Konuşma	**(f)**	**Neden**	**(f)**
Evet	36	Türkiye'de rahat yaşamak istiyorum	18
Hayır	1	Türkiye'de okuyorum	1
Kısmen	1	Türkiye'de üniversite okumak	5
		İş	3
		Türkçe zengin bir dil	1

Tablo 5'te öğrencilerin, Türkçeyi ana dilleri kadar iyi konuşmak istemeleri ve bu durumun nedenlerine ilişkin öğrenci görüşleri yer almaktadır. Tablo incelendiğinde öğrencilerin neredeyse tamamının Türkçeyi ana dili kadar iyi konuşmak istedikleri görülmektedir. Ancak bir öğrenci hayır 1 öğrenci ise kısmen şeklinde cevap vermiştir. Öğrencilerin Türkçeyi ana dili seviyesinde öğrenmek istemelerinin nedenlerine bakıldığında; "Türkiye'de rahat yaşamak, Türkiye'de üniversite okumak, iş bulmak, Türkiye'de okumak ve Türkçenin zengin bir dil olması" gibi faktörler tespit edilmiştir. Bu faktörler arasında Türkiye'de rahat yaşamak istiyorum cevabı dikkat çekmektedir. Türkiye'de rahat yaşama tercihinin yüksek sayısal değere ulaşması; öğrencilerin Türkiye'de yaşama ve Türkiye'ye yönelik kariyer planlarının göstergesidir. Öğrencilerin bu soru özelinde verdikleri bazı cevaplar şu şekildedir:

Ö3: "Evet çunku yaşam kalııme atırmak istiyorum."

Ö9: "Evet. Cünkü Türkiyede daha rahat yaşamak istiyorum."

Ö24: "Evet. Çünkü üniversiteyi Türkçe okumak istiyorum."

Ö31: "Evet çünkü o ülkede eğitim görüyorum."

Ö33: "Evet çünkü çalıştığım her yerde kendimi rahat his etmek istiyorum. İnsanlarla iletişim kurumak istiyorum."

Ö36: "Evet çünkü çok zengin, tatlı dil"

Tablo 6. Türkçe Öğrenirken Başarısızlık Sebeplerinin Neler Olduğuna Dair Öğrenci Görüşleri

Başarısızlık Sebepleri	**(f)**
Türkçe öğrenme konusunda korkularım var	10
Türkçe öğrenmede yetenekli olmadığımı düşünürüm	12
Türkçe öğrenmenin zor olduğunu düşünürüm	25

Tablo 6'da öğrencilerin Türkçe öğrenirken en çok yaşadıkları başarısızlık sebepleri belirtilmiştir. Tablodaki verilere göre; öğrencilerin önemli bir kısmı Türkçe öğrenmenin zor olduğunu ve bu yüzden başarısız olduğunu düşünmektedir. Ayrıca, öğrenciler Türkçe öğrenme yeteneğinin olmaması ve Türkçe öğrenme noktasında korkularının olması sebebiyle de başarısız oldukları yönünde tercihte bulunmuşlardır. Öte yandan bazı öğrenciler; "kelime dağarcığının zayıf olmasından, öğretmenlerin kullandıkları yanlış yöntemlerden, eğitimin iyi olmamasından, Türkçe telaffuzun zor olmasından, hayat sıkıntıları ve sadece haftada iki gün kurs olmasından" dolayı başarısız olduklarını ifade etmektedir. Bu soruyla ilgili olarak bazı öğrenci görüşleri şu şekildedir:

Ö5: "Sadece Gıramer dilimi ve doğru İstanbul dilinde konuşmakta zorluk çekiyorum"

Ö13: "Haftada sadece iki gün. Kursum var."

Ö28: "Çok fazla kelime bilmiyorum."

Ö33: "Duruma göre değişir. Bazen iyi eğitim olmadığı için, bazen de hayat sıkıntılarından. Ama başarılmayacak bir şey yoktur. Çalışırsak kolay olur ve başarabiliriz."

Ö36: "Telaffuz zor."

Ö37: "Ogretmenlerin kullandiklari yanlis yontemden kaynaklanan bir sorun."

Tablo 7. Öğrencilerin Türkçe Konuşmanın Saygınlık Kazandırması ve Bu Durumun Nedenlerine Dair Görüşleri

Türkçe Konuşmak Saygınlık Kazandırır	**(f)**	**Neden**	**(f)**
Evet	36	Fazla dil bilme	3
Hayır	1	Kendini yabancı hissetmeme için	2
Kısmen	1	Türklerin yabancıların Türkçe konuşmasından hoşlanması	2
		Devlet işlerinde tercümanlık yapmak	1

Tablo 7'de öğrencilerin, Türkçe konuşmanın onlara saygınlık kazandırması ve bu durumun nedenlerine ilişkin görüşlerine yer verilmiştir. Tablo'ya göre öğrencilerin genelinin Türkçenin saygınlık kazandırması noktasında olumlu görüş bildirdikleri görülmektedir. Olumlu yanıt veren öğrencilerin neden bu yanıtları verdiklerine dair verilere bakıldığında; "fazla dil bilme, kendini ülkede yabancı hissetmeme, Türklerin, yabancıların Türkçe konuşmasından hoşlanması ve devlet işlerinde tercümanlık yapma" gibi sebeplerden dolayı Türkçe konuşmanın onlara saygı kazandıracağını düşünmektedirler. Cevaplardan hareketle; Türkiye'de yaşayan bir yabancının Türk toplumunda saygınlık elde etmesinin yolunun Türkçe bilmekten geçtiği söylenebilir. Bu bağlamda bazı öğrenci görüşleri şu şekildedir:

Ö5: "Evet çünkü kendimi yabancı his etmiyor."

Ö13: "Evet. Türkler yabancı dillerle konuşmak istemiyorlar, onun için benim Türkçe öğrenmemi beğeniyorlar."

Ö26: "Evet, bir dili bilmek sizin kültür bilgilerinizi yükseltiyor fazla bilgi=fazla saygınlık kazandırmak."

Ö33: "Evet devlet işlerinde konuşurken iki ülke arasında tercümanlık yapmak saygınlık kazandıracağı oranı daha artıracağını düşünüyorum."

Tablo 8. Öğrencilerin Neden Türkçe Öğrendiklerine Dair Görüşleri

Türkçeyi Öğrenme Sebebi	**(f)**
Türkiye'de çalışabilmek için Türkçe öğreniyorum	25
Eğitim hayatımı sürdürebilmek için Türkçe öğreniyorum	33
Türkiye'de rahat yaşamak için Türkçe öğreniyorum	30
Dünyada olup bitenlerden haberdar olmak için Türkçe öğreniyorum	13
Meslekte yükselmek için Türkçe öğreniyorum	9
İşverenimi/hocamı memnun edebilmek için Türkçe öğrenmek istiyorum	5
İşimde daha başarılı olmak için Türkçe öğreniyorum	12
Türk kültürüne ilgi duyduğum için Türkçe öğreniyorum	22
Türk toplumu tarafından ilgi görmek için Türkçe öğreniyorum	16
Türk toplumunu samimi bulduğum için Türkçe öğreniyorum	22
Anadolu medeniyetine olan ilgimden dolayı Türkçe öğreniyorum	9

Tablo 8'de öğrencilerin, neden Türkçe öğrendiklerine ilişkin görüşlerine yer verilmiştir. Tabloya bakıldığında öğrencilerin genelinin bu soruya birden fazla yanıt verdikleri görülmektedir. Öğrencilerin; "Türkiye'de çalışabilmek, eğitim hayatını sürdürmek, rahat yaşamak, dünyadan haberdar olmak, meslekte yükselmek, işvereni memnun etmek, işinde daha başarılı olmak, Türk kültürünün samimi

olması ve Türk kültürüne ilgi duymak, Türkler tarafından ilgi görmek ve Anadolu medeniyetine ilgi" sebepleri ile Türkçe öğrendikleri tespit edilmiştir. Türkçe öğrenme sebeplerinden, eğitim hayatını sürdürmek, Türkiye'de rahat yaşamak, Türkiye'de çalışabilmek cevaplarının başı çektiği görülmektedir. Öte yandan Türkçe öğrenmedeki temel motivasyonunun Türkiye'de daha rahat ve kaliteli bir hayat yaşamak olduğu sonucuna varılabilir. Ayrıca özellikle "Türk kültürüne ilgi duyduğum ve Türk toplumunu samimi bulduğum için Türkçe öğreniyorum" cevaplarının öğrencilerin çoğunluğu tarafından işaretlendiği görülmektedir. Bu cevaplardan hareketle yabancı öğrencilerin; Türkiye'de yaşamaktan memnun olduğu, Türk insanını sevdiği ve hedef kültüre ilgi duyduğu yargısına ulaşılabilir.

Tablo 9. Öğrencilerin Türk Dizi ve Müziklerin Türkçe Öğrenme İsteğini Artırdığına Dair Görüşleri

Türk Dizi ve Müzikleri Türkçe Öğrenme İsteğini Artırır	(f)	Neden	(f)
Evet	37	Telaffuz	2
Hayır	1	İzlemek ve dinlemek dil öğrenirken başarıyı artırır	2
		Dizi ve müzikleri güzel	3

Tablo 9'da öğrencilerin, Türk dizi ve müziklerin Türkçe öğrenme isteğini artırdığına ve bunun nedenlerine dair görüşleri yer almaktadır. Tabloya göre öğrencilerin neredeyse hepsinin Türk dizi ve müziklerinin, Türkçe öğrenme isteğini artırdığı yönünde olumlu görüş bildirdikleri görülmektedir. Öte yandan öğrencilerin, en çok telaffuzlarını geliştirme konusunda dizi ve müziklerden yararlandıkları motivasyonu ön plana çıkmaktadır. Yine, Türk dizi ve müziklerini izleme, dinlemekten hoşlandıkları için motive oldukları tablodan çıkarılacak diğer bir yargıdır. Bu bağlamda bazı öğrenci görüşleri şu şekildedir:

Ö25: "Evet. Çünkü Türk dizi ve müzikleri çok güzel."

Ö26: "Evet. kulagın alışmasına ve kelimeleri doğru telaffuz etmemizi yardımcı oluyor."

Ö33: "Evet, öğrenmekte dört kural vardır. Ve onlardan birisi dinlemektir. İzleyip dinlediğimiz zaman dili rahatça öğrenebiliriz."

Tablo 10. Öğrencilerin Türkçe Öğrendiklerinde Daha Çok İnsanla İletişim Kuracaklarına Dair Öğrenci Görüşleri

Daha Çok İnsanla İletişim Kurarım	(f)	Neden	(f)
Evet	34	Farklı kültür tanımak adına	3
Hayır	1	Daha rahat iletişim kurmak	3
Kısmen	2	Türkiye'de yaşıyorum	3

Tablo 10'da öğrencilerin, Türkçe öğrendiklerinde daha çok insanla iletişim kurması ve bu durumun sebeplerine ilişkin görüşleri verilmiştir. Tabloya göre öğrencilerin büyük çoğunluğunun, Türkçe öğrendiklerinde daha çok insanla iletişim kuracaklarını düşündüğü görülmektedir. Öte yandan bu duruma katılmayan öğrencilerin varlığı da tespit edilmiştir. Öğrencilerin; "farklı kültürleri tanımak, daha rahat iletişim kurmak, Türkiye'de yaşamak" gibi nedenlerle Türkçe öğrendikleri ve daha fazla insanla iletişim kuracaklarını düşündükleri tespit edilmiştir. Ayrıca öğrencilerin verdikleri cevaplardan hareketle; en önemli Türkçe öğrenme motivasyonunun "farklı insanlarla iletişim kurmak" olduğu yargısına ulaşılabilir. Bu bağlamda bazı öğrenci görüşleri şu şekildedir:

Ö25: "Evet. Çünkü Türkiye'de yaşıyorum."

Ö28: "Evet. Çunku Türkçe konuşmaktan korkmuyorum ve insanlarla daha fazla iltişim kurabiliyorum."

Ö29: "Evet farklı kültür tanımak iyidir."

Tablo 11. Türkçe öğrendikten sonra Türkçe konuşulan bir işte çalışmak istenilmesine dair öğrenci görüşleri

Türkçe Konuşulan Bir İşte Çalışmak İsterim	**(f)**	**Neden**	**(f)**
Evet	29	Başka planlarım var	1
Hayır	6	Geleceğim belli değil	3
Kısmen	3	Türkiye'de yaşamak istiyorum	2
		Türkçe dilini iş için öğreniyorum	5

Tablo 11'de öğrencilerin Türkçe öğrendikten sonra, Türkçe konuşulan bir işte çalışmak istemeleri ve bu durumun nedenlerine ilişkin görüşlerine yer verilmiştir. Tabloya göre öğrencilerin büyük çoğunluğunun Türkçeyi öğrendikten sonra Türkçe konuşulan bir işte çalışmak istedikleri görülmektedir. Öte yandan Türkçeyi iş için öğreniyorum, Türkiye'de yaşamak istiyorum gibi sebeplerin bu durumda etkili olduğu tespit edilmiştir. Bu tespitlerden hareketle öğrencilerin Türkçe öğrenmek için önemli bir motivasyonlarının da iş bulmak olduğu yargısına ulaşılabilir. Öte yandan 6 öğrenci bu soruya olumsuz yanıt bildirmiş, 3 öğrencide kararsız olduklarını beyan etmişlerdir. Hayır diyen öğrencilerin başka planları olması vasıtasıyla Türkçe öğrendikleri görülmektedir. Kısmen diyen öğrenciler ise geleceklerinin belli olmadığı nedeniyle bu cevabı verdikleri yargılarına ulaşılmıştır. Bu soru ile ilgili bazı öğrenci görüşleri şu şekildedir:

Ö25: "Evet isterim. Çünkü Türkiye'de yaşamak istiyorum."

Ö26: "Hayır. Kendime Planlarım var daha."

Ö27: "Şimdiden karar almıyorum. Türkçe öğrendikten sonra ne olacağım beli değil."

Ö28: "Evet. çunku türkçeyi onun için öğreniyorum."

Ö33: "Evet Türkçe öğretmek istiyorum."

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Yabancı dil olarak Türkçe öğrenen öğrencilerin motivasyonlarının çeşitli değişkenler bakımından irdelendiği bu çalışmada öğrencileri genel olarak Türkçe öğrenmeye motive eden unsurların; "kendilerini geliştirmek, üniversiteye girmek, iletişim kurma, Türkçeyi ana dilleri kadar iyi bilmek isteme, saygı kazanmak, Türkiye'de rahat yaşamak, eğitim hayatını sürdürmek, iş bulmak, çalışma hayatının kolaylaştırılması, Türk toplumunu samimi bulmaları, Türk kültürüne ilgi duymak" gibi unsurlar olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda yabancılara Türkçe öğretiminde motivasyon konusuna dair literatür incelenmiştir. Biçer (2016) yaptığı çalışmasında Türkçe öğrenen yabancı öğrencilerin; "Türkçesi iyi olanları örnek almak, başarılı olmayı istemek, kendi başına çalışmak, arkadaşlarıyla konuşmak, farklı konuları öğrenmek, iyi iş imkanına sahip olacağını hayal etmek, çeşitli ülkelerdeki insanlarla konuşabilmeyi düşünmek ve Türkiye'de yaşayacağını hayal etmek" gibi sebeplerden ötürü Türkçe öğrenmeye motive olduklarını belirtmiştir. Tok ve Yığın (2013) yaptıkları çalışmada, Türkçe öğrenen yabancı öğrencilerin; tarihi, dini ve akrabalık bağları sebebleriyle iç motivasyondan kaynaklı Türkçe öğrenmek istediklerini dile getirmişlerdir. Bu görüş araştırmada tespit edilen, "Türk toplumunu samimi bulmak ve Türk kültürüne ilgi duymak" gibi nedenleri destekler niteliktedir. Diğer taraftan Acat ve Demiral (2002) yaptıkları araştırmada, yabancı dil olarak Türkçe öğrenen öğrencilerin temel motivasyon kaynağının, iş bulma ve buldukları işlerde terfi etmek olduğu yönünde tespitte bulunmuşlardır. Tunçel (2014) yaptığı çalışmasında, insanların dil öğrenme hususunda motive olmalarının, "iş bulma kaygısı, yabancı ülkelere yönelik iş veya turistlik amaçlı seyahatler, yaşadığı ülkenin konumu" gibi sebepler haricinde insanın öğrendiği dil sayısınında dil öğrenmede bir motivasyon kaynağı olduğunu vurgular. Şahin (2009) yaptığı çalışmada, yabancı dil derslerinin çeşitli duyulara yönelik gerçekleşmesi durumunda daha iyi bir öğrenmenin sağlanacağı görüşünde bulunmuştur. Bahse konu çalışmalardan elde edilen veriler araştırma sonucu elde edilen verileri destekler niteliktedir. Ayrıca, yabancı dil olarak Türkçe öğretimi sınıflarında özellikle Türk kültürünü yansıtan çeşitli dizi, film ve müziklerin kullanılmasının öğrencileri Türkçe öğrenmeye daha iyi motive edeceği yönündeki bulgu birçok bilimsel çalışma ile örtüşmektedir.

Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde motivasyon, öğrenme sürecinin başarıya ulaşması adına çok önemli bir yere sahiptir. Bu bağlamda yapılan araştırmada, yabancı öğrencilerin Türkçe öğrenme motivasyonları, çeşitli değişkenler gözetilerek incelenmiştir. Bu incelemeler neticesinde, yabancı öğrencilerin Türkiye'de yaşama, kariyer yapma ve istihdam planlarının olduğu söylenebilir. Ayrıca öğrencilerin farklı kültürleri tanıma ve iletişim ağını artıma gibi nedenlerle Türkçe öğrendikleri sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırmaya katılan öğrencilerin Türkçenin zor olduğu yönündeki düşüncesinin başarı ve motivasyonu olumsuz yönde etkilediği bilinmektedir. Ayrıca, "Türkçe öğrenme yeteneklerinin olmadığı, Türkçe öğrenirken yaşadıkları korkular, Türkçenin telaffuzunun zor olduğu düşüncesi, kullanılan metotların yanlış olması" gibi hususlar sebebiyle öğrencilerin başarısızlık korkusu yaşadığı yönünde verilere ulaşılmıştır. Bu noktada YTÖ'de motivasyonun başarıyı sağlayan en önemli dinamiklerden biri olduğu

düşünüldüğünde; öğrenme önündeki en büyük engelin motivasyon eksikliği olduğu söylenebilir. Diğer taraftan yabancı öğrenciler Türkçe öğrenmenin, onlara saygı/saygınlık kazandıracağı yönünde olumlu görüş bildirdikleri görülmektedir. Bu görüş, Türkçe bilmeleri sebebiyle insanların onlara saygı göstereceği inancıyla desteklenmektedir. Araştırmanın diğer bir sonucuna göre; Türk dizi ve müziklerinin, öğrencilerin motivasyonunu olumlu yönde desteklediği ve telaffuz becerisini desteklediği ifade edilebilir.

Araştırmaya katılan öğrencilerin geneli, Türkçe konuşmanın daha çok insanla iletişime geçme yolu olduğu hususunda hem fikirdir. Türkiye'de rahat yaşama ve farklı kültürleri tanıma ihtiyacı bu fikri destekleyen diğer etkenlerdir. Ayrıca, öğrencilerin büyük bir kısmının Türkçe öğrenme motivasyonunun iş bulma isteği olduğu görülmektedir. Farklı dilleri öğrenmenin temel nedenlerinin başında ekonomik sebepler ve istihdam olma, başka bir deyişle iş bulma çabası olduğu bilinmektedir.

Öneriler

1. Yabancı dil öğretim sınıflarında motivasyonun artması yönünde, Türk kültürünü yansıtan dizi, film ve müzikler etkin bir şekilde kullanılabilir.
2. YTÖ'de kültürel etkileşim temelli, motivasyon merkezli çağdaş öğretim yaklaşım, yöntem ve tekniklerinin kullanılması gerekmektedir.
3. YTÖ'de motivasyonu olumlu yönde destekleyecek, kültürel etkileşim atmosferi oluşturacak çoklu duyu organlarına hitap eden otantik materyaller (Tiyatro, Drama, Kısa Film, Şarkı, Karikatür, Reklam Filmi, Sessiz Sinema vb.) etkin bir şekilde kullanılabilir.
4. YTÖ'de yeni yaklaşım, yöntem ve teknikler geliştirilerek, motivasyon merkezli deneysel çalışmalar yapılabilir.
5. Yurt içinde üniversitelerin Türkçe öğretim merkezlerinde (TÖMER), Halk Eğitim Merkezlerinde, PİKTES vb. projeler kapsamında görevli okutmanlara motivasyon merkezli uygulamalı hizmet içi eğitimler verilebilir.

Kaynakça

Acar, A. C. (2012). Ücret ve ödül yönetimi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayıncılık.

Acat, M. B. ve Demiral, S. (2002). Türkiye'de yabancı dil öğreniminde motivasyon kaynakları ve sorunları. Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi, 31, 312-329.

Akbaba, S. (2010). Eğitimde motivasyon. Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi, 0 (13), 343-361.

Aslan, M, Doğan, S. (2020). Dışsal motivasyon, içsel motivasyon ve performans etkileşimine kuramsal bir bakış. Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, 11 (26) , 291-301.

Başkale, H. (2016). Nitel araştırmalarda geçerlik, güvenirlik ve örneklem büyüklüğünün belirlenmesi. Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi, 9(1), 23-28.

Biçer, N. (2016). Yabancılara Türkçe öğretiminde motivasyona ilişkin öğrenci görüşleri ve sınıf içi gözlemler. Ana Dili Eğitimi Dergisi, 4(1), 84-99.

Büyüköztürk, Ş. Kılıç Çakmak, E. Akgün, Ö.E. Karadeniz, Ş. ve Demirel, F, (2017) Bilimsel araştırma yöntemleri. Ankara: Pegem Yayınları, Baskı.12.

Dağdeviren, İ. (2018). İkinci dil ediniminde bireylerin motivasyonunun öğrenme üzerindeki etkisi. Journal of Turkish Studies. Volume 13/15, Spring 2018, p. 131-145DOI Number: http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.13482ISSN: 1308-2140, Ankara-Turkey.

Ergül, Y. (2005). Motivasyon ve motivasyon teknikleri. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 4 (14), 67-79.

Güncel Türkçe Sözlük. Erişim 5 Kasım 2020. https://sozluk.gov.tr/

Karataş, Z. (2017). Sosyal bilim araştırmalarında paradigma değişimi: nitel yaklaşımın yükselişi. Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi, 1(1)

Keser, A. (2006). Çalışma yaşamında motivasyon. İstanbul: Alfa Aktüel Yayınları.

Özdemir, M. (2010). Nitel veri analizi: sosyal bilimlerde yöntembilim sorunsalı üzerine bir çalışma. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 11,Sayı 1, s. 323-343.

Sevim, O. (2019). yabancı dil olarak türkçe öğrenmeye yönelik motivasyon: Bir ölçek geliştirme çalışması. Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 0 (65), 567-586.

Şahin, Y. (2009). Yabancı dil öğretiminde öğrenci başarısını olumsuz yönde etkileyen unsurlar. Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, 13(1), 149-158.

Tok, M, Yıgın, M. (2013). Yabancı uyruklu öğrencilerin Türkçe öğrenme nedenlerine ilişkin bir durum çalışması. Dil ve Edebiyat Eğitimi Dergisi, 8, 132-147.

Tunçel, H. (2014). Yabancı dil olarak Türkçeye yönelik motivasyon algısı. Mustafa Kemal Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 11(28), 177-198.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2008). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 6. Baskı.

Yorgancı. A. B. (2011). Öğretmenlerin, öğretmen adaylarının ve öğrencilerin motivasyonu algılama farklılıkları. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Balıkesir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Balıkesir.

Sosyal Medyanın Haber Sitelerindeki Görünümü: Türkiye Örneği

Mehtap Uyar[1]

Giriş

Sosyal medya ile ilgili yapılan çeşitli çalışmalar, sosyal medyanın iletişimi, sosyal bağlantıyı ve hatta teknik becerileri geliştirerek, çocuklara ve ergenlere fayda sağladığını ortaya koymaktadır. Facebook, Twitter ve MySpace gibi sosyal medya siteleri, arkadaşlar, sınıf arkadaşları ve ortak ilgi alanlarına sahip kişiler arasında bağlantı kurmak için birçok günlük fırsat sunmaktadır (O'Keeffe ve Clarke-Pearson, 2011). Bu fırsatlar arasında, sosyal medya aracılığıyla yetkililere ve uzmanlara ulaşabilme, sosyal medyanın çocuklarda yaratıcılığı geliştirmesi, yardımlaşma aracı olması, sosyal bağlantı sağlayabilmesi, çocukları mutlu etmesi ve bilgi paylaşma aracı olması yer almaktadır. Özellikle son yıllarda sosyal medya da dahil olmak üzere, yeni iletişim teknolojilerini kullanan çocuk ve yetişkinlerin sayısı önemli ölçüde artmaktadır. "2018'den 2019'a geçen sadece 1 yıllık sürede dünya nüfusu %1,1 artış gösterirken, aktif İnternet kullanıcı sayısı %9,1, aktif sosyal medya kullanıcı sayısı ise %9 artış gösteriyor" (Yüksel, 2020:30). TÜİK'in 2013 yılı verilerine göre Türkiye'de, 06-15 yaş grubundaki çocukların %60,5'i bilgisayar, %50,8'i İnternet ve %24,3'ü cep telefonu kullanmaktadır. 06-10 yaş grubundaki çocukların neredeyse yarısı yani %48,2'si bilgisayar, %36,9'ı İnternet ve %11'i cep telefonu kullanmaktadır. 11-15 yaşları arasındaki çocukların ise %73,1'i bilgisayar, %65,1'i İnternet ve %37,9'u da cep telefonu kullanmaktadır. Yine aynı rapora göre, çocuklar bilgisayar kullanmaya ortalama olarak 8 yaşında başlamaktadır. Bu veriler doğrultusunda, ülkemizde özellikle 2000 yılından sonra doğan çocukların sosyal medyanın da dahil olduğu, yeni medya çağının içine doğduğu ve bu sürece adapte olduğu görülmektedir.

Temel algısal ve sembolik anlayışlarından ve ince motor becerilerinden yoksun olmalarına rağmen, bebekler bile yeni medyayı yorumlamaya çaba göstermektedir. Bu bağlamda günümüzde, küçük çocuklar hatta bebekler bile birer medya tüketicisi olarak gelişimlerini sürdürmektedir. Küçük çocuklar, uygulamaları akıllı mobil cihazlarda kullanırken sıklıkla kontrolsüz kaydırma, simgelere yanlış bir şekilde dokunma, uygulamadan çıkma ve/veya sesli oyun talimatlarını duyamama gibi zorluklar yaşasa da, birçoğu kendisini tekrar motive ederek, uygulamayı kullanmaya devam etmektedir. Ayrıca,

[1] Arş. Gör. Dr. Mehtap Uyar, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Reklamcılık, Niğde, Türkiye, mehtap.gunes@ohu.edu.tr

çocuklar yedi yaşına kadar ince motor becerilerini geliştirdiğinden, onların dokunmatik ekranları, küçük tuşları, cihazları ve denetleyicileri yönetmeleri giderek daha kolay hale gelmektedir (Nikken ve Schols, 2015). Bu nedenle, bu neslin sosyal ve duygusal gelişiminin büyük bir kısmı İnternet'te ve cep telefonlarında gerçekleşmektedir. Sınırlı öz düzenleme kapasiteleri ve akran baskısına yatkınlıkları nedeniyle, çocuklar ve ergenler sosyal medyada gezinirken ve deney yaparken bazı riskler altındadır (O'Keeffe ve Clarke-Pearson, 2011). Çocukların sosyal medya ortamında karşılaşabileceği riskler arasında, cinsel istismar, özel hayatın gizliliğinin ihlali, bilgi kirliliğine maruz kalma, siber zorbalık, hareketsizlik, bağımlılık sorunu, fiziksel, ruhsal ve psikolojik gelişimlerinin olumsuz etkilenmesi yer almaktadır.

Bu çalışmanın odak noktasını, sosyal medya ve çocuk kavramları ile bu kavramların haber sitelerinde nasıl ele alındığı oluşturmaktadır. Çalışma kapsamı doğrultusunda, Türkiye'de en çok ziyaret edilen haber sitelerinden üç tanesi seçilmiştir: hurriyet.com.tr, milliyet.com.tr ve sozcu.com.tr.

Çalışmanın temel amacı; haber sitelerinde, çocukların sosyal medya kullanımlarının temsil edilme biçimlerinin incelenmesidir. Bu amaç doğrultusunda;

- haber sitelerinin sosyal medya ve çocuklara yönelik yer alan yazılarında sosyal medyanın işlevi,
- haber sitelerinde sosyal medyanın yer aldığı yazıların aylara göre değişimi,
- sosyal medya ve çocuk kavramlarının yazı başlıklarında bulunup/bulunmama durumu,
- yazıların bulunduğu platformların haber sitelerine göre dağılımı,
- sosyal medyanın çocuklar açısından olumlu ve/veya olumsuz yansıtılma sebeplerinin haber siteleri ile ilişkisi içerik analizi yöntemi kullanılarak ele alınmıştır.

Çalışmanın son bölümünde ise, belirtilen incelemeler kapsamında ulaşılan sonuçlara ve önerilere yer verilmiştir.

Yöntem

Dijital dünyayı ölçümleyen siteler arasında yer alan, SimilarWeb'in 2020 yılında paylaştığı veriler doğrultusunda, Türkiye'de en çok ziyaret edilen haber siteleri listesinin ilk beş sıralamasında, hurriyet.com.tr, milliyet.com.tr, sabah.com.tr, sozcu.com.tr ve haber7.com adlı İnternet siteleri yer almaktadır. Listede yer alan haber sitelerinden hurriyet.com.tr, milliyet.com.tr ve sozcu.com.tr isimli

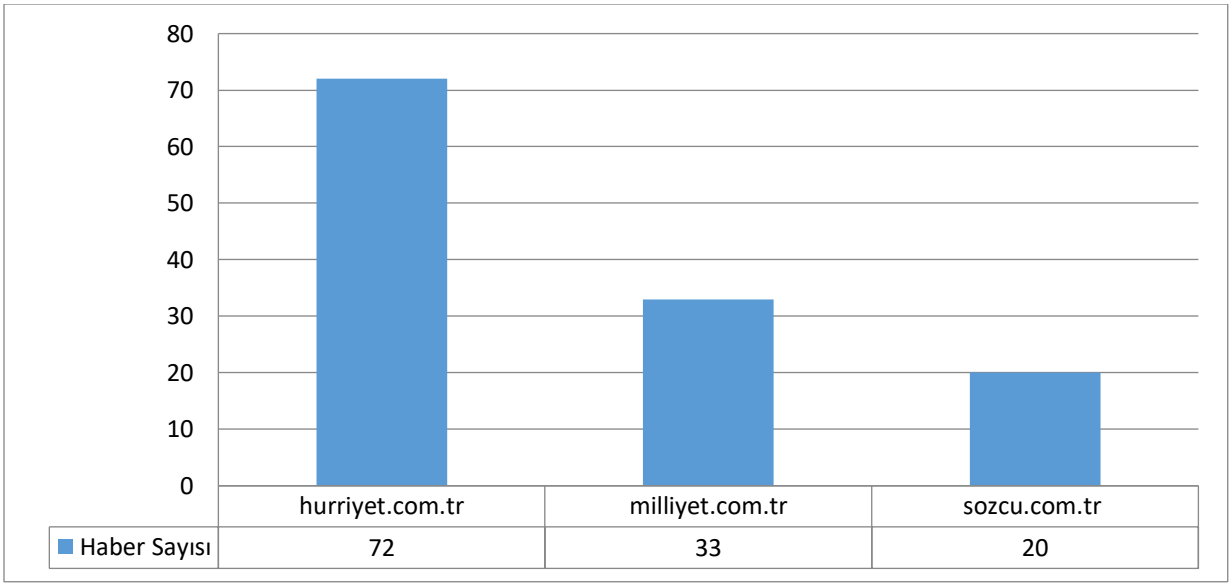
sitelerin arşivlerine erişilebildiği için, bu haber siteleri çalışma kapsamına dahil edilmiştir. Çalışmaya dahil edilen haber sitelerinin 23 Nisan 2020 tarihinden 23 Ekim 2020 tarihleri arasında bulunan sayıları içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. Araştırmanın başlangıcı olarak seçilen tarihin 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı olmasının sebebi, sosyal medya ile ilgili incelenen haberlerin çocukları da ilgilendiren haberler kapsamında yer almasıdır.

Bulgular

Sosyal medya kullanan çocukların haber sitelerindeki yeri, "Sosyal Medya ve Çocuklara Yönelik Yer Alan Yazıların Haber Sitelerine Göre Dağılımı", "Sosyal Medyanın Yer Aldığı Yazıların Aylara Göre Dağılımı", "Yazıların Başlıklarında Sosyal Medya ve Çocuk Kavramlarının Bulunma Durumlarına Göre Dağılımı", "Sosyal Medya ve Çocukla İlgili Yazıda Geçen Yerlerin Haber Sitelerine Göre Dağılımı", "Yazıların Bulunduğu Platformların Haber Sitelerine Göre Dağılımı", "Sosyal Medyanın Çocuklar Açısından Olumlu/Olumsuz Yansıtılma Sebeplerinin Haber Sitelerine Göre Dağılımı" başlıkları altında incelenmiştir.

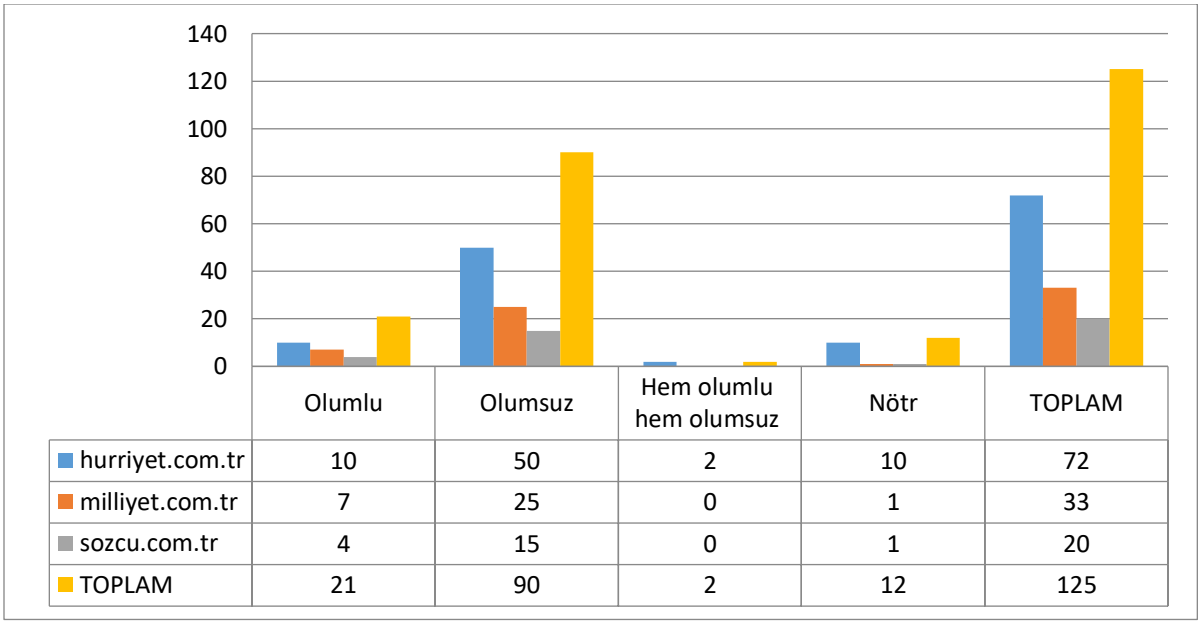
1. Sosyal Medya ve Çocuklara Yönelik Yer Alan Yazıların Haber Sitelerine Göre Dağılımı

Çocukların sosyal medya kullanımlarına yönelik haber sitelerinin yazdığı yazılar incelendiğinde, en çok yazının hurriyet.com.tr adlı haber sitesinde yer aldığı görülmektedir. 23 Nisan 2020 tarihinden 23 Ekim 2020 tarihine kadar olan altı aylık süre incelendiğinde üç haber sitesinde toplam 125 yazının olduğu görülmektedir. Bu yazıların 72'si hurriyet.com.tr, 33'ü milliyet.com.tr ve 20'si sozcu.com.tr adlı haber sitesinden bulunmaktadır (bkz. Şekil 1).

Şekil 1: Yazıların haber sitelerine göre dağılımı

Sosyal medyanın olumlu ve olumsuz işlevlerinin yer aldığı yazıların haber sitelerine göre dağılımı incelendiğinde, 21 tane olumlu, 90 tane olumsuz, 2 tane hem olumlu hem olumsuz yazının olduğu; 12 tane yazıda ise sosyal medyanın olumlu ve/veya olumsuz özelliklerine değinilmediği yani konuya karşı objektif/nötr davranıldığı dikkat çekmektedir. Haber sitelerinden olumlu yazıya en çok hurriyet.com.tr (10 tane), en az sozcu.com.tr (4) yer ayırmaktadır. Haber siteleri konu ile ilgili daha çok olumsuz yazılara yer vermektedir. Örneğin, hurriyet.com.tr 50 yazısında, milliyet.com.tr 25 yazısında ve sozcu.com.tr ise 15 yazısında sosyal medyanın çocuklar açısından olumsuz olduğuna değinmektedir. Aynı yazıda sosyal medyanın hem olumlu hem de olumsuz yönlerine yer veren haber sitesi yalnızca hurriyet.com.tr (2 yazı)' dir. Ancak üç haber sitesi de sosyal medyanın olumlu ya da olumsuz hiçbir işlevine yer vermeyerek, objektif davranmayı tercih ettiği yazılar paylaşmaktadır (bkz. Şekil 2).

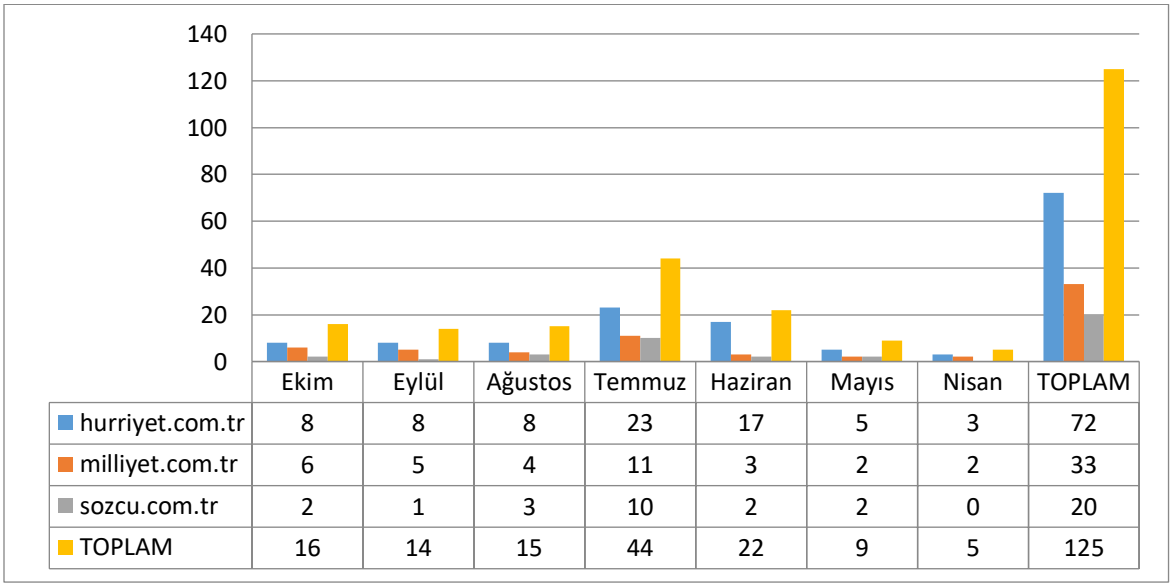
	Olumlu	Olumsuz	Hem olumlu hem olumsuz	Nötr	TOPLAM
hurriyet.com.tr	10	50	2	10	72
milliyet.com.tr	7	25	0	1	33
sozcu.com.tr	4	15	0	1	20
TOPLAM	21	90	2	12	125

Şekil 2: Olumlu ve olumsuz işlevlerin yer aldığı yazıların haber sitelerine göre dağılımı

2. Sosyal Medyanın Yer Aldığı Yazıların Aylara Göre Dağılımı

Çocukların sosyal medya kullanımıyla ilgili haber sitelerinde yer alan yazıların aylar içerisinde gösterdiği değişim Şekil 3'te görülmektedir. Şekil 3'e göre, Nisan ayında 5 yazı, Mayıs ayında 9 yazı, Haziran ayında 22 yazı, Temmuz ayında 44 yazı, Ağustos ayında 15 yazı, Eylül ayında 14 yazı ve Ekim ayında 16 yazı bulunmaktadır. Bu doğrultuda, konu ile ilgili yazıların büyük çoğunluğunun Temmuz ayında; en az yazının ise Nisan ayında olduğu dikkat çekmektedir. En az yazının Nisan ayında olmasının sebebi bu ayın sadece sekiz gününün (23 Nisan sonrası) çalışmaya dahil edilmesi olabilir. Temmuz ayının diğer aylara oranla konuyla ilgili oldukça fazla yazıya sahip olmasının nedeni ise, bazı haberlerin bu ayın içinde ön plana çıkması olabilir. Örneğin, çocukların oynadığı "Mavi Bebek" adlı oyun üç haber sitesinde de birkaç farklı yazıda, Temmuz ayında yayınlanmıştır. Konu ile ilgili yazı hurriyet.com.tr' de "Oyun sanal, tehlike gerçek… 'Mavi Bebek' oyununa dikkat!", "Mavi Bebek oyunundaki tehlike!" ve "Anne babalar bu oyuna dikkat! Mavi Balina ve Momo'dan sonra yeni tehlike: Mavi Bebek" olmak üzere üç ayrı haber başlığı ile; milliyet.com.tr' de "Mavi Bebek oyunu büyük bir tehlike" başlığı ile; sozcu.com.tr' de ise "Uzmanlar yorumladı: Mavi Bebek oyunu bir şehir efsanesi mi?", "Prof. Dr. Eraslan: Mavi bebek oyunu çocukları ve gençleri intihara teşvik ediyor" ve "Prof. Dr. Eraslan: 'Mavi Bebek' oyunu, insan beynini etkiliyor" olmak üzere üç ayrı haber başlığı ile yer almıştır. Ayrıca, yine Temmuz ayında 3 yaşındaki bir çocuğa zorla sigara içirilip, görüntülerinin sosyal medyada paylaşılması haberi, haber sitelerinde birçok kez yer almıştır. Örneğin, hurriyet.com.tr' de, "Skandal görüntülerin

ardından flaş gelişme! Serbest bırakıldı", "Son dakika... Bir skandal görüntü daha! Bu kez küçük çocuğa 'amcası' sigara içirdi…" ve "Son dakika haberi: Kuzenine zorla sigara içirmeye çalıştı! Uzmanlardan da tepki gecikmedi: Bunun adı istismar" başlıkları ile; sozcu.com.tr' de ise, "Sosyal medyada büyük tepki çeken görüntüyle ilgili bakanlıktan açıklama!", "Sigara içirilen küçük çocuğa ilişkin savcılıktan açıklama!" ve "3 yaşındaki çocuğa sigara içirmişti! Gözaltına alındı" başlıkları ile yer alan yazılar bu soruna tepki çekmeyi amaçlamaktadır.

	Ekim	Eylül	Ağustos	Temmuz	Haziran	Mayıs	Nisan	TOPLAM
hurriyet.com.tr	8	8	8	23	17	5	3	72
milliyet.com.tr	6	5	4	11	3	2	2	33
sozcu.com.tr	2	1	3	10	2	2	0	20
TOPLAM	16	14	15	44	22	9	5	125

Şekil 3: Yazıların aylara göre dağılımı

Sosyal medya ve çocuk konusu kapsamında hurriyet.com.tr' nin Ekim ayında 2 tane, Eylül ayında 2 tane, Ağustos ayında 1 tane, Temmuz ayında 2 tane, Mayıs ayında 2 tane, Nisan ayında 1 tane olumlu yazısı bulunurken; Haziran ayında hiç olumlu yazısı bulunmamaktadır. milliyet.com.tr' nin Ekim ayında 2 tane, Eylül ayında 3 tane, Ağustos ayında 1 tane, Nisan ayında 1 tane olumlu yazısı varken; Temmuz, Haziran ve Mayıs aylarında hiç olumlu yazısı bulunmamaktadır. sozcu.com.tr' de Ağustos ayında 2 tane, Haziran ayında 1 tane, Mayıs ayında 1 tane yazı bulunurken; diğer aylarda hiç olumlu yazı bulunmamaktadır.

Sosyal medya ve çocuk konusu kapsamında hurriyet.com.tr' nin Ekim ayında 6 adet, Eylül ayında 3 adet, Ağustos ayında 5 adet, Temmuz ayında 20 adet, Haziran ayında 13 adet, Mayıs ayında 2 adet, Nisan ayında ise 1 adet olumsuz yazısı bulunmaktadır. milliyet.com.tr' nin Ekim ayında 4 adet, Eylül ayında 2 adet, Ağustos ayında 3 adet, Temmuz ayında 11 adet, Haziran ayında 3 adet, Mayıs

ayında 2 adet olumsuz yazısı bulunurken; Nisan ayında hiç olumsuz yazısı bulunmamaktadır. sozcu.com.tr' nin Ekim ayında 2 adet, Eylül ayında 1 adet, Ağustos ayında 1 adet, Temmuz ayında 10 adet, Haziran ayında 1 adet olumsuz yazısı bulunurken; Mayıs ve Nisan aylarında hiç olumsuz yazısı bulunmamaktadır.

Sosyal medya ve çocuk konusu kapsamında hurriyet.com.tr' nin Eylül ve Temmuz aylarında 1'er adet hem olumlu hem olumsuz yazıları bulunurken; incelenen diğer haber sitelerinin bu kategoride yazısı bulunmamaktadır. hurriyet.com.tr' nin 2 adet Eylül ayında, 2 adet Ağustos ayında, 4 adet Haziran ayında, 1 adet Mayıs ayında, 1 adet Nisan ayında sosyal medyanın olumlu ve/veya olumsuz özelliklerine değinilmeyip, nötr nitelikli yazısı bulunmaktadır. milliyet.com.tr' nin 1 adet Nisan ayında; sozcu.com.tr' nin ise 1 adet Mayıs ayında nötr nitelikli yazısı bulunmaktadır. Bu bilgiler doğrultusunda, olumlu haberlerin en çok yapıldığı aylar Eylül, Ekim ve Ağustos aylarıdır. Olumsuz haberler ise, en çok Temmuz, Haziran ve Ekim aylarında yapılmıştır (bkz. Tablo 1). Özellikle Temmuz ayında, incelenen haber sitelerinin tamamı oldukça fazla sayıda olumsuz haber yapmıştır. Yukarıda değinilen haber başlıkları, Temmuz ayında sosyal medya ve çocuk kapsamında en fazla olumsuz haberin yer aldığı ay olarak açıklanmasında bir göstergedir.

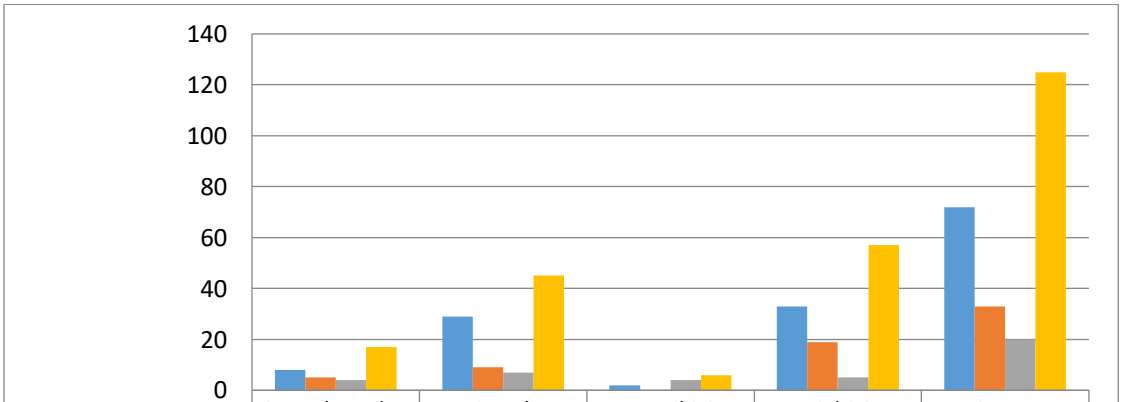
Tablo 1: Olumlu ve olumsuz işlevlerin yer aldığı yazıların aylara göre dağılımı

AYLAR	Olumlu	Olumsuz	Hem olumlu hem olumsuz	Nötr	TOPLAM
Ekim	4	12	-	-	16
Eylül	5	6	1	2	14
Ağustos	4	9	-	2	15
Temmuz	2	41	1	-	44
Haziran	1	17	-	4	22
Mayıs	3	4	-	2	9
Nisan	2	1	-	2	5
TOPLAM	21	90	2	12	125

3. Yazıların Başlıklarında Sosyal Medya ve Çocuk Kavramlarının Bulunma Durumlarına Göre Dağılımı

Haber sitelerinde yer alan yazıların başlıklarında sosyal medya ve çocuk kavramlarının bulunma durumlarına göre dağılımı Şekil 4'te görülmektedir. Buna göre, incelenen haber başlıklarında sosyal

medya kavramı 17 defa yer almaktadır. 17 haber başlığının 8'i hurriyet.com.tr' de, 5'i milliyet.com.tr' de ve 4'ü de sozcu.com.tr' de bulunmaktadır. Haber başlıklarında çocuk kavramı ise 45 defa yer almaktadır. Çocuk kavramının yer aldığı başlıkların 29'u hurriyet.com.tr' de, 9'u milliyet.com.tr' de ve 7'si de sozcu.com.tr' dedir. Sosyal medya ve çocuk kavramlarının her ikisinin de haber başlıklarında yer aldığı yazı sayısı 6'dır. İncelenen bu yazıların 2'si hurriyet.com.tr' de, 4'ü ise sozcu.com.tr' de bulunurken; milliyet.com.tr haber başlıklarında her iki kavramı birlikte kullanmayı tercih etmemektedir. Bununla birlikte, incelenen yazıların 57 tanesinde yani neredeyse yarısında, sosyal medya ve çocuk kavramlarından hiçbirinin başlıklara yansıtılmadığı ancak yazıların içeriğinde, çocukların sosyal medyada yer aldığı ile ilgili konulara yer verildiği görülmektedir. 57 yazıdan 33'ü hurriyet.com.tr' de, 19'u milliyet.com.tr' de, 5'i de sozcu.com.tr' de yer almaktadır.

	Sosyal medya	Çocuk	Her ikisi	Hiçbiri	TOPLAM
hurriyet.com.tr	8	29	2	33	72
milliyet.com.tr	5	9	0	19	33
sozcu.com.tr	4	7	4	5	20
TOPLAM	17	45	6	57	125

Şekil 4: Yazıların başlıklarında ilgili kavramların bulunma durumlarına göre dağılımı

4. Sosyal Medya ve Çocukla İlgili Yazıda Geçen Yerlerin Haber Sitelerine Göre Dağılımı

Haber sitelerinin çocukların sosyal medyada yer almasıyla ilgili yaptıkları haberlerin gerçekleştiği yerler şunlardır: Adana (3 yazı), Afyonkarahisar (1 yazı), Ağrı (1 yazı), Ankara (5 yazı), Antalya (5 yazı), Bursa (1 yazı), Diyarbakır (3 yazı), Gaziantep (2 yazı), Hatay (2 yazı), İstanbul (4 yazı), Mardin (4 yazı), Mersin (2 yazı), Şırnak (1 yazı), Türkiye (71 yazı), dünya (20 yazı)'dır. Haber yazıları analiz edilirken, şehir ya da ülke belirtilmediyse ve genel olarak ülkemize yönelik haberler verilmişse

yer olarak "Türkiye" kategorisine dahil edilmiştir. Tablo 2'de de görüldüğü üzere, çocukların sosyal medyada yer almasıyla ilgili yapılan haberlerin çoğunluğunda yer olarak Türkiye geçmektedir. Yer olarak Türkiye'nin geçtiği 71 yazının 51'i hurriyet.com.tr' de, 12'si milliyet.com.tr' de ve 8'i de sozcu.com.tr' de bulunmaktadır.

Tablo 2: Yazılarda geçen yerlerin haber sitelerine göre dağılımı

YER	hurriyet.com.tr	milliyet.com.tr	sozcu.com.tr	TOPLAM
Adana	1	1	1	3
Afyonkarahisar	1	-	-	1
Ağrı	-	1	-	1
Ankara	2	2	1	5
Antalya	3	2	-	5
Bursa	-	1	-	1
Diyarbakır	1	1	1	3
Gaziantep	1	-	1	2
Hatay	1	-	1	2
İstanbul	2	2	-	4
Mardin	2	-	2	4
Mersin	1	1	-	2
Şırnak	1	-	-	1
Türkiye	51	12	8	71
Dünya	5	10	5	20
TOPLAM	72	33	20	125

Sosyal medya ve çocukla ilgili yazıda geçen yerlerin olumlu ve olumsuz işlevlerine göre dağılımı incelendiğinde, Adana, Ankara, Diyarbakır, Gaziantep ve Şırnak ile ilgili yapılan haberlerin tamamının olumsuz içeriğe sahip olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, Afyonkarahisar, Ağrı, Antalya, Bursa ve Mersin illeri ile ilgili yapılan haberlerin tamamı olumlu içeriğe sahiptir. Türkiye genelinde yapılan haberlerin dağılımı incelendiğinde, çoğunluğun (52'si) olumsuz haberlerden oluştuğu görülmektedir. Dünya genelinde yapılan haberlerin ise 18'i olumsuz, yalnızca 1'i olumludur (bkz. Tablo: 3).

Tablo 3: Yazılarda geçen yerlerin olumlu ve olumsuz işlevlerine göre dağılımı

YER	Olumlu	Olumsuz	Hem olumlu hem olumsuz	Nötr	TOPLAM
Adana	-	3	-	-	3
Afyonkarahisar	1	-	-	-	1
Ağrı	1	-	-	-	1
Ankara	-	4	-	1	5
Antalya	5	-	-	-	5
Bursa	1	-	-	-	1
Diyarbakır	-	3	-	-	3
Gaziantep	-	2	-	-	2
Hatay	1	1	-	-	2
İstanbul	1	3	-	-	4
Mardin	1	3	-	-	4
Mersin	2	-	-	-	2
Şırnak	-	1	-	-	1
Türkiye	7	52	2	10	71
Dünya	1	18	-	1	20
TOPLAM	21	90	2	12	125

5. Sosyal Medya ve Çocukla İlgili Yazıların Bulunduğu Platformların Haber Sitelerine Göre Dağılımı

Sosyal medya ve çocukla ilgili yazıların bulunduğu platformların haber sitelerine göre dağılımı Tablo 4'te görülmektedir. Yazıların bulunduğu platformlar sırasıyla; gündem, teknoloji, yazar yazısı, aile, eğitim, eğlence, ekonomi, sosyal medya, sağlık, kültür sanat, dünya ve siyasettir. Araştırmada analiz edilen haber sitelerinden hurriyet.com.tr' nin gündemde 19, teknolojide 23, yazar yazısında 14, ailede 12, eğitimde 2, eğlencede ve ekonomide 1'er yazısı; milliyet.com.tr' nin gündemde 16, teknoloji, yazar yazısı ve ekonomide 2'şer, dünyada 3, siyasette 4, aile, eğlence, kültür sanat ve sosyal medyada 1'er yazısı; sozcu.com.tr' nin gündemde 12, teknoloji, yazar yazısı ve dünyada 1'er, sağlıkta da 5 yazısı bulunmaktadır. Sağlık platformunda konu ile ilgili yalnızca sozcu.com.tr yazı paylaşmıştır.

Tablo 4: Yazıların bulunduğu platformların haber sitelerine göre dağılımı

Platform	hurriyet.com.tr	milliyet.com.tr	sozcu.com.tr	TOPLAM
Gündem	19	16	12	47
Teknoloji	23	2	1	26
Yazar Yazısı	14	2	1	17
Aile	12	1	-	13
Eğitim	2	-	-	2
Eğlence	1	1	-	2
Ekonomi	1	2	-	3
Sosyal medya	-	1	-	1
Sağlık	-	-	5	5
Kültür sanat	-	1	-	1
Dünya	-	3	1	4
Siyaset	-	4	-	4
TOPLAM	72	33	20	125

6. Sosyal Medyanın Çocuklar Açısından Olumlu/Olumsuz Yansıtılma Sebeplerinin Haber Sitelerine Göre Dağılımı

Sosyal medyanın çocuklar açısından olumsuz yansıtılma sebeplerinin haber sitelerine göre dağılımı Tablo 5'te görülmektedir. Haber sitelerinde sosyal medyanın olumsuz yönleri yani riskleri, cinsel istismar, özel hayatın gizliliğinin ihlali, bilgi kirliliği, siber zorbalık (çevrimiçi güvenlik-siber tehlike), boş ekran vakti (hareketsizlik), illüzyon olması, bağımlılık sorunu, fiziksel, ruhsal ve psikolojik gelişimi olumsuz etkileme, çocuk istismarı, ebeveyn denetimi, sosyal medya saldırganlığı (nefret söylemi ve hakaret gibi) ve çocukların ilişki kurma becerilerinin gelişememesi kategorileri altında toplanmıştır. Bu tabloya göre, hurriyet.com.tr' de 6'şar yazı cinsel istismar ve fiziksel, ruhsal ve psikolojik gelişimi olumsuz etkileme, 10 yazı özel hayatın gizliliğinin ihlali, 2'şer yazı bilgi kirliliği ve siber zorbalık, 1'er yazı boş ekran vakti, illüzyon olması[2], sosyal medya saldırganlığı ve çocukların ilişki kurma becerilerinin gelişememesi, 3 yazı bağımlılık sorunu, 13 yazı çocuk istismarı, 4 yazı ebeveyn denetimi kategorisinde; milliyet.com.tr' de 7'şer yazı cinsel istismar ve çocuk istismarı, 2'şer yazı özel hayatın gizliliğinin ihlali ve siber zorbalık, 6 yazı fiziksel, ruhsal ve psikolojik gelişimi olumsuz etkileme, 1 yazı ebeveyn eğitimi kategorisinde; sozcu.com.tr' de ise, 1 yazı cinsel istismar, 2 yazı özel hayatın

[2] Sosyal medyanın illüzyon olması, kullanıcıların kendilerini sosyal medyada mutlu, paralı, güçlü, güzel, yakışıklı olarak yansıtması anlamında kullanılmaktadır.

gizliliğinin ihlali, 4 yazı fiziksel, ruhsal ve psikolojik gelişimi olumsuz etkileme, 8 yazı çocuk istismarı kategorisinde bulunmaktadır.

Tablo 5: Olumsuz yansıtılma sebeplerinin haber sitelerine göre dağılımı

	hurriyet.com.tr	milliyet.com.tr	sozcu.com.tr	TOPLAM
Cinsel istismar	6	7	1	14
Özel hayatın gizliliğinin ihlali	10	2	2	14
Bilgi kirliliği	2	-	-	2
Siber zorbalık	2	2	-	4
Boş ekran vakti	1	-	-	1
İllüzyon olması	1	-	-	1
Bağımlılık sorunu	3	-	-	3
Fiziksel, ruhsal ve psikolojik gelişimini olumsuz etkiler.	6	6	4	16
Çocuk istismarı	13	7	8	28
Ebeveyn denetimi	4	1	-	5
Sosyal medya saldırganlığı	1	-	-	1
Çocukların ilişki kurma becerilerinin gelişememesi	1	-	-	1

Haber sitelerinde sosyal medyanın olumlu yönleri yani avantajları, sosyal medya platformlarından çağrı yaparak ilgililere ulaşma, çocuğun sosyal medya sayesinde yaratıcılığının gelişmesi, yardımlaşma, sosyal bağlantı, ebeveyn denetimi, çocukların mutlu olması, suçluların yakalanmasına aracı olması, eğitim amacı (bilgi paylaşma aracı) ve topluluk oluşturup, bilinçlendirmesi kategorileri altında toplanmıştır. Sosyal medyanın çocuklar açısından olumlu yansıtılma sebeplerinin haber sitelerine göre dağılımı incelendiğinde, hurriyet.com.tr' de, 2'şer yazı sosyal medya platformlarından çağrı yaparak ilgililere ulaşma ve çocuğun sosyal medya sayesinde yaratıcılığının gelişmesi, 3 yazı yardımlaşma, 1'er yazı sosyal bağlantı, ebeveyn denetimi, çocukların mutlu olması kategorisinde; milliyet.com.tr' de, 1'er yazı sosyal medya platformlarından çağrı yaparak ilgililere ulaşma, suçluların yakalanmasına aracı olması ve eğitim amacı kategorisinde; sozcu.com.tr' de ise, 1'er yazı sosyal medya platformlarından çağrı yaparak ilgililere ulaşma ve eğitim amacı, 2 yazı ise topluluk oluşturup, bilinçlendirmesi kategorisi altında yer almaktadır (bkz. Tablo 6).

Tablo 6: Olumlu yansıtılma sebeplerinin haber sitelerine göre dağılımı

	hurriyet.com.tr	milliyet.com.tr	sozcu.com.tr	TOPLAM
Sosyal medya platformlarından çağrı yaparak ilgililere ulaşma	2	1	1	4
Çocuğun sosyal medya sayesinde yaratıcılığının gelişmesi	2	-	-	2
Yardımlaşma	3	4	-	7
Sosyal bağlantı	1	-	-	1
Ebeveyn denetimi	1	-	-	1
Çocukların mutlu olması	1	-	-	1
Suçluların yakalanma aracı	-	1	-	1
Eğitim amacı	-	1	1	2
Topluluk oluşturup, bilinçlendirme	-	-	2	2

Sosyal medyanın çocuklar açısından nötr olarak yani yorumsuz yansıtıldığı sebepler arasında, sosyal medya eğitimi, ebeveyn denetimi, sosyal medyanın oyun oynama ve bilgi paylaşma aracı olması bulunmaktadır. hurriyet.com.tr ebeveyn denetimi kategorisine 8 yazısında nötr yaklaşarak yer vermektedir. Yani ebeveyn denetimi ve bu kategorideki diğer maddeleri haber siteleri olumlu ya da olumsuz herhangi bir yorum yapmadan okuyucuya sunmaktadır.

Sosyal medyanın çocuklar açısından hem olumlu hem olumsuz yansıtıldığı sebepler arasında ise, ebeveyn denetimi/öğrenme ve keşfetme ile yardımlaşma, çocukların mutlu olması/asosyalleşme ve stres kategorileri yer almaktadır. Sosyal medyanın hem olumlu hem olumsuz özelliklerine hürriyet.com.tr 2 yazısında yer vermiştir. Örneğin, 08.09.2020 tarihinde yayınlanmış olan "Dijital hayatlar" başlıklı yazar yazısında ebeveyn denetiminin olmaması durumunda sosyal medyanın çocuklar açısından riskli bir alan olabileceği belirtilirken, aynı yazıda sosyal medyanın öğrenme ve keşfetme özelliklerinin onu avantajlı yaptığından da bahsedilmektedir. 25.07.2020 tarihinde yayınlanmış olan "Steve Jobs ve Bill Gates'in çocuklarına ekranı kısıtlamaları boşuna değil" başlıklı yazar yazısında da aynı durumla karşılaşmaktayız. Yazıda, sosyal medyanın çocukları mutlu ettiğinden ve yardımlaşma aracı olduğundan söz ederken yazar, onun avantajlı yani olumlu özelliklerine vurgu yapmaktadır. Ancak yazının devamında sosyal medyanın aynı zamanda çocukları asosyalleştirdiği ve onlarda stres yarattığına değinilmektedir. Dolayısıyla bu yazıda da, sosyal medyanın hem olumlu hem olumsuz özelliklerini aynı anda görebilmekteyiz.

Sonuç ve Öneriler

Türkiye'de yer alan haber sitelerinin sosyal medya ve çocuk kavramlarını ele alma biçimlerinin analiz edilmesini konu edinen bu çalışmada, hürriyet.com.tr, milliyet.com.tr ve sozcu.com.tr adlı haber siteleri incelenmiştir. Çalışmaya dahil edilen altı aylık dönem içerisinde, çocukların sosyal medyada yer aldığı yazılar incelendiğinde en çok yazının, diğer sitelere oranla büyük farkla, hürriyet.com.tr adlı haber sitesinde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Haber sitelerinin üçü de sosyal medyanın çocukları daha çok olumsuz yönde etkilediğine vurgu yapan yazılar paylaşmıştır.

Çocukların sosyal medya ortamında bulunmasıyla ilgili yazıda geçen yerlerden Adana, Ankara, Diyarbakır, Gaziantep ve Şırnak ile ilgili yapılan haberlerin tamamının olumsuz içeriğe sahip olduğu; Afyonkarahisar, Ağrı, Antalya, Bursa ve Mersin illeri ile ilgili yapılan haberlerin tamamının ise olumlu içeriğe sahip olduğu görülmektedir. Analiz edilen haber sitelerinin konumuz ile ilgili paylaşımları platform olarak en çok gündem platformundan; en az ise sosyal medya ve kültür sanat platformlarından paylaştığı görülmektedir. Konunun özellikle sosyal medya platformuyla ilgili olup, bu platformda yalnızca milliyet.com.tr adlı haber sitesine ait 1 adet yazının yer alması dikkat çekicidir.

Sosyal medyanın çocuklar açısından olumsuz yansıtılma sebepleri araştırıldığında, sosyal medyanın en çok "çocuk istismarını" artırdığı ve çocukların "fiziksel, ruhsal ve psikolojik gelişimini olumsuz etkilediği" yönünde yazılarla karşılaşılmıştır. Sosyal medyanın belirtilen olumsuz özelliklerine her üç haber sitesi de yazılarında yer vermiştir. Sosyal medyanın çocuklar açısından olumlu yansıtılma sebepleri araştırıldığında ise, en çok sosyal medyanın "yardımlaşma" ve "sosyal medya platformlarından çağrı yaparak ilgililere ulaşma" ile ilgili yazıların bulunduğu görülmektedir. Dolayısıyla haber siteleri, sosyal medyanın yardımlaşma aracı olarak kullanılması gerektiği özelliğine dikkat çekerek, bu konudaki hassasiyetlerini göstermektedir.

Haber siteleri çocukların sosyal medyada yer alması ile ilgili yaptıkları haberleri, daha çok başlıklara taşımamayı tercih etmektedir. Özellikle her iki kavramın birlikte yer aldığı haber başlığı sayısı oldukça azdır. Sosyal medya ve çocuk kavramlarını yazı başlıklarında birlikte ele alan haber sitelerinden hurriyet.com.tr' nin her 2 haberinin de olumsuz olduğu, sozcu.com.tr' nin ise 2 haberi olumsuz, 1 haberi olumlu ve 1 haberi de nötr olarak paylaştığı ortaya çıkmıştır. Konu ile ilgili haberlerin büyük çoğunluğunun olumsuz yazılardan oluştuğu ve haber başlıklarına da aynı durumun yansıtıldığı görülmektedir. Bu sebeple, araştırma kapsamına dahil edilen haber sitelerinin, çocukların sosyal medya mecrasında yer almasının onlar açısından, genel olarak, olumsuz olabileceği mesajını okuyucuya

ulaştırdığı gözlemlenmektedir. Haber siteleri, çocukların sosyal medyada bulunmasını çoğunlukla olumsuz olarak yansıtsa da; sosyal medyanın çocuklar açısından olumlu yönlerinin olduğuna az da olsa yazılarında yer vermiştir.

Haber siteleri elbette yaşanmış olayları gündeme getirerek, bilgi paylaşmayı amaçlamaktadır. Ancak sosyal medyanın olumsuz yönlerinden söz ederken, bunu bir panik havasında yansıtmak doğru değildir. Özellikle, "skandal", "tehlike", "dikkat", "kritik uyarı" ve "son dakika…" gibi ifadeleri başlıklara yansıtmaktan kaçınmak gerekmektedir. Sosyal medya hayatımızın bir parçasıdır ve daha çok çocuklar açısından önemli bir yere sahiptir. Dolayısıyla, sosyal medyayı çocukların uzak durması gereken tehlikeli bir ortam olarak göstermek, onları yanlış yönlendirmeye sebep olabilir. Bunun yerine, çocukların iyi birer medya okuryazarı olabilmeleri ve böylece hem sosyal medyayı en aktif şekilde kullanabilmeleri hem de sosyal medyada risk altında bulunduklarında, bu durumla kendilerinin başa çıkabilmeleri sağlanmalıdır. Haber siteleri, gerek başlıklarında gerekse içeriğinde sosyal medyanın doğru kullanılması yönünde daha çok bilgi paylaşarak, bunu gerçekleştirmek için bir adım atabilir.

KAYNAKÇA

Nikken, Peter ve Schols, Marjon (2015). "How and Why Parents Guide the Media Use of Young Children", J Child Fam Stud, 24: 3423-3435.

O'Keeffe, Gwenn Schurgin ve Clarke-Pearson, Kathleen (2011). "Clinical Report – The Impact of Social Media on Children, Adolescents, and Families", American Academy of Pediatrics, 127(4): 800-805.

SimilarWeb (2020). "Top Websites Ranking: Top sites ranking for News and Media in Turkey (October 2020). https://www.similarweb.com/top-websites/turkey/category/news-and-media/ (Erişim Tarihi: 04.11.2020).

Yüksel, Okan (2020). Tüm Boyutlarıyla Dijital Pazarlama ve Sosyal Medya, Ankara: Medya Akademi Yayınları.

İnternet Siteleri:

https://www.hurriyet.com.tr/

https://www.milliyet.com.tr/

https://www.sozcu.com.tr/

David Hockney'in Varlik ve Yokluk Havuzu

Şemsi ALTAŞ[1]

Giriş

Sanat, var olanın dışında başka bir varlık dünyası yaratma biçimidir. Ortaya çıkan bu varlık dünyası sanatçının kendi içsel sorgulaması sonucunda meydana gelmektedir. Bu durum aynı zamanda sanatçı açısından bir benlik keşfidir. Her keşif sanatçının yaratmış olduğu varlığı ortaya çıkartmaktadır. Bu açıdan bakıldığında her sanat eseri aynı zamanda bir varlık durumudur. "Sanat eserinin varlık tarzı, sanat eserinin de bir nesne olduğu, fakat nesne olmaktan öte başka bir anlama geldiği, simge olarak bir şeye gönderimde bulunduğu veya alegori olarak başka bir şeyi ima ettiğini anlatır" (Heidegger, 2011, s. 90). Dolayısıyla her sanat eseri belirli bir şeyi ima eden varlıklardır. Bu bağlamda bakıldığında sanatçıların resimleri belirli bir hakikati ortaya koymaktadır. Hermand'a göre bu hakikat, doğrudan doğruya mutlak olandan kaynaklanır ve her türlü politik, dini, psikolojik, sosyo ekonomik koşulun tamamen dışarısındadır (Akt. Heidegger, 2011, s.109). Bu nedenle sanat eserleri farklı bir gerçekliğe ait hakikatlerdir.

Sanat eserleri izleyicisine yeni bir mekân ve zaman açan farklı olasılıklar bütünüdür. Hatta Bola'nın bahsettiği gibi; sanat eserleri, kendi mekânlarına sahip çıkmakta ve mevcudiyetini kesin bir dille belli etmektedir. Resmin mekânı ısrarcı bir biçimde *buradayım* diye haykırmakta ve böyle yaparken de izleyiciden, oradaki sunumunun katılığına konsantre olmasını ve onunla ilişkiye girmesini talep etmektedir (2012, s. 34). İzleyiciye yeni bir boyut açmaktadır. Açılan bu boyut izleyicisine yeni bir gerçeklik dünyası sunmaktadır. İzleyici olduğu yerden çok başka bir yerde kendisini bulmaktadır. O halde eser karşısındayken olmakta olduğumuz yer neresidir? Olmak nedir? "Olmak', birtakım ihtimaller barındıran bir 'olmakta-olmak' halidir; 'olmak'a, 'varlık' (ya da 'var olmak') gibi yaklaşmak, onu şu ya da bu varoluş anında dondurmak olur. 'Olmak', 'varolan' bir şeyin süreç halindeki uğraklarından herhangi biri gibi kavranamaz; bu uğrakların bütünüdür. Ve bu bütünü de akışı içinde, uğraklardan herhangi birinde durmaksızın, takılıp kalmaksızın anlamamız gerekir. 'Olmak', yaşamak denen fenomenin olumsal kendiliğindenliği değil, kendisidir" (Sartre, 2011, s.8). Sanat eserleri 'olmakta olmak' halinin bir süreç içerisindeki varoluşudur. Birçok farklı ihtimaller belirli bir zaman diliminde birleşmektedir.

Sanat eserleri görünenin ardında mutlak bir öz bulunduran fenomenlerdir. Bu durumu Heidegger'in *Dasein* kavramı ile ilişkilendirmek mümkündür. *Dasein*'in 'özü' kendi varoluşunda yatmaktadır. Bu var olanda meydana çıkartılabilen karakterler, şöyle veya böyle bir 'görünüme' sahip mevcut bir var olan 'özellikleri' olmayıp, hep kendisine ait olan var olma imkanlarıdır (Heidegger, 2008, s. 44). Her sanat eseri bu imkânlara belirli ölçülerde sahip olsa da özellikle bazı sanat eserleri Heidegger'in bu kavramına daha fazla sahiptir. Bu bağlamda bakıldığında Franz Radziwill'in (1895-1983), De Chirico'nun (1888-1978), Edward Hopper'ın (1882-1967) resimleri 'özü'nü kendi içerisinde

[1] Adı Soyadı, Unvan, Üniversite, Bölüm, Mail Adresi

saklamaktadır. Fakat tüm bu sanatçıların dışında David Hockney'in (1937-) resimleri farklı bir gizli öze sahiptir. İşte bu noktada önemli olan konu David Hockney'in resimlerindeki öze ait olan gizliliktir. Bu bağlamda, David Hockney'in konuyla ilişkili olan bazı eserleri ele alınmış ve benzer sanatsal kaygılara sahip farklı sanatçıların eserleriyle olan ilişkilerine değinilmiştir. Böylece çalışma hem içerik, hem de görsel açıdan zengin bir hale getirilmiştir. Ayrıca David Hockney'in resimlerine ilişkin yeni bir bakış açısı sağlamıştır.

David Hockney'in Yüzme Havuzu Serisindeki Resimlerin VarlIk Ve Yokluk Kavramı Üzerine

Sanat eserlerinin görünen yüzeylerinde yer alan imgeler farklı bir gerçekliğe ait varlık yığınlarıdır. Sanat eserindeki bir imgenin varlık durumu, doğada bulunan bir nesnenin varlığından farklıdır. Çünkü sanatçı yüzeyde kendisine ait bir varlık dünyası yaratmaktadır. Dış gerçekliğin bir parçası olan nesne, sanatçının imgesi haline geldiği an, varlık durumunda bir değişim yaşanmaktadır. Sanat eserinin görünmeyen tabakasında yer alan tinsel içerik, görünen yüzeyde yer alan imgelerin varlık tarzını bu şekilde değiştirmektedir. Heidegger, sanat eserinin varlık tarzına ilişkin olarak sanat eserinin de bir nesne olduğunu, fakat nesne olmaktan öte başka bir anlama geldiğini, simge olarak bir şeye gönderimde bulunduğunu veya alegori olarak başka bir şeyi ima ettiğini anlatmaktadır (2011, s. 90). Dolayısıyla sanat eserindeki varlık kavramı sanat eserinin hem görünen hem de görünmeyen tarafındadır. Fakat sanat eserinin kökeni eserin görünmeyen tarafına borçludur. Bu nedenle sanat eserinin görünen ve görünmeyen tabakaları arasında organik bir bağ vardır.

Sanat eserinin görünen yüzeyinde yer alan varlıkların ima ettiği şeylerin fazlalığı onun kökenini ve derinliğini beslemektedir. Bu durum sanat eserini çoklu anlamlar barındıran bir yumak haline getirmektedir. Fakat bu anlam bolluğu eserin farklı katmanlarına gizlenmiştir. Sanat eserindeki her katman örtük anlama sahip imgelerden oluşmaktadır. Bu imgeler bütünü sanat eserinin varlık dünyasını oluşturmaktadır.

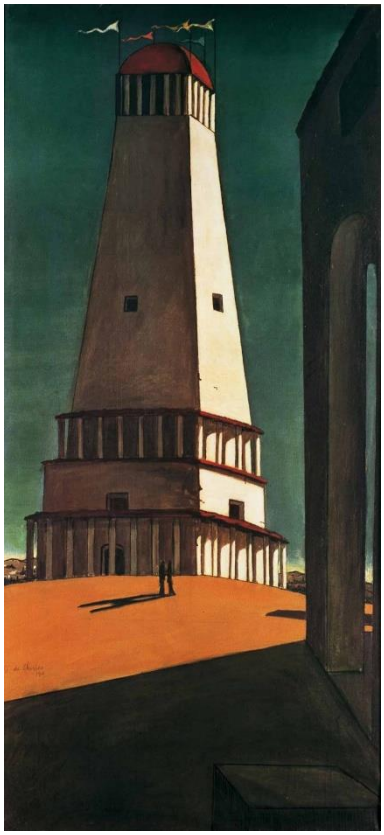
Sanat eserinin görünen yüzeyinde yer alan imgeler çokluğu eserdeki varlık kavramını, imgelerin azlığı ise yokluk kavramını ortaya çıkarmaktadır. Sanat eserindeki yokluk kavramı herhangi bir şeyin eksikliği değildir. Belirli bir anlam boşluğuna hizmet etmesi için gizlenmiş olan izlerdir. Bu durum sanat eserinin görünen yüzeyinde boşluklar oluşturmaktadır. Söz konusu boşluk kavramı salt bir boşluk anlamına kesinlikle denk gelmemekte, aksine zihinde kendi imgesini dayatmaktadır. Bu bağlamda bakıldığında Franz Radziwill'in (1895-1983), De Chirico'nun (1888-1978), Edward Hopper'ın (1882-1967) resimlerindeki boşluklar, yokluk kavramını, görünen yüzeyde yer alan imgeler ise varlık kavramını ön plana çıkarmaktadır.

Franz Radziwill (1895-1983), Bremen'deki Su Kulesi, 1931, Tuval Üzerine Yağlı Boya, 80x99 cm, Özel Koleksiyon

De Chirico tıpkı Franz Radziwill'in ve Edward Hopper'ın resimlerinde gördüğümüz gibi büyük bir boşluk duygusu ile bizi baş başa bırakmaktadır. Resimdeki imgeler yerli yerindeymiş gibi gözükse de sanatçının sessiz meydanları izleyiciyi etkisi altına almaktadır. Büyük bir yokluk hissi resmin merkezindedir. Sanatçının metafiziksel resimlerindeki enigması söz konusu bu yokluk hissini güçlendirmektedir. "Metafizik ve enigma onun nezdinde özdeştir. Dizinin ilk resimleri hep birer enigmaya adanmıştır. Hatta bütün diziye "Nietzscheci Enigmalar" dendiği de olur. Aynı yıllarda yaptığı otoportresinin altına şunu yazar: "Enigmadan başka neyi sevebilirim?" (Artun, 2016, http://bit.do/fiAJZ) Bu bağlamda bakıldığında De Chirico'nun resimlerindeki muammalar dünyası onun resimlerindeki varlık ve yokluk diyalektiğini ortaya koymaktadır.

De Chirico'nun resimlerindeki varlık ve yokluk diyalektiğini Edward Hopper'in resimlerinde de görmek mümkündür. Sanatçıların imgeyi kullanma biçimleri birbirlerinden farklı olsa da izleyici büyük boşluklarla yüzleşmektedir. Fakat bu noktada asıl önemli olan konu ise ne De Chrico'nun ne de Edward Hopper'in varlık ve yokluk diyalektiğidir. Asıl önemli olan David Hockney'in varlık ve yokluk havuzudur. Kuşkusuz Franz Radziwill, De Chirico, Edward Hopper resimlerinde varlık ve yokluk kavramlarını farklı şekillerde hissettirmişlerdir. Fakat David Hockney'in yüzme havuzu serisi içerisinde yapmış olduğu "Daha Büyük Bir Sıçrama", "Havuzdaki Güneş", "Bir Sanatçı Portresi (İki Figürlü Havuz)" çalışmalarında varlık ve yokluk kavramlarını farklı bir noktaya taşımıştır.

De Chirico (1888-1978) **Sonsuzluk Nostaljisi,** 1913, Tuval Üzerine Yağlı Boya, 135,2 x 64,8 cm, The Museum of Modern Art, New York

David Hockney'in "Daha Büyük Bir Sıçrama" resmindeki imgeler kendi varlık evrenini yaratmışlardır. Bu varlıklar tıpkı Enis Batur'un bahsettiği gibi, kendi fanusunu yaratmış, orada toplanmış, derişmiştir. Hatta kendi atmosfer koşullarının ülküsel konumunu yaratmış ve kendi yağmurunu, fırtınasını hazırlamışlardır (2009, 97). Bu bağlamda bakıldığında "Daha Büyük Bir Sıçrama" resminde sanatçının kendisine ait bir yaşam dünyasının sadece belirli bir an'ına şahit oluruz. Resimdeki imgeler 'şimdi'de olma halinin tam karşılığıdır. 'Şimdi'de olma hali zamanın akıcılığına karşı çıkma biçimidir. Dolayısıyla "Daha Büyük Bir Sıçrama" resmindeki imgelerin varlık durumu o an'a sıkışıp kalmıştır. O an'ın öncesi ve sonrasına ilişkin tek ipucu havuzdaki suyun sıçramasıdır. Resimdeki an, bu sahnede donup kalmıştır.

David Hockney (1937-) **Daha Büyük Bir Sıçrama,** 1967, Tuval Üzerine Akrilik Boya, 2425 x 2439 x 30 mm, Tate

"Daha Büyük Bir Sıçrama" resminde havuza atlamış olan figür, bir varlık havuzunun içerisine dalmış gibidir. Fakat aynı zamanda figür veya ona dair herhangi birşey de ortada yoktur. Bunun yanı sıra havuzun kenarındaki sandalye mekanın o an içerisindeki boşluğunu simgeler gibidir. Peki, söz konusu figür nerededir? Aslında figür, resmin o an'ına sıkışmış olan varlık ve yokluk diyalektiğinin içerisindedir. Resimdeki yokluk hali izleyicinin zihnindeki varlığı ortaya çıkarmaktadır. Benzer bir durum sanatçının "Suyu Oluşturan Çizgilerin Litografisi" resminde de görülmektedir. Su dolu bir havuz izleyicisini diyalektik düşünmeye itmektedir. Su, bir varlık olarak kendisini dayatmaktadır. Hatta bu bağlamda bakıldığında, suyu oluşturan çizgiler David Hockney'in yüzme havuzu serisi içerisinde yapmış olduğu resimlerdeki yaşam formlarıdır. Hockney'in yaşam formlarıyla ilgili Loft ise, mavi ve beyaz boyaların dalgalı döngüleri, havuzun parıldayan yüzeyini ortaya çıkarırken, gri kontürlerin keskin açıları dikey bir damla oluşturarak, izleyiciyi kenardan suya bakmaya davet ettiğini söylemiştir (2019, http://bit.do/fjd5F). İzleyici bu sayede suyun varlığı ve bir o kadar da yokluğu arasında gidip gelmektedir. Bu ikilem, resmin arka plandaki güçlü varlığını hissetirmektedir.

David Hockney (1937-) Suyu Oluşturan Çizgilerin Litografisi, 1978-80, Litografi, 66 x 87.6 cm

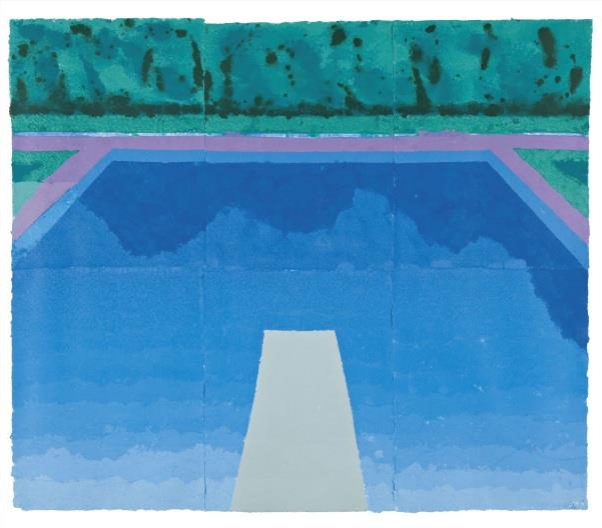
David Hockney, suyun nasıl temsil edileceğine ilişkin sorunsalı hep resimlerine taşımıştır. Sanatçının yüzme havuzu serisi içerisinde yapmış olduğu "Daha Büyük Bir Sıçrama" resminden çok daha sonra yaptığı "Sonbahar Havuzu" resminde de benzer kaygıyı görmek mümkündür. Bu durum Hokusai'nin (1760-1849) "Kanagawa Sahili'nden Büyük Dalga" resmindeki suyun varlıksal olarak temsilini hatırlatmaktadır. Kuşkusuz her iki sanatçının resimsel amaçları birbirinden farklıdır. Hatta Hockney, bu noktada Hokusai'den farklı bir yol izlemektedir. Hockney, yüzme havuzları serisinde, suyu merkeze alıp onun varlığını ön plana çıkarmakta, aynı zamanda büyük bir dinginlik ile izleyicisini yokluk ile baş başa bırakmaktadır.

Katsushika Hokusai (1760-1849) Büyük Dalga, 1831, Kağıt üzerine ağaç baskı, 25.7x37.9 cm, Metropolitan Sanat Müzesi, New York

Sanatçının varlık ve yokluk havuzu, yüzey ve derinlik kavramlarının her ikisini de barındırmaktadır. Bu bağlamda sanatçının "Sonbahar Havuzu" resmine baktığımızda su, hem yüzeysel

bir düzlük hem de derinlemesine bir genişleme imkanı sağlamaktadır. Ayrıca Heardman'ın bahsettiği gibi su, ışığın ve bedenlerin kırıldığı, büküldüğü, salladığı aynı zamanda soyut ile nesnenin buluşabileceği bir alanı temsil etmektedir (2018, http://bit.do/fjef5). Aslında bu noktadan bakıldığında Hockney'in havuzları soyut ile nesnenin, boşluk ile doluluğun, varlık ile yokluğun buluşma noktasıdır.

David Hockney (1937-) Sonbahar Havuzu, 1978, Renkli ve preslenmiş kağıt hamuru altı parça halinde, 182.9 x 215.9 cm

Sonuç

Her resim kendi sorunsalını kendi içerisinde barındırmaktadır. Söz konusu bu sorunsal, resmin kökenine ilişkindir. Resmin kökeni izleyisine yeni bir bakış açısı açmakta ve diyalektik düşünce alanları oluşturmaktadır. Bu açıdan bakıldığında Franz Radziwill'in, De Chirico'nun, Edward Hopper'ın ve David Hockney'in resimleri varlık ve yokluk diyalektiği ile ön plana çıkmaktadır. Fakat özellikle David Hockney, yüzme havuzu serisi içerisinde yapmış olduğu "Daha Büyük Bir Sıçrama", "Havuzdaki Güneş", "Bir Sanatçı Portresi (İki Figürlü Havuz)" çalışmalarıyla varlık ve yokluk diyalektiğini daha farklı noktaya taşımıştır. Bu bağlamda sanatçı, yokluk kavramını ön plana çıkartarak varlığı hatırlatmıştır. Herhangi bir şeyin yokluğu üzerinden yeni bir ihtimaller ağı oluşturmuştur.

David Hockney, resimlerinde varlık ve yokluk karşıtlığı üzerinden yeni bir tartışma alanı açmıştır. Sanatçının açmış olduğu tartışma alanı üzerinden yazıda, bazı çözümlemeler yapılmıştır. Bu çözümlemeler sanatçının yüzme havuzu serisi resimlerine daha farklı bakabilmemizi mümkün kılmıştır. Söz konusu bu farklı bakış açısı sanatçının resimlerindeki yokluğu anlamlandırmaya imkan sağlamıştır.

KAYNAKÇA

Artun, Ali. (2016). De Chrico'nun Mimari Evreni, e-Skop, http://bit.do/fiAJZ adresine 26.11.2019 tarihinde erişilmiştir.

Batur, Enis. (2009). *Gövde'm*. İstanbul: Sel Yayıncılık.

Bolla, Peter, De. (2012). Sanat ve Estetik. (Kubilay Koş, Çev:). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Heardman, Adam. (2018). Sex, Class and Queer Expression: Understanding David Hockney's Fascination With Pools, MutualArt, http://bit.do/fjef5 adresine 01.12.2019 tarihinde erişilmiştir.

Heidegger, Martin. (2008). *Varlık ve Zaman*. (Kaan H. Ökten, Çev:). İstanbul: Agora Kitaplığı.

Heidegger, Martin. (2011). *Sanat Eserinin Kökeni*. (Fatih Tepebaşlı, Çev:). Ankara: De Ki Sanat Yayınları.

Loft, Halina. (2019). The Painting That Started It All: Discover David Hockney's First Swimming Pool, Sotheby's, http://bit.do/fjd5F adresine 01.12.2019 tarihinde erişilmiştir.

Sartre, Jean, Paul. (2011). *Varlık ve Hiçlik*. (Turhan Ilgaz, Gaye Çankaya Eksen, Çev:). İstanbul: İthaki Yayınları.

Yıldızdöken, Çiğdem. (2017, Temmuz). Heıdegger'de Daseın'ın Varlığı Ve Zaman Meselesi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 53, 162-178.

Bütünleşik Kıyı Alanları Yönetimi: Çanakkale Örneği

Rüştü ILGAR[1]

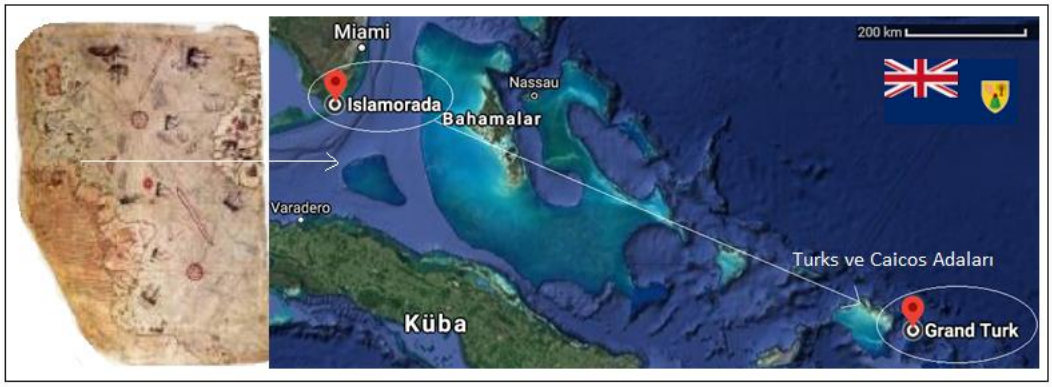
1. Giriş

Kıyılar, tarih boyunca insanoğlunun gözde yerleşim yeri olmuştur. Bunun temel nedeni kıyıların kara ile su arasında bir geçiş noktası olması ve insanların suya olan vazgeçilmez ihtiyacıdır. Kıyı kavramı yalnız deniz ile karanın birleşme noktasını anlatan bir kavram olmaktan ziyade aynı zamanda göl ve akarsu çevresinin kıyılarını da kapsamaktadır. Tarihi zaman çizelgesinde birçok medeniyetin büyük akarsu kıyılarında kurulduğunu görmek mümkündür (Ilgar ve Koca 2006; Çelik 2015; Duru 2003). Örneğin beş önemli uygarlık Mısır, Sümer, Mezopotamya, Hint ve Çin uygarlıkları konum olarak nehir kenarlarında tesisi edilmiştir. Dünya nüfusunun en yoğun toplanma merkezleri genelde kıyı bölgeleridir. Kıyılar hayvan ve bitki türleri için de uygun habitatlar oluşturur. Kıyılar aynı zamanda mikro klimatik özellikleri nedeniyle iyi bir yaşam alanı, tatil ve dinlenme alanı, görsel ve psikolojik rahatlama sağlayan birer cazibe alanlarıdır. Dünya nüfusunun % 60'ı, 2000'li yılların başında Türkiye nüfusunun ise yaklaşık 1/3'ü deniz kıyısında yer alan yerleşmelerde yaşamaktadır (Dede, 2004:252). Tüik 2015 verilerine göre bu sayı 40 milyona ulaşmıştır. Nüfus bakımından sayılar günümüzde %50'ye yaklaşmıştır. Gelecek 25 yıl için öngörü % 75 düzeyinde olacaktır. Ülke GSMH'nın yarısından fazlası yani yaklaşık % 60'ına yakını (Simav ve diğ 2015) kıyı alanlarındaki yerleşmelere aittir. Türkiye kıyı yönetimi açısında incelendiğinde 8.333 km'lik toplam uzunluğa sahiptir. Bu uzunluğun 6.480 km'sini Anadolu kıyıları, 786 km'sini Avrupa kıyıları, 1,067 km'sini adaların kıyıları oluşturmaktadır. Gelişmekte olan ülkeler (78 ülke) içerisinde, Türkiye kıyı uzunluğu bakımından 9'uncu, kıyı nüfus yoğunluğu bakımından 17'nci sırada yer almaktadır (Şeker ve Simav 2013).

Türk tarihi incelendiğinde eski Türk devletlerinin farklı coğrafyalarda yaşamış olmalarına rağmen Orta Asya'dan Anadolu'ya ve Avrupa'ya gelinceye kadar denizel, göl ve nehir çevrelerinde varlıklarını sürdürdüğü, önemli kültür medeniyetleri oluşturdukları görülmektedir. Çünkü su demek yaşam ve medeniyet demektir. Türklerin denizlerle olan bağlantısı oldukça eskiye dayanmakla birlikte

[1] Rüştü ILGAR, Prof. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Coğrafya Eğitimi Anabilimdalı, Çanakkale, Türkiye, ilgar@mail.com

denizciliğe gereken önemi vermedikleri de anlaşılmaktadır. Bunu yanında Türkler denizcilik alanında önemli askeri başarılar sağlamıştır. Kaptanı Derya Barbaros Hayrettin Paşa'nın "Denizlere Hâkim Olan Cihana Hâkim Olur" anlayışından yola çıkarak, denizleri askeri güç, ticaret ve ekonomik açıdan değerlendirerek büyük başarılar sağlamışlardır. Kuvvetle muhtemeldir ki Türkler Karayipler'deki Bahama takımadalarına kadar askeri faaliyetlerde bulunmuş ve bugünkü bağımsız *Turk and Caicos* (Türkler ve Kayıkları) adaları diye bilinen bağımsız ada devletinin isminin oluşmasında etkili olmuşlardır. Adanın başkentinin *Grand Turk* olması, sadece *Melocactus intortus* denilen kaktüs türüyle ilişkilendirilmesi oldukça gerçekten uzaktır. Yapılan çalışmalarda adanın hakim bitki türleri genelde palmiye, hindistancevizi ağaçları, mangrovlar, çalı türleri ve diğer gür bitkilerdir. *Melocactus Intortus subs* kaktüsler adada enderdir (Hardman, 2009). Buralarda Türk etkisinin olduğunu gösteren bir diğer somut veri ise Miami Key West güzergâhındaki "İslam Orada" adlı yerleşmenin varlığıdır. Bu yerleşmenin adı sanki bir gösterge şeklindedir. 1595 İspanyol gezgini Don Juan Maldonado'nun yazıları olan Matecumbe'yi Key Largo ile Bahia Honda da geçmiştir. 1622 yılında İspanyol gemi enkazlarının (Atocha ve Margarita) kurtarılması için İslamorada kıyılarında çalışmalar yapılmıştır (http://www.keyshistory.org/lowermatecumbekey.html). Muhtemelen *İslamorada* diye ifade edilirken orada tabiri *Turk and Coicos'u* (Türkler ve Kayıkları) işaret etmektedir. Aslında Türk denizciliğinde Osmanlı Kaptan-ı Derya'sı Pîrî Reis'in 1513'te yaptığı harita buraları kapsamaktadır. Büyük olasılıkla belirtilen alanlarda Osmanlı denizcileri belirli etkinlikler gerçekleştirmiş ve bu lokasyonların etimolojik temelinde Türk isminin geçmesinde etkin rol oynamıştır.

Şekil 1. İslamoarada, Turk and Caicos (Türkler ve Kayıkları); Piri Reis Haritası İlişkisi

Türk tarihinde bu tür etkileşimlere ve coğrafi açıdan üç tarafı denizlerle çevrili yarımada olmasına rağmen Türk halkının ilgisi yeterince denizlere çekilememiştir.

2. Yöntem ve Kavramsal Çerçeve

Bu çalışmada betimsel araştırma yöntemlerinden tarama yöntemi kullanılmıştır. Bilindiği gibi tarama yöntemi sosyal bilimlerde oldukça yaygın olarak kullanılan yöntemlerden bir tanesidir. Bu teknik, geniş bir alanda kullanılan ve deneysel olmayan bir tekniktir. Kalite ölçütü belirleyerek buna uyan araştırmaların sistematik analizine gidilmiş ve meta-analizleri tercih edilmiştir. Betimsel araştırma yöntemlerinde en önemli amaç incelenen durumu genişçe tanımlamak ve açıklamaktır.

Çalışmanın evreni dünya nüfusunun yaklaşık % 60'ından fazlasının yaşadığı kıyı alanlarıdır. Örneklem Çanakkale iliyle sınırlandırılmıştır. Çanakkale ili 25° 40'-27°30' Doğu boylamları ve 39°27'-40°45' Kuzey enlemleri arasında 9.933 km^2 lik bir alanı kapsar (https://canakkale.csb.gov.tr/cografyasi-i-5389). Türkiye'nin kuzeybatısında bir başka ifade ile Marmara Bölgesi'nin Güneybatısında kendi adıyla anılan bir boğazın iki yakasında yer alır. Türkiye'de hem Asya (Biga Yarımadası), hem Avrupa kıtasında (Gelibolu Yarımadası) toprakları bulunan ikinci ildir. Çanakkale ilinin kuzeyinde Edirne ile Tekirdağ illeri, doğu ve güneydoğusunda ise Balıkesir ili yer almaktadır. Çanakkale iline bağlı 12 ilçe, 577 köy, 18 belde vardır. Toplam yerleşim yeri alanı 8881.741 dekardır (Çanakkale Valiliği 2017). Asya kıtasının en batı ucu olan Babakale, Türkiye'nin en batı ucu Gökçeada'daki Avlaka Burnu Çanakkale il sınırları içinde yer almaktadır.

Şekil 2. Çalışma Alanının Lokasyonu

Çalışmanın amacı kıyılarının öneminin vurgulanması ve bütünleşik kıyı yönetimiyle ele alınmasıdır. Burada amaç kıyı alanlarındaki, biyolojik ve doğal çeşitliliğin korunması, sucul ve karasal canlıların habitatının korunması ve ortak geleceğimiz vizyonunda doğal ve kültürel değer ile birlikte gelecek kuşaklara sürdürülebilir bir şekilde aktarılmasıdır. Bu amaçta temel esas farklı sektörlerde (tarım, sanayi, kentleşme, turizm, ekolojik değerler vb…) korelasyon içinde sistemin devamlılığını rantabl olarak sağlamak yatmaktadır.

Bütünleşik kıyı alanları yönetimi çerçevesince genel hatlarıyla Balıkesir-Çanakkale illeri (TR-22 Düzey-II Bölgesi) Bütünleşik Kıyı Alanları planlama sınırlarının tanımlaması yapılmıştır. Burada esas alınan temel ölçüt; kıyı üzerinde etkisi bulunan doğal ve ekolojik süreçler, insan faaliyetlerinin niteliği ve bölgede düşünülen kalkınma öncelikleri olarak değerlendirilmiştir. "Kıyı alanı" tanımının, 3621 sayılı Kıyı Kanunu'nda yer alan "kıyı" tanımına göre daha geniş bir coğrafi alanı kapsaması gerektiği temel bir yaklaşım olarak benimsenmiştir. Buna göre kara yönünde BKAY sınır ölçütleri;

- Akarsu havzaları,
- Bölgesel yerleşme deseni,
- Turizm, rekreasyon, ikinci konut kullanımları
- Coğrafi eşikler,
- Doğal kaynakların dağılımı,
- Ekolojik sistem bütünlüğü,
- Yerleşmelerin ve ekonomik faaliyetlerin mekânsal dağılımı,
- Yönetimsel sınırlar,
- Endüstriyel gelişim (sanayi, enerji, ulaşım vb)
- Özel koruma alanları (SİT, ÖÇK vb.)
- Delta, kumul, sulak alan gibi ekolojik sistem bütünlüğü olan alanlar
- Gelişim ve büyüme vb. değişkenler ve yasal düzenlemelerle verilmiş kurumsal yetkiler; etkili olan unsurlar olarak belirlenmiştir.

Deniz yönünde BKAY sınır ölçütleri ise:

- Karasal faaliyetlerin deniz ortamına olan etkileri
- Deniz ortamındaki canlı ve cansız kaynakların varlığı ve bunlara ilişkin araştırma, işletme ve kullanım imtiyazları,
- Denizcilik ve balıkçılık faaliyetleri,
- Deniz suyu kalitesinin turizm açısından önemi,
- Deniz suyu ve sediman kalitesi için hassas noktalar,
- Deniz içi boru hatları, iskeleler ve şamandıralar,
- Güvenlik bölgeleri, askeri stratejik bölgeler, dikkate alınmıştır.

Bu amaçla çalışmaya konu olan başlıca kavramsal çerçeve şunlardan oluşmaktadır:

Kıyı: Karaların deniz boyunca uzanan kenarıdır (İnandık, 1967) şeklinde tanımlamıştır. Kıyı çizgisi ile kıyı kenar çizgisi arasındaki alandır. Jeomorfolojide kıyı tanımı ise; Hoşgören (2010)'e göre

önünde dalga aşındırması düzlüğü olan aktif falezli kıyılarda deniz veya göl sularının en alçak olduğu zaman çekildikleri sınır ile falezlerin kaidesi arsında kalan şerittir. 17.4.1990 tarihli Resmi Gazete de yayınlanan 20495 sayılı kanuna göre kıyı, kıyı çizgisi ile kıyı kenar çizgisi arasındaki alan olarak ifade edilmiştir. Kıyı çizgisi ile kıyı kenar çizgisi arasındaki alan kıyı olarak tanımlanmıştır. Ancak deniz seviyesinin yükselip alçalması kıyı çizgisinin sabit olmayıp sürekli değişmesine neden olmaktadır (Erinç, 2001). Ayrıca kıyı sadece denizlerin değil, aynı zamanda göllerin ve akarsuların başladıkları yer ile tarım toprağı arasında kalan kumsal, taşlık ve sazlık alanlar olarak tanımlanmaktadır.

Kıyı Yönetimi: Kıyı alanlarında sürdürülebilir gelişme için devamlı, önlem alıcı ve tasarlanmış bir kaynak yönetim sürecidir. Kıyı yönetiminin amacı, kıyı bölgelerinin duyarlı, sınırlı ve baskı altındaki mekanlar olduğu göz önüne alınarak, kamu ve yerel grupların uyumlu ve birlikte eylemlerine olanak verecek entegre politika ve stratejilere dayalı bir yönetim biçiminin oluşturulmasıdır (Sesli ve diğ, 2003).

Bütünleşik Kıyı Alanı Yönetimi: Kıyı alanlarında sürdürülebilir gelişme için, sürekli, önlem alıcı ve uyarlanmış bir planlama ve kaynak yönetimi olarak tanımlanmaktadır. (UNEP, 1995). Bir başka tanımda ise kıyı ve kıyıyı etkileyen alanların ilişkisini tüm olarak ele alan ve kıyıyı etkileyen doğal, yapay etmenleri, bunların birbirleri ile korelasyonunu inceleyen yaklaşımdır (Atik, 2007). İlk kez kıyılarındaki çevre kirliliğinin önüne geçmek için 1972 yılında ABD'de gündeme gelen "kıyı yönetimi" kavramı, daha sonrası genişletilmiş ve yerini tüm yönleriyle dikkate alınan "bütünleşik kıyı alanları yönetimi" kavramına bırakmıştır. Kıyı alanların yönetimde türlü yönetsel ve sektörlerin uygulamaları arasında eşgüdüm ve uyum sağlanmasını ve kıyının kara ve deniz alanındaki her türlü etkileşimi içine alan, diğer disiplinler ile ortak çalışmayı kabul eden ve ihmal edilen yönlere ağırlık verilmesiyle uygulanan bir yöntem olarak kabul edilmiştir (Duru, 2006). Dünyada son 30 yılda "'Bütünleşik Kıyı Alanları Yönetimi" 1992'de Brezilya'nın Rio kentinde toplanan Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı Dünya Zirvesinde Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Programında (UNEP), Barselona Konvansiyonu ile Akdeniz Eylem Planında, Gündem 21 ve AB ile Avrupa Konseyinde ön plana çıkmış bir kavramdır.

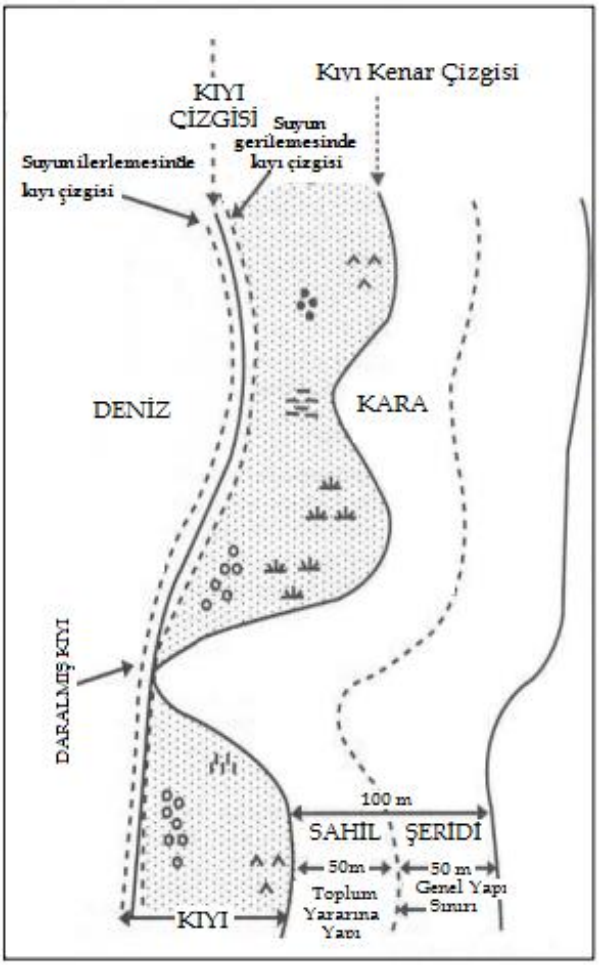
Kıyı Çizgisi: Bu çizgi sabit değildir, meteorolojik olaylarda, gel-git olaylarında veya taşkın durumlarında yer değiştirebilir.

Kıyı Kenar Çizgisi: Akarsu, deniz ve göllerde kıyı çizgisinden sonraki kara yönünde su hareketinin oluşturduğu kumlu, çakıllık, kayalık, taşlık gibi alanların gerisindeki doğal sınırdır.

Açık Kıyı: Suların en fazla çekildiği sıradaki kıyı çizgisinden açıklara doğru uzanan sığ ama belirsiz genişlikteki zondur.

Sahil Şeridi: Kıyı kenar çizgisinden itibaren kara yönünde yatay olarak en az 100 m genişliğindeki alandır.

Kıyı Bölgesi: Deniz veya göl sularının en alçak oldukları zaman çekildikleri sınır ile falezlerin tabanı arasında kalan şerit şeklinde tanımlanmıştır (Atalay, 1987).

Şekil 3. Kıyı Kanuna göre kıyı kavramı (Kıyı kanunu, 1990; Kıyı Kanununun Uygulanmasına Dair Yönetmelik, 1992 esas alınarak)

Anayasanın 43 üncü maddesi uyarınca kıyıların kullanımında öncelikle kamu yararının gözetilmesi gerekmektedir. Kamu yararı gözetilecek tesisler için kıyıya 50 m yaklaşma hakkı vardır.

Türkiye'de kıyıların kamu yararına kullanımı konusunda en temel sorunlardan biri kıyılarda yaşanan mülkiyet sorunlarıdır. Hukuka uygun olarak kazanılmış mülkiyet haklarının kamu yararı amacıyla sınırlandırılmasında herhangi bir hukuka aykırılık bulunmamaktadır. Ancak, temel hak ve özgürlüklerden olan ve anayasanın 13 üncü ve 35 inci maddesi ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne Ek 1 nolu protokolün 1 inci maddesi ile koruma altına alınan mülkiyet hakkı 3621 sayılı kısıtlamaları aşacak şekilde sınırlandırılması ya da ortadan kaldırılması sorun olarak karşımıza çıkmaktadır (Solmaz 2017).

3. Çanakkale İli Bütünleşik Kıyı Alanları Varlığı

Çanakkale ili hem özel hem matematik konumundan dolayı önemli bir yere sahiptir. Çanakkale'nin birden fazla kıta üzerinde bulunması jeopolitik önemini arttırmaktadır. Çanakkale fiziki coğrafya özellikleri bakımından İstanbul Boğazı'yla benzer özelliklere sahip olmasına rağmen yerleşme, nüfus, ekonomik faaliyetler, turizm, ulaşım bakımından büyük farklılıklar gösterir. Antik çağda parlak bir yerleşim dönemi yaşamış, fakat Byzantion'un kuruluşundan sonra Doğu-Batı ülkeleri arasında karayolu bağlantısında eski önemini kaybetmiş fakat jeopolitik konumu sebebiyle stratejik önemini günümüze kadar korumuştur (Doğaner, 2017).

3.a. Çanakkale Denizsel Kıyı Yapıları:

Çanakkale ili yaklaşık 671 km'lik kıyı şeridine sahiptir. İlin kıyıları Ege Denizi ve Marmara Denizi, Çanakkale Boğazı ve Saros Körfezine komşudur. En uzun kıyıya 126,6 km'lik bir uzunlukla Gelibolu ilçesi sahiptir. Bunu Eceabat 103.1 km, Gökçeada 92 km, Ayvacık 83.2 km, Biga 71.6 km, Merkez ilçe 60.2 km, Lapseki 52.7 km, Bozcaada 43.7 km ve Ezine 38.6 km ilçeleri izler. Bayramiç, Çan, Yenice ilçelerinin herhangi bir kıyıya komşuluğu bulunmamaktadır.

Tablo 1. Çanakkale İlinin Denizsel Kıyı Varlıklarının Uzunlukları ve Oranları

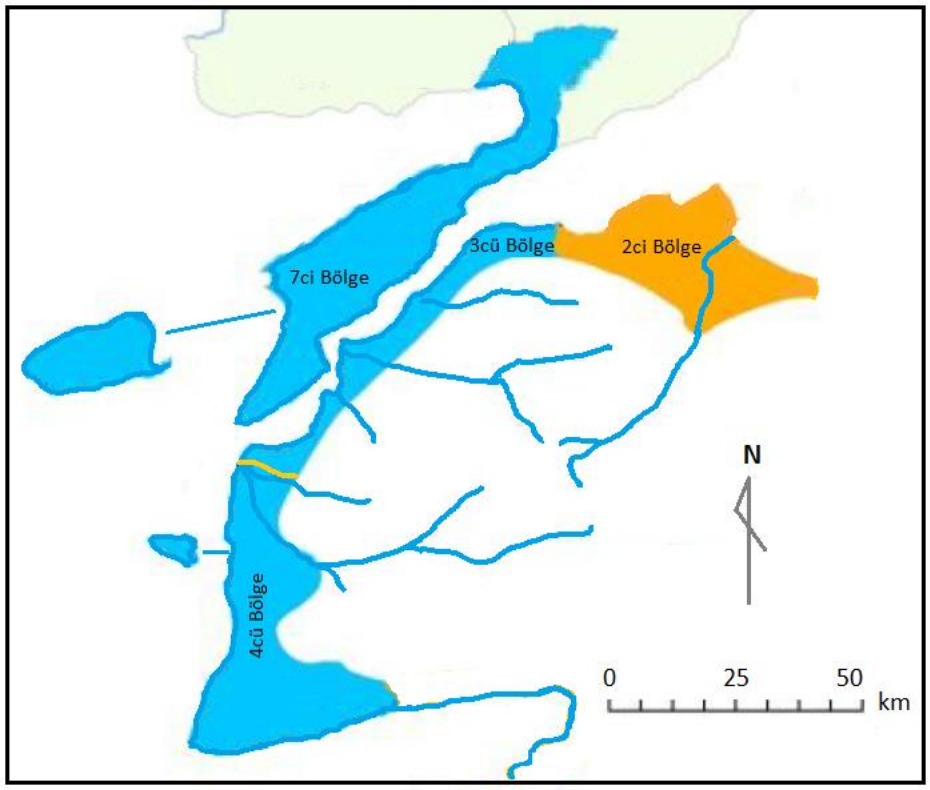
İlçe	Kıyı Uzunluğu (km)	Kıyısında Bulunduğu Deniz	İlin Toplam Kıyısına Oranı (%)	Plâj Uzunluğu (km)
Gelibolu	126.6	Ç. Boğazı-Saros Körfezi-Ege Denizi	18.85	10.50
Eceabat	103.1	Çanakkale Boğazı- Ege Denizi	15.35	7.10
Gökçeada	92.0	Ege Denizi	13.70	11.80
Ayvacık	83.2	Ege Denizi	12.38	8.00
Biga	71.6	Marmara Denizi	10.65	7.01

Merkez ilçe	60.2	Çanakkale Boğazı	8.96	10.25
Lapseki	52.7	Marmara Denizi	7.85	7.50
Bozcaada	43.7	Ege Denizi	6.51	4.10
Ezine	38,6	Ege Denizi	5.75	6.20
Bayramiç	0	-	-	-
Çan	0	-	-	-
Yenice	0	-	-	-
Toplam	671	Ege-Marmara-Saros Körfezi–Ç. Boğazı	-	72,40

Çanakkale ilinde ada statüsünde toplam 5 ada bulunmaktadır. Ancak irili ufaklı adacık ve üzerinde konaklama yapılabilecek kayalıklar esas alındığında bu sayı 28' e ulaşmaktadır. Bunlar: Türkiye'nin en büyük adası olan aynı zamanda Türkiye'deki sayısı 11 olan sakin kentlerden (Cittaslow) birisi Gökçeada (İmroz) 286 km², Türkiye'nin ikinci büyük adası Bozcaada (Tenados) 37.6 km², Tavşanadası 0.93 km², Yılanadası 0.08 km² ve 0.34 km²'lik alan sahip Büyükada'dır.

- Saros Minik Ada ya da Böcek Adası
- Saros Küçük Ada ya da Defne Adası
- Saros Büyük Ada ya da Yunus Adası
- Eşek Adası ya da Ortafener Adası; (Bozcaada)
- Horoz Taşları; (Bozcaada)
- İncirli Ada; (Bozcaada)
- Küçük Eşek Adası; (Bozcaada)
- Mavna Adası ya da Yıldız Adası; (Bozcaada)
- Sıçan Adası ya da Sıçancık Kayası Talbot Kayası; (Bozcaada)
- Taş Adası (Bozcaada)
- Zorlu Adası; (Bozcaada)
- Aldridge Kayası (Çanakkale)
- Orak Adası (Çanakkale)
- Pırasa Adası (Çanakkale)
- Tavşan Adası ya da Eşek Adası ya da Kara Ada (Çanakkale)
- Aksaz Adası (Çanakkale)
- Karaada, Rabbit Adası (Çanakkale)
- Sıçancık Adası (Çanakkale
- Tavşanlı Adası (Çanakkale)
- Yumurta Adası, (Çanakkale)
- Üçadalar (Çanakkale)
- Küçükada (Biga)
- Yumurtaada (Biga)

Çanakkale iline ait deniz kıyılarında tek düzeylik görülmez. Dolayısıyla çalışma alanında alçak ve yüksek kıyılar bulunmaktadır. Çevre ve Şehircilik Bakanlığının bütünleşik kıyı alanları planlamasında sadece deniz kıyısı alanlar dikkate alınarak "TR-22 Düzey-II Bölgesi" sınırları dâhilinde Çanakkale ili Balıkesir ili ile birlikte değerlendirilmiş ve 4 ana bölge ve 15 alt bölgeye ayrılmıştır.

Şekil 4. Çanakkale İli Bütünleşik Denizsel Kıyı Alanları

2. Bölge: Karabiga Bölgesi:(Genel hatları ile Lapseki, Biga şehir merkezleri, Yeniçiftlik, Balıklıçeşme ve Gümüşçay, Karabiga beldesi, Güreci, Aksaz, Değirmencik ve Kemer, Kepekli, Güvemalan, Gerlengeç, Sinekçi, Sığırcık, Bozlar, Yukarıdemirci, Osmaniye, Emirorman, Kanibey, Eğridere, Şirinköy, Bahçeli, Çeşmealtı, Kalafat, İdriskoru, Çınarköprü, Yenice, Şakirbey, Adliye, Çavuşköy, Güleç, Akköprü, Kaldırımbaşı, Doğancı, Aziziye, Kayapınar, Geyikkırı, Göktepe, Karacaali, Çınardere, Çelikgürü, Otlukdere, Ayıtdere, Bekirli, Eskibalıklı, Karahamzalar, Karapürçek, Çakırlı, Örtülüce, Kocagür, Hacı Hüseyin Yaylası ve Tokatkırı köylerini içerir.)

2.1. Alt Bölge: Güvemalan

2.2. Alt Bölge: Karabiga

2.3. Alt Bölge: Bekirli

3. Bölge: Çanakkale Merkez Bölgesi (Genel hatları ile Çanakkale ve Lâpseki şehir merkezleri, Kumkale, Kepez, Umurbey, Çardak Beldesi beldeleri ve Karacaören, Özbek, Sarıcaeli, Güzelyalı, Işıklar köyleri,

Şevketiye, Adatepe, Suluca, Kemiklialan, Çavuşköy, Dereköy, Taştepe, Alpagut, Hacıömerler, Mecidiye, Yeniceköy, Subaşı, Kocaveli, Gökköy, Kangırlı köylerini içerir.)

3.1. Alt Bölge: Lâpseki - Çardak

3.2. Alt Bölge: Çanakkale

4. Bölge: Bozcaada Bölgesi (Genel hatları ile Bozcaada, Ezine şehir merkezleri, Mahmudiye ve Geyikli beldeleri, Yeniköy, Dalyan, Kumburun, Tavaklı, iÜvecik, Bozalan, Çamoba, Bozköy, Mecidiye, Karadağ, Gökçebayır, Aladağ, Kemallı, Hisaralan, Üsküfçü, Koçali, Körüktaşı, Yavaşlar, Kızıltepe, Kayacık, Uluköy, Akçakeçili, Alemşah ve Belen köyleri, Ayvacık ilçe merkezi, Gülpınar beldesi ile Babakale, Behram, Arıklı, Kösedere, Babadere, Naldöken, Tuzla, Taşağıl, Yukarıköy, Kızılkeçili, Kocaköy, Bademli, Koyunevi, Bektaş, Balabanlı, Çamkalabak, Kuruoba, Korubaşı, Kulfal, Tamış, Tabaklar, Çamköy, Taşboğaz, Kestanelik, Şapköy, Ahmetler, Erecek, Paşaköy, Keçikaya, Cemaller, Söğütlü, İlyasfakı, Büyükhusun, Kozlu, Sazlı, Kayalar, Hüseyinfakı, Demirci ve Ahmetçe köylerini içerir.)

4.1. Alt Bölge: Bozcaada

4.2. Alt Bölge: Dalyan - Geyikli

4.3. Alt Bölge: Babakale

4.4. Alt Bölge: Behram (Assos)

4.5. Alt Bölge: Sazlı

7. Bölge: Gelibolu Tarihi Yarımada Bölgesi (Genel hatları ile Eceabat, Gelibolu, Gökçeada şehir merkezleri, Bolayır, Evreşe ve Kavakköy beldeleri, Kilitbahir ve Seddülbahir, Yolağzı, Beşyol, Kumköy, Küçükanafarta, Büyükanafarta, Yalova, Bigalı (Çamyayla), Kocadere, Behramlı, Alçıtepe, Güneyli, Burhanlı, Sütlüce, Kocaçeşme, Koruköy, Adilhan, Süleymaniye, Demirtepe, Ocaklı, Yeniköy, Kavaklı, Fındıklı, Cevizli, Bayırköy, Cumalı, Değirmendüzü, Tayfurköy, Pazarlı, Karainbeyli, Ilgardere köylerini içerir.)

7.1. Alt Bölge: Bolayır-Kavakköy

7.2. Alt Bölge: Gelibolu

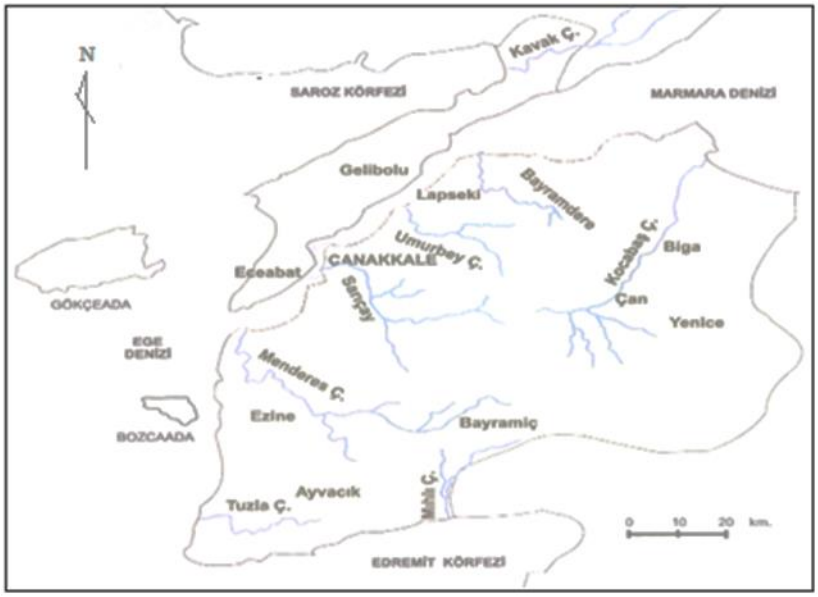
7.3. Alt Bölge: Tarihi Yarımada

7.4. Alt Bölge: Saros Körfezi

7.5. Alt Bölge: Gökçeada (Çanakkale Valiliği, Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, 2020)

3.b. Çanakkale İli Akarsu Kıyı Yapıları:

Çanakkale ilinde büyük akarsular yoktur. Çanakkale İlindeki akarsuların genel özellikleri incelendiğinde Gelibolu Yarımadasında bulunan akarsuların (Münipbey, Sütlüce, Cumalı, Ilgar, Kayaaltı, Bigalı, Eceabat) boyları ve debileri düşüktür. Biga Yarımadasındakilerin ise debileri diğerlerine göre daha yüksek ve boyları daha uzundur. Başlıcaları Tuzla Çayı, Menderes Çayı, Sarıçay, Kocabaş Çayı, Bayramiç Deresi, Bergaz Çayıdır.

Şekil 5. Çanakkale İli Bütünleşik Akarsu Kıyı Varlığı

Bu akarsular sonbahar yağmurları ve kar erimeleri ile beslendikleri için Nisan, Mayıs aylarında artmakta, yılın diğer aylarında ise debisi azalmaktadır. Akarsuların debilerinde yaşanan düzensizlik, akarsulardan ulaşım ve taşıma alanında faydalanılmasını engellemektedir. İlin yerüstü ve yer altı olmak üzere 2392 hm³/yıl toplam su potansiyeli mevcuttur (Dökmeci, 1997). Çanakkale Boğazı kıyılarındaki akarsuların ağız kısmında ise boğazın akıntısı nedeniyle deltalar oluşmuştur. Bu alanlar ekolojik hayat için önem arz eden sulak alanları ortaya çıkarmıştır (Ilgar, 2007). İlde bulunan en uzun kıyıya sahip akarsu Karamenderes (Skamander)'tir. Çanakkale Boğazı'nın Ege çıkışına boşalan Karamenderes Nehri getirdiği aşırı sediman yükü ile ön plana çıkmaktadır. Yılda ortalama 0.89x10^ ton asılı yük getirmektedir (EİE, 1993).

Tablo 2. Çanakkale İli Akarsularının Debileri

Biga çayı	:	: 490 hm³ /yıl
Gönen çayı (Çanakkale ili dahilinde)	:	: 460 hm³ /yıl
Sarıçay	:	: 501 hm³ /yıl
Tuzla Çayı		: 75 hm³ /yıl
Uludere		: 110 hm³ /yıl
Bayramdere		: 77 hm³ /yıl
Çınardere		: 20 hm³ /yıl
Büyükdere		: 24 hm³ /yıl
Tayfur deresi		: 13 hm³ /yıl
Kavakdere		: 16 hm³ /yıl
Diğer dereler		: 39 hm³ /yıl

Yerüstü suyu (il çıkışı toplam ortalama akış) : 2 305 hm³/yıl (DSİ, 2017).

Çanakkale ili 13 orta ve büyük akarsuya sahiptir. Bunların drenaj alanları itibarı ile en büyükleri şunlardır:

Tablo 3. Çanakkale İlinde Yer Alan Akarsuların Genel Özellikleri

	Toplam Uzunluğu (km)	**İl Sınırları İçindeki Uzunluğu (km)**	**İl Sınırları İçinde Başlangıç ve Bitiş Noktaları**	**Özellikleri**
Sarıçay	40	40	Küçükburun-Ç.kale Boğazı	Atikhisar Barajı bulunmaktadır.
Bayramdere	11	11	Taşlıburun-Marmara	Bayramdere Barajı inşaa edilmiştir.
Büyükdere	10	10	Genişdağ-Kaleköy	Gökçeada Barajı inşaa edilmiştir.
Çınardere	28	28	Sisalandağ-Marmara Denizi	Ayıtdere Barajı inşaa edilmiştir.
Karamenderes	109	109	Kazdağı-Marmara Denizi	Bayramiç Barajı inşaa edilmiştir.
Kavakçayı	50	18	Ballı (Edirne ilinde)-Saros Körfezi	Çokal Barajı inşaa edilmiştir.
Kocaçay	148	70	Katrandağı-Ortaca	
Kocadere	84	84	Kaynarca-Marmara Denizi	Taşoluk Barajı inşaa edilmiştir.
Tayfur Dere	19	19	Ağılyeri-Ç.kale Boğazı	Tayfur Barajı edilmiştir.
Tuzla Çayı	80	80	Kırburun-Ege Denizi	Çaltı Barajı edilmiştir.
Umurbey Çayı	22	22	Avcıtepesi-Ç.kale Boğazı	Umurbey Barajı inşaa edilmiştir.

3.c. Çanakkale İli Göl ve Gölet Kıyı Yapıları:

İl'de yer alan doğal göller Gelibolu Yarımadası'nda ve Gökçeada'dadır. Bunlar yazın kuruma eğilimine giren Tuz göllü ve Suvla Gölü'dür (DSİ, 2017). Bunlar dışında Çanakkale ilinde sulama amaçlı yapılmış baraj ve göletler de mevcuttur. Barajlardan Gökçeada ilçesindeki Gökçeada Barajı ve Merkez ilçedeki Atikhisar Barajını, göletlerden ise Merkez ilçedeki Dümrek Göleti, Yenice ilçesindeki Yenice ve Samateli göletleri, Lâpseki ilçesindeki Nusretiye Göleti, Çan ilçesindeki Samateli Göleti, Ezine ilçesindeki Bahçeli ve Kemalli göletleri, Gelibolu ilçesindeki Karainbeyli, Değirmendüzü ve Kavak göletleri, Ayvacık ilçesindeki Kösedere ve Çakmak göletleri, Gökçeada ilçesindeki Dereköy Göleti sayılabilir (Sağlık, 2013). Çanakkale kentinin içme suyu Atikhisar Barajından sağlanmaktadır. Barajdan gelen su, Çanakkale Belediyesi arıtma tesislerinde ileri bir arıtımdan geçirilerek şehre verilmektedir. İl genelinde 494 memba, 32 keson kuyu ve 102 adet sondaj kuyusu içme suyu kaynağı olarak Çanakkale ilinde yaşayanların su ihtiyacını karşılamaktadır (DSİ, 2017). İl sınırları içinde ekonomik veya rekreasyonel açıdan faydalanılabilecek önemli bir gölalanı bulunmamaktadır. Köy il hizmetleri ve DSİ Şube Müdürlüğünce yapılan suni göletlerin hemen hepsi sulama amaçlı olarak yapılmıştır. Çanakkale Atikhisar Barajı ve sulama kanalları ile 68 50 ha tarım arazisi sulanmaktadır. Bununla beraber il genelinde, Toprak Su Kooperatifi'nin pompaj ile aldığı yeraltı suları ile 380 ha, Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü gölet ve yerüstü sulama şebekeleriyle 20.009 ha ve halkın kendi çabasıyla da 17.365 ha tarım arazisi sulanmaktadır (Çanakkale Durum Raporu, 2003). Çanakkale ilinde haliç bulunmamakla birlikte 6 adet delta, 8 adet doğal lagün, 30 adet baraj ve gölet ile sulak alanlara ev sahipliği yapmaktadır. İl sınırları içinde bulunan göletler ve özellikleri aşağıda belirtilmiştir.

Tablo 4. Çanakkale İli Baraj ve Göletlerinin Yapısı

Baraj rezervuar yüzeyleri	**: 2 066 ha**
Atikhisar Barajı	**:** 2 109 ha
Gökçeada Barajı	**:** 485 ha
Tayfur Barajı	**:** 140 ha
Bayramiç Barajı	**:** 60 ha
Bakacak Barajı	**:** 674 ha
Gölet rezervuar yüzeyleri	**:** 750 ha
Koyunyeri Göleti	**:** 1 446 ha
Fındıklı Göleti	**:** 38 ha
Uzunhızırlı Göleti	**:** 28 ha
Alpagut Göleti	**:** 28 ha
Uluköy Göleti	**:** 53 ha
Küçüklü Göleti	**:** 62 ha
Kozçeşme Göleti	**:** 53 ha
Köy hizmetlerince yapılan göletler	**:** 1 070 ha
Doğal göl yüzeyleri	**: 2 393 hm³ /yıl (DSİ, 2017)**

İldeki barajlardan genelde içme suyu ve kullanma suyu elde etmede yararlanılmaktadır. Enerji üretimi söz konusu değildir. Çanakkale'nin büyük çoğunluğunun içme ve kullanma suyu barajlardan sağlanmaktadır. Merkezin içme suyu, Atikhisar Barajından sağlanmaktadır. Gelibolu kentinin ise Tayfur Barajı'ndan içme ve kullanma suyu temin edilmektedir.

4. Sonuç ve Değerlendirme

Son yıllarda dünya nüfusunun baskı giderek artmaktadır. Kıyılar üzerindeki insan merkezli baskılarla birlikte doğal süreçlerdeki bozulmaların da etkisi bariz olarak hissedilmektedir (Tağıl ve Cürebal, 2005). Özellikle bu duruma geçmişten günümüze Çanakkale kıyılarında rastlamak mümkündür. Çanakkale, Türkiye'de 1479 km'lik kıyı uzunluğuna sahip Muğla'dan sonra en uzun kıyılara (671 km) sahip ildir. Bu kıyılar geçmişteki M.Ö. 2000 yılı öncesine ait olan Truva medeniyetinden günümüze kadar önemli bir nüfus toplanma alanlarıdır. Çanakkale kıyılarındaki yapısal farklılıkların ve diğer doğal coğrafi faktörlerinin etkisiyle kıyı alanlarının kullanımında turizm, ticaret, kültür, balıkçılık, askeri alan, yerleşim ve ulaşım alanı etkileşimler görülmektedir.

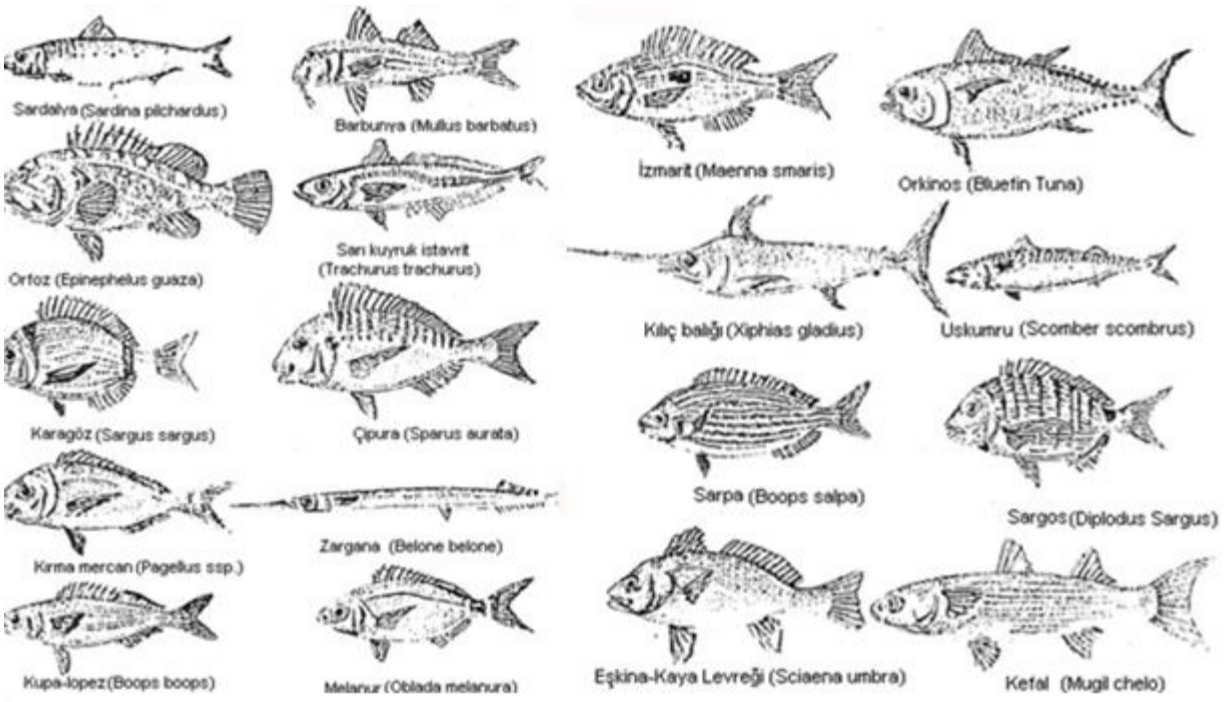
Çanakkale ili kıyıları jeopolitik konumu nedeniyle çok fazla göçmen hareketliğine transit geçiş ve konaklama şeklinde ev sahipliği yapmaktadır. Çanakkale toplumu Türkmen (alevi), Pomak, Yörük, Çerkez ve az sayıda Boşnak'tan oluşur. Türkiye topraklarının yaklaşık % 1,3'ünü kapsamaktadır. Türkiye nüfusunun ise yaklaşık % 0,65'i barındırmaktadır. Çanakkale il nüfusunun % 43.7'si (215 636) belde ve köylerde yaşamaktadır. Çanakkale ili yaşlı nüfusun yoğun olduğu bir ildir. Nüfusun % 12.7'si 65 yaş ve üzerindedir. Nüfusun % 16.4'ü de 15 yaş ve altındadır. Çanakkale 1.53'lük toplam doğurganlık hızıyla Türkiye'nin en az doğurganlığa sahip illerinden biridir (Şahin, 2006). Aynı zamanda Çanakkale ortalama hane halkı büyüklüğü bakımından 2,7 kişi ile Türkiye'nin hane halkı en düşük ilidir (Çanakkale Valiliği, 2018). Çanakkale kent merkezinin yoğunluğu 112 iken Çanakkale il geneli km²'ye düşen nüfus yoğunluğu 54'tür. Bu değerler incelendiğinde il ortalamaları Türkiye ortalamasının altındadır. Nüfus artış hızının düşmesine (% 0.28) rağmen şehir merkezlerindeki aşırı nüfus yoğunluklu nedeniyle, aynı zamanda il dışından gelenler turist hareketliliği ile birlikte yaz aylarında kıyı alanlarına olan baskıyı tetiklemekte ve kıyılar üzerindeki olumsuzluklar artmaktadır (Ilgar, 2009).

Çanakkale kıyıları jeopolitik konumu nedeniyle 3.438 kayıtlı göçmeni misafir etmektedir. Bu sayı toplam nüfusun % 0,66'sıdır. Türkiye İstatistik Kurumunun ulusal Gayri Safi Katma Değer (GSKD) istatistiklerine göre Balıkesir-Çanakkale bölgesi kişi başına GSKD sıralaması açısından 9.

sırada yer almaktadır. Çanakkale ilinin 2011 yılı net göç % 0 4.8, işsizlik % 4.2 düzeyindedir ve işsizliğin en düşük olduğu iller arasında gelmektedir. 2011 yılında ulusal düzeyde işsizliğin % 7.9 düzeyinde olduğu göz önüne alındığında işsizliğin düşük düzeyde olduğu görülmektedir. Çanakkale'de işgücü dağılımına bakıldığında, çalışanların % 48.8'nin hizmet sektöründe, % 38.8'nin tarım alanında, % 17.5'nin de sanayi alanında istihdam edildiği görülmektedir. Aktif işgücünün % 55.5'i ücretli, maaşlı veya yevmiyeli, %28.1'i işveren ya da kendi hesabına ve %11.2'si ücretsiz aile işçisi olarak çalışmaktadır. Çanakkale'nin bir kıyı ili olmasından kaynaklanan göçmen hareketliliği ildeki ekonomik yapıyı olumsuz etkilemektedir (Ilgar, 2019).

Çanakkale Boğazı'ndan 2015 yılında toplam 43.230 gemi geçmiştir. Bu sayı günde ortalama 118 geminin geçtiği anlamına gelmektedir. Geçen 43.230 gemiden 5.842 âdeti 200 metreden büyük, 9.524'ü ise tehlikeli yük taşıyan tankerdir. Son yıllarda hem uğraksız geçen deniz trafiği, hem de karşıdan karşıya geçen yerel deniz trafiği, balıkçı tekneleri trafiği ve yat trafiği giderek artış göstermektedir. Bunun sonucunda dar alanda yoğunlaşma kaza riskini arttırmaktadır (Ilgar, 2015). Yapılan bir çalışmada Türk Boğazlarında 1 milyon millik geçişte 6 kaza olurken; bu oranın Süveyş kanalında meydana gelenin iki katı olduğunu belirtmiştir (Başar, 2004).

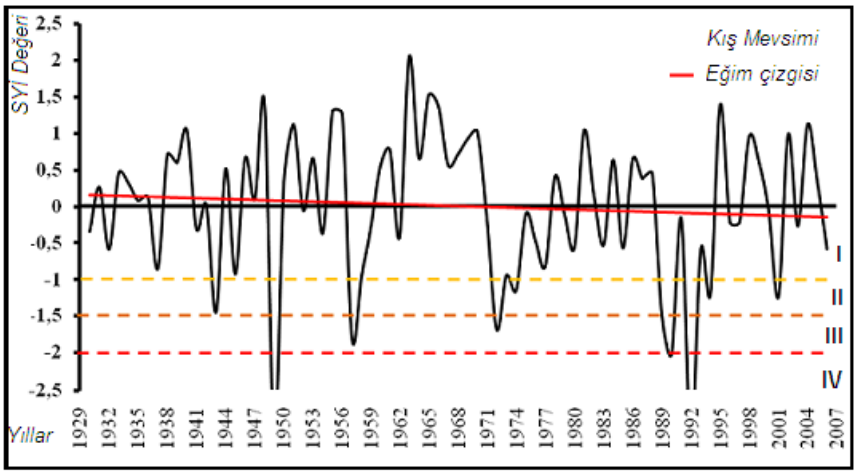
Çanakkale ili kıyıları üzerinde balıkçılık faaliyetleri önemli bir ekonomik sektör oluşturmuştur. İlde avcılıkla geçimini sağlayan gerçek kişi su ürünleri ruhsatına sahip balıkçı sayısı 11.647, tekne sayısı tahmini 1069 olup bunlardan ruhsatlı tekne sayısı 830 adettir. Teknelerin çoğu (% 88,5'i) 10'm'den küçük teknelerdir. İlde 25 adet balıkçı barınağı ve 22 adet su ürünleri kooperatifi bulunmaktadır.16 adet barınma yeri mevcuttur. 23.10.2019 tarihli Resmi Gazetede yayınlanan "Geleneksel Kıyı Balıkçılığının Kayıt Altına Alınması ve Desteklenmesi Tebliği (Tebliğ No: 2019/47)" kapsamında 10 metre ve altı küçük balıkçı gemilerine destekleme verilmiştir. Bu kapsamda 2019 yılı içerisinde 579 adet destekleme başvuru alınmış ve 627.750,00 ₺ ödeme yapılmıştır (İl Tarım Orman Müdürlüğü, 2020). Teşviklere rağmen ilde bulunan çok sayıda kaçak ve zamansız avcılık faaliyeti belirli türleri tehdit etmektedir.

Şekil 6. Çanakkale İlinde Ekonomik Değeri Olan Balık Türleri (Ilgar 2007)

Çanakkale ili kıyı alanlarındaki zeytinlik ve diğer tarım alanları degradasyonal turizm, imar ve diğer ekonomik faktörler nedeniyle olumsuz etkilenmektedir. Merkezi ve yerel yönetimler kıyılar tamamen ekonomik kalkınma aracı olarak değerlendirdiğinden, kısa dönemde çok kazanç sağlamak asıl amaçtır. Böyle bir anlayışın doğal sonucu da kıyı kaynaklarının kısa zamanda tahribi ve giderek elden çıkmasıdır (Sesli ve diğ.2003).

Çanakkale'nin iklimi Akdeniz ve Karadeniz iklimi arasında bir geçiş niteliğindedir. Bölgede sert rüzgârlar hâkimdir. Kar yağışı az olsa da kış ve ilkbahar mevsiminde görülen yıllık yağış miktarı 600–1.200 mm arasındadır. Sıcaklık –10° ile +38° arasındadır (Çanakkale İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2018). Genel olarak yıllık ve özellikle kış kuraklık koşullarında gözlenen kuraklık artış eğilimi bulunmaktadır. Bunun nedeni yağışım görüldüğü kış tutarlarındaki azalmadan kaynaklanmaktadır.

Şekil 7. Çanakkale İli Yağışlı Dönemdeki (Kış Mevsimi) SYİ Değerleri (Ilgar. 2010)

Çanakkale'nin su kaynakları, hem yağışlı hem kurak dönemlerde kuraklık kronik bir sorun haline (su krizi) gelecek ve etkileri artacaktır. Bilindiği gibi kuraklık, canlı yaşamı açısından ciddi sorunlara yol açan tehlikeli bir doğal afettir (Ilgar 2010). Çanakkale kıyılar bu kuraklıktan dolaya flora ve fauna olarak olumsuz etkilenmektedir. Biga Yarımadasının güney kıyıları, bir başka ifadeyle yani Kuzey Ege kıyıları bu olumsuzluktan oldukça etkilenmekte özellikle 50 köydeki bu durum 2020 yılında hayli zor geçmiştir (https://canakkalegundem.net/blog/2020/08/14/ayvacikta-susuz-yaz/)

Turizm açısından Çanakkale ili bulunduğu konumu gereği eşsiz tarihi ve doğal güzellikleri ile dünya üzerinde önemli bir ayrıcalıklığa sahiptir. Sadece Truva markası bile bunun için yeterlidir. Çanakkale kıyıları geçmişten günümüze ticaretin yapıldığı, ulaşımın sağlandığı, tarih-doğa eksenli varlıkları nedeniyle insanlar tarafından turizm tercihlerinin oluşmasında ve turizm olanaklarına imkan veren önemli rekrasyonel alanlar arasında yer almaktadır. Turizm sektörünün önemi dünyada ve Türkiye'de giderek artan etkisi Çanakkale için de artmaktadır. Kıyı turizmi denildiğinde akla ilk Akdeniz ve Ege kıyıları gelse de Çanakkale kıyıları ve adaları son zamanlarda ismini sıkça duyurmaktadır. Çanakkale ili bilinenin aksine 5 adaya sahip il toplam 671 km uzunluğunda sahil şeridi, tarihi antik yerleşmeleri, keder turizmi, doğal plajları, uygun iklim koşulları, yeterli turizm tesisleri, misafirperver insanları sayesinde sahip olduğu bu potansiyeli de giderek artırmaktadır. Yıllık turist sayısının Covid-19 öncesi 2 milyon civarında olduğu belirtilmektedir. Bu da kıyılarımızın giderek betonlaşmasına neden olmaktadır. Bu durumda sadece kıyı yerleşmelerinde ikamet etmek isteyenler değil, otel, motel, tatil köyleri gibi kısa süreliğine gelen konukların da etkisi oldukça önemli etkiler oluşturmaktadır. Çanakkale kıyılarının daha kötü durumlara maruz kalmaması için gerekli önlemlerin alınması kaçınılmazdır.

Turizm faaliyetleri de kıyı alanlarının bütüncül bir yaklaşımla incelenmesini gerekliliğini zorunlu kılmıştır (Dinçer, 2018).

Çanakkale ilinde yer alan 13 akarsudan bazıları birçok yerleşim yeri ile etkileşim içinde bulunduğundan dolayı kirlilik tehdidi altında kaldığı (Karslıoğlu ve diğ. 2004) rapor edilmektedir.

Yasal durumlarda yetki ve sorumluluk karmaşası ve koordinasyon eksikliği yaşanmaktadır. Kurumların birbirinden bağımsız çalışması, yetki ve sorumluluk karmaşasına yol açmaktadır. Türkiye'de kıyı alanlarında yetki ve sorumluluğu olan resmi kurumlar şunlardır:

Tablo 5. Türkiye'de Kıyı Alanlarında Yetki ve Sorumluluğu Olan Kuruluşlar ve Yasal Dayanakları (Bayındırlık ve İskan Bakanlığı 2010'dan güncellenmiştir.)

Kurum Adı	Planlama ve Uygulama İle İlgili Görevleri	Yasal Dayanak
Çevre ve Şehircilik Bakanlığı	Kıyı Kanunu ile belirlenen alanlarda ilgili kurumlardan görüşleri alarak; Kıyı Kanununun 7. maddesinde belirtilen koşullara göre hazırlamak ve onaylamak, Belediye sınırları ve mücavir alanları içerisinde ve dışında kalan, kıyı kenar çizgisinin kara tarafındaki nazım imar planları ve uygulama imar planlarını hazırlamak ve onamak; Kıyı alanlarını ve sulak alanları korumak planlarını hazırlamak ve onaylamak, Özel Çevre Koruma Bölgeleri ile ilgili her türlü planı hazırlamak ve onaylamak", Milli Park ve Tabiat Parklarındaki planları hazırlamak ve onaylamak, Çevreyi ve ekolojik yapıyı korumak Çevre düzeni planlarını hazırlamak,	3621 Sayılı Kıyı Kanunu 3194 Sayılı İmar Kanunu Kıyı Kanunu Uygulamasına Dair Yönetmelik 180 Sayılı BİB Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname 4708 Sayılı Yapı Denetimi Kanunu 383 Sayılı ÖÇKK Başkanlığı'nın Kurulmasına Dair KHK 2872 Sayılı Çevre Kanunu 4856 Sayılı Çevre ve Orman Bakanlığı Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun ÇED Yönetmeliği Su Kirliliği Kontrolü Yönetmeliği Sulak Alanların Korunması Yönetmeliği
Kültür ve Turizm Bakanlığı	Kültür ve turizm koruma ve gelişim bölgeleri ve turizm merkezleri içinde her ölçekteki plânları yapmak, yaptırmak re'sen onaylamak ve tadil etmek, Kültür ve turizm koruma ve gelişim bölgeleri ve turizm merkezlerinde bakanlıkça yapılacak alt yapı ve plânlama işlemlerine esas olmak üzere diğer kamu kurum ve kuruluşlarından istenilen bilgi, belge ve görüş verilir. Yat limanı işletmeciliği ile ilgili düzenlemeleri yapmak, Sit alanlarındaki uygulamaları denetlemek ve korumak ve	2634 Sayılı Turizm Teşvik Kanunu 2863 Sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu
Maliye Bakanlığı	Milli Emlak Genel Müdürlüğü aracılıyla; kıyı alanlarında hazine özel mülkiyetinde bulunan ve devletin hüküm ve tasarrufu altındaki taşınmazların yönetimine ilişkin hizmetleri sağlamak.	178 Sayılı Maliye Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname

Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı	DLH Genel Müdürlüğü kanalı ile limanlar, barınaklar ve ilgili tesislerin inşaatını yapmak ve yaptırmak, hazırlanan projeleri inceleyerek onaylamak.	3348 Sayılı Ulaştırma Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun
Tarım ve Orman Bakanlığı	deniz ve iç sulardaki; su ürünlerinin korunması, kontrolü ve yetiştirilmesine yönelik uygulama ve düzenlemeleri yapmak.	1380 sayılı su ürünleri kanunu ve su ürünleri yönetmeliğine göre ruhsat tezkeresi tanzim etmek
Sağlık Bakanlığı	Hudut ve Sahiller Sağlık Genel Müdürlüğü	Lozan, 24 Temmuz 1923 tarihinde tanzim edilmiştir.
Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı	Gemi, inşa, onarım, söküm ve yan sanayiini teşvik edici tedbirleri alma,k	11.7.1992 Tarih, 21281 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan 3830 sayılı Kıyı Kanunu
Ticaret Bakanlığı	Sınır ve kıyı ticareti ve münasebetleri ile sınır ticaretini sağlamak	3621 sayılı kıyı kanunu
Genelkurmay Başkanlığı ve Kuvvet Komutanlıkları, Sahil Güvenlik Komutanlığı	Askeri yasak ve güvenlik bölgelerinde; ülke güvenliği ile ilgili bölgelerde ve askeri harekat bölgelerindeki her türlü plan, proje ve uygulamayı incelemek ve onay vermek	2565 Sayılı Askeri Yasak Bölgeler Kanunu 1738 Sayılı Oşinografi Kanunu
Denizcilik Müsteşarlığı	Deniz ticareti, deniz ticaret filosu ve gemi sanayini teşvik ederek; deniz ve iç suların potansiyelini geliştirilerek işletmesini yapmak, Liman hizmetlerini sağlamak ve deniz kirliliğini önlemek Denizcilikle ilgili ihtiyaç ve talepleri tespit etmek	491 Sayılı Denizcilik Müsteşarlığının Kuruş ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname
Özelleştirme İdaresi Başkanlığı	Özelleştirme programındaki kıyı bölgesinde yer alan tesislere yönelik (yat limanı ve kruvaziyer yolcu gemisi limanı) olarak ilgili kurum ve kuruluşlardan görüş alarak her türlü imar planını hazırlamak ve onaylamak.	5398 Özelleştirme Uygulamalarının Düzenlenmesine ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanunda ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun 3621 Sayılı Kıyı Kanunu ile ilgili 5398 Sayılı kanunda yapılan değişiklik (03.07.2005 RG-No: 25882)
Belediyeler	Belediye sınırları ve mücavir alanları içerisinde kıyı kenar çizgisinin kara tarafındaki nazım imar planları ve uygulama imar planlarını hazırlamak ve onamak; yapı ruhsatlarını vermek	5216 Sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu 5393 Sayılı Belediye Kanunu 4708 Sayılı Yapı Denetimi Hakkında Kanun 4708 Sayılı Yapı Denetimi

Valilik ve Kaymakamlıklar	Kıyı yapı yaklaşma mesafesi kıyı kenar çizgi tespiti yapmak	3621 sayılı Kıyı Kanunu'na göre işlem yapmak
İl Özel İdareleri	Belediye sınırları ve mücavir alanları dışında kalan alanlarda kıyı kenar çizgisinin kara tarafındaki nazım imar planları uygulama imar planlarını hazırlamak ve onamak; yapı ruhsatlarını vermek, İl Bütünü çevre düzeni planlarını hazırlamak ve onaylamak,	5302 Sayılı İl Özel İdaresi Kanunu 4708 Sayılı Yapı Denetimi Hakkında Kanun

Kurumlar arası yetki ve sorumluluk karmaşasının önüne geçilip hiyerarşi, düzen ve eşgüdüm eksenli bir bütünleşik kıyı yönetim planına gidilmesi gerekmektedir.

Kıyı alanları yönetimin amacı, kıyı alanlarının cazibeli görüntüleri nedeniyle duyarlı, sınırlı ve baskı altındaki mekanlar olduğu göz önüne alınarak, kamu ve yerel grupların uyumlu ve birlikte eylemlerine olanak verecek entegre politika ve stratejilere dayalı bir yönetim biçiminin oluşturulmasıdır (Özhan, 2008).

Kıyı alanlarının kamu yararına, herkesin özgürce kullanabileceği şekilde kullanılması belirli otel, motel veya tüzel kişiliklerin, kamu kurumlarının kendi inisiyatifinden kurtarılması önemlidir. Çünkü kıyılar üzerindeki temel hak ve özgürlüklerden olan ve Anayasanın 13'üncü ve 35'inci maddesi ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne Ek 1 No'lu Protokolün 1 inci maddesi ile koruma altına alınan mülkiyet hakkı 3621 sayılı kısıtlamaları aşacak şekilde sınırlandırılması ya da ortadan kaldırılması sorun olarak karşımıza çıkmaktadır (Solmaz 2017).

Ünal 1997, Pala 2010'da vurgulandığı gibi Çanakkale'de iyi bir bütünleşik kıyı alanları yönetiminde kıyı alanlarının ekolojik değerlerin gözetildiği, sürdürülebilir, gelecek kuşakların ihtiyacı gözetilerek etkin biçimde ve kaynağı yok etmeyen seviyelerde kullanılması, kıyı alanlarının tarihi, kültürel, doğal özelliklerinin korunması oldukça önemlidir.

Kaynakça

Atalay İ. (1987). Türkiye Jeomofolojisine Giriş, 2.Bakı. No:9, İzmir: Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayınları

Atik, A.S. (2007). Bütünleşik Kıyı Alanı Yönetimi ve Türkiye'deki Bazı Uygulamaların Değerlendirilmesi. 7. Kıyı Mühendisliği Sempozyumu (481-493). ODTÜ, Ankara.

Başar E., (2004). Oil Spill Scenarios in The Aftermath Of Tanker Accidents in The Risky Regions Of The Bosphorous, Gemi ve Deniz Teknolojisi, cilt.162, s.9-12

Bayındırlık ve İskan Bakanlığı (2010). Antalya Bütünleşik Kıyı Alanları Yönetim Planı Projesi Nihai Raporu, Bayındırlık ve İskân Bakanlığı, Teknik Araştırma ve Uygulama Genel Müdürlüğü, Ankara.

DSİ (2017). *DSİ* Çanakkale Verileri, 252. Şube Müdürlüğü-*Çanakkale*

Doğaner S. (2017). Türkiye Kıyı Bölgeleri, İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, Ders Notu

EİE, (1993). Türkiye Akarsularında Sediment Gözlemleri Ve Sediment Taşınım Miktarları, Elektrik İşleri Etüd İdaresi Gen. Müd. yayınları, Ankara

Çanakkale Durum Raporu, (2003). Çanakkale Kent Konseyi Raporları

Çanakkale Valiliği, (2018). http://www.canakkale.gov.tr/nufusu

Çanakkale Valiliği, Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü (2017). Çanakkale İli 2016 Yılı İl Çevre Durum Raporu

Çanakkale Valiliği, Çanakkale İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü (2019). 2018 Brifing Raporu.

Çanakkale Valiliği, İl Tarım Orman Müdürlüğü, (2020). 2019 Yılı Brifing Raporu, ,https://canakkale.tarimorman.gov.tr/Belgeler/2019/2019%20Y%C4%B1l%C4%B1%20Brifing%20Raporu.docx

Çanakkale Valiliği Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü (2020**).** 2020 Balikesir – Çanakkale İlleri 1/50.000 Ölçekli, Bütünleşik Kıyı Alanları Planı Plan Açıklama Raporu

Çelik K., (2015). Kıyı Alanlarının Planlanmasında Kıyı Kenar Çizgisinin Önemi, Küresel Mühendislik Çalışmaları Dergisi, 2(1), 36–43.

Dede O.M., Ayten, A.M. ve Yazar, K.H. (2004). Kıyı Alanları Planlamasında Mevcut Planlama Sistemi Üzerine Bir Değerlendirme, Türkiye Kıyıları 2004, Türkiye'nin Kıyı ve Deniz Alanları V. Ulusal Konferansı Bildiri Kitabı: 251-258. Odtü, Ankara.

Duru, B. (2003). Kıyı Politikası Kıyı Yönetiminde Bütünleşik Yaklaşımlar ve Ulusal Kıyı Politikası. Ankara: Mülkiyeler Birliği Vakfı Yayınları:29.

Hardman C. (2009). Invasive plants in the Turks and Caicos Islands, Master of Science and the Diploma of Imperial College of London.

Hoşgören Y. (2001). Hidrografya'nın Ana Çizgileri I., Çantay Kitapevi, 2001, İstanbul

Ilgar R (2007). Çanakkale Boğazı Fiziki Coğrafyası, Gazi Kitabevi, Ankara

Ilgar R (2010). Çanakkale'de Kuraklık Durumu ve Eğilimlerinin Standartlaştırılmış Yağış İndisi İle Belirlenmesi, Marmara Coğrafya Dergisi Sayı: 22, Temmuz - 2010, s. 183 - 204

Ilgar, R. (2018). Çevresel Duyarlılık Açısından Petrol Sektörü, Çanakkale Boğazının Pazardaki Yeri ve Önemi. Doğu Coğrafya Dergisi, vol.23: 25-44.

Ilgar R., (2019). Türkiye'ye Yönelik İnsan Kaçakçılığı ve Çanakkale Örneği, Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi, cilt.7, ss.670-696

Ilgar R., (2015). Çanakkale Boğazındaki Gemi Hareketliliği ve Kaza Risk Haritasının Belirlenmesi, Türk Coğrafya Dergisi, Türk Coğrafya Kurumu Dergisi, 1-10.

Ilgar R., (2009). Çanakkale İlindeki Fiziki Çevreye Özgü Sorunlarının Değerlendirilmesi" Doğu Coğrafya Dergisi, Sayı 21:109-122.

Ilgar R., Koca N., (2006). Su Yönetiminde Ülkemiz Kıyı Sularının Ekolojik Taşımacılıkta Kullanım Potansiyeli. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi , vol.5, 122-134.

İnandık H. (1967). Deniz ve Kıyı Coğrafyası, İÜ. Coğrafya Enstitüsü - Baha Matbaası,

Karslıoğlu E, Baba A., Deniz O., (2004). Çanakkale İlinin Çevre Problemleri (Environmental Problems of Canakkale City), V. Ulusal Ekoloji ve Çevre Kongresi, Bolu; s.513-538.

Özhan E. (2008). "Türkiye'de Bütünleşik Kıyı Yönetimi; Son Gelişmeler", Türkiye'nin Kıyı ve Deniz Alanları VII. Ulusal Konferansı, Türkiye Kıyıları 08, Bildiriler Kitabı, 27-30 Mayıs, 2008, Ankara.

Sesli, F. A.; Aydınoğlu, A. Ç. ; Akyol, N. (2003). Kıyı Alanlarının Yönetimi, Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası 9. Türkiye Harita Bilimsel ve Teknik Kurultayı, Bildiriler Kitabı, s.757-768, 31 Mart - 4 Nisan 2003, Ankara.

Simav Ö. ve Şeker D.Z., (2013). "Kıyı Etkilenebilirlik Göstergesi İle Türkiye Kıyıları Risk Alanlarının Tespiti", TMMOB Coğrafi Bilgi Sistemleri Kongresi, 11-13 Kasım 2013, Ankara

Simav Ö., Şeker D.Z., Tanık A., Gazioğlu C. (2015). Kıyı Etkilenebilirlik Göstergesi ile Türkiye Kıyıları Risk Alanlarının Tespiti, Harita Dergisi Ocak 2015 Sayı 153:1-9

Pala K. (2010). "Türkiye'nin Kıyı Sorunları ve Politikası", Harita Ve Kadastro Mühendisleri Odası, Ankara.

Solmaz S. (2017). Geçmişten Günümüze Türkiye Kıyı Politikaları ve Türkiye Kıyılarında Yaşanan Mülkiyet Sorunları, Uzmanlık Tezi, T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Ankara

Şahin S. (2006). Türkiye'nin Nüfus Gelişimde Bölgesel Farklılıklar. Avrupa Birliği Sürecindeki Türkiye'de Bölgesel Farklılıklar, Ankara, s.320

Tağıl, Ş., Cürebal, İ. (2005). Altınova (Balıkesir) Sahilinde Kıyı Çizgisi Değişimini Belirlemede Uzaktan Algılama ve Coğrafi Bilgi Sistemleri, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi 15(2), 51-68.

UNEP (1995), A Guideline for the Integrated Management of Coastal Zone. https://ec.europa.eu/maritimeaffairs/sites/maritimeaffairs/files/docs/body/legal_aspects_msp_summary_en.pdf

Ünal Ö. (1997). Kıyıların Yönetimi ve Planlamasında Kamu Yararı, Türkiye'nin Kıyı ve Deniz Alanları 1. Ulusal Konferansı, 24-27 Haziran 1997, Ankara, Türkiye Kıyıları 97 Konferansı Bildiriler Kitabı, 115-126

İnternet Erişimleri:

DSİ, (2017). İşletmedeki Tesisler, http://bolge25.dsi.gov.tr/isletmedekitesisler/, [Erişim Tarihi 21 Aralık 2017].

http://www.keyshistory.org/lowermatecumbekey.html (Erişim Tarihi 09.11.2020)

https://canakkalegundem.net/blog/2020/08/14/ayvacikta-susuz-yaz(Erişim Tarihi 09.11.2020)

http://www.keyshistory.org/lowermatecumbekey.html(Erişim Tarihi 09.11.2020)

https://canakkale.csb.gov.tr/cografyasi-i-5389 (Erişim Tarihi 13.02.2018)

Halid Ziya'nın Meclis-i Ayan Azalığına Atanmasının Sebep Olduğu Siyasi ve Hukuki Bir Kriz Münasebetiyle Dil, Edebiyat ve Hukuk İlişkisine Dair Bazı Dikkatler

Nuri SAĞLAM[1]

Giriş

İkinci Meşrutiyetin ilânını müteakip İttihat ve Terakki hükûmetinin Reji Komiserliği ve Mabeyn-i Humayun Başkâtipliği gibi görevlere atadığı Halid Ziya, 14 Ekim 1911 tarihinde Sultan Mehmed Reşad tarafından -başkâtiplik görevi uhdesinde kalmak kaydıyla- Meclis-i Ayan azalığına tayin edildi. Fakat Türk siyaset ve hukuk tarihinde eşine az rastlanacak türden ağır bir siyasi ve hukuki krize yol açan bu tayin meselesi, kısa süre içinde, o sıralarda henüz yeni başlamış olan ve harice karşı tam bir millî ittifakı gerektiren Trablusgarp felaketini dahi unutturarak hükûmet ve muhalefetin yanı sıra bütün Türk kamuoyu ve matbuatını da haftalarca meşgul edecek boyutlara ulaştı. Görünüş itibariyle bu krizin çıkış noktası *Kanun-i Esasi*'nin 117'nci maddesiydi. Zira bu maddeye göre bütün bir *Kanun-i Esasi* metni üzerindeki tefsir veya yorum yetkisi sadece Meclis-i Ayan azalarına aitti. Dolayısıyla bu maddeye istinaden *Kanun-i Esasi*'nin Meclis-i Ayan azalığıyla ilgili 62'nci maddesini kendince yorumlayan Damat Ferit Paşa, söz konusu tayin kararnamesinin hem usul hem de esas bakımından *Kanun-i Esasi*'ye aykırı olduğunu iddia ederek meclis başkanlığına bir takrir (önerge) sundu ve Meclis-i Ayan bu takrir mucibince Halid Ziya'nın tayin kararını reddetti. Fakat gelgelelim mezkûr 62'nci maddeyi usulüne uygun ve makul bir şekilde yorumlayan Sadrazam Sait Paşa, Meclis-i Ayanın aldığı kararı tanımadı. Bu andan itibaren hükûmet ile Meclis-i Ayan arasında başlayan gerilim kısa süre içinde *Kanun-i Esasi*, anayasal haklar, kurumların yetki ve sorumlulukları, meşrutiyet kazanımları, siyasi ihtiraslar ve daha birçok mesele etrafında dallanıp budaklanarak âdeta Trablusgarp savaşını gölgede bırakacak bir iktidar muhalefet çatışmasına yol açtı ve nihayet haftalar sonra Halid Ziya'nın Meclis-i Ayan azalığından istifasıyla ancak sona erdi.

Her ne sebeple çıkmış olursa olsun bu krizin asıl kaynağının bir "dil" ve "yorum" sorunu olduğu kanısındayım. Dolayısıyla bu bildiride, esasen basındaki tartışmaları da dikkate alarak disiplinler arası eklektik bir yöntemle çok daha kapsamlı bir çalışmayı gerektiren bu meseleyi şimdilik Meclis-i Ayandaki müzakereler çerçevesinde kısaca özetleyecek ve her iki tarafın da farklı biçimlerde yorumladığı 62'inci maddeyi söz konusu yorumlarla birlikte dil, edebiyat ve hukuk ilişkisi bağlamında kısaca incelemeye çalışacağım.

Meclis-i Ayanda Cereyan Eden Müzakere ve Münakaşalar

14 Ekim 1911 tarihli Padişah iradesi ile Meclis-i Ayan azalığına tayin edilen Mabeyn-i Hümayun Başkâtibi Halid Ziya, Meclis-i Ayanın 16 Ekim tarihli birinci celsesinde, Sadaretten gelen tayin tezkeresi okunduktan sonra tahlif ve tebrik edilerek göreve başladı. Ancak tahlif töreninin hemen akabinde söz alan Damat Ferit Paşa, Sadaret tezkeresinde geçen "Meclis-i Ayanda münhal olan azalığa Mabeyn-i Hümayun başkâtibi âtıfetli Halid Ziya Beyefendi Hazretlerinin tayini lede'l-arz, müşarünileyhin Mabeyn-i Hümayun Başkitabeti kemâkân uhdesinde kalmak üzere" ifadesine atıfta bulunarak Halid Ziya'nın her iki görevi birden deruhde etmesinin *Kanun-i Esasi*'nin ruhuna aykırı olduğunu ileri sürdü (*Meclis-i Ayanın Zabıt Ceridesi,* 1911a) ve ertesi günkü toplantıda Meclis-i Ayan başkanlığına bir önerge verdi (*Meclis-i Ayanın Zabıt Ceridesi,* 1911b).

[1] Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, nuri.saglam@hotmail.com

Damat Ferit Paşa söz konusu önergesinde, Halid Ziya'nın Meclis-i Ayan azalığına tayini meselesini, biri usule diğeri esasa müteallik iki farklı açıdan *Kanun-i Esasî*'ye aykırı buluyordu. Damat Ferit Paşa'ya göre *Kanun-i Esasî*'nin 60'ıncı maddesi Heyet-i Ayan reisi ve azasının Padişah tarafından "doğrudan doğruya" atanmasını iltizam ettiği hâlde Halid Ziya'nın "doğrudan doğruya" değil "lede'l-arz" yani hükûmetin talebi üzerine atanmış olması usul bakımından *Kanun-i Esasî*'ye mugayirdi. Bununla beraber *Kanun-i Esasî*'nin halihazırda yürürlükte olan 62'nci maddesi, Meclis-i Mebusan tarafından geçen sene "Vükelalık ve büyük elçilik ve ahval-i fevkaladede ordu kumandanlığından gayrı hükûmet memuriyetiyle Meclis-i Ayan azalığı bir zat uhdesinde içtima edemeyip bu üç hizmetten maada daimî memuriyet kabul edenlerin Ayan azalığından infisali" şeklinde tanzim ve kabul edilmiş olduğundan, Ayanlık ve Mabeyn Başkatipliğinin aynı zat üzerinde cem edilmesi de esas bakımından *Kanun-i Esasî*'ye aykırıydı. Damad Ferit Paşa esasen henüz kanunlaşmamış bir Meclis-i Ayan kararına dayandırdığı ve dolayısıyla hukuk açısından son derece arızalı olan bu mütalaalardan sonra söz konusu önergesini "Heyet-i aliyyeniz muhafazasıyla mükellef bulunduğu *Kanun-i Esasî*'yi ve geçen sene bizzat tanzim etmiş olduğu madde-i muaddelenin hükm-i sarîhini kendi eliyle ihlal edemez. Binaenaleyh mîr-i müşarünileyhin ya Ayan azalığından veyahut Mabeyn-i Hümayun Başkitabetinden istifası hükm-i kanun icabındandır." sözleriyle bitiriyordu.

Bu takriri müzakere ettikten sonra bir mazbata hazırlayan Kanun-i Esasi Encümeni, Damat Ferit Paşa'nın atıfta bulunduğu "madde-i muaddele"nin hukuki açıdan hükümsüz olduğunu teslim etmekle beraber *Kanun-i Esasî*'nin yürürlükte olan 62'nci maddesini söz konusu takrir doğrultusunda yorumlayarak neticede Damat Ferit Paşa ile aynı kanaate varıyordu. Zira söz konusu maddede Halid Ziya'nın tayinine mâni olacak hiçbir dayanak bulunmadığını kabul eden Kanun-i Esasi Encümeni, "Kuvve-i teşrîiyye azasının Meclisin içtimaı müddetince devam üzere ifa-yı vazife etmesi ve reylerinde tamamıyla müstakil olması âhar memuriyetten dolayı meşgul olmamak ve kuvve-i icraiyye ile alakası bulunmamak ile mümkün olacağı"nı ileri sürmekte ve mütalaasını "Mütalaat-ı maruzaya binaen Halid Ziya Beyin Başkitabet hizmetinde kalmak şartıyla Meclis-i Ayan azalığına memuriyeti *Kanun-i Esasî* ahkâmına muvafık olmayıp memuriyet-i asliyesinde ibkası veyahut Meclis-i Ayan azalığı suretlerinden hangisi rehîn-i tensîb-i âlî-i cenâb-ı Padişahî olursa onun icrası Encümenimizce sarahat-i kanuniyyeden görünüyor." şeklinde tamamlamaktaydı. Mezkûr mazbata okunduktan sonra söz alan Sadrazam Sait Paşa, *Kanun-i Esasi* ahkâmına mugayir olan asıl meselenin bu mazbatadaki mütalaa olduğunu zira Kanun-i Esasi Encümeninin henüz kanunlaşmamış muaddel bir maddeye istinaden karar alamayacağını beyan etti. Buna rağmen Meclis-i Ayan kararında ısrar eder ve bu mazbata hükûmete tebliğ olunursa Meclis-i Vükelada görüşüldükten sonra gerekçeleriyle birlikte Meclis-i Ayana iade ettireceğini belirtti (*Meclis-i Ayanın Zabıt Ceridesi,* 1911c). Fakat Sadrazamın bu ihtarına karşı Ayandan Hüseyin Hilmi Paşa, Meclis-i Ayanın 4 Kasım 1911 tarihli yedinci toplantısında uzun bir mütalaa ile itirazda bulundu ve toplantının nihayetinde oya sunulan mazbata, bir çekimser bir de muhalif oya karşı çoğunlukla kabul edildi (*Meclis-i Ayanın Zabıt Ceridesi,* 1911d).

Bu arada Dersim mebusu ve Mutedil Hürriyetperveran Fırkasının umumî kâtibi Lütfi Fikrî Beyin İdare-i Örfiyye tarafından kapatılmış olan *Tanzimat* gazetesini, Divan-ı Harb-i Örfî kararının hilafına *Zühre*, *Matbuat*, *Merih*, *Islahat*, *Maşrık, Tenbihat, Nevvâre, Tesisat* ve sair adlarla yayımlamayı sürdürdüğü için tevkif edileceğine dair bir haber yayılmış (*İkdam,* 1911) ve Meclis-i Ayan Reisi Ahmet Muhtar Paşa, sadece bu meseleyi görüşmek üzere 6 Kasımda fevkalade bir toplantı düzenlemişti. Bu toplantıya iştirak eden Sadrazam Sait Paşa, Halid Ziya Bey meselesine dair söz almak istedi fakat Hüseyin Hilmi Paşa gündem haricinde olduğu gerekçesiyle Sadrazamın bu isteğine de muhalefet etti. Bunun üzerine Sadrazam Sait Paşa, *Kanun-i Esasî*'nin "Vükeladan her biri her ne zaman murat ederse -gerek celse-i aleladede, gerekse celse-i fevkaladede olmak üzere- heyetlerin ikisinde de bulunmak veyahut maiyetindeki rüesâ-yı memurînden birini, tarafından vekâleten bulundurmak ve irad-ı nutukta azaya tekaddüm etmek hakkını haizdir." şeklindeki 37'inci maddesini okudu fakat Hüseyin Hilmi Paşanın bu maddeye de itiraz etmesi üzerine son derece gereksiz bir şekilde uzayıp giden toplantı,

nihayet Sadrazam Sait Paşanın mezkûr talebinin de oya sunularak reddedilmesiyle sonuçlandı (*Meclis-i Ayanın Zabıt Ceridesi,* 1911e).

Meclis-i Ayan, tabir yerindeyse hükûmete karşı âdeta gemi azıya almış görünüyordu. Zira *Kanun-i Esasi*'ye göre kanunları yorumlamak ve kanun tasarılarını onaylamak yahut reddetmekten başka hiçbir yetkisi bulunmayan Meclis-i Ayan, mezkûr mazbatayı daha önceki bir toplantıda Sadrazam Sait Paşanın "Kararınızı vükela arasında mevki-i bahse koyarım ve lüzum görürsem esbâb-ı mucibesiyle iade ederim." ihtarı dolayısıyla o güne kadar uygulanan bürokratik teamüllerin aksine Sadareti baypas ederek doğrudan doğruya Padişaha sundu. Padişahın Sadarete havale ettiği bu mazbata, Sadrazam Sait Paşa tarafından Meclis-i Vükelânın 12 Kasım tarihli mazbatasıyla birlikte Meclis-i Ayana geri gönderildi (*Meclis-i Ayanın Zabıt Ceridesi,* 1911f). Fakat Meclis-i Ayan kendi kararında ısrarlıydı. Bu yüzden Kanun-i Esasi Encümeni önceki kararı tekiden ikinci bir mazbata daha hazırladı ve Meclisin 18 Kasım tarihli toplantısında okunan bu mazbatanın (*Meclis-i Ayanın Zabıt Ceridesi,* 1911g) müzakeresi bir sonraki toplantıya bırakıldı.

Her iki taraf da geri adım atmıyor ve Trablusgarp Savaşı dolayısıyla her gün biraz daha ağırlaşan dahilî ve haricî şartlara rağmen devletin iki aslî unsuru olan yasama ile yürütme arasında bir süredir devam edegelen bu ihtilaf gittikçe içinden çıkılmaz bir hâl alıyordu! Biraz geç kalmış olmakla beraber durumun hassasiyetini idrak eden Halid Ziya, tam bu sırada Ayanlık görevinden istifa etti ve Meclis-i Ayanın 21 Kasım tarihli onüçüncü toplantısında Kanun-i Esasi Encümenince hazırlanan ikinci mazbata yerine bu istifayı tebliğ eden Sadaret tezkeresi müzakere edildi (*Meclis-i Ayanın Zabıt Ceridesi,* 1911h). Devletin, başta Trablusgarp Harbi olmak üzere daha birçok hayati meseleyle boğuştuğu ve dolayısıyla tam bir millî birlik ve beraberliğe ihtiyaç duyulduğu bir zamanda, neredeyse iki aydır hükûmeti meşgul eden bu siyasi ve hukuki kriz nihayet Halid Ziya Beyin istifa etmesiyle Meclis-i Ayan'ın 25 Kasım tarihli ondördüncü toplantısında son defa gündeme getirilerek (*Meclis-i Ayanın Zabıt Ceridesi,* 1911i) kapatılmış oldu...

Altmışikinci Madde ve Yorumları

Yasama ve yürütme ilişkisi bakımından hiç kuşkusuz zaman ve mekânla mukayyet olmayan ve dolayısıyla benzer semptomlarını günümüzde de sık sık müşahede ettiğimiz bu mesele, esasen *Kanun-i Esasi* maddeleriyle ilgili yorum ve tefsir hakkının sadece Meclis-i Ayana ait olması ve bu yasama organının, 62'nci maddeyi Türk dilinin sağladığı bütün anlamsal ufukların dışına taşarak maksatlı bir yoruma tâbi tutmasından kaynaklanıyordu. Bu yüzden evvela söz konusu maddeyi nakledelim:

"Heyet-i Ayan azalığı kayd-ı hayat iledir. Bu memuriyetlere vükelâlık ve valilik ve ordu müşirliği ve kazaskerlik ve elçilik ve patriklik ve hahambaşılık memuriyetinde bulunmuş olan ma'zûlînden ve berrî ve bahrî ferîkandan ve sıfât-ı lâzimeyi câmi' sair zevattan münasipleri tayin olunur. Kendi talepleriyle devletçe sair memuriyete tayin olunanlar azalık memuriyetinden sâkıt olur." (*Hatt-ı Hümayun ve Kanun-i Esasi,* 1293: 8-9).

Bu madde, Kanun-i Esasi Encümeni mazbatasında "Madde-i mezkûrede Meclis-i Ayana aza olacak memurîn için ma'zûlînden olmak kaydı mevcut olduğu gibi badet't-tayin kendi talepleriyle devletçe sair memuriyete tayin olunurlar ise azalıktan sâkıt olacakları musarrah olmasından, esasen Meclis-i Ayan azalığı sair bir memuriyet-i devlet ile bir şahısta içtimaına cevaz olmadığı katiyen istidlal edilmekte" şeklinde yorumlanıyor ve buna istinaden "Halid Ziya Beyin Başkitabette kalmak şartıyla Meclis-i Ayan azalığına memuriyeti *Kanun-i Esasi* ahkâmına muvafık olmadığı" ileri sürülüyordu.

Oysa 62'nci madde -her ne kadar metin dilbilimi ve içerik bakımından son derece sıkıntılı olsa da- böyle bir yoruma izin vermiyordu. Çünkü "ma'zûlîn" kaydının, mezkûr maddede tek tek sıralanmış olan "vükelâlık, valilik, ordu müşirliği, kazaskerlik, elçilik, patriklik, hahambaşılık" memuriyetlerine münhasır olduğu aşikârdı. Bununla beraber "ma'zûlîn" sıfatı ile aynı cümlede zikredilen "berrî ve bahrî ferîkan ve sıfât-ı lâzimeyi câmi' sair zevat" arasında da gerek sentaktik gerekse semantik açıdan hiçbir

bağlantı bulunmuyordu. Gel gelelim maddenin son fıkrası, hâlihazırda Ayan azası olanların başka bir memuriyete atanmalarıyla ilgili mevzuatı düzenliyordu. Zira bu fıkrada, Ayan azalarının ancak kendi istekleriyle bir başka memuriyete atanmaları hâlinde azalık memuriyetinden sâkıt olacakları açıkça belirtilmekte ve üstelik bu fıkranın mefhum-ı muhalifi "Bir Ayan azası kendi isteği dışında başka bir memuriyete atanırsa her iki memuriyeti de muhafaza eder." anlamını üretmekteydi. Dolayısıyla Halid Ziya'nın Meclis-i Ayan azalığına atanmasını *Kanun-i Esasi* ahkâmına ve hususen 62'nci maddeye mugayir bulan Kanun-i Esasi Encümeni mazbatasının gerek dilbilimsel ve semantik gerekse hukuksal açıdan hiçbir dayanığı yoktu. Ancak meseleyi aslî mecraından çıkarıp tamamen siyasal bir muhalefet zeminine çeken Damad Ferit Paşa ile Hüseyin Hilmi Paşa, Meclis-i Ayanın bu yanlış ve hukuksuz kararı savunmasında etkin bir rol oynuyorlardı! İşin daha da vahim tarafı yasama ile yürütme arasındaki ihtilafların halline dair *Kanun-i Esasi* metnindeki mevcut sarahat, hükûmet ile Meclis-i Mebusanın ihtilaflarını hallediyor fakat hükûmet ile Meclis-i Ayanın ihtilafı hâlinde nasıl bir yol izleneceğine dair herhangi bir kapı aralamıyordu. Bu yüzden burada, yasama ile yürütme arasında son derece kritik bir zamanda büyük bir krize sebebiyet veren 62'nci madde ve bu maddeyle doğrudan bağlantılı 61'inci maddenin birtakım muğlak ve bulanık noktalarına ve mezkûr maddelerin mevcut hâlleriyle ne tür yorumlara yol açabileceğine sathîde olsa kısaca temas etmem gerekiyor.

Üç cümleden (fıkradan) oluşan 62'maddenin "Bu memuriyetlere vükelâlık ve valilik ve ordu müşirliği ve kazaskerlik ve elçilik ve patriklik ve hahambaşılık memuriyetinde bulunmuş olan ma'zûlînden ve berrî ve bahrî ferîkandan ve sıfât-ı lâzimeyi câmi' sair zevattan münasipleri tayin olunur." şeklindeki ikinci cümlesi hem sentaktik hem de semantik açıdan son derece arızalı bir cümledir. Her şeyden önce bu cümledeki "memuriyetlere" ve "memuriyetinde" kelimeleri ile bunların atıfta bulundukları unsurlar arasında tekillik çoğulluk bakımından uyumsuzluk söz konusudur. Nitekim "memuriyetlere" kelimesi tekil bir unsura atıfta bulunduğu için "memuriyete" ve keza "memuriyetinde" kelimesi de tam tersine birden çok memuriyete atıfta bulunduğu için "memuriyetlerinde" şeklinde yazılmış olmalıydı.

Bu cümledeki "ma'zûlîn" kelimesinin sadece "vükelâlık, valilik, ordu müşirliği, kazaskerlik, elçilik, patriklik ve hahambaşılık" memuriyetleriyle sınırlı olduğu açıktır. Dahası mezkûr memuriyetlerde bulunanların "ma'zûl" yani memuriyetten azledilmiş yahut uzaklaştırılmış (Hüseyin Remzî, 1292/1875: 306; Redhouse, 1890: 1909; Şemseddin Sami 1318/1900: 1374; Ali Nazima-Faik Reşad, 1319/1901: 819) olmalarını gerektirmektedir ki buna göre mezkûr memuriyetlerden istifa etmek veya emekliliğe sevkedilmek gibi bir başka şekilde ayrılmış olanlar dışarda bırakılmaktadır. Gel gelelim bu cümledeki "ma'zûlînden" kelimesi ile "berrî ve bahrî ferîkan ve sıfât-ı lâzimeyi câmi' sair zevattan" özne grubu arasında hem dil hem de anlambilim bakımından hiçbir bağlantı yoktur. Eğer bu özne grubunun da "ma'zûl" olması istenseydi "berrî ve bahrî ferîkan ve sıfât-ı lâzimeyi câmi' sair zevât-ı ma'zûlînden" biçiminde ifade edilmesi gerekirdi. Kaldı ki "berrî ve bahrî ferîkan" özne grubunun cümlede yalın halde bulunması yani herhangi bir sıfat tarafından nitelenmemiş olması esasen bu memurların Ayan azalığına tayin edilirken mevcut görevlerini muhafaza etmelerini zorunlu kılmaktadır. Bununla beraber cümlenin en muğlak unsuru "sıfât-ı lâzimeyi câmi' sair zevat" şeklinde ifade edilen özne grubudur. Gerçi buradaki "sıfât-ı lâzime" tamlamasının sınırları 61'inci maddede "Heyet-i Ayana aza tayin olunabilmek için âsâr ve ef'âli umûmun vüsûk ve itimadına şayan ve umûr-ı devlette hidemât-ı memdûhası mesbuk ve müteârif zevattan olmak ve kırk yaşından aşağı bulunmamak lazımdır." (*Hatt-ı Hümayun ve Kanun-i Esasi,* 1293: 8) şeklinde çizilmektedir. Ancak bu maddede de birtakım muğlak ve müphem noktalar göze çarpmaktadır. Birincisi "eser" kelimesinin çoğulu olan "âsâr" ile nelerin kastedildiği açık değildir. Zira bu sözcüğün soyut ve somut birçok karşılığı bulunmaktadır. İkincisi "umumun" kelimesinin kimleri kapsadığı belirsizdir. Üçüncüsü "umûr-ı devlette bulunmuş" denilmeyip de "umûr-ı devlette hidemât-ı memdûhası mesbuk" denilmiş olmasının da makul ve mantıklı bir sebebi yoktur. Dördüncüsü "sıfat-ı lâzimeyi câmi" ifadesindeki "câmi" kelimesi 61'inci

maddede sayılan bütün sıfatları aynı anda taşıyor olmayı zorunlu kılmaktadır ki bu da bir insan için pek mümkün görünmemektedir...

Sonuç ve Öneriler

Mabeyn Başkâtibi Halid Ziya'nın Meclis-i Ayan azalığına atanması üzerine ortaya çıkan ve Trablusgarp Harbinin devam ettiği bir süreçte milletin mukadderatıyla ilgili son derece olumsuz sonuçlar doğuran bu hukuki ve siyasi kriz, *Kanun-i Esasi*'nin 62'nci maddesinde yer alan ve bu maddenin tamamen çarpık bir şekilde yorumlanmasına imkân veren bir dizi sentaktik ve semantik arızadan kaynaklanmıştır. Eğer *Kanun-i Esasi*'nin 117'nci maddesine göre anayasa maddelerini yorumlama hakkı sadece kendi uhdesinde bulunan Meclis-i Ayanın bu hakkı kötüye kullanmasını önleyecek bir başka yetkili merci bulunsaydı, muhtemelen böyle bir kriz yaşanmaz ve dahası bu tür ihtilaflara yol açabilecek ihtimaller büyük oranda kısıtlanmış olurdu.

O hâlde maalesef günümüzde de sık sık karşı karşıya geldiğimiz bu tür sorunları önlemek için devletin kanun yapıcı ve yorumlayıcı mekanizmalarında hukukçuların yanı sıra mutlaka dilbilim ve edebiyatbilimcilerin de istihdam edilmesi hayati bir önemi haizdir. Zira dilbilimciler kanun yahut kararname metinlerini henüz tasarı aşamasında sentaktik açıdan denetleyerek bir hüküm bildirmesi bakımından dilin asıl yapı taşı olan cümlelerin doğru ve sağlam bir şekilde inşa edilmelerini; asıl işi metin analizi olan edebiyatbilimciler ise söz konusu kanun veya kararname metinlerinin bütün yorum ve aşırı yorum imkânlarını saptayarak bu metinlerden beklenen hükümlerin olabildiğince netleşip yalınlaşmasını sağlayacaklardır...

KAYNAKÇA

Hatt-ı Hümayun ve Kanun-i Esasi, (1293/1896). İstanbul: Matbaa-i Âmire.

Ali Nazîmâ-Faik Reşad (1319/1901). *Mükemmel Osmanlı Lügati*, Dersaadet: Karabet Sarıyan Matb.

Hüseyin Remzî (1292/1875). *İlaveli Müntehabât-ı Lügat-ı Osmâniyye,* c. 2, İstanbul: Şirket-i İraniyye Matb.

İkdam (1911). "Lütfi Fikrî Bey ve Divan-ı Harb ve Meclis-i Mebusan", nr. 576, 12 Zilkade 1329-23 Teşrinievvel 1327.

Meclis-i Ayanın Zabıt Ceridesi (1911a). (Birinci Devre, Dördüncü Sene, Birinci İçtima), 3 Teşrinievvel 1327.

Meclis-i Ayanın Zabıt Ceridesi (1911b). (Birinci Devre, Dördüncü Sene, İkinci İçtima), 4 Teşrinievvel 1327.

Meclis-i Ayanın Zabıt Ceridesi (1911c). (Birinci Devre, Dördüncü Sene, Altıncı İçtima), 18 Teşrinievvel 1327.

Meclis-i Ayanın Zabıt Ceridesi (1911d). (Birinci Devre, Dördüncü Sene, Yedinci İçtima), 22 Teşrinievvel 1327.

Meclis-i Ayanın Zabıt Ceridesi (1911e). (Birinci Devre, Dördüncü Sene, Sekizinci İçtima), 24 Teşrinievvel 1327.

Meclis-i Ayanın Zabıt Ceridesi (1911f). (Birinci Devre, Dördüncü Sene, Onbirinci İçtima), 1 Teşrinisani 1327.

Meclis-i Ayanın Zabıt Ceridesi (1911g). (Birinci Devre, Dördüncü Sene, Onikinci İçtima), 5 Teşrinisani 1327.

Meclis-i Ayanın Zabıt Ceridesi (1911h). (Birinci Devre, Dördüncü Sene, Onüçüncü İçtima), 8 Teşrinisani 1327.

Meclis-i Ayanın Zabıt Ceridesi (1911i). (Birinci Devre, Dördüncü Sene, Ondördüncü İçtima), 12 Teşrinisani 1327.

Redhouse, James W. (1890). *Turkish and English Lexicon*, Constantinople: By A. H. Boyajian.

Şemseddin Sami (1318/1900). *Kamûs-i Türkî*, İstanbul: İkdam Matb.

Current Debates on Social Sciences 5

Human Studies